STEFAN ZWEIG

DÜNÜN DÜNYASI

BİR AVRUPALININ ANILARI

OTOBİYOGRAFİ

Çeviri: GÜLPERİ SERT

CAN

3. BASKI

STEFAN ZWEIG

DÜNÜN DÜNYASI

Die Welt von Gestern, Stefan Zweig
© 1985, Can Sanat Yayınları Ltd. Şti.
Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: 1985
3. basım: Nisan 2013
Bu kitabın 3. baskısı 1000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Şebnem Sunar

Kapak tasarımı: Ayşe Çelem Design

Kapak baskı: Azra Matbaası
İç baskı ve cilt: Ekosan Matbaası

ISBN 978-975-510-526-0

CAN SANAT YAYINLARI
YAPIM, DAĞITIM, TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
www.canyayinlari.com
yayinevi@canyayinlari.com

STEFAN ZWEIG

DÜNÜN DÜNYASI

OTOBİYOGRAFİ

Almanca aslından çeviren

Gülperi Sert

Stefan Zweig'ın Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Amok Koşucusu, 1990
Yarının Tarihi, 1991
Lyon'da Düğün, 1992
İnsanlığın Yıldızının Parladığı Anlar, 1995
Günlükler, 1997
Satranç, 1997
Değişim Rüzgârı, 1998
Amerigo, 2005
Sabırsız Yürek, 2006
Marie Antoinette, 2006
Joseph Fouché, 2007
Rotterdamlı Erasmus, 2008
Balzac, 2009
Bir Kadının Yaşamından 24 Saat - Bir Yüreğin Ölümü, 2009
Macellan, 2010
Clarissa, 2010
Hayatın Mucizeleri, 2011
Montaigne, 2012

STEFAN ZWEIG, 1881'de Viyana'da doğdu. Avusturya, Fransa ve Almanya'da öğrenim gördü. Savaş karşıtı kişiliğiyle dikkat çekti. 1919-1934 yılları arasında Salzburg'da yaşadı, Nazilerin baskısı yüzünden Salzburg'u terk etmek zorunda kaldı. 1938'de İngiltere'ye, 1939'da New York'a gitti, birkaç ay sonra da Brezilya'ya yerleşti. Önceleri Verlaine, Baudelaire ve Verhaeren çevirileriyle tanındı, ilk şiirlerini ise 1901'de yayımladı. Çok sayıda deneme, öykü, uzun öykünün yanı sıra büyük bir ustalıkla kaleme aldığı yaşamöyküleriyle de ünlüdür. Psikolojiye ve Freud'un öğretisine duyduğu yoğun ilgi, Zweig'ın derin karakter incelemelerinde ifade bulur. Özellikle tarihsel karakterler üzerine yazdığı yorumlar ve yaşamöyküleri, psikolojik çözümlemeler bakımından son derece zengindir. Zweig, Avrupa'nın içine düştüğü siyasi duruma dayanamayarak 1942'de Brezilya'da karısıyla birlikte intihar etti.

GÜLPERİ SERT, 1982 yılında AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'ndan mezun oldu. 1993-1997 yılları arasında Friedrich Wilhelm Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü'nde Türkçe, çeviri ve çağdaş Türk edebiyatı dersleri verdi. 1998'de Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Mütercim Tercümanlık Bölümü'nü kurdu. Halen aynı fakültede doçent olarak görev yapan Sert, Mütercim Tercümanlık Bölümü Başkanlığı'nı ve Almanca Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı Başkanlığı'nı eşzamanlı olarak yürütmektedir.

"Bizi nasıl arıyorsa,
öyle karşılayalım zamanı."

SHAKESPEARE, *Cymbeline*

İçindekiler

Sunu 13
Önsöz 15
Habsburg İmparatorluğu'nun güvenli dünyası 21
On dokuzuncu yüzyılda okul 51
Eros matutinus 91
Universitas vitae 117
Sonsuz gençliğin kenti Paris 154
Kendime giden uzun yol 193
Avrupa'nın dışında 212
Avrupa'nın üzerindeki ışıltılar ve gölgeler 228
1914 Savaşı'nın ilk saatleri 251
Düşünce kardeşliği uğruna mücadele 277
Avrupa'nın kalbinde 296
Avusturya'ya dönüş 327
Yeni ufuklara 351
Güneşin batışı 374
Incipit Hitler 410
Can çekişen barış 444

Sunu

Biyografi konusunda usta olan Zweig kendisinin, Avrupa'nın hatta insanlığın biyografisi diyebileceğimiz bu eşsiz eserinde diğer biyografilerinde olduğu gibi mükemmel üslubuyla kendisinin ve insanlığın yaşadığı fevkalade önemli olayları okurken bize de yaşatıyor.

Çevirirken uzun cümlelerinden dolayı zaman zaman bunaldığım bu eseri Türkçeye kazandırmış olmaktan mutluyum. Yüzyıl dönümü kuşağının en önemli yazarlarından biri olan Zweig o dönemin fevkalade eğitimli, bilgili kuşağına göre yazdığı bu kitapta da diğer eserlerinde olduğu gibi o döneme has çok dilliliğinden vazgeçmemiş. Tüm eserlerinde olduğu gibi burada da benzetmeler çoğu zaman Kutsal Kitap'tan ya da Yunan mitolojisinden; ayrıca zaman zaman başka dillerdeki deyişler, atasözleri, ifade kalıpları sıklıkla karşımıza çıkıyor. İngiliz bir yazardan bahsederken İngilizce, Fransız birinden bahsederken Fransızca, eh arada bir Rusça, İtalyanca bir sözcük de çıkıyor karşımıza, bütün bunlara ek olarak hemen her Avrupalının orta öğretimde öğrendiği Latince kullanıyor yazarımız. Tek bir yabancı dil bilen bir çevirmenin ne kadar uğraştığını hayal etmek pek zor değil. Çok dilliliğin Zweig'ın ve o dönemin yazarlarının üslubunun bir parçası olduğunu düşündüğümden çevirimde bunu korumaya özen gösterdim. Zweig'ın metni sadece Almanca olmadığı için benim çeviri metnim de sadece Türkçe olmadı. Zweig'ın Almanca dışında kullandığı (İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Rusça, Latince) kelime ve cümleleri metin içinde olduğu gibi bıraktım, Türkçe çevirisini dipnotta

verdim. Zaman zaman metin içinde yabancı sözcük ve cümlenin hemen ardından Türkçe çevirisini verdim. Bunun nedeni Zweig'ın eserlerini bugün basan Alman yayınevinin günümüz Alman okurunun Zweig'ın kuşağından çok farklı olduğunun bilincinde, metin içinde çok dilliliği anlamayacağını düşünüp Zweig'ın yabancı dilde yazdığı tüm kelime ve cümlelerin Almanca karşılığını metin içinde vermesidir.

Avrupa'nın birkaç yüzyılının anlatıldığı *Dünün Dünyası*'nda Zweig'ın yaşadığı dönemin ünlü şahsiyetleri, yazarlar, şairler, sanatçılar ve politikacılar bugünün Türk okuruna pek de yakın olmadığı için üstelik kimler olduğu bilinmeden okunursa Zweig'ın anlatmak istediği tam anlaşılmayacağı için bu kişileri tek tek dipnotta açıklamaya çalıştım. Daha önce de belirttiğim gibi Zweig'ın kuşağı öyle kültürlü bir kuşaktı ki yazarımız anlatırken bazen bir eser kahramanına atıfta bulunuyor. Bütün bu isimleri ve kavramları çevirmenin sadece metni değil tüm kültürü çevirdiğinin bilinciyle Türk okuru için anlaşılır kılmaya çalıştım. Çevirinin nasıl olması gerektiği hususunda çevirmene ışık tutan ünlü çeviribilimci Schleiermacher'in "çevirmen ya yazarı okura götürmeli ya da okuru yazara götürmeli" düsturunu değiştirerek, doğruyu, güzeli, mükemmeli arayan insanoğlunun izinde bazen Zweig'ı Türk okuruna davet ettim, bazen Türk okurunu yanıma katarak Almanya'ya Zweig'ın yanına gittim.

Özetle *Dünün Dünyası* kitapseverlerin, insanseverlerin, barışseverlerin ilgiyle okuyacağı ve okutacağı çok önemli bir eser.

GÜLPERİ SERT

Önsöz

Hiçbir zaman şahsımı, yaşamöykümü başkalarına anlatmayı arzu edecek kadar önemsemedim. Kendimi başkişisi, daha doğrusu merkezi yapacağım bir kitabı yazma cesareti bulabilmem için, normalde tek bir neslin yaşayabileceği olaylar, felaketler ve sınavlardan çok daha fazla şeylerin olması, inanılmaz derecede çok şeyin yaşanması gerekti. Fotoğraflar ile sunum yapan bir yorumcudan farkım olmasa, kendimi öne çıkarmayı aklımın ucundan bile geçirmezdim; zaman fotoğrafları ortaya koyuyor, ben yalnızca açıklamalarımı yapıyorum ve aslına bakarsanız, burada anlatacaklarım sadece *benim* yazgım değil, bütün bir neslin yazgısı – tarihte hiçbir neslin yaşamadığı kadar çok şey yaşamış, eşi benzeri olmayan bir neslin yazgısı, bizim neslimizin yazgısı. Avrupamızın toprakları üzerinde neredeyse hiç ardı arkası kesilmeyen volkanlara benzeyen sarsıntılarla en küçüğümüzden en önemsizimize her birimizin varlığı, en derinliklerine kadar darmaduman edildi; onca insan arasında bir Avusturyalı, bir Yahudi, bir yazar, bir hümanist ve barış yanlısı biri olarak, bu sarsıntıların en şiddetli olduğu yerlerde bulunmuş olmam konusunda önceliği kendimden başka kimseye tanıyamam. Evimi ve bütün varoluşumu üç kez altüst ettiler, beni eskiye ait olanın ve geçmişin her türlü bağından koparıp olağanüstü bir acımasızlıkla boşluğa, bana zaten aşina olan, nereye gideceğimi bilmediğim bir boşluğa fırlattılar. Ama şikâyetçi değilim; özellikle vatanı olmayan kişi başka türlü özgür olur, artık hiçbir yerle bağı olmayan birinin, dönüp hiçbir şeyi hesaba katması da gerekmez. İşte bu nedenle en azından

bir dönemi doğru bir şekilde anlatmanın en önemli koşulunu yerine getirdiğimi ümit ediyorum: doğruluk ve tarafsızlık.

Çünkü bütün köklerinden ve hatta bu kökleri besleyen topraklardan kopmuş biriyim ben – gerçekten de o dönemde köklerinden benim kadar kopmuş ender insan vardır. 1881 yılında büyük ve güçlü bir imparatorluğun, Habsburg monarşisinin sınırları içinde dünyaya geldim, ama boş yere onu haritada aramayın: Hiçbir iz bırakmadan silinip yok oldu. Ben, iki bin yıllık bir geçmişe sahip uluslarüstü bir metropol olan Viyana'da büyüdüm ve bir Alman eyaletine dönüştürülmesinden kısa bir süre önce, bir suçlu gibi oradan ayrılmak zorunda kaldım. Eserlerim, onları yazdığım dilin ülkesinde, milyonlarca dost okur bulduğu ülkede yakılıp kül oldu. İşte şimdi ben de hiçbir yere ait değilim, her yerde bir yabancıyım ya da olsa olsa bir konuğum; yüreğimin seçtiği, gerçek vatanım dediğim Avrupa, kardeş kavgasında ikinci kez intihar edercesine paramparça olduğunda benim için yitip gitti. Zamanın tünelinde aklın en korkunç yenilgisine ve vahşetin en acımasız zaferine kendi isteğim dışında tanık oldum; bizim neslimiz dışında başka hiçbir nesil, –bunu söylerken kesinlikle gurur değil, utanç duyuyorum– öylesi yüksek manevi değerlerden böylesi bir ahlaki gerilemeye kesinlikle maruz kalmamıştır. Sakallarımın çıkmaya başladığı günden ağarmaya başladığı güne kadar geçen o kısacık yarım yüzyıl içinde, köklü değişimler ve dönüşümler bakımından, eskiden olsa on insan neslinin yaşayabileceğinden çok daha fazla şey yaşanmıştır ve her birimiz de aynı şeyi hissetmişizdir: Çok fazla! Her günüm bir önceki günümden, her yükselişim her düşüşümden o kadar farklıydı ki, bazen ben bile, acaba sadece bir değil de, birbirinden tamamen farklı birden fazla hayatım mı oldu, diye düşünmüşümdür. Çünkü farkında olmadan "hayatım" dediğimde, ister istemez "*Hangi* hayatım?" diye sorduğum çok sık olur. I. Dünya Savaşı'ndan önceki mi, yoksa II. Dünya Savaşı'ndan önceki mi, yoksa bugünkü hayatım mı? Sonra yine aynı şekilde kendimi "evim" derken yakalarım ve ilk anda hangisini, Bath'taki evi mi, Salzburg'daki evi mi, yoksa Viyana'daki baba evini mi kastettim, bilemem. Ya da "bizde" dediğimde, ülkemdeki insanlar için çoktandır bir İngiliz ya da Amerikalıdan bir farkım olmadığını, ülkemle organik bağım kalmadığı gibi İngiltere ya da

Amerika'ya da tam olarak uyum sağlayamadığımı dehşet içinde kalarak hatırlarım; içinde büyüdüğüm dünya ile bugün içinde yaşadığım dünya ve bunların ikisi arasındaki dünya benim anlayışıma göre tamamen farklı dünyalara dönüşüp gitgide birbirlerinden ayrılıyorlar. Ne zaman genç dostlarımla konuşurken I. Dünya Savaşı öncesine ait birtakım olaylar anlatsam, bana hâlâ olağan gerçekler gibi gelen şeylerin, onlar için tarih ya da hayal edilemez şeyler olduğunu, hayretle sordukları sorulardan anlarım. İçimdeki gizli bir içgüdü de onlara hak verir: Bugünümüz, dünümüz ve önceki günümüz arasındaki tüm köprüler yıkıldı. Şahsen ben, o tek –ve hiç kuşkusuz son derece rahatsız ve tehlikeli– varoluşun dar mekânına sıkıştırdığımız onca değişik ve farklı olayı düşündükçe şaşırmadan edemiyorum, hele ki bunları atalarımın yaşam biçimiyle karşılaştırınca. Babam veya dedem ne gördü ki? Onlar tekdüze bir hayat sürdüler. Baştan sona yükselişi, düşüşü, sarsıntısı ve tehlikesi olmayan tek bir hayat, gerilimi düşük, geçişleri fark edilmeyecek derecede olan bir hayat; zamanın dalgaları onları beşikten mezara aynı tempoda, huzurla sessiz ve sakin taşıdı. Onlar hep aynı ülkede, aynı kentte ve hatta neredeyse hep aynı evde yaşadılar; dış dünyada olup bitenler sadece gazetelerde oluyor, gelip kapılarını çalmıyordu. Onların yaşadığı dönemde de dünyanın bir yerlerinde savaşlar olurdu, ama bugünün boyutlarıyla ölçüldüğünde, bunlar küçük çatışmalardı, üstelik sınırların çok ötesinde cereyan ederdi, top sesleri duyulmazdı, altı ay sonra biter, unutulur, tarihin sararan yapraklarından biri haline gelirdi ve yine aynı, eski hayat başlardı. Bizler ise tekrarı olmayan şeyler yaşadık, geçmişten hiçbir şey kalmadı, hiçbir şey geri gelmedi; geçmişte tarihin her bir ülkeye, her bir yüzyıla gıdım gıdım verdiği her şeyi fazlasıyla yaşamak zorunda kaldık. Bir nesil olsa olsa bir devrim görmüştür, bir başka nesil bir darbe yaşamıştır, bir diğeri bir savaş, bir başkası kıtlık, bir diğeri ülkesindeki ekonomik çöküşü – Tanrı'nın kayırdığı bazı şanslı ülkeler ve nesiller ise bunların hiçbirini yaşamamıştır. Bugün altmış yaşında olan ve önünde ***de iure***[1]

1. (Lat.) Yasal, meşru, hukuki; buradaki anlamı ise "tarafsız olarak bakıldığında". (Y.N.)

yaşayacak çok az zamanı kalan bizler ise neler görmedik, geçirmedik ve yaşamadık ki! Bizler, akla gelebilecek tüm felaketlerin koca bir kataloğunu baştan sona kat ettik (ve hâlâ son sayfaya gelemedik bile). Sadece ben bile, insanlığın gördüğü en büyük iki dünya savaşının da tanığıyım, kaldı ki her ikisini de farklı cephelerde, birini Alman cephesinde, diğerini Almanlara karşı cephede yaşamış biriyim. Savaş öncesinde bireysel özgürlüğün en yüksek basamağına çıktım ve onun her biçimini yaşadım, ama savaş sonrasında özgürlüğün, insanlığın yüzyıllardır hiç görmediği ve yaşamadığı kadar dibe vurduğuna tanık oldum, saygı gördüm, aşağılandım, özgürlüğü yaşadım, tutsaklığı tattım, zengin oldum, yoksul düştüm. Mahşerin dört soluk atlısı[1] hayatımdan doludizgin geçti; devrim ve kıtlık, devalüasyon ve terör, salgın ve sürgün; büyük kitle ideolojilerinin, İtalya'da faşizmin, Almanya'da Nazizm'in, Rusya'da Bolşevizm'in ve özellikle de Avrupa kültürümüzün çiçeklerini solduran vebaların vebası Nasyonalizm'in gözlerimin önünde büyüdüğüne ve yayıldığına tanık oldum... İnsanlığın, anti-hümanizmin bilinçli ve programlı dogmalarıyla çoktan unutulduğu sanılan barbarlığın kucağına atılışına, savunmasız ve çaresiz, tanıklık ettim. Son elli neslin yüzyıllardır görmediği ve gelecekteki nesillerin de katlanmak zorunda kalmayacağını umut ettiğim, ilan edilmeksizin patlak veren savaşlar, toplama kampları, işkenceler, kitle soygunları, savunmasız kentlerin bombardımana tutulması gibi tüm vahşilikleri yaşamak zorunda kaldık. Ancak ahlak açısından dünyamızı bin yıl geriye götüren bu dönemde yine aynı insanların, bütün bunlarla çelişecek şekilde, teknik ve düşünce alanında atağa kalkarak milyonlarca yılda elde edilen başarıları bir çırpıda geçtiklerine de tanık oldum: Göğün uçaklarla fethedilmesi, dünyada söylenen bir sözün daha aynı anda yerküre üzerinden iletilerek uzayın ele geçirilmesi, atomun parçalanması, en sinsi hastalıkların alt edilmesi ve daha dün imkânsız görünen şeylerin bugün mümkün hale gelmesi gibi. Bizim zamanımıza kadar insanlığın, bütün olarak bakıldığında, bir yandan bu kadar şeytani davranır-

1. Kutsal Kitap'ta adları geçen, kıyamet gününde ortaya çıkacaklarına inanılan dört atlı. Mahşerin dört atlısı savaş, salgın hastalık, kıtlık ve ölümü simgeler. (Y.N.)

ken, bir yandan da ancak Tanrı'nın başarabileceği türden işler başardığı olmamıştı hiç.

Bizlerin yaşadığı bu gerilimli, dramatik sürprizlerle dolu hayatı belgelemeyi görev saydım, çünkü –tekrar ediyorum– her birimiz bu korkunç değişimlerin tanığı idik, daha doğrusu hepimiz tanık olmak zorunda kaldık. Bizim neslimizin kaçma olanağı yoktu, önceki nesiller gibi, kendimizi olayların dışında tutmamız imkânsızdı; eşzamanlılığa özgü yeni örgütlenme biçimimiz sayesinde sürekli olarak zamanın içinde olduk. Şanghay'da evleri yerle bir eden bombalardan, daha yaralılar evlerinden çıkarılmadan, bizler Avrupa'da, oturduğumuz yerde haberdar oluyorduk. Denizin binlerce mil ötesinde yaşananlar sanki gözümüzün önünde olup bitiyordu. Sürekli her şeyden haberdar olmaktan ve olaylara dahil edilmekten kaçamıyorduk. Sığınabileceğimiz bir ülke, satın alabileceğimiz bir huzur yoktu; nerede olursak olalım, kaderin elinde oyuncak olmaktan kurtulamıyor, bitip tükenmek bilmeyen oyununun içine çekiliyorduk.

Devletin taleplerine sürekli boyun eğmek, en aptalca politikaların kurbanı olmak, en akla hayale sığmayacak değişimlere ayak uydurmak zorundaydık ve ne kadar karşı koyarsak koyalım, hepimiz ortak bir yazgıyla zincire vurulmuştuk, karşı konulmaz bir şekilde insanı sürükleyen bir şeydi bu. O dönemi yaşamış, daha doğrusu o dönemi soluk soluğa, nefes almadan geçirmiş bir kimse, atalarından herhangi birine oranla tarihe çok daha fazla tanıklık etmiştir. Bugün de aynı şekilde bir dönüm noktasındayız, bir bitiş ve yeni bir başlangıç çizgisindeyiz. Bu nedenle geçmişe bakıp yaşamımı belli bir tarihte geçici olarak sonlandırmamın bir amacı var. Çünkü 1939 yılının Eylülü, bugün altmış yaşlarında olan bizlerin yetiştiği ve eğitildiği bir çağa nihai bitiş çizgisini çekmiştir. Ancak bizler, parçalandığına tanık olduğumuz o sistemin içinde gerçeğin bir parçasını dahi sonraki kuşaklara aktarabilirsek, bütün bunları boşuna anlatmamış olacağız.

Bu anılarımı biçimlendirmeye çalışırken bana uygun gelmeyen, ama dönemimiz için son derece karakteristik olan koşulların bilincindeyim. Anılarımı savaşın ortasında, yabancı bir yerde ve hafızamı canlandıracak en küçük bir yardım olmaksızın yazıyorum. Otel odamda elimin altında tek bir kitabım,

tek bir notum ve dostlarımdan tek bir mektup yok. Hiçbir yerde bilgi alma imkânım yok; çünkü tüm dünyada ülkeler arasındaki posta iletişimi ya kesilmiş durumda ya da sansüre takılıyor. Hepimiz vapurun, trenin, uçağın ya da postanın icat edilmediği yüzyıllar öncesinde olduğu gibi, birbirimizden habersiz yaşıyoruz. Tüm geçmişim hakkında sahip olduğum tek şey, hafızamda kalanlar. Bunun dışındaki her şey, şu an için ulaşılmaz ya da kayıp durumda. Ama bizim neslimiz, kaybının ardından yas tutmama sanatını da esaslı biçimde öğrendi, kim bilir belgelerin ve ayrıntıların kayboluşu belki de benim bu kitabım için bir kazanç olacak. Çünkü bence hafızamız *bazı* anıları rastlantısal olarak kaydederken, *bazı* anıları da rastlantısal olarak kaybeden bir şey değildir, tam tersine onları bilinçli bir şekilde düzenleyen ve bilgece ayıklayan bir güce sahiptir. Hayatımıza dair unuttuğumuz her şey, aslında içimizdeki bir dürtüyle çoktan unutulmaya mahkûm olmuştur. Yalnızca kendimizin koruyup saklamak istediği şeylerin, başkaları için korunup saklanmaya hakkı vardır. İşte bu nedenle benim yerime siz konuşun, siz seçin ey anılar, karanlığın derinliklerine gömülmeden hiç olmazsa bir ayna tutun yaşamıma!

Habsburg İmparatorluğu'nun güvenli dünyası

"Sakin, tutucu ve huzurlu bir hayattan
Fırlatılırız birdenbire dünyaya
Yüz binlerce dalga çalkalar
Her şey tahrik eder bizi,
Bazısı hoşumuza gider, bazısı keyfimizi kaçırır
Uymaz bir saatimiz bir saatimize
Gider geliriz huzursuz duygular arasında,
Hissederiz ve hissettiğimiz şeyler
Alır götürür dünyanın renkli kargaşasını."

GOETHE

İçinde büyüdüğüm I. Dünya Savaşı'ndan önceki dönem için uygun bir formül bulmayı denesem, sanırım en kesini şunu söylemek olur: Güven içinde yaşamanın altın çağıydı. Neredeyse bin yıl hüküm süren Avusturya monarşimizde her şey kalıcılık üzerine kurulmuş gibiydi ve devlet bu devamlılığın en büyük güvencesiydi. Devletin vatandaşlarına sağladığı haklar, halkın özgürce seçtiği temsilcilerinden oluşan parlamentoda onaylanırdı. Her görevin sınırları çok net belirlenmişti. Para birimimiz Avusturya kronu altın sikke şeklindeydi, değişmez ve değerini kaybetmezdi. Herkes neye sahip oldu-

ğunu, payına ne düştüğünü, neye izin verildiğini ya da neyin yasak edildiğini bilirdi. Her şeyin bir kuralı, bir ölçüsü, bir dengesi vardı. Parası olan, yıllık ne kadar faiz elde edeceğini tam olarak hesaplayabilirdi, memur ya da subay olan bir kişi, ne zaman terfi edeceğini, ne zaman emekliye ayrılacağını bilirdi. Her ailenin belirli bir bütçesi vardı, konut ve gıda, yaz tatilleri ve davetler için ne kadar harcayacağını bilirdi, ayrıca beklenmedik harcamalar, hastalık ve doktor için kenara ufak bir meblağ konurdu. Evi olanlar, bunu çocuklarına ve torunlarına bırakabileceklerini bilirlerdi, ev ve işyerleri kuşaktan kuşağa geçerdi; yeni doğan bir bebek için, daha beşikteyken bir kumbarada ya da bir banka hesabında geleceği için küçük bir miktar ayrılmaya başlanırdı. Bu büyük imparatorlukta her şeyin yeri belliydi ve hepsinin üstünde de yaşlı imparator bulunurdu; günü gelip bu dünyadan göç ettiğinde, yerine bir başkasının geleceği ve her şeyin yerinin belli olduğu bu düzende hiçbir şeyin değişmeyeceği bilinirdi (ya da en azından öyle sanılırdı). Hiç kimse savaşı, devrimi ya da bir darbeyi aklına bile getirmezdi. Her türlü köklü değişim, şiddete dair her şey, aklın egemen olduğu bu çağda imkânsız görünürdü.

Bu güven duygusu milyonlarca insanın elde etmek istediği bir servet, bir ortak yaşam idealiydi. Yaşam, yalnızca bu güven duygusuyla yaşanmaya değer olurdu ve her geçen gün daha geniş çevreler bu değerli servetten kendi payına düşeni almak isterdi. Önceleri bu ayrıcalıktan yararlananlar, yalnızca mal mülk sahibi kişilerdi, ama zamanla geniş kitleler de bastırmaya başladı; güvenliğin yüzyılı sigortacılığın altın çağı olmuştu. İnsanlar evlerini yangın ve hırsızlığa, tarlalarını doluya ve kötü hava koşullarına, kendilerini de kaza ve hastalığa karşı sigorta ettiriyorlardı, yaşlılık için özel emeklilik si-

gortası yaptırıyor, kız çocuklarının beşiğine çeyiz için poliçe bırakıyorlardı. Son olarak işçiler de örgütlendiler, standarda uygun ücret ve sağlık sigortası hakkını elde ettiler, hizmetliler yaşlılık sigortası için tasarruf yapabiliyor ve ölümleri halinde cenaze masraflarının karşılanabilmesi için "cenaze hesabı"na para yatırıyorlardı. Çünkü ancak geleceğe umutla bakabilen kişi, bugünün keyfini sürebilirdi.

İnsanlar, yazgılarının olası darbelerine karşı yaşamlarının tüm zayıf noktalarını sağlamlaştırabileceklerine inanıyor ve güveniyorlardı, böylesi safça güvenlerine, sağlam ve mütevazı yaşam görüşlerine rağmen bu güvenlerinde büyük ve tehlikeli bir kibir vardı. 19. yüzyıl, liberal idealizmi sayesinde "mevcut dünyaların en iyisi"ne, şaşmaz bir yolda dosdoğru yürüdüğünden çok emindi. İnsanlığın henüz rüştünü ispatlayamadığı ve yeterince aydınlanmadığı, savaş, kıtlık ve isyanlarla dolu geçmiş çağlara tepeden bakılıyordu. Oysa şimdi, kalan son kötülüklerin ve zorbalıkların sonsuza dek ortadan kalkması için birkaç onyıla daha ihtiyaç vardı ve kesintisiz, dur durak bilmeyen "ilerleme"ye duyulan inanç, bu dönemde gerçekten de bir dinin gücüne sahipti; insanlar bu "ilerleme"ye Kutsal Kitap'ta yazılanlardan daha fazla inanıyorlardı, kaldı ki ilerlemenin kitabı, bilim ve tekniğin her gün ortaya koyduğu yeni mucizelerle çürütülemez bir şekilde kanıtlanıyor gibi görünüyordu. Bu barışçıl yüzyılın son dönemlerinde, gerçekten de genel bir yükselişin gittikçe gözle görülür hale geldiği, hızlandığı ve çeşitlendiği fark ediliyordu. Artık geceleri sokaklarda soluk ışıklı fenerler yerine elektrik lambaları yanıyor, dükkânların göz alıcı yeni pırıltıları ana caddelerden kentin aşağı semtlerine kadar uzanıyordu, telefon sayesinde insanlar uzaktaki yakınlarıyla konuşabiliyor, atsız arabalarla adeta uçarcasına istedikleri yere ulaşabili-

yor, hatta havada İkarus'un[1] rüyasını gerçekleştirebiliyorlardı. Konfor, soyluların evinden sıradan vatandaşın evine kadar yayılmıştı, artık su tulumbadan ya da girişten taşınmıyor, ocak için ateş yakmak gerekmiyordu; hijyen yayılıyor, pislik kayboluyordu. İnsanlar bedenlerini sporla çelik gibi tuttuklarından bu yana daha güzel, daha güçlü, daha sağlıklı olmaya başlamışlardı; artık sokaklarda daha az kambur, guatrlı ve sakat insana rastlanıyordu ve tüm bu mucizeler bilim sayesinde gerçekleşmişti, ilerlemenin başmeleği bilim sayesinde. Sosyal yaşamda da ilerlemeler kaydediliyordu; her geçen yıl bireye yeni haklar tanınıyordu, adalet daha yumuşak, daha insandan yana olmuştu, hatta sorunların en büyüğü olan "yığınların yoksulluğu" bile artık aşılabilir görünüyordu. Gittikçe daha geniş çevrelere tanınan seçim hakkıyla insanların çıkarlarını hukuki yollarla savunmaları sağlanıyordu. Sosyologlar ve profesörler, proletaryanın yaşam koşullarını daha sağlıklı, daha mutlu bir hale getirmek için birbirleriyle adeta yarışıyorlardı – bu yüzyılın, başarılarına sevinmesine ve geçmişte bıraktığı her onyılı daha iyi bir geleceğin basamağı olarak görmesine şaşmamak gerekir. Avrupa halkları arasındaki savaşlara benzer barbarlıkların geri geleceğine ise cadılara ve hortlaklara ne kadar inanılırsa o kadar inanılıyordu. Babalarımız tolerans ve uzlaşmanın bağlayıcı gücüne güvenmekten vazgeçmiyor, uluslar ve mezhepler arasındaki görüş ayrılığı sınırlarının ortak bir hümanizm içinde yavaş yavaş eriyeceğine, böylece en büyük servet

1. İkarus ya da İkaros: Giritli mimar Daidalos'un oğlu İkarus dünyada ilk uçan adam olarak ün yapmıştır. Baba ve oğul, Kral Minos'un emriyle Labyrinthos'a kapatılınca Daidalos oradan kaçıp kurtulma çareleri aramış, kendi ve oğlu için birer çift kanat yapıp onları balmumuyla omuzlarına yapıştırmış. Babasının çok alçaktan ya da çok yüksekten uçma demesine rağmen başarısından duyduğu gururla yükseldikçe yükselen İkarus, Güneş Tanrısı'nın, kanatlarını tutan balmumunu eritmesiyle denize düşüp ölmüş. (Ç.N.)

olan barış ve güvenlikten tüm insanlığın yararlanabileceğine büyük bir samimiyetle inanıyorlardı.

Teknik alandaki ilerlemelerin aynı hızla ve kayıtsız şartsız insanlığın manevi yükselişini getireceğine inanan, idealizmleri nedeniyle gözleri kamaşmış olan bu kuşağın o iyimser hayalleriyle alay etmek, "güvenlik" sözcüğünü sanki hayalmiş gibi sözlüğünden çoktan çıkarmış olan bizler için bugün çok kolaydır. Kolektif bir barbarlığın patlak vermesine şaşırmamayı bu yüzyılda öğrenmiş olan ve her yeni günün bir öncekinden daha büyük alçaklığı getirmesini bekleyen bizler, insanlığın ahlaki açıdan eğitilebileceği konusunda çok daha şüpheciyiz. Kültürümüzü, uygarlığımızı, yıkıcı güçler tarafından her an altüst olabilecek tek bir ince tabaka gibi gören Freud'a hak vermek gerekir; bizler ayaklarımızın altında sağlam bir zemin olmadan, haklarımız, özgürlüğümüz ve güvenliğimiz olmadan yaşamaya yavaş yavaş alışmak zorunda kaldık. Kendi varlığımızı korumak adına babalarımızın dininden, onların hümanizmin hızlı ve sürekli yükselişine olan inancından uzun zaman önce vazgeçtik; onların yersiz iyimserlikleri, insanlık için binlerce yıldır gösterilen çabaları bir anda yerle bir eden felaket karşısında gözü açılan bizlere hiçbir anlam ifade etmiyordu. Babalarımızın bu iyimserliği bir hayalden ibaret de olsa, olağanüstü ve soylu bir hayaldi, günümüzde söylenenlerden daha insancıl ve daha yararlıydı. Yaşadığım onca deneyim ve hayal kırıklığına rağmen anlaşılmaz bir şekilde bu hayalden tamamen kopmayan bir şeyler yine de kalmıştı içimde. Bir insanın çocukken çağın havasından kaptığı şeyler içine işler ve bir daha da çıkmaz. Çünkü her yeni günün kulaklarıma doldurduğu her şeye, ama her şeye, bizzat benim ve sayısız kader arkadaşımın yaşadığı bütün o aşağılanmalara ve sınavlara rağmen, ne olursa olsun günün birinde her şeyin düzeleceğine dair

gençlik inancımı kaybetmem mümkün değil. Yılgın ve paramparça yüreklerimizle dehşet denizinin derinliklerinde yarı kör gibi el yordamıyla yolumuzu bulmaya çalıştığımız bugün bile, yukarıya, çocukluk dönemimi pırıl pırıl aydınlatan yıldızlara bakıyor ve bana miras kalan o güven duygusuyla, bu çöküşün, ilerlemenin sonsuz ritmi içinde yalnızca bir duraklama olduğunu düşünüp teselli buluyorum.

Bugün artık, o büyük fırtınanın çoktan darmadağın ettiğini gördüğümüz o güvenli dünyanın, rüyalardaki bir şatodan başka bir şey olmadığını kesin olarak biliyoruz. Fakat annem ve babam bu şatoda, sanki sarsılmaz, yıkılmaz, taştan bir evdeymişçesine yaşamışlardı. Bir kez olsun bir fırtına ya da şiddetli bir esinti, onların sıcak ve mutlu yuvalarından içeriye girememişti; tabii ki onlar rüzgâra karşı daha özel olarak korunuyorlardı; onlar gittikçe zenginleşen ve hatta çok zenginleşen varlıklı insanlardı ve o dönemde zenginlik kapıdan bacaya kadar her yeri muhafaza edebiliyordu. Yaşam biçimleri –Viyana kültürüne önemli değerler katmış ve teşekkür olarak toptan yok edilmiş– "varlıklı Yahudi burjuvazisi"nin tipik bir örneğiydi. Kökleri öylesine kazındı ki, onların huzurlu ve sessiz varlıklarını anlatırken sanki tamamen benim dışımdaki şeyleri anlatıyormuşum gibi geliyor bana; benim annem babam gibi on bin, hatta yirmi bin aile, güvenli değerlerin yüzyılında Viyana'da yaşamıştı.

Babamın ailesi Moravya kökenliydi. Onların olduğu o kırsal bölgelerde Yahudiler, köylüler ve küçük burjuva aileler uyum içinde yaşarlardı; bu nedenle hiç ezilmedikleri gibi, Galiçyalı Doğu Yahudilerinin azar azar gösterdiği sabırsızlıktan da uzaktılar. Kırsal hayatın sağladığı güç ve kuvvetle tıpkı tarlalarında çalışan köylü hemşehrileri gibi kendilerinden emin ve sakin bir şekilde yaşamlarını sürdürürlerdi. Dinin katı dogmalarından zamanın-

da uzaklaşmış, çağın dini olan "ilerleme"nin tutkulu yandaşları olmuş ve liberal politikada en saygın milletvekillerini parlamentoya sokmuşlardı. Vatanlarından Viyana'ya göç ettiklerinde buradaki yüksek kültüre inanılmaz bir hızla ayak uydurmuşlar ve kişiliklerini de dönemin ilerleyişine paralel olarak geliştirmişlerdi. Ailemiz, geçişin bu biçimi için de çok iyi bir örnektir: Babamın babası manifatura toptancısıydı. Yüzyılın ikinci yarısında Avusturya'da endüstriyel konjonktür başlamıştı. Akılcılaşmanın getirisiyle, İngiltere'den ithal edilen mekanik dokuma tezgâhları ve iplik makineleri, geleneksel el tezgâhları karşısında fiyatları muazzam derecede aşağı çekmiş ve gerek ticari mantıklarının gözlem yeteneği, gerek evrensel ufukları sayesinde endüstriyel üretime geçmenin gerekliliğini ve yararını Avusturya'da ilk kavrayanlar Yahudi tüccarlar olmuştu. Başlangıçta çok küçük bir sermaye ile alelacele kurdukları ve su gücüyle işleyen fabrikalar sayesinde zaman içinde güçlü, tüm Avusturya'ya ve Balkanlar'a yayılan Bohemya tekstil endüstrisini oluşturmuşlardı. Yani büyükbabam eski dönemin bir temsilcisi olarak hazır malların sadece aracılığını yaparken, otuz üç yaşındaki babam büyük bir kararlılıkla çağa ayak uydurarak Kuzey Bohemya'da açtığı küçük dokuma atölyesini yavaş yavaş ve büyük bir titizlikle geliştirip muazzam bir işyeri haline getirmişti.

Bu cazip ve elverişli konjonktüre rağmen, böylesi dikkatli ve ağır bir gelişme, dönemin kendisine de uygun düşüyordu. Ayrıca bu, babamın çekingen ve hırslı olmayan doğasına da uyuyordu. Babam, çağın *safety first*[1] parolasını benimsemişti; banka kredisi ve ipoteklerle daha büyük girişimlere kalkışmaktansa "sağlam" –bu da döne-

1. (İng.) Önce güvenlik. (Ç.N.)

min en sevilen sözcüklerindendi– bir işyerini kendi sermayesiyle kurmayı tercih etmişti. Yaşamı boyunca adının hiçbir borç senedinde, bonoda geçmemesi ve banka hesabının –tabii ki en sağlam bankalardan biri olan Rothschild Bankası'nda– hep artıda olması, hayatta en gurur duyduğu şeydi, en ufak bir riskin gölgelediği hiçbir kazancı istemezdi ve iş hayatı boyunca hiçbir yabancıyla ortak olmadı. Buna rağmen yavaş yavaş zengin ve daha zengin olmasını kesinlikle cesur spekülasyonlara ya da çok büyük girişimlere de borçlu değildi, tam tersine, ihtiyat gerektiren o dönemin genel yöntemine uyuyor, her zaman gelirinin küçük bir miktarını harcıyor, böylece her yıl büyük bir miktarı sermayesine ekliyordu. Birçok çağdaşı gibi babam da, gelirinin yarısını "yarınını düşün"meden –bu da o güven çağından kalma bir sözcüktür– harcayan kişiye müsrif gözüyle bakardı. Kazançtan sürekli ekleyerek sermayeyi büyütmek o dönemde refahın artışı anlamına geliyordu, öte yandan devlet, çok yüksek gelirlerden bile yüzde birkaçtan fazla vergi almadığı gibi, devlet ve endüstri tahvilleri de çok iyi faiz getiriyordu, bu nedenle varlıklılar fazla çaba göstermeden servetlerini büyütüyorlardı. Daha sonraki enflasyon dönemlerinde görüleceği gibi tasarruf edenlerin parası çalınmıyor, dürüstler dolandırılmıyor ve özellikle de hesabını bilenler, spekülasyonlara girmeyenler çok iyi kazanıyordu. Zamanın bu genel kuralına uyması sayesinde babam daha elli yaşındayken, uluslararası ölçütlere göre çok varlıklı bir adam sayılıyordu. Ancak ailemizin yaşam biçimi, servetimizin sürekli ve hızlı artışına paralel olarak değişmiyordu. Konforumuzu adım adım artırıyorduk, küçük bir evden daha büyük eve taşındık, ilkbaharlarda öğleden sonraları bir araba kiralardık, ikinci sınıf yataklı vagonlarda seyahat ederdik, babam ancak elli yaşına geldiğinde kışın bir ayını annemle birlikte Nice'te

geçirme lüksünü kendine çok görmedi. Ancak bunun dışında zenginliği göstererek değil, ona sahip olarak yaşama anlayışımızda hiçbir değişiklik olmadı; milyoner biri olmasına karşın babam hayatında ithal tütün içmedi, aksine –İmparator Franz Joseph'in ucuz *Virginia*'sı gibi– o da hep beylik *Trabuco*'sunu tercih etti ve kâğıt oynadığında ise hep cüzi bir para karşılığında oynadı. Rahat ancak gösterişsiz, mütevazı ve kendi halinde yaşam tarzından asla vazgeçmedi. Birçok meslektaşıyla karşılaştırılmayacak kadar vakur ve eğitimli olmasına karşın –çok iyi piyano çalardı, okunaklı ve güzel bir yazısı vardı, Fransızca ve İngilizce bilirdi– hiçbir onurlandırılmayı ve onursal unvanı kabul etmedi, yaşamı boyunca şan, şöhret, isim peşinde koşmadı ya da büyük bir sanayici olarak kendisine sunulan payelere rağbet etmedi. Asla kimseden bir şey istememiş olmaktan, hiçbir zaman "lütfen" ya da "teşekkür ederim" demek zorunda kalmamış olmaktan duyduğu gizli gurur, onun için her türlü gösterişten daha önemliydi.

Gün gelir, her insan kendisinde ister istemez babasının doğasından izler bulur. Özel hayatımı koruma ve anonim bir yaşam tarzı benimseme isteğim, insanın ismini ve şahsını ister istemez kamu önünde sergileyen mesleğimle çelişse de, her geçen yıl daha da artıyordu. Ama tıpkı babam gibi açığa vurmadığım gizli bir gururla, dışardan gelen her türlü onurlandırılmayı reddettim, hiçbir nişanı, unvanı ve dernek başkanlığını kabul etmedim, asla bir akademinin, bir kurulun, bir jürinin üyesi olmadım; bir kutlama masasında oturmak bile bana azap verir, birinden bir şey rica etme düşüncesi –ricam üçüncü bir kişiyi ilgilendirse bile– daha ilk sözcükte dilimi damağımı kuruturdu. Sadece hile ve dalavere sayesinde geminizi yürütebileceğiniz bir dünyada, Goethe Baba'nın bilgece söylediği gibi, "Sıkıntı anındaki kimi darbeleri ni-

şan ve unvanların engellediği" bir dünyada böylesi çekincelerin ne kadar çağdışı kaldığının farkındayım. Fakat beni böyle davranmaya zorlayan, içime işlemiş olan babam ve onun gizli gururudur, kaldı ki babama karşı da çıkamazdım, çünkü sahip olduğuma inandığım yegâne güvenilir şeyi, iç dünyamda özgür olduğum duygusunu ona borçluyum.

Kızlık soyadı Brettauer olan annemin kökeni ise farklı, uluslararası bir kökendi. Güney İtalya'da Ancona'da dünyaya gelmişti. Çocukluğunda hem Almanca hem de İtalyanca konuşurmuş; ne zaman büyükannemle ya da kız kardeşleriyle hizmetkârların anlamalarını istemediği bir şey konuşacak olsa, hemen İtalyancaya dönermiş. *Risotto* ve o zamanlar pek ender bulunan enginar gibi Güney mutfağının diğer spesiyallerine de daha gençlik yıllarımdan aşinaydım ve sonraları ne zaman İtalya'ya gittiysem, daha ilk andan itibaren orada kendimi evimde hissetmişimdir. Fakat annemin ailesi İtalyan değildi, tam tersine bilinçli olarak farklı farklı uluslarla kaynaşmış bir aileydi; önceleri bir bankası olan Brettauerler –büyük Yahudi banker ailelerini örnek alarak, tabii ki çok ufak boyutlarda– İsviçre sınırında küçük bir yer olan Hohenems'ten –büyük felaketten çok önce– tüm dünyaya yayılmışlardı. Bir kısmı St. Gallen'e, bir kısmı Viyana ve Paris'e, büyükbabam İtalya'ya, dayılarımdan biri ise New York'a gitmişti; bu uluslararası ilişki onların görgüsünü artırmış, ufuklarını genişletmiş ve belli bir aile gururu sağlamıştı. Bu ailede küçük tüccarlar, komisyoncular yoktu, aksine sadece bankerler, müdürler, profesörler, avukatlar, doktorlar vardı ve her biri birçok dil biliyordu, Paris'teki teyzemle masada otururlarken nasıl da rahatça bir dilden ötekine geçtiklerini anımsıyorum. Bu, ilişkileri

özenli, birbirine bağlı bir aileydi, örneğin maddi durumu pek iyi olmayan akrabalardan birinin kızı evlenecek yaşa geldiğinde, "alt tabaka"dan biriyle evlenmesini önlemek için, bütün aile büyük miktarda çeyiz parası toplardı. Babam büyük bir sanayici olarak saygı görmesine görürdü, fakat annem, babamla çok mutlu bir evlilik sürdürmesine rağmen, babamın akrabalarıyla kendi akrabalarının aynı kefeye konulmasından hiç hoşlanmazdı. "İyi" bir aileden gelmenin verdiği bu gurur tüm Brettauerlerin adeta içine işlemişti; ileriki yıllarda içlerinden biri bana beslediği olumlu duyguları göstermek istediğinde adeta tepeden bakarak, "Sen gerçek bir Brettauer'sin," derken aslında şunu kastederdi: "İyi ki baba tarafına çekmemişsin."

Bazı Yahudi ailelerin sahip oldukları güce dayanarak kendilerine bahşettikleri bu tür soyluluk, beni ve erkek kardeşimi daha çocukluk yıllarımızda kâh eğlendirir, kâh kızdırırdı. Sürekli olarak bunlar "çok soylu insanlar", şunlar "soylu değiller" dendiğini duyardık ve ne zaman bir arkadaşımız olsa "iyi" bir aileden gelip gelmediği, soyu sopu, servetleri didik didik edilirdi. Aile içinde ya da dışarıda yapılan sohbetlerin ana konusu olan bu sınıflandırmalar o zamanlar bize gülünç ve züppece gelirdi; çünkü neticede tüm Yahudi aileler aynı Yahudi gettosundan gelmeydi, aradaki tek fark, bazılarının elli, bazılarının yüz yıl önce gelmiş olmasıydı. Küçük bir oğlan çocuğuyken yapay ve yapmacık bir aristokrasi özentisi olarak algıladığım bu "iyi" aile kavramının Yahudilerin doğasındaki en derin ve en gizem dolu eğilimlerden birini ifade ettiğini ancak yıllar sonra anlayabildim. Genelde Yahudiler için tipik yaşam hedefinin, servetlerini büyütmek olduğu düşünülür. Bundan daha yanlış bir şey yoktur. Zengin olmak bir Yahudi için sadece bir basamaktır, gerçek hedefe ulaşmak için bir araçtır, kesinlikle asıl hedef değildir. Bir Yahudi'nin gerçek isteği, asıl

ideali, düşün dünyasında yükselmek ve daha üst bir kültür düzeyine gelmektir. Tüm Yahudi ırkının zayıf ve üstün yanlarının çok daha belirgin olduğu, dinî açıdan tutucu olan Doğulu Yahudilerde bile salt maddi alandan çok düşün alanında üstünlük kurma isteği görülür: Cemaat içinde inancı ve dinî bilgisi olan biri bin kat daha zengin sayılır; çok zengin bir kişi bile, kızını bir işadamına vermektense yoksul bir fikir adamına vermeyi tercih eder. Okumuş insanların böyle üstün tutulması, her sınıftan Yahudi arasında görülür; geçimini zar zor sağlayan bir çerçi bile, en azından bir erkek çocuğunu büyük fedakârlıklar yaparak okutur; içlerinden birinin yüksek tahsil yapması, bir profesör, bir bilgin, bir müzisyen olması, sanki *onun* başarısıyla hepsi birden soyluluk kazanmışçasına bütün bir ailenin şeref unvanı sayılır. Wagner'in dediği gibi, sanki kendisini ve tüm ırkını paranın lanetinden kurtarmak istiyormuşçasına tüm Yahudilerde ticaret ve alışverişte varolan karanlık, çelişkili, basit ve fikirden yoksun her şeyden kurtulup daha temiz, paranın geçer akçe olmadığı düşün alanına yükselme içgüdüsü vardır. Bu nedenledir ki, Yahudilerde zengin olma isteği, aile içinde ikinci ya da çok çok üçüncü kuşakta biter. Özellikle çok güçlü büyük ailelerde oğullar, babalarının kurduğu bankaların, fabrikaların ve çok iyi çalışan şirketlerin başına geçmek istemez. Bu nedenle bir Lord Rothschild'in ornitolog[1], bir Warburg'un sanat tarihçisi, bir Cassirer'in filozof, bir Sassoon'un şair olması tesadüf değildir; hepsi de Yahudilere atfedilen "para kazanmaktan başka bir hırsı olmayan insanlar" önyargısını yıkmak için aynı bilinmez içgüdüyle davranmıştır ve kim bilir belki de bunun altında, düşün dünya-

1. Kuşbilimci. (Ç.N.)

sına sığınarak sadece bir Yahudi olmaktan kurtulup dünya vatandaşı olma özlemi yatmaktadır. Yani "iyi" bir aile denilince, ailenin kabul ettiği toplumsal tanımlamadan çok daha fazlası kastedilmekteydi; bu kavram gettonun dayattığı her türlü eksiklikten, tutuculuktan ve darkafalılıktan ancak başka bir kültüre, mümkünse evrensel bir kültüre bağlanarak kendini kurtaran ya da kurtarmaya başlayan bir Yahudilik demekti. Entelektüel meslekler in ölçüsüz bir aşırılıkla doldurulması pahasına, düşün dünyasına kaçışın da Yahudiliğe –tıpkı kendilerini para kazanmaya mecbur hissettikleri dönemde olduğu gibi– sıkıntı getirmesi, Yahudilerin yazgısındaki ebedi paradoksu göstermektedir.

Avrupa'nın hiçbir kentinde kültürel yaşama bağlılık Viyana'daki gibi tutkulu olmamıştır. Monarşi, yani Avusturya monarşisi yüzyıllardan beri politik alanda hırslı, askerî alanda ise pek de başarılı olmadığı için ulusal gurur en çok sanat alanında üstünlük kazanmaya yönelmişti. Bir zamanlar tüm Avrupa'ya hâkim olan Habsburg İmparatorluğu'ndan Alman, İtalyan, Flaman, Valon gibi en önemli ve en değerli eyaletlerin ayrılmasının üzerinden epey bir zaman geçmişti; ancak imparatorluğun kalesi ve bin yıllık geleneğin koruyucusu başkent, eski dönemlerdeki şaşaasını hiç kaybetmemişti. Latin kültürünü barbarlardan korumak için kentin ilk taşlarını diken Romalılar burayı bir kale, düşmana karşı bir ileri karakol olarak düşünmüşlerdi ve kuruluşundan bin yıldan daha uzun bir süre sonra Osmanlıların Batı dünyasını istila teşebbüsü bu surlardan geri püskürtülmüştü. Nibelunglar buradan geçmişti. Müzik dünyasının yedi ölümsüz yıldızı Gluck, Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, Brahms ve Johann Strauss dünyayı buradan aydınlatmıştı. Avrupa kültürünün tüm akımları burada bir araya gelmişti. Sarayda, soylular arasında ve halkın içinde Alman, Slav, Ma-

car, İspanyol, İtalyan, Fransız, Flaman kan bağıyla birbirine bağlanmıştı. Bu müzik kentinin asıl dehası, tüm bu karşıtlıkları uyumlu bir şekilde Avusturya'ya, Viyana'ya has ve yeni bir şekilde ortaya koymasıydı. Yeniliklere açık ve özümseme yeteneğine sahip özel bir duyarlıkla bu kent, birbiriyle en uyuşmaz güçleri kendine çekiyor, rahatlatıyor, gevşetiyor ve yumuşatıyordu; uyumlu ve uzlaştırıcı bir havası olan bu kentte yaşamak hoştu ve bu kentte yaşayan insanlar, farkında olmadan uluslarüstü, kozmopolit, dünya vatandaşı olarak yetişiyorlardı.

Müzikteki yumuşak geçişleri andıran bu uyum sanatı, kentin dış yapısında da vardı. Yüzyıllar boyunca ağır ağır büyüyen, içten dışa uyumlu bir şekilde gelişen iki milyon nüfuslu kent, büyük bir kentin tüm çeşitliliğini ve lüksünü içinde barındırıyordu, ama yine de Londra ya da New York gibi doğadan kopacak kadar aşırı boyutta değildi. Kentin dışındaki binalar Tuna Nehri'nin güçlü akıntısında yansıyor ya da geniş düzlüklerin ötelerine bakıyor, bahçe ve tarlaların arasında eriyip gidiyor ya da eğimli tepelerle Alplerin yeşil ve ormanlık yamaçlarına tırmanıyordu; insan doğanın nerede bittiğini, kentin nerede başladığını kestiremiyordu, hiçbir direnç ve aykırılıkla karşılaşmadan biri öbürünün içinde eriyip gidiyordu. İç kısımlarında ise kentin tıpkı bir ağaç gibi halka halka büyüdüğü gözleniyordu. Kentin en içini, en değerli çekirdek bölgesini, eskinin kale surları yerine muhteşem evleriyle Ring Caddesi sarmalıyordu. Bu caddede imparatorluğun ve soyluların eski sarayları, öylece donup kalmış tarihi anlatırlardı; Beethoven burada Lichnowskylerde çalmıştı, Haydn Esterházylere burada konuk olmuştu, Haydn'ın *Yaratılış*[1] adlı eserinin ezgileri ilk

1. *Die Schöpfung.* (Ç.N.)

kez buradaki eski üniversitede duyulmuştu, Hofburg birçok imparator nesli görmüş, Schönbrunn Napoléon'u ağırlamıştı, Hıristiyan dünyasının müttefik prensleri, Avrupa'nın Türklerin elinden kurtulması için Stefan Katedrali'nde şükran duaları etmiş, üniversitenin duvarları bilimadamlarının sayısız başarılarına tanık olmuştu. Yeni mimarinin eseri ışıltılı geniş caddeler, pırıltılı dükkânlar gurur ve ihtişamla bunların arasında yükseliyordu. Fakat bu kentte eskinin yeniyle çelişmesi, el değmemiş doğada işlenmiş bir taş kadar önemsizdi. Burada, yabancı olan her şeyi konukseverlikle karşılayan ve kendini ona açan bu kentte yaşamak muhteşemdi; buranın Paris'teki gibi o hafif ve neşeli atmosferinde yaşamın keyfini çıkarmak, insanlar için her yerde olduğundan daha doğaldı. Viyana'da yaşamın tadı bir başka güzeldi, bilinen bir şeydi bu, fakat zaten kültür, yaşamın inceliğini, zarafetini ve hoşluğunu onun işlenmemiş cevherinden sanat ve sevgiyle çekip çıkarmak değil de nedir? Güzel şaraplar, taze, buruk biralar, zengin hamur işleri ve tatlılardan oluşan bir mutfağa sahip bu kentin yemeğe düşkün insanları, daha ince zevkler konusunda da son derece titizdiler. Müzik, dans, tiyatro, sohbet, zarif ve kibar davranmak bu kentte özel bir sanat gibi korunurdu. Gerek tek tek bireylerin, gerek tüm toplumun yaşamında asıl önemli olan, askerî konular, politika ya da ticaret değildi, sıradan bir Viyanalı sabahleyin gazetesini açtığında ilk olarak parlamentodaki tartışmalar ya da dünya olaylarıyla ilgili haberlere değil, başka kentler söz konusu olduğunda sosyal yaşamda o kadar da büyük bir yeri olmayan tiyatro programlarına bakardı. Çünkü imparatorluk tiyatrosu olan Burg Tiyatrosu bir Viyanalı, bir Avusturyalı için tiyatro oyuncularının salt oyunlarını sergilediği bir sahneden çok daha fazla şey ifade ediyordu; bu tiyatro, evreni yansıtan küçük bir dünya, toplumun kendini gördüğü

renkli bir ayna, üstün bir beğeninin tek gerçek *cortigiano*'suydu[1]. Seyirciler Saray Tiyatrosu'nun aktörlerini örnek alırdı; nasıl giyinilir, odaya nasıl girilir, bir beyefendi nasıl konuşur, hangi sözcükleri kullanmaktan kaçınır, onlardan öğrenirdi; tiyatro sadece eğlenmek amacıyla bir oyunun sergilendiği sahne değil, dilin doğru konuşulduğu, kibar davranışın dilsel ve görsel olarak gösterildiği bir yerdi ve Saray Tiyatrosu'yla ilgili en ufak bir şey dahi saygı ile karşılanırdı. Başbakan ya da zengin bir soylu Viyana sokaklarında kimsenin dikkat ve ilgisini çekmeden dolaşırdı, oysa Saray Tiyatrosu'nun aktörlerini, opera sanatçılarını bütün tezgâhtarlar ve faytoncular tanırdı; biz çocuklar yolda onlardan biriyle karşılaşsak (resimlerini, yazdıklarını herkes biriktirirdi) gururla birbirimize anlatırdık. Neredeyse tapılacak kadar kutsallaştırılmış olan bu kişilere duyulan saygı ve hayranlık onların çevresindeki insanlara da gösterilirdi; Sonnenthal'in berberi, Josef Kainz'ın faytoncusu insanların içten içe imrendiği, yerinde olmak istediği ve saygı duyduğu kişilerdi; şık giyinen gençler, bu kişilerin terzilerinden giyinmekle övünürlerdi. Büyük bir tiyatro aktörünün jübilesi de, cenaze töreni de tüm politik olayları gölgeleyen bir olay haline gelirdi. Yazdığı bir eserin Saray Tiyatrosu'nda oynanması her Viyanalı yazarın en büyük rüyasıydı; çünkü bu, ömür boyu tiyatroya serbest giriş, tüm resmî davetlere çağrılma gibi bir dizi onurlandırılmadan oluşan yaşam boyu soyluluk anlamına gelirdi; bir bakıma bu, imparatorluk ailesine konuk olmak demekti. Bizzat benim de dahil olduğum böyle bir durumda yaşanan resmiyeti hâlâ hatırlarım. Burg Tiyatrosu'nun müdürü, oyunumun repertuvara alındığını söylemek için –elbette tebrik ettikten

1. (İt.) Saray mensubu, saraylı. (Ç.N.)

sonra–, beni sabahtan bürosuna davet etmişti; akşam eve geldiğimde kartvizitini bulmuştum. Müdür yirmi altı yaşında olan bana bir iadeiziyarette bulunmuştu ve ben eserimin kabul edilmesiyle Saray Tiyatrosu'nun bir yazarı ve imparatorluk kurumundaki bir müdürün *au pair* gibi davrandığı bir *gentleman*[1] olmuştum. Tiyatroda olanlara gelince; burada her şey dolaylı olarak herkesi, hatta tiyatroyla doğrudan doğruya bir ilgileri bulunmayanları bile ilgilendirirdi. Örneğin gençlik yıllarımda yaşadığım bir anımı anlatayım: Bir gün aşçımız yaşlı gözlerle odaya daldı, az önce biri ona, Burg Tiyatrosu'nun en ünlü oyuncusu Charlotte Wolter'in öldüğünü söylemişti. Doğru dürüst okuma yazma bile bilmeyen bu yaşlı aşçı kadının bu kadar aşırı derecede üzülmesinde tuhaf olan şey, o seçkin Burg Tiyatrosu'na hiç gitmemiş, Wolter'i sahnede hiç izlememiş, hayatında hiç görmemiş olmasıydı; fakat ünlü bir ulusal oyuncuyu Viyana'da tüm halk öyle bir sahiplenirdi ki, kendisine çok uzak olan kişiler için bile ölümü bir felaket anlamına gelirdi. Sevilen bir şarkıcının ya da sanatçının kaybı, engellenemez bir şekilde ulusal bir yasa dönüşürdü. Mozart'ın *Figaro'nun Düğünü*'nün ilk kez seslendirildiği "eski" Burg Tiyatrosu yıktırılacağı zaman tüm Viyana halkı adeta bir cenaze törenindeymişçesine derin bir üzüntüyle tiyatronun salonlarında bir araya toplanmıştı; perde kapanır kapanmaz herkes çok sevdikleri sanatçılarının oyunlar sergilediği sahneye üşüşmüş ve anı olarak saklamak üzere bir tahta parçası kapmaya çalışmıştı. Bu gösterişsiz parçaların, sayısız Viyanalının evinde, tıpkı kiliselerde kutsal haça ait parçaların saklandığı gibi, değerli mahfazalarda korunduğu yıllar sonra bile görülen bir şeydi. Bösendorf

1. (İng.) Üst tabakaya mensup, üst tabakadan biri; centilmen. (Ç.N.)

Salonu yerle bir edildiğinde bizler de daha aklı başında davranmamıştık.

Aslında yalnızca oda müziği için düşünülmüş olan bu küçük konser salonu, Liechtenstein prensinin eski binicilik okulundan bozma, sanatsal bir özelliği olmayan sıradan bir yerdi, sadece tahta bir kaplamayla tamamen gösterişten uzak bir biçimde müzikal amaçlara uyarlanmıştı. Fakat eski bir kemanın aksisedası vardı onda, müzikseverler için kutsal bir yerdi, çünkü Chopin ve Brahms, Liszt ve Rubinstein burada konserler vermiş, ünlü kuartetlerin birçoğu ilk kez burada çalmıştı. Şimdi ise başka amaçlar için buranın yıkılması gerekiyordu; burada unutulmaz anlar yaşamış bizler için anlaşılmaz bir şeydi bu. Rose dörtlüsünün her zamankinden daha muhteşem çaldığı Beethoven'ın son melodileri duyulurken hiç kimse yerinden kalkmamıştı. Büyük bir gürültüyle alkışlıyorduk, hanımlardan bazıları yürekten hıçkırıyorlardı ve hiç kimse bunun bir veda olduğuna inanmak istemiyordu. Salonu terk etmemiz için ışıklar söndürülmüştü. Dört yüz beş yüz fanatik seyirci yerinden kıpırdamamıştı bile. Sanki varlığımızla bu eski kutsal mekânı yıkılmaktan kurtaracakmışız gibi yarım saat, bir saat yerimizden kalkmamıştık. Üniversiteli gençler olarak bizler dilekçeler, protestolar ve yazılarla "Beethoven'ın öldüğü ev yıktırılmasın!" diye nasıl da büyük bir mücadele vermiştik! Viyana'daki bu tarihî evlerin her biri, bedenimizden zorla çekip koparılan yüreğimizin bir parçasıydı adeta.

Sanata, özellikle de tiyatro sanatına olan bu düşkünlük, Viyana'daki tüm sınıfların içine işlemişti. Aslına bakarsanız, yüz yıllık geleneğiyle Viyana belirgin sınıflara ayrılmış, fakat aynı zamanda –daha önce de bahsettiğim gibi– her köşesinde sanatı soluyan bir kentti. Sanat hâlâ imparatorluğun hiyerarşisi altındaydı. İmparatorluk kalesi sadece mekânsal anlamda değil, kültürel anlamda da

uluslarüstü monarşinin merkeziydi. Kalenin etrafını Avusturyalı, Polonyalı, Çek ve Macar soylularının sarayları ikinci bir sur gibi sarıyordu. Ondan sonra küçük soylular, yüksek memurlar, sanayiciler ve "eski aileler"in oluşturduğu "üst tabaka" geliyordu, onları da küçük burjuva sınıfı ile proletarya takip ediyordu. Tüm bu sınıflar kendi çevrelerinde, hatta kendi bölgelerinde yaşardı. Yüksek soylular kent merkezindeki saraylarında, diplomatlar üçüncü bölgede, sanayiciler ve işadamları Ring Caddesi dolaylarında, küçük burjuvazi ikinci ile dokuzuncu bölge arasındaki iç semtlerde, proletarya ise dış semtlerde yaşardı; fakat hepsi tiyatroda ya da "kaymak tabaka"nın muhteşem bir şekilde süslenmiş arabalarıyla katıldığı ve üç yüz bin insanın onları coşkuyla alkışladığı Prater Caddesi'ndeki şölenlerde karşılaşırdı. Viyana'da renk ve müziğin söz konusu olduğu her şey, şenlik için zemin hazırlardı, Frohleichnam[1] askerî geçit törenleri, saray bandosu, hatta cenaze merasimleri bile kalabalıkların ilgisini çekerdi. Bir Viyanalı için çok sayıda insanın katıldığı muhteşem bir törenle gömülmek onur verici bir şeydi; gerçek bir Viyanalının ölüm töreni bile, başkalarının göz zevkini okşamalıydı. Tüm kent renkli, sesli ve törensel olan bütün her şeye duyduğu bu duyarlılıkta, ister oyun, ister hayatın oyun biçimindeki yansıması olsun, sahnede ya da gerçek hayatta teatral olandan aldığı bu zevkte birleşirdi.

Viyanalıların tiyatroya olan bu düşkünlüğü, sevdikleri, hayran oldukları sanatçıların yaşamlarına dair en ufak ayrıntıları bile içselleştirmeleri bazen tuhaflık sınırlarını zorlar ve kolayca alaya alınırdı; kim bilir belki de biz Avusturyalıların kararlı Alman komşularımızın

1. Katoliklerin ana yortusu. Ekmekle şarabın İsa'nın kanı ve bedenine dönüşmesinin kutlanması. (Ç.N.)

aksine politikada kayıtsız oluşumuz, ekonomide geri kalışımız az keyif verecek şeylerden bile aşırı keyif çıkarmamızdan kaynaklanıyordu. Fakat sanatsal olaylardan böylesine haz almamız, kültürel açıdan eşi benzeri olmayan bir sonuç verdi: Öncelikle her tür sanat olayına duyulan inanılmaz bir saygı, bunun sonucunda da yüzyıllardır süregelen sanatsal icralarla eşi benzeri olmayan bilgi ve bu bilgi sayesinde de tüm kültürel alanlarda yüksek bir düzey. Sanatçıların kendilerini en iyi ve en canlı hissettikleri yerler, takdir edildikleri, hatta aşırı derecede takdir edildikleri yerler olmuştur hep. Sanat, her zaman tüm halkın yaşamının bir parçası olduğu yerde zirveye ulaşır. Bütün bir halkın önünde kendilerini ve diğerlerini dur durak bilmeksizin aşmak zorunda oldukları sürekli bir yarış içinde gören Rönesans ressamlarını kendine çeken Floransa ve Roma'da olduğu gibi, Viyana'daki müzisyenler ve tiyatro oyuncuları da kent için ne kadar önemli olduklarının farkındaydılar. Viyana Operası'nda, Viyana Burg Tiyatrosu'nda hiçbir şey gözden kaçmazdı; her yanlış nota derhal fark edilir, her hatalı giriş, her kısaltma cezalandırılırdı ve bu kontrol sadece gala gecelerinde profesyonel eleştirmenlerce değil, aksine duya duya her geçen gün biraz daha titizleşen, eleştirel bakabilen seyircilerce de yapılırdı. Siyasi olaylarda, yönetimle ilgili işlerde ya da ahlak konusunda birçok şey halkın tepkisini çekmezken ve insanlar her türlü "baştan savmacılığa" kayıtsız kalıp her türlü ihlale hoşgörüyle yaklaşırken, sanatla ilgili meselelerin özrü yoktu; burada söz konusu olan kentin onuruydu. Her opera sanatçısı, her tiyatro oyuncusu ve her müzisyen sürekli kendi mükemmelini ortaya koymak zorundaydı, aksi halde yok olup giderdi. Viyana'da halkın gözdesi olmak fevkalade bir şeydi, ancak bu konumu korumak hiç de kolay değildi, başarı düzeyindeki en ufak bir düşüş, en

ufak bir gerileme bile affedilmezdi. Böyle sürekli ve acımazsızca kontrol altında olduğunu bilmek, Viyana'daki her sanatçıyı en mükemmelini ortaya koymaya zorlar ve bu çaba, tüm sanatçıların muhteşem bir düzeye ulaşmalarını sağlardı. O dönemin gençleri olan bizler, sanatın sert ve acımasız ölçütünü hayatımızın ilkesi haline getirmişizdir. Operada Gustav Mahler'in en küçük ayrıntıya varıncaya dek demir gibi disiplinli yönetimini, filarmoni orkestrasında canlılık ve titizliğin doğal birleşimini yaşamış bir kimse, bugünün tiyatro gösterimi ya da konserinden tam anlamıyla tatmin olmaz. Fakat bizler bu sayede her sanatsal gösterimde kendimize karşı da katı olmayı öğrendik; dünyanın pek az kentinde yetişen sanatçıların ulaşabildiği bir düzeydi bu ve bizim için bir örnekti. Fakat doğru ritim ve etkileyici icra konusunda en alt tabakadaki vatandaş da bilgi sahibiydi ve "*Heurige*"[1] meyhanesinin bir müşterisi, hancıdan iyi bir şarap istediği gibi, orkestradan da iyi müzik beklerdi; Prater'de ise halk hangi askerî bandonun, "*Deutschmeister*"in mi, yoksa "*Ungarn*"ın mı daha canlı olduğunu çok iyi bilirdi; Viyana'da yaşayan herkes deyiş yerindeyse havadan bile ritim duygusu edinirdi. Bu ritim, biz yazarların özel bir itinayla yazdığı nesirde ifadesini bulurken, diğer insanların toplum içindeki davranışlarında, günlük hayatlarında kendini gösterirdi. "Seçkin" denilen bu toplumda sanata duyarsız ve üslup zevkinden yoksun bir Viyanalının olabileceği hayal bile edilemezdi. Toplumun en alt sınıfındaki en yoksul kişi bile, doğadan ve insanın neşeli yapısından edindiği içgüdüyle estetik konusunda bir duygu geliştirmişti; kültürü sevmeyen ve hayatın bu en kutsal zenginliğinin zevkini çıkarma ve

1. (Alın.) Güney Almanya ve Avusturya ağzında bu yılki anlamına gelir. Heurige, taze şarap, yıllanmamış şarap demektir. (Ç.N.)

onu sınama duygusundan yoksun olan kişi, gerçek bir Viyanalı sayılmazdı.

Yaşadıkları ülkenin ve halkının çevresine uyum Yahudiler için kendilerini sadece dışarıya karşı koruyan bir önlem değil, aynı zamanda yürekten hissettikleri bir ihtiyaçtı da. Bir yurda, huzura, dinlenmeye, güvene, yakınlığa duydukları özlem Yahudileri, içinde yaşadıkları çevrenin kültürüne tutkuyla bağlanmaya itmiştir. Avusturya'daki gibi böylesi mutlu ve verimli bir bağ neredeyse başka hiçbir yerde –15. yüzyılda İspanya'daki durum hariç– oluşmamıştır. İki yüzyıldan daha uzun bir süre imparatorluk başkentinde yaşamakta olan Yahudiler burada, hayatı hafife alan, uyumdan yana olan bu rahat görünüşlerinin altında, kendileri için de önemli olan kültürel ve estetik değerlere saygı duyan bir halkla karşılaştılar. Hatta Yahudiler Viyana'da bundan da fazlasını buldular; burada kendilerini bekleyen görevler de vardı. Avusturya, bir önceki yüzyılda sanatı koruyan, geleneksel eski hamileri ve destekleyicileri olan imparatorluk sarayı ile aristokrasiyi kaybetmişti. 18. yüzyılda Maria Theresia, kızlarına Gluck'tan müzik dersi aldırmış, II. Joseph, Mozart'ın operalarını bilen biri olarak onunla tartışmalar yapmış, III. Leopold ise bizzat eserler bestelemişti. Oysa daha sonra gelen imparatorlardan II. Franz ve Ferdinand sanatsal konulara hiç ilgi duymamıştı; bizim imparatorumuz Franz Joseph'e gelince, seksen yıllık ömründe ordu düzenini anlatan kitaplar dışında tek bir kitap okumamış, hatta müziğe karşı tam anlamıyla antipati geliştirmişti. Aynı şekilde yüksek soylu sınıfı da eskiden verdiği desteği çekmişti. Esterházylerin Haydn'ı konuk ettikleri, Lobkowitzlerin, Kinskylerin ve Waldsteinların Beethoven'ın bestelerini ilk kendi saraylarında seslendir-

mesi için yarıştıkları, bir Kontes Thun'un[1] *Fidelio*'yu operanın repertuvarından çekmemesi için kötü ruhun önünde diz çöküp yalvardığı parlak dönemler sona ermişti. Artık Wagner, Brahms ve Johann Strauss, Hugo Wolf bile en ufak bir destek görmüyordu. Filarmoni konserlerini eski düzeyinde tutabilmek, ressamlara, heykeltıraşlara bir varlık sağlamak için burjuvazinin yardım etmesi gerekiyordu ve Yahudi burjuvazisi için Viyana kültürünün eski şaşaalı dönemindeki ününü sürdürmesi konusunda destek vermek gurur ve onur vericiydi. Yahudiler bu kenti oldum olası sevmişlerdi ve buradaki yaşama tüm içtenlikleriyle katılmışlardı, ama kendilerini vatanlarında gibi hissetmeleri ve gerçek Viyanalı gibi görmeleri, Viyana sanatına duydukları sevgiyle gerçekleşmişti. Kamu yaşamında pek etkin değillerdi; sarayın ışıltısı, kişilerin zenginliklerini gölgede bırakıyordu, devlet yönetimindeki yüksek mevkiler babadan oğula geçiyor, diplomasi aristokratlara, ordudaki rütbeler ve yüksek memurluklar eski ailelere veriliyordu. Fakat Yahudiler de hırsa kapılıp bu imtiyazlı çevrelere girmeyi zaten pek istemezlerdi. Bu gelenekselleşmiş ayrıcalıkları olağan sayıyor ve saygı gösteriyorlardı. Örneğin babamın yaşamı boyunca Sacher'de yemek yemekten kaçındığını anımsıyorum, nedeni tutumluluk değildi –çünkü diğer büyük otellerle kıyaslandığında aradaki fark yok denecek kadar azdı–, tam tersine bu doğal mesafe duygusuydu: Schwarzenberg ya da Lobkowitz prenslerinden birinin masasının yanı başında oturmaktan çekinir, daha doğrusu bunun yakışık almayacağını düşünürdü. Viyana'da bir tek sanat söz konusu olduğunda herkes eşit

1. Kontes Thun Hohenstein: Genç Beethoven'ı Viyana sosyetesine ve soylular çevresine sokan, Mozart, Haydn gibi müzisyenlerin hayranı ve destekçisi. (Ç.N.)

haklara sahipti; çünkü sanata sevgi duymak, Viyana'da herkesin görev ve sorumluluğuydu ve Yahudi burjuvazisi, Viyana kültürüne yaptığı yardım ve teşviklerde bu ortak sorumluluğa büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Yahudiler gerçek sanatseverlerdi, tiyatro ve konser salonlarını dolduruyor, kitaplar, tablolar satın alıyor, sergileri geziyor, geleneklerin baskısından uzak bir anlayış ve heyecanla her yerde yenilikleri teşvik ediyor ve öncülüğünü yapıyorlardı. 19. yüzyılın hemen hemen tüm sanat koleksiyonlarını onlar yapmışlardır, neredeyse tüm sanatsal çabaları onlar sayesinde gerçekleşmiştir; Yahudi burjuvazisinin kesintisiz ve teşvik edici ilgisi olmasaydı, sarayın ve aristokrasinin kayıtsızlığı ve paralarını sanatı teşvik etmek için harcamak yerine, yarış atları ahırlarına ya da av partilerine yatıran Hıristiyan milyonerler yüzünden Viyana, tıpkı Avusturya'nın politik açıdan Alman İmparatorluğu'nun gerisinde kalması gibi, sanatsal açıdan da Berlin'nin gerisinde olacaktı. Viyana'da yeni bir şeyler yapmak isteyen, Viyana'da teşvik ve ilgi arayan yabancı bir konuk Yahudi burjuvazisine yönelirdi; Yahudi düşmanlığı döneminde sadece bir kez "ulusal" bir tiyatro kurulmak istenmiş, ancak ne yazar ne oyuncu ne de seyirci bulunmuştu; birkaç ay sonra "ulusal tiyatro" kurma çabası acınacak bir şekilde fiyaskoyla son bulmuş ve bu olayla birlikte şu sonuç ortaya çıkmıştı: Dünyanın, 19. yüzyılın Viyana kültürü olarak algıladığı şeyin onda dokuzu Viyanalı Yahudilerin teşvik ettiği, beslediği, hatta onların yarattığı bir kültürdür.

Çünkü özellikle son yıllarda –tıpkı İspanya'da trajik çöküşten önce olduğu gibi– Viyana Yahudileri sanatta etkin olmaya başlamışlardı, ancak bu etkinlik ve verimlilik kesinlikle Yahudi tarzında değildi, aksine Yahudilerin buraya tam uyumu sayesinde, tam bir Avusturyalı, Viyanalı niteliğini taşıyordu. Goldmark, Gustav Mahler ve

Schönberg özgün müzikte uluslararası alanda birer isim olmuşlardı. Oscar Strauss, Leo Fall ve Kálmán vals ve operet geleneğini yeniden canlandırmış, Hofmannsthal, Arthur Schnitzler, Beer-Hofmann, Peter Altenberg gibi yazarlar Viyana edebiyatını Grillparzer ve Stifter döneminde bile görmediği bir Avrupa düzeyine yükseltmişler, Sonnenthal ve Max Reinhard tiyatro kenti olan Viyana'nın ününü tüm dünyada perçinlemişlerdir. Freud ve bilim dünyasının diğer temsilcileri dünyanın dikkatini eskiden beri ünlü Viyana Üniversitesi'ne çekmiştir – bilimadamı, virtüöz, ressam, yönetmen, mimar ve gazeteci olarak Yahudiler her yerde Viyana'nın kültür ve düşün dünyasının tartışmasız yüksek ve en yüksek noktalarında yer almışlardır. Bu kente olan tutkulu sevgileri nedeniyle buradaki yaşama fevkalade uyum göstermişler ve Avusturya'nın ününe katkıda bulunabildikleri için mutlu olmuşlardır; Avusturyalı olmalarının dünya önünde kendilerine bir görev yüklediğini hissediyorlardı ve –dürüstlük adına tekrarlamak gerekir ki– bugün Avrupa ve Amerika'nın müzik, edebiyat, tiyatro ve güzel sanatlar alanında yeniden canlanmış Avusturya kültürü diye hayran oldukları kültürün tümü değilse bile, büyük bir bölümü Viyanalı Yahudilerin eseridir. Viyana Yahudileri için önemli olan tek şey, fikir ve sanat kültürünün varlığı ve yaşamasıydı, desteklediklerı ve teşvik ettikleri bu kültürün kendilerine mal edilmesi değildi. Yüzyıllardır yolunu bulamayan entelektüel bir enerji burada artık neredeyse yorulmuş bir gelenekle birleşmiş, onu beslemiş, tekrar hayat vermiş, yükseltmiş, yepyeni bir güç ve tükenmek bilmez bir canlılıkla tazelemiştir; birbirinden tamamen farklı unsurların bir araya gelerek ulusallığın üstünde bir düşünce yapısını oluşturduğu ruh ve kültüre sahip Viyana'yı zorla ulusallaştırma ve yerlileştirme çabalarının bu kente karşı işlenen büyük bir suç olduğu

ancak onyıllar sonra anlaşılacaktır. Çünkü Viyana'nın dehası, orijinalliği –özellikle müzik konusunda– tüm etnik ve dilsel karşıtlıkları kendi içinde kaynaştırmak ve kültürü bütün Batı kültürlerinin bir sentezi haline getirmekti; burada yaşayan ve etkin olan herkes kendini, her türlü tutuculuktan ve önyargıdan özgür hissederdi. Avrupalı olmak başka hiçbir yerde buradaki kadar kolay değildi. Birlik düşüncesini yüreğimin başköşesine oturtmayı çok erken yaşlarda öğrenmiş olmamı, Roma'nın evrensel ruhunu daha Marcus Aurelius[1] döneminde savunmuş olan bu kente borçlu olduğumu biliyorum.

Eskinin Viyanasında yaşamak güzel, kolay ve tasasızdı ve kuzeydeki Almanlar, "disiplinli" olmak ve katı bir düzen uygulamak yerine, yaşamın keyfini çıkaran, güzel yemekler yiyen, eğlencelerden, tiyatrolardan zevk alan ve çok daha güzel müzik yapan Tuna kıyısındaki biz komşularına aşağılayarak tepeden bakarlardı. Viyana'daki insanlar tüm halklara yaşamı zehir eden, varlıklarına zarar veren Alman "disiplini" ve herkesin önüne geçme hırsı yerine, rahat ve huzurlu bir ortamda bir araya gelip keyifli sohbetler yapmayı tercih ediyor, rahat, hatta gevşek bir uzlaştırıcılıkla en ufak bir haset duymaksızın herkesin hakkını vermeyi seviyordu. Viyana'nın ünlü ilkesi "yaşamak ve yaşatmak"tı; benim için bugün de hâlâ bütün koşulsuz buyruklardan daha insancıl olan bu ilke,

1. Marcus Aurelius (MS 121-180): Tahta kırk yaşında çıkmış, Stoa felsefesiyle kendisini eğitmiş, çok sayıda kitap yazmış Romalı imparator. İyilik ve barışsever kişiliğine rağmen düşmanlarına karşı savaşlar yapmak zorunda kalmıştır. 180 yılında yakalandığı vebayı bir ölüm hükmü olarak algılayıp Stoacı yaklaşımıyla ölümü doğal bir olgu olarak kabul etmiştir. Marcus Aurelius diğer savaşçı Romalı imparatorların aksine tarihe, Stoa felsefesi doğrultusunda yazdığı, özeleştiriye de yer verdiği eserin yazarı ve bir filozof olarak geçmiştir. (Ç.N.)

tüm çevrelerde geçerliydi. Arada bir çıkan ufak tefek anlaşmazlıklara rağmen zenginler ve yoksullar, Çekler ve Almanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar barış içinde yaşıyorlardı, politik ve sosyal hareketlerde bile. I. Dünya Savaşı'ndan sonra dönemin ruhuna zehirli bir tortu olarak işleyecek olan o korkunç kinden uzak duruluyordu. Eski Avusturya'da insanlar birbirleriyle şövalyelere yakışır bir şekilde mücadele ederlerdi; gazetelerde, parlamentoda tartışırlar ama uzun ve ağdalı konuşmalar sonrasında aynı milletvekilleri dostça bir araya gelir, bira ya da kahve içer ve birbirleriyle senlibenli sohbet etmeye başlarlardı; Yahudi düşmanı partinin lideri Lueger[1] Viyana belediye başkanlığına geldiğinde bile, özel ilişkilerde en ufak bir değişiklik olmadı ve ben Yahudi olduğum için okulda, üniversitede ya da edebiyatta en ufak bir engel ya da aşağılanma ile karşılaşmadım. Henüz gazeteler ülkelerin, halkların ve aynı toplum içindeki insanların birbirine duyduğu nefrete yer vermiyor ve bu nefret insanları ve ulusları birbirinden koparmıyordu; o sürü ve yığın duygusu henüz toplum yaşamında bugünkü kadar iğrenç ve güçlü bir şekilde yaygın değildi. Özel yaşamda dilediğini yapmak ya da yapmamak –bugün tahmin edilemeyeceği kadar– doğal ve serbestti; sabırlı olmak bugün olduğu gibi yumuşaklık ve zayıflık olarak küçümsenmiyor, tam aksine etik bir güç olarak övülüyordu.

Çünkü benim doğduğum ve yetiştiğim yüzyıl hırslar yüzyılı değildi. Düzenli, sınıflandırmaları net, geçişle-

1. Karl Lueger (1844-1910): Hıristiyan Sosyalist Parti'nin kurucusu Avusturyalı siyaset adamı. Yolsuzlukları ortaya çıkarma çabalarıyla halkın sevgisini kazandı. Daha sonra Yahudileri ve liberalleri hedef alan konuşmalarıyla korku ve duygularına sözcülük ettiği zanaatçılar ve alt orta sınıf arasında yandaşlar buldu. Çokuluslu Habsburg İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan bütün milletlerin eşitliğine inanan Lueger, Avusturya-Macaristan İkili Monarşisi'ne karşı çıkarak federal bir devlet yapısını savundu. (Ç.N.)

ri rahat, telaşsız bir dünyaydı. Yeni teknoloji makinelerde, arabalarda, telefon, radyo ve uçaklarda kalmış, insanlar kendilerini henüz bu tempoya kaptırmamıştı; zaman ve uzam ölçütleri bugünkünden farklıydı. İnsanlar daha rahat yaşıyordu ve bugün çocukluğumdaki yetişkinleri gözümün önüne getirdiğimde, çoğunun genç yaşta şişmanladığını hatırlıyorum. Babam, dayım, öğretmenim, dükkândaki satıcılar, müzisyenler, hepsi daha kırk yaşındayken şişman, "saygın" kişilerdi. Ağır ağır yürürler, ölçülü konuşurlar ve konuşurken bakımlı ve çoktan ağarmış sakallarını okşarlardı. Ama ağarmış saçlar saygınlığın yalnızca yeni bir işaretiydi ve "oturaklı, olgun" bir erkek, gençlerin davranışlarını ve kibirli tavırlarını uygun bulmaz ve bilinçli olarak bundan kaçınırdı. Çok küçük bir çocukken o zamanlar henüz kırk yaşında bile olmayan babamı merdivenleri hızlı hızlı inip çıkarken gördüğümü ya da herhangi bir şeyi acele acele yaptığını hatırlamıyorum. O dönemlerde acelecilik sadece kaba değil, aynı zamanda lüzumsuz bir davranıştı da. Çünkü sayısız güvenlik ve korumalarla sabit bir düzeni olan bu burjuva dünyasında hiçbir zaman ani bir şey olmazdı. Kendi dünyalarının dışında bir yerlerde meydana gelen felaketler, "güvenli" yaşamlarının kalın duvarlarından içeriye sızamazdı. Boer Savaşı, Japon-Rus Savaşı, hatta Balkan Savaşı bizimkilerin dünyasına bir santim bile yaklaşamamıştı. Gazetedeki savaş haberlerini tıpkı spor haberlerini okudukları gibi okuyup geçerlerdi. Gerçekten de Avusturya'nın dışında olup biten hiçbir şey onları ilgilendirmez ve yaşamlarını etkilemezdi. Onların Avusturyasında, yaprağın kımıldamadığı o sessiz dönemde devlette köklü değişiklik, değerlerde düşüşler olmazdı; borsada tahviller yüzde dört ya da beş değer kaybetse büyük "patırtı" kopar ve endişeyle bu "felaket" hakkında konuşulurdu. Gerçekten inanıldığı için değil de, daha çok alışkanlıktan

"yüksek" vergilerden yakınılırdı, oysa bunlar savaş sonrasındaki vergilerle kıyaslandığında adeta devlete verilen ufak bir bahşişti. Sanki güvenlik sonsuz güçlere karşı görünmez bir senetle garanti altına alınabilirmiş gibi torunların ve onların torunlarının her türlü servet kaybını önlemek için vasiyetnameler en ince ayrıntısına kadar düşünülüp titizlikle hazırlanır, kendileri de rahat yaşamlarına devam ederlerdi; ufak tefek sorunları da korkulmaya gerek olmayan iyi ve itaatkâr ev hayvanlarını sever gibi okşarlardı. Bu nedenle ne zaman tesadüfen o günlere ait eski gazetelerden biri elime geçse ve küçük bir belediye meclisi seçimi hakkında çok heyecanlı bir makale okusam ya da Burg Tiyatrosu'ndaki oyunların o küçücük sorunları ya da gençlik dönemlerimizde aslında hiç de önemli olmayan konularda yaptığımız tartışmalarda duyduğumuz o aşırı heyecanımızı anımsasam, elimde olmadan gülümserim. Nasıl da ufacık endişelerdi onlar, nasıl sessiz ve sakindi o dönem! Anne ve babamın ve onların anne ve babalarının dönemi daha da iyiymiş, sessiz ve sakin olan o dönemde dümdüz ve çalkantısız bir yaşam sürmüşler. Ama yine de onlara imreniyor muyum, bilmiyorum, çünkü onlar bambaşka bir dünyadaymış gibi tüm o gerçek acılardan, kötülüklerden ve kaderin güçlerinden ve de yaşamdan uzak bir ömür sürdüler; insanın yüreğini parçalayan, ama parçalarken büyüten tüm o krizlere ve sorunlara yabancı yaşadılar! Güvenlikle öyle sarmaş dolaş, servet ve rahatlıkla öyle iç içe yaşamışlardı ki, hayatın aşırılıkları ve gerginlikleri de olabileceğini, sürekli sürprizler hazırladığını, iniş çıkışlarla dolu olduğunu pek göremediler, içlerine işlemiş liberalizm ve iyimserlikleri nedeniyle doğan her yeni günün, hayatlarını altüst edebileceğini akıllarına bile getirmediler. Başlarına gelen en karanlık dönemlerde bile, insanoğlunun ne kadar tehlikeli olabileceğini hayal bile etmediler, ama

aynı şekilde insanoğlunun tehlikelerin üstesinden gelebilmek, sınavları aşabilmek için, içinde taşıdığı gücü de fark etmediler. Oysa yaşamın tüm hızlı akıntılarının önüne kattığı bizler, bağlı olduğu tüm köklerinden koparılan bizler, bir sona sürüklendiğinde hep yeniden başlayan bizler, meçhul, mistik güçlerin hem kurbanı hem de gönüllü hizmetkârları olan bizler, rahatlığı artık bir hayal, güvenliği ise çocuksu bir düş olarak gören bizler kutuplar arasındaki gerginliği ve sonsuz yeninin ürpertisini bedenimizin her köşesinde hissettik. O yıllarda hayatımızın her bir anı, dünyanın yazgısına bağlıydı. Önceki nesil o rahat ve güvenli yaşamlarının dışına çıkamamışken, bizler kâh acı çekerek, kâh neşe içinde küçücük varlığımızın ötesinde zamanı ve tarihi yaşadık. Bu nedenle her birimizin, kuşağımızın en önemsizinin bile gerçekler hakkında bilgisi, atalarımızın en bilgesinin bilgisinden bin kat daha fazladır. Fakat bildiğimiz hiçbir şey bize gümüş bir tepside sunulmadı, öğrendiğimiz her şeyin bedelini çok ağır ödedik.

On dokuzuncu yüzyılda okul

İlköğretim okulundan sonra doğal olarak liseye gönderildim. Varlıklı aileler o günkü toplum içinde iyi bir yer edinmek için oğullarının "kültürlü" olmasına önem verirlerdi; bu aileler, oğullarının Fransızca ve İngilizce öğrenmeleri, müziğe aşina olmaları için önce bir mürebbiye, sonrasında da terbiye ve görgü kurallarını öğrenmeleri için özel bir öğretmen tutarlardı. Fakat o tarihlerde "aydın" liberalizmini değerli kılan tek şey, üniversite öğrenimine götüren "akademik" eğitimdi, bu nedenle "iyi" aileler için en azından oğullarından birinin herhangi bir doktor unvanına sahip olması çok önemliydi. Üniversiteye kadar olan bu aşama çok uzun ve çok zordu. Beş yıl ilkokulda, sekiz yıl lisede tahta sıralarda her gün beş altı saat dirsek çürütmek, kalan boş zamanlarda ödevleri yapmak ve okulun yanı sıra "genel kültür" için klasik Yunanca ve Latinceden başka Fransızca, İngilizce ve İtalyanca gibi yaşayan dilleri –yani beş dil–, geometri, fizik ve diğer dersleri öğrenmek gerekiyordu. Aşırının da ötesinde olan bu çalışmalar bedensel gelişim, spor ve gezmeye ve özellikle neşe ve keyfe zaman bırakmıyordu. "Mutlu ve neşeli çocukluk dönemi" ile ilgili şarkılardan birini yedi yaşındayken ezberleyip koroda söylemek zorunda olduğumuzu hayal meyal hatırlıyorum. Bu basit

ve tekdüze şarkının melodisi hâlâ kulaklarımda, fakat ezberlemekte o zaman da güçlük çektiğim sözlerini, inanmadığım için içselleştirmemiştim. Doğruyu söylemem gerekirse tüm okul hayatım, her yıl gittikçe artan bir sabırsızlıkla kurtulmayı düşündüğüm sıkıcı ve boğucu bir monotonluktan başka bir şey değildi. Hayatımızın en güzel yıllarını bize zehir eden o monoton, soğuk ve ruhsuz okul döneminde bir kez olsun "neşeli" ve "mutlu" olduğumu hatırlamıyorum, hatta doğruyu söylemem gerekirse bu yüzyılda yaşayan insanların nasıl da mutlu, özgür ve başına buyruk bir çocukluk dönemi geçirdiğini ve geliştiğini gördükçe hafif bir kıskançlık duygusuna engel olamıyorum. Sürekli yeterli olmama duygusuyla tedirgin, korka korka okula koşan, nefret ettiğimiz okul binasına ayak basar basmaz o görülmez boyunduruğa alnını çarpmamak için başını eğen bizlerin aksine, öğretmenleriyle gayet rahat, hatta neredeyse dostça sohbet eden, dinamik, meraklı ruhlarından taşan her türlü arzu ve isteklerini gerek okulda gerekse evde korkusuzca ortaya koyan bugünün çocuklarını, bu genç, bağımsız ve doğal öğrencileri gördükçe bir tuhaf oluyorum. Okul bizim için bir mecburiyet, bomboş ve can sıkıcı bir şeydi, "öğrenmeye değmez şeyler biliminin" bizim gerçek ve özel ilgi alanlarımızla hiçbir şekilde uyuşmadığını hissettiğimiz, belli bir müfredata uygun hale getirilmiş, sınırları kesin belirlenmiş konuların –ne eksik ne de fazla– verildiği bir yerdi. Hayata bir katkısı olması için değil, öğrenmiş olmak için öğreniyorduk. Eski bir öğrenme yönteminin bize dayattığı donuk ve bomboş bir öğrenmeydi bu. Okul dönemine ait neşeli ve mutlu tek bir anım vardır, kapısını bir daha açmamak üzere çıkıp gittiğim an.

Bu, Avusturya okullarının kötü olduğu anlamına gelmesin. Tam tersine, yüz yıllık deneyim sonucu ortaya çıkan "müfredat" dedikleri şey, teşvik edici bir şekilde uy-

gulansaydı, çok verimli, çok evrensel bir eğitimin temeli oluşturulabilirdi. Ama onların o çok titiz ve dikkatli planlama ve kupkuru şemacılığı yüzünden okul saatlerimiz inanılmaz derecede cansız ve ruhsuz geçiyordu ve bireye hiç uymayan, ancak "müfredat"ın beklentilerini ne derece karşılayabildiğimizi bir makine gibi "iyi, yeterli, yetersiz" notları vererek gösteren mekanik bir öğrenme düzeneğiydi. Bizlerin ister istemez öfkelendiği şey de, özellikle insan sevgisinden uzak, kişiliksiz ve kışlaya benzeyen bu tutumdu. Bizler verilenleri öğrenmek, sonra da ne öğrendiğimizi sınavda göstermek zorundaydık; sekiz yıllık eğitimimiz boyunca tek bir öğretmenimiz bile, ne öğrenmek istediğimizi bize sormadı. Her genç insanın içten içe özlemini çektiği gelişimi destekleyici bir teşvik görmedik.

Bu kuruluk ve iticilik daha okul binasının dışında başlardı, elli yıl önce alelacele, ucuz ve düşünülmeden yapılmış, işlevsel bir binaydı bu. Resim ya da insanın gözünü okşayacak herhangi bir süsün olmadığı soğuk ve kötü sıvalı duvarları, basık tavanlı sınıfları ve tuvalet kokusu adeta tüm binaya sinmiş bu öğrenim kışlası, sayısız insanın kullandığı ve sayısız insanın umursamadan ya da istemeye istemeye kullanmaya devam edeceği eski otel mobilyaları gibiydi. Bütün Avusturya resmî binalarında da hissedilen o küflü ve çürük kokuyu, aşırı ısıtılmaktan, aşırı dolu olmaktan kaynaklanan, hiçbir zaman tam havalandırılmayan ve önce giysilere, sonra da insanın içine sinen ve bizim "devlet dairesi" kokusu dediğimiz o kokuyu unutamam. İnsanın sırtını kamburlaştıran o alçak ahşap sıralarda kürek mahkûmları gibi çifter çifter, kemiklerimiz ağrıncaya kadar otururduk; kışları kitaplarımızın üzerine gaz lambalarının titrek mavi ışığı vururdu, yazları ise gözlerimizin pencereden bir parça görülen masmavi gökyüzüne kaymaması için pencereler itinayla kapanırdı. O tarihlerde genç ve biçimlenmemiş bedenlerin

hava ve harekete ihtiyacı olduğu henüz bilinmiyordu. Dört beş saat hareketsiz oturduktan sonra o daracık ve soğuk koridorlarda on dakikalık teneffüs yeterli sayılıyordu. Haftada iki kez, pencereleri sıkı sıkı kapatılmış, atılan her adımda yerdeki tahta döşemeden toz bulutunun havalandığı jimnastik salonuna gider, hiçbir anlamı olmayan hareketler yapardık; böylece sağlık için yeterli şey yapmış olur ve devlet de bize karşı olan *mens sana in corpore sano*[1] görevini yerine getirmiş olurdu. Yıllar sonra bile bu soğuk ve boğucu okul binasının önünden geçerken gençliğimizin bu zindanına artık adım atmak zorunda olmadığımı düşünür ve rahatlardım; kurumun ellinci kuruluş yıldönümü nedeniyle düzenlenen törende, bir dönemin parlak öğrencisi olarak bakan ve belediye başkanının önünde bir konuşma yapmam istendiğinde nazikçe daveti reddettim. Bu okula şükran borcum yoktu ve buna benzer şeyler söylemem beklenen bir konuşmada ağzımdan çıkacak her söz yalan olacaktı.

Bu kurumun boğuculuğundan öğretmenlerimi de sorumlu tutamam. Onlar ne iyi ne de kötü insanlardı, ne despot ne de yardım eden arkadaştılar, aksine devletin öngördüğü müfredata, şemaya köle gibi bağlı, "görevlerini" yapmakla yükümlü birer zavallıydılar; öğlenleri hem onları hem de bizleri özgürlüğüne kavuşturan paydos zili çaldığında tıpkı bizler gibi –bunu gayet net görebiliyorduk– sevinirlerdi. Bizi sevmezlerdi, nefret de etmezlerdi, bunun için bir nedenleri de yoktu çünkü bizim hakkımızda hiçbir şey bilmezlerdi; ancak birkaç yıl sonra, o da sadece pek azımızın ismini öğrenirlerdi; o günlerin öğrenim yönetmeliklerinde önemli olan tek şey, "öğrencinin" son ödevinde kaç yanlış yaptığı idi. Onlar yu-

1. (Lat.) Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur. (Ç.N.)

karıda kürsüde, bizler aşağıdaydık, onlar sorar, biz yanıt verirdik, bunun dışında aramızda tek bir bağ oluşmazdı. Çünkü öğretmenle öğrenci arasında, kürsüyle sıra arasında, gözle görülen yukarısı ve gözle görülen aşağısı arasında her türlü iletişimi engelleyen, gözle görülmeyen bir "otorite" engeli vardı. Öğretmenin öğrenciyi bir birey olarak görmesi, öğrenciye niteliklerine göre davranması, hatta öğrenciyle ilgili gözlemlerini yazılı olarak kayda geçmesi gibi bugün gayet doğal olan şeyler o günlerde yetkisini, yeteneğini zorlamak anlamına gelirdi, diğer yandan öğretmen öğrencisiyle özel bir konuşma yapmazdı, çünkü bu, biz "öğrencileri" öğretmenle, "üst"üyle aynı düzeye getireceği için öğretmenin otoritesinin azalması anlamına gelirdi. Zaten benim de öğretmenlerimin isimlerini ve yüzlerini unutmuş olmam, öğretmenlerle biz öğrencilerin arasında hiçbir düşünsel ve manevi bağ olmadığının bir göstergesi değil midir? Kürsüyü ve içinde notlarımızın yazılı olduğu ve göz ucuyla görmeye çalıştığımız sınıf defterimizi hâlâ bir fotoğraf keskinliğiyle anımsarım. Öğretmenlerimizin bizle ilgili değerlendirmelerini yazdığı küçük, kırmızı kaplı defter, notları yazdıkları küçük siyah kalem, öğretmenin kırmızı kalemle düzeltmeler yaptığı kendi defterlerim bugün hâlâ gözlerimin önüne gelir, ama öğretmenlerimizden birinin bile yüzünü hatırlamam – kim bilir belki de göz göze gelmekten çekinip başımızı öne eğdiğimizden ya da kayıtsız gözlerle baktığımızdan.

Okula karşı böylesi olumsuz duygular besleyen sadece ben değildim; en güzel ilgi ve hedeflerimizin bu monotonluk çarkında engellenmesi ve bastırılması karşısında tiksinti duymayan tek bir okul arkadaşım dahi yoktu, fakat çok sonra bizim gençliğimizin eğitiminde uygulanan bu sevgisiz ve ruhsuz yöntemin resmî makamların kayıtsızlığından değil, aksine büyük bir titizlikle gizli tu-

tulan bir niyetten kaynaklandığının farkına vardım. Tüm düşüncesi güvenlik fetişine odaklanmış karşımızdaki ya da tepemizdeki dünya, gençliği sevmiyordu, daha doğrusu gençliğe kuşkuyla bakıyordu. Sistematik "ilerleyişi"ne, "düzeni"ne kibirle bağlı burjuva toplumu, yaşamın her biçiminde ölçülü ve ağır davranışın insanın tek ve etkili erdemi olduğunu düşünüyor, ilerleme konusundaki canlılığımızı tasvip etmiyordu. Avusturya yaşlı bir imparatorla yönetilen, yaşlı bakanların olduğu bir devletti, herhangi bir hırsı olmayan, tüm Avrupa'daki radikal değişimleri reddederek zarar görmeden ayakta kalmayı uman bir devletti. İçgüdüsel olarak her zaman hızlı ve köklü değişimden yana olan genç insanlar konusunda bu nedenle dikkatli olmak, onları uzun bir süre olayların dışında tutmak ya da bastırmak gerekirdi. Bu nedenle okul yıllarımızı hoş geçirmemizi sağlayacak bir şeyler yapmaları için hiçbir gerekçeleri yoktu; her türlü yükselmeyi sabırla, bekleyerek kazanmak zorundaydık. O tarihlerde her yaş grubundaki insan, sürekli bu şekilde engellendiği ve bastırıldığı için bugünkü yaşıtlarından çok daha farklı değerlere sahipti. Örneğin on sekiz yaşındaki bir liseli çocuk muamelesi görür, sigara içerken yakalandığında cezalandırılır, ders sırasında tuvalete gitme ihtiyacı olduğunda saygıyla parmağını kaldırıp izin almak zorunda olurdu; fakat otuz yaşındaki bir adama da henüz yetişkin değilmiş gibi davranılır ve hatta kırk yaşındaki insanlar bile sorumluluk gerektiren bir iş için yeterince olgun sayılmazlardı. Bir gün şaşırtıcı istisnai bir durum ortaya çıkıp otuz sekiz yaşındaki Gustav Mahler Saray Operası'nın müdürü olduğunda, "bu kadar genç bir insanın" böylesi seçkin bir sanat enstitüsünün başına getirilmesi tüm Viyana'da dedikodu ve şaşkınlık yaratmış, Mozart'ın otuz altı, Schubert'in otuz bir yaşındayken tüm eserlerini ortaya koyduğu tamamen unutulmuştu. Genç bir in-

sanın "tümüyle güvenilir olmadığı" kuşkusu o tarihlerde tüm çevrelerde yaygındı. Örneğin babam, genç bir insanla iş konuşmak için görüşmeyi bile kabul etmezdi. Genç görünme talihsizliğine uğramış bir insan her yerde yaşından dolayı kendisine yönelen kuşkuları yenmek zorundaydı. Başka bir deyişle bugün hiç anlaşılmaz olan şey, o tarihlerde bir kuraldı, gençlik kariyerde engel, yaşlılık tercih sebebi olurdu. Bugün artık tamamen değişmiş olan dünyamızda kırk yaşındaki otuz yaşında, altmış yaşındaki kırk yaşında görünmek için elinden geleni yaparken ve gençlik, enerji, işgücü ve özgüven beklenir ve tercih edilirken, güvenin baş tacı edildiği o günlerde ilerlemek isteyen herkes daha yaşlı görünmek için her türlü hileye başvururdu. Gazeteler sakalın büyümesini hızlandıracak önerilerde bulunur, tıp sınavını vermiş yirmi dört ya da yirmi beş yaşındaki genç doktorlar gür sakal bırakır ve hiç ihtiyaçları olmadığı halde sırf hastalarına "tecrübeli" görünmek için altın çerçeveli gözlük takarlardı. İnsanlar oturaklı görünebilmek için uzun siyah bir redingot giyer, ağır ağır yürür ve hatta biraz kilo almaya gayret ederlerdi; hırslı olanlar, gençlere karşı kuşkucu olan bu çağın güvensizliğini en azından dış görünüşüyle yıkmaya çalışırlardı; örneğin daha altıncı ve yedinci sınıftayken liseli olduğumuz belli olmasın diye okul çantası yerine evrak çantası taşırdık. Bugün canlılık, özgüven, atılganlık, merak ve gençliğin yaşam sevinci gibi imrenilen, servet olarak görülen her şey, sadece "güvenilirliğe" önem veren o dönemde kuşkuyla karşılanırdı.

Devletin otoritesini ayakta tutabilmek için okulu alet etmesinin tek nedeni işte bu tuhaf yaklaşımdı. Bizler, öncelikle var olana, eleştirilecek bir yanı olmayan mükemmel bir şey olarak saygı göstermeyi, öğretmenlerimizin görüşlerini hatasız, babalarımızın sözünü karşı çıkılmaz, devletin kurumlarını mutlak ve sonsuza dek

değişmez olarak görmeyi öğrenecek şekilde yetiştirilmeliydik. Aile içinde de uygulanan bu eğitim yöntemindeki ikinci prensip, gençlerin her şeyi kolay elde etmemesi yönündeydi. Onlara birtakım haklar vermeden önce, bazı görevleri olduğunu, bunların içinde en önemlisinin özellikle koşulsuz itaat etme olduğunu öğrenmeleri gerekirdi. Daha çocuk yaştayken henüz hayatta hiçbir tecrübe yaşamadığımızı, hiçbir şey başarmadığımızı, sadece bize verilen her şey için minnet duymamız, hiçbir şey sormamamız ve talep etmememiz gerektiğini öğrenmeliydik. Benim zamanımda çok küçük yaşlarda şöyle bir sıkıcı korkutma yöntemi uygulanırdı: Hizmetçiler ve aptal anneler üç ya da dört yaşındaki çocuklarını yaramazlık yapmaktan vazgeçmezlerse "polis amcayı" çağıracaklarını söyleyerek korkuturlardı. Bizler lisedeyken, herhangi önemsiz bir dersten zayıf aldığımızda okuldan alınıp bir yere çırak verilmekle korkutulurduk –burjuva ailelerinde en büyük tehdit şuydu: emekçi sınıfına iniş–. Gençler, içlerindeki o eğitim arzusuyla güncel ciddi sorunlar hakkında büyüklerden bir açıklama istediklerinde ise "Sen bunu anlayamazsın" diyerek aşağılanırlardı. Evde, okulda, devlette, her yerde bu yöntem uygulanırdı. Büyükler gençlere henüz 'olgunlaşmadıklarını', hiçbir şey anlamadıklarını, söylenen her şeyi inanarak sadece dinlemelerini, söze karışmamalarını, hele hele asla karşı çıkmamalarını sürekli söylemekten yorulmazlardı. İşte bu nedenle okulda, yukarıda kürsüsünde oturan zavallı öğretmenler yanına yaklaşılmaz birer puttan başka bir şey olamazlar ve biz öğrencilerin tüm çabaları ve duyguları "müfredatla" sınırlı kalırdı. Okulda kendimizi iyi hissetmişiz, kötü hissetmişiz, bunu kimse umursamazdı. Okulun o dönemdeki gerçek hedefi bizi ilerletmek değil, geri planda bırakmak, benliğimizi geliştirmek değil, dönemin düzenli sistemine mümkün olduğunca

karşı koymadan uymamızı sağlamak, enerjimizi yükseltmek değil, onu disipline sokmak ve sınırlamaktı.

Böylesi psikolojik, daha doğrusu psikoloji karşıtı bir baskının gençlik üzerinde iki türlü etkisi olabilirdi: Ya gücünü alır ya da kamçılardı. Bu absürd eğitim yönteminin ne kadar çok "aşağılık kompleksine" yol açtığını psikologların dosyalarında görmek mümkündür. Bu kompleksin bizim eski Avusturya okullarında okumuş adamlar tarafından ortaya çıkarılmış olması belki de bir rastlantı değildir. Çok erken yaşlarda ve bugünkü gençliğin tanımadığı ölçüde özgürlük tutkusu geliştirmemi ve ayrıca ömrüm boyunca otoriter olan her şeyden, "tepeden aşağılarcasına" konuşulmasından nefret etmemi bu baskıya borçluyum. Yıllar yılı dikte ettirilen ve dogmatik olan her şeye duyduğum bu nefret, içgüdüsel olarak bende vardı ve bunun nereden kaynaklandığını unutmuştum bile. Örneğin bir gün vereceğim konferans için tahsis edilen bir üniversite amfisinde yüksekteki bir kürsüden konuşacağımı ve dinleyicilerin tıpkı bizim öğrencilik yıllarımızda olduğu gibi aşağıdaki tahta sıralarda uslu uslu oturup ağızlarını açmadan ve karşılık vermeden dinleyeceklerini fark ettiğimde, birdenbire rahatsız oldum. Tüm okul yıllarımda böylesi mesafeli, otoriter, öğreti niteliğinde bir konuşma karşısında duyduğum ezikliği anımsadım, böyle kürsüden aşağı konuşurken dinleyiciler üzerimizde tıpkı okul yıllarımızda öğretmenlerimizin bizim üzerimizde bıraktığına benzer mesafeli ve soğuk bir etki yapacağım korkusuna kapıldım; tüm bu tedirginliklerim nedeniyle hayatımda verdiğim en kötü konferans da bu oldu.

On dört on beş yaşına gelinceye kadar okulla ilişkimiz oldukça iyiydi. Öğretmenlerle dalga geçer, derslerimize zoraki çalışırdık. Ama bir süre sonra okul bizi iyice

sıkmaya ve rahatsız etmeye başlamıştı. Geçen yıllar içinde hiç fark ettirmeden garip bir şeyler olmuştu: On yaşında liseye başlayan bizlerin, sekiz yıllık öğrenimimizin ilk dört yılındaki zihinsel gelişimimiz, okulda bize verilen eğitimin çok üstündeydi. Artık okulun bize önemli bir şey veremeyeceğini ve ilgi duyduğumuz bazı konularda, üniversite öğrenimlerinden bu yana tek bir kitap okumaya gerek duymamış zavallı öğretmenlerimizden daha fazla şeyler bildiğimizi fark eder olmuştuk. Bir diğer tezat günden güne kendini daha çok göstermeye başlamıştı: Artık sadece bedenimizin oturduğu o okul sıralarında öğrenmeye değer, yeni, farklı hiçbir şey alamıyorduk, oysa okulun dışındaki dünyada binbir çeşit heyecanla dolu bir kent vardı; tiyatroları, müzeleri, kitabevleri, üniversitesi, müziğiyle bizlere her gün yepyeni sürprizler sunan bir kent. Böylece okulda bir türlü beslenemeyen ve geriye itilen bilgiye olan açlığımız, düşünsel, sanatsal ve güzel şeylere duyduğumuz ilgi ve merak büyük bir tutkuyla okulun dışında olanlara yöneliyordu. Başlangıçta sanata, edebiyata ve müziğe ilgi duyduğunu fark eden birkaç kişiyken, sonra bir düzine olduk, sonrasında hepimiz ilgi duymaya başladık.

Çünkü genç insanlarda heyecan ve ilgi bir nevi bulaşıcı bir şeydir. Bu heyecan ve ilgi bir sınıfta kızamık ya da kızıl hastalığı gibi bir öğrenciden diğerine bulaşır ve her yeni "hastada" çocukça bir kibir ve hırsla kendi bilgisini göstermeye ve diğerlerini geçmeye çalıştıkça birbirlerini daha çok öğrenmeye teşvik eder. Bu nedenle bu heyecanın ve tutkunun ne tarafa yöneleceği az çok bir rastlantıdır. Örneğin sınıfta pul koleksiyonuna meraklı birisi varsa, bu kişi kısa bir süre sonra bir düzine arkadaşını da yanına çekerdi, üç genç öğrenci, bayan dansçılara hayran olduğunda ise diğer arkadaşları da her gün operanın kapısına koşardı. Bizden üç yıl alttaki sınıf futbol meraklı-

sıydı, bizden bir yıl alttaki sosyalizme ve Tolstoy'a hayrandı. Benim sanata meraklı ve düşkün bir sınıfa denk gelmem, kuşkusuz tüm yaşamımı belirleyici olmuştur.

Aslında tiyatroya, edebiyata ve sanata ilgi ve hayranlık duymak Viyana'da çok doğal bir şeydi; Viyana'daki gazeteler kentteki kültür ve sanat olaylarına geniş yer verirdi, orada burada, gittiğimiz her yerde yetişkinlerin opera ya da Burg Tiyatrosu'nu konuştuğunu duyardınız ve tüm kırtasiye dükkânlarının önünde ünlü tiyatro oyuncularının resimleri olurdu. O tarihlerde spor, bir liselinin utanması gereken vahşi bir uğraştı ve kitlelere ulaşacak olan sinema henüz keşfedilmemişti. İskambil oyunu ve kızlarla flört etmek gibi eğlencelerle karşılaştırıldığında pek "masum" olan tiyatro ve edebiyat ilgimize evde de karşı çıkan olmazdı. Ne de olsa Viyanalı tüm babalar gibi babam da gençliğinde tiyatro hayranıymış. Nasıl ki bizler Richard Strauss'un, Gerhart Hauptmann'ın galalarını kaçırmıyorsak, o da Richard Wagner'in Lohengrin gösterilerini kaçırmazmış. Biz liselilerin her galaya koşması doğaldı, çünkü ertesi gün okulda galada bulunmuş diğer mutlu arkadaşlarımıza gala gecesinin tüm ayrıntılarını anlatamazsak utançtan yerin dibine geçerdik. Öğretmenlerimiz öyle umursamaz olmasalardı, büyük bir galanın olduğu her öğleden sonra –ayakta yer bulabilmek için saat üçten itibaren kuyruğa girmek zorunda kalırdık– sınıfın üçte ikisinin esrarlı bir şekilde hastalandığını fark ederlerdi. Yeterince dikkatli olsalardı Latince gramer ders kitabının içine Rilke'nin şiirlerini sakladığımızı ve matematik defterlerimize ödünç aldığımız kitaplardan yazdığımız en güzel şiirleri geçirdiğimizi anlarlardı. Sıkıcı okul saatlerini edebiyata ayırmak için her gün yeni teknikler bulurduk; öğretmenimiz Schiller'in "Saf ve Duygusal Şiir" adlı eseri hakkında eskimiş bilgilerini aktarırken bizler, dürüst ve yaşlı öğretmenimizin

daha adını bile duymadığı Nietzsche ve Strindberg'in eserlerini sıraların altında gizli gizli okurduk. Sanat ve bilim alanındaki her şeyi bilmek, tanımak, anlamak isteği bir ateş gibi tüm bedenimizi sarardı. Öğleden sonraları üniversite öğrencilerinin arasına karışır, seminerleri dinler, tüm sanat sergilerini gezerdik, otopsileri izlemek için anatomi derslerine katılırdık. Bir şeyler öğrenmek için her şeye ve herkese olabildiğince vanaşırdık. Filarmoni orkestrasının provalarına gizlice sokulur, sahafları dolaşır, dünden bu yana yeni çıkan her şeyi hemen öğrenmek istediğimiz için kitapçıların tezgâhlarını karıştırırdık. Her şeyden önemlisi de okurduk, elimize geçen her şeyi okurduk. Kütüphanelerden kitap alır, elimizdekileri değiştokuş yapardık. Ama yeni olan her şeyi en iyi öğrendiğimiz yer, her zaman olduğu gibi kafeydi.

Bunu anlayabilmek için Viyana kafelerinin dünyada eşsiz, benzersiz kendine özgü yerler, hatta adeta birer eğitim kurumu olduğunu bilmek gerekir. Viyana kafeleri herkese açık, ucuz, bir fincan kahve karşılığında saatlerce oturup tartışabileceğiniz, yazılarınızı yazabileceğiniz, kâğıt oynayacağınız, postanızı alabileceğiniz ve her şeyden önemlisi de sayısız gazete ve dergi okuyabileceğiniz demokratik havası olan kulüplerdi. Ve iyi bir Viyana kafesinde Viyana'nın ve Alman İmparatorluğu'nun tüm gazetelerinin yanı sıra Fransız, İngiliz, İtalyan ve Amerikan gazeteleri ile *Mercure de France*, *Neue Rundschau*, *Studio* ve *Burlington Magazine* gibi dünyanın en önemli edebiyat ve sanat dergileri bulunurdu. Böylece dünyada neler olup bittiğini birinci elden öğrenir, her yeni çıkan kitaptan, dünyanın herhangi bir köşesinde oynanan bir oyundan haberdar olur ve tüm gazetelerde çıkan eleştirileri okuyup karşılaştırma yapardık; Avusturyalının böylesine entelektüel olmasında, tüm ulusları ilgilendiren olaylara yönelmesinde ve ilgi duymasında hiç kuşkusuz

dünyada olup biteni öğrendiği kafelerin ve arkadaş çevresinde bunları tartışabilmesinin önemi de büyüktür. Her gün saatlerce kafede oturur ve hiçbir şeyi atlamazdık. Çünkü ilgi alanlarımızın ortak olması nedeniyle sanatsal olayların *Duyulur Dünyanın Resmi*'ni[1] bir çift gözle değil, on ya da yirmi çift gözle takip ederdik, birimizin gözden kaçırdığını, bir diğerimiz onun için bulurdu ve bizler neredeyse sportmence bir hırsla sürekli en yeni, en son öğrendiğimiz şeyleri çocuksu bir sevinçle göstermek için birbirimizle yarışırken önemli olayları araştırma konusunda sürekli birbirimize imrenirdik. Örneğin o tarihlerde henüz dışlanmış olan Nietzsche hakkında tartışırken içimizden biri üstünlük taslarcasına, "Fakat Benlikçilik konusunda Kierkegaard ondan daha üstün," dediğinde, "Arkadaşımızın bildiği, bizim tanımadığımız Kierkegaard da kim?" diye birden huzursuzca telaşlanırdık. Ertesi gün bu meçhul Danimarkalı filozofun kitaplarını bulmak için soluğu kütüphanede alırdık. Çünkü başkalarının bildiğini bizim bilmememiz olacak şey değildi; hiç kimsenin, özellikle de saygın gazetelerimizin, tanınmış edebiyat eleştirmenlerinin ayrıntılı bir şekilde tanıtmadığı en son, en yeni, en tuhaf, en inanılmaz olanı keşfetmek ve önde olmak en büyük tutkumuzdu (özellikle de benim yıllarca en büyük zevkim oldu). Henüz hiç kimsenin keşfetmediği birini tanımayı, zor anlaşılır, sıra dışı, yeni ve aşırı olan her şeyi sever ve ilgi duyardık; bu yüzden aşırı istek ve merakımız sayesinde her şeyi saklandığı yerden çıkarır, gizli hiçbir şey bırakmazdık.

Örneğin lise yıllarımızdayken Stefan George ya da

1: Özgün adı *Orbis Pictus*. Özellikle dil eğitimine getirdiği yenilikle rle tanınmış Çek eğitim reformcusu ve dinsel önderi Jan Amos Komensky'nin (1592-1670) kitabının adıdır. Komensky'nin bu kitabı iki yüz yıl boyunca Avrupa'da yaygın bir biçimde kullanılmış ve sonraki çağların resmî okul kitaplarına öncülük etmiştir. (Ç.N.)

Rilke'nin eserleri topu topu iki yüz ya da üç yüz adet basılır, bunların da ancak üçü ya da dördü Viyana'ya ulaşırdı; hiçbir kitapçı onların eserlerini deposunda bulundurmaz, ünlü eleştirmenlerden kimse Rilke'nin adını ağzına almazdı. Fakat bizim grup mucizevi bir iradeyle her mısrasını, her satırını bilirdi. Gündüzleri okul sıralarında dirsek çürüten, bıyığı henüz terlememiş yeniyetme bizler, genç bir şairin hayal ettiği okur kitlesini oluştururduk; meraklı, eleştirel bakabilen ve coşkuya hayran bir kitle. Çünkü coşku yeteneğimiz sınır tanımazdı; okuldaki saatlerimizde, okul öncesinde ve sonrasında kafelerde, tiyatroda, yürüyüş yaparken, kısacası her yerde henüz yetişkin sayılmayan bizler yıllarca kitaplar, resimler, müzik ve felsefe konularında tartışmaktan başka bir şey yapmadık. İster tiyatro oyuncusu, ister orkestra şefi olsun ya da bir kitabı çıkan ya da gazetede yazan biri olsun, toplum içinde etkin olan biri, bizim gözümüzde bir yıldız gibi parlardı. Yıllar sonra Balzac'ın kendi gençliğini tanımladığı şu cümleyi okuduğumda neredeyse ürktüm: *"Les gens célèbres étaient pour moi comme des dieux qui ne parlaient pas, ne marchaient pas, ne mangeaient pas commes les autres hommes"*[1], çünkü bizler de tıpkı öyle hissediyorduk. Gustav Mahler'i sokakta görmek ertesi gün kişisel bir zafermiş gibi gururla arkadaşlarımıza anlatacağımız bir olaydı; örneğin ergenlik çağındayken bir gün Johannes Brahms'a takdim edilip de, usta omzuma eliyle dostça dokunduğunda bu olağanüstü olay nedeniyle birkaç gün kendime gelemedim. Gerçi on iki yaşında olduğum o gün Brahms'ın neler başardığını tam olarak anlamıyordum ama ünlü olması ve yaratıcılığının havası bile bende inanılmaz bir etki bırakmıştı. Gerhart

1. (Fr.) Bana göre ünlü kişiler normal insanların aksine yiyip içmeyen, yürümeyen, konuşmayan tanrılar gibiydiler. (Ç.N.)

Hauptmann'ın Burg Tiyatrosu'ndaki bir galası daha provalar başlamadan önce tüm sınıfı heyecanlandırırdı, oyunun kurgusunu ve rol dağılımını diğerlerinden önce öğrenmek için aktörlerin ve figüranların arasına sokulurduk; hatta Wolter ya da Sonnenthal hakkında bilmediğimiz bir şeyi öğrenebilmek için (tuhaflıklarımızı da anlatmakta bir sakınca görmüyorum) saçlarımızı tiyatronun berberine kestirirdik ve hatta alt sınıflardan bir öğrenciyi biz üst sınıftakiler iyice pohpohlayıp şımartmıştık, çünkü operanın ışıkçısının yeğeni olan bu öğrenci sayesinde provalar esnasında –cennetin o kutsal mekânına çıktığında Dante'nin duyduğu heyecanı bile gölgede bırakan– büyük bir heyecanla gizlice sahneye sokulurduk. Bizler için şöhretin parıldayan gücü öyle büyüktü ki, şöhretlinin yedi kat uzağındaki kişi bile bizde saygı uyandırırdı. Zavallı yaşlı bir kadın sırf Franz Schubert'in yeğeninin çocuğu olduğu için gözümüze olağanüstü görünürdü ve hatta Joseph Kainz'ın oda hizmetkârına sokakta rastladığımızda en sevilen, en dâhi tiyatro oyuncusunun yakınında olabildiği için saygı ile bakardık arkasından.

Geçmişte bu sınırsız coşku ve heyecanımızın ne kadar çok tuhaflık barındırdığını, ne kadarının sadece birbirimizi taklit etmekten ibaret ve diğerlerine üstün gelmek için sportmence bir zevk olduğunu, ne kadarının sanatla meşgul birileri olarak yakınlarımızın ve öğretmenlerimizin o basit dünyalarına tepeden bakma gibi çocukça bir kendini beğenmişlik olduğunu bugün elbette çok iyi biliyorum. Fakat o genç yaşlarda, edebiyata olan o aşırı tutkumuzla ne çok şey öğrendiğimizi, sürekli tartışma ve her şeyi didik didik etmemiz sayesinde çok erken yaşlarda eleştirel ayrım yeteneği kazandığımızı fark ettikçe bugün şaşırıp kalıyorum. On yedi yaşındayken Baudelaire ya da Walt Whitman'ın her şiirini okuduğum gibi en önemlilerini de ezbere biliyordum ve bütün

hayatım boyunca bu okul ve üniversite yıllarımda olduğu kadar çok ve yoğun kitap okuduğumu sanmıyorum. Toplumun ancak on yıl sonra takdir ettiği kişilerin isimleri doğal olarak bize hiç de yabancı gelmezdi, hatta şöhretleri günlük olan kişiler bile hafızamıza kazınırdı. Bir gün hayran olduğum arkadaşım Paul Valéry'ye, kendisiyle edebi tanışıklığımın çok eskilere dayandığını söyledim; daha otuz yıl önce onun mısralarını okuduğumu ve sevdiğimi anlattım. Valéry güldü ve kırıcı olmamaya çalışarak, "Abartmayın sevgili dostum, benim şiirlerim ilk kez 1916 yılında basıldı," dedi. Ama 1898 yılında ilk şiirlerini okuduğum Viyana'daki bir edebiyat dergisini rengine ve formatına kadar tarif ettiğimde, "Fakat o dergiyi Paris'te bile hemen hiç kimse tanımazdı," diyerek büyük bir şaşkınlıkla, "siz Viyana'da o dergiyi nasıl edindiniz?" diye sorduğunda şöyle cevap verdim: "Tıpkı sizin de, edebiyat eleştirmenlerinin pek tanımadığı Mallarmé'nin şiirlerini liseli bir gençken taşra kentinizde bulduğunuz gibi." Bunun üzerine bana katılarak şöyle dedi: "Genç insanlar kendi yazarlarını kendileri arar ve bulurlar, çünkü onları kendileri için bulmak isterler." Gerçekten sürekli yeni bir şeyleri keşfetmek için tetikte beklediğimizden, yeni çıkan bir şey daha sınırlarımıza ulaşmadan kokusunu alıyorduk. Yeniyi buluyorduk, yeniyi istediğimiz için bize –babalarımızın dünyasına ya da çevremize değil–, sadece bize ait olan bir şeylerin açlığını çekiyorduk. Gençler tıpkı hayvanlar gibi ani değişikliğin kokusunu fark eden bir içgüdüye sahiptir, işte bu nedenle yüzyıl dönümüyle birlikte sanat görüşünde de bir şeylerin sona erdiğini, değerlerde bir devrim ya da değişimin başlamakta olduğunu bizim neslimiz öğretmenlerden ya da üniversitelerden daha önce seziyordu. Babalarımızın döneminin o iyi ve sağlam ustalarında –edebiyatta Gottfried Keller, tiyatroda Ibsen, müzikte Johannes Brahms, resim-

de Leibl[1], felsefede Eduard von Hartmann– bize göre o güvenli dünyanın bir ağırlığı, bir temkinliliği vardı, teknik ve düşünsel ustalıklarına rağmen onlar artık bizi ilgilendirmiyordu, içgüdüsel olarak onların sakin ve ölçülü ritimlerinin bizim o hareketli, huzursuz doğamıza yabancı olduğunu ve zamanın hızlı temposuyla da uyum sağlayamayacağını seziyorduk. Tam da o tarihlerde Viyana'da genç Alman kuşağının dehalarından biri olan ve yeni oluşum için zihin gücüyle mücadele eden Hermann Bahr yaşamaktaydı, onun yardımıyla Viyana'da açılan "*Secession*"[2], eski ekolü dehşete düşürecek şekilde Paris'ten empresyonistlerin ve puantistlerin, Norveç'ten Munch'ın, Belçika'dan Rops' un ve akla gelebilecek tüm aşırıların eserlerini sergiliyordu. Böylece onların aşağılanan öncüleri Grünewald, Greco ve Goya'nın devri de başlamış oluyordu. Birdenbire yepyeni bir bakış ortaya çıkıyor, müzikte Mussorgski, Debussy, Strauss ve Schönberg sayesinde yeni ritimler ve ses renkleri kazanılıyordu; edebiyatta Zola, Strindberg ve Hauptmann'la gerçekçilik akımı başlıyor, Dostoyevski ile Slavların tehditkâr, doğaüstü gerçekliği, Verlaine, Rimbaud ve Mallarmé ile o zamana kadar bilinmeyen soylu ve ince lirik söz sanatı ortaya çıkıyordu. Nietzsche felsefede devrim yapıyordu; cesur, özgür, yalın ve işlevsel bir yapı üslubu, aşırı yüklenmiş klasik mimarinin yerini alıyordu. Birdenbire eski, hoş düzen altüst olmuş ve bu düzenin o güne kadar tartışılmaz sayılan "estetik güzellik" (Hanslick)[3] norm-

1. Wilhelm Leibl (1844-1900): Portreleri ve tür resimleriyle tanınan ressam.

2. Secession: Yüzyıl dönümünde (1897) klasik sanata daha çok önem veren, yeniliğe kapalı Viyana sanat okulundan ayrılan bir grup sanatçının öncülüğünde kurulmuş, yeni akımlara açık sanatçılar birliği binasıdır. (Ç.N.)

3. Eduard Hanslick (1825-1904): Ünlü müzik eleştirmeni. Müzik ve konser dünyasını konu alan çok sayıda kitap yazmıştır. En tanınmış yapıtı *Vom Musikalisch-Schönen* (Müzikte Güzellik Üzerine) birçok kez basılmış ve çeşitli dillere çevrilmiştir. (Ç.N.)

ları sorgulanır hale gelmişti. "Güvenilir" burjuva gazetelerimizin ünlü eleştirmenleri çoğu zaman cesurca gerçekleştirilen denemeler karşında dehşete kapılıyor ve karşı konulamayan bu akımı "düşüş', "anarşizm" sözcükleriyle önlemeye çalışırken, biz gençler bu akıntının en şiddetli olduğu yere heyecanla kendimizi bırakıyorduk. Bizim zamanımızın, nihayet gençliğin haklarına kavuşacağı, bize ait olan bir zamanın başladığına inanıyorduk. Böylece huzursuzca aranıp duran ve bir iz peşinde olan tutkumuz birdenbire bir anlam kazanmış oluyordu; bizler, okul sıralarındaki biz gençler yeni bir sanat için yapılan bu vahşi ve çoğu zaman kızgın mücadeleye katılabilirdik. Yeni bir şeylerin denendiği, örneğin bir Wedekind temsilinin olduğu ya da yeni şiirin okunduğu yerde sadece yüreğimizle değil, fizik gücümüzle de hiç tartışmasız yerimizi alıyorduk; bir defasında Arnold Schönberg'in atonal gençlik eserlerinden birinin gösteriminde ıslık çalan, gürültü yapan bir beye, arkadaşım Buschbeck'in esaslı bir tokat attığına tanık oldum. Yeni sanatın her türünde bir komando birliği, bir öncü birlik gibi hazır bulunuyorduk, çünkü bu yeni bir sanattı, çünkü bu sanat, kendi hayatlarını yaşama sırası gelmiş bizler için dünyayı değiştirmek istiyordu. Çünkü bizler bunun *nostra res agitur*[1] olduğunu biliyorduk.

Fakat bu yeni sanatta ilgimizi olağanüstü çeken ve bizi büyüleyen başka bir şey daha vardı: Bu sanatın neredeyse tümü, gençlerin sanatıydı. Babalarımızın kuşağında bir yazar, bir müzisyen ancak kendini "kanıtladıysa", burjuva toplumunun ciddi zevkine uyum sağlayabildiyse şöhret sahibi olabiliyordu. Kendilerine saygı göstermemiz gerektiği öğretilen tüm bu kişiler, saygılı ve düzgün davranışlar

1. (Lat.) Bizim meselemiz, bizim kültürümüz. (Ç.N.)

sergileyen beylerdi. Bugün artık çoktan unutulup gitmiş olan o dönemin ünlü simalarının –Wilbrandt, Ebers, Felix Dahn, Paul Heyse, Lenbach– hepsinin kadife şair ceketlerinin üzerine düşen hoş kır sakalları vardı. Her zaman "vakur" ve "şairlere has" bir duruşla ve anlamlı bakışlarla fotoğraf çektirirler, saray danışmanları ve soylular gibi davranırlar, onlar gibi nişanlar takarlardı. Oysa yeni şairler, ressamlar ve müzisyenlerden çok çok "gelecek vaat eden bir yetenek" diye bahsedilir ve olumlu bir yargı şimdilik rafa kaldırılırdı; güvenin ve dikkatin ön planda olduğu o çağda, "düzgün" ve "iyi" olduğunu yıllar içinde kanıtlamamış birini birdenbire göklere çıkarmaktan hoşlanılmazdı. Oysa yeni şairlerin, müzisyenlerin ve ressamların hepsi genç insanlardı; örneğin ismi cismi tanınmamış Gerhart Hauptmann birdenbire ortaya çıkmış, daha otuzundayken Alman tiyatro sahnesinde kendini kanıtlamıştı. Stefan George, Rainer Maria Rilke daha yirmi üç yaşlarındayken –Avusturya yasalarına göre reşit bile sayılmıyorlardı– edebiyat alanında ün sahibi olmuşlar ve fanatik yandaşlar bulmuşlardı. Ve bizim kentimizde bir gecede "Genç Viyanalılar" grubu kurulmuştu. Arthur Schnitzler, Hermann Bahr, Richard Beer-Hofmann, Peter Altenberg'in oluşturduğu bu grup, tüm sanat araçlarını en ince, en güzel şekilde kullanarak gerçek Avusturya kültürünü ilk kez Avrupa düzeyine çıkarmışlardır. Fakat bizi özellikle büyüleyen, baştan çıkaran, sarhoş eden ve coşturan *biri* vardı; muhteşem ve eşsiz bir fenomen olan Hugo von Hofmannsthal'di bu. Bizim gençliğimiz onda sadece en yüksek tutkularını değil, aynı zamanda neredeyse kendi yaşıtı olan birinde kusursuz bir edebi mükemmelliği buluyordu.

Genç Hofmannsthal'in ortaya çıkması, erken yaştaki mükemmelliğin büyük mucizelerinden biri olarak

takdir edilmeye değer ve önemlidir ve öyle de kalacaktır. Keats ve Rimbaud'dan başka tüm dünya edebiyatında dili onun gibi böyle genç yaşta bu kadar ustaca kullanabilen, düşünceleri uçsuz bucaksız bir yelpazede kanat çırpan, en önemsiz satırlarına kadar şiirselliğin özüne nüfuz edebilen, daha on altı on yedi yaşındayken yıldız gibi ışıl ışıl parlayan mısralar yazabilen, bugün bile aşılamayan nesri ile Alman dilinin yıllığında yerini almış başka birini daha tanımıyorum. Onun birdenbire ortaya çıkışı ve aynı anda mükemmelliğe ulaşması bir kuşağın ikinci kez yaşayamayacağı çok önemli bir olgudur. Hani neredeyse doğaüstü bir olay olduğundan, ortaya çıkmasındaki bu olağanüstülük, gören ve duyanları şaşkınlığa uğratmıştır. Hermann Bahr, dergisi için Viyana'dan "Loris" adında tanınmamış birinin –kendi adıyla bir şeyler yayımlamak liselilere yasaktı– bir makale gönderdiğini gördüğünde çok şaşırdığını sık sık anlatmıştır bana. Bahr, dünyanın dört bir köşesinden gelen makaleler içinde böylesine canlı ve soylu, zengin düşünceli, fakat aynı zamanda kıvrak bir dille yazılmış başka bir makale görmediğini itiraf etmişti bana. Kim bu "Loris", kim bu meçhul kişi, diye sormuş kendine. Yıllar yılı edindiği bilgisini sessiz sedasız biriktirip ayıklamış, özünü çıkarmış ve gizli hücresine kapanan keşişler gibi iyice olgunlaştıktan sonra dilin en etkili esansını neredeyse şehvetli bir büyüye dönüştüren yaşlı bir adam olsa gerek, diye geçirmiş aklından. Üstelik böylesi bir bilgin, böylesi Tanrı vergisine sahip bir şairle aynı kentte yaşamaktaydı ancak ismini henüz duymamıştı! Bahr hiç vakit kaybetmeden bu meçhul şaire yazmış ve ona bir kafede –genç edebiyatçıların müdavimi oldukları Kafe Griensteild'da– buluşmayı teklif etmiş. Yumuşak, hızlı adımlarla, henüz bıyıkları bile çıkmamış, kısa pantolonlu bir liseli masasına yaklaşıp henüz kalınlaşmamış sesiyle kısaca ve kararlı bir şe-

kilde "Hofmannsthal! Loris benim," demiş. Yıllar sonra bile Bahr bu karşılaşmadaki şaşkınlığından bahsederken heyecanlanırdı. Önce inanmak istememiş. Hayatın daha başında olan bir liseli böylesi bir sanata, dünya görüşüne, derinliğe ve hayat hakkında böyle muazzam bir bilgiye sahip olsun, inanılır şey değil, diye geçirmiş aklından. Neredeyse aynı şeyleri Arthur Schnitzler de anlatmıştı bana. Schnitzler o tarihlerde henüz doktordu, çünkü edebiyatta elde ettiği başarılar geçinmesi için henüz yeterli değildi; ama "Genç Viyanalıların" önderi sayılıyordu ve kendisinden daha genç olanlar onun önerilerine ve yargılarına önem veriyorlardı. Çok uzun boylu, kıvrak zekâsıyla dikkatini çeken bu genç liseliyle dostlarının yanındayken tesadüfen tanışmış ve bu liseli, nazım biçiminde yazdığı küçük bir tiyatro oyununu dinleme lütfunda bulunmasını rica ettiğinde, aslında pek bir şey çıkmayacağını düşündüyse de, onu bekâr evine davet etmiş. Topu topu bir liselinin yazdığı bir oyun, duygusal ya da klasiğe özentili bir şeydir herhalde, diye geçirmiş aklından. Birkaç arkadaşını da davet etmiş; üzerinde kısa pantolonu, biraz gergin ve ürkek olan Hofmannsthal okumaya başlamış. "Birkaç dakika sonra," demişti Schnitzler, "birdenbire can kulağıyla dinlemeye, şaşırarak ve hatta adeta irkilerek birbirimize bakmaya başladık. Böylesi mükemmel mısralar, böylesi kusursuz bir biçim, böylesi melodik duyarlılığı yaşayan hiçbir şairden duymamıştık, hatta Goethe'den beri böyle bir şeyin olabileceğine ihtimal bile vermemiştik. Ama biçimin bu eşsiz ustalığından (ki ondan sonra Alman dilinde hiç kimse bunu başaramamıştır) daha mucizevi olan şey, dünyayı kavrayışı idi. Gündüzleri okul sıralarında oturan bir liselinin ancak büyülü bir sezgiyle başarabileceği bir şeydi bu." Hofmannsthal okumasını bitirdiğinde hiçbirinden çıt çıkmamış. "Ben," diye anlatmaya devam etmişti

Schniztler "hayatımda ilk kez doğuştan dâhi olan biriyle karşılaştığımı hissediyordum, tüm yaşamım boyunca da böyle bir şeyi bu kadar güçlü bir şekilde ikinci kez hissetmedim." Daha on altı yaşındayken böyle bir başlangıç yapan –ne başlangıcı, daha yolun başındayken mükemmelliğe ve olgunluğa erişmiş birisi– ancak Goethe'nin ya da Shakespeare'in kardeşi olabilirdi. Gerçekten de bu mükemmellik gittikçe daha da mükemmelleşiyordu: Okuduğu bu ilk nazım oyunu *Dün*'den[1] sonra Alman dilini İtalyancanın ahengine ulaştırdığı *Tiziano'nun Ölümü*[2] adlı muhteşem fragmanı ve her biri bizim için birer olay olan ve onyıllarca sonra bugün hâlâ her mısrasını ezbere bildiğim şiirlerini, küçük tiyatro oyunları ile engin bilgisini, kusursuz sanat anlayışını ve uçsuz bucaksız dünya görüşünü büyüleyici ve muhteşem bir şekilde birkaç düzine sayfaya sığdırdığı makaleler takip etti: Bu liselinin, bu üniversite öğrencisinin yazdığı her şey içten içe parıldayan, karanlık ve aynı zamanda kor bir kristal gibiydi. İster mısralar, ister düz yazılar olsun onun elinde her şey Hymettos'un[3] kokulu bal mumu gibi biçim alıyordu, her defasında bir kez daha tekrarlanmayan bir mucizeyle her eseri mükemmel bir ölçüye ulaşıyordu, ne eksik ne fazla oluyordu, insan her defasında bilinmeyen, anlaşılması imkânsız bir şeyin kendisini gizemli bir şekilde şimdiye kadar hiç kimsenin ayak basmadığı yollara yönelttiğini hissediyordu. Değerleri hissetmeyi kendi kendine öğrenmiş bizleri böylesi bir fenomenin nasıl büyülediğini anlatmakta güçlük çekiyorum. Çünkü şimdiye kadar doğuştan yetenekli, katıksız, yüce ve yaratıcı bir şair deyin-

1. Özgün adı Gestern. (Ç.N.)

2. Özgün adı *Der Tod des Tizian*. (Ç.N.)

3. Romalı ozan Ovidius'un eserinde anlattığı kokulu bitkilerin bulunduğu dağ. (Ç.N.)

ce yalnızca Hölderlin, Keats ve Leopardi'nin efsaneleşmiş üslubunu gözlerinin önüne getiren, bunun ulaşılmaz, hatta rüya ve hayal olduğunu düşünen bir kuşak için bu şairin yanlarında, aralarında, dokunacak kadar yakınlarında olmasından daha fazla ne heyecan verici olabilir ki? Bu nedenle Hofmannsthal'i ilk kez gördüğüm günü çok net anımsarım. On altı yaşındaydım ve bizler ideal önderimizin yaptığı her şeyi büyük bir şevkle takip ettiğimizden, onun "Bilim Kulübü"nde Goethe üzerine bir konuşma yapacağını bildiren küçük bir duyuruyu gazetede okuduğumda pek heyecanlanmıştım. Böylesi bir dehanın bu kadar mütevazı bir mekânda konuşma yapacağına pek şaşırmıştık. Liselilerin o aşırı heyecanı ve hayranlığıyla Hofmannsthal'in konuşma yapacağı en büyük bir salonun bile dolu olabileceğini düşünmüştük. Fakat bu vesileyle de gördüm ki, biz küçük liseliler kalıcılık konusunda gerek değerlendirmelerimizle, gerekse doğru sezgilerimizle –sadece burada değil– geniş okur kitlelerinden ve ünlü eleştirmenlerden daha ilerdeydik; küçük ve dar salonda yüz yirmi yüz kırk kişi toplanmıştı, anlayacağınız yer bulmak için yarım saat erken gelmem gereksizdi. Bir süre bekledikten sonra zayıf, gösterişsiz ve genç bir delikanlı aramızdan geçip kürsüye çıktı ve daha kendisini dikkatle incelememe kalmadan birden konuşmasına başladı. Henüz şekillenmiş ince bıyığıyla Hofmannsthal beklediğimden de genç görünüyordu. Keskin hatları olan İtalyanlara benzeyen esmer yüzü heyecandan gergin gibiydi. Kapkara, kadife gibi ancak ileri derecede miyop gözlerinin tedirginliği yüzündeki bu ifadeye pek uyuyordu, konuşmasına tıpkı bir yüzücünün çok iyi bildiği sulara kendini bırakması gibi birden başlamıştı, konuştukça rahatlıyor ve kendinden daha emin oluyordu; konuşmasının düşünsel kısmına geldiğinde, başlangıçtaki tedirginliği yerini olağanüstü bir rahatlığa ve can-

lılığa bırakıyordu (daha sonra kendisiyle yaptığım görüşmelerde de sık sık bunu yaşadım). Tıpkı insana ilham veren kişilerde olduğu gibi, sadece ilk cümlelerinde sesinin güzel olmadığını, bazen kırılgan, ince bir erkek sesi olduğunu fark ettim, fakat konuşması bizi öyle etkilemiş ve heyecanlandırmıştı ki, sesini ve yüzünü fark etmez olmuştuk. Konuşmasını kâğıtlardan, notlardan yapmıyordu ve belki de bir ön hazırlık bile yapmamıştı, fakat söylediği her cümle Tanrı vergisi yeteneğinin büyüleyici biçim duygusuyla onun ağzında mükemmelleşiyordu. En cesur karşıt görüşleri, açık ve hatta şaşırtıcı biçimde çözümlemek için göz kamaştırıcı biçimde geliştiriyordu. İnsan onu dinlerken bu konuştuklarının, söyleyeceği onca çok şeyin içinden tesadüfen seçilmiş parçalar olduğunu, onun gibi adeta kanatlanıp yükselmiş birinin zengin üslubunu kaybetmeden, düzeyini düşürmeden saatlerce konuşabileceği duygusuna kapılıyordu. Geçen yıllar içinde kendisiyle yaptığım özel konuşmalarda Stefan George'nin de övdüğü gibi onu, "melodik şarkının ve karşılıklı konuşmada kıvrak üslubun kâşifi" olarak gördüm; özel ilişkilerinde tedirgin, canlı, duygusal, havadan nem kapan, çoğu zaman yüzü asık ve asabiydi ve ona yaklaşmak hiç de kolay değildi. Ama ilgisini çeken bir sorun olduğunda heyecanlanır, her türlü tartışmayı roket hızıyla kendine has ve sadece kendisinin ulaşabileceği bir düzeye çıkarırdı. Biraz daha ölçülü ve net düşünen Valéry ve coşkulu Keyserling[1] dışında –o da bazen– başka hiç kimseyle konuşurken onunla olduğu gibi yüksek bir düzeyi yakalayamadım. Gerçekten canlandığı anlarda her şey, okuduğu her kitap, gördüğü her resim, her tablo o müthiş uyanık hafızasına son derece yakındı; ga-

1. Kont Eduard Keyserling (1855-1918): Alman yazar. Empresyonist roman ve novellalarında aristokrasinin çöküşünü anlatmıştır. (Ç.N.)

yet doğal bir şekilde bir metafor diğerine bağlanıyordu. Tam konuşması bitti derken, ufukların ardında aniden yeni yeni görüşler ortaya koyuyordu – gerek Bilim Kulübü'nde dinlediğim o günkü konuşmasında, gerekse daha sonraki özel görüşmelerimizde ondaki gerçek esintiyi, eşsiz olanın o canlandıran, heyecan veren soluğunu, sağduyu ile tam kavranamayanı hissettim. On altı yaşından yirmi dördüne kadar gösterdiği o mucizeyi Hofmannsthal bir bakıma aşamadı. İleriki yaşlarda yazdığı eserlerine, eşsiz makalelerine, "Andreas" fragmanına, Alman dilinin tamamlanmamış, belki en güzel olan bu romanına ve tiyatro eserlerinin bazı bölümlerine duyduğum hayranlık da az değildir; fakat gerçek tiyatroya ve dönemin ilgi alanlarına bağı güçlendikçe, hedeflerini net ve bilinçli bir şekilde yükselttikçe çocuk yaşta yazdığı ilk şiirlerinin o düş gezgini vuruşlarından, saf esintilerinden ve bizim gençliğimizi sarhoş eden ve coşturan özelliğinden bir şeyler kaybolmuştu. Yetişkin olmayanlara has gizemli bir bilinçle gençliğimizin bu mucizesinin bir kereye mahsus olduğunu ve ömrümüz boyunca bir daha geri gelmeyeceğini biliyorduk.

Balzac, Napoléon'un Fransa'daki tüm bir nesli nasıl coşturduğunu eşsiz bir biçimde göstermiştir. Balzac'a göre, küçük Teğmen Bonaparte'ın göz kamaştıracak şekilde Dünya İmparatorluğu'na yükselişi sadece bir şahsın zaferi değil, aynı zamanda gençliğin fikirlerinin zaferiydi. Genç yaşta iktidarı ele geçirmek için ille de prens ya da soylu olmak gerekmiyordu, küçük, hatta yoksul bir aileden gelip yirmi dört yaşında general, otuzunda Fransa'nın ve kısa bir süre sonra tüm dünyanın hükümdarı olunabiliyordu ve bu eşsiz başarı, yüzlerce sıradan insanı mesleğinden ve doğup büyüdüğü taşradan söküp aldı –

Teğmen Bonaparte tüm gençliği hırslandırdı. Onları aşırı bir tutkunun peşine taktı; büyük ordunun generallerini, kahramanlarını ve *İnsanlık Komedisi*'nin[1] başarılı insanlarını yarattı. Hangi alanda olursa olsun, o güne kadar ulaşılmamış bir şeyde ilk hamleyi yapan genç bir insan, sadece bu başarısıyla bile tüm gençliği yanında ve arkasında bulur. Bu anlamda Hofmannsthal ve Rilke, onlardan biraz daha genç olan bizlerin henüz olgunlaşmamış enerjimizde inanılmaz itici güç olmuştur. İçimizden birinin Hofmannsthal mucizesini tekrar edeceğini ümit etmeksizin sadece onun yanımızda olmasıyla bile güç kazanıyorduk. Çünkü onun varlığı, bizim dönemimizden, bizim kentimizden, bizim çevremizden de bir şair çıkacağını gözler önüne sermişti. Bir banka müdürü olan babası bizimkiler gibi Yahudi-burjuva çevresindendi. Dâhimiz bizimki gibi mobilyalarla döşenmiş bir evde aynı ahlak kuralları çerçevesinde yetişmiş ve bizim gibi kısır bir liseye devam etmişti, bizim ders kitaplarımızın aynısı okumuş, sekiz yıl aynı sıralarda oturmuştu, bizim gibi sabırsız, bizim gibi tüm düşünsel değerlere tutkulu bir istek duymuştu. İşte daha pantolonu bu sıralarda aşınır ve kendisi spor salonunda beden dersinin tüm hareketlerini yaparken yaşadığı mekânın kıskacını, kentini ve ailesini aşıp sınırların ötesine geçmişti. Hofmannsthal sayesinde bizim zamanımızdan da birinin, zindandan farksız bir atmosferi olan Avusturya lisesinden de bir şairin, hatta mükemmel bir şairin doğabileceği ortaya çıkmıştı. Hatta evde, okulda, henüz büyümemiş, kimsenin dikkate almadığı bir varlığın da eserinin basılabileceğini, övgüler alabileceğini ve ünlü olabileceğini görmüştük, çocuk yaştaki biri için olağanüstü cezbedici bir şeydi bu.

1. *Comédie Humaine*: Fransız yazar Honoré de Balzac'ın tüm roman ve hikâyelerini topladığı büyük çaplı proje. (Ç.N.)

Rilke ise, Hofmannsthal'in bizde uyandırdığı cesareti başka türlü, daha dingince tamamlayan birisiydi. Çünkü Hofmannsthal'e rakip olmak, içimizdeki en yüreklinin bile cesaret edemeyeceği bir şeydi. Hepimiz onun genç yaşta mükemmelliğe erişmesinin bir daha tekrarlanmayacak eşsiz bir mucize olduğunun farkındaydık. On altı yaşındaki bizlerin yazdıklarını onun mısralarıyla karşılaştırdığımızda utançtan yerin dibine girerdik; aynı şekilde onun düşün dünyasındaki yükselişi karşısında yetersiz bilgimizden dolayı kendimizi küçümserdik. Gerçi Rilke de çok erken yaşlarda, on yedi on sekiz yaşlarındayken şiirler yazmaya ve bastırmaya başlamıştı. Fakat Rilke'nin yazdığı bu ilk mısralar, Hofmannsthal'in aynı yaşlarda yazdıklarıyla kıyaslandığında olgunlaşmamış, çocuksu ve saftı; ancak hoşgörüyle bakıldığında cılız bir yeteneğin izlerine rastlanabilirdi. Fakat olağanüstü sevgi beslediğimiz bu muhteşem şair zaman içinde, yirmi iki yirmi üç yaşına geldiğinde kendini geliştirmeye başladı, bu da bizim için olağanüstü bir teselli oldu. Demek ki Hofmannsthal gibi daha lisedeyken mükemmeli yakalamak zorunda değildik, bizler de Rilke gibi ağır ağır, deneyerek biçim geliştirebilir ve yükseğe çıkabilirdik. Demek ki yetersiz, olgunlaşmamış, sorumsuzca bir şeyler yazdık diye hemen vazgeçmemiz gerekmiyordu ve Hofmannsthal mucizesi yerine, Rilke'nin daha sakin, daha normal yolunu izleyebilirdik.

Hepimiz zaten yazarlığa, şairliğe, müzisyenliğe ya da hatipliğe başlamıştık; çünkü gençlik için bir şeye pasif olarak tutkun olmak doğal değildir, çünkü gençliğin doğasında izlenimleri sadece pasif olarak almak değil, aynı zamanda ona üretken bir şekilde karşılık vermek yatar. Genç bir insan için tiyatroyu sevmek, en azından kendini tiyatro sahnesinde görmek ya da tiyatro için bir şeyler yapmak arzusunu uyandırmak ve hayal etmek demektir.

Her alandaki yeteneklere aşırı hayranlık duymak, insanı elinde olmadan henüz araştırmadığı bedeninde ya da yarı karanlık ruhunda bu seçkin, değerli özden bir parça iz aramaya götürür. İşte bu nedenle bizim okuldaki sınıfımızda da Viyana'nın ve o dönemin atmosferine uygun olarak sanatsal üretime katılma içgüdüsü bir salgın hastalık gibiydi. Herkes kendinde bir yetenek bulmaya ve onu geliştirmeye çalışırdı. Bazılarımız Burg Tiyatrosu'ndaki oyuncuların diksiyonunu taklit eder, sürekli olarak ezbere anlatır, gizlice tiyatro oyunculuğu kurslarına katılır ve teneffüslerde rol dağılımı yapıp klasiklerin eserlerinden tüm sahneleri oynardı, geri kalanlarımız meraklı, fakat sıkı eleştiren seyirciler olurdu. İçimizden iki ya da üçü çok iyi müzik eğitimi almıştı, ancak besteci mi, virtüöz mü, yoksa orkestra şefi mi olacaklar, ona karar verememişlerdi; filarmoni orkestrasının resmî konserlerinde tamamen dışladığı, bizim arkadaşların ise parçaları ve koroları için bizden metin istedikleri yeni müziği onların sayesinde tanımıştım. Bir diğerimiz, dönemin tanınmış ressamlarından birinin oğlu olan bir arkadaşımız ders saatlerinde defterlerimize resimler çizer ve sınıfımızdaki gelecek vaat eden tüm dehaların portrelerini yapardı. Ama en çok edebiyatla uğraşılırdı. Birbirimizi teşvik ederek ve her şiiri karşılıklı eleştirerek on yedi yaşındayken ulaştığımız düzey, bir amatörün düzeyini çoktan aşmıştı ve yazdıklarımızın sadece tanınmamış taşra gazetelerine değil, yeni neslin önemli magazin dergilerine de kabul edilmesi, basılması ve hatta para ödenmesi –ki bu en büyük kanıttı– bazılarımızın gerçek bir başarı yakaladığını gösteriyordu. Benim bir deha olarak tanrılaştırdığım sınıf arkadaşlarımdan Ph. A. çok lüks ve büyük bir dergi sayılan *Pan*'da Dehmel ve Rilke'nin yanında yıldızı parlayanlardandı, bir başka arkadaşım A.M. "August Oehler" takma adıyla tüm Alman dergileri içinde en ula-

şılmaz, en seçkinlerden biri olan ve Stefan George'nin sadece büyük bir titizlikle belli kişilere açtığı *Blätter für die Kunst* dergisine yazabiliyordu. Hofmannsthal'in yüreklendirdiği bir arkadaşımız bir Napoléon dramı, bir başkası ise estetik kuramlar ve önemli soneler yazıyordu; ben ise modernlerin önemli öncü dergisi *Gesellschaft*'ta ve yeni Almanya'nın siyasi ve kültürel tarihi için önemli olan Maximilian Harden'in haftalık dergisi *Zukunft*'ta yazıyordum. Bugün geriye baktığımda tüm o bilgimizin, edebiyat tekniğindeki ince zevkin, on yedi yaşında sahip olduğumuz o sanatsal düzeyin çok şaşırtıcı olduğunu ve bunu genç yaşta olağanüstü bir mükemmelliğe ulaşmış Hofmannsthal'i örnek alarak tüm gayretimizle ve tutkumuzla, en azından birbirimize karşı en güzelini ortaya koyma çabası sonucunda başardığımızı itiraf etmeliyim. Bizler tüm sanatsal becerilere, dilin farklılıklarına ve pervasızlığına hâkimdik, her nazım üslubunun tekniğini biliyorduk. Pindar'ın[1] coşkulu anlatımından halk şarkılarının en basit diline kadar tüm üslupları sayısız denemelerle pekiştiriyor ve her gün yazdıklarımızı birbirimizinkiyle değiştiriyor, inceliyor, en basit uyumsuzluğu birbirimize gösteriyor ve her ölçü ayrıntısını tartışıyorduk. Tüm bunlardan habersiz zavallı öğretmenlerimiz okul ödevlerimizdeki noktalama işaretlerini kırmızı mürekkeple çizerken bizler, büyük gazetelerin edebiyat sayfalarındaki ünlü edebiyat papalarının klasik dev yapıtlarda gösteremediği bir sanat bilgisi ve titizlikle birbirimizi katı bir şekilde eleştiriyorduk; son sınıftayken sanatsal yargılarımız, üslup ifade yeteneği konusundaki titizliğimiz sayesinde ünlü eleştirmenleri gölgede bırakmıştık.

1. Peter Pindar (asıl adı John Wolcot, 1738-1819, Londra, İngiltere): 1778-1817 yılları arasında yazdığı toplum, siyaset ve önemli kişilerle ilgili yergi şiirleri ve manzum yorumlarıyla tanınır. (Ç.N.)

Edebiyat alanındaki erken olgunluğumuzun bu gerçekçi anlatımı belki sınıfımızın mucize çocuklarla dolu bir sınıf olduğunu düşündürebilir, fakat kesinlikle böyle değildik. O tarihlerde Viyana'daki bir düzine okulda olduğu gibi bizde de aynı fanatizm ve aynı erken olgunlaşan yetenek olgusu görülmekteydi. Bu bir rastlantı değildi. Bu kentin sanatsal mayasının, politikadan uzak o çağın, düşün ve edebiyat dünyasındaki yeni yön arayışlarının bir araya gelerek o yaşlardaki bizlerde kaçınılmaz bir şekilde üretme isteği yaratan yüzyıl dönümünün sağladığı çok özel, mutlu bir atmosferden kaynaklanıyordu. Ergenlik çağında her genç insanda şairlik ya da en azından şairlik dürtüsü vardır ve bu dürtü çoğu zaman bir dalga gibi gelir geçer, gençlik hevesi diyebileceğimiz böyle bir eğilimin kalıcı olması pek enderdir. Sınıfımızda tiyatro oyuncusu olmaya hevesli beş arkadaşımızdan hiçbirisi daha sonra gerçek tiyatro oyuncusu olmadı, *Pan*'da ya da *Blätter für die Kunst*'ta[1] yazan şair arkadaşlarımız bu ilk yükselişlerinden çok sonra sıradan birer avukat ya da memur oldular, kim bilir belki de bugün, o tarihlerdeki heveslerini hüzün ya da alayla düşünüp gülümsüyorlardır – içlerinde edebiyat tutkusuna bağlı kalan ve bu tutkuyu yaşamının anlamı ve özü haline getiren bir tek ben oldum. Fakat o günlerdeki arkadaşlığı nasıl da şükranla anıyorum. Bana ne kadar çok yardımı olmuştu! O ateşli tartışmalar, birbirimizi geçmeye çalışmalar, birbirimize duyduğumuz hayranlıklar, karşılıklı eleştirilerimiz benim yazılarımı ve düşüncelerimi olgunlaştırmış, düşün dünyasındaki ufkumu geliştirmiş, o boş ve sıkıcı okul hayatımızı canlandırmıştı! Schubert'in "Ey çekici sanat, kaç kasvetli saatlerde..." diye başlayan parçasını ne za-

1. Genç yaşta ölen August Oehler ile ilgili olarak Stefan Zweig'ın hafızasının yanıldığı görülmektedir. (Alman Yayıncının Notu.)

man dinlesem, o acınası okul sıralarına gömüldüğümüz, sonrasında eve dönüş yolunda şiirleri eleştirirken, ezbere okurken gözlerimizin birden canlanıp pırıl pırıl parladığı, zaman ve mekânı unutup, "daha iyi bir dünyaya dalıp gittiğimiz" günler gözlerimin önüne gelir.

Sanata böyle hastalık derecesinde tutkun olma, estetiği absürde götürecek kadar aşırı değerlendirme, doğal olarak bizim yaşımızdaki gençlerin ilgi duyduğu şeyleri yaşamamızı engelliyordu. Bütün günümüzün okul ve özel ders saatleriyle dopdolu olduğu o tarihlerde onca kitabı okuyacak zamanı nasıl buluyorduk, diye düşündüğümde bunun çoğunlukla uykumuza ve bedensel sağlığımıza mal olduğunu düşünüyorum. Sabahları saat yedide kalkmak zorunda olmama rağmen, geceleri saat birden ya da ikiden önce elimden kitabı bırakmadığım, çok geç vakitlerde bile her zaman bir iki saat okuduğum o günlerde bunun kötü bir alışkanlık olduğu aklıma bile gelmezdi. Bu nedenle bir gün olsun uykumu aldığımı hatırlamam, son dakikada alelacele yıkanır, okula koşar, ekmeğimi de yolda atıştırırdım; entelektüelliğimize karşın olgunlaşmamış meyveler gibi zayıf olmamıza ve elbiselerimizin içinde adeta kaybolmuş gibi görünmemize şaşmamak gerekir. Çünkü harçlığımızın büyük bir kısmını tiyatro, konser ya da kitaplara harcardık, genç kızların hoşuna gitmeye de çalışmazdık, çünkü daha üst düzeydeki şahsiyetleri etkilemeyi düşünürdük. Genç kızlarla gezmeye gitmek, bizim için boşa harcanan zamandı, çünkü entelektüel bir kibirle karşı cinsi düşünsel açıdan aşağı görür ve değerli saatlerimizi basit gevezeliklerle geçirmek istemezdik. Bugünün gençlerine spora dair her şeyden vazgeçişimizi ve hatta sporu aşağıladığımızı açıklamak hiç de kolay olmasa gerek. Ancak şunu belirtmek

gerekir, o tarihlerde spor dalgası İngiltere'den kıtamıza henüz sıçramamıştı. Bir boksörün, rakibinin çenesini kırdığında yüz binlerce insanın coşkudan kudurduğu stadyumlar yoktu; gazeteler bir hokey oyununun destanını sütun sütun yazması için muhabir göndermezdi. Güreşler, atletizm dernekleri, ağırsiklet rekorları bizim dönemimizde daha çok kenar mahallelerde oturan, izleyicilerinin çoğunu kasapların ve hamalların oluşturduğu bir çevrenin ilgilendiği şeylerdi; çok daha soylu, daha aristokrat sayılan ve yılda birkaç kez yapılan at yarışları, her türlü bedensel aktiviteyi vakit kaybı olarak gören bizleri değil "sosyeteyi" hipodromlara çekerdi. On üç yaşındayken o entelektüellik ve edebiyat salgınına tutulduğumda buz patenini bir kenara bırakmış, annemle babamdan dans kursu için aldığım parayı kitaplar için harcamaya başlamıştım; on sekiz yaşına geldiğimde yüzmeyi, dans etmeyi ve tenis oynamayı bilmiyordum. Bugün hâlâ bisiklete binmeyi ya da araba kullanmayı bilmem ve spor konusunda on yaşındaki biri beni utandırabilir. Bugün bile, yani 1941 yılında, beyzbol ile futbolu, hokey ile poloyu ayırt edemem ve bir gazetenin spor sayfası bana anlaşılmaz şifreleriyle Çince yazılmış gibi gelir. Sporun tüm hız ve beceri rekorları karşısında, bir at yarışını izlemesi için ikna edilmeye çalışılırken Doğululara has bir şekilde, "Niye? Bir atın diğerinden hızlı koştuğunu biliyorum. Hangisinin daha hızlı olduğu beni ilgilendirmiyor," diyen İran şahından bir farkım yok. Bedensel aktiviteleri de tıpkı kâğıt oyunu gibi zaman kaybı olarak görürdük; sadece satranç biraz ilgimizi çekerdi, o da düşünmeyi gerektirdiğinden. Dahası –hatta daha tuhafı– kendimizi şair adayı ya da potansiyel şair olarak görmemize rağmen doğayla pek ilgilenmezdik. Yirmi yaşına gelinceye kadar Viyana'nın o muhteşem çevresini hemen hiç tanıma fırsatı yaratmadım; o en güzel ve en sı-

cak yaz günlerinde kent boşaldığında kahvedeki gazeteleri ve dergileri rahat rahat okuyabileceğiz diye pek sevinirdik. Bu çocuksu, doyumsuz aşırı heyecanı dengeleyebilmek için yıllar ve onyıllar uğraşmam gerekti. Ama yine de lise yıllarımda gözlerimle gördüğüm ve bütün yüreğimle yaşadığım bu tutkudan dolayı hiç pişman olmadım. Düşünceye olan bu tutkum adeta kanıma işledi ve bunu asla kaybetmek istemem ve o tarihten bu yana okuduğum ve öğrendiğim her şey o yıllardaki sağlam temele dayanır. İnsan kaslarını ihmal ederse bunu yıllar sonra telafi edebilir, düşüncedeki gelişim, yüreğin yakalama gücü ise ancak gelişme çağında mümkündür ve yüreğini erken yaşta olabildiğince açabilen kişi, sonraki yıllarda tüm dünyayı içine sığdırabilir.

Sanatta, anne ve babalarımız ve çevremizdekileri tatmin edenden daha tutkulu, daha sorunlu, daha denenen, daha yeni bir şeylerin hazırlanması gençlik yıllarımızın en önemli olayıdır. Ancak yaşamın sadece bu bölümünden adeta büyülenmiş olan bizler, estetik alandaki bu dönüşümlerin, çok daha geniş bir alana yayılan değişimlerin ilk tohumları ve öncüsü olduğunu, babalarımızın dünyasını, güvenliğin dünyasını sarsacağını ve sonunda yok edeceğini fark etmedik. Yaşlı ve yarı uykuda olan Avusturyamızda köklü bir sınıfsal değişim hazırlığı yapılıyordu. Yıllarca, onyıllarca liberal burjuvaziye sessizce boyun eğmiş ve yönetimi bırakmış olan kitleler birdenbire huzursuz olmaya, örgütlenmeye ve haklarını talep etmeye başlamışlardı. Özellikle son onyılda o hoş ve sessiz hayatta siyasetin sert ve şiddetli rüzgârları esmeye başlamıştı. Yeni yüzyıl, yeni bir düzen ve yeni bir çağ istiyordu.

Avusturya'daki bu büyük kitle hareketinin ilki sosyalistti. O güne kadar bizi kandırarak "genel" dedikleri

seçim hakkı, aslında belli bir vergi ödediğini kanıtlayabilen zengin insanlara sunulmuştu. Bu sınıfın seçtiği avukatlar ve ziraatçılar ise parlamentoda "halkın" sözcüsü ve temsilcisi olduklarına gerçekten inanırlardı. Bu insanlar aydın, okumuş kişiler olmaktan gurur duyar, unvana, saygınlığa ve güzel konuşmaya önem verirlerdi; bu nedenle parlamentodaki tartışmalar kibar kulüplerdeki tartışma akşamlarına benzerdi. Liberalizmden yana olan bu burjuva demokratları hoşgörü ve sağduyunun kesinlikle ileri bir dünyaya götüreceğini sanıyor ve tüm halkın gönlünü en iyi küçük ödünler ve yavaş yavaş yapılacak iyileştirmelerle alabileceklerini düşünüyorlardı. Ancak unuttukları bir şey vardı, onlar tüm ülkedeki yüz binlerce, milyonlarca insanı değil, sadece büyük kentlerdeki elli ya da yüz bin varlıklı insanı temsil ediyorlardı. Bu arada makineleşme de işini yapmış, eskiden dağınık olan işçileri endüstrinin çevresine toplamıştı. Olağanüstü bir adam olan Dr. Victor Adler'in[1] önderliğinde Avusturya'da kurulan Sosyalist Parti gerçekten herkesi kapsayan, eşit seçim hakkı isteyen proletaryanın taleplerini yerine getirmeye çalışıyordu; bu talep tam yerine getirilmiş, daha doğrusu yerine getirilmek zorunda kalmışken, o çok yüceltilen liberalizmin aslında ne kadar da zayıf olduğu anlaşılmıştı. Onunla birlikte toplumun siyasi yaşamında uyum ve anlayış da kayboldu, çıkarlar şiddetle birbirleriyle çatışır oldu ve mücadele başladı.

Daha küçük bir çocukken Avusturya'da, Sosyalist Parti'nin yükselişindeki o önemli değişimin olduğu günü çok iyi anımsıyorum; işçiler ilk kez güçlerini ve birlik olduklarını göstermek üzere 1 Mayıs'ı çalışan halkın bayramı olarak ilan etmek için, o güne kadar sadece soylula-

1. Victor Adler (1852-1918): Avusturyalı sosyalist. Viyana liberal burjuva çevrelerinin Yahudi düşmanlığına karşı yaşamı boyunca savaştı. (Ç.N.)

rın ve zenginlerin arabaları ve faytonlarıyla geçit töreni yaptığı, iki tarafı kestane ağaçlarıyla süslü geniş Prater Caddesi'nde toplu halde yürümeye karar vermişlerdi. Bu haber liberal burjuvaları korkudan felç etmişti. O tarihlerde sosyalist sözcüğü Almanya'da ve Avusturya'da tıpkı Jakoben[1] ve sonraları Bolşevik sözcüğü gibi kan ve terörizmi çağrıştırıyordu; bu nedenle kenar mahallelerden toplaşan bu kızıl güruhun evleri ateşe vermeden, dükkânları yağmalamadan ve akla gelebilecek her şiddete başvurmadan sadece yürüyüş yapacağına ilk anda kimse inanmadı. Herkesi bir panik sardı. Kentteki ve çevredeki tüm polis birlikleri Prater Caddesi'nde konuşlandırıldı, askerler ateşe hazır bekletildi. Tek bir faytoncu ya da arabacı Prater'in yakınına sokulmaya cesaret edemedi, esnaflar dükkânlarının demir kepenklerini indirdi. Anne ve babalarımızın, Viyana'nın alevler içinde kalacağını sandıkları o gün, biz çocuklara sokağa çıkmayı yasakladıklarını hatırlıyorum. Fakat hiçbir şey olmadı. İşçiler eşleri ve çocuklarıyla birlikte dörder sıra halinde ve örnek bir disiplinle, yakalarında partinin simgesi kırmızı karanfille Prater'e yürüdüler. Yürürken de Enternasyonal'i söylüyorlardı, çocuklar ise ilk kez yürüdükleri "soyluların caddesi" olan yemyeşil yolda kimseye aldırmadan okul şarkılarını söylüyorlardı. Kimseye küfredilmedi, kimse dövülmedi, yumruklar kalkmadı; polisler ve askerler onlara dostça gülümsüyordu. Bu olaysız ve kusursuz yürüyüşten sonra burjuvazi, işçi sınıfını bir daha

1. Jakobenler, Fransız Devrimi ertesinde Fransa'ya yaklaşık bir yıl süreyle egemen olan ve devrimden çok daha fazla kanın döküldüğü "Terör Dönemi"ne sebep olmuş aşırı radikal Fransız siyasi partisidir. Önde gelen üyeleri Robespierre, Marat ve Mirabeau'dur. Karşı devrimci komplolar üzerine harekete geçmişler, ancak muhalif hareketleri bastıralım derken çok daha büyük öfkeye sebep olmuşlar ve ayaküstü yapılan mahkemelerle birçok insanın idamına karar vermişlerdir. Daha sonra yol açtıkları bu kanlı dönem kapanırken kendi başları da giyotine gitmiştir. (Ç.N.)

"devrimci güruh" olarak damgalayamadı; yaşlı ve bilge Avusturya'da her zaman olduğu gibi karşılıklı anlayış ve uzlaşma başladı; o zamanlar bugünkü gibi "alaşağı etme, kökünü kurutma" sistemi henüz yoktu ve artık parlaklığını yitirmiş olsa da, insanlık ideali hâlâ parti liderlerinde yaşamaktaydı.

Simgesi kırmızı karanfil olan bir partinin ortaya çıkmasının hemen ardından, bir başka çiçek, Hıristiyan Sosyalist Parti'nin beyaz karanfili görülmeye başlandı (o tarihlerde parti simgesi olarak kıvrık çizme, hançer ya da kurukafa değil de, çiçeklerin seçilmesi ne kadar duygulandırıcı değil mi?). Tümüyle küçük burjuva partisi olan Hıristiyan Sosyalist Parti aslında proletaryanın partisine bir karşı hareketti ve her ikisi de makinenin eli yenmesi sonucu ortaya çıkmıştı. Çünkü makineler büyük kitleleri fabrikalarda çalıştırıp onlara güç ve sosyal yükseliş sağlarken, küçük el sanatlarını yok ediyordu. Büyük mağazalar ve kitle üretimi orta sınıfın ve el sanatlarına dayanan ustalığın sonunu hazırlıyordu. Bu memnuniyetsizlik ve endişe, becerikli ve popüler bir lider doğurdu; Dr. Karl Lueger adındaki bu şahıs "Küçük adama yardım gerek" sloganıyla küçük burjuvayı ve burjuva sınıfından işçi sınıfına düşme korkusu, zenginlere duyduğu kıskançlıktan daha büyük olan öfkeli orta sınıfı peşinden sürükledi. Bu, yıllar sonra Adolf Hitler'in de yanına ilk çektiği aynı korkmuş sınıftı ve Karl Lueger, durumlarından hoşnut olmayan küçük burjuvalara, Yahudi düşmanlığını körükleyen sloganlarla somut bir düşman göstererek onların büyük toprak ağalarına ve feodal zenginliğe duydukları nefreti hiç fark ettirmeden başka yöne çekmeyi başarmış ve bir bakıma Adolf Hitler'e örnek olmuştu. Fakat günümüz politikasının o bayağılığı ve acımasızlığı, yüzyılımızın o korkunç düşüşü her iki lideri karşılaştırdığımızda daha net ortaya çı-

kar. Yumuşak sarı sakalıyla etkileyici bir tip –Viyana'da halk arasında "Güzel Karl" diye bilinirdi– olan Karl Lueger yüksek öğrenim görmüştü, düşünce kültürünü her şeyin üzerinde tutan bir çağda okula gitmesi boşuna değildi. Konuşması çok popüler, çok ateşli ve eğlenceliydi, ama en şiddetli konuşmalarında bile –ya da o günlerde şiddetli sayılan diyelim–, ölçülüydü ve Nazilerin Streicher'ine[1] benzeyen, cinayet uydurmaları ve benzeri bayağılıklarla işini götüren bir teknisyen olan Schneider adındaki yardımcısını da büyük bir titizlikle dizginlerdi. Özel yaşamında ne kadar tartışılmaz ve mütevazı ise, rakiplerine karşı da o denli kibar davranır, resmî olarak ortaya koyduğu Yahudi düşmanlığı ise eski Yahudi arkadaşlarına dostça ve iyi davranmasına engel teşkil etmezdi. Başını çektiği hareket sonunda Viyana Belediye Meclisi'ne hâkim olup da –Yahudi düşmanlığından nefret eden İmparator Franz Joseph'in kararı iki kez geri çevirmesinden sonra– belediye başkanı seçildiğinde, yönetimi altındaki kent kusursuz denecek kadar adil, hatta örnek teşkil edecek kadar demokrat olmuştu; Yahudi karşıtı partinin zaferi karşısında başlangıçta tir tir titreyen Yahudiler eskiden olduğu gibi eşit haklara sahip ve saygın kişiler olarak hayatlarına devam etmişlerdi. Çağın kanına henüz nefretin zehri ve karşılıklı birbirini yok etme isteği karışmamıştı.

Ama çok geçmeden üçüncü bir çiçek çıktı ortaya, Bismarck'ın[2] çok sevdiği ve –o tarihlerde gerçek amacı anlaşılmayan– Alman Nasyonal Partisi'nin simgesi olan

1. Julius Streicher (1885-1949): 1930'lardaki Yahudi kıyımının en acımasız elebaşlarından Nazi siyaset adamı. (Ç.N.)

2. Otto von Bismarck (1815-1898): 19. yüzyılda gevşek bir konfederasyon olan Almanya'nın güçlü bir imparatorluğa dönüşmesinde en önemli rolü oynayan ilk Alman şansölyesi. Yeni Almanya'yı "kan ve demir"le kuracağını söylediği için kendisine "Demir Şansölye" adı verilmiştir. (Ç.N.)

mavi kantaron çiçeği. Bilinçli devrimci olan bu parti, zorbalık ve şiddet kullanarak Avusturya Monarşisi'ni, Prusya ve Protestanlık yönetiminde –Hitler'in hayal ettiği– Büyük Almanya uğruna parçalamayı düşünüyordu. Hıristiyan Sosyalist Parti Viyana'da ve taşrada, Sosyalist Parti sanayi bölgelerinde yayılmışken Alman Nasyonal Partisi'nin neredeyse tüm yandaşları Bohemya ve Alplerin kenar mahallelerinde güçleniyordu, sayılarının az olmasından dolayı pek sözü geçmeyen partililer vahşi saldırılara ve ölçüsüz şiddete başvuruyordu. Avusturya Parlamentosu'ndaki birkaç milletvekili, parlamentonun teröristleri ve yüz karası sayılıyordu; kendisi de Avusturya'nın bir sınır bölgesinden olan Hitler'in fikirleri ve tekniği bunlara dayanmaktadır. Hitler, bir zamanlar imparatoru ve Katolik Kilisesi'ni kızdırmak için "Roma'dan kurtul" diyerek Katoliklikten Protestanlığa geçen binlerce Alman milliyetçisinin peşine takıldığı Georg Schönerer'in[1] çağrısını ve – "her türlü pislik Yahudi ırkında bulunur" diyen Yahudi düşmanı ırk kuramını ve her şeyden önce onun hiçbir şeye aldırış etmeden yakıp yıkan saldırı birliği modelini ve küçük bir grubun zorbalık ve terör uygulayarak sayıca kendinden çok daha üstün, ancak daha insancıl ve barışçıl olan çoğunluğu yenebileceği ilkesini benimsemişti: Nasıl Nasyonal Sosyalistlerde cop kullanarak toplantıları dağıtma, kendilerinden olmayanların evlerini geceleri basma işini SA'lar[2] yapıyorduysa,

1. Georg Schönerer (1842-1921): Avusturyalı toprak ağası ve politikacı. 1879'dan yüzyıl dönümüne kadar önce Alman Nasyonalistlerin, sonraları Tüm "Alman Hareketi"nin önderi olan Schönerer Katolik Kilisesi'ne şiddetle karşı çıkması ve radikal Yahudi düşmanlığıyla tanınır. Genç Hitler üzerinde etkisi büyük olmuştur. (Ç.N.)

2. SA: Sturmabteilung'un (Saldırı Birlikleri) kısaltılması. Saldırı birliği, Nazilerin savaş birliğidir. (Ç.N.)

Alman Nasyonalistler için de Corpus[1] üniversitelileri, akademik dokunulmazlıklarını kullanarak eşi benzeri görülmemiş zorba bir terör uyguluyor, her türlü siyasi harekette askerî bir örgütün disipliniyle anında yerlerini alıyorlardı. "Öğrenci Birliği" adı altında gruplaşıyor, yüzleri parçalayıp kırıp geçiriyor ve diğer öğrencilerin aksine kolluk ve başlık değil de, sert ve ağır sopalar taşıdıklarından amfilerde hâkimiyet kuruyorlardı; sürekli meydan okuyarak kâh Slav, kâh Yahudi, kâh Katolik, kâh İtalyan öğrencilere saldırıyor ve savunmasız olan bu gençleri üniversiteden sürüyorlardı. Bu nedenle öğrencilerin cumartesi günleri yaptığı her "gezinti"de kan akıyordu. Üniversitelerin eskiden beri sahip olduğu ayrıcalığı nedeniyle amfilere giremeyen polisler, bu korkak bozguncuların kudurukluklarına eli kolu bağlı dışardan bakmak zorunda kalıyor ve Nasyonal sokak serserilerinin kan revan içinde merdivenlerden fırlattığı yaralıları taşımaktan başka bir şey yapamıyordu. Alman Nasyonalistlerinin bu küçük ama büyük gürültü koparan partisi Avusturya'da baskıyla bir şey elde etmeye kalktığında hemen bu öğrenci saldırı birliğini devreye sokuyordu. Kont Badeni,[2] imparatorun ve parlamentonun onayıyla, Avusturya'nın ulusları arasında barışı sağlayacak ve belki de monarşinin ömrünü on yıl uzatacak olan bir dil yönergesi hazırladığında, bu bir avuç genç isyancı Ring Caddesi'ni işgal etmişti. Bu işgali önlemek için gönderi-

1. (Lat.) Corp sözcüğünden türetilmiş olup birlik anlamına gelir. Genelde zengin aile çocuklarının oluşturduğu bir grup olan Corpus üniversitelileri ilk kez 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu gruptakiler kendilerini elit tabakadan sayar ve diğer öğrenci birliklerinin üzerinde görürlerdi. Kendilerine has gelenek ve görenekleri olan, öğrencilik yaşamlarını yasalarla düzenleyen ve bunlara Kutsal Kitap'taki kurallara uyulduğu gibi uyan üniversiteliler grubu. (Ç.N.)

2. Kasimir Felix von Badeni (1846-1909 Polonya): 1895-97 tarihleri arasında Avusturya başbakanıydı. (Ç.N.)

len süvariler kılıç ve silah kullanmak zorunda kalmıştı. Fakat acınacak kadar zayıf ve insanı duygulandıracak kadar insancıl ve liberal olan o dönemde, isyana ve kan dökmeye karşı duyulan nefret çok büyük olduğu için hükümet, Alman Nasyonalistlerinin terörü karşısında geri adım attı. Başbakan istifa etti ve tümüyle yerinde olan dil yasası ertelendi. Politikada şiddet, ilk başarısını elde etmişti. Çağın hoşgörü ve uzlaşmayla zar zor yapıştırdığı görünmez çatlaklar ve yarıklar gün yüzüne çıkmıştı, uçurumlar ve ayrılıklar oluşmuştu. Aslında yüzyılın son on yılında Avusturya'daki uluslar birbirleriyle çatışmaya başlamış ve böylece savaşın temelleri atılmıştı bile.

Biz gençlere gelince; bizler kendimizi tamamen edebiyata vermiştik ve ülkemizdeki bu tehlikeli değişimlerin pek farkında değildik; başımızı kitaplardan ve tablolardan kaldırmıyor, siyasi ve sosyal sorunlara karşı en ufak bir ilgi duymuyorduk: Bu korkunç çekişmelerin bizim hayatımızla ne ilgisi vardı? Kent seçimlerle dalgalanıyor, biz kütüphanelere gidiyorduk. Kitleler ayaklanıyor, biz şiirler yazıyor ve tartışıyorduk. Duvarlardaki kızgın işaretleri görmüyor, Kral Belşatzar[1] gibi yarın korkusu duymadan sanatın en eşsiz yemeklerinden kendimize ziyafet çekiyorduk.

Ancak onlarca yıl sonra tavan ve duvarlar üzerimize çöktüğünde, temelin çoktan oyulduğunu ve yeni yüzyıl ile birlikte Avrupa'da bireyin özgürlüğünün çöküşünün başladığını fark ettik.

1. Yunanca Baltazar. Kutsal Kitap'ta Belşatzar (ö. MÖ y. 539) babası Kral Nabunaid'in yokluğunda Babil'i yöneten naip. Onun verdiği bir şölen sırasında Peygamber Daniel'in duvardaki elyazısını (mene, tekel ve ufarsin) yorumlayarak Babil kentinin MÖ 539'daki çöküşünü önceden haber verdiğine inanılır. Daniel'in yorumu Kutsal Kitap'a göre şöyleydi: mene (sayılmış) "Allah senin krallığını saydı ve onu sona erdirdi", tekel (tartılmış) "terazide tartıldın ve eksik bulundun", ufarsin (ve bölükler) "ülken bölündü, Medlere ve Perslere verildi." (Ç.N.) Ayrıca bkz. Kutsal Kitap. Daniel 5.

Eros matutinus[1]

Lisede geçirdiğimiz bu sekiz yıl boyunca her birimiz çok kişisel olaylar yaşadık: On yaşından yavaş yavaş on altı, on yedi, on sekiz yaşına geldik, birer genç adam olduk, derken doğa haklarını bildirmeye başladı. Ergenliğin bu uyanışı, yetişkin olan her insanın kendine özgü bir yöntemle baş etmesi gereken ve ilk bakışta sanki açıkça konuşulmayan, tamamıyla özel bir sorunmuş gibi görünür. Ancak bizim kuşağımızda bu kriz kendi sınırlarının dışına çıkmıştı. Bu aynı zamanda bambaşka bir uyanış anlamına geliyordu, çünkü bu sayede ilk defa içinde büyüdüğümüz topluma, geleneklerine ve uzlaşılarına eleştirel bir gözle bakabiliyorduk. Çocuklar ve hatta gençler genel olarak bulunduğu çevrelerin kurallarına önce saygıyla uymaya çalışırlar, ama dayatılan bu kurallara başkalarının da dürüstçe uyduklarını gördükleri sürece boyun eğerler. Öğretmeninde ya da anne ve babasında gördüğü dürüst olmayan tek bir tutum ister istemez gencin tüm çevresine kuşkulu ve eleştirel bir gözle bakmasına neden olur. Bizler o güne kadar güvendiğimiz okul, aile ve toplumsal ahlak dediğimiz tüm o

1. (Lat.) Uyanan, ışık saçan aşk tanrısı anlamına gelir. (Ç.N.)

otoritelerin cinsellik konusunda tuhaf bir şekilde dürüst davranmadıklarını anlamakta gecikmedik – dahası bizlerden de bu konuda gizlilik ve yalancılık bekleniyordu.

Çünkü otuz kırk yıl önce böyle konularda bugünkünden farklı düşünülüyordu. Kadın erkek ilişkileri konusunda –kadının eşit sayılması Freud'un psiko-analizi, sporla beden kültürü ve gençliğin bağımsızlığını kazanması gibi faktörler sonucunda– tek bir kuşağın yaşadığı böylesi büyük bir değişim belki de toplumun hiçbir alanında yaşanmamıştır. Büyük ölçüde Victoria döneminden kalma 19. yüzyıl burjuva ahlak anlayışının, bugün geçerli olan daha özgür ve daha rahat anlayıştan farkını ortaya koymaya çalıştığımızda, o dönemde cinsellik sorunundan güvensizlik nedeniyle korkulup uzaklaşıldığını görürüz. Daha önce, dinin ağır bastığı dönemlerde, özellikle katı Püritenler[1] döneminde her şey daha basitti. Cinsel isteğin şeytanın baştan çıkarması, bedensel hazzın iffetsizlik ve günah olduğuna inanılan bu dönemde Ortaçağ'ın otoriteleri, sorunun üzerine katı yasaklar ve –özellikle Kalvinistlerin[2] Cenevresi'nde– korkunç cezalarla sert ahlak anlayışlarını yerleştirmişlerdi. Oysa bizim yüzyılımızın, hoşgörülü, çoktandır şeytana ve neredeyse Tanrı'ya da inanılmayan bu dönemin böylesi radikal bir aforozu göze alma cesareti yoktu artık, ama cinselliği kendi ahlak anlayışı içine koyamadığı bozguncu ve bu nedenle tedirgin edici bir şey olarak görüyor, özgür ve evlilik dışı bir cinselliğin burjuva "saygınlığına" ters düşeceğini ve gün ışığına çıkmaması gerektiğini düşünüyordu. Bu ikilem içinde tuhaf bir uzlaştırıcı formül bulmuş-

1. Püritenlik: 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılda İngiltere'de, İngiltere Kilisesi'ni Katolikliğin kalıntılarından arındırmayı amaçlayan dinsel reform hareketi. (Ç.N.)

2. Kalvinizm: Adını Fransız asıllı Johannes Calvin'den (1509 Picardie-1564 Cenevre) alan, onun öğretisine ve Reformasyon'a dayanan dinî bir hareket. (Ç.N.)

tu. Buna göre bu dönem, gençlere cinsel hayatı yaşamalarını yasaklamasına yasaklamıyordu ancak bu utanç verici şeyi göze çarpmayacak şekilde yapmaları konusunda bir sınırlama getiriyordu. Mademki cinsellik yok edilemiyordu, o zaman hiç olmazsa kendi ahlak dünyalarından, gözlerden uzak olmalıydı. Böylelikle sessizce bir anlaşma yapılmış, bu can sıkıcı "şeyin" okulda, aile içinde ya da toplum önünde konuşulması engellenmiş ve varlığını hatırlatabilecek her şey bastırılmıştı.

Doğal dürtülerimizi bilincimizden uzaklaştırmaya çalıştıkça, onları hiçbir şekilde yok edemeyeceğimizi, yalnızca tehlikeli bir şekilde bilinçaltına itebileceğimizi Freud'dan beri bilen bizler için bugün, o dönemin insanlarının cinsellikle ilgili her şeyi gizleyebileceklerine safça inanmalarına ve bu cehaletlerini sürdürmelerine gülmek kolaydır. Fakat 19. yüzyıl boyunca insanlar çılgınca bir düşünceye saplanmışlardı, her çatışmanın akılcı bir mantıkla çözülebileceğini ve doğal olanı gizledikçe insanların bozguncu dürtülerini sınırlayabileceklerini sanıyor, dahası gençlerin, kendi doğalarını tanımazlarsa, ihtiyaçlarının ne olduğunu bilmezlerse cinselliklerini unutacaklarına inanıyorlardı. Tüm merciler söz birliği etmişçesine cinselliği yok sayarak, görmezden, bilmezden gelerek bu "sınırlama" çılgınlığına destek veriyordu. Böylece okul, kilise, din adamları kültür ve sanat ortamları, yargı organları, gazeteler ve kitaplar, moda ve gelenekler bu sorunun dillendirilmesinden ilke olarak kaçınıyordu, daha da kötüsü tüm sorunlara eşit ve yansız yaklaşması gereken bilim bile, bu *naturaila sunt turpia*[1] anlayışına katılıyor ve bunu yaparken de böyle edepsiz, açık seçik konularla ilgilenmenin bilimin saygınlığına uymadığı ba-

1. (Lat.) Doğal şeylerden utanma anlamına gelmektedir. (Ç.N.)

hanesine sığınıyordu. O dönemin hangi kitabını açarsanız açın, ister felsefe, ister hukuk, hatta ister tıp kitabı, bu konuda en ufak bir açıklamadan bile elbirliği ve korkuyla kaçınıldığını görürsünüz. Ceza hukukçuları kongrelerde, cezaevlerindeki yöntemlerin insana yakışır düzeye getirilmesi ve hapishane yaşamının insanda yarattığı manevi zararlarını tartışırlarken asıl önemli olan soruna değinmekten çekinirlerdi. Bazı histeri hastalıklarının nedeninin birçok olayda cinsellikten kaynaklandığını tanıbilim sayesinde çözebilen sinir doktorları da bu konuda açıklama yapmaya cesaret edemezlerdi ve Freud, değerli hocası Charcot'nun[1] kendisiyle yaptığı bir sohbette gerçek nedeni bildiğini, ama hiçbir zaman resmen açıklamadığını itiraf ettiğini anlatır. O tarihlerde "saygın" olarak anılan edebiyat bu konuda gerçek bir anlatıma cüret edemezdi, çünkü edebiyatın alanı sadece estetik-güzellik idi. Daha önceki yüzyıllarda yazarlar, yaşadıkları çağın gerçek ve ayrıntılı bir resmini çizmeye çekinmezlerdi. Örneğin Defoe, Abbé Prévost, Fielding ve Rétif de la Bretonne'da gerçek durumlar olduğu gibi yansıtılırken bu dönem, utandırıcı ama gerçek olanın değil, sadece "duygu yüklü" ve "yüce" olanın tasvirine izin veriyordu. Bu nedenle 19. yüzyıl edebiyatında büyük kent gençliğinin karşı karşıya kaldığı tehlikeler, karanlık şeyler ve bocalamalarından hemen hiç bahsedilmezdi. Bir yazar cesurca fahişelikten bahsedecek olsa, onu soylulaştırmak zorunda hissederdi kendini ve kahramanını süsleyip "Kamelyalı Kadın"a dönüştürürdü. Günümüzde bir genç, geçmiş ve ondan önceki yüzyılda yaşamış

1. Jean-Martin Charcot (1825-1893): Fransız nöroloji bilgini. 1882'de açtığı nöroloji kliniği Avrupa'nın ön önemli sinir hastalıkları kliniği oldu. Sigmund Freud'u nevrozların psikolojik kökenlerini araştırmaya yönelten de, Charcot'nun histerinin organik temellerini ortaya çıkarmak için hipnozu kullanması oldu. (Ç.N.)

gençlerin nasıl bir hayat mücadelesi verdiğini öğrenmek için –Avrupa'nın sahte idealizminin dışında kalan Tolstoy ve Dostoyevski gibi Rus yazarları hariç– Dickens ve Thackeray, Gottfried Keller ve Björnson gibi dönemin büyük usta yazarlarının eserlerini okuduğunda olayların üstü kapalı, soylu ve ölçülü bir şekilde anlatıldığını görecektir. Bu kuşaktan hiçbir yazar çağın baskısı nedeniyle ifadelerinde özgür olamamıştır. Dönemin yazarlarının cinselliğin anlatımı konusunda kendilerini böylesine kısıtlamaları, cinsellik konusunda suskun kalmaları ancak buna rağmen yine de aşırıya kaçtıklarını düşünmeleri, atalarımızın ahlaki konulardaki tutuculuklarının histeri boyutunu ve o günlerdeki ortamı –bugün bizlerin anlamakta zorluk çekeceği o havayı– çok iyi anlatmaktadır. Aksi halde *Madame Bovary* gibi bir roman Fransız mahkemesi tarafından ahlaka aykırı bulunarak yasaklanır mıydı? Ya da benim gençliğimde Emile Zola'nın romanları pornografik sayılır mıydı, ya da eserlerinde tutku ve heyecana yer vermeyen Thomas Hardy gibi klasik bir yazar İngiltere ve Amerika'yı öfkeden çılgına çevirebilir miydi? Ancak ne kadar "örtülü" yazılmış olsalar da, bu romanlar onlara göre yine de gerçeği fazlasıyla ortaya koymuştur.

Ne yazık ki bizler, tutuculuğu ve geri kafalılığı kamufle edilmiş bu boğucu, baskıcı ortamda büyüdük. Bu, suskunluğa ve saklanmaya dayalı, doğruluktan ve insan psikolojisinden uzak ahlak anlayışı, gençliğimizin üzerine bir karabasan gibi çökmüştü. Bu suskunluk metodundaki dayanışma nedeniyle gerçek edebiyat ve kültür tarihi belgeleri eksik olduğundan, artık inanılmaz hale gelen şeyleri yeniden kurmak kolay değildir. Buna rağmen yakaladığımız bazı ipuçları var; sadece modaya şöyle bir göz atmak yeterli, çünkü her yüzyılın modası zevki yansıttığından ister istemez dönemin ahlak anlayışına da

ışık tutar. 1940 yılında olduğumuz bugün, 1900'lü yılların toplumundaki kadın ve erkeklerini, dönemin kostümleri içinde sinema perdesinde gören seyircilerin –Avrupa'nın ya da Amerika'nın hangi kenti ya da kasabasında olursa olsun– kahkahadan kırılmaları bir rastlantı değildir. Bugünün en saf insanları bile, dünün doğallıktan ve rahatlıktan uzak, sağlıklı ve pratik olmayan kostümler içindeki insanlarını gördüklerinde karikatürlere güldükleri gibi gülerler; annelerini, teyzelerini ve kız arkadaşlarını bu tuhaf giysiler içinde görmüş, hatta kendi çocukluğumuzda aynı gülünç kıyafetlerle dolaşmış bizlere bile, tüm bir kuşağın böyle tuhaf bir modaya hiç karşı koymaksızın boyun eğmesi kâbus gibi geliyor. Her türlü rahat hareket etmeyi imkânsız kılan yüksek dik yakalar, kuyruklu redingot ve soba borusuna benzeyen silindir şapkaların olduğu erkek modası bile insanları güldürüyor, en çok da her bir ayrıntısı karmaşık, güç ve doğaya aykırı süslerle donatılmış dönemin "hanımefendi" modası. Belden yukarısı çelik bir korseyle eşek arısının bedeni gibi boğulmuş, belden aşağısında olabildiğince geniş, büyük bir çan gibi etek, bluzun ya da elbisenin boyun kısmı çeneye kadar kapalı, ayaklar parmak uçlarına kadar örtülü; sayısız lüleler ve örgülerle topuz yapılmış saçları kocaman bir şapka tüm muhteşemliğiyle sarıyor, ellere gelince en sıcak yaz günlerinde bile eldivenlerin içinde, böyle giyinip kuşanmış ve bugün artık tamamen tarihe karışmış bu "hanımefendiler" etrafına yaydıkları parfüm dalgasına, takıp takıştırdıkları mücevherlere, pahalı dantellere, kıvrımlı, süslü püslü giysilerine rağmen acınacak kadar çaresizdiler. Tıpkı zırhını kuşanmış bir şövalye gibi, böyle giysiler içindeki bir kadının serbest, canlı ve zarif hareket edemeyeceği, her hareketinin, her davranışının böyle bir kostüm içinde yapay, yapmacık ve doğallıktan uzak olacağı daha ilk bakışta anlaşılıyordu. Bir

"hanımefendi" olmak için alınan eğitim bir yana, bir "hanımefendi" gibi görünmek için yapılan bu süslenmeler, giysileri giyip çıkarmalar bile çok zahmetli ve başkalarının yardımını gerektiren bir işti. Önce sırtta belden boynun yukarısına kadar olan sayısız kopça kapanır, korse oda hizmetçisinin tüm gücünü ortaya koymasıyla bağlanırdı, uzun saçlara gelince –genç insanlara hatırlatmak isterim, bundan otuz yıl önce birkaç düzine Rus üniversite öğrencisinin dışında Avrupa'daki tüm kadınların saçları kalçalarına kadar inerdi–, her gün eve gelen kadın kuaförü tarafından yığınla saç tokası, firkete ve tarak kullanılarak maşa ve ondüleyle bukle bukle yapılır, düzeltilir, fırçalanır, taranır ve toplanırdı, sonrasında kadınsı ve kendi hatları tamamen kaybolunca kadar etek, yelek ve onun üzerine kısa bir ceket giyilirdi. Fakat bu saçmalığın gizli bir anlamı vardı. Bir kadının vücut hatları bütün bunlarla öylesine gizlenmeliydi ki, damat bile düğün yemeğinde gerdeğe gireceği eşinin dik mi yoksa kambur mu, tombul mu yoksa zayıf mı, kısa bacaklı mı yoksa uzun bacaklı mı olduğunu fark etmemeliydi; bu pek "ahlaklı" çağ, zamanın genel estetik anlayışına uydurmak ve uymak için saçları, göğüsleri ya da vücudun herhangi bir yerini olduğundan farklı ve güzel göstermekte hiçbir sakınca görmezdi. Bir kadın "hanımefendi" olarak görünebilmek için doğal hatlarını olabildiğince gizlemek zorundaydı; aslında bu moda bu iddiasıyla, tüm derdi örtmek ve saklamak olan dönemin genel ahlak anlayışına da boyun eğmiş olurdu.

Ama bu pek "bilge" ahlak anlayışının unuttuğu bir şey vardı: Şeytanın yüzüne kapıyı kapatırsanız ya bacadan ya da pencereden girer. Tenin her zerresini kapatmaya ve bedenin gerçek biçimini olabildiğince örtmeye çalışan bu giysilerde bugün önyargısız gözlerimize takılan şey, kesinlikle onların ahlakçılığı değildi, tam tersine o dö-

nemin modasının amacı, cinsler arasındaki karşıtlığı adeta utanç verecek kadar kışkırtıcı biçimde ortaya çıkarmaktı. Günümüzde genç kadın ve erkekler uzun boylu, ince yapılılar –artık sakal bırakmayan erkekler, kadınlar gibi pürüzsüz bir cilde sahip; kadınlar da saçlarını erkekler gibi kısacık kestiriyorlar– ve böylece dış görünümleriyle bile cinsiyet ayrımından uzak, birbirleriyle uyumlu iken, o dönemdeki kadınlar ve erkekler cinsiyetleri arasındaki mesafeyi olabildiğince açmaya çalışırlardı. Erkekler ta uzaktan fark edilmek için gösteriş olsun diye ya sakal uzatırlar ya da en azından kıvrım kıvrım bıyık bırakırlardı, kadınlar ise giydikleri korseyle dişiliğin en önemli göstergesi olan göğüslerini ortaya çıkarırlardı. Güçlü cins-zayıf cins ayrımı tavırlarda da aşırı bir şekilde vurgulanırdı; erkek gözüpek, mert, koruyucu ve atılgan, kadın ise ürkek, utangaç ve içine kapanıktı; iki eşit insan değil de, avcıyla ganimetiydiler adeta. Dış görünüşteki bu yapay ayrılık ve uzaklık kutuplar arasındaki iç gerilimi, erotizmi güçlendiriyordu ve böylece o günün toplumu, örtme ve dillendirmeme gibi hiç de psikolojik olmayan bir yöntemle istediğinin tam aksine ulaşmış oluyordu. Çünkü her türlü tahriki önlemek için korku ve sahte bir iffetle sürekli yaşamın tüm alanlarında, edebiyatta, sanatta ve giyimde ahlaksızlığın izini sürdükçe ister istemez devamlı ahlaksızlığı düşünmeye mecbur oluyordu. Daima neyin uygunsuz olduğunu araştırdığı için, hep tetikte olmak zorunda kalıyordu; o dönemin dünyası için "ahlak" her davranışta, her sözde ciddi bir tehlikeyle karşı karşıyaydı. O tarihlerde bir kadının spor yaparken ya da oyun oynarken pantolon giymesinin büyük bir suç sayılabilmesi, günümüz insanına anlaşılır gelebilir belki; fakat bir kadının "pantolon" sözcüğünü ağzına almasını bile yasaklayan o hasta ahlak anlayışını nasıl açıklayabilirsiniz? Eğer kadın, erkek pantolonu gibi cinselliği çağrıştırabilecek ve tahrik edebile-

cek son derece tehlikeli bir sözcüğü mutlaka söylemek zorundaysa, o zaman "bacak giysisi" gibi gayet masum bir ifade ya da "o adı ağza alınmayan" gibi kendi bulduğu ve geçiştirebileceği imalar kullanmak zorundaydı. Aynı toplumsal çevreden, ama kızlı erkekli bir grup gencin başlarında biri olmadan bir yerlere gezmeye gidebilmeleri imkânsızdı, çünkü ilk akla gelen şey bir şeylerin "olabileceği" idi. Karşı cinsten gençlerin böyle bir araya gelebilmelerine, ancak bu genç insanların her adımlarını takip edecek anne ya da dadı gibi birinin yanlarında bekçilik yapması koşuluyla izin verilirdi. Genç kızların en sıcak yaz günlerinde bile ayaklarını ve kollarını kapatmayan giysilerle tenis oynaması skandal sayılırdı ve kibar bir bayanın toplum içinde otururken bacak bacak üzerine atması, uzun eteğinin altından bilekleri görülebileceği için dönemin "ahlak" kurallarına ters düşerdi. Doğanın elementleri olan güneş, su ve havanın bile kadının tenine değmesine izin yoktu. Denizde bile tepeden tırnağa kapalı, ağır kostümler içinde güçlükle ilerliyorlardı, yatılı okullarda ya da manastırdaki genç kızlar bir bedenleri olduğunu tamamen unutmak için günlük banyolarını yaparlarken bile uzun, beyaz bir gecelik giymek zorundaydılar. Yaşlanıp ölünceye değin omzunu ya da dizkapağının ucunu ebesi, eşi ve ölü yıkayıcısından başka hiç kimsenin görmediği kadınlar olduğu ne rivayettir ne de abartı. Tüm bunlar aradan geçen kırk yıl sonra masal ya da alaycı bir abartı gibi geliyor insana. Fakat bedene ve doğallığa karşı duyulan bu korku, toplumun en üst tabakasından en altına kadar herkesi bir ruh hastalığı gibi sarmıştı. Aksi halde yüzyıl dönümünde bisiklet ya da at üzerinde erkek gibi bacaklarını açarak oturan kadınları ilk kez gören köylülerin, bu "cüretkârları" taşlamalarını nasıl anlayabiliriz? Daha ben okul sıralarındayken, Saray Operası'nın balerinlerinin kalın çorap giymeden sahneye çıkmalarının

teklif edilmesi gibi korkunç ve ahlakdışı yenilikler hakkında Viyana gazetelerinde sayfalar dolusu yapılan tartışmalara ne demeli? Benzer bir sansasyon da, Isadora Duncan'ın son derece klasik olan dans gösterisinde yerlere kadar uzanan beyaz tuniğinin altında ipek pabuçları yerine çıplak topukları göründüğünde olmuştu. Böylesi sıkı bir göz hapsinin olduğu bir çağda yetişen gençlerin, cinsellikle ilgili konuların üzerine gizemli bir şekilde kapatılmak istenen o ahlak örtüsünün aslında nasıl da yıpranmış, yırtıklar ve deliklerle dolu olduğunu günün birinde fark ettiklerinde, içlerine işleyen o ahlakın her an kaybolabileceği korkusunu aşılayan eğitimi nasıl gülünç bulacaklarını bir düşünün. Sonuçta elli kişilik sınıfımızdan herhangi birinin kendisini saygıdeğermiş gibi gösteren bir öğretmenimize kentin o karanlık arka sokaklarında rastlaması ya da tanıdığımız birinin ne kadar da çok ve çeşitli günah işlediğini evde duymamız kaçınılmazdı. Aslında hiçbir şey, o beceriksiz gizleme tekniği kadar merakımızı kamçılamıyor ve tahrik etmiyordu; doğal şeylerin açık açık ve özgürce yaşanmasına izin verilmediği büyük bir kentte merak, burnunu gizli ve çoğu zamanda pek temiz olmayan deliklere sokuyordu. Böylesi bir baskı, gençleri çaresiz ve çocuksu hareketlere iten gerginliklere neden oluyordu. Örneğin neredeyse tüm çitler ya da kuytu köşelere çirkin ve ayıp sözcükler yazılmış ve resimler çizilmişti, neredeyse tüm havuzlarda kadınların bulunduğu bölümü ayıran tahta duvarlarda gözetlemek için delikler oyulmuştu. Bugün artık ahlak kurallarının doğallaşması ve normalleşmesiyle ortadan kalkmış olan bazı ticaret kolları, o tarihlerde gizliden gizliye altın çağını yaşıyordu; özellikle gençlerin gittiği yerlere dalan seyyar satıcıların yeniyetme erkek çocuklarına masanın altından gösterdik-

leri çıplak fotoğraflar ya da *sous le manteau*[1] –çünkü ciddi edebiyat idealist ve cinsellik konularında dikkatli olmak zorundaydı– ve çok kötü kâğıda basılmış, çok kötü bir dille yazılmış ama çok satılan kitaplar; ayrıca o kadar iğrenci ve tahrik edicisi bugün artık bulunmayan, berbat mı berbat her türden dergiler. Tüm soyluluğu ve kar beyazı temizliği ile çağın idealine hizmet eden Saray Tiyatrosu'nun yanı sıra kaba saba, açık seçik oyunlar sergileyen tiyatrolar ve kabareler de vardı. Engellenen her şey mutlaka bir ara yol, dolambaçlı yol ya da çıkış yolu buluyordu. Böylece cinsellik konusunda hiçbir şekilde aydınlatılmayan, aşırı ahlak anlayışı nedeniyle karşı cinsle önyargılardan uzak, rahat olması engellenen o dönemin kuşağı, cinsellik konusunda sonsuz özgürlüğe sahip bugünün gençliğinden binlerce kez daha fazla erotizm yaşıyordu. Çünkü sadece kendisinden esirgenen şeye karşı güçlü bir istek duyar insan, sadece yasaklanan şey artırır arzuyu; gözüyle göremediği, kulaklarıyla duyamadığı şeyi fazlasıyla düşüncelerinde yoğunlaştırır insan. İnsan bedenine ne kadar az hava, ışık ve güneş değerse cinsel duyguları da o kadar çok tahrik olur. Kısacası o günkü toplumun gençlere uyguladığı baskı bizi daha yüksek bir ahlak sahibi yapmadı, aksine biz gençlerin tüm bu mercilere karşı kuşku ve öfke duymasına neden oldu. Uyanmaya başladığımız ilk günden itibaren özü, dillendirmemek ve örtmek olan bu dürüstlükten uzak ahlak anlayışının yaşımız gereği aslında zaten bize ait olan bir şeyi almaya çalıştığını ve bizlerin dürüst olma arzusunu, gerçekliğini çoktandır kaybetmiş olan bir geleneğe kurban etmek istediğini içgüdüsel olarak anlamıştık.

Bir yandan cinselliğin varlığını ve onun doğal işleyi-

1. (Fr.) El altından dağıtılan pornografik edebiyat. (Ç.N.)

şini içten içe kabul eden, diğer yandan herkesin önünde açık açık tanımaya yanaşmayan bu "toplum ahlakı" ikiyüzlü olmaktan öteye gidemezdi. Örneğin genç erkeklere cinsellik konusunda göz yumar, hatta gizliden gizliye "tecrübe" kazanması için onları yüreklendirirken, genç kızların böyle bir ihtiyacı olabileceğini görmezden gelir ve tüm duyularını kapatırdı. Erkeğin cinsel dürtülerinin olduğunu ve olması gerektiğini sessizce kabul eden bu anlayış, kadının da aynı doğa yasasına tabi olduğunu ve aslında yaratılışın gerçekleşmesi için erkeğin karşıt cinse, bir dişiye ihtiyaç duyduğunu dürüstçe kabullenmek yerine, bunun "kadının kutsallığını" hiçe saymak olduğunu iddia ederdi. Bir başka deyişle Freud öncesi dönemde, erkek tarafından uyarılmadığı sürece –ki bu da ancak evlilikte mümkün ve doğal görülürdü– kadının hiçbir cinsel, bedensel arzusunun olmadığı ispatlanmamış bir gerçek olarak yerleşmişti. Ancak o ahlaki çağda hava –özellikle de Viyana'da– tehlikeli ve erotik bulaşıcı maddelerle öyle doluydu ki, iyi aile kızları bu nedenle doğumlarından eşiyle birlikte kilisede rahibin önüne gelinceye kadar tamamıyla steril bir atmosferde yetiştirilirlerdi. Genç kızlar korunmak adına bir an bile yalnız bırakılmazlardı. Her birinin bir dadısı olurdu ve bu dadılar, genç kızların bir an bile yalnız başına kapı dışarı çıkmasına izin vermez, onları okula, dans ve müzik kursuna götürüp getirirlerdi. Okudukları her kitabı kontrol ederler, genç kızları olası tehlikeli düşüncelere dalmasınlar diye sürekli bir şeylerle meşgul ederlerdi. Genç kızlar piyano, şan, resim, yabancı dil, sanat ve edebiyat tarihi eğitimi alırlar ve kültürle donatılırlardı. Fakat bir yandan kültürlü, bilgili ve toplum içinde görgülü olmalarına çalışılırken, diğer yandan bugün bizim kavrayamayacağımız bir şekilde doğal olan tüm şeylerde bilgisizliğe itilirlerdi. İyi bir aile kızı erkeğin bedeninin nasıl göründüğü konusun-

da hiçbir fikre sahip olmamalı, bir çocuğun dünyaya nasıl geldiğini asla bilmemeliydi, çünkü melek sayılan genç kız sadece el değmemiş bedeniyle değil, aynı zamanda saf ve "tertemiz" ruhuyla adım atmalıydı evliliğe. O tarihlerde bir genç kız için "iyi yetiştirilmiş" denildiğinde bu, tamamen "hayata yabancı" anlamına gelirdi ve o dönemde hayata böylesine yabancı olmak, bazen kadınların yaşamları boyunca sürerdi. Bu konuda anlatacağım tuhaf hikâyeyi bugün bile hatırladığımda gülerim. Teyzelerimden biri evlendiği gece saat birde birdenbire baba evine gelip kapıyı yıkarcasına çalmış ve evlendirildiği o korkunç adamın yüzünü bir daha görmek istemediğini haykırmış, çünkü o çılgın ve kaba herif ciddi ciddi teyzemin elbiselerini soymaya kalkmış ve teyzem kocasının "hasta" ve "ahlaksız" arzusundan kendisini zor kurtarmış.

Ancak itiraf etmeliyim ki, böylesi bir bilgisizlik ve saflık o zamanki kızlara gizli bir çekicilik katmaktaydı. Bu gencecik yaratıklar kendi dünyalarının yanı başında ve arkasında hiç bilmedikleri ve öğrenmelerine izin verilmeyen bambaşka bir dünya olduğunu seziyorlardı ve bu onları meraklandırıyor, görme isteklerini artırıyor, heyecanlandırıyor ve çekici bir biçimde onları şaşkına çeviriyordu. Dışarıda, sokakta birisi kendilerine selam verdiğinde kızarıyorlardı – bugün hâlâ kızaran genç kızlar var mıdır? Kız kıza olduklarında çakırkeyif olmuş biri gibi sürekli kıkırdar, fısıldaşır ve gülerlerdi. Bilmedikleri ve uzak tutuldukları her şeyi merak ederler, hayatın romantik olduğunu düşlerlerdi, öte yandan bedenlerinin okşanmayı nasıl da arzuladığını biri fark edecek diye çok utanırlardı. Böylesi yumuşak bir şaşkınlık tüm davranışlarında heyecan yaratırdı. Spor sayesinde bedenleri çelik gibi olan ve yaşıtları genç erkekler arasında eşit, özgür ve rahat davranan günümüz genç kızlarından daha farklı yürürlerdi; o tarihlerde bir

genç kız ile bir erkekle ilişkisi olmuş bir kadının yürüyüşü ve davranışları arasındaki fark daha bin adım öteden fark edilirdi. O günün genç kızları bugünün genç kızlarından daha çok genç kız, ama bugünün kadınlarından daha az dişiydiler, egzotik duygusal yapılarıyla serada yetiştirilmiş bitkilere benzerlerdi, suni olarak aşırı ısıtılmış bir atmosferde, her türlü kötü rüzgârın esintisinden korunmuş bir serada belirli bir eğitimin ve kültürün özgün bir şekilde yetiştirdiği nadide çiçekler gibi tıpkı.

Fakat o günün toplumu genç kızları, evliliğinde kocasının kendisini istediği gibi biçimleyebilmesi ve sözünü geçirebilmesi için hayata tamamen yabancı bir eğitimle, böyle saf ve bilgisiz, terbiyeli ve her şeyden habersiz, meraklı ve utangaç, güvensiz ve beceriksiz yetiştiriyordu. İffetlilik, bakirelik ve hayata yabancılığı en gizli ideal olarak yücelten o dönemin ahlak anlayışı bunun simgesi olarak kadını her şeyden sakınırdı. Ancak bu genç kızlar yirmi beş otuz yaşına geldiklerinde hâlâ evlenmemiş olurlarsa ne büyük bir trajedi başlardı! Çünkü bu gelenekler, otuz yaşına gelmiş ve hâlâ evlenmemiş bir genç kızdan da yaşına uymasa da "ailesi" ve "ahlak" uğruna tecrübesizliğini, saflığını hiç sarsmadan korumasını ve cinsel arzularını bastırmasını beklerdi acımasızca. Ama işte o zaman bu zarif imajın yerini keskin ve korkunç bir karikatür alırdı. Evlenmemiş genç kız "evde kalmış kız" sayılırdı ve evde kalmış kız da mizah dergilerinin alay konusu "kız kurusu" olurdu. Bugün *Fliegende Blätter*'in eski sayılarından birini ya da o dönemin başka mizah dergilerini karıştıran biri, sinirleri harap olmuş ve sevgiye olan açlıklarını gizlemesini bilmeyen yaşlı bakirelerle ilgili bir sürü aptalca alayla karşılaşır. Ailesini ve adını lekelememek uğruna en doğal isteklerini, sevgiye ve anneliğe olan açlığını bastırmak zorunda kalan bu za-

vallı kurbanların trajedisini anlamaya çalışmak yerine, bugün bize çok itici gelen bir anlayışsızlıkla alaya alırlardı. Fakat toplumlar ikiyüzlülüğüyle doğaya karşı suç işlediğinde bu sırrı ifşa eden ve açığa çıkaranlara karşı hep acımasız olmuştur.

O dönemin burjuva geleneği, "iyi bir çevreden" bir kadının evlenmeden önce cinselliğinin olamayacağı, olmaması gerektiği –bunun dışındaki her şey kadını "ahlaksız bir kişi", ailenin dışladığı bir insan yapardı– gibi bir saçmalığı şiddetle korumaya çalışırken, genç bir erkekte böyle duyguların ve dürtülerin olduğunu kabul etmek zorunda kalırdı. Erkekliğe adım atan gençlerin cinsel hayatının engellenemeyeceği deneyimlerle kanıtlandığından, onların bu tür uygunsuz zevklerini kutsal ahlakın dışında halletmeleri gibi küçük bir sınırlandırma getirilirdi. Nasıl ki kentler tertemiz caddeleri, şık ve lüks mağazaları ve güzel ağaçlı yollarıyla, lağım pisliğinin aktığı kanalizasyonları gizlerse, gençlerin cinsel yaşamı da toplumun ahlaki yüzeyinin "altında", göze batmayacak bir şekilde yaşanmalıydı. Genç erkeklerin bu arada nasıl bir tehlikeyle karşı karşıya kalacağı ve ne tür ortamlara gireceği ise önemsizdi ve gerek okul gerekse aile, genci bu konuda aydınlatmaktan son derece çekinirdi. Ancak yüzyılın sonlarına doğru, o zamanın deyişiyle "aydın düşünen babalar", bıyıkları yeni yeni terleyen oğullarına doğru yolu görmelerinde yardımcı olmaya çalışırlardı. Bunun için de aile doktoru eve gelir, gençle birlikte bir odaya girer ve konuşma boyunca göz göze gelmemek için gözlüğünü silip dururken aslında çoktan deneyim yaşamış olan gence, cinsel ilişki ile bulaşan hastalıkların ne kadar tehlikeli olduğu konusunda bir konferans vermeden önce ölçülü olması ve belirli

önlemlere dikkat etmesi gerektiğini söylerdi. Bazı diğer babalar ise daha başka garip bir yola başvururdu; görevi delikanlıya bazı şeyleri öğretmek olan güzel bir hizmetçi[1], tutulurdu. Çünkü böyle babalar için oğullarının bu can sıkıcı şeyi kendi çatıları altında yapması, dışarıya karşı hiçbir şeyi belli etmemesi açısından önemli olduğu gibi, gencin "kurnaz bir kadının" eline düşme tehlikesini de ortadan kaldırırdı. Fakat açıkça ve doğru bir şekilde aydınlatma yöntemine hiçbir şekilde başvurulmazdı.

Burjuva dünyasından bir gencin hangi olanakları vardı? Diğer sınıflarda, toplumun alt kesimlerinde bu bir sorun teşkil etmezdi. Köylü bir genç on yedi yaşına geldiğinde bir kızla beraber olurdu ve bu ilişki bir meyve verirse bunun hiçbir önemi olmazdı; Alplerin birçok köyünde evlilik dışı dünyaya gelen çocukların sayısı, evli çiftlerin dünyaya getirdiklerinden çok daha fazlaydı. Proleter kesimdeyse bir işçi, kendisi gibi işçi bir kadınla "nikâhsız birliktelik" yaşardı. Galiçya'nın tutucu Yahudilerinde daha erkek bile olmamış yedi yaşındaki oğlan çocukları evlendirilir ve erkekler kırkında büyükbaba olurlardı. Erken evliliğe sadece bizim burjuva toplumumuzda izin verilmezdi. Çünkü hiçbir baba kızını yirmi yirmi iki yaşındaki bir gence emanet etmek istemezdi, çünkü o kadar "genç" bir erkek olgun sayılmazdı. Burada da gerçeğe aykırı bir düşünce ortaya çıkıyordu, çünkü burjuvanın takvimi doğanınkine uymuyordu. Doğanın on altı on yedi yaşında erkek saydığı genç, toplumun gözünde ancak "sosyal bir konuma" sahip olduğunda, yani ancak yirmi beş yirmi altı yaşına geldiğinde erkek sayılı-

1. Bizdeki "eğreti gelin" gibi. (Ç.N.)

yordu. Böylece fiziksel erkekleşmeyle o günkü toplum anlayışının gözündeki sosyal erkekleşme arasında altı, sekiz ya da on yıllık bir fark oluyordu ki, bu süre zarfında genç erkek "işini" ya da "macerasını" kendi görmek zorunda kalıyordu.

Fakat bunun için de o dönem gençlere pek fazla fırsat sunmuyordu. Sadece çok az sayıda, özellikle zengin ailelerin çocukları bir "metres" tutma, yani bir kadına ev tutup tüm ihtiyaçlarını karşılama olanağına sahipti. Aynı şekilde çok şanslı sayılabilecek bazıları o dönemin –sadece romanlarda anlatılmasına izin verilen– edebi aşk idealini, evli bir kadınla ilişki kurma mutluluğunu yaşayabiliyordu. Diğerleri ise bir tezgâhtar ya da garson kızla yetinmek zorundaydı ki, bu da onları duygusal açıdan yeterince tatmin etmiyordu.

Çünkü kadının erkekle henüz eşit olmadığı ve toplum yaşamında kendi ayaklarının üzerinde duramadığı o dönemde sadece çok yoksul proleter kesimden genç kızlar gerek pek sakınca görmediklerinden, gerekse ciddi ciddi evlenmeyi düşünmediklerinden böyle kaçamak ilişkiler için yeterince özgürdüler. Kötü giyimli, üç kuruşluk yevmiye için on iki saat çalışmaktan bitkin düşmüş, bakımsız (o günlerde banyo sadece zengin insanların evinde vardı) ve yoksul bir çevrede yetişmiş olan bu zavallı kızlar, sevgililerinden o kadar düşük bir seviyedeydiler ki, çoğu zaman onlarla toplum içinde görülmekten kendileri de çekinirlerdi. Gerçi her şeyi düşünen dönemin anlayışı, bu sıkıntılı duruma da bir çare bulmuştu. *Chambres séparées*[1] denilen gözlerden uzak yerlerde bir genç kızla yemek yenilirdi, sonrasındaki her şey karanlık arka sokaklarda, sadece bu iş için hizmet veren

1. (Fr.) Ayrı odalar. (Ç.N.)

bir otelde halledilirdi. Fakat tüm buluşmalar kaçamak ve güzellikten uzak bir şekilde olur ve yasak bir şeymiş gibi her şey çabuk çabuk ve gizli gizli yapıldığından aşktan çok cinsellik yaşanırdı. Bir de hem toplum içinde, hem de toplum dışında olmak üzere iki ayrı yaşantısı olan o dönemin yegâne "bağımsız" kadınları sayılan tiyatro oyuncuları, dansçılar ve sanatçılarla ilişki kurma imkânı vardı. Fakat genel olarak o dönemde evlilik dışında aşk hayatının temeli fahişelikte yatardı; fahişeliğin karanlık mahzeni üzerinde de pırıl pırıl parlayan kusursuz cephesiyle burjuva toplumunun ihtişamlı yapısı yükselirdi.

Dünya Savaşı[1] öncesine kadar Avrupa'da fahişeliğin ne denli yayıldığını günümüz kuşağı hayal bile edemez. Bugün büyük kentlerde fahişelere rastlamak, taşıt yolunda atlara rastlamak kadar ender iken, o günlerde yaya yolları fahişelerle öyle doluydu ki, onlardan kaçınmak onları bulmaktan daha zordu. Bunun dışında o tarihlerde çok sayıda "özel evler", gece kulüpleri, kabareler, dansçıların ve şarkıcıların olduğu yerler ve konsomatris çalıştıran barlar vardı. O dönemde piyasada her fiyatta ve her saatte hayat kadını bulunurdu ve bir erkek için bir hayat kadınını on beş dakikalığına, bir saatliğine ya da bir geceliğe kiralamak bir paket sigara ya da gazete almak kadar kolay ve ucuzdu. Bence bir zamanların vazgeçilmezi olan fahişelik kurumuna artık ihtiyaç duyulmamasındaki en büyük etken, günümüz gençliğinin sahip olduğu ve neredeyse doğal bir hale gelen daha dürüst ve daha doğal yaşama ve sevişme biçimi olmuştur. Fahişeliğin hayatımızdan uzaklaştırılması polis ya da yasayla

1. Kastedilen I. Dünya Savaşı'dır. (Ç.N.)

olmadı, sahte bir ahlakın trajik bir ürünü olan bu kurum, gittikçe azalan talep sonucu son zerresine kadar kendi kendini yok etti.

Devletin ve ahlak anlayışının bu karanlık işe karşı resmî tutumu, her zaman sıkıntılı olmuştur. Toplumun ahlaki değerleri açısından bir kadına bedenini satma hakkı açık açık verilemiyor, öte yandan sağlık açısından o çirkin, evlilik dışı cinselliği kanalize ettiğinden fahişelik kurumundan vazgeçilemiyordu. Bu nedenle dönemin otoriteleri ikircikli bir çözüm bulmaya çalışmışlardı: Fahişeliği, devletin ahlaka aykırı ve tehlikeli bulduğu için savaştığı gizli fahişelik ve devletin vergilendirdiği ve çalışma iznine tabi tuttuğu yasal fahişelik diye ikiye ayırmışlardı. Fahişe olmaya karar veren bir genç kıza, polisten özel izin aldığına ve çalışma ehliyetine sahip olduğuna dair bir vesika verilir ve genç kız, polisin kontrolünde çalışırdı, haftada iki gün doktor muayenesinden geçer ve bedenini herkese istediği fiyatta kiralama hakkına sahip olurdu. Böylece yaptığı iş, diğer meslekler gibi bir meslek sayılırdı, ama –bunda da ahlakın sebep olduğu bir mahzur vardı– tam olarak değil, örneğin bir fahişe malını, yani bedenini bir erkeğe kiraladıktan sonra, erkek kararlaştırılan parayı ödemeyi reddederse, fahişe onu şikâyet edemezdi. İşte o zaman talebi birdenbire –*turpem causam*–[1] üst makamların koruyamayacağı ahlakdışı bir şey haline gelirdi.

Böyle ayrıntılarda bile, kadınları bir yandan yasal izinle çalıştıran, diğer yandan onları genel hakların dışında bırakan bir anlayışın ne denli ikiyüzlü olduğu görülmektedir. Fakat asıl ikiyüzlülük, tüm bu sınırlamaların

1. (Lat.) Turpis'ten türetilmiş turpem ahlakdışı, iffetsizlik, namussuzluk anlamına gelmektedir. Causam ise hukuki bir durum, mesele anlamına gelmektedir. (Ç.N.)

sadece yoksul sınıftan olanlara uygulanmasıydı. Örneğin bedenini iki krona satan sokak fahişesinin aksine, Viyana'da bedenini istediği kişiye, istediği zaman iki yüz krona satan bir balerinin doğal olarak vesikaya ihtiyacı yoktu. Bu kokot kadınların ünlü olanlarının isimleri, gazetelerin at yarışları ve koşuları sütununda yer alan ünlü kişilerle birlikte anılırdı, çünkü onlar da "sosyeteden" sayılırlardı. Aynı şekilde saraya, soylulara ve zengin burjuvalara "lüks mal" sağlayan saygın aracılar da "kadın pazarlamayı" ağır hapis cezasına çarptıran yasanın dışında kalırlardı. Sert kurallar, acımasız denetim ve toplumsal aşağılama binlerce, yüz binlerce kişiden oluşan fahişeler ordusu için geçerliydi sadece. Bu kadınlar özgür ve doğal sevişme biçimine karşı bedenleri ve aşağılanmış ruhlarıyla eski ve içi çoktan oyulmuş ahlak anlayışını savunmakla görevliydiler.

Bu kocaman fahişe ordusu tıpkı gerçek bir ordunun süvari, topçu, piyade, kale topçusu birliklerine ayrılması gibi sınıflara ayrılmıştı. Fahişelikte kale topçusu birliğini, kentin belirli sokaklarını tutan fahişeler oluştururdu. Bu semtler Ortaçağ'da darağaçlarının kurulduğu ya da cüzamlılar hastanesinin bulunduğu ya da hırsızların, şarlatanların, cambazların, cellatların ve toplumun aşağıladığı diğer sınıflardan insanların oturduğu, burjuvanın yüzyıllardır ikamet etmekten kaçındığı yerlerdi. Buradaki bazı sokakları resmî makamlar aşk pazarı olarak belirlemişti. Tıpkı 20. yüzyılda Japonya'nın Yoshiwarası'nda ya da Kahire'nin Balık Pazarı'nda olduğu gibi burada da yan yana, birbirinin tıpa tıp aynısı evlerinin penceresinde ucuz mallar gibi sergilenen iki yüz ya da beş yüz kadın gece ve gündüz olmak üzere vardiyalı çalışırdı.

Müşterilerini sokakta arayan sayısız gezgin fahişeler, ordunun süvari ya da piyade birliği gibiydi. Viyana'da bunlara "kaldırım fahişesi" denirdi, çünkü çalıştıkları kal-

dırımlar polis tarafından belirlenirdi; gece gündüz sabahın erken saatlerine kadar, yağmur kar demeden sahte bir ışıltı içinde kötü boyanmış yorgun yüzleriyle gelip geçenlere davetkâr bir gülümsemeyle bakarlardı. Bu aç ve mutsuz kadın ordusunun artık caddeleri doldurmadığı günümüzde tüm kentler gözüme daha güzel, daha insancıl geliyor. İsteksiz isteksiz bedenlerini satışa çıkaran bu kadınların caddelerde bir aşağı bir yukarı yaptıkları sonsuz yürüyüş çoğu zaman bir hastanede noktalanırdı.

Fakat bu muazzam fahişe ordusu bile sürekli olan tüketim talebine yetmezdi. Bazıları, caddelerde kanat çırpan bu yarasaların ya da üzgün cennet kuşlarının peşinden gitmeyi sevmezdi. Onlar aşkı daha hoş ve rahat yaşamak isterlerdi: Işığın, sıcaklığın, müziğin, dansın ve biraz lüksün olduğu ortamları tercih ederlerdi. Bu müşteriler için "özel evler", randevuevleri hizmet verirdi. Burada, sahte bir lüksle döşenmiş bir salonda kimi hanımefendiler gibi tuvalet, kimi sabahlık giymiş genç kızlar olurdu. Bir müzisyen piyano çalar, içki, dans ve sohbetten sonra çiftler yatak odalarına çekilirdi, Paris ve Milano'da uluslararası ün yapmış bazı randevuevlerine giden bazı saf tipler, aşırı neşeli soylu bayanların bulunduğu özel bir davete geldiğini sanabilirdi. Bu evlerdeki kızların dış görünüşü kaldırım fahişelerinden çok farklıydı. Bunlar yağmurda çamurda sokaklarda olmak zorunda değillerdi, sıcak odalarında oturur, güzel elbiseleri olurdu, bol bol yer ve içerlerdi. Ancak gerçekte bu kızlar patronlarının tutsağı idiler, giydikleri elbiseler ve pansiyon kirası için o kadar yüksek paralar öderlerdi ki, en çok iş yapan ve en dayanıklı kız bile sürekli içeriye borçlu olur ve istediği zaman çekip gidemezdi.

Bu tür evlerin gizli öykülerini yazmak hem heyecanlı hem de dönemin kültürünü belgelemek açısından önemli olurdu, çünkü bu evler, o pek katı resmî makamların aslın-

da çok iyi bildiği tuhaf sırları gizlerdi. Çok yüksek sosyetenin ve hatta kulaktan kulağa fısıldanan söylentilere göre saraydan bazı kişilerin de ziyaret ettiği bu evlerde, kimseye görünmeden girip çıkabilmek için gizli kapılar ve özel merdivenler olurdu. Aynalı odalar ya da gizli oyuklardan yan odada her şeyden habersiz sevişen çiftin gözetlendiği odalar vardı. Yine bu evlerde özel fetişistler için rahibe giysisinden balerin giysisine kadar her türlü tuhaf giysiler bulunurdu. Genç kızların bisiklete bindiğini gördüğünde öfkelenen de, istemedikleri gerçekleri Freud ortaya koyduğunda "bilimin onuru zedeleniyor" diye yaygara koparan da aynı kent, aynı toplum ve aynı ahlak anlayışıydı. Kadının saflığını böyle coşkuyla savunan da, bu korkunç beden satışına sesini çıkarmayan da, organize eden de ve hatta çıkar sağlayan da aynı dünyaydı.

Demek oluyor ki o günlerin duygusal romanlarına ve hikâyelerine inanmamak gerekir, genç kızları hayata yabancı ve ailelerinin kontrolü altında yetiştiren, bedensel ve zihinsel açıdan özgürce gelişmelerini engelleyen, genç erkekleri ise gizliliğe, yalana dolana iten ve aslında hiç kimsenin inanmadığı ve uymadığı bir ahlak anlayışının hâkim olduğu o dönem gençler için kötü bir dönemdi. Doğa yasalarının gerektirdiği gibi gençliği mutlu ve mesut edecek özgür ve dürüst ilişkiler çok az sayıda insana kısmet oluyordu. Bu kuşaktan biri, kadınlarla ilk temasını hatırlamak istese, gerçekten sevinçle hatırlayabileceği çok az şey bulacaktır. Çünkü insanı sürekli dikkatli olmaya ve gizliliğe mecbur eden, toplumsal baskıların dışında en güzel sevişme anlarında bile gönülleri gölgeleyen başka bir şey daha vardı: mikrop kapma korkusu. Bu konuda da o dönemin gençliği günümüz gençliğinden daha şanssızdı, üstelik kırk yıl önce cinsel ilişkiyle bulaşan hastalıklar, bugünkünden yüz kat daha tehlikeli ve korkunç sonuçlara yol açan hastalıklardı,

çünkü o günün tıbbı yeterince ileri düzeyde değildi. O dönemde bu tür hastalıkları bugün olduğu gibi çabuk ve kökten yok edecek bilimsel olanaklar henüz gelişmemişti. Paul Ehrlich'in[1] bulduğu tedavi sayesinde bugün küçük ya da büyük üniversitelerin kliniklerinde bir profesör, öğrencilerine göstermek için yeni bulaşmış bir frengi vakasına haftalarca rastlayamazken, eskiden askeriyede ve büyük kentlerde yapılan istatistiklere göre, her on gençten en az ikisinin bu hastalığa yakalandığı tespit edilmiştir. O tarihte gençler sürekli bu tehlikeye karşı uyarılırdı. Viyana caddelerinde yürürken her altıncı ya da yedinci binanın kapısında "Deri ve Zührevi Hastalıkları Doktoru" tabelasıyla karşılaşılırdı. Mikrop kapmaktan korkulduğu gibi, o dönemde uygulanan ancak günümüz dünyasının hiç tanımadığı kötü ve aşağılayıcı tedavi yöntemlerinden de korkulurdu. O tedavi kürlerinde frengiye yakalanmış kişinin bedeni haftalarca cıvayla ovulurdu, tedavinin sonunda ise hastanın dişleri dökülür ya da başka rahatsızlıklar ortaya çıkardı; böyle kötü bir tesadüfün mutsuz kurbanı kendini yalnızca ruhen değil, fiziksel olarak da kirlenmiş hissederdi; böylesi korkunç bir tedaviden sonra bile, insan ömrü boyunca bu sinsi mikrobun kabuğundan çıkıp omuriliğinden tüm bedenine ve beynine kadar gidip gitmeyeceğinden emin olamazdı. İşte bu nedenle o günlerde bu hastalığa yakalandığını öğrenen bir kimsenin silahına sarılmasına şaşmamak gerekir, çünkü bu insanlar kendilerinin ve yakınlarının gözünde tedavisi olmayan bir hastalığa yakalanmış olmayı kabullenemezlerdi. Bunun dışında gizlice yaşa-

1. Paul Ehrlich (1854-1915): Alman tıp bilgini. Hematoloji, immünoloji ve kemoterapi alanlarındaki öncü çalışmalarının yanı sıra frenginin ilk etkili tedavisini bulmuş, 1908'de Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü İlya İliç Meçnikov ile paylaşmıştır. (Ç.N.)

nan bu cinselliğin getirdiği başka sorunlar da vardı. Geçmişi hatırladığımda gençlik yıllarımdaki hemen hemen tüm arkadaşlarımın solgun yüzleri, şaşkın ve çaresiz bakışları gözümün önüne geliyor; kimine hastalık bulaşmıştı, kimi de bulaşmasından korkmaktaydı, bir başkası birlikte olduğu kadının kürtaj tehdidi altındaydı, bir diğerinin ise ailesinden habersiz tedavi olacak parası yoktu, bir başkası birlikte olduğu garson kızın evlilik dışı dünyaya getirdiği çocuğa nasıl nafaka ödeyeceğini bilmemekteydi, bir diğeri randevuevinde cüzdanını çaldırmıştı, ancak polise gidip şikâyet etmekten çekinmekteydi. Kısacası sahte ahlakçılığın yapıldığı o dönemin gençliğinin hayatı, saray yazarlarının romanlarında ve tiyatro eserlerinde anlattıklarından çok daha dramatik, çok daha kirli, gergin ve sıkıntılıydı. O günün gençliği ne okulda ne evde ne de cinsellikte hakkı olan özgürlüğü ve mutluluğu yaşayabilmişti.

O dönemin gerçek resmini çizebilmek için tüm bunların vurgulanması gerekir. Çünkü savaş sonrası kuşağından bizden daha genç arkadaşlarla yaptığım sohbetlerde bizim gençliğimizin onlarınkine kıyasla daha üstün olmadığını neredeyse zorla kabul ettirmek zorunda kalıyorum. Hiç kuşkusuz bizler vatandaşlık, askerlik hizmeti, çalışma zorunluluğu konusunda, birçok ülkede yığın ideolojilerine katlanmak mecburiyetinde kalan ve saçma dünya politikalarının keyfiyetine maruz bırakılan günümüz gençliğinden çok daha fazla özgürdük. Bizler rahat rahat sanatla ilgilenebiliyor, düşünsel eğilimlerimize kendimizi istediğimiz gibi verebiliyor, bireysel ve kişisel yaşamımızı istediğimiz gibi biçimleyebiliyorduk. Daha kozmopolit bir hayatımız vardı ve tüm dünya ayaklarımızın altına seriliydi. Pasaportsuz ve vizesiz istediğimiz yere gidebiliyorduk, hiç kimse görüşümüz, menşeimiz, ırkımız ya da dinimiz nedeniyle bizi sorguya çekmiyor-

du. Bizler –bunu kesinlikle inkâr edemem– olağanüstü derecede bireysel özgürlüğe sahiptik ve bu özgürlüğü sevdiğimiz gibi dolu dolu yaşadık da. Fakat Friedrich Hebbel'in o güzel deyimiyle: "Kâh şarabımız eksikti, kâh kadehimiz." Bir kuşağın her ikisine de sahip olması pek enderdir; ahlak özgür bıraksa, devlet baskı yapar, devlet özgür bıraksa bu defa ahlak bastırır. Bizler dünyayı daha iyi ve daha çok yaşadık, ama günümüz kuşağı kendi gençliğini daha bilinçli yaşıyor. Bugünün gençlerini okullarından ya da kolejlerinden aydınlık, neşeli yüzlerle çıktığını, kızlı erkekli bir arada daha özgür, hiç kimseden çekinmeden, sahte ürkeklikten ve utançtan uzak, üniversitede, sporda, oyunda, karların üzerinde kayarken, havuzda Antik Yunan ve Roma'da olduğu gibi özgürce birbirleriyle yarışırlarken ya da arabayla baş başa tüm ülkeyi dolaşırken gördüğümde, onların yaşamın her alanında sağlıklı ve kaygısız, her türlü iç ve dış baskıdan uzak bir şekilde yaşadıklarına her şahit olduğumda, aramızda kırk değil, bin yıl fark olduğunu düşünür ve bizlerin biraz sevgi ve aşk için gölgelik ve gizli yerler aradığımızı anımsarım. Ahlak anlayışının, gençliğin lehine nasıl büyük bir devrim geçirdiğini, gençlerin aşk ve hayat konusunda ne kadar çok özgürlük kazandığını ve bu yeni özgürlüğün onların ruh ve beden sağlığına olan olumlu etkilerini mutlu bakışlarından anlıyorum. Kadınlar vücut hatlarını özgürce sergileyebildiklerinden bu yana daha güzelleştiler, yürüyüşleri daha dik, gözleri daha parlak, konuşmaları daha doğal olmaya başladı. Tüm eylem ve davranışları konusunda kendilerinden ve vicdanlarından başka hiç kimseye hesap vermeyen, annelerinden, babalarından, teyzelerinden ve öğretmenlerinden kontrolü ele alan ve bizlerin gelişimi üzerinde büyük baskı yaratan tüm engellerden, sindirmelerden ve gerginliklerden habersiz olan bugünün gençliğinin güven duygusu

nasıl da bambaşka! Doğal olarak kendilerinin hakkı olarak gördükleri ve bizlere yasaklanan ve bu nedenle bizim gizlice yaptığımız şeylere sahip olmak için gizliliğe ve dolambaçlı yollara başvurmuyorlar. Yaşlarına has bir coşku, canlılık, rahatlık ve kaygısızlıkla gençliklerinin tadını çıkarıyorlar. Fakat bütün bunlarda en hoşuma giden, beni en çok mutlu eden şey, başkalarına yalan söylemek zorunda olmamaları, gerek kendilerine gerek doğal duygularına gerekse arzularına karşı dürüst olmalarıdır. Yaşama olan kaygısız tutumları ve yaşama biçimleri nedeniyle bugünün gençlerinde, bizim gençliğimizi dolduran, hayat veren düşün dünyasına duyduğumuz o saygı olmayabilir. Her konuda rahatça alıp verdikleri için aşktaki bazı şeyleri, örneğin bizlere çok değerli ve çekici gelen şeyleri, ürkekliğin ve utanmanın o gizemli tutukluğunu, sevişmedeki o inceliği kaybetmiş olabilirler. Hatta kim bilir yasaklanan ve engellenen şeye karşı hissettiğimiz korkunun duyduğumuz zevki ve heyecanı gizemli bir şekilde artırdığını bile bilmeyebilirler. Fakat bence tüm bunlar, o tek ve kurtarıcı değişim sayesinde bugünün gençlerinin, bizlerin mahrum kaldığı özgürlük ve özgüven duygusuyla korkusuz ve baskısız bir yaşamın tadını çıkarmaları karşısında pek önemsiz kalıyor.

Universitas vitae[1]

Yüzyılın son yılında o kadar nefret ettiğimiz lisenin kapısını da nihayet arkamızda bıraktıktan sonra uzun süredir özlediğimiz an gelip çatmıştı. Zar zor geçtiğimiz bitirme sınavlarından sonra –çünkü matematik, fizik ve skolastikten pek anlamazdık– mezuniyet nedeniyle yapılan ve siyah tören cüppesi giymek zorunda olduğumuz kutlamada okul müdürü coşkulu bir konuşma yaparak bizleri onurlandırdı. Artık birer yetişkin olduğumuzu, çalışarak ve çabalayarak vatanımıza hizmet etme zamanımızın geldiğini söyledi. Böylece sekiz yıllık arkadaşlıklarımızın da sonu gelmişti, o günden sonra kürek mahkûmu gibi aynı sıraları paylaştığım okul arkadaşlarımdan sadece birkaçıyla tekrar karşılaştım. Birçoğumuz üniversiteye kaydolduk, başka bir meslek yapmak ya da çalışmak zorunda olan arkadaşlarımız kıskançlıkla arkamızdan baktılar.

Çünkü gidişatı belli olmayan o dönemde Avusturya'da üniversitenin hâlâ özel ve romantik bir ünü vardı; üniversiteli olmak, genç akademisyenleri tüm yaşıtlarından ayıran birtakım özel haklar getirmekteydi; bu modası geçmiş tuhaf durum Almanca konuşulan ülkelerin

1. (Lat.) Üniversite yaşamı. (Y.N.)

dışında pek bilinmezdi, bu nedenle bu tuhaflığı ve zamanın dışında kalmışlığı açıklamak gerekir. Üniversitelerimizin çoğu Ortaçağ'da, yani bilimle uğraşmanın olağanüstü görüldüğü ve gençleri yükseköğrenime çekmek için bazı sınıfsal özel hakların verildiği bir dönemde kurulmuştu. Ortaçağ'ın üniversitelileri normal mahkemelerde yargılanmaz, üniversitede olduğu sırada resmî yetkililerce aranmaz ya da rahatsız edilmezlerdi; özel bir kıyafet giyerlerdi, herhangi bir cezaya çarptırılmadan düello yapma hakkına sahiptiler ve iyi ya da kötü, kendilerine özgü tüm alışkanlıkları ve gelenekleriyle kabul gören, dışa kapalı bir topluluk, bir gruptular. Zamanla ve toplum yaşamının demokratikleşmesi ve Ortaçağ'ın tüm lonca ve topluluklarının dağılmasıyla akademisyenler de tüm Avrupa'da bu ayrıcalıklı konumlarını kaybetmişlerdi; sadece sınıf bilincinin demokrasinin üstünde tutulduğu Almanya'da ve Avusturya'nın Alman bölgelerinde öğrenciler uzun zamandan beri hiçbir anlamı kalmamış olan bu imtiyazlara sıkı sıkı sarılıyorlar, hatta kendi öğrenci yasalarını oluşturuyorlardı. Alman üniversite öğrencisi bir vatandaş olarak, burjuva sınıfının bir üyesi olarak sahip olduğu onuruna kendisi de bir tür özel öğrenci "onurunu" eklemişti. Öyle ki ona hakaret eden bir kişinin silaha sarılıp düelloda karşısına geçmesi ve onurunu iade etmesi gerekiyordu – tabii eğer düelloya davet etme yetkisine sahip olduğunu kanıtlayabilirse. Çünkü bu kendini beğenmişlerin anlayışına göre, tüccar ya da bankacı değil, ancak akademisyen, rütbeli biri ya da subay olan bir kimse onları düelloya davet edebilirdi, aksi halde milyonların içinden hiçbir kimse, bu tüysüz aptal gençlere kılıç çekme "onuruna" sahip değildi. Öte yandan "gerçek" bir üniversiteli olabilmek için erkekliğini "kanıtlamak" gerekirdi, bunun için de mümkün olduğunca çok düello kazanmış olmak ve hatta bu kah-

ramanlıklarının işaretlerini "kılıç yarası" olarak yüzünde taşımak gerekirdi; pürüzsüz yanaklar ve kırılmamış bir burun gerçek bir Germen akademisyeni için onur kırıcıydı. Bu nedenle belli bir rengi olan birçok dernekten birinin üyesi öğrenciler, sürekli yeni "düellolar" kazanabilmek için birbirlerini ya da diğer barışçıl öğrenci ve subayları kışkırtırlardı. Derneklerde bu saygın ve en önemli iş eskrim sahasında her yeni gelen öğrencinin kafasına zorla sokulur ve öğrenciliğin diğer âdetleri öğretilirdi. Her "tilki", yani yeni başlayan öğrenci, köle gibi sesini çıkarmadan itaat edeceği gruptaki bir "ağabeyinin" yanına verilirdi. Ağabeyi de ona, kusuncaya kadar içki içmeyi, kocaman bir maşrapa dolu birayı bir dikişte bitirmeyi, miskin bir öğrenci olmadığını kanıtlamayı, hep birlikte marşlarını anırmayı, geceleri hep birlikte caddelerde bağıra çağıra dolaşmayı, polisi aşağılamayı ve buna benzer "üniversite öğrencileri derneklerinin" inceliklerini öğretirdi. Tüm bunlar "erkeklik", "öğrencilik" ve "Almanlık" sayılırdı ve bu öğrenci grupları, dalgalanan bayrakları, renkli bereleri ve şeritleriyle cumartesi günleri hep birlikte "gezintiye" çıktıklarında, eylemleriyle anlamsız bir kibre kapılan bu aptal gençler, düşünen gençliğin gerçek temsilcisi olduklarına inanırlardı. Akademik kültürü ve Alman erkekliğini anlamaktan uzak, "ayaktakımı"na aşağılayarak tepeden bakarlardı.

Küçük bir taşra lisesinden Viyana'ya gelen tecrübesiz bir gence, bu daha canlı ve daha "neşeli üniversite hayatı" masalsı bir dünya gibi gelebilirdi. Yaşı ilerlemiş noterler ve doktorlar yıllar sonra bile yaşadıkları köyde evlerinin duvarına çapraz astıkları kılıçlarına ve renkli armalarına baktıkça duygulanır, gözleri yaşarır ve üniversiteliliklerinin simgesi olan yüzlerindeki kılıç yaralarının izleriyle gurur duyarlardı. Oysa bu aptalca ve vahşice eylemler bizde sadece tiksinti yaratırdı ve bizler bu şeritli

güruhla karşılaştığımızda yavaşça yolumuzu değiştirirdik, çünkü bireysel özgürlüğü her şeyin üzerinde tutan bizlere göre, bu saldırı tutkusu ve sürüye kulluk etme zevki, Alman ruhunun en kötü ve en tehlikeli yönüydü. Bunun dışında bu yapay ve mumyalanmış romantizmin arkasında çok zekice hesaplanmış, basit hedeflerin olduğunu bilirdik, çünkü "kavgacı" öğrenci dernekleri her bir üyesine, "yaşlı beylerin" desteğini ve bu şekilde de yüksek makamlarla bağlantısını sağlar ve bu da bu gençlerin gelecekteki kariyerlerini kolaylaştırırdı. Alman diplomasisine giden en emin yol Bonn'daki "Borusse"den[1], yönetimdeki Hıristiyan Sosyalist Parti'nin kilise vakfı gelirinden pay almak ise Avusturya'daki Katolik derneklerden geçerdi; bu "kahramanların" çoğu, kendilerine yararlı olabilecek eğitimde kaçırdıklarını gelecekte renkli şeritlerinin sağlayacağını ve alınlarındaki birkaç yara izinin de işe girerken kafalarının içindekinden daha çok dikkate alınacağını gayet iyi bilirlerdi. Bu kaba, asker bozuntusu güruhun, bu yara bere içindeki yüzlerin küstah ve kışkırtıcı bakışları bile üniversiteye girmemi eziyet haline getirmişti; gerçekten öğrenmeye hevesli diğer öğrenciler de üniversite kütüphanesine giderlerken bu ürkütücü kahramanlarla kesinlikle karşılaşmamak için büyük giriş kapısı yerine göze çarpmayan arka kapıyı tercih ederlerdi.

Benim üniversiteye gitmem gerektiği aile meclisinde çoktan kararlaştırılmıştı. Ama hangi fakülteyi seçecektim? Ailem kararı tamamen bana bırakmıştı. Ağabeyim babamın fabrikasına girmişti, bu nedenle ikinci oğul olan benim acelem yoktu. Önemli olan benim aile onuruna sağlayacağım doktor unvanıydı, hangisinin olacağı

1. Latince *Borissia*'dan türetilmiştir. Prusya anlamına geldiği gibi çeşitli üniversite öğrenci derneklerinin kısaltılmış şeklidir. Metin içinde Bonn'daki Prusyalılar ya da öğrenci dernekleri kastedilmektedir. (Ç.N.)

hiç önemli değildi. Garip olan şu ki, yapacağım seçimin benim için de bir önemi yoktu. Ruhunu çoktandır edebiyata adamış olan benim için, belli ölçüde uzmanlık sağlayan bilimlerin hiçbirinin önemi yoktu, hatta bugün bile her türlü akademik kuruma karşı duyduğum kuşku tam kaybolmuş değildir. Benim için Emerson'un[1] "İyi kitaplar en iyi üniversitenin yerini tutar" düsturu hâlâ geçerlidir ve bugün de hâlâ bir insanın üniversiteye, hatta liseye gitmeden de çok iyi bir filozof, tarihçi, filolog ve hukukçu, ya da isteği neyse, olabileceğine yürekten inanıyorum. Günlük hayatımda da eski kitapçıların kitaplar hakkında, konunun profesörlerinden daha fazla bilgi sahibi olduklarına, sanat eşyaları alıp satan birinin bir sanat tarihçisinden daha iyi sanattan anladığına ve her alandaki önemli düşüncelerin ve buluşların çoğunun alan dışındaki insanlardan geldiğine çok defa tanık oldum. Sıradan bir yetenek için üniversite eğitimi ne kadar hedefe uygun, yararlı ve faydalı olursa olsun, bence üretken insanlar için yararlı olmadığı gibi, engelleyici bile olabilir. Hele ki altı, yedi bin öğrenciyle tıka basa dolu olan ve bu kalabalık nedeniyle öğretmen ve öğrenci arasında kişisel bir iletişimin baştan engellendiği, geleneklerine aşırı bağlılığı nedeniyle zamanın gerisinde kalmış Viyana'daki gibi üniversitelerde bilimiyle beni etkileyebilecek, büyüleyebilecek tek bir insan bile görmemiştim. Bu nedenle seçimimi yaparken beni en çok hangi alanın ilgilendirdiğine değil, aksine beni en az hangisi zorlar, asıl tutkuma ayıracağım zamanı ve özgürlüğü bırakır, ona dikkat ettim. Böylece sonunda felsefede –ya da bizdeki deyimiyle "saf" felsefede– karar kıldım, fakat doğruyu söylemek gerekirse içimden geldiği için değil,

1. Ralph Valdo Emerson (1803-1882): ABD'li şair, deneme yazarı, düşünür ve New England Transandantalizminin önde gelen temsilcisi. (Ç.N.)

çünkü benim aşırı soyut düşüncelere yeteneğim pek azdır. Benim düşüncelerim sadece nesneler, olaylar ve cisimler üzerinde gelişir, diğer tüm kuramsal ve metafizikle ilgili şeyler öğrenemediklerim olarak kalır. Ne de olsa felsefe, konu açısından en sınırlı olandı ve seminerlere ve derslere devam zorunluluğu pek katı değildi. Kesinlikle yapılması gereken tek şey, sekizinci sömestrin sonunda bir doktora tezi hazırlamak ve birkaç sınava girmekti. Böylece üniversiteye başladığım gün kendime bir zaman takvimi yaptım: Üç yıl boyunca üniversite öğrenimiyle hiç ilgilenmeyecektim. Son yıl skolastik konuları harıl harıl çalışıp bir çırpıda herhangi bir konuda doktora tezi hazırlayacaktım. Böylece üniversite, benim ondan istediğim tek şeyi verdi, yani hayatıma ve sanatıma özgürce adayabileceğim birkaç yıl: *universitas vitae.*

Geçmişe söyle bir baktığımda üniversitesiz geçirdiğim o ilk üniversite yıllarında olduğu kadar mutlu anlar yaşamadım hiç. Çok gençtim, bu nedenle de bir şeyleri tamamlama sorumluluğunu duymuyordum. Oldukça bağımsızdım, gün yirmi dört saatti ve hepsi bana aitti. Hiç kimseye hesap vermek zorunda kalmadan istediğimi yapabilir ve okuyabilirdim, akademik sınavın bulutları henüz parlak ufkun üzerine çökmemişti, çünkü insan on dokuz yaşında olunca üç yıl ne kadar da uzun, zengin ve dolu oluyor, insan bu yılları istediği gibi sürprizler ve armağanlarla biçimleyebilir.

Yaptığım ilk şey, şiirlerimi –ödün vermez bir seçimle– toplamak oldu. Mürekkep kokusunun, o tarihlerde on dokuz yaşında bir liseli olan bana yeryüzündeki en tatlı koku gibi, hatta "Şiraz Bahçelerinin" gülyağı kokusundan bile tatlı geldiğini itiraf etmekten utanmıyorum. Şiirlerimin basılmak üzere herhangi bir gazeteye kabul edilme-

si doğuştan pek zayıf olan özgüvenimi canlandırıyordu. Acaba şimdiden kararımı verip bir şiir kitabımın yayımlanması için çalışmalara başlasa mıydım? Bana, benden daha çok inanan okul arkadaşlarımın onayıyla kararımı verdim. Büyük bir cesaretle şiirlerimi o tarihlerde Alman şiirinin temsilcisi olan Liliencron, Dehmel, Bierbaum, Momberts, Rilke ve Hofmannsthal gibi yeni Alman şiirini yaratmış tüm kuşağın eserlerini basan Schuster&Löffler Yayınevi'ne gönderdim. Sonunda mucize gerçekleşti, bir yazarın ömrü boyunca, hatta en büyük başarılardan sonra bile tekrarlanmayan o unutulmaz mutluluk anları birbirini kovaladı: Yayınevinin antetini taşıyan, heyecanla bir süre elimde tuttuğum ve açmaya cesaret edemediğim bir zarf geldi, yayınevinin kitabımı basmaya karar verdiğini ve hatta yayın haklarını almak istediğini, nefesimi tutarak okudum. Arkasından kitabın baskı provaları geldi, yazı karakterine, satır düzenine ve kitabın ilk biçimine ölçüsüz bir heyecanla baktım, birkaç hafta sonra kitabın kendisi, baktıkça baktığım, okumaya, karşılaştırmaya, bir daha bir daha bakmaya doyamadığım ilk baskılar geldi. Sonra çocuksu bir sevinçle kitapçılara koştum, acaba vitrinlere yerleştirilmiş miydi, dükkânın ortasında bir yere mi konulmuştu, yoksa kenarda bir yere mi sıkıştırılmıştı? Sonrasında ilk mektuplar, ilk eleştiriler ve tanınmayan, ne olduğu bilinmeyen meçhul şahısların yanıtını bekleyiş başladı – ve ilk kitabı basılmış genç bir insanın duyduğu ve benim gizli gizli imrendiğim tüm o gerginlikler, heyecanlar ve coşkular. Fakat benim bu coşkum yalnızca o ilklere olan hevesimden kaynaklanıyordu, kendimi beğenmişlikle asla bir ilgisi yoktu. Nitekim kısa bir süre sonra *Gümüş Teller*'i[1] (o meçhul kitabın başlığı buydu) tekrar bastırmamaya ka-

1. Özgün adı *Silberne Saiten*. (Ç.N.)

rar verdiğim gibi, oradan tek bir şiiri bile *Toplu Şiirler* adlı kitabıma almamam, bu ilk şiirlerim hakkındaki düşüncemi sanırım yeterince açıklamaktadır. Bunlar belirsiz sezgiler ve bilinçsiz duygulardı, yaşadığım olaylara dayanarak değil, dile olan tutkumla yazmıştım. Yine de ilgili çevrelerin dikkatini çekecek kadar bir ahenge ve biçim duygusuna sahiptiler, ayrıca çok yüreklendirildiğimi de belirtmeliyim. Dönemin öncü şairleri Liliencron ve Dehmel on dokuz yaşındaki bana içten ve dostça tebriklerini ilettiler, gözümde tanrılaştırdığım Rilke ise, "böyle güzel bir kitaba" karşılık olarak ilk dönem şiirlerinden oluşan kitabının özel bir baskısını göndermişti. Gençlik yıllarımın en değerli anılarından biri olan bu kitabı Avusturya'nın yıkıntılarından kurtarıp İngiltere'ye götürmüştüm (bugün kim bilir nerede?). Rilke'nin bana verdiği birçok hediyenin ilki olan bu kitabı en son elime aldığımda, onun kırk yıl önce yazıldığını ve bu tanıdık satırların bana ölüler diyarından selam gönderdiğini düşündüğümü ve ürperdiğimi hatırlarım. İlk kitabımın çıktığı o günlerde hiç beklemediğim sürpriz ise Richard Strauss'un yanı sıra dönemin yaşayan en büyük bestecisi olan Max Reger'in bu kitabımdaki altı şiiri bestelemek için izin vermemi rica etmesiydi; bu şiirlerimi sonrasında konserlerde sık sık dinledim – benim bile çoktandır unuttuğum ve bir kenara fırlattığım dizelerim bir ustanın ellerinde zamanın sınırlarını aşmıştı.

Tanınmış eleştirmenlerin de samimiyetle katıldığı bu tür beklemediğim olumlu yorumlar en azından kendime duyduğum güvensizlik nedeniyle asla bu kadar erken yaşta cesaret edemeyeceğim adımı atmamda etkili oldu. Lise yıllarındayken şiir dışında yazmaya başladığım küçük novellalarım[1] ve denemelerim, dö-

1. Novella, bir defaya mahsus yaşanmış bir olayın anlatıldığı, romandan kısa, öyküden uzun, yapısı bakımından dramla benzerliği olan nesir türü. (Ç.N.)

nemin edebiyat dergisi *Moderne*'de yayımlanmış olmasına rağmen bunlardan hiçbirini güçlü ve yüksek tirajlı bir gazeteye göndermeye cesaret edememiştim. Aslında Viyana'da yüksek tirajlı, saygın tek bir yayın organı olarak *Neue Freie Presse* vardı; –saygın tutumu, kültürel yaşama olan katkıları ve siyasi prestiji bakımından Avusturya-Macaristan Monarşisi için büyük önem taşıyordu, tıpkı İngiliz dünyası için *Times*'ın ya da Fransızlar için *Temps*'ın taşıdığı önem gibi– Alman İmparatorluğu'nun hiçbir gazetesi kültürel düzeyin temsil edilmesi için onun kadar çaba harcamamıştır. Olağanüstü organizasyon yeteneğine sahip, yorgunluk nedir bilmeyen bir adam olan yayıncısı Moritz Benedikt sınırsız enerjisini, edebiyat ve kültür alanında tüm Alman gazetelerini geçmek için kullanıyordu. Ünlü bir yazarın yazısını arzu ettiğinde hiçbir masraftan kaçınmaz, arka arkaya on yirmi telgraf gönderir, talep edeceği her ücreti önceden kabul ederdi; Noel ve yılbaşında çıkan bayram sayıları edebiyat ekleriyle dolu dolu olur, dönemin en ünlü şahsiyetleri burada yer alırdı: Anatole France, Gerhart Hauptmann, Ibsen, Zola, Strindberg ve Shaw gibi isimler tüm kentin ve ülkenin edebiyatını yönlendirmek için çok büyük katkıları olan bu gazetede bu vesileyle bir araya gelirlerdi. Pek tabii "ilerici" ve liberal dünya görüşü, ciddi ve dikkatli tutumuyla bu gazete eski Avusturya'nın yüksek kültürel düzeyini en örnek şekilde temsil ederdi.

Bu "ilerleme" tapınağının içinde ayrıca tıpkı Paris'in *Temps* ve *Journal des Débats* günlük gazetelerinde olduğu gibi edebiyat, tiyatro, müzik ve sanat alanında en yaratıcı, en mükemmel yazıların günlük politikadan ve olaylardan "kesin çizgilerle" ayrıldığı bir kültür-sanat bölümü vardı. Bu sayfalara sadece kendini kanıtlamış ve saygın otoriteler yazabilirdi. Yalnızca yargıları güvenilir,

yıllarca farklı yerlerde deneyim kazanmış, mükemmel bir üslubu olan yazarlar kendilerini kanıtladıktan sonra bu kutsal sayfalara girebilirdi. Nasıl ki Sainte-Beuve[1] Paris'te *Lundi*[2] yazılarında adeta papanın otoritesine sahiptiyse, yazın sanatının ustası Ludwig Speidel ve Eduard Hanslick de tiyatro ve müzik konusunda burada aynı otoriteye sahipti. Onların ağzından çıkan bir evet ya da hayır sözcüğü Viyana'da bir tiyatro oyununun, bir eserin ve dolayısıyla çoğu zaman bir insanın başarısı ya da başarısızlığı anlamına gelirdi. Bu sayfalarda çıkan her bir yazı, kültür çevrelerinde günün konusu olur, tartışılır, eleştirilir, hayranlık uyandırır ya da acımasızca yerden yere vurulurdu ve uzun yıllardır saygıyla anılan bu kültür-sanat yazarları arasına günün birinde yeni biri katıldığında büyük bir olay olurdu. Genç kuşaktan sadece Hofmannsthal muhteşem yazılarından birkaçı ile buraya girebilmişti; diğer tüm genç yazarlar ancak arka sayfalarda yazabiliyorlardı, birinci sayfada yazabilen kişinin adı Viyana'da sonsuza dek unutulmazdı.

Babalarımız için edebiyat, kültür ve sanatın geleceğinin belirlendiği bir tapınak, düşün dünyasında saf mükemmelliği yakalamışların[3] yuvası olan *Neue Freie Presse*'ye mütevazı çalışmalarımı göndermeye nasıl cesaret ettiğimi, bugün bile anlamakta güçlük çekiyorum.

1. Charles-Augustin Sainte Beuve (1804-1869): Fransız eleştirmen ve edebiyat tarihçisi. Tarihsel bakış açısını düzyazıya uygulamasıyla tanınmıştır. (Ç.N.)

2. Kelime anlamı pazartesi. Sainte Beuve'nin *Causeries du lundi* (Pazartesi Konuşmaları) başlıklı ünlü derlemesinin adı. *Causeries du Lundi* üçüncü ve son basımında 15 cilde ulaştı. Bunu 13 ciltlik *Nouveaux lundis* (Yeni Pazartesi Konuşmaları) izledi. (Ç.N.)

3. Zweig'ın burada kullandığı ifade "*Heimstadt der siebenfach Gesalbten*"dır. Gesalbte sözcüğü salben (yağlama, kutsama) fiilinden türetilmiş bir isimdir. İsa Peygamber için der Gesalbte ifadesi kullanılır. Eskiden kral ve imparatorların kutsanmaları ve tüm günahlarından arınmaları için yüzleri, saçları ve elleri kutsal yağla yağlanırdı. Bu nedenle metinde bu anlamdan yola çıkarak anlatımda "saf mükemmelliği yakalamış" ifadesini uygun buldum. (Ç.N.)

Fakat çok çok reddedilirim, diye düşündüm herhalde. Kültür-sanatın editörü sadece haftada bir gün, saat iki ile üç arasında ziyaretçi kabul edebiliyordu, çünkü kadrolu çalışan ünlülerle düzenli olarak yapmak zorunda olduğu görüşmeler dışardan gelen birisine ayıracak zaman bırakmıyordu. Küçük döner merdivenlerden bürosuna çıkıp kapıyı çaldığımda kalbim küt küt atıyordu. Birkaç dakika sonra editörün yardımcısı yanıma gelip beni beklediğini söyledikten sonra dar ve uzun bir odaya girdim.

Dünyanın tarihini değiştiren pek çok şahsiyetle karşılaştım. *Neue Freie Presse*'nin kültür-sanat editörü Bay Theodor Herzl[1] tanıştığım böylesi şahsiyetlerin ilkiydi – tabii ki o sıralar onun kişiliğinin, Yahudi ulusunun yazgısı ve günümüzün tarihi üzerinde yapacağı fevkalade değişimi bilemezdim. O tarihlerde konumu henüz tam belli ve kesin değildi. Bu mesleğe edebiyat çalışmalarıyla başlamış, kısa bir süre sonra pırıl pırıl parlayan gazetecilik yeteneğini ortaya koymuş, Paris'te gazetecilik yapmış, sonrasında da *Neue Freie Presse*'nin kültür-sanat editörü olarak Viyanalı sanatseverlerin sevgilisi haline gelmişti. Eleştirel ve çoğu zaman bilgece gözlemlerle dolu olduğu için, bugün bile hâlâ hayranlıkla okunan, zarif üslubu ve soylu çekiciliği nedeniyle överken de, eleştirirken de doğallığından hiçbir şey kaybetmeyen makaleleri, içerik ve üslup açısından gazetecilik tarihin-

1. Theodor Herzl (1860-1904): Siyonizm'e siyasal nitelik kazandıran Yahudi önderi. Avusturya'dan sonra Fransa'da da antisemitizm ile karşılaşınca Yahudilerin örgütlü karşı çıkışıyla antisemitizme karşılık verebileceğine inandı. Dreyfus Olayı bu inancını daha da pekiştirdi. Yahudi Fransız subayı Albay Dreyfus'un asılsız biçimde Alman ajanlığıyla suçlanması üzerine Fransız kamuoyunda patlak veren antisemitizm dalgası Herzl'i Siyonizm'e yöneltti. (Ç.N.)

de görülen en zengin yazılardı ve hiçbir ayrıntıyı gözden kaçırmayan bir kentin beğenisini kazanmıştı. Burg Tiyatrosu'nda oynanan bir oyunuyla da başarı kazanmış ve şimdilerde biz gençlerin taptığı, babalarımızın saygı gösterdiği bir şahsiyet haline gelmişken günün birinde beklenmedik bir şey oldu: Kader gizli emelleri için kullanacağı insanı, o kişi saklansa da bulup çıkarmayı her zaman bilmiştir.

Theodor Herzl Paris'te bir olay yaşamıştı, ruhunu sarsan ve tüm varlığını değiştiren bir olay: Bir gazeteci olarak, Alfred Dreyfus'un[1] herkesin önünde rütbesinin alınmasına şahit olmuş, zavallı adam "Ben suçsuzum," diye bağırırken apoletlerinin söküldüğünü görmüştü. Herzl o dakikalarda Dreyfus'un suçsuz olduğuna ve sadece Yahudi olduğu için böyle korkunç bir ihanetle suçlandığına yürekten inanmıştı. Bir başka deyişle Theodor Herzl daha üniversite öğrencisiyken dürüst ve gururlu bir erkek olarak Yahudilerin yazgısının altında ezilmekle kalmamış, daha ortada hiçbir şey yokken ileriyi gören yapısıyla Yahudilerin nasıl kötü bir kaderi olacağını hissetmiş ve bunun acısını peşin peşin yaşamıştı. Heybetli ve etkileyici dış görünüşünün yanı sıra engin dünya görüşü ve zengin düşünceleri nedeniyle doğuştan lider kimlikli olduğuna inanmış ve Yahudi sorununa kökten bir çözüm bulmak için Yahudilikle Hıristiyanlığı gönüllü bir kitlesel vaftizle birleştirmeyi planlamış, Avusturya' daki binlerce, on binlerce Yahudi'yi Stefan

1. Asimile olmuş bir aileden gelen Dreyfus (1859-1935), Fransız Ordusu'ndaki tek Yahudi'ydi. 1894 yılında temizlikçiler Paris'teki Alman Askeri Ataşesi'nin çöp kutusunda bir kâğıt buldular. Kâğıtta yazılanlar Fransız Ordusu'nda Almanlara bilgi sızdıran bir casusun olduğunu gösteriyordu. Antisemitist düşünceler sonucunda mektuptaki elyazısı Dreyfus'unkine benzetildi. Dreyfus Almanlar hesabına casusluk yaptığı gerekçesiyle yargılandı ve suçlu bulundu. 1895 yılında 4.000 askerin ve Fransız halkının karşısına çıkartılan Dreyfus'un önce apoletleri söküldü, sonra da kılıcı kırıldı. (Ç.N.)

Kilisesi'ne çekmeyi; kovalanan, vatanı olmayan, itilmişliğe ve nefrete mahkûm edilmiş bu halkın üzerindeki laneti kaldırmak için sembolik bir ayin yapmayı hayal etmişti. Ancak çok geçmeden bu planını gerçekleştiremeyeceğini anlamıştı; yıllarca kendi işine yoğunlaşması, "çözümünü" hayatının gerçek görevi olarak gördüğü bu sorundan uzaklaştırmıştı onu; işte şimdi, Dreyfus'un rütbesinin alındığı şu saniyelerde, ulusunun üzerindeki bu sonsuz aşağılanma yüreğine hançer gibi saplanırken, aklından şunları geçirmişti: Eğer ayrımcılık kaçınılmaz ise, o zaman bu ayrımcılık tam olmalı! Eğer aşağılanmak kaçınılmaz yazgımız ise, bunu onurlu bir şekilde karşılayalım! Eğer bir vatanımız olmadığı için acı çekiyorsak, o zaman kendi vatanımızı kendimiz kuralım! Böylece "Yahudi Devleti" diye bir broşür yayımladı. Bu broşürde Yahudi ulusu için asimilasyon yoluyla uyumun, hoşgörü beklemenin boşa olduğunu, eski vatanları Filistin'de yeni ve kendilerine ait bir vatan kurmak gerektiğini söylüyordu. Sert bir balyoz etkisi yapan bu küçük broşür basıldığında, daha lisede öğrenciydim, fakat buna rağmen Viyana'daki Yahudi burjuvazisinin şaşkınlığını ve kızgınlığını gayet iyi hatırlıyorum. Her zaman aklı başında, esprili ve kültürlü olan bu yazarın aklından neler geçiyor, diye öfkeyle söylenmeye başlamışlardı: Ne biçim saçmalıklar yazıyor, neyin peşinde? Niçin Filistin'e gidecekmişiz? Bizim anadilimiz İbranice değil Almanca, vatanımız da bu güzel Avusturya, iyi kalpli İmparatorumuz Franz Joseph'in yönetimi altında rahatımız yerinde değil mi? Yaşam koşullarımız yüksek ve garanti altında değil mi? Bu güzel Viyana'nın eşit, yerleşik ve sadık vatandaşları değil miyiz? Mezheplerle ilgili tüm önyargıların birkaç onyıl içinde ortadan kalkacağı ilerici bir çağda yaşamıyor muyuz? Kendisi de Yahudi olan ve Yahudilere yardım etmek isteyen bu kişi, neden en büyük düş-

manlarımıza fırsat veriyor ve her gün Alman dünyasına biraz daha yaklaştığımız ve yakınlaştığımız halde bizi ayrı tutmaya çalışıyor? Hahamlar havrada heyecanla ona karşı konuşuyor, *Neue Freie Presse*'nin müdürü, "ilerici" gazetesinde Siyonizm sözcüğünü anmayı bile yasak ediyordu. Viyana edebiyatının Thersites'i[1] ve şiddetli ironi ustası Karl Kraus "Siyon İçin Bir Taç" adlı broşür yayımlamıştı ve Theodor Herzl tiyatroya girdiğinde tüm koltuklardan "Majesteleri göründü" diye alaylı mırıltılar yükseliyordu.

İlk anda Herzl yanlış anlaşıldığını düşünmüştü. Yıllarca çok sevildiği için kendini en güvende hissettiği Viyana şimdi onu terk etmiş ve alaya almıştı. Fakat sonra gelen yanıt birdenbire öyle şiddetli ve gürültülü bir yankı yapmıştı ki, yazdığı bu kırk elli sayfalık broşürün tüm dünyada onu çoktan aşan büyük ve güçlü bir harekete yol açması karşısında kendisi bile neredeyse korkmuştu. Tabii ki bu yanıt, Batı'nın rahatı ve keyfi yerinde Yahudi burjuvalarından değil, Doğu'daki büyük kitlelerden, Galiçya, Polonya ve Rusya gettolarında yaşayan proleter Yahudilerden gelmişti. Yayımladığı broşürle Herzl hiç farkında olmadan, yabancı ülkelerde küllerin altında kalan Yahudilik korunu ateşlemiş, kutsal kitaplarda "Vaat Edilmiş Topraklar"a geri dönüşün müjdelendiği bin yıllık Mesih rüyasını canlandırmıştı, bu umut ve dinî inanç, aşağılanan ve köleleştirilen milyonlarca insanın yaşamına bir anlam katmıştı. İki bin yıllık Golus[2] boyunca ne zaman biri –peygamber ya da sahtekâr– bu yaraya parmak bassa, bütün halkın yüreği dalgalanıp titrerdi titremesine, ama hiçbir zaman bu defaki gibi şiddetli, böyle-

1. Thersites: Troya önündeki Akha Ordusu'nda bir asker olan Thersites İlyada'da krallar kralı Agamemnon'a dil uzatmaya yeltenen bir adamdı. (Ç.N.)

2. Musevi dininin egemen olduğu dönemler. (Ç.N.)

sine gürültülü bir yankısı olmamıştı. Kırk elli sayfalık bir broşürle bir adam tek başına, bu dağılmış ve birbirinden kopmuş kitleyi birleştirmişti.

Hiç kuşkusuz fikirlerin henüz biçim almadığı ve hayal düzeyinde olduğu bu ilk anlar, Herzl'in kısa ömrünün en mutlu anlarıydı. Hedefleri gerçekleştirmeye, güçleri birleştirmeye kalkıştığında, çeşitli ulusların altında yaşayan, farklı yazgılara sahip halkının birbirinden ne kadar kopmuş olduğunu fark etti; dünyanın her köşesine dağılmış, bir kısmı dindar, bir kısmı özgür düşünceli, bir kısmı sosyalist, bir kısmı kapitalist olan bu Yahudiler, dünyanın dört bir yanında çeşitli dillerde birbirleriyle atışıyorlardı ve hiçbiri ortak bir otorite altında birleşmeye istekli değildi. 1901 yılında onu ilk kez gördüğümde, bu savaşın ortasındaydı, belki kendiyle de savaşıyordu. Henüz başaracağına yeterince inanmadığından ailesinin geçimini sağladığı işini bırakamıyordu. O sıralar hâlâ küçük gazetecilik mesleğinin yanı sıra gerçek hayatı saydığı görevini bir arada yürütmek zorundaydı. Yanına gittiğim o tarihlerde hâlâ kültür-sanat editörü Theodor Herzl'dı.

Theodor Herzl beni selamlamak için ayağa kalktı, o anda ister istemez alayla söylenen "Siyon Kralı" sözcüğünün biraz da olsa gerçeği yansıttığını fark ettim: Yüksek ve açık alnı, net yüz hatları, uzun ve neredeyse mavi siyah papaz sakalı, koyu mavi melankolik gözleriyle gerçekten bir kralı andırıyordu. Abartılı beden dili hiç de yapmacık gelmiyordu, çünkü doğal soyluluğuna uyuyordu, ama etkileyici görünmesi için böyle bir şeye ihtiyacı da yoktu. Üzeri bir sürü kâğıtla dolu bu eski masanın önünde, daracık ve tek pencereli editör odasında bile bir Bedevi şeyhini andırıyordu. Paris modasına göre ve iti-

nayla dikildiği belli olan siyah bir *cutaway*[1] giymişti. Bilhassa biraz bekledikten sonra –ileriki tarihlerde fark ettiğim üzere bu tip etkilerden hoşlanıyordu ve bunları Burg Tiyatrosu'nda öğrenmişti– lütufta bulunurcasına, ama kesinlikle iyi niyetle elini uzattı. Oturmam için yanındaki koltuğu işaret ederek şunu sordu: "Sanırım adınızı bir yerde duydum ya da okudum. Şiir yazıyordunuz öyle değil mi?" Onayladım. "O zaman," diyerek arkasına yaslandı: "Bana ne getirdiniz?"

Küçük bir nesir çalışmamı göstermek istediğimi söyleyip müsveddeleri uzattım. Başlığın olduğu sayfaya baktı ve kaç sayfa olduğunu anlamak için sonuna kadar çevirdi, sonra koltuğuna iyice yaslandı. Şaşkın bakışlarım altında (bunu beklemiyordum) müsveddeleri okumaya başladı. Başını kaldırmadan ağır ağır her bir sayfayı okudu. Son sayfayı da okuduktan sonra başını bana doğru çevirmeden müsveddeyi alıp bir zarfa koydu ve üzerine mavi bir kalemle bir şeyler yazdı. Bu gizemli mekanik hareketleriyle beni yeterince heyecanlandırdıktan sonra, koyu renkli gözlerini bana çevirip kendinden emin ve ciddi bir memnuniyetle, "Bu güzel çalışmanızın *Neue Freie Presse*'nin kültür-sanat sayfasına kabul edildiğini bildirmek isterim," dedi. Sanki Napoléon savaş meydanında genç bir çavuşa lejyon donör nişanı vermişti.

Bu küçük ve önemsiz bir şeydi. Ama bu olayın beni ne kadar yukarıya götüreceğini anlamak için Viyanalı, hem de o günkü kuşağın Viyanalısı olmak gerekir. On

1. İngilizce *cut* ve *away* sözcüklerinden türetilmiştir. Günümüzde anlamı damatların giydiği giysi ya da resmî bir törene, cenaze törenine giden ya da protokolde yer alan kişilerin saat 18.00'e kadar giydiği, fraktan farklı, siyah gri çizgili pantolon, siyah ayakkabı, açık gri yelek (ki cenazelerde yelek ve ceket siyah renkte olur), beyaz gömlek ve tek renk gümüş grisi ya da desenli kravat, kravat iğnesi, açık gri, altı yuvarlak kesilmiş, ön tarafı göbek kısmından itibaren açık, arka tarafı diz altına kadar inen yine yuvarlak kesilmiş erkek giysisi. (Ç.N.)

dokuz yaşımdayken bir anda seçkin bir konuma gelmiştim ve ilk andan itibaren bana iyi davranmış olan Theodor Herzl bir sonraki yazısında, "Viyana'da sanatın çöktüğünü söyleyenlere inanmamak gerekir. Tam tersine Hofmannsthal'in yanı sıra çok güzel şeyler vaat eden genç yetenekler geliyor," diyerek ilk sırada benim adımı andı. Theodor Herzl gibi çok önemli bir şahsiyetin herkesin gözü önünde çok önemli ve önemli olduğu kadar sorumluluk gerektiren bir konumda ilk benim adımı anması, benim için olağanüstü bir şeydi, bu nedenle arzu ettiği gibi onun Siyonist Hareketi'nde yer almama –nankörlük gibi görünebilir– kararını çok zor verdim.

Fakat ne yazık ki, doğru bir bağ kurmayı başaramadım; her şeyden önce Herzl'ın gerçek parti arkadaşlarının ona –bugün insanın aklının almayacağı kadar– büyük bir saygısızlıkta bulunmaları, beni bütün bunlardan uzaklaştırdı. Doğu'dakiler onu Yahudiliği hiç tanımamakla, geleneklerini bile bilmemekle suçluyor, ulusal ekonomistler onu bir kültür-sanat editörü olarak görüyordu, herkes onu suçlamak için bir neden buluyor ve bunu da çoğu zaman saygısızca yapıyordu. Oysa o tarihlerde Herzl'ın sadık ve özellikle genç insanlara ihtiyacı vardı ve sürekli muhalif olan bu kişilerin kavgacı ve dik kafalı, dürüstlükten ve sadakatten yoksun olmaları sadece Herzl için merakla yanaştığım bu hareketten beni soğuttu. Bir defasında bu konuda sohbet ederken çevresindeki insanların disiplinsizliğinden duyduğum hoşnutsuzluğu dile getirdim. Acı acı gülümseyerek şöyle dedi: "Yüzyıllardır sorunlarla oynamaya, fikirlerle kavga etmeye alıştığımızı unutmayın. Biz Yahudiler iki bin yıldır dünyaya tarihî açıdan gerçek bir şeyler getiremedik. Kayıtsız şartsız fedakârlığı öncelikle öğrenmemiz gerekir, ben bile bunu bugüne kadar öğrenemedim, çünkü hâlâ

kültür-sanat sayfası için yazıyorum, asıl görevim *tek* bir şeyi düşünmek olduğu ve onun dışında tek bir satır dahi yazmamam gerektiği halde hâlâ *Neue Freie Presse*'nin sanat sayfası editörüyüm. Fakat kendimi düzeltme yolundayım, kayıtsız şartsız fedakârlığı önce kendim öğreneceğim, belki o zaman diğerleri de öğrenir." Herzl'ın bu sözlerinin üzerimde derin bir etki yaptığını hâlâ hatırlıyorum, çünkü hiçbirimiz onun *Neue Freie Presse*'deki görevinden ayrılma kararını neden o kadar uzun süre veremediğini anlayamadık – ailesi için olduğunu sanıyorduk. Öyle olmadığını, hatta tüm servetini Siyonizm uğrunda harcadığını tüm dünya çok sonra öğrendi ve bu konuda yaşadığı ikilemi sadece bu konuşma değil, günlüğünde yazdığı birçok şey de kanıtlamaktadır.

Bu konuşmadan sonra onunla birçok kez daha karşılaştım, tüm o karşılaşmalar içinde sadece birini önemli ve unutulmaz olarak anımsıyorum, kim bilir belki de sonuncu olduğu için. Yurtdışındaydım – mektup dışında Viyana'yla bağlantım yoktu, döndüğümde bir gün onunla kent parkında karşılaştım. Yazıişlerinden çıkmıştı, başını eğmiş ağır ağır yürüyordu, yürüyüşü eskisi gibi canlı değildi. Kibarca kendisini selamlayıp karşıya geçmek üzereyken, hemen yanıma gelip elini uzattı. "Niye benden kaçıyorsunuz? Buna ihtiyacınız yok. Sık sık yurtdışına çıkmanızın sizin için yararlı olduğu görüşündeyim," dedi. "Bu bizim tek şansımız. Bildiğim her şeyi yurtdışında öğrendim. Sadece yurtdışındayken olaylara mesafeli bakabiliyor insan. Burada olsaydım o ilk adımı atmaya kesinlikle cesaret edemezdim, daha başındayken ve ilerlemeden engellenirdim. Fakat Tanrı'ya şükür, fikrimle ortaya çıktığımda her şey hazırdı ve yolu açmaktan başka çareleri kalmamıştı." Ondan sonra Viyana hakkında acı şeyler söylemeye başladı; en şiddetli engellerle Viyana'da karşılaşmış; dışarıdan, Doğu'dan hele Amerika'dan

yeni yeni teşvikler gelmeseymiş çoktan vazgeçermiş. "Benim asıl hatam," dedi "çok geç başlamış olmam. Viktor Adler otuz yaşındayken Sosyal Demokratların önderi olmuştu, en güzel, en uygun mücadele yıllarında; tarihteki büyük adamlardan bahsetmeme ise hiç gerek yok. Asıl görevimle daha önce ilgilenmediğim kayıp yılları düşündükçe, nasıl acı çektiğimi bilemezsiniz. Sağlığım da isteğim kadar iyi olsaydı, her şey daha farklı olurdu, ancak geçen yılları geri getirmek mümkün değil." Evine kadar olan uzun yolda ona eşlik ettim, vardığımızda durup bana elini uzattı ve şöyle dedi: "Niçin hiç bana gelmiyorsunuz? Beni hiç evimde ziyaret etmediniz. Gelmeden önce telefon edin, size zaman ayırırım"; geleceğime dair ona söz verdim ama sözümü tutmamaya kararlıydım, çünkü bir insanı ne kadar seversem, zamanına da o kadar saygı duyarım.

Fakat yine de son bir kez onu ziyarete gittim, hem de birkaç ay sonra. Bir zamanlar belini bükmeye başlamış olan hastalığı onu birdenbire aramızdan aldı ve ben ona ancak ölüm töreninde eşlik edebildim. Olağanüstü bir gündü, aylardan temmuzdu, törene katılanlar için de unutulmaz bir gündü. Çünkü birdenbire kentin tüm tren istasyonlarına giren her trenle gece gündüz tüm imparatorluklardan ve ülkelerden insanlar geliyordu, tüm taşralardan ve küçük kentlerden birdenbire Batılı, Doğulu, Rus ve Türk Yahudileri kente akın etmişti, korkunç haberin şoku insanların yüzlerinden okunuyordu; geçmişteki kavgalar ve tartışmalar nedeniyle fark edilmeyen bir şey şimdi ortaya çıkmıştı: Burada gömülmek üzere olan bu kişi, büyük bir hareketin önderiydi. Ardı arkası kesilmeyen bir insan kalabalığı vardı. Bir anda tüm Viyana burada ölen kişinin yalnızca bir yazar ya da sıradan bir şair değil, bir ülkenin ya da bir ulusun çok ender yetiştirebileceği bir fikir adamı olduğunu anlamıştı. Me-

zarlıkta tam bir kargaşa vardı, ağlayan, hıçkıran, derin bir ümitsizlik içinde vahşi çığlıklar atan yığınla insan birdenbire tabutun üzerine kapandı, öfke içindeki insanlar adeta kudurmuş gibiydi. Daha önce ve sonra hiçbir cenazede görmediğim kadar insanları derinden sarsan ve önü alınamayan yas nedeniyle cenaze töreninin düzeni altüst olmuştu. Milyonluk bir ulusun yüreğinin derinliklerinden taşan bu olağanüstü acıyı gördüğümde, bu yalnız ve tek başına olan adamın düşünce gücüyle tüm dünyaya nasıl bir tutku ve umut aşıladığını fark ettim.

Neue Freie Presse'nin kültür ve sanat sayfasına ciddi bir şekilde girişim, asıl özel yaşamımda önemli bir etki yaptı. Bu sayede ailemin gözünde umulmadık bir güven kazandım. Annem ve babam edebiyatla pek ilgilenmediklerinden herhangi bir değerlendirme ölçütleri yoktu; tüm Viyana burjuvazisi için olduğu gibi onlar için de, *Neue Freie Presse*'de övülenler önemliydi, görmezlikten gelinen ya da eleştirilenler ise dikkate değer değildi. Onlar için kültür-sanat sayfalarında yazan kişi bir otoriteydi, orada yargılayan ve yönlendiren kişi, sadece bu konumundan dolayı bile saygıyı hak ediyordu. Her sabah saygı ve beklentiyle bakışlarını önce gazetenin bu sayfasına çeviren bir aile düşünün ve bu aile yine bir sabah gazetenin bu sayfasını açtığında masada yanlarında oturan, hayli düzensiz, okulda da pek başarılı olmayan ve yazdıklarını "tehlikesiz" oyalanma diye nitelendirdikleri (kâğıt oyunundan ya da hoppa kızlarla flörtten daha iyiydi) on dokuz yaşındaki oğullarının, ünlü ve saygıdeğer insanların yazdığı bir sayfada (evde pek değer verilmeyen) fikirlerini anlattığını birdenbire gördüğünde ne yapar? Keats, Hölderlin ya da Shelley'in en güzel şiirlerini ben yazmış olsaydım, çevremde böylesine büyük bir değişikliğe neden olmazdım; tiyatroya gittiğimde herkes, ustaların ve saygıdeğer kişilerin kutsal alanına esrarengiz bir şekilde giren bu gi-

zemli Benjamin'i[1] işaret ediyordu. Gittikçe daha sık ve hemen hemen periyodik olarak kültür-sanat sayfalarında yazmaya başladığımda çevremde saygın ve ünlü biri olma tehlikesiyle karşılaştım; neyse ki bir sabah aileme gelecek sömestri Berlin'de okuyacağımı müjdeleyerek bu tehlikeyi zamanında önlemiş oldum. Ailem de bana ya da daha çok altın gölgesi altında durduğum *Neue Freie Presse*'ye duyduğu saygıdan bu arzumu anlayışla karşıladı.

Tabii ki Berlin'de "okumayı" düşünmüyordum. Oradaki üniversiteye de aynı Viyana'da olduğu gibi bir sömestrde sadece iki kez gittim, ilkinde seminerlere kaydolmak için, ikincisinde sözde devamlılığımı kontrol ettirmek için. Berlin'de bulunma nedenim seminerler ya da profesörler değildi, daha büyük, daha sınırsız bir özgürlük isteğiydi. Viyana'da öyle ya da böyle kendimi çevreye bağlı hissediyordum. Arkadaşlık ettiğim edebiyatçıların hemen hepsi tıpkı benim gibi Yahudi burjuva ailelerinin çocuklarıydı; herkesin herkesi tanıdığı bu dar kentte, istesem de istemesem de "iyi" bir ailenin çocuğu olarak kalmış ve bu "iyi" denilen çevreden bıkmıştım; hatta diyebilirim ki, çok "kötü" bir çevreyi tanımak, bağımsız ve kontrolsüz bir yaşam sürmek istiyordum. Berlin'de üniversitede felsefe dersini kimin verdiğine seminer kitapçığında bakmamıştım bile, burada "yeni" edebiyatın Viyana'dan daha aktif, daha canlı yapıldığını, Dehmel ve genç kuşağın diğer şairleriyle karşılaşabileceğimi, sürekli yeni dergilerin çıktığını, yeni kabarelerin, tiyatroların kurulduğunu, kısacası Viyanalıların deyimiyle "canlı ve hareketli" bir yaşamın olduğunu bilmek bana yetiyordu.

1. Eski Ahit'te Benjamin'in hikâyesine dayanır. Kelime anlamı bir gruptaki en genç kişi demektir. (Ç.N.)

Gerçekten Berlin'e çok ilginç ve tarihî bir anda gelmiştim. Prusya Krallığı'nın o kendi halinde, küçük ve hiç de zengin olmayan başkenti Berlin –1870'ten itibaren, Alman imparatorunun ikamet kenti olduğundan beri–, Spree Nehri üzerindeki bu silik kent çok büyük bir gelişme yaşamıştı. Ama Berlin sanat ve kültür alanında henüz göze çarpmıyordu; ressamları ve şairleriyle gerçek sanat merkezi Münih'ti, Dresden Operası müzik alanında önderdi, küçük kentler çok değerli insanları kendilerine çekiyordu; özellikle Viyana yüzyıllık geleneği, bir araya getirdiği sanat gücü ve doğal yeteneğiyle şimdiye kadar hep Berlin'den daha üstün olmuştu. Ancak son yıllarda Almanya'nın ekonomide yaşadığı hızlı gelişmelerle durum değişmeye başlamıştı. Büyük işletmeler ve varlıklı aileler Berlin'e göç etmeye başlamış, cesaretle birleşen yeni zenginlik burada mimaride ve tiyatroda diğer Alman kentlerinden daha büyük imkânlar sağlamıştı. Müzeler İmparator Wilhelm'in desteğiyle büyüyor, tiyatro Otto Brahm'la örnek bir yöneticiye kavuşuyor ve özellikle doğru dürüst bir gelenek ve yüzlerce yıllık bir kültür olmadığı için, gençliği yeni denemelere teşvik ediyordu. Çünkü gelenek demek, her zaman engel demektir. Örneğin eskiye bağlı, kendi geçmişine tapan Viyana, genç insanlara ve onların cesurca denemelerine karşı dikkatliydi ve ortaya çıkacakların neler yapabileceğini beklerdi. Oysa kendine hızla ve kişisel bir biçim vermek isteyen Berlin yeniyi arıyordu. Bu nedenle doğal olarak imparatorluğun dört bir yanından, hatta Avusturya'dan bile genç insanlar Berlin'e akın ediyorlardı ve içlerinden çıkan yetenekli kişilerin kazandığı başarılar onları haklı çıkarıyordu; örneğin Viyanalı Max Reinhardt'ın[1] Ber-

1. Max Reinhardt (1873-1943): Avusturyalı tiyatro rejisörü ve tiyatro kurucusu. (Ç.N.)

lin'de iki yılda kazandığı başarıyı Viyana'da elde etmesi için yirmi yıl sabırla beklemesi gerekirdi.

İşte Berlin'e geliş tarihim Berlin'in sade bir başkent iken dünya kentine dönüştüğü bu döneme rastlar. Atalarından miras kalan güzelliklerle dolu Viyana'dan sonra, buradaki ilk izlenimlerim hayal kırıklığı idi, Batı'ya doğru dalga henüz başlamıştı, gösterişli hayvanat bahçelerinin yerine yeni bir mimarinin gelişmesi planlanıyordu. Sıkıcı binaları ve göze batan şaşaası ile Friedrich ve Leipzig caddeleri hâlâ kentin merkezi sayılıyordu. Wilmersdorf, Nikolassee ve Steglitz gibi banliyölere zar zor tramvay ile gidilebiliyordu. Eyalet sınırındaki göllerin durgun güzelliğini görmek için uzun bir keşif gezisi yapmak gerekiyordu. Eski "Unter den Linden" dışında bizim Viyana'daki "Graben" gibi iki yanı ağaçlarla süslü gezinti yapabileceğiniz doğru dürüst bir merkez yoktu ve eski Prusya tutumluluğu nedeniyle tüm kentte zarafet eksikti. Kadınlar kendi diktikleri zevksiz giysilerle tiyatroya gidiyordu. Viyana'da ve Paris'teki olduğu gibi ucuz şeylerden, hatta yoktan bile büyüleyici bir bolluk yaratmasını bilen yumuşak, becerikli ve müsrif ellerin eksikliği her yerde hissediliyordu. Her ayrıntıda Friedrich döneminden kalma bir cimrilik, tutumluluk göze çarpıyordu, her bir tanesi sayılarak konulduğundan kahve su gibi ve tatsız, yemekler yağsız tuzsuz ve besin değerinden yoksundu. Bizdeki müziksel canlılığın aksine, burada her yerde temizlik, titizlik ve katı bir düzen hâkimdi. Örneğin Viyana'daki pansiyoncum ile Berlin'deki pansiyoncum arasındaki fark, bu tezadı çok net ortaya koyuyordu. Viyana'daki canlı, fazla konuşan, temizlik konusunda aşırı titiz olmayan, şu ya da bunu kolayca unutabilen, ama her hizmeti de coşkuyla ve karşılıksız yerine getiren bir kadındı. Berlin'deki ise çok titizdi ve her şeyi yerli yerinde tutardı; ilk ayın faturasına düzgün bir yazıyla,

verdiği her hizmeti geçirmişti: Bir pantolon düğmesinin dikilmesi üç *pfennig*[1], masa tahtasının üzerindeki mürekkep lekesini çıkarmak yirmi *pfennig* gibi, yaptığı her hizmeti ve karşılığını yazmış ve altmış yedi *pfennig*'lik bir harcama göstermişti. Kâğıdı elime aldığımda önce güldüm, fakat ne gariptir ki, birkaç gün sonra Prusyalıların bu titiz düzen anlayışına ayak uydurup hayatımda ilk kez ben de bir gider defteri tuttum.

Viyanalı arkadaşlarım bana bir sürü tavsiye mektubu vermişlerdi, fakat bunların hiçbirini kullanmadım. Viyana'dan ayrılmak isteyişimin asıl nedeni, o güvenli burjuva atmosferinden uzaklaşmak, özgürce yaşamak ve kendi ayaklarımın üzerinde durmaktı. Sadece edebi çalışmalarım sayesinde tanıştığım insanlardan oluşan bir çevre kurmak, ilginç insanlarla tanışmak istiyordum; neticede "Bohem"i[2] boşuna okumamıştım ve yirmi yaşında bir genç olarak ben de öyle yaşamak istiyordum.

Böylesi karışık ve gelişigüzel bir araya gelmiş insanlardan oluşan bir çevreyi bulmam pek uzun sürmedi. Daha Viyana'dayken, Ludwig Jacobowski'nin yönettiği, ironik bir şekilde kendilerine taktıkları "Sosyete" adıyla da bilinen, Berlinlilerin öncü dergisi *Moderne*'de yazmaya başlamıştım. Genç şair Ludwig Jacobowski erken ölümünden kısa bir süre önce, ismi gençlere çekici gelen "Die Kommenden"[3] adlı bir dernek kurmuştu. Dernek haftada bir kez Nollendorf Meydanı'ndaki bir kafenin birinci katında toplanırdı. Paris'teki *Closerie des Lilas*'yı[4] örnek alan bu büyük heterojen grupta her çevreden in-

1. Markın küçük para birimi. (Ç.N.)

2. Henry Murger'in *La Vie de Bohème* (tam adı *Scènes de la vie de bohème*) adlı romanı kastedilmektedir. (Ç.N.)

3. (Alm.) Kelime anlamı gelenler. (Ç.N.)

4. Paris'te yazar ve sanatçıların sıklıkla gittiği bir restoran. (Ç.N.)

san vardı; şairler ve mimarlar, züppeler ve gazeteciler, kendilerinin sanatçı ya da heykeltıraş olduğunu söyleyen genç kızlar, Almancalarını ilerletmek isteyen Rus öğrenciler ve sapsarı saçlı İskandinav kızları, Almanya'nın her eyaletinden temsilciler oradaydı; iri kemikli Vestfalyalılar, kendi halindeki Bavyeralılar, Silezya Yahudileri: Hepsi hiçbir şeye aldırmadan özgürce tartışırdı. Arada bir şiirler ve tiyatro eserleri okunurdu, ama asıl önemli olan birbirimizi tanımaktı. Bohem gibi olmaya çalışan bu genç insanlar arasında gerçek bir şair ve gerçek bir bohem olduğu için herkesin sevip saydığı Noel Baba gibi kır sakallı ihtiyar bir adam vardı: Peter Hille.[1] Yetmiş yaşındaki küçük mavi gözlü bu yaşlı adam, etrafındaki bu çoluk çocuk sürüsünü yumuşak ve samimi bakışlarla süzerdi, eski püskü ve kirli giysilerini gizleyen gri bir palto giyerdi hep, her defasında ısrarlarımıza dayanamayıp ceketinin cebinden kırış kırış olmuş müsveddelerini çıkarır ve şiirlerinden okurdu. Bunlar eşi benzeri olmayan, şair yeteneğine sahip bir dehanın doğaçlama yöntemiyle serbest ve rasgele bir üslupla yazdığı şiirlerdi. Yaşlı adam bu şiirlerini tramvayda ya da kafede otururken kurşunkalemle karalar, sonrasında unutur, bizlere okurken bu silik ve lekeli kâğıt üzerindeki kelimeleri çözmekte zorlanırdı. Hiçbir zaman parası olmazdı, ama parayı da hiç dert etmezdi, kâh onun, kâh bunun yanında konuk olarak kalırdı. Dünyayı umursamayan ve her türlü hırstan uzak tutumunda, insanın içine işleyen bir hakikiliği vardı. Bu iyi yürekli doğa insanının büyük bir kent olan Berlin'e ne zaman, nasıl geldiğini ve burada ne aradığını kimse bilmezdi, ama zaten onun da hiçbir isteği yoktu, ünlü

1. Peter Hille (1854-1904): Alman Yazar. Sahip olduğu tüm serveti Flemenk bir tiyatro grubuna bağışlamış. Londra'nın yoksul semtlerinde yaşamış. Naturalis akımda önemli rol oynamıştır. (Ç.N.)

olmak, alkışlanmak gibi bir talebi yoktu, yine de şairlere has hayalleriyle başka hiç kimsede görmediğim kadar tasasız ve özgür birisiydi. Etrafını saran coşkulu gençler hararetli hararetli tartışırken o sessizce dinler, hiç kimseyle çatışmaya girmez, arada bir bardağını kaldırıp dostça selam verir ve hiçbir konuşmaya katılmazdı. Onu böyle gördüğünüzde karışık ve yorgun kafasının içinden mısraların ve kelimelerin birbirine değmeden bir çıkış yolu aradığını sanırdınız.

Bugün Almanya'da bile hemen hemen tamamen unutulmuş olan bu saf şairin hakiki ve çocuksu havası, kim bilir belki de duygusal açıdan "Kommenden"in seçilmiş başkanıyla ilgilenmemi engellemişti. Ancak derneğin başkanı fikirleri ve sözleriyle sayısız insanın yaşam biçimini çok sonra önemli ölçüde etkileyebilecek bir insandı. Öğretisini yaymak için çevresindeki insanların en parlak okullar ve akademiler kurduğu antroposofinin[1] kurucusu olan Rudolf Steiner,[2] Theodor Herzl'dan sonra karşılaştığım en önemli şahsiyetti; yazgısı ona, milyonlarca insana yol gösterme misyonunu yüklemişti. Herzl gibi lider görünümlü değildi, ama daha baştan çıkarıcıydı. Kara gözlerinde insanı hipnotize eden bir güç vardı; gözlerine bakmadığım zamanlar onu daha iyi, daha eleştirel dinleyebiliyordum, çünkü bir bilgeyi andıran, tut-

1. İnsan olmanın bilgeliği ya da insan olmanın bilinci olarak açıklayabileceğimiz antroposofi, 20. yüzyılın başında Rudolf Steiner tarafından insanlığa aktarılmaya başlandı ve ölümüne kadar sürdü. (Ç.N.)

2. Rudolf Steiner (1861-1925): Avusturya asıllı düşünür ve bilimadamı, sanatçı ve yayıncı. Antroposofi akımının kurucusu. Goethe'nin yapıtlarından çok etkilenen Steiner, Goethe arşivinde onun tüm eserlerinin yayına hazırlanmasında çalıştı. Görüşlerini uygulamaya geçirmek için Tinsel Bilim okulunu kurdu. Çalışmalarının temel oluşturduğu diğer girişimler arasında özürlü çocuklar için okullar, İsviçre'de bir tedavi kliniği, matematik ve bilim araştırma merkezleri, tiyatro, konuşma, resim ve heykel okulları, vücut hareketlerinin konuşma ve müziğe uygun biçimde kullanılmasını öğreten bir euritmik okulu da vardır. (Ç.N.)

kulu düşüncelerle dolu zayıf yüzünün, sadece kadınları değil, herkesi etkileyen bir ifadesi vardı. Rudolf Steiner o tarihlerde öğretisini henüz biçimlememişti, henüz arayış içindeydi ve öğrenmekteydi; örnek aldığı Goethe'nin renk öğretisini yorumlarken onu bir Faust, bir Paracelsus gibi anlatırdı. Onu dinlemek çok heyecan vericiydi, çünkü bilgisi muazzamdı ve her şeyden önce bizim edebiyatla sınırlı bilgimiz karşısında olağanüstü derecede çok yönlüydü; dinlediğim bazı konferanslarından ya da özel görüşmelerimizden coşkulu ve aynı zamanda biraz ezilmiş olarak eve dönerdim. Buna rağmen o tarihlerde bu genç adamın kitleleri etkileyecek kadar felsefi ve etik bir gücü olabileceğini hiç tahmin etmediğimi bugün utanarak itiraf etmek zorundayım. Onun o araştırıcı dehasının bilimde büyük şeyler yapacağını ummuştum ve sezgileri güçlü zekâsıyla biyolojide büyük buluşlar başardığını duymak beni şaşırtmazdı; ama yıllar sonra Dornach'ta o gösterişli *Goetheaum*'u[1] gördüğümde, öğrencilerinin bir "Antroposofi" akademisi gerçekleştirmek için kurdukları o "Bilgelik Okulu"nu gördüğümde, onun etkisinin böyle maddiyata, hatta yer yer bayağılığa dönüşmüş olması beni hayal kırıklığına uğrattı. Antroposofi hakkında herhangi bir yargıda bulanamam, çünkü bugüne kadar hâlâ ne istediğini ve ne anlama geldiğini anlamış değilim; hatta o baştan çıkarıcı etkisinin büyük ölçüde bir fikirden değil, Rudolf Steiner'in büyüleyici şahsından kaynaklandığına inanıyorum. Ama yine de böylesi etkileyici güce sahip bir adama, gençlerle hâlâ dostça ve dogmalardan uzak bir şekilde konuşabildiği bir dönemde rastlamış olmak, benim için paha biçilmez bir kazançtı. Onun muazzam ve derin bilgisi sayesinde, liselilerin o kendini be-

1. İsviçre'de Basel yakınlarında Dornach'ta Rudolf Steiner'in tasarladığı Antroposofi Derneği'nin merkezi olan ve adını Goethe'den alan bir yapı. (Ç.N.)

ğenmiş tavrıyla bildiğimizi sandığımız evrenselliği, onu bunu okuyarak ve tartışarak değil, uzun yıllar boyunca çalışarak ve hiç sönmeyen bir tutkuyla özümseyerek öğrenebileceğimizi anladım.

Fakat dostlukların kolayca kurulabildiği, sosyal ve politik farklılıkların henüz sertleşmediği ve her şeyin algılanabildiği o dönemlerde genç bir insan önemli şeyleri kendisinden üstün olanlardan değil, kendisiyle birlikte uğraş veren insanlardan daha iyi öğreniyor. Bir kez daha –lise dönemimden daha yüksek ve daha uluslararası bir düzeyde– kolektif heyecanın ne kadar verimli olduğunu hissediyordum: Viyana'daki arkadaşlarımın hemen hepsi burjuva sınıfından, hatta onda dokuzu Yahudi burjuvazisindendi, dolayısıyla eğilimlerimiz aynıydı, oysa bu yeni dünyanın genç insanları farklı sınıflardan gelmekteydi, kimi üst sınıftan, kimi alt sınıftandı, kimi Prusyalı aristokrat bir aileden, kimi de Hamburglu zengin tüccar bir aileden ya da Vestfalyalı köylü bir ailedendi; birdenbire kendimi yırtık pırtık giysiler, eski ayakkabılar giyen, gerçek bir yoksulluğun olduğu, Viyana'da yakınından bile geçmediğim bir çevrede buluvermiştim. Alkolikler, homoseksüeller ve morfin bağımlılarıyla aynı masada oturuyor, cezaya çarptırılmış ve pek ünlü bir dolandırıcıyla (sonrasında anılarını kaleme alıp biz yazarlara katılmıştı) el sıkışıyor ve bundan da gurur duyuyordum. Realist romanlarda okuyup da inanmadığım her şey, içlerine karıştığım bu insanların olduğu kafelerde bir araya geliyordu, bir insanın şöhreti ne kadar kötüyse, onu yakından tanıma isteğim de o denli artıyordu. Tehdit altındaki insanlara olan özel sevgim ve merakım bütün yaşamım boyunca devam etti, hatta seçici olmam gerektiği zamanlarda bile ahlaki açıdan zayıf, güvenilmez ve insanı gerçekten zor duruma düşürecek kişilerle görüştüğüm için arkadaşlarım tarafımdan sık sık uyarılırdım. Hayatlarını,

zamanlarını, paralarını, sağlıklarını ve olumlu şöhretlerini böyle müsrifçe harcayan, hatta neredeyse aşağılayan bu tutkulu insanlara, var olmaktan başka hiçbir hedefi olmayan bu çılgın insanlara beni çeken şey, belki de benim ahlaklı bir çevreden gelmem ve etrafımı saran o "güvenlik" çemberinden sıkılmış olmamdır; kim bilir, belki de romanlarımda ya da novellalarımda hayatı dolu dolu yaşayan ve zaptedilmeyen bu insanlara olan sevgim fark ediliyordur. Bütün bunlara egzotik ve yabancı olanın çekiciliğini de eklemek gerekir; hemen her biri benim öğrenme hevesime yabancı diyarlardan armağanlar getirmiştir. Drohobyczli yoksul Ortodoks bir tornacı ustasının oğlu ressam E.M. Lilien'in şahsında ilk kez gerçek bir Doğulu Yahudi'yi tanımış ve Yahudiliğin o zamana kadar hiç bilmediğim gücünü, o katı fanatizmini öğrenmiştim. Genç bir Rus o tarihlerde henüz Almanya'da pek tanınmamış olan *Karamazov Kardeşler*'in en güzel pasajlarını benim için tercüme etmişti, genç bir İsveçli kız Munch'ın resimlerini göstermişti; ressamların (özellikle kötü olanların) atölyelerine takılıyor, tekniklerini inceliyordum, inançlı biri beni Spiritlerin[1] çevresine sokmuştu – hayatın bin bir çeşidini, biçimini görüyor ve bir türlü doymak bilmiyordum. Lisedeyken bütün enerjimi kafiye, mısra ve sözcüklere verirken şimdi insanlara yöneltiyordum; sabahın erken saatlerinden gece yarılarına kadar Berlin'de çeşit çeşit insanlarla bir araya geliyordum, bazen çok heyecanlanıyor, bazen hayal kırıklığına uğruyor, hatta bazen dolandırılıyordum. Berlin'deki bu ilk sömestrde, bütünüyle özgür olduğum bu dönemde yaşadığım ve gördüğüm düşünsel arkadaşlıkları sanırım tüm okul yıllarımda yaşamadım.

1. Ruhlar, ölüler ve canlılar arasındaki ilişkiyle ilgili öğreti. (Ç.N.)

Mantıken bakıldığında, çevremdeki bu çok yönlü teşviklerin benim üretme isteğimi artırması gerekirdi. Oysa gerçekte tam tersi olmuştu; lisedeyken düşünsel taşkınlığımızın artırdığı özgüvenim büyük ölçüde azalmıştı. Olgunlaşmamış ilk şiir kitabımı yayınlattıktan dört ay sonra böyle bir şeye nasıl cesaret ettiğimi kendi kendime sormaya başladım; mısralarımın iyi, başarılı, hatta yer yer kayda değer bir sanat eseri olduğunu, tutkuyla ve ustaca biçim verdiğimi düşünüyordum, ancak duygu açısından gerçek değillerdi. Aynı şekilde Berlin'de karşılaştığım ve yüz yüze geldiğim gerçeklikten sonra ilk novellalarımda parfümlü kâğıt kokusu hissettim, dahası gerçeklikten tamamen uzak olduğunu gördüm, her biri doğru dürüst gözlem yapılmadan, adeta ikinci elden çıkmış gibiydi. Son bölümüne kadar tamamladığım ve yayınevimi mutlu etmek için Berlin'e getirdiğim bir romanım bir süre sonra sobayı ateşlemeye yaradı, çünkü liseli bir genç iken inandığım yeteneğim, gerçek yaşama şahit olduğum ilk andan itibaren şiddetli bir darbe yemişti. Adeta kendimi okulda birkaç sınıf aşağıya indirilmiş bir öğrenci gibi hissetmiştim. Gerçekten de ikinci şiir kitabım yayımlanıncaya kadar altı yıl ara verdim ve ancak üç ya da dört yıl geçtikten sonra ilk nesir kitabımı yayımladım. Dehmel'in önerisine uyarak –ki bugün bunun için ona minnettarım– zamanımı yabancı dilden çeviriler yapmak için harcadım; bugün hâlâ genç bir şairin kendi dilinin ruhunu daha derin ve daha yaratıcı bir şekilde kavraması için bunun en iyi olanak olduğunu düşünüyorum: Baudelaire'in şiirlerini, Verlaine, Keats, William Morris'in bazı şiirlerini, Charles van Lerberghe'den küçük bir tiyatro eseri ve Camille Lemonnier'nin[1] *Pour me*

1. Camille (Antoine-Louis) Lemonnier (1844-1913): Belçika Fransız edebiyatının önemli temsilcilerinden; romancı, öykü yazarı ve sanat eleştirmeni. (Ç.N.)

faire la main adlı romanını çevirdim. Her yabancı dil, kendine has anlatım biçimi nedeniyle çeviriye karşı koyar, ifade gücü ister ve bu güç, aramadan, mücadele etmeden ortaya çıkarılamaz. Yabancı dildeki bu özellikleri ortaya çıkarıp aynı tatta anadilde vermek, çok zevk aldığım bir sanat haline gelmişti. Çünkü sessiz ve aslında nankör olan bu iş, sabır ve direnç gerektiriyordu; lisedeyken her şeyi hafife almam ve pervasızlığım nedeniyle önemsemediğim bu erdemler çok hoşuma gitmeye başlamıştı; çünkü yüce bir sanatı aktarmak olan bu mütevazı iş sayesinde ilk kez anlamlı bir şey yaptığıma ve varlığımın bir işe yaradığına inanıyordum.

Artık önümüzdeki yıllarda neler yapacağımı biliyordum, çok şey görecek, çok şey öğrenecek ve ondan sonra başlayacaktım. Dünya hakkında önemli şeyleri bilmeden, öğrenmeden yazdıklarımı yayımlatmak için acele etmeyecektim. O güçlü şahin avıyla Berlin'de gördüklerim ve yaşadıklarım daha çok tecrübe edinme arzumu kamçılamıştı. Yazın hangi ülkeye gitsem, diye düşünmeye başladım ve Belçika'ya gitmeye karar verdim. Bu ülke yüzyıl dönümünde sanat alanında olağanüstü bir gelişme göstermiş ve hatta Fransa'yı bile geçmişti. Khnopff, Rops resimde, Constantin Meunier ve Minne heykeltıraşlıkta, van der Velde güzel sanatlarda, Maeterlinck, Eekhoud, Lemonnier edebiyatta yeni Avrupa'nın güçlenmesine büyük destek veriyordu. Beni özellikle büyüleyen ise, şiirde tamamıyla yeni bir yol açan Émile Verhaeren'di[1]; ben, Almanya'da hiç tanınmayan Verhaeren'i

1. Émile Verhaeren (1855-1916): Belçikalı şair. Ülkesinde Fransızca yazan şairlerin en önemlisidir. (Ç.N.)

–edebiyat çevresi Rolland'ı[1] Rostand'la[2] karıştırdıkları gibi onu da uzun süre Verlaine ile karıştırmıştı– bir bakıma kendim keşfetmiştim. Ve bir insanı tek başına sevmek, onu iki kat sevmek demektir.

Belki de burada küçük bir açıklama yapmak gerekir. İçinde bulunduğumuz çağda çok şey, akıllarda kalmayacak kadar aşırı bir hızla yaşanıyor, bu nedenle Émile Verhaeren adının bugün hâlâ bir önem taşıyıp taşımadığını bilmiyorum. Verhaeren tüm Fransız şairleri içinde ilk olarak, Walt Whitman'ın Amerika için yaptığını Avrupa için yapmayı denemişti: yaşadığı dönemi ve geleceği göstermek. Modern dünyayı sevmekle işe başlayan Verhaeren, bu dünyayı şiire kazandırmak istiyordu. Diğer şairlerin gözünde makineler kötü, kentler çirkin, günümüz şiirsellikten uzak iken, o her yeni buluş, her yeni teknik karşısında heyecanlanıyor, kendi heyecanı karşısında bir kat daha heyecanlanıyor, bu heyecanda benliğini bulmak için bilerek isteyerek heyecanlanıyordu. Başlangıçta yazdığı küçük şiirlerden sonra coşkulu marşlar yazmıştı. "*Admirez-vous les uns les autres,*"[3] diye sesleniyordu Avrupa uluslarına. Bizim kuşağımızın tüm iyimserliği, içinde yaşadığımız bu çağdaki korkunç düşüş nedeniyle artık anlaşılmaz olan o iyimserliği ilk onun şiirlerinde ifade bulmuştu ve en iyi şiirlerinden bazıları, bizim o tarihlerde hayal ettiğimiz Avrupa'yı ve insanlığı dile getirmişti.

Aslında Brüksel'e geliş nedenim Verhaeren'i tanımaktı. "Mâle"ın bugün artık hak etmediği bir şekilde

1. Romain Rolland (1866-1944): 20. yüzyıl Fransız edebiyatının en büyük mistiklerinden, romancı, oyun ve deneme yazarı. (Ç.N.)

2. Edmond Rostand (1868-1918): I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Fransa'da romantik tiyatronun son ve geçmiş örneklerini veren yazar. (Ç.N.)

3. (Fr.) Birbirinizi beğenin; birbirinize hayran olun. (Ç.N.)

unutulmaya mahkûm edilen şairi Camille Lemonnier –ben de bir romanını Almancaya çevirmiştim–, Verhaeren'in küçük köyünden Brüksel'e çok ender geldiğini ve şimdi de burada olmadığını üzülerek belirtti. Hayal kırıklığımı hafifletmek için dostça bir tavırla beni diğer Belçikalı sanatçılarla bir araya getirdi. Bu şekilde yiğit, emekçi, emeğin en güçlü heykeltıraşı yaşlı Constantin Meunier[1] ustayı ve sanat tarihinde adı bugün iyice unutulmuş olan van der Stappen'i[2] tanıdım. Fakat bu kısa boylu, tombul yanaklı Flaman nasıl da samimi bir insandı; geniş, tombul ve neşeli Hollandalı eşiyle genç bir insan olan beni pek dostça karşıladı. Bana eserlerini gösterdi, o aydınlık gün öğlen vaktine kadar sanat ve edebiyat hakkında uzun uzun sohbet ettik ve bu iki insanın dostça tavrı sayesinde kısa bir süre sonra tüm çekingenliğim kayboluverdi. Brüksel'e asıl geliş nedenimin Verhaeren olduğunu, onu görememekten duyduğum üzüntüyü açık açık söyledim.

Fazla mı açık sözlü davranmıştım? Aptalca bir şey mi demiştim, anlayamadım ama gerek van der Stappen, gerekse eşi sessiz sessiz gülmeye ve kaçamak bakışlarla birbirlerine bir şeyler anlatmaya başlamışlardı. Ağzımdan çıkan sözün kendi aralarında gizli bir anlaşmaya neden olduğunu anlamıştım. Ne yapacağımı bilemedim, vedalaşmak istedim, ancak her ikisi de mutlaka öğle yemeğine kalmam için ısrar ettiklerinde yine gözlerinde o garip gülümseme pırıltılarını fark ettim. Eğer gizledikleri bir şey varsa, bu güzel bir şeydir diye düşündüm ve Waterloo'ya gitmekten vazgeçtim.

Bu arada öğle olmuştu bile, yemek odasına geçtik

1. Constantin Meunier (1831-1905): Belçikalı ressam ve heykeltıraş. (Ç.N.)
2. Pierre Charles van der Stappen (1843-1900): Belçikalı heykeltıraş. (Ç.N.)

–tüm Belçika evlerinde olduğu gibi yemek odası zemin kattaydı–, renkli camlardan dışarısı görülüyordu, birden pencerenin önünde bir gölge göründü, bir el camı tıklattı aynı anda kapının zili çaldı. "*Le voilá,*"[1] dedi Stappen'in eşi ve ayağa kalktı, ağır adımlarla içeriye biri girdi. Verhaeren idi bu kişi. Daha ilk bakışta resimlerden çok iyi bildiğim yüzünü tanımıştım. Sık sık yaptığı gibi Verhaeren yine onlara konuk olarak gelmişti, ümitsizce onunla görüşmeye çalıştığımı öğrendiklerinde, karıkoca çarçabuk bakışlarıyla anlaşıp bana hiçbir şey fark ettirmeden sürpriz yapmayı düşünmüşlerdi. İşte şimdi karşımdaydı, başarıyla sonuçlanan sürprize gülümsüyordu. Damarlı elini ilk kez sıkıyordum, pırıl pırıl parlayan iyimser bakışlarıyla ilk kez karşılaşıyordum. Her zaman olduğu gibi yaşadığı bir sürü şeyle dolu olarak gelmişti. Yemeğe oturur oturmaz anlatmaya başladı. Arkadaşlarıyla bir sergiye gitmişti ve hâlâ gördüklerinin heyecanı içindeydi. Her zaman eve böyle gelirmiş, çeşitli yerlerde gördüğü, yaşadığı bir sürü şeyden duyduğu heyecan, coşku onun için adeta kutsal bir alışkanlık haline gelmiş. Ateş gibi sözcükler dudaklarından birbiri ardına dökülürken, beden diliyle söylediklerini fevkalade resmediyordu. Daha ilk sözüyle insanları etkileyebiliyordu, çünkü yeniliklere açık, hiçbir şeyi reddetmeyen ve her ayrıntıdan heyecanlanabilen bir yapısı vardı. Konuşurken kendini kaybediyor, adeta bütün özünü, yüreğini karşısındakine geçiriyordu. Bu ilk karşılaşmamızda olduğu gibi özünün kocaman bir dalga misali insanları içine aldığına yüzlerce kez büyük bir mutlulukla tanık oldum. Benim hakkımda henüz hiçbir şey bilmiyordu, ancak eserlerine yakın ilgi duyduğumu öğrenince bana güvenmişti bile.

1. (Fr.) İşte. (Ç.N.)

Öğle yemeğindeki ilk sürprizi ikincisi takip etti. Çoktandır kendisinin ve Verhaeren'in eski bir arzusunu gerçekleştirmek isteyen van der Stappen günlerdir Verhaeren'in bir büstü üzerine çalışıyordu, bugün son rötuşlarını yapacaktı, van der Stappen'e göre benim burada bulunuşum kaderin hoş bir lütfuydu, çünkü karşısında model olarak oturan bu çok gergin adamla birinin konuşması gerekiyormuş ki bu konuşma ve dinleme yüze hayat versin. Böylece iki saat boyunca bu unutulmaz yüzü iyice inceledim; acı yılların kırışıklıklarıyla dolu yüksek alnı ve alnın üzerine düşen kahverengi bukleler yüzün o sert yapısını, rüzgârın sertleştirdiği cildi, kayaya benzeyen ve öne çıkık çeneyi ve ince dudakların üzerindeki gür Vercingetorix[1] bıyıkları. Ellerinden bütün gerginliği belli oluyordu, o uzun, becerikli, zarif ama güçlü ellerinden, ince derinin altında damarların attığı belli olan ellerinden. İradesinin gücü, sınırlı ve kemikli kafasına oranla epey geniş, çiftçilerinkine benzeyen güçlü omuzlarına oturmuştu sanki, büyük adımlar atarak yürüdüğünde gücü daha çok belli oluyordu. Bugün bu büste baktığımda –van der Stappen o birkaç saat içinde elde ettiğinden daha büyük bir başarıya asla ulaşamadı–, nasıl da gerçek ve Verhaeren'in varlığını nasıl da mükemmel bir şekilde yansıttığını anlayabiliyorum. Bu büst büyük bir şairin belgesi, ölümsüz bir gücün anıtıydı.

Ömrüm boyunca ona duyacağım o büyük sevgi o kısacık üç saat içinde tüm yüreğimi kaplamıştı bile. Onun varlığında bir an bile kibirli bir etki yapmayan bir güven vardı. Para tutkunu değildi, güne ya da ana hitap

1. Roma'ya karşı ayaklanma çıkarmış Galyalı lider; pos bıyıklarıyla ünlüydü. (Ç.N.)

edecek ısmarlama bir satır yazmaktansa, köyde kendi halinde yaşamayı tercih ederdi. Başarı tutkunu da değildi ve başarıyı uzlaşmayla, çıkar ilişkileriyle ya da tanıdıklarını devreye sokarak elde etmeye çalışmazdı – dostları ve onların nesnel görüşü kendisine yeterdi. Yaşamının doruk noktasında elde ettiği şöhrete ve şöhretin tehlikeli baştan çıkarıcılığına da tutkun değildi. Her anlamda ve her konuda açık biriydi, hiçbir engelin baskısı altında değildi, kibirden kendini kaybetmiş değildi, özgür, candan ve her türlü heyecana kendini bırakan bir insandı; onunla birlikte olan kişinin içi yaşama isteğiyle dolardı.

İşte şimdi kanlı canlı karşımdaydı, genç bir insan olan benim önümdeydi – düşündüğüm ve hayal ettiğim şair. Karşılaştığımız daha o ilk saatlerde kararımı vermiştim: Bu adam ve eserlerine hizmet edecektim. Bu gerçekten cüretkâr bir karardı, çünkü o tarihlerde bu şair Avrupa'da pek tanınmıyordu ve onun muhteşem şiir kitabını ve nazım şeklinde yazdığı üç tiyatro eserini çevirmemin benim kendi özgün çalışmalarımı iki ya da üç yıl aksatacağını biliyordum. Ancak tüm gücümü, zamanımı ve tutkumu yabancı bir eser için harcamaya karar vermekle kendim için en iyi olanı yapmıştım: Etik bir görev yüklenmiştim. Belirsiz arayışlarım ve çabalarım şimdi artık bir anlam kazanmıştı. Bugün nereden başlayacağını bilmeyen genç bir yazar bana gelse, ona öncelikle büyük yapıtları yorumlamasını ya da çevirmesini öneririm. Yeni başlayan birinin kendini böyle bir hizmete adaması ona, kendi yaratacağı eserlerden daha fazla güven verir ve bir insanın kendini vererek yaptığı hiçbir şey boşuna değildir.

Neredeyse tümünü Verhaeren'in şiirlerini çevirmeye ve onun hakkında yazacağım bir kitabın hazırlığına harcadığım bu iki yıl içinde bir kısmı konferans vermek üzere sık sık seyahatlere çıktım; Verhaeren'in eserlerine harcadığım ve karşılıksız bir özveri gibi görünen bu emek

beklenmedik bir şekilde meyvesini verdi; hem Verhaeren'in yurtdışındaki arkadaşlarının hem de kendi arkadaşlarımın dikkatini çekmeyi başarmıştım. Böylece günün birinde Ellen Key[1] bana geldi; eşsiz bir cesaret örneği göstererek kadının eşitliğine karşı çıkan çağın bağnazca tutumuyla mücadele eden ve *Çocuğun Yüzyılı*[2] adlı kitabında Freud'dan çok önce, gençliğin ruhunun ne kadar çabuk yaralanabileceğini gösteren o eşsiz İsveçli kadın; onun sayesinde İtalya'da Giovanni Cena ve onun şair çevresine girdim, Norveçli Johan Bojer gibi önemli bir dost kazandım. Edebiyat tarihinin uluslararası ustası Georg Brandes benimle ilgilenmeye başladı ve kısa bir süre sonra sayemde Verhaeren'in adı Almanya'da kendi ülkesinden daha çok tanınmaya başladı. Büyük bir tiyatro oyuncusu olan Kainz ve Moissi onun şiirlerini benim çevirilerimden okudu. Max Reinhardt, Verhaeren'in *Manastır*[3] adlı eserini Alman sahnesinde oynattı: Mutlu olabilirdim artık.

Ancak Verhaeren'e karşı duyduğum sorumluluğun dışında da bir görevim olduğunu hatırlamamın zamanı gelmişti. Üniversite kariyerimi tamamlamam ve doktor unvanımı aileme götürmem gerekiyordu. Bir üniversite öğrencisinin hemen hemen dört yıl uğraştığı tüm skolastik materyali birkaç ay içinde incelemem gerekiyordu. Edebiyatçı genç bir arkadaşım olan Erwin Guido Kolbenheyer ile –Hitler Almanyası'nın bir akademisyeni ve resmî şairi olduğu için belki de bugün bunu hatırlamak istemez– gece gündüz çalıştım. Ama sınav da zor değildi.

1. Ellen Key (Karolina Sofia; 1849-1926): Cinsellik, aşk, evlilik ve ahlaki davranış konusundaki görüşleriyle büyük yankı uyandırmış İsveçli feminist. Evlilik, annelik, aile yaşamı, etik ve eğitim konularında yazdığı çok sayıda kitabı çeşitli dillere çevrildi. (Ç.N.)

2. Özgün adı *Barnets århundrade*. (Ç.N.)

3. Özgün adı *Le Cloître*. (Ç.N.)

Yayımlanan edebi çalışmalarım nedeniyle beni çok iyi tanıyan ve ufak tefek şeylerle beni meşgul etmek istemeyen iyi kalpli profesör, benimle yaptığı özel bir görüşmede gülümseyerek "Saf mantıktan sınav yapılmasını istemezsiniz herhalde," dedi ve gerçekten de çok iyi olduğumu bildiği konulardan sordu. Hayatımda ilk kez bir sınavı çok iyi dereceyle geçmiştim, ümit ederim bu aynı zamanda son notumdu. Artık görünüşte özgürdüm ve o günden bugüne tüm yıllarımı gerçekten de özgür kalabilme –günümüzde gitgide zorlaşan– savaşı için harcadım.

Sonsuz gençliğin kenti Paris

Fethettiğim özgürlüğümün ilk yılında kendime ödül olarak Paris kentini seçmiştim. Bu sonsuz kenti sadece yıllar önce yaptığım ziyaretlerden şöyle bir tanıyor ve burada yaşamış olan genç bir insanın eşsiz mutlu anılarını yaşamı boyunca unutamayacağını biliyordum. Kendini herkese açan, ama derinliklerine hiç kimsenin tam olarak nüfuz edemediği bu kent dışında başka hiçbir yerde gençliğinizin canlılığını ve neşesini dolu dolu yaşamazsınız.

Gençliğimin o neşeli ve neşelendiren kenti Paris'in artık var olmadığını biliyorum; dünyanın en sert elinin o acımasız damgasını yediğinden beri kim bilir belki de o eşsiz özgürlüğüne bir daha kavuşamayacak. Bu satırları yazmaya başladığım saatlerde Alman Ordusu ve tankları bu canlı ve her şeyiyle ahenk içinde olan kentin muhteşem renklerini, sonsuz neşesini, pırıl pırıl parlayan yüzünü ve hiç solmayan ruhunu kökünden koparıp yok etmek için sürüler halinde ağır ağır ilerliyor. İşte beklenen oldu: Eyfel Kulesi'nde gamalı haç bayrağı dalgalanıyor, simsiyah üniformalı saldırı birlikleri Napoléon'un Champs Élysées'sinde meydan okurcasına geçit resmi yapıyor, evlerinde oturan insanların yüreklerinin nasıl da burkulduğunu, huzurlu ve keyifli bir atmosferin hüküm

sürdüğü kafelerine ve bistrolarına uzun çizmeli işgalcilerin girdiğini gören kendi halindeki vatandaşların nasıl aşağılandığını ta uzaklardan hissediyorum. Kendi yaşadığım hiçbir mutsuzluk ve talihsizlik, kendisine yaklaşan herkesi hiç ayrım yapmadan mutlu eden bu kentin aşağılanması kadar bana dokunmamış, beni sarsmamış ve çaresizliğe itmemiştir. Özü özgür ve yaratıcı olmak, herkese açık olmak ve verdikçe daha da zenginleşmek olan o bilgece öğretiyi, o muhteşem örneği bize kazandırdığı gibi, acaba başka bir kuşağa da verebilecek miydi?

Biliyorum, bugün acı çeken sadece Paris değil, biliyorum; tüm Avrupa on yıl boyunca I. Dünya Savaşı'ndan önceki durumuna geri dönemeyecek. O tarihlerden beri, Avrupa'nın o pırıl pırıl aydınlık ufkuna çöken karanlık bir daha asla tamamen yok olmadı. Acı ve kuşku ülkelerden ülkelere, insanlardan insanlara bulaştı ve yaralı ruhları bir zehir gibi içten içe tüketti. İki dünya savaşı arasındaki çeyrek asırda sosyal ve teknik alanda ne kadar çok ilerleme kaydedildiyse de, Batı'nın bu küçük dünyasındaki tüm uluslar bir zamanlarki yaşam sevinci ve özgürlüğünü de o ölçüde kaybetmiştir. Şimdilerde hüzne boğulan ve bezginleşen İtalyan insanının eskiden en yoksul dönemlerinde bile nasıl güven ve çocuksu bir neşe içinde olduğunu ve *trattoria*'larında[1] kahkahalar atarak ve şarkılar söyleyerek kötü *governo*'yu[2] ince ince alaya aldığını anlatmaya günler yetmez. Peki ya hayatını bu kadar güzelleştiren imparatoruna ve Tanrı'sına güvenen, inanan, rahat, gamsız ve yumuşak başlı bir Avusturyalı kalmış mıdır bugün? Devlet denen o insafsız kan emicinin, ruhun ta derinliklerindeki özgürlük ve yaşama se-

1. (İt.) Müzikli restoran. (Ç.N.)
2. (İt.) İdare, yönetim. (Ç.N.)

vincinin ne kadarını çekip aldığını Ruslar, Almanlar ya da İspanyolların hiçbiri ama hiçbiri bilmiyor bile. Tüm uluslar yabancı bir gölgenin tüm heybeti ve ağırlığıyla hayatlarının üzerine çöktüğünü hissediyorlar yalnızca. Oysa bizler, bireysel özgürlüğün dünyasını tanımış olan bizler, bir zamanlar Avrupa'da rengârenk ve tasasız bir yaşamın var olduğunu biliyoruz ve buna tanıklık edebiliriz. Bizler, dünyamızın kendi kendini yok eden kör bir öfkeyle nasıl gölgelendiğini, karardığını, köleleştiğini ve zincire vurulduğunu gördükçe dehşete kapılıyoruz.

Fakat yine de dünyanın hiç, ama hiçbir yerinde biçiminin güzelliği, ikliminin yumuşaklığı, zenginliği ve gelenekleriyle ünlenmiş Paris'teki gibi saf, saf olduğu kadar fevkalade olgun ve tasasız bir yaşam bulamazdınız. Biz gençler bu hafif yaşamdan bir şeyler kapar ve kendimizden bir şeyler katardık; Çinliler ve İskandinavlar, İspanyollar ve Yunanlılar, Brezilyalılar ve Kanadalılar, kısacası her birimiz Sen kıyısında kendimizi evimizde gibi hissederdik. Hiçbir baskı yoktu. Herkes dilediğini söyleyebilir, düşünebilir, gülebilir, kızabilir, herkes istediği gibi yaşayabilirdi: arkadaşlarıyla ya da yalnız, müsrifçe ya da tutumlu, lüks içinde ya da bohem gibi; her farklı olan için yer ve fırsat vardı. Her türlü aşçılık sırrının işletildiği büyüleyici lüks restoranlarda iki ya da üç yüz franklık muhteşem şaraplar, Marengo ve Vaterloo günlerinden kalma çok pahalı konyaklar bulunurdu; fakat her köşe başındaki *Marchand de Vin*'de[1] de aynı lezzette yemek yiyebilir ve kafayı çekebilirdiniz. Her zaman dopdolu olan *Quartier Latin*'in[2] öğrenci lokantalarında birkaç *sou*'ya[3] güzel bir biftek, yanına beyaz ya da kırmızı şarap

1. (Fr.) Kelime anlamı şarap satan; şarapçı. (Ç.N.)
2. Öğrenci semti. (Ç.N.)
3. Eski Fransız para birimi, kuruş. (Ç.N.)

ve taze francala alabilirdiniz. İstediğiniz gibi giyinebilirdiniz. Üniversite öğrencileri şık şapkalarıyla Saint-Michel Bulvarı'nda hava atarlardı; "*rapin*"ler, yani ressamlar ise başlarında büyük mantara benzeyen şapkaları, üzerlerinde romantik, siyah kadife ceketleri, boyalarıyla uğraşırlar, mavi bluz ya da kısa kollu gömlek giymiş kimseye aldırmayan işçiler, geniş kıvrımlı şapkalarıyla dadılar ve mavi önlüklü şarap satıcıları en sosyetik bulvarlarda gezmeye çıkarlardı. Birkaç genç çiftin gece yarısı sokakta dans etmesi için ille de 14 Temmuz[1] olması gerekmezdi ve polis böyle şeylere gülüp geçerdi, ne de olsa sokaklar herkesindi. Kimse kimseden çekinmez, utanmazdı; en güzel genç kızlar bir zenciyle kol kola dolaşmaktan ve hemen yakındaki küçük bir otele girmekten çekinmezlerdi. Daha sonra patlak veren ırk, sınıf, uyruk gibi saçmalıklarla o tarihlerde Paris'te kimse ilgilenmezdi. Herkes dilediğiyle konuşur, hoşlandığıyla birlikte olur, başkalarının ne dediğine aldırmazdı. Paris'i iyice sevebilmek, değerini anlayabilmek için önceden Berlin'i tanımak, Almanya'nın kendini gönüllü boyunduruk altına alan özelliğini, o sert, acı veren ve keskin sınıf bilincini yaşamış olmak gerekirdi; örneğin Almanya'da bir subayın eşi bir öğretmen eşiyle, öğretmenin eşi bir tüccarın eşiyle ve o da bir işçinin eşiyle asla "arkadaşlık" etmezdi. Oysa Paris'te devrimin bıraktığı miras hâlâ etkisini korumaktaydı; emekçi sınıfından bir işçi kendini işvereni kadar özgür ve önemli hisseder, kafedeki garson, yıldızlı generalin elini sıkar, orta sınıfın çalışkan, kendi halinde temiz bayanları yolda karşılaştıkları fahişelere burun kıvırmaz,

1. Fransızların ulusal bayramıdır. 14 Temmuz 1789'da halk Bastille'i basarak ilk müdahaleyi yapmış, dolayısıyla devrimin seyrini değiştirmiştir. 6 Temmuz 1880 yılında Bastille Baskını ulusal bayram ilan edilmiştir. Bugünün ulusal bayram olarak kutlanmasının bir başka nedeni 14 Temmuz 1919 yılında I. Dünya Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının da aynı ay ve aynı güne denk gelmesidir. (Ç.N.)

aksine merdivenlerde durup onlarla çene çalar, çocukları da onlara çiçek verirdi. Bir defasında kibarların gittiği lokantalardan birine –Larue bei der Madeleine–[1] bir vaftiz töreninden çıkmış zengin Normandiyalı çiftçilerin girdiğini gördüm, üzerinde köylü elbiseleri, nal gibi ses çıkaran ağır ayakkabılarıyla içeri daldılar, saçlarına öyle çok briyantin sürmüşlerdi ki, kokusu mutfağa kadar gidiyordu. Yüksek sesle, gittikçe artan bir gürültüyle konuşuyor, içtikçe kahkahalar atıyor ve hiç çekinmeden şişman karılarının popolarına vuruyorlardı. Bir köylü olarak, pırıl pırıl fraklar ve ihtişamlı tuvaletler giymiş diğer konuklar arasında oturmaktan hiç çekingenlik duymuyorlardı. Fakat sinekkaydı tıraş olmuş garson da, Almanya'da ya da İngiltere'de yapıldığı gibi bu köylü müşterilere burun kıvırmıyor, tam tersine bakanlara ya da büyükelçilere gösterdiği zarif ve kusursuz hizmeti veriyordu ve hatta *Maître d'Hôtel* biraz farklı müşterilere özel bir ihtimamla hizmet etmekten hoşlanıyordu. Paris'te karşıtlıklar hep yan yana olurdu, hiç kimse yukarıdakiler ve aşağıdakiler diye bir ayrımı bilmezdi, lüks caddelerle pis geçitler arasında gözle görülür bir sınır yoktu ve her yerde bir canlılık ve neşe hâkimdi. Kentin kenar mahallelerindeki evlerin avlularında sokak çalgıcılarının ve pencerelerden işçi kızların şarkıları duyulurdu. Her zaman bir yerlerde bir kahkaha çınlar ya da birinin birilerine dostça bir seslenişi yükselirdi. Farklı yönlerden gelen iki arabacı ağız dalaşı yapsa arkasından el sıkılır, bir bardak şarap içilir ve en ucuzundan bir istiridye yenirdi. Hiçbir şey zor ya da çetin değildi. Kadınlarla ilişki kurmak da, ayrılmak da kolaydı, herkes kendi dengini bulurdu, her genç delikanlının, sahte ahlak kurallarının baskısına aldırmayan bir

1. Madeleine Kilisesi'nin yanındaki sokak. (Ç.N.)

kız arkadaşı vardı. Ah Paris'te yaşam ne kadar hoş ve rahattı, hele ki gençseniz! Kent içinde öylesine dolaşmak bile keyif verici ve aynı zamanda öğreticiydi, çünkü her şey herkese açıktı. Bir sahafa girip kitapları rahatça uzun uzun incelediğinizde kitapçı homurdanmaz ve söylenmezdi. Galerileri dolaşabilir, *bric-à-brac*[1] dükkânlarında her şeyin tadına bakabilir, Hotel Drouot'daki açıkartırmalara katılabilir ve parklarda mürebbiyelerle sohbet edebilirdiniz; gezmeye çıktığınızda bir yerde oturup soluklanmanız pek kolay olmazdı, çünkü sokak sizi mıknatıs gibi kendine çeker ve sürekli yeni, rengârenk şeyler sunardı. Yorulduğunuzda on binlerce kafeden birinin terasında oturabilir, bedava verilen mektup kâğıtlarına mektup yazabilir ve sokak satıcılarının gereksiz eşyalar hakkındaki saçma açıklamalarını dinleyebilirdiniz. Zor olan tek bir şey vardı: evde kalmak ya da eve dönmek, özellikle bahar geldiğinde gümüş gibi parlayan ışıklar Sen Nehri üzerine vurduğunda, yakalarına bir *sou*'ya aldıkları küçük bir menekşe iliştirmiş genç kızlar bulvarlarda gezmeye başlayınca; fakat Paris'te neşeli ve keyifli olmak için ille de baharın gelmesi şart değildi.

Benim orada olduğum tarihlerde kent henüz bugünkü gibi metro ve arabalarla bir bütünlüğe kavuşmuş değildi, güçlü ve ağır atların çektiği otobüsler sağlıyordu ulaşımı. Ancak Paris'i en iyi "Imperial"den bu geniş arabaların birinci katından ya da pek hızlı gitmeyen üstü açık faytonlarından keşfedebilirdiniz. Fakat Montmartre'dan Montparnasse'a kadar gitmek her zaman küçük bir seyahat demekti. Parisli küçük burjuvaların tutumluluğunu düşündüğümde, *rive droite*[2] yakasında oturup da

1. (Fr.) Ivır zıvır satan dükkânlar. (Ç.N.)
2. Sen Nehri'nin sağ tarafı. (Ç.N.)

henüz *rive gauche*[1] yakasını hiç görmemiş bazı Parislilerin olduğuna, Luxembourg Parkı'nda oynayan çocukların şimdiye kadar Tuileries Parkı'nı ya da Monceau Parkı'nı görmediklerine dair anlatılan hikâyeleri inandırıcı buluyorum. Gerçek bir Parisli ya da bir *concierge*[2], *chez soi*'dan[3] ya da yerinden ayrılmaz; kocaman Paris'ten kendi küçük Paris'ini yaratır, bu nedenle bu semtlerin her biri kendine özgüdür ve hatta taşralı bir yapısı vardır, çünkü buraya yerleşenler memleketlerinin özelliklerini de beraberlerinde getirirler. Bu yüzden bir yabancı için nereye yerleşeceğine karar vermesi önemlidir. Quartier Latin semti artık bana çekici gelmiyordu. Yıllar önce bir kez yirmi yaşındayken kısa süreliğine geldiğimde istasyondan doğrudan oraya gitmiştim, aynı günün akşamı Café Vachette'de oturmuş, Verlaine'in genelde oturduğu yere ve kafayı iyice çekince kendisine saygı gösterilmesi için ağır bastonunu öfkeyle vurduğu mermer masaya bakmıştım uzun uzun. Ona olan saygımın ifadesi olarak, başka zaman ağzına içki koymayan ben bir kadeh *absinth*[4] içmiş, ancak bu yeşilimsi içkiden hoşlanmamıştım; fakat genç ve saygılı biri olarak Quartier Latin'de Fransa'nın büyük şairlerinin geleneklerine uymam gerektiğine inanıyordum; aslında o gelişimde kitaplardan tanıdığım Quarter Latin havasını gerçekten soluyabilmek ve olması gerektiği gibi yaşabilmek için Sorbonne'da beş katlı bir apartmanın çatı katında yaşamam gerektiği-

1. Sen Nehri'nin sol tarafı. (Ç.N.)

2. (Fr.) Bu sözcük, eskiden bir kalenin bekçisi anlamına geliyordu. Sonraları anlam değiştiren sözcük sarayda memur olarak çalışan ya da hapishanede gardiyanlık yapanlara verilen bir isim oldu. Günümüz Fransızcasında kapıcı ya da resepsiyonist anlamına gelmektedir. (Ç.N.)

3. (Fr.) Evinden. "Kendi mekânının efendisidir" anlamı da vardır. (Ç.N.)

4. Çok yüksek oranda alkol içeren bir içkidir. Günümüzde birçok ülkede yasaklanmıştır. (Ç.N.)

ne inanmıştım. Yirmi beş yaşına geldiğimde ise böylesi saf ve romantik düşünmüyordum artık, üniversiteliler semtini çok enternasyonal ve Paris'in özelliklerinden uzak bulmuştum. Ayrıca sürekli kalacağım yerin, edebi kişilikleri anımsatan bir yer olmasından ziyade, elden geldiğince işime uygun bir yer olmasına dikkat ediyordum. Böylece hemen bir yer aramaya koyuldum. Paris'in şık semti Champs Élysées bu amacıma hiç de uygun değildi, aynı şekilde Balkanlar'dan gelen tüm zengin yabancıların buluştuğu ve garsonlardan başka kimsenin Fransızca konuşmadığı Café de la Paix çevresi de uygun değildi. Daha çok bir zamanlar Rilke ve Suarez'in de yaşamayı tercih ettiği, kilise ve manastırların çevrelediği Saint Sulpice çekici geliyordu bana; Fakat St. Louis'de oturmayı tercih ederdim, Paris'in iki yakasına, *rive droite*'a ve *rive gauche*'a yakın olabilmek için. Fakat daha ilk hafta gezintiye çıktığımda daha güzel bir yer bulmayı başardım. Sarayın büyük salonlarında gezerken Prens Egalité'nin[1] 18. yüzyılda birbirinin tıpa tıp aynısı olarak yaptırdığı bu büyük *carrés*[2] arasında yer alan, inşa edildiği dönemde eşi benzeri bulunmayan bir sarayın küçük ve basit bir otele dönüştürüldüğünü gördüm. Odalardan birini gezdim; pencere, havanın kararmasıyla kapıları kapanan Royal Sarayı'nın bahçesine bakıyordu. Huzursuz dalgaların uzaklardaki kıyılara vurması gibi, kentin belli belirsiz ve ahenkli gürültüsü duyuluyordu yalnızca ve ay ışığı, heykelleri aydınlatıyordu, sabahın ilk saatlerinde rüzgâr yakındaki bir halin nefis sebze kokularının esintisini yayıyordu. Royal Sarayı'nın bu tarihi dörtgeninde 18. ve 19. yüzyıl şairleri, devlet adamları oturmuşlardı, tam

1. Tam adı Louis Philippe Joseph Egalité (1747-1793): Fransız asıllı prens ve Orléans dükü. (Ç.N.)

2. Bina kompleksi. (Ç.N.)

karşıdaki evin çatı katında Balzac ve Victor Hugo'nun, daracık yüz basamağını tırmanıp ziyaret ettiği, benim de çok sevdiğim bayan şair Marceline Desbordes-Valmore oturmuştu. Camille Desmoulins'nin[1], halkı Bastille'i basmaya çağırdığı mermer tam orada pırl pırıl parlıyordu, küçük Teğmen Bonaparte'ın kaldırımlarda dolanan, pek erdemli de olmayan kadınlar arasından kendine bir arkadaş seçtiği kapalı giriş şuracıktaydı. Buradaki her taş Fransa'nın tarihini anlatıyordu; ayrıca öğleden önceki zamanımı geçirdiğim kütüphane bir sokak ilerideydi. Tablolarıyla Louvre Müzesi, insanlarla dolu bulvarlar da pek uzakta değildi; nihayet tam arzu ettiğim yerdeydim, yüzyıllardır Fransa'nın yüreğinin sımsıcak ve ahenkli attığı yerde, Paris'in tam göbeğindeydim. Bir defasında beni ziyarete gelen André Gide[2], Paris'in merkezindeki bu sessizliğe şaşırıp söyle demişti: "Kentimizin en güzel köşelerini yabancılardan öğrenmeliyimişiz." Gerçekten de dünyanın en canlı kentinin tam ortasında bu romantik çalışma odası kadar buram buram Paris kokan ve bir o kadar da dünyadan uzak bir köşe bulamazdım.

O tarihlerde caddeleri nasıl da arşınlardım! Ne kadar çok şey görmüş, tüm sabırsızlığımla neler neler araştırmıştım! Çünkü yalnızca 1904'lerin Parisini değil, bütün yüreğim ve aklımla IV. Henri'nin, XIV. Louis'nin, Napoléon'un ve devrimin Parisini de, Rétif de la Bre-

1. Camille (Lucie-Simplice) Desmoulins (1760-1794): Fransız Devrimi'nin en etkili gazeteci ve risale yazarlarından, ılımlı demokrat. 1789'da devrim başladığında halkı etkileyen bir hatip oldu ve 12 Temmuz 1789'da bir grup Parisliyi silahlı ayaklanmaya sürükledi. (Ç.N.)

2. André (Paul-Guillaume) Gide (1869-1951): 1947'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Fransız yazar, hümanist ve ahlakçı. (Ç.N.)

tonne'un[1] ve Balzac'ın, Zola ve Charles Louis Philippe'in Parisini, tüm sokaklarını, kişilerini ve olaylarını da arıyordum. Burada, Fransa'da her zaman olduğu gibi büyük ve gerçek bir edebiyatın, halkına ölümsüzlüğü geri verdiğini hissediyordum, çünkü Paris'teki her şeyi kendi gözlerimle görmeden önce şairlerinin, romancılarının, tarihçilerinin ve törebilimcilerinin anlattıklarından biliyordum zaten. Onlarla karşılaştığımda, kendi gözümle gördüğümde, bildiklerimi hatırlamış, tanımış oldum yalnızca, tıpkı Aristoteles'in tüm sanatların en büyüğü ve en gizemlisi diye övdüğü, Yunanlıların "*anagnosis*"[2] dediği zevkti sadece. Ancak bir şey daha var: Bir halkın ya da kentin en gizli köşeleri ve yönleri kitaplardan ya da sürekli dolaşarak, gezerek değil, yetiştirdiği büyük insanlardan öğrenilir. İnsanlarla ülkesi arasındaki gerçek ilişki, ancak yaşayanlarla kurulan düşünce dostluğu sayesinde öğrenilebilir; yalnızca dışarıdan gözlemlemek gerçekdışı ve peşin yargıya neden olur.

Ben böyle dostluklar kurmuştum ve bunların içinde en iyisi de Léon Bazalgette[3] ile olan dostluğumdu. Haftada iki kez St. Cloud'da ziyaret ettiğim Verhaeren ile yakın dostluğum sayesinde Café du Dôme'u dolduran ve aslında her yerde, ister Münih'te, ister Roma'da, ister Berlin'de olsun birbirinden hiçbir farkı olmayan ve yabancıların girebildiği yegâne çevre olan o ressam ve edebiyatçı çevresine girmek zorunda kalmamıştım. Verhaeren ile birlikte bu lüksüne ve rahatına düşkün cıvıl cıvıl kentin tam ortasında, her biri yaratıcı sessizliğiyle ıssız

1. Rétif de la Bretonne (1734-1806): 18. yüzyıl realist edebiyatın önde gelen Fransız yazarlarından. "Gerçeklik", "Gerçekçilik ve Aydınlanma" felsefesiyle de tanınır. (Ç.N.)

2. (Yun.) Yeniden tanımak, anımsamak. (Ç.N.)

3. Léon Bazalgette (1873-1928): Fransız biyografi yazarı ve çevirmen. (Ç.N.)

bir adada gibi yaşayan ressamların ve şairlerin yanına gidiyordum, Renoir'ın[1] atölyesini ve en iyi öğrencilerini bile görmüştüm. Eserleri bugün on binlerce dolara alıcı bulan bu empresyonistlerin dış görünüşleri ve yaşayış biçimleri küçük bir burjuvanın ya bir emeklininkinden farksızdı; Münih'te Lenbach[2] ya da diğer ünlüler lüks ve ihtişamlı villalarında yaşarken bunlar sıradan küçük bir ev ve yanına inşa edilmiş atölyelerinde "gösterişten" uzak bir hayat sürüyorlardı. Kısa bir süre sonra tanıştığım şairlerin de tıpkı bu ressamlar gibi sade ve sıradan hayatları vardı. Bazıları devlet dairelerinde küçük memurluklar edinmişti, burada pek fazla işleri olmazdı; en alttan en üste kadar tüm makamların, düşünce ürününe büyük saygı gösterdiği Fransa'da yıllardır uygulanan bir gelenek vardı; eserlerinin geliriyle geçinemeyen şair ve yazarlara göze pek çarpmayan, işi az, parası da çok olmayan memuriyetler verilirdi; örneğin donanma bakanlığında ya da senatoda kütüphanecilik görevi. Küçük bir maaş karşılığında çok az iş yaparlardı, çünkü senatörler çok ender kitap isterlerdi, böylece burada çalışan şanslı kişi, eski senato sarayının şık odasında Luxembourg Parkı'na bakan pencerenin önüne oturup mesai saatleri içinde alacağı parayı düşünmeden sessiz, sakin ve rahat bir şekilde şiirlerini yazabilirdi ve bu mütevazı güvence ona yeterdi. Diğerleri ise, Duhamel[3] ve Durtain[4] gibi doktordular ya da Charles Vildrac gibi küçük tablo dükkânları vardı ya

1. Kastedilen kişi ressam Pierre Auguste Renoir'dır (1841-1919). (Ç.N.)

2. Franz von Lenbach (1836-1904): 19. yüzyıl sonlarında Almanya'da en beğenilen portre ressamı. (Ç.N.)

3. Georges Duhamel (1884-1966): Fransız yazar. Asıl mesleği diş hekimliği olan Duhamel'in edebiyat yaşamı şiir, oyun ve edebiyat eleştirileri yazarak başladı. I. Dünya Savaşı sırasında cephede cerrah olarak görev yapan Duhamel eserlerinde savaşın anlamsızlığını ve yol açtığı acıları yansıtmıştır. (Ç.N.)

4. Luc Durtain (1881-1959): Fransız doktor.

da Romains ve Jean Richard Bloch gibi lisede öğretmenlik yapanlar vardı ya da Paul Valéry gibi zamanını Havas Ajansı'nda geçiren ya da yayınevlerinde yardımcı olarak çalışanlar vardı. Fakat hiçbirinin gözü yükseklerde değildi, kendilerinden sonra gelen, eserlerinin filme çekilmesi ya da birkaç defa basılmasıyla ne oldum delisi olan ve sanattaki daha ilk adımıyla kendilerini bir şey sananlar gibi kibirli de değillerdi. Bu şairlerin herhangi bir hırsa kapılmadan buldukları bu küçük işlerden bekledikleri tek şey, çalışmalarını özgürce sürdürebilmek için geçimlerini sağlayabilecekleri küçük bir güvenceydi. Bu güvence sayesinde Paris'in o büyük, kokuşmuş günlük gazetelerinin tekliflerini geri çevirebiliyor ve hiçbir ücret almaksızın sadece kişisel fedakârlıklarla ayakta durabilen dergilere yazabiliyor ve yazdıkları oyunların küçük sanat tiyatrolarında oynanmasını ve isimlerinin başlangıçta dar bir çevrede tanınmasını göze alabiliyorlardı: Örneğin Claudel[1], Péguy[2], Rolland, Suarez ve Válery'nin[3] adlarını yıllarca yalnızca küçük, seçkin bir çevre biliyordu. Her şeyi çabuk çabuk yapan ve çok yoğun olan bu kentte sadece onların acelesi yoktu. Onlar için sessizce yaşamak, gürültü, kalabalık dışındaki sakin bir çevrede işini sessiz sessiz yapmak, kendini göstermekten ve ünlü olmaktan daha önemliydi ve onlar, sanat alanında özgür ve cesur düşünebilmek için küçük burjuvalar gibi sınırlı yaşamaktan gocunmazlardı. Eşleri yemek pişirir ve ev işleriyle uğraşırdı; bu nedenle onlarla birlikte geçirdiğimiz akşamlar dostça ve samimi olurdu. Üzerinde kareli bir örtünün olduğu masanın hasır sandalyelerinde oturulurdu – aynı katta yaşayan bir işçinin yaşamından farksız bir

1. Paul Claudel (1868-1955): Fransız şair, oyun yazarı, diplomat. (Ç.N.)
2. Charles Péguy (1873-1914): Fransız şair, deneme yazarı ve editör. (Ç.N.)
3. Paul Válery (1871-1945): Fransız şair, filozof ve deneme yazarı. (Ç.N.)

yaşam sürerler, ama kendilerini özgür ve bağımsız hissederlerdi. Telefonları, daktiloları, sekreterleri yoktu, tekniğin olduğu gibi, propagandanın da her türlü aletini, aracını reddederlerdi; binlerce yıl önce olduğu gibi kitaplarını elle yazarlardı hatta "Mercure de France" gibi büyük yayınevleri bile, birine yazdırmayı reddeder, karışık aletler kullanmayı tercih etmezdi. Hiçbir şey dışarıya karşı prestij ya da gösteriş için boşa harcanmazdı; Fransa'nın tüm bu genç şairleri Fransız halkı gibi hayattan zevk almak için yaşardı, tabii ki en yüce bir biçimde, çalışmanın verdiği yaratıcı bir sevinçle. Bu yeni kazandığım dostluklar insancıl yönleriyle Fransız şairleri hakkındaki imajımı nasıl da değiştirmişti! Yaşam biçimleri Bourget[1] ve çağın diğer ünlü romancılarının anlattığından ne kadar da farklıydı, onlar için "sanat", dünya demekti. Hele kadınları, ülkemde okuduğum kitaplarda Fransız kadınlarının sadece maceraperest, müsrif ve süse düşkün olduklarını öğrenmiştim, onları tanıdıkça bu imajın son derece yanlış olduğunu gördüm. Bu dost çevrelerde tanıdığım tutumlu, mütevazı ve en kötü koşullarda bile neşesinden hiçbir şey kaybetmeyen, küçücük ocaklarında mucizeler yaratan, çocuklarını koruyan ve eşlerini her konuda destekleyen ve onlara sadık kalan Fransız kadınlarından daha iyi ve kendi halinde ev kadınlarına başka bir yerde rastlamadım. Yalnızca bu çevrelere bir dost, bir arkadaş gibi giren ve onlarla birlikte yaşayan kişi gerçek Fransa'yı tanıyabilir.

Ne yazık ki adı bugün yeni Fransız edebiyatı kitaplarında geçmeyen, dostlarımın dostu Léon Bazalgette'i bu şair kuşağından ayıran en önemli özelliği, yaratıcı gü-

1. Paul (Charles-Joseph) Bourget (1852-1935): Fransız romancı ve eleştirmen. I. Dünya Savaşı öncesinde tutucu Fransız aydınlarının görüşlerini önemli ölçüde etkilemiştir. (Ç.N.)

cünün tümünü yabancı eserlere harcaması ve tüm yoğunluğunu sevdiği insanlara vermesiydi. Bu doğuştan "dost" insanda, kendini feda eden, gerçekten kendini başkalarına adayan, yaşadığı çağın önemli değerlerinin etkisine ve yayılmasına yardımcı olmayı hayatının en önemli görevi olarak gören ve bunu yaparken de asla onları keşfetmiş ve teşvik etmiş olmakla övünmeyen birini tanımış oldum. Bu angajman için kimse onu zorlamıyor, bunu coşkuyla, severek, isteyerek, tüm yüreğiyle, ahlaki bir sorumluluk ve bilinçle yapıyordu. Tutkulu bir antimilitarist olmasına rağmen biraz askerce görünüşüyle çevresindekilerle samimi, gerçek bir dost gibi anlaşırdı. Her zaman yardıma, önerilerde bulunmaya hazırdı. Sarsılmaz derecede dürüst, bir saat gibi dakikti. Hiçbir zaman kendi çıkarını düşünmez, çevresindeki herkesin her şeyi ile ilgilenirdi. Bir dostu, arkadaşı söz konusu olduğunda zamanın ve paranın önemi olmazdı ve onun dünyanın her yerinde küçük ama seçkin bir dost çevresi vardı. Walt Whitman'ı Fransızlara sevdirmek için altı yıl boyunca uğraşmış, tüm şiirlerini çevirmiş, dev bir biyografi yazmıştı. Özgür ve dünyayı seven bu adamı örnek alarak ulusunun bakış açısını sınırlar ötesine çevirmeyi ve yurttaşlarının daha kararlı, daha dostça olmalarını sağlamayı yaşamın hedefi yapmıştı: Ona göre en iyi Fransız, en tutkulu milliyetçilik karşıtıydı.

Kısa sürede çok iyi kaynaştık ve dost olduk, çünkü ikimiz de milliyetçi düşünmüyorduk, ikimiz de herhangi bir çıkar gözetmeden yabancı eserlere tüm gücümüzle hizmet etmeyi seviyor ve düşünce özgürlüğünü yaşamın *primum* ve *ultimum*'u[1] olarak görüyorduk. Onun saye-

1. (Lat.) *Primum* başlangıç, ilk defa, ilk önce anlamına, *ultimum* ise sonuncusu, en sınırdaki, en kötüsü, son anlamına geliyor. Metin içinde yaşamın olmazsa olmazı anlamına gelmektedir. (Ç.N.)

sinde ilk kez o "yeraltı" Fransası ile tanıştım; sonraları Rolland Oliver'in karşısında Alman Johann Christoph'un nasıl direndiğini okuduğumda, neredeyse bizim yaşadıklarımız anlatılıyor sandım. Fakat bizim dostluğumuzun en güzel ve benim asla unutamadığım yanı, sürekli güç ve titiz bir noktayı aşmak zorunda oluşuydu. Normal koşullarda böylesi bir titizlikle, inatla direnmek iki yazar arasında dürüst ve içten bir yakınlığı engellerdi. Bu titizlik Bazalgette'in, yazdığım her şeyi o şaşmaz dürüstlüğüyle tümden reddetmesiydi. Beni çok severdi, Verhaeren'in yapıtlarına harcadığım emeğe büyük saygı gösterirdi. Paris'e ne zaman gelsem, beni selamlayan ilk kişi olarak istasyonda beni bekler olurdu, tüm önemli hususlarda iki kardeşten daha iyi anlaşırdık. Ama konu benim kendi çalışmalarım olduğunda kararlı bir şekilde "hayır" derdi. Henri Guilbeaux'nun[1] (sonraları Dünya Savaşı'nda Lenin'in dostu olarak önemli bir rol oynayacaktı) çevirilerinden şiirlerimi ve düzyazılarımı okumuş ve hepsini sert bir şekilde yerden yere vurmuştu. Hiçbirinin gerçeklikle ilgisi yok, diye acımasızca eleştirmiş, bunların (kendisinin en çok nefret ettiği) esoterik edebiyat olduğunu söylemişti. Benim özelikle böyle şeyler yazmama çok kızıyordu. Kendine karşı da kesinlikle dürüst olmak istediğinden bu noktada nezaketen bile olsa, hoşgörü göstermiyordu. Örneğin bir derginin yöneticiliğini yaparken yardımımı rica etti; Almanya'dan önemli kişiler, yazıları benimkinden daha iyi olan kişiler bulmamı istedi. En yakın dostu olan benden yazı istemez ve ısrarla tek bir satırımı bile yayınlamamakta direnirdi. Oysa bir yayınevi için kitaplarımdan birinin Fransızca tercümesi-

1. Henri Guilbeaux (1885-1938): Fransız sosyalist politikacı. I. Dünya Savaşı sırasında Zimmerwald Savaş Karşıtı Hareketi'nde yer almış, sonrasında komünist olmuştur. (Ç.N.)

ni hiçbir ücret almadan büyük bir emek vererek gözden geçirdi. Bu tür gariplikler kardeşçe dostluğumuzu on yıl boyunca bir dirhem bile geriletmemiş, dostluğumuzu gözümde daha da değerli kılmıştır. Dünya savaşı sırasında tüm öncekileri iptal etmiş olsam da, nihayet kendime has, özgür bir üsluba ulaştığımda en çok Bazalgette'in takdirine sevinmişimdir. Çünkü onun bu yeni yazdığım eserlerim için söylediği "evet"in, on yıl boyunca söylediği kesin "hayır" kadar dürüst olduğunu biliyordum.

Rainer Maria Rilke'nin değerli adını, bir Alman şairi olmasına rağmen Paris günlüğümün yapraklarına yazmamın nedeni, Paris'te en çok onunla birlikte vakit geçirmeyi tercih ettiğim ve yüzünü tıpkı eski resimlerde olduğu gibi, hiç kimsenin sevmediği kadar çok sevdiği bu kentin fonunda gördüğüm içindi. Onun ve diğer ustaların altını işler gibi yarattıkları yüce sözcükleri bugün hatırladığımda, ulaşılmaz yıldızlar gibi gençlik yıllarımı aydınlatan o saygın isimleri düşündüğümde ister istemez aklıma şu hüzünlü soru takılıyor: Günümüzün bu huzursuz ve karışık dünyasına onlar gibi saf ve kendisini yalnızca şiire adamış şairler acaba bir daha gelecek mi? O şairler ki, her bir kıtanın mükemmel olması ve diğer kıtaya mükemmel bir şekilde bağlanması, içine müziğin melodisinin nüfuz ettiği her bir mısraın rengârenk tablolar gibi ışıl ışıl parlaması için sessiz sessiz, fakat büyük bir tutkuyla çabalayan, geniş kitlelerin ilgisine, unvana, şan, şöhret ve paraya itibar etmeyen bu çok sevdiğim şairler, kaderin tüm fırtınaları ve kasırgalarıyla altüst ettiği günümüzde devamını göremeyeceğimiz için derin üzüntü duyduğum bu şairler, kayıp bir kuşak değil mi? Bir lonca gibiydiler, gürültülü dünyamızın ortasında adeta tarikat gibiydiler, günlük yaşama bilerek sırt çevirirlerdi, tüm

evrende önem verdikleri tek şey, kafiyeler birbirini takip edip de, rüzgârda düşen bir yaprağın çıkardığı sesten daha yumuşak olan, ancak canlılığıyla da en uzaktaki gönülleri bile fethederek inanılmaz duygular uyandıran o yumuşak, ancak yumuşaklığına rağmen zamanın gürültüsünü bastıran tondu. Kendilerine karşı böylesine sadık insanların yaşadığı bir dönemde yaşamış olmak, biz gençler için ne yüce bir şeydi, tüm sevgilerini –devrin ve gazetelerin değil– sadece sözcüklerin tonuna, sonsuz ve ölümsüz sözcüklere veren, büyük bir disiplinle dilin hizmetkârlığını ve koruyuculuğunu yapan bu insanlar nasıl da örnek alınası kişilerdi. Onları incelemek insanı adeta utandırırdı, çünkü nasıl da sakin, sıradan ve basit bir yaşam sürerlerdi, kimi taşrada bir köylü gibi yaşar, kimi küçük bir meslek yapar, kimi seyyah gibi tüm dünyayı dolaşırdı; hepsi çok az kişi tarafından tanınırdı, ama o denli tutkuyla da sevilirdi. Kimi Almanya'da, kimi Fransa'da, kimi İtalya'da yaşardı, ama hepsinin vatanı aynıydı, onların vatanı şiirdi. Geçici, günlük olan her şeyi reddederlerken, tıpkı bir sanat eserine biçim verdikleri gibi kendi hayatlarını bir sanat eserine dönüştürürlerdi. Gençliğimizde böylesine kusursuz ve mükemmel şairlerle aynı dönemde yaşamış olmak bir mucize gibi gelir bana. Ama bu nedenle sürekli gizli bir endişeyle şu soruyu sorarım kendime: Orman yangınlarının, hayvanları saklandığı gizli deliklerinden çıkarması gibi, insanların içinde biriktirdiği şeyleri canice söküp alan yaşam biçimimizde ve çağımızda kendini tümüyle sanata adamış şair ruhlar olacak mı? Gerçi bir şairin büyük mucizesini en uygunsuz zamanlarda ortaya çıkardığını biliyorum ve Goethe'nin Lord Byron için yazdığı ağıtında şu etkili tesellisi hep doğru çıkmıştır: "Çünkü dünya hep doğurur şairi, ezelden beri doğurduğu gibi." Her zaman, yine ve tekrar böyle şairler gelecektir, çünkü ölümsüzlük zaman

zaman bu paha biçilmez rehini hiç hak etmeyen çağlara bile armağan eder. Özellikle içinde yaşadığımız çağ en saf, en kendi halinde olanlara bile Avrupa'nın savaş öncesindeki o sakin ve rahat dönemde şairlerine kendilerini hazırlamak, donatmak, geliştirmek ve olgunlaşmak için gerekli olan o huzuru vermeyen bir zaman değil mi? Bugün Valéry, Verhaeren, Rilke, Pascoli[1], Francis Jammes[2] gibi şairlerin kaçının okunduğunu, kulaklarında o hafif müzik yerine yıllardır propagandanın ve top seslerinin çınladığı bir kuşağa ne kadar hitap ettiklerini bilmiyorum. Bildiğim ve söylemeyi görev saydığım tek şey, artık makineleşmiş dünyamızın ortasında mükemmelliğe ulaşmış böylesi kutsal kişilerin aramızda olmasının bizler için ne kadar büyük bir mutluluk ve örnek olduğudur. Geriye baktığımda bazılarıyla yakınlaşmamın ve genç yaşlarda duyduğum hayranlığım sayesinde kurduğum köklü dostlukların hayatımdaki en önemli şeylerden biri olduğunu anlıyorum.

Bütün bu şairlerin içinde Rilke kadar sessiz, gizemli ve gözlerden uzak yaşayan başka biri belki de yoktu. Fakat bu yalnızlık ne kendi tercihi, ne zorlama bir şeydi ne de Almanya'da Stefan George'ninki gibi keşişlik özentisiydi, nereye giderse gitsin, nerede olursa olsun bu yalnızlık onu sarardı. Her türlü gürültüden ve hatta – "ismi çevresinde toplanan yanlış anlamaların tümü" diye adlandırdığı– kendi şöhretinden bile kaçardı ve üzerine vuran değersiz merak dalgaları sadece ismine isabet eder, kendisine ulaşamazdı. Rilke'ye ulaşmak zordu, onu arayabileceğiniz bir evi, adresi, yurdu, sürekli oturduğu ya da çalıştığı bir yer yoktu. Sürekli dünyayı dolaşır, kendisi

1. Giovanni Pascoli (1855-1912): İtalyan şair. (Ç.N.)
2. Francis Jammes (1868-1938): Fransız yazar. (Ç.N.)

dahil hiç kimse nereye gideceğini önceden kestiremezdi. Dönüşü olmayan kararlar vermek, planlar programlar yapmak, sözleşmek, aşırı duygusal ve her türlü baskıya duyarlı ruhunu sıkıyordu. Bu nedenle onunla bir yerlerde ancak tesadüfen karşılaşabilirdiniz. Bir İtalyan resim galerisinde kim olduğunu tam anlamadan sakin ve dostça gülümseyişiyle karşılaşabilirdiniz, ancak sonrasında içinin ışığının aydınlattığı, göze çarpmayan yüzünde size çevrilmiş mavi gözlerinden onu tanıyabilirdiniz. Fakat varlığının en gizemli yanı da, onun bu sıradanlığıydı. Sarı bıyıklı, hafif hüzünlü, dikkat çekici hiçbir çizgisi olmayan bir Slav'ı andıran yüzüyle bu genç adamın önünden geçip giden binlerce insan, onun bir şair, hatta yüzyılımızın en büyük şairlerinden biri olduğunu fark etmezdi bile; onun özelliğini ancak ona yakınlaştığınızda anlayabilir, geri planda kalma, dikkat çekmeme konusundaki aşırı hassas kişiliğinde görebilirdiniz. Yürüyüşü, konuşması kelimelerle anlatılmayacak kadar sessizdi. İnsanların bulunduğu bir mekâna girişi öyle sessiz olurdu ki, hiç kimse onu fark etmezdi. Sessizce bir köşeye çekilip otururdu, kafasını bir şey meşgul ettiğinde farkında olmadan alnını kırıştırırdı, konuşmaya başladığında ise her türlü yapmacık tavır ve vurgulardan kaçınırdı. Tıpkı bir annenin çocuğuna masal anlatması gibi doğal, sade ve sevgiyle anlatırdı; onu dinlemek çok güzel olurdu, en sıradan konular bile onun anlatımıyla canlılık ve önem kazanırdı. Ama büyük bir topluluğun dikkatini fark eder etmez derhal konuşmasını keser ve sessizliğine gömülürdü. Her hareketinde, her davranışında bu sessizlik hâkimdi; güldüğünde bile sesinin tonu ölçülü olurdu. Sessizlik onun için bir ihtiyaçtı ve bu nedenle gürültü ve duygunun her türlü şiddetinden rahatsız olurdu. Bir defasında "Duygularını kan gibi dışarıya akıtan bu insanlar beni yoruyor," demiş ve eklemişti: "Bu nedenle Rusları likör içer gibi

yudum yudum alıyorum." Davranışlardaki ölçülülük kadar düzen, temizlik ve sessizlik de onun için fiziksel bir ihtiyaçtı. Tıka basa dolu bir tramvayda yolculuk etmek ya da gürültülü bir lokalde oturmak saatlerce rahatsız olmak demekti. Bayağı olan hiçbir şeye tahammül edemezdi; maddi olanakları kısıtlı olmasına rağmen giyiminde bir itina, temizlik ve zevk göze çarpardı. Bu da ince ve titizlikle düşünülmüş sadeliğinin ustaca eseriydi ve dikkat çekmeyen, ona özgü gümüş bir zincir bileklik gibi ufak, ama kendisini mutlu eden ayrıntılarla tamamlanırdı. Çünkü en kişisel ve özel şeylerinde bile mükemmellik ve uyum olarak gördüğü estetik anlayışını ortaya koyardı. Bir defasında onu evinde seyahate çıkmazdan önce –her türlü yardımımı haklı olarak gereksiz bulduğundan geri çevirmişti– valizini hazırlarken görmüştüm. Bir mozaik döşer gibiydi, her bir eşyayı itinayla açtığı yere nazikçe yerleştiriyordu, böyle her şeyi çiçek gibi yan yana koyarken yabancı bir elin karışması hiç de doğru olmayacaktı. Bu temel güzellik anlayışını en önemsiz ayrıntıda bile uygulardı; müsveddelerini en güzel kâğıtlara düzgün ve yuvarlak harflerle, adeta bir cetvel tutulmuş gibi titizlikle yazar, en sıradan bir mektup için bile güzel bir kâğıt çıkarır, satırlardan taşmayan düzgün bir yazıyla yazardı. En acil mektuplarda bile sözcüklerin üstünü çizmez, yazdığı bir cümle ya da ifade yeterince mükemmel olmadığında mektubu baştan yazardı. Rilke mükemmel görmediği hiçbir şeyi elinden çıkarmazdı.

Doğasındaki sessizlik, yanına yaklaşan herkesi etkilerdi. Rilke'yi asabi bir insan olarak düşünmek nasıl mümkün değilse, varlığıyla etrafına dalga dalga yaydığı sessizlikten etkilenmeyip her türlü taşkınlık ve aşırılığını terk etmeyen insan da olamazdı. Çünkü onun kişiliğinin bu ölçülü, dingin yönü gizemli, etkili, eğitici ve ahlaki bir güç gibi çevresine yayılırdı. Onunla uzun uzun bir

konuşma yaptıktan sonra saatlerce, hatta günlerce herhangi bayağı bir davranışta bulunamazdınız. Ancak Rilke'nin bu sürekli ölçülü doğası ve Kendini-Asla-Tam-Olarak-Vermeme isteği her türlü samimi ilişkiye ta başından bir mesafe koyardı; sanırım Rilke'nin "dostu" olmakla övünebilen çok az sayıda insan vardır. Yayımlanmış olan altı ciltlik mektuplarının nerdeyse hiçbirine "dostum" diye başlamamış, okul yıllarından bu yana hiç kimseye sen diye hitap etmemiştir. Bu olağanüstü aşırı duygululuğu hiç kimsenin ya da bir şeylerin kendisine fazla yakınlaşmasına izin vermez, özellikle güçlü, erkeksi olan her şey onda fiziksel bir hoşnutsuzluk yaratırdı. Kadınlarla daha rahat konuşurdu, onlara sık sık yazar ve bundan da pek hoşlanırdı ve onların yanında kendini daha özgür hissederdi. Belki de kadınların sesinde, erkeklerdeki o gırtlaktan gelen ton olmaması hoşuna giderdi, çünkü çirkin seslere dayanamazdı. Yüksek bir aristokratla yaptığı bir konuşması gözlerimin önüne geliyor, bu ince erkek sesinin kendisini rahatsız ettiğini belli etmemek için nasıl da büzülmüş, omuzları çökmüş, gözlerini bile kaldıramamıştı. Ama onu bir de hoşlandığı biriyle konuştuğunda görün, sözcüklerinde ve davranışlarında yine tutumlu olmasına karşın, içinden taşan iyilik ve güzellik karşısındakinin gönlüne sıcak, şifalı bir ışık gibi süzülürdü.

Paris'te, insanın gönlünü zenginleştiren bu kentte Rilke çekingen ve ürkek davranıyordu, ama yine rahat ve her şeye açıktı, kim bilir belki de eserleri ve ismi henüz tanınmadığından ve bu şekilde kendini daha özgür ve mutlu hissettiğinden. Onu Paris'te iki kez farklı farklı pansiyonlarda ziyaret etmiştim. Her ikisi de sade ve gösterişsizdi, ama onun güzellik anlayışıyla bir stil ve sessizlik kazanmıştı. Gürültülü komşuların olacağı büyük bir kiralık evdense, konforlu olmasa bile eski, ancak kendisi-

ni rahat hissedeceği bir yeri tercih ederdi ve her nerede olursa olsun yaşadığı mekânı o ölçülü, düzenli kişiliği sayesinde kısa sürede işlevsel ve doğasına uygun bir hale getirmeyi bilirdi. Her zaman çok az eşyası olurdu, ama bir vazo ya da kap içindeki rengârenk çiçekleri eksik olmazdı, kim bilir belki bayanların getirdiği ya da kendisinin aldığı çiçeklerdi bunlar. Duvarda hep ışıl ışıl parlayan kitapları olurdu, güzel ciltlenmiş ya da itinayla kaplanmış kitaplar, çünkü kitapları da konuşamayan hayvanlar gibi severdi. Yazı masasının üzerinde kurşunkalemler ve diğer kalemler dümdüz sıralanmış bir şekilde ve boş kâğıtlar itinayla üst üste konulmuş olurdu; tüm yolculuklarında yanından ayırmadığını düşündüğüm bir Rus ikonu ve Katolik haçı çalışma masasına dinî bir hava verirdi, oysa onun dindarlığı hiçbir dogmaya dayanmazdı. Her eşyanın büyük bir titizlikle seçildiği ve korunduğu hissedilirdi, ödünç aldığı bir kitabı, ipek bir kâğıtla kaplanmış, hiçbir sayfası kıvrılmamış ve tıpkı önemli bir hediye gibi renkli bir kurdeleyle bağlanmış olarak iade ederdi; *Weise von Liebe und Tod*[1] adlı eserinin müsveddelerini çok değerli bir hediye olarak odama getirdiği gün hâlâ hatırımda ve sardığı kâğıdı da hâlâ saklarım. Ama hepsinden güzeli Rilke'yle Paris'i gezmekti, çünkü bu, en sıradan şeylere bile önemli ve gören gözlerle bakmak demekti; her küçük ayrıntıyı, hatta işyeri tabelalarını bile, isimleri melodik gelirse yüksek sesle okurdu; Paris'i köşe bucak tanımak onun için bir tutkuydu, neredeyse onda gördüğüm tek tutkuydu. Bir defasında ortak arkadaşlarımızın yanında karşılaştığımızda, ona bir gün önce

1. Eserin tam adı *Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke*'dir. (1906). Kitap, 2006 yılında Cem Yayınevi tarafından *Beyaz Prenses Sancaktar* adıyla çevrilmiştir. (Ç.N.)

tesadüfen aralarında André Chénier'nin[1] de bulunduğu giyotinin son kurbanlarının gömüldüğü Cimetière de Picpus'da[2] eski "Barrière"e[3] gittiğimi söyledim; bir yabancının ender gittiği, dağınık mezarlarla kaplı, insanın içine işleyen bu küçük yeşil alanı anlattım, dönüş yolunda da sokaklardan biri üzerinde gördüğüm bir manastırın açık kapısından girip hiç konuşmadan, sessizce dinsel bir ayindeymiş gibi tespih çeken bir rahibeyle karşılaştığımı ekledim. Her zaman sakin ve kendini kontrol etmesini bilen Rilke'yi çok ender böyle sabırsız görmüşümdür. André Chénier'in mezarını ve manastırı mutlaka görmek istiyordu. Onu oraya götürebilir miyim, diye sordu. Hemen ertesi gün oradaydık. Bu ıssız mezarlıkta kendinden geçmiş bir halde sessizce dururken onu "Paris'in en şiirsel" yeri olarak niteledi. Fakat dönüş yolunda manastırın kapısı kapalıydı. İşte o zaman eserlerinde de gösterdiği sessiz sabrını ölçme fırsatını buldum. "Tesadüfü bekleyelim," dedi ve kapının açılıp açılmayacağını görecek şekilde başını eğip öylece bekledi. Belki yirmi dakika kadar bekledik. Derken manastırın rahibelerinden birinin binaya yaklaştığını ve kapıyı çaldığını fark ettik. "Şimdi," diye fısıldadı heyecanla Rilke. Rahibe onun bu sessiz heyecanını sezmişti –ondaki her şeyin ta uzaklardan hissedildiğini söylemiştim–, ona yaklaşıp birini bekleyip beklemediğini sordu. Rilke o yumuşak ve güven uyandıran tebessümüyle rahibeye, manastırın gi-

1. André Marie de Chénier (1762-1794): Fransız şairi. Duyarlı ve duygusal bir tarzla yazdığı şiirleri, romantizm hareketinin müjdecisi sayılır. Daha 32 yaşındayken, Fransız İhtilali sonrasındaki kargaşa döneminde devlete karşı işlenmiş suçlar nedeniyle giyotinle idam edildi. İstanbul'da Galata semtinde şairin doğduğu eski evin üzerinde tarihsel önemini belirten bir plaka ve Chénier aile arması bulunmaktadır. (Ç.N.)

2. Picpus Mezarlığı. (Ç.N.)

3. Bir semt adı. (Ç.N.)

rişini görmek istediğini söyledi açık açık. Rahibe de ona gülümseyerek kendisini içeriye alamayacağını söyledi. Ama bahçıvanın yan taraftaki evine gidebileceğini ve üst katın penceresinden rahatça görebileceğini söyledi. Bu da Rilke'ye yetti.

Rilke ile yollarımız sonra da birçok kez keşişti, ama onu her düşündüğümde en acılı saatlerine şahit olmadığı Paris'te hayal ederim.

Yolun başında olanlar için böylesi ender insanlarla karşılaşmak büyük bir kazançtır; ama tüm yaşamım boyunca çok önemli olacak dersi daha sonra aldım. Bu, tesadüfün bir armağanıydı. Verhaeren ile birlikte, büyük resim ve heykel sanatı döneminin bittiğinden yakınan bir sanat tarihçisiyle konuşuyorduk. Ben şiddetle ona karşı çıktım. Geçmişin büyük ustaları kadar değerli Rodin hâlâ aramızda değil miydi? Tek tek Rodin'in[1] eserlerini sayarken, birine karşı çıktığımda her zaman yaptığım gibi neredeyse öfkelenmeye başladığımı fark ettim. Verhaeren gülümseyerek araya girip "Rodin'i bu kadar çok seven biri onu tanımalı," dedi. "Yarın onun atölyesine gideceğim, sana da uyarsa, benimle gel."

Bana uyarsa mı? Sevinçten o gece uyuyamadım. Fakat Rodin'in yanında adeta dilim tutuldu, konuşamadım. Ona tek bir kelime dahi söyleyemedim ve heykellerin arasında onlardan biri gibi kalakaldım. Garip ama benim bu çekingenliğim onun hoşuna gitmişti, çünkü ayrılırken yaşlı Rodin Meudon'daki asıl atölyesini görmeye davet etti, hatta yemeğe de. İlk dersimi almıştım: Büyük

1. Auguste Rodin, tam adı René-François-Auguste Rodin (1840-1917): Görkemli tunç ve mermer yapıtlarıyla ünlü Fransız heykelci. Bazı eleştirmenlerce heykel sanatının gelmiş geçmiş en büyük ustası olarak kabul edilir. (Ç.N.)

adamlar her zaman en iyi yürekli olanlardı.

İkinci dersim, büyük adamların hemen her zaman sade bir yaşamları olduğu idi. Ünü dünyaya yayılmış, eserlerinin her çizgisini bizim kuşağın çok iyi bildiği bu adamın evinde yenen yemek, orta halli bir çiftçinin evindeki yemek kadar sıradandı; güzel bir et yemeği, birkaç zeytin, bol meyve ve yanında yöre şarabı. Şarap çekingenliğimi almış ve sonunda bu yaşlı adam ve karısıyla kırk yıllık dostummuş gibi sohbet etmeye başlamıştım.

Yemekten sonra atölyeye geçtik, en önemli eserlerinin kopyalarının toplandığı kocaman bir salondu, aralarında çoğu alçıdan yapılmış, el, kol, at yelesi, kadın kulağı gibi yüzlerce küçük, fevkalade güzel parçalar vardı. Çoğunu sadece kendi araştırmaları için yaptığı bu eskizlerin bazılarını ve orada geçirdiği zamanı bugün bile saatlerce anlatabilirim. Sonunda usta beni nemli bezlerin altında son eserinin, bir kadın başının olduğu bir kaidenin yanına götürdü. İri ve sertleşmiş elleriyle bezleri kaldırıp biraz geri çekildi. Birden ağzımdan "*Admirable!*"[1] diye bir çığlık koptu ve bu basit tavrımdan dolayı utandım. Fakat usta en ufak kibir belirtisi olmadan son derece nesnel bir tavırla eserine bakarken "*N'est-ce pas?*"[2] diye mırıldandı. Sonra bir an durup "Ama omuzda... bir saniye!" diyerek ceketini çıkarıp beyaz önlüğünü giydi, spatulasıyla yumuşak ve neredeyse canlı, nefes alıyormuş gibi görünen kadının tenini düzeltti. Biraz geri çekildi "Ve şurası," diye mırıldandı. Ufacık bir ayrıntıyla eserinin etkisini mükemmelleştirmişti. Sonrasında konuşmadı. Biraz öne, biraz geriye gitti, aynadan eserini inceledi, kendi kendine anlaşılmaz sözler mırıldandı, değişiklikler

1. (Fr.) Büyüleyici. (Ç.N.)
2. (Fr.) Değil mi? (Ç.N.)

ve düzeltiler yaptı. Yemek yerken dalgın dalgın bakan gözleri şimdi ışıl ışıl parlıyordu, adeta büyümüş ve gençleşmişti. İri ve ağır bedeninin tüm gücüyle çalışıyor, çalışıyor, çalışıyordu; her defasında bir ileri bir geri giderken döşeme tahtaları gıcırdıyordu, ama o bunu duymuyordu. Arkasında genç bir adamın bu eşsiz ustayı çalışırken görmekten mutlu, yüreği ağzında izlediğini fark etmiyordu bile. Beni tamamen unutmuştu. Ben onun için yoktum; sadece önündeki cismi, heykeli onun arkasında da mutlak mükemmelliğin görülmez hayali vardı.

Derken on beş dakika, yarım saat ve ne kadar olduğunu bilmediğim bir süre geçti. Önemli anlar zamanın ötesindedir hep. Rodin işine öyle dalmış, kendini öyle kaptırmıştı ki, top patlasa duymazdı. Hareketleri gittikçe sertleşiyor, neredeyse öfkeli bir hal alıyordu, adeta bir vahşilik ya da sarhoşluk çökmüştü üzerine, gittikçe daha mutlu çalışıyordu, derken elleri yavaşlamaya başladı. Yapacakları bir şey kalmadığını anlamış gibiydiler. Hiçbir şeyi değiştirmeden bir kez, iki kez, üç kez daha geri çekilip eserine baktı. Sakallarını okşarken bir şeyler mırıldandı, sevdiği kadının omuzlarına şal koyar gibi nazik hareketlerle heykelin üzerini nemli bezlerle örttü. Derin ve rahat bir nefes aldı. Ateşi sönmüş gibiydi. Sonra bir türlü anlam veremediğim o dersi aldım, önlüğünü çıkarıp ceketini giydi ve gitmek için döndü. Kendini tamamıyla işine verdiği o sürede beni unutmuştu. Çalıştığı yeri göstermek üzere atölyesine getirdiği, son derece etkilendiği için tıpkı heykelleri gibi hareketsiz ve soluk almadan duran genç adamın, yani benim varlığımı unutmuştu.

Kapıya doğru yöneldi, tam kapıyı kilitlemek üzereyken beni fark etti ve adeta öfkeli bakışlarla bana baktı: Atölyeme gizlice giren bu genç adam da kim, der gibiydi. Ama birkaç saniye sonra beni anımsadı ve adeta utanarak bana doğru yaklaştı. "Pardon Mösyö," diyerek söze

başlayacakken, konuşmasına fırsat bırakmadan şükranla ellerine sarıldım, hani neredeyse o elleri öpecektim. O saat, büyük sanatın o ölümsüz sırrını, bir sanatçının başarısının sırrını çok net kavramıştım: tüm gücünü, duygularını bir noktaya toplamak, kendini, dünyayı unutarak işine yoğunlaşmak. Bütün hayatım boyunca gerekli olacak çok önemli bir şey öğrenmiştim.

Niyetim mayıs sonunda Paris'ten Londra'ya gitmekti. Fakat muhteşem otel odamda çıkan beklenmedik bir durum nedeniyle yolculuğumu iki hafta ertelemek zorunda kalmıştım. Bu öyle bir olaydı ki, bir yandan eğlenirken, diğer yandan düşünce yapısı çok farklı olan Fransız çevresini öğrenmiş oldum.

Paskalya tatilinde iki günlüğüne daha önce görmediğim eşsiz Chartres Katedrali'ni görmek için arkadaşlarımla Paris dışına çıkmıştım. Salı sabahı üstümü değiştirmek için otel odama döndüğümde, aylardır bir köşede duran valizlerimi bulamadım. Küçük otelin sahibiyle görüşmek için aşağıya indim. Otelin sahibi Marsilyalıydı. Kısa boylu, hafif şişman, yanakları al al olan bu adam gündüzleri karısıyla dönüşümlü olarak girişteki küçük salonda otururdu, çoğu zaman birbirimizle şakalaşır, hatta bazen karşıdaki kafede çok sevdiği damayı oynardık. Otel sahibi birden heyecanlandı, bir eliyle masaya vururken "Demek sonunda bu da başımıza geldi!" diye bir çığlık attı. Acele acele –her zaman olduğu gibi üzerinde kollarını kıvırdığı gömlek vardı– ve rahat terliklerini çıkarıp ceketini ve ayakkabılarını giyerken bana bir açıklama yapmaya çalıştı. Konunun anlaşılması için Paris'teki evlerin ve otellerin bir özelliğine değinmem gerek sanırım. Paris'teki küçük otellerin ve apartmanların çoğunun dış kapılarının anahtarı yoktur, onu yerine

"*concierge*" vardır, kapı çalınır çalınmaz kapıcı oturduğu yerden kapıyı otomatik açar. Küçük otellerde otel sahibi, apartmanlarda kapıcı bütün geceyi küçük odasında geçirmezdi. Yatak odasından çoğu zaman yarı uykuda – kapıyı açan düğmeye basardı; evden ayrılan kişi "*Le cordon, s'il vous plaît!*"[1] diye seslenirdi, aynı şekilde içeriye giren kişi de ismini söylerdi, böylece yabancı birinin gizlice içeri girmesi önlenirdi. O gece saat ikide otelin kapı zili dışardan iki kez çalınmış, otelde kalan konuklardan birinin adına benzeyen bir ad söylenip girişte asılı duran anahtarlardan biri alınmıştı. Aslında kapıcının gecenin bu saatinde gelen kişiyi camın arkasından teşhis etmesi gerekirdi, fakat herhalde uykuluydu. Ancak bir saat sonra bu kişi otelden ayrılmak için "*Le cordon, s'il vous plaît!*" diye seslendiğinde, kapıcı kapıyı açmış ancak gece saat ikide birinin dışarı çıkmasına şaşırmıştı. Ayağa kalkmış ve caddeye baktığında elinde valizlerle birinin gittiğini görmüştü. Sabahlığını ve terliklerini giyip adamın peşine takılmıştı. Adamın köşeyi dönüp Petit Champs Sokağı'ndaki küçük bir otele girdiğini görünce bir hırsız olmadığına inanıp rahatça yatağına gitmişti.

Yaptığı hataya çok sinirlenen otel sahibi benimle yakındaki karakola geldi. Derhal Petit Champs Sokağı'ndaki otele gidilip araştırma yapıldı. Valizim oradaydı, ancak hırsızdan bir iz yoktu, herhalde yakınlarda bir yerde sabah kahvesini içiyordu. İki polis Petit Champs Sokağı'ndaki otelin girişinde beklemeye başladı. Yarım saat sonra her şeyden habersiz geri gelen hırsızı derhal tutukladılar.

Otel sahibiyle birlikte karakola gidip ifademizi verdik. Oldukça şişman, rahat, bıyıklı, ceketinin düğmeleri

1. (Fr.) Kordon, lütfen! Burada kastedilen, kapıyı açıp kapatan kordondur. (Ç.N.)

açık bir komiserin odasına girdik. Komiser darmadağın ve üstü kâğıtlarla dolu bir masada oturuyordu. Tüm oda tütün kokuyordu ve masanın üzerinde duran kocaman bir şarap şişesi komiserin, hayatın zevklerine düşkün biri olduğunu gösteriyordu. Emri üzerine valizimi getirdiler, bir eksiği olup olmadığını kontrol etmemi istediler. Tek değerli şey, Paris'te kaldığım aylar boyunca kullandığım iki bin franklık kredi mektubuydu, ama bir yabancı kullanamayacağı için gerçekten hiç dokunulmamıştı. Valizimi teşhis ettiğime ve hiçbir eksiğin olmadığına dair bir tutanak tutulduktan sonra komiser, hırsızın getirilmesini emretti, nasıl biri olduğunu iyice merak etmiştim.

Beklememe de değdi, iri yarı iki çavuşun arasında güçsüzlüğü ve zayıflığı nedeniyle iyice garipleşen zavallı bir adam göründü. Yakasız bir gömlek giymişti, küçük aşağı doğru sarkan bıyıkları olan yarı aç olduğu belli sıçan suratlı biriydi. Ne yalan söyleyeyim, doğrusu pek de kötü bir hırsızdı, ertesi gün valizle ortadan kaybolmak yerine beceriksizce yakalanması bunu kanıtlıyordu. Yere bakıyor, sanki üşümesine neden oluyormuşum gibi tir tir titriyordu polisin önünde. Garip kaçacak ama söylemeden edemeyeceğim, hırsıza acımam bir yana, onu sempatik bile bulmuştum. Polis memuru hırsızın eşyalarını masanın üzerine koyarken ilgim daha da artmıştı. Böylesi garip bir koleksiyonu kimse aklına bile getirmezdi: Kirli ve paramparça bir mendil, bir düzine yedek anahtarın ve maymuncuğun dizildiği ve melodik sesler çıkaran bir anahtarlık, aşınmış bir para cüzdanı vardı, ancak silah yoktu, bu da hırsızın mesleğinin ehli, fakat tehlikeli biri olmadığını gösteriyordu.

Önce cüzdanı arandı. Sonuç şaşırtıcıydı. Değil binlik ya da yüzlük banknot, tek bir banknot bile yoktu, buna karşılık ünlü dansçıların ve tiyatro aktrislerinin ol-

dukça dekolte giysilerle çekilmiş otuza yakın fotoğrafı ile üç dört tane de açık saçık başka fotoğraf vardı, bu da bu zayıf ve hüzünlü oğlanın güzellik tutkunu bir hayran ve Paris'in tiyatro dünyasının ulaşılmaz yıldızlarının en azından resimlerini yüreğinde taşımak isteyen biri olduğunu gösteriyordu. Dekolte ve müstehcen giysili kadınların fotoğraflarını tek tek inceleyen komiserin, bu suçluda böyle garip bir koleksiyona rastladığı için tıpkı benim gibi eğlendiğini fark ettim. Çünkü bu zavallıya karşı duyduğum sempatinin, onun estetik ve güzelliğe olan tutkusunu görünce garip bir şekilde arttığını hissettim ve memur elinde kalemi, memnun bir şekilde "*de porter plainte*", yani hırsızdan şikâyetçi olup olmadığımı sorduğunda, çarçabuk ve büyük bir içtenlikle "hayır", yanıtını verdim.

Durumun anlaşılması için belki burada yeni bir açıklama yapmak gerekir. Bizde ve diğer birçok ülkede böyle bir durumda suçlu *ex officio*[1] dava edilir, yani devlet, hukuku otomatik çalıştırırken, Fransa'da mağdur olan kişiye davacı olmak isteyip istemediği sorulur ve karar kendisine bırakılır. Bana da böylesi bir hukuk anlayışı diğer katı hukuk anlayışından daha adil geliyor. Çünkü böylesi, suç işleyen kişinin affedilmesine olanak tanıyor. Örneğin Almanya'da kıskançlık kriziyle sevgilisini tabancayla yaralayan bir kadın, sevgilinin yalvarıp yakarmalarına rağmen, ceza yemekten kurtulamaz. Devlet duruma el koyar ve kadını tutkulu aşkla daha çok sevmeye başladığı erkekten ayırır ve hapse atar, Fransa'da ise erkeğin bağışlamasıyla kadın erkek kol kola karakoldan çıkarlar ve olay kendi aralarında kapanmış olur.

Ağzımdan kararlı bir "hayır" çıkar çıkmaz hiç bek-

1. (Lat.) Resen. (Ç.N.)

lenmedik bir durum oldu. İki polisin arasında duran çelimsiz hırsız birden doğrulup minnet dolu bakışlarla bana baktı, o bakışları asla unutamam. Komiser rahatlamış bir şekilde kalemi bıraktı, hırsızın kovuşturmasını istememem belli ki onu bir sürü yazışma yapmaktan kurtarmıştı. Ama otel sahibi için durum farklıydı. Yüzü kıpkırmızı kesilmiş bir halde, adeta bağıra çağıra buna izin vermemem gerektiğini, bu serserinin, bu *"cette vermine"*in[1] kökünün kurutulması gerektiğini söyledi. Böylelerinin nasıl zararlar vereceğini hayal bile edememişim. Böylesi namussuzlar yüzünden, namuslu insanlar gece gündüz tedirgin olurlarmış ve bir tanesinin serbest kalması, bunun gibi yüz tanesinin cesaretlenmesine neden olurmuş. Aslında dürüst, konuşkan, ama aynı zamanda basit biri olan otelci, işinin başındayken rahatsız edildiğinden patlamış, konuşup duruyordu. Bu olay nedeniyle katlanmak zorunda kaldığı zahmeti söyleyip adeta kabalaşarak tehditkâr bir şekilde hırsızı affetmememi söylüyordu. Fakat ben kararlıydım. Valizime kavuştuğumu, şikâyetçi olacağım bir neden kalmadığını, olayın benim açımdan kapandığını söyledim. Hayatım boyunca kimseyi dava etmediğimi ve benim yüzümden bir insanın hapishane yemeği yemek zorunda olmadığını bilirsem bugün öğlen rahat rahat bifteğimi yiyebileceğimi belirttim. Otel sahibi gittikçe daha da öfkeyle söylenirken memur, kararı verecek kişinin ben olduğumu ve benim şikâyetçi olmamamla olayın kapandığını söyledi, bunun üzerine otel sahibi sert bir şekilde döndü, öfkeyle kapıyı çarpıp çıktı. Komiser ayağa kalktı, öfkeli otelcinin arkasından gülümsedi ve benimle hemfikir olduğunu belirterek elini uzattı. Böylece dosya kapanmış oldu.

1. (Fr.) Bu böceğin, bu pisliğin. (Ç.N.)

Otele dönmek üzere valizimi tutmaya yeltenmiştim ki, garip bir şey oldu. "*Oh non Monsieur,*"[1] diyerek bir anda yanıma gelen hırsız, minnet dolu bir sesle "Valizinizi evinize kadar ben taşıyacağım," dedi. Böylece valizimi taşıyan minnettar hırsız arkamda, dört sokak ilerideki otele yürüdük.

Böylece kötü başlayan bir olay neşeli ve sevindirici bir şekilde sona ermiş oldu. Ama kısa bir süre içinde art arda gelişen iki olay Fransızların doğası hakkında bildiklerime epey katkıda bulundu. Ertesi gün Verhaeren'i ziyarete gittiğimde, alaylı bir gülümsemeyle beni selamladı: "Paris'te ne garip maceralar yaşamışsın," dedi şakayla karışık. "Her şeyden önce senin o kadar zengin bir delikanlı olduğunu bilmiyordum." Bununla ne demek istediğini önce anlayamadım. Bana gazeteyi uzattı, bir de ne göreyim, önceki günle ilgili koca bir haber çıkmamış mı, ancak anlatılan bu romantik öykünün dün yaşananlarla hiçbir ilgisi yoktu. Usta bir gazetecilikle neler neler yazılmamıştı ki? Kentin göbeğinde bir otelde kalan seçkin bir yabancının –daha fazla ilgi çekmem için seçkin biri oluvermiştim– içinde yirmi bin franklık –iki bin frank, bir gecede on katına çıkmıştı– kredi mektubunun yanı sıra bir sürü değerli eşyanın (gerçekte yalnızca gömlekler ve kravatlardan başka bir şey yoktu) olduğu valizinin çalındığı yazıyordu. Başlangıçta tek bir iz yokmuş, çünkü hırsız işini olağanüstü bir ustalıkla yapmış ve görünen o ki, işini yaptığı yeri çok iyi tanıyormuş. Ama *souspréfet des Arrondissements,*[2] *Monsieur'un tell*[3] "herkesin bildiği enerjisi" ve *grande perspicatité*[4] ile

1. (Fr.) Oh hayır bayım. (Ç.N.)
2. (Fr.) İlçelerden sorumlu vali yardımcısı. (Ç.N.)
3. (Fr.) Bay x gibi adı belli olmayan bir adam anlamında. (Ç.N.)
4. (Fr.) Büyük becerikliliği, keskin öngörüsü sayesinde. (Ç.N.)

tüm önlemleri almış, yaptığı telefon görüşmeleri sonunda Paris'teki tüm otel ve pansiyonlar en ince ayrıntısına kadar soruşturulmuş ve her zamanki titizlikle alınan önlemler sayesinde çok kısa bir süre içinde suçlu ele geçirilmiş. Emniyet amiri bu olağanüstü başarısından dolayı memurunu kutlamış, çünkü onun iş bitirici ve ustaca başarısı Paris polis teşkilatının örnek çalışmasını gözler önüne sermiş – yazılan bu haberde tek bir doğru yoktu, o başarılı memur yazı masasından bir dakika bile ayrılmak zorunda kalmamıştı, hırsızı valizle birlikte karakola biz götürmüştük. Ancak o bu olayı kendi popülaritesi için kullanmayı becermişti.

Bu hikâye, hırsız ve polis için böyle sevindirici bir şekilde sona ermişti ermesine, fakat benim için durum tamamen farklıydı. Çünkü o saatten sonra, o güne kadar bir dediğimi iki etmeyen otel sahibim, oteldeki yaşantımı eziyete çevirmek için elinden geleni ardına koymadı. Merdivenlerden iniyor, girişteki locada oturan karısını kibarca selamlıyordum; kadın karşılık vermiyor, hakaret etmişim gibi başını çeviriyordu. Oda hizmetçisi odamı doğru dürüst temizlemiyor, mektuplarım garip bir şekilde kayboluyordu. Hatta hemen yakındaki mağazalarda ve çok sigara tükettiğim için her zaman iyi bir *copain*[1] olarak karşılandığım sigara ve tütüncü dükkânında bile birdenbire soğuk yüzlerle karşılaşmaya başladım. Kendini hakarete uğramış gören küçük burjuva ahlakı nedeniyle sadece otelin değil, tüm caddenin hatta *arrondissements*'nın[2] kapıları yüzüme kapanmıştı, çünkü ben hırsıza "yardım" etmiştim. Böylece sonunda kurtardığım valizimi alıp sanki suçluymuşum gibi bu

1. (Fr.) Arkadaş. (Ç.N.)
2. (Fr.) Semtin. (Ç.N.)

rahat otelden ayrılmaktan başka yapacağım bir şey kalmamıştı.

Paris'ten sonra Londra aşırı sıcak bir günde gölgeye çekilmek gibi geldi bana. İnsan ilk anda istemdışı ürperiyor ama gözler ve duygular çok çabuk alışıyor. İngiltere'de iki ya da üç ay kalmayı planlamıştım – çünkü içinde yaşadığımız dünyanın yüzyıllardır kendi haline bıraktığı bir ülkeyi görmeden kendi dünyamız gibi tanımak ve tüm güçleriyle değerlendirmek mümkün mü? Ayrıca artık iyice unuttuğum (aslında hiçbir zaman akıcı konuşamadığım) İngilizcemi sürekli konuşarak insanlarla sohbet ederek geliştirmeyi düşünüyordum. Ancak bu pek mümkün olmadı. Bütün Kıta Avrupalıları gibi benim de, kanalın karşı tarafında kalanlarla edebiyat konusundaki iletişimim azdı ve küçük pansiyonumuzda öğlenlere kadar süren sabah kahvaltılarındaki o saray, at yarışları ve partilerle ilgili sohbetlere katılamayacak kadar yetersizdim. Politikadan konuşurlarken onlara katılamıyordum, çünkü Joe dedikleri kişinin Chamberlain[1] olduğunu, aynı şekilde soylulardan isimleriyle bahsettiklerini bilmiyordum; arabacıların *Cockney*'inden[2] de hiç anlamıyordum. Bu nedenle İngilizcemi düşündüğüm gibi geliştiremiyordum. Kiliselerde rahipleri dinleyerek diksiyonumu düzeltmeye çalıştım, iki ya da üç kez mahkeme duruşmalarına katıldım, doğru bir İngilizce duymak için tiyatrolara gittim; ancak Paris'te aramadığım kadar çok olan arkadaşlık, dostluk ve coşku burada yoktu. Önemli

1. Kastedilen kişi Joseph Chamberlain'dır (1836-1914): İmparatorluğun bütünlüğü politikasını kararlılıkla savunan İngiliz devlet adamı ve toplumsal reformcu. (Ç.N.)

2. Doğu İngiltere şivesi. (Ç.N.)

gördüğüm konularda tartışacağım, sohbet edeceğim bir kimse bulamıyordum. İngilizler içinde iyi niyetli olanların gözünde ise, onların meraklı olduğu spor, oyun, politika ve diğer alanlara zerre kadar ilgi duymayan ben, kaba ve sıkıcı bir insandım. Hiçbir yerde bir çevreyle, bir grupla içten bir ilişki kuramıyordum; bu nedenle Londra'daki zamanımın onda dokuzunu odamda çalışarak ya da British Museum'da geçirdim.

Başlangıçta gezintiye çıkarak Londra'yı tanımaya çalıştım, ilk sekiz gün, tabanlarım yanıncaya kadar Londra'yı gezdim. Madame Tussaud'dan parlamentoya kadar görülmesi gereken tüm yerleri bir üniversitelinin sorumluluk duygusuyla gezip gördüm, *ale*[1] içmeyi öğrendim, Paris sigarası yerine İngiltere'de çoğunluğun içtiği pipoyu tercih ettim, uyum sağlamak için yüzlerce ayrıntıya dikkat ettim, buna rağmen ne İngiliz insanıyla ne de edebiyatıyla gerçek bir bağ kurabildim; İngiltere'ye dışardan bakan bir kimse, milyonluk şirketlerin önünden geçip giderken pırıl pırıl parlayan ve birbirinin aynı olan bakır levhalardan başka bir şeyi fark etmediği gibi asıl önemli olan şeyi de görmez. Bir kulübe götürüldüğümde, orada ne yapacağımı bilemedim; o rahat deri koltuklara bakmam bile kulübün tüm atmosferi gibi beynimi uyuşturan bir etki yapıyordu, çünkü ben bir işe yoğunlaştığı ya da spor yaptığı için yorulan diğerleri gibi böyle bir gevşemeyi ve dinlenmeyi hak etmiyordum. Bu kent, tembelleri ve sadece gözlem yapanları yabancı bir cisim gibi bütün gücüyle dışlıyordu, oysa Paris bunları seve seve içten yaşamına dahil ediyordu. Olanlar benim hatamdı ve ben bunu çok geç anladım. Londra'daki bu iki ayımı çalışarak geçirmeliydim, bir dükkânda gönüllü stajyer

1. İngiliz siyah birası. (Ç.N.)

olarak ya da bir gazetede sekreter olarak çalışmalıydım, ancak o zaman İngiltere'nin toplum yaşamına biraz olsun katılabilirdim. Dışardan bir gözlemci olarak pek bir şey yaşayamadım ancak çok sonra savaş sırasında gerçek İngiltere'yi tanıyabildim.

İngiliz şairlerinden yalnızca Arthur Symons'ı[1] gördüm. O da beni şiirlerini çok sevdiğimi ve nazım şeklinde yazdığı *Gölgeli Sular*[2] adlı duygulu tiyatro eserinden bir bölümünü memnuniyetle çevirdiğim W.B. Yeats'in[3] bir davetine götürmüştü. Bir okuma akşamı yapılacağından haberim yoktu; seçkin insanlardan bir grup davetliydi. Pek de büyük olmayan bir mekânda sıkış tepiştik, bir kısmımız sandalyede, hatta yerde oturuyordu. Sonunda Yeats siyah (ya da siyah kaplanmış) bir kürsüye geçip iki büyük ayin mumunu yaktıktan sonra başladı. Odadaki tüm ışıklar söndürülmüştü; böylece mum ışığında sadece siyah kıvırcık saçlı başı görünen Yeats kalın ve melodik bir sesle, gösterişe kaçmadan, her mısraın anlamını vurgulayarak ağır ağır okumaya başladı. Her şey güzeldi, gerçekten bir tören gibiydi. Beni rahatsız eden tek şey, Yeats'e rahip havası veren siyah, kemerli, kukuletalı uzun giysisi ile ağır ağır yanan ve çevreye sardığı kokusu genizleri yakan mumlar ve tüm bunlardaki aşırı gösterişti; böylece bu edebiyat akşamı –benim için özel bir çekici yanı vardı– spontan okumadan ziyade bir şiir ayinine dönüşmüştü. İster istemez Verhaeren'in şiirlerini okumasıyla karşılaştırdım: Okurken kol hareketleriyle şiirin ritmini daha iyi verebilmek için gömleğini sıvamıştı, gös-

1. Arthur William Symons (1865-1945): İngiliz şair ve eleştirmen. Simgeci Fransız yazarlarının yaklaşımlarını ilk destekleyen İngiliz yazardır. (Ç.N.)

2. Özgün adı *The Shadow Waters*. (Ç.N.)

3. William Butler Yeats (1865-1939): İrlandalı şair ve oyun yazarı. 1923'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü almıştır. (Ç.N.)

terişten ve sahnelemekten uzaktı; ya da Rilke'nin kitabını açıp rasgele mısralarını, sade ve net, sessizce sözün hizmetinde okuyuşunu anımsadım. Bu gördüğüm ilk "sahnelenmiş" şiir dinletisiydi ve yapıtlarına karşı duyduğum tüm sevgiye rağmen, bu ayin gibi töreni kuşkuyla karşılamıştım; yine de o akşam Yeats'in memnun kalmış konuklarından biriydim.

Ancak Londra'da keşfettiğim asıl şair yaşayan biri değil, o tarihlerde tamamen unutulmuş bir sanatçıydı: becerisizlik ve yüce bir mükemmelliğin karışımı ile beni bugün bile büyüleyen, yalnız ve sorunlu bir deha olan William Blake[1]. Bir arkadaşım, o tarihlerde Lawrence Binyon'un yönetimdeki British Museum'un baskı odasında bulunan ve bugün en değerli antika eserler arasına giren *Avrupa, Amerika* ve *Eyûb Kitabı Resimleri* gibi renkli resimli kitaplarını görmemi önerdi, büyülenmiş gibiydim. Hayatımda ilk kez, nereye gideceğini tam olarak bilmeden melek kanatları takmış gibi hayal dünyasının sürüklediği yerlere kanat çırpan büyüleyici doğalardan biriyle karşılaşmıştım burada; günlerce ve haftalarca bu saf ve aynı zamanda şeytani ruhun labirentine daha derin nüfuz edebilmek ve bazı şiirlerini Almancaya çevirmek için uğraştım. Onun elinden çıkan bir sayfaya sahip olmak benim için inanılmaz bir arzuya dönüşmüştü, ama gerçekleşmeyecek bir hayal gibi görünüyordu. Ancak o tarihlerde Blake'i çok iyi tanıyan arkadaşım G.B. Russel düzenleyeceği bir sergide ustanın *visionary portraits*'ten[2] birinin, ona göre (bana göre de öyleydi) en

1. William Blake (1757-1827): İngiliz şair, ressam, oymabaskı ustası ve mistik. Sanatta yeni, yakın duyguların doğrudan aktarıldığı bir düşünce ve anlatım tarzı yaratan Blake günümüzde olağanüstü özgün ve güçlü bir sanatçı olarak kabul edilir. (Ç.N.)

2. Düş portreleri. (Ç.N.)

güzel karakalem çalışması "King John"un satışa çıkarılacağını söyledi. "Ona doyamayacaksınız," dedi, gerçekten de haklıydı. Tüm kitaplarım ve resimlerim bir yana, bu yaprak otuz yıl boyunca yanımdaydı. Duvara astığım bu resimdeki çılgın kralın büyüleyici ve ışıl ışıl parlayan bakışları ne kadar sık bakmıştır bana. Dünyayı dolaşırken kaybettiğim ve uzaklarda bıraktığım şeyler arasında en çok özlediğim bu resimdir. Sokaklarında ve kentlerinde bulmak için beyhude aradığım İngiltere'nin dehası, birdenbire Blake'in gerçekten yıldız gibi parlayan cisminde karşıma çıkmıştı. Sevdiğim birçok şeye bir yenisi eklenmişti.

Kendime giden uzun yol

Paris, İngiltere, İtalya, İspanya, Belçika ve Hollanda, buralara yaptığım ilginç yolculuklar ve göçebe hayatım aslında beni mutlu etti ve çok yararlı oldu. Fakat insan ne kadar dolaşırsa dolaşsın, nereye giderse gitsin, dönüp geri gelebileceği bir yer istiyor; bütün dünyaya yaptığım bu yolculukları aslında kendi arzumla değil de, daha çok kovalandığım için, kaçmak zorunda olduğum için yaptığımı bugün çok daha iyi anlıyorum. Okul yıllarımdan bu yana küçük bir kütüphane, resimler ve hatıralarla dolmuş, yazdıklarımın müsveddeleri büyük paketlerde birikmişti ve valizlerimde sürekli bu sevdiğim yükle dünyayı dolaşmam mümkün değildi. Bu nedenle Viyana'da küçük bir daire tuttum, ancak bu gerçek bir evden ziyade, Fransızların dediği gibi *pied-à-terre*'di[1]. Çünkü dünya savaşına kadar geçici ve eğreti bir şekilde yaşama duygusu yavaş yavaş tüm hayatıma hâkim olmuştu. Yaptığım her şeyde asıl yapmak istediğimin, doğru olanın bu olmadığını söylüyordum kendime, çalışmalarımı daha sonraki çalışmalarımın öncüsü, provası olarak görüyordum. Kadınlarla ilişkim de bundan farklı değildi. Bu şekilde hiçbir

1. (Fr.) Konaklamak için kullanılan geçici ya da ikinci ev. (Ç.N.)

şeye karşı tam bir sorumluluğum olmadığı duygusunu yaşıyor, aynı zamanda hiçbir şey düşünmeden tatmanın, denemenin ve zevk almanın "amatör" ruhunu hissediyordum. Benim yaşımda olanlar çoktan evlenip çoluk çocuğa karışmış, önemli mevkilere gelmiş ve bütün güçlerini ortaya koymuşken, ben kendimi hâlâ önünde daha uzun zamanı olan, yolun başında genç bir insan olarak görüyor, herhangi bir şeye tam olarak kendimi vermekten kaçınıyordum. Nasıl ki işimi "asıl" yapacaklarımın bir ön çalışması, edebiyat dünyasındaki varlığımı bildiren bir kartvizit gibi görüyorsam, dairem de bir süreliğine adresim olmaktan öteye gitmeyecekti. Özgürlüğümü yüksek giderlerle kısıtlamak istemediğimden dairemin kent dışında ve küçük olmasına dikkat ettim. Mobilyalarım da baba evindekiler gibi özel ve pahalı değildi, çünkü onları yıllarca kullanmak niyetinde değildim, oysa evimizdeki mobilyaların üzerleri hep örtülüydü, ancak misafir geldiğinde bu örtüler çıkarılırdı. Viyana'da sürekli kalmayı ve bu şekilde duygusal olarak bir yere bağlanmayı özellikle istemedim. Yıllar yılı kendimi böyle geçici, göçebe bir yaşama alıştırmaya çalışmam bir hata gibi gelmişti, ancak sonraları kurduğum her yuvayı terk etmek zorunda kaldığımda ve etrafımdaki her şeyin yıkıldığını gördüğümde o gizemli "Hiçbir-Yere-Bağlanmama" duygusunun bana yararlı olduğunu fark ettim. Erken öğrendiğim bu duygu, her türlü kaybı ve vedayı kolay karşılamamı sağlıyordu.

Bu ilk dairemde henüz fazla değerli bir eşyam yoktu. Fakat Londra'dayken aldığım Blake'in karakalem çalışması ve Goethe'nin o güzel elyazısıyla yazdığı –daha lisedeyken başladığım elyazmaları koleksiyonumun en güzel parçalarından biriydi– en güzel şiirlerinden biri duvarımı süslüyordu. Lisedeyken nasıl edebiyat grubu-

muzla şiirler yazıyorduysak, aynı grupla şairlerin, tiyatro oyuncularının ve şarkıcıların imzalarını almak için de uğraşırdık, ancak aramızdakilerin çoğu okul biter bitmez şiir yazmaktan vazgeçtiği gibi, bu faaliyetten de vazgeçmişti, oysa benim, dehaların yeryüzüne vuran gölgelerine olan tutkum gittikçe artarak derinleşmişti. Artık salt imzalar beni ilgilendirmiyordu. Bir sanatçının uluslararası alanda aldığı ödüller de beni ilgilendirmiyordu. Benim aradığım, yazıların ya da çizimlerin taslakları ve ilk haliydi. Çünkü bir sanat eserinin oluşumundaki sorunlar, gerek biyografik, gerekse psikolojik sorunlar her şeyden daha önemliydi. Bir mısra ya da bir melodi görünmezin, bilinmeyenin içinden, bir dehanın hayal gücünden ve içgüdülerinden çıkıp yazıya dönüştüğünde yeryüzünde ölümsüzleştiği için, geçişin o gizemli saniyeleri sanatçının büyük emek vererek, kendinden geçerek yarattığı ilk karalamalarından başka nerede dinlenebilir ya da incelenebilir? Bir sanatçıyı sadece bitirdiği eserini okuyarak yeterince tanıyamam, Goethe'nin de dediği gibi büyük yapıtları çok iyi anlayabilmek için onların yalnızca mükemmel halini değil, mükemmelliğe giden oluşumlarını da incelemek gerekir. Örneğin Beethoven'ın vahşi ve sabırsız karalamalarının, düzensiz ve karmaşık başlamış eğri büğrü motiflerinin arasına birkaç kalem darbesiyle çiziktirdiği olağanüstü güçlerle dolu doğasının yaratıcı öfkesini görmek beni etkiler, çünkü ona bakmak beni hem düşünsel hem de fiziksel olarak heyecanlandırır. Yazılıp silinmekten yazboz tahtasına dönmüş bir sayfaya, başkalarının mükemmel bir tabloya baktığı gibi büyülenmiş ve sevdalanmış gibi bakakalırım. Balzac'ın düzeltmeler yaptığı, hemen her cümlesini parçaladığı, her satırını değiştirdiği, beyaz boş kenarını çizikler, işaretler ve kelimelerle doldurduğu bir sayfası, onun adeta bir volkan gibi patladığını düşündürür bana. Yıl-

lardır çok sevdiğim herhangi bir şiirin ilk müsveddelerini, dünyaya ayak bastığı ilk halini gördüğümde dinî bir saygıyla dolar içim; ona dokunmaya bile cesaret edemem. Böyle yapraklardan birkaçına sahip olmaktan duyduğum gururun yanı sıra onları araştırmam, açıkartırmalara katılmam ve katalogları karıştırmam ayrı bir heyecan veriyordu. Bu arayışlarım sayesinde nasıl heyecanlı saatler ve heyecan verici rastlantılar yaşadım. Örneğin bir yere bir gün gecikirsiniz, başka bir yerde çok değerli bir parçanın sahte olduğu anlaşılmıştır, sonra bir mucize olur, Mozart'ın elyazmalarının küçük bir tanesini bulursunuz, ama müziğin bir parçası kesilmiş olduğundan sevinciniz yarım kalır. Derken birdenbire elli ya da yüz yıl önce sevimli bir Vandalın kestiği bu parça Stockholm'daki bir açıkartırmada ortaya çıkar, parçayı birleştirdiğinizde arya, Mozart'ın yüz elli yıl önce yazdığı hale gelir. O tarihlerde edebiyattan kazandığım, böyle şeyleri satın almaya yetmiyordu, ancak böyle değerli bir şeye sahip olmak için başka zevklerden vazgeçmenin, alınan parçanın verdiği mutluluğu ne denli artıracağını her koleksiyoncu bilir. Ayrıca tüm edebiyatçı dostlarımı katkıya çağırmıştım. Rolland bana *Jean Christophe*'un bir cildini, Rilke en popüler eseri olan *Die Weise von Liebe und Tod*'u, Claudel *L'Annonce faite à Marie*'yi[1], Gorki büyük bir taslağını, Freud bir araştırmasını vermişti. Hepsi de, bu elyazmalarını hiçbir müzenin benim kadar iyi koruyamayacağını biliyordu. Bunlar kadar olmasa da, bana mutluluk veren diğer birçok şeyle beraber çoğu rüzgârla dört bir yana savrulup gittiler bugün!

Edebiyat müzesi için çok özel ve çok değerli bir par-

1. Fransız edebiyatının 20. yüzyılın ilk yarısındaki en güçlü yazarlarından Paul Claudel'in (1868-1955) tanrısal düzende kadının yerini açıklamaya çalıştığı "*Meryem'e Müjde*" adlı yapıtı. (Ç.N.)

çanın kendi koleksiyonumda değilse bile, oturduğum semtte bir yerde olduğunu çok sonra rastlantı sonucu öğrendim. Oturduğum dairenin üstündeki mütevazı dairelerden birinde kır kaçlı, yaşlı bir kız oturuyordu, piyano öğretmeniydi. Bir gün merdivenlerde karşılaştığımızda, öğrencilere verdiği piyano derslerini ister istemez aşağıdan duymak zorunda kaldığım içir üzgün olduğunu ve öğrencilerinin pek de mükemmel olmayan çalışmalarının beni rahatsız edip etmediğini sordu. Kısa sohbetimiz sırasında annesiyle birlikte oturduğunu ve seksen yaşında, gözleri pek iyi görmeyen annesinin, Goethe'nin özel doktoru Dr. Vogel'in kızı olduğunu ve bizzat Goethe'nin 1830 yılında Ottilie von Goethe ile onu vaftiz suyundan çıkardığını öğrendim. Heyecandan başım dönmüştü – 1910 yılında Goethe'nin kutsal bakışlarının değdiği bir insan hâlâ hayattaydı. Benim için dâhilerin yeryüzünde bıraktıkları her ize sahip olmak saygı duyduğum olağanüstü bir şeydi; elyazmalarının dışında, değerli insanlara ait bulabildiğim her türlü eşya ve nesneyi topluyordum; evimin bir odasını çok sonra –"ikinci yaşamım"da– deyiş yerindeyse tapınacağım bir mekân haline getirmiştim. Bir köşede Beethoven'ın yazı masası ve ölüm döşeğindeyken titrek ellerle hizmetçi kıza para çıkartmak için uzandığı küçük kilitli çekmece duruyordu, mutfak defterinden kopmuş bir yaprak ve beyazlamış saçlarından bir bukle de oradaydı. Goethe'ye ait bir tüy kalemi şeytana uyup da elime almamak için yıllarca cam bir fanus içinde sakladım. Fakat Goethe'nin koyu, yuvarlak gözlerini görmüş ve sevgiyle bakmış bir insan, nefes alan bir varlık, bu cansız nesnelerle kıyaslanamazdı. Weimar'ın o olağanüstü dünyasını, kent dışında Koch Caddesi 8 numaradaki eve bağlayan bu yaşlı kadın her an kopabilecek tek bağdı. Bayan Demelius'u ziyaret edebilir miyim, diye sordum. Yaşlı bayan beni memnuniyetle kabul etti. Odasında

ölümsüz Goethe'ye ait bazı eşyalar vardı, yaşlı kadının çocukluk arkadaşı olan Goethe'nin torunu vermişti; bir zamanlar Goethe'nin masasında durmuş olan bir çift şamdan ve Goethe'nin Weimar "Frauenplan"daki evinden birkaç parça. Fakat en büyük mucize, zayıf ve beyaz saçlarını sade bir başlıkla örtmüş, kırış kırış olmuş ağzıyla Frauenplan'daki evde, Almanların en büyük şairinin dünyayı sonsuza dek terk edişinden bu yana hiç dokunulmayan ve bugün müze haline getirilmiş o evde geçirdiği ömrünün ilk on beş yılını zevkle anlatan bu yaşlı bayanın varlığıydı. Bütün yaşlı insanlar gibi o da gençlik dönemini büyük bir nesnellikle görebiliyordu; Goethe Derneği'nin, çocukluk arkadaşı Ottilie von Goethe'nin aşk mektuplarını –"daha şimdiden"– yayımlayarak bir sırrı açığa vurmasına duyduğu öfke, beni derinden etkilemişti, "daha şimdiden" derken Ottilie'nin elli yıl önce öldüğünü unutmuştu. Onun için Goethe'nin sevgili torunu daha hayattaydı ve daha gençti; bizim için geçmişte kalmış, efsane olmuş şeyler onun için hâlâ gerçekti. Onun yanındayken kendimi hayaletler dünyasındaymış gibi hissediyordum. Bu taştan evde oturuyor, telefonla konuşuyor, elektrikli lamba kullanıyor, mektuplarımı daktiloyla yazdırtıyordum, ancak yirmi basamak yukarı çıktığımda başka bir yüzyıla girmiş gibi oluyor ve kendimi Goethe'nin yaşadığı dünyanın kutsal gölgesinde buluveriyordum.

Sonraları, beyaz saçlı, kahramanlar ve tanrılar dünyasına yükselmiş çok kadınla karşılaştım, Liszt'in sert, disiplinli ancak yine de davranışları coşkulu kızı Cosima Wagner, Nietzsche'nin ufak tefek, cilveli ve işveli kız kardeşi Elisabeth Förster, Alexander Herzen'in çocukken sık sık Tolstoy'un kucağında oturmuş kızı Olga Monod. Yaşlı Georg Brand'ın, Walt Whitman, Flaubert, Dickens ya da Richard Strauss ile karşılaşmasını, Richard Wagner'i ilk görüşünü anlatırken dinledim. Fakat beni en çok Goethe'yle

göz göze gelmiş son canlı olan bu yaşlı kadın etkiledi. Belki de bu nedenle başına Goethe'nin şefkatli elinin değdiği birini tanıyan en son kişi benim diyebilirim.

Yolculuklarım sırasında durup dinleneceğim bir yer bulmuştum. Ancak aynı tarihlerde bulduğum bir başka yuvam, otuz yıldır bütün yapıtlarımı koruyan ve teşvik eden yayınevim daha önemliydi. Böyle bir seçim, bir yazarın yaşamında önemli bir karar demektir ve ben bu kararın çok isabetli bir karar olduğunu söyleyebilirim. Bundan birkaç yıl önce edebiyata meraklı, kültürlü bir kişi ve hatta küçümsenmeyecek bir şair olan Alfred Walter Heymel, servetini at yarışlarına değil, düşünsel bir alana yatırmaya niyetlenmiş ve Almanya'da bir yayınevi kurmaya karar vermişti. Her yerde olduğu gibi Almanya'da da yayıncılık, ticari temel üzerine kuruluyordu. Ancak o, maddi kazancı düşünmeksizin, hatta başlangıçta zarar etmeyi bile göze alarak, bir kitabın ne kadar satacağını değil, içerdiği değeri temel alıyordu. Hiçbir edebi değeri olmayan kitapları satış şansı ne kadar yüksek olursa olsun basmıyordu, buna karşın özgün ve güç anlaşılır eserleri destekliyordu. Sadece sanat için ve özgün biçimde yazılmış eserleri toplayan ve başlangıçta gerçek sanatseverlerden oluşan dar bir okuyucu kitlesine sahip olan bu yayınevi, diğerlerinden ayrı olmaktan duyduğu gururla kendine Insel[1] adını verdi, sonra ismi "Insel Verlag"[2] oldu. Burada hiçbir kitabın basımında ticari amaç güdülmeyecek, her edebiyat yapıtının dış yapısı iç mükemmelliğine uygun bir biçimde olacaktı. Böylece bir eserdeki başlık, dizgi, yazı karakteri ve kâğıdın cinsi her defasında ayrı bir sorun olurdu; broşürler ve mektup

1. (Alm.) Ada. (Ç.N.)
2. (Alm.) Ada Yayınevi. (Ç.N.)

kâğıtları bile bu titiz yayınevi için tutkulu bir iş haline gelirdi. Örneğin otuz yıl boyunca kitaplarımda tek bir baskı hatasına ya da yayınevinin gönderdiği mektuplarda hatalı tek bir satıra rastladığımı hatırlamıyorum. Her şeyde, en ufak bir ayrıntıda bile örnek olma hırsı vardı.

Hofmannsthal ve Rilke'nin şiir kitapları Insel Yayınevi'nde bir araya gelmişti ve onların varlığıyla yayınevinin sadece en kaliteli eserleri basacağı belli olmuştu. Bu nedenle yirmi altı yaşındayken Insel Yayınevi'nin sürekli yurttaşlığına kabul edilmekten duyduğum sevinci ve gururu tahmin edebilirsiniz. Buraya ait olmak, buranın bir yazarı olmak, dışarıya karşı edebiyat açısından bir yükseliş anlamına geldiği gibi, benim için de çok büyük bir sorumluluk demekti. Bu seçkin çevreye adım atan kişi, kendini eğitmeyi ve alçakgönüllü olmayı öğrenmek zorundaydı, edebiyatı hafife almasına, gazeteciler gibi aceleci davranmasına izin yoktu, çünkü Insel Yayınevi'nin monogramı başlangıçta binlerce, sonraları yüz binlerce kişi için bir kitabın hem içerik hem de mükemmel basım tekniği açısından bir garanti demekti.

Bir yazar için genç yaşta, işe yeni başlayan bir yayıneviyle yola çıkmak ve onunla birlikte büyümek ve kendisini geliştirmek kadar sevindirici bir şey olamaz; sadece böyle ortak bir gelişim sayesinde yazar eseri ve okur dünyası arasında organik bir bağ kurulabilir. Insel Yayınevi'nin yöneticisi Prof. Kippenberg ile kısa zamanda kurduğumuz samimi dostluk, karşılıklı koleksiyon tutkumuz sayesinde daha da güçlendi, çünkü birlikte geçirdiğimiz bu otuz yıl boyunca Kippenberg'in Goethe koleksiyonu, benim imza koleksiyonuma paralel gelişti ve hiç kimsenin sahip olamayacağı bir düzeye geldi. O bana çok değerli önerilerde, çoğu zaman da değerli uyarılarda bulunuyordu, ben de kendisine yabancı ülkelerin edebiyatları hakkında önemli ipuçları veriyordum; böylece işe

"fildişi kulesi" olarak başlayan ve milyonlarca baskısıyla devasa bir dünya kentine benzeyen "Insel", Alman yayınevlerinin en önemlilerinden biri haline gelmişti ve bu benim önerimle olmuştu. Otuz yılda nereden nereye gelmiştik. O küçük yayınevi Almanya'nın en büyük yayınevlerinden biri olmuş, başlangıçta küçük bir çevrenin tanıdığı yazar ise Almanya'nın en çok okuduğu yazar haline gelmişti. İkimiz arasındaki bu mutlu ve doğal bağın kopması, ancak bir dünya felaketi ve zalim bir yasa gücüyle mümkündü; itiraf etmeliyim ki, kitaplarımda o güvenli monogramı görememek, bana evimi ve vatanımı terk etmekten daha zor gelmişti.

Artık yolum açılmıştı. Neredeyse çok erken yaşlarda yayın hayatına girmiş olmama rağmen, yirmi altı yaşına geldiğimde ortaya gerçek bir yapıt koymadığıma inanıyordum. Gençlik yıllarımın en büyük kazanımı olarak gördüğüm, dönemin en yaratıcı insanlarıyla olan dostluğum garip bir şekilde üretkenliğimi engellemişti. Gerçek değer nedir, o kadar iyi biliyordum ki, yazmaktan çekinir olmuştum. Bu çekingenliğim nedeniyle, çeviriler dışındaki çalışmalarım novella ve şiir gibi küçük formatların dışına çıkmıyor ve bir romana başlamaya cesaret edemiyordum (bu cesaretsizliğim tam otuz yıl sürdü). Daha geniş, uzun bir esere kalkışmam dram türünde oldu. Ve bu ilk denemeyle daha büyük bir şey denemeye cesaret ettim, bazı uygun koşullar da beni bu konuda destekliyordu. 1905 ya da 1906 yazında dönemin üslubu doğrultusunda nazım şeklinde, antik tarzda bir dram yazdım. Adı *Thersites*'ti. Artık sadece biçim olarak geçerli olan bu eser hakkında ne düşündüğüme gelince; tıpkı otuz iki yaşından önce yazdığım diğer eserler gibi, onu da ikinci kez bastırmadım. Ancak bu oyun yine de kişisel dünyamın belli noktalarını yansıtıyordu, örneğin ben hiçbir zaman "kahraman" diyebileceğimiz tipleri tutmamışımdır,

tam tersine trajediyi sadece yenilgiye uğrayanda bulmuşumdur hep. Novellalarımda beni çeken şey, hep yenilenlerin yazgısı olmuştur. Yazdığım biyografilerde ise başaranların değil, ahlaki açıdan haklı olanların yanında yer almışımdır. Luther'i değil, Erasmus'u, Elisabeth'i değil, Mary Stuart'ı, Calvin'i değil, Castellio'yu tutmuşumdur; işte bu nedenle o dönemde kahraman olarak Akhilleus'u değil, onun en silik rakibi Thersites'i, gücü ve hedefinden emin olan ve başkalarına acı çektireni değil, acı çekeni kahraman olarak seçtim. Bitirdiğim dramı bir oyuncuya, hatta yakın bir dostuma göstermedim, Yunan kostümleriyle oynanan kafiyesiz, yalın mısralarla yazılmış bir dramın Sophokles ya da Shakespeare'in elinden çıkmış bile olsa, gişe hasılatı yapmayacağını bilecek kadar tecrübeliydim. Birkaç kopya yapıp öylesine büyük tiyatrolara gönderdim, sonra da tamamen unuttum.

Bu nedenle takriben üç ay sonra "Berlin Kraliyet Tiyatrosu"ndan gelen bir zarfı görünce çok şaşırdım. Prusya Devlet Tiyatrosu'yla ne ilgim olabilir ki, dedim kendi kendime. Mektupta, eskiden en büyük Alman aktörlerden biri olan Ludwig Barnay, tiyatronun müdürü sıfatıyla eserden çok etkilendiğini, repertuvara almak istediğini ve Akhilleus rolünün Adalbert Matkowsky için uzun zamandır aradığı rol olduğunu yazıyordu; bu nedenle oyunun galasının Berlin Kraliyet Tiyatrosu'nda olması için iznimi rica ediyordu.

Sevinçten neredeyse kalbim duracaktı. Alman ulusunun o tarihte iki dev oyuncusu vardı; bunlardan biri Adalbert Matkowsky, diğeri Josef Kainz idi; birincisi Kuzey Almanyalıydı, doğal yeteneği ve etkileyici oyunculuğuyla eşsiz bir aktördü, ikincisi Viyanalı Josef Kainz ince zekâsı, eşsiz konuşma sanatı, sözcükleri çarpıcı ve pırıltılı kullanmadaki ustalığı ile muhteşemdi. Ve şimdi Matkowsky benim figürüme hayat verecekti, benim yaz-

dığım mısraları konuşacak, Alman İmparatorluğu'nun başkentinin en seçkin tiyatrosunda benim oyunumu tanıtacaktı – hiç düşünmediğim eşsiz bir tiyatro kariyeri önümde açılmış görünüyordu.

Ama perde açılmadan bir oyuna sevinmemek ve beklenti içinde olmamak gerektiğini o günden sonra öğrenmiş oldum. Gerçekten de provalar ardı arkası kesilmeden başladı ve arkadaşlarım Matkowsky'nin benim mısralarımı okurken daha önce hiç olmadığı kadar büyüdüğü, olağanüstü erkeksi göründüğü konusunda beni inandırdılar. Berlin'e giden yataklı trende yerimi ayırtmıştım ki, son dakikada gelen bir telgrafta Matkowsky'nin hastalığı nedeniyle oyunun ertelendiği bildirildi. Bunun herhangi bir bahane olduğunu sandım, tiyatrolar, belli bir tarihe uyamadıklarında ya da bir sözü yerine getiremediklerinde böyle bahaneler uydururlardı. Fakat sekiz gün sonra gazeteler Matkowsky'nin öldüğünü yazdı. Mısralarımı, muhteşem konuşan dudaklarından dökülen son sözleri olmuş.

Buraya kadarmış, dedim kendi kendime. Gerçi şimdi başka iki ünlü saray tiyatrosu, Dresden ve Kassel oyunu istiyordu; ancak artık hevesim kırılmıştı, Matkowsky'den sonra Akhilleus'u iyi oynayabilecek bir kimse düşünemiyordum. Fakat hiç beklenmedik bir haber geldi. Bir sabah, bir arkadaşım beni uyandırıp Josef Kainz tarafından gönderildiğini söyledi, bir rastlantı sonucu okuduğu oyunumda kendisi için bir rol bulmuş, Matkowsky'nin oynamak istediği Akhilleus rolünü değil, onun trajik rakibi Thersites'i oynamak istiyormuş. Derhal Burg Tiyatrosu'yla irtibata geçeceğini söylemiş. Tiyatronun müdürü olan Schlenther, dönemin gerçekçilik akımının öncüsüydü, Berlin'den Viyana'ya gelmişti ve tiyatroyu (Viyanalıları kızdırmak pahasına) realist ilkelere göre yönetiyordu; bana yazdığı mektupta, oyunumu ilginç bulduğunu, an-

cak galadan sonra ilgi görmeyeceğini söylüyordu.

Buraya kadarmış, dedim yine kendi kendime yapıtıma karşı duyduğum kuşkuyla. Kainz ise çok öfkelenmişti. Hiç vakit kaybetmeden beni evine davet etti; lisedeyken ellerine ayaklarına kapanacak kadar sevdiğimiz, gençlik yıllarımızın ilahı karşımdaydı, bedeni bir tüy gibi kıvraktı, zeki bakışlı ve muhteşem kara gözlerinin aydınlattığı bu yüz, olsa olsa ellisindeydi. Onu konuşurken dinlemek bir zevkti. Her bir sözcük, özel bir sohbette dahi ağzından mükemmel bir şekilde çıkıyor, her sessiz harf yontulmuş gibi pırıl pırıl, her sesli harf canlı ve net dökülüyordu dudaklarından; bugün bile ilk kez ondan dinlediğim bazı şiirleri, onun heceleri tek tek vurgulayan o güçlü, mükemmel tempolu coşkulu sesini duymadan okuyamam. Alman dilini ondan dinlediğim zaman aldığım zevki başka hiçbir zaman duymamışımdır. Tanrı gibi taptığım bu adam, oyunumu sahneye koyduramadığı için benim gibi genç bir insandan özür diliyor, aramızdaki iletişimi koparmamızı söylüyordu. Benden bir ricası olduğunu –az kalsın gülümseyecektim: Kainz benden bir şey rica ediyordu– belirtti, şu sıralar turnedeydi ve elinde tek perdelik iki oyun vardı. Bir oyuna daha ihtiyacı vardı, aklından küçük bir oyun geçiyordu, nazım biçiminde, kademeli lirik şeklinde, muhteşem konuşma tekniği sayesinde –Alman tiyatro sanatında *eşsiz* biriydi– bir solukta oynayabileceği ve kendi gibi soluğunu tutmuş seyircilere sunabileceği bir oyun. Kendisi için böyle tek perdelik bir oyun yazamaz mıydım?

Deneyeceğime söz verdim. Goethe'nin de dediği gibi istek bazen "edebiyatı yönlendirebilir". *Dönüşüme Uğrayan Komedyen*[1] isimli tek perdelik bir oyun tasarla-

1. Özgün adı *Der verwandelte Komödian.* (Ç.N.)

dım, iki tane lirik-dramatik monolog eklenmiş, Rokoko döneminde geçen tüy gibi hafif bir oyundu. Farkında olmadan her sözcükte büyük bir tutkuyla Kainz'ın doğasını ve hatta konuşma tarzını göz önünde bulundurmuştum; böylece hesapta olmadan elime aldığım bu oyun, çarçabuk yapılan bir iş değil, tam aksine büyük bir heyecanla gerçekleştirdiğim ve tesadüfen beni de mutlu eden bir iş oldu. Üç hafta sonra Kainz'a hemen hemen bitmiş olan taslakları ve ilave ettiğim aryalardan birini gönderdim. Kainz çok heyecanlanmıştı. Hemen müsveddeleri açıp o aryayı iki kez okudu, ikinci okuyuşunda mükemmelliği yakalamıştı bile. Tamamlamak için ne kadar zamana ihtiyaç duyduğumu sordu, sabırsızlığı gözlerinden okunuyordu. Bir ay, dedim. Çok uygun. Tam zamanında, dedi. Şimdi birkaç haftalığına Almanya turnesinde olacaktı, dönüşünde derhal provalara başlamalıydık, çünkü bu oyun Burg Tiyatrosu'nda oynanmalıydı. Sonrasında da nereye giderse gitsin, bu oyunu hep repertuvarına alacağına dair bana söz verdi, oyunun kendisine tıpatıp uyduğunu söyledi. "Tıpatıp!" Arka arkaya üç kez elimi dostça sıkarken bu sözü tekrarladı.

Anlaşılan turneye çıkmadan önce Burg Tiyatrosu'nda tantana yapmıştı, çünkü bizzat tiyatro müdürü beni telefonla arayıp bir perdelik oyunun müsveddelerini göndermemi rica etti ve oyunu kabul ettiğini söyledi. Kainz'ın yanı sıra Burg Tiyatrosu'nun diğer oyuncularına metinler verildi. Yine çok çabalamadan turnayı gözünden vurmuş gibiydim. Kentimizin gururu Burg Tiyatrosu ve Burg Tiyatrosu'nda Duse'nin[1] yanında dönemin en büyük tiyatro sanatçısı benim bir eserimi oyna-

1. Elenore Duse (1858-1924): İtalyan asıllı tiyatro oyuncusu. 19. yüzyılın bu en meşhur oyuncusu, zarif ve abartıdan uzak oyunuyla modern tiyatronun öncülüğünü yapmıştır. (Ç.N.)

yacaktı: Yeni başlayan biri için neredeyse aşırı fazla idi. Şimdi tek bir tehlike vardı o da Kainz, ben eseri tamamlamadan önce fikir değiştirebilirdi, ama bu da çok uzak bir ihtimaldi. Artık sabırsızlanan bendim. Sonunda gazetelerde Josef Kainz'ın turneden geri döndüğünü öğrendim. Gelir gelmez rahatsız etmemek için nezaketen iki gün bekledim, fakat üçüncü gün bütün cesaretimi toplayarak Kainz'ın kaldığı Hotel Sacher'e gittim ve gayet iyi tanıdığım görevliye "Saray Tiyatrosu oyuncusu Kainz'a" diyerek kartımı uzattım. Yaşlı adam şaşırmış bir halde gözlüğünün üzerinden bakarak "Sayın doktor henüz bilmiyorlar mı?" Hayır, hiçbir şey bilmiyorum, dedim. "Onu bu sabah erken saatlerde sanatoryuma yatırdılar." Ancak o zaman öğrendim ki, Kainz turneden ağır hasta olarak, korkunç ağrılarına rağmen, hiçbir şey fark etmeyen seyircilerinin karşısında büyük oyunlarından birini son kez oynadıktan sonra dönmüş. Ertesi gün kanser nedeniyle ameliyat oldu. Gazetede yazılanlardan iyileşeceğini umuyorduk. Onu hasta yatağında ziyaret ettim. Yorgun ve bitkindi, kara gözleri, çökmüş yüzünde her zamankinden daha büyük görünüyordu, sonsuza dek genç kalacak sanılan ve mükemmel sözcükler dökülen dudaklarının üzerinde kırlaşmış bıyıklarını görünce adeta dehşete kapıldım; karşımdaki yaşlı ve ölmek üzere olan bir adamdı. Acıyla gülümsedi bana, "Yüce Tanrım oyunumuzu oynayacak güç verecek mi? O oyunu oynamak beni iyileştirebilir," dedi. Fakat ne yazık ki, birkaç hafta sonra tabutunun başındaydık.

Bu anlattıklarımdan sonra dram yazmamak için neden direndiğimi ve herhangi bir tiyatroya yeni bir oyun verir vermez kaygılanmaya başladığımı anlamak, sanırım güç değil. Almanya'nın en büyük iki tiyatro oyuncusu-

nun son provalarını benim mısralarımla yaptıktan sonra ölmeleri –söylemekten çekinmiyorum–, beni batıl inançlı yapmıştı. Ancak birkaç yıl geçtikten ve kendimi toparladıktan sonra tekrar oyun yazmaya başladım, fakat Burg Tiyatrosu'nun yeni müdürü muhteşem bir tiyatro uzmanı ve söz sanatı ustası Baron Alfred Berger oyunumu derhal kabul edince neredeyse korka korka seçkin oyuncu listesini inceledim, "Tanrı'ya şükür aralarında ünlü bir oyuncu yok!" diyerek rahat bir soluk aldım. Kaderin ağına alabileceği kimse yoktu. Ancak buna rağmen inanılmaz bir şey oldu. Felaketin yüzüne bir kapıyı kapatsanız, diğer kapıdan sızmasını bilir. Ben yalnızca oyuncuların başına bir şey gelir diye korkmuştum, ancak *Deniz Kıyısındaki Ev*[1] adlı trajedimin yönetmenliğini üstlenmiş ve senaryoyu hazırlamış olan Müdür Baron Alfred Berger'i aklıma bile getirmemiştim. Gerçekten de ilk provalar başlamadan iki hafta önce o da öldü. Demek ki tiyatro eserlerimin üzerine çöken uğursuzluk hâlâ gitmemişti; bu olaydan on yıl sonra, yani I. Dünya Savaşı'ndan sonra *Yeremya*[2] ve *Valpone* adlı eserlerim tüm dünya dillerinde sahneye konduğunda bile korkumu yenememiştim. 1931 yılında yeni oyunum *Yoksulun Kuzusu*[3] tamamladığımda bile bile çıkarlarımı göz ardı ettim. Kendisine okuması için elyazmalarımı gönderdiğim arkadaşım Alexander Moissi'den bir telgraf aldım, galada başrolü kendisine ayırmamı rica ediyordu. İtalyan asıllı olan Moissi, anadilinin duygusal tonunu Alman sahnelerine taşımıştı ve o tarihlerde Josef Kainz'ın en büyük halefiydi. Dış görünüşüyle büyüleyici, akıllı, canlı, ayrıca iyi yürekli ve coşkulu bir insandı, oynadığı her esere o büyüleyici do-

1. Özgün adı *Das Haus am Meer*. (Ç.N.)
2. Jeremias. (Ç.N.)
3. Özgün adı *Das Lamm des Armen*. (Ç.N.)

ğasından bir şeyler katardı; bu rol için ondan daha iyisini bulamazdım. Ancak rolü oynamayı teklif ettiğinde, Matkowsky ve Kainz'ı hatırladım ve gerçek nedeni açıklamadan bir bahane göstererek kabul etmedim. Almanya'nın en büyük oyuncusunun veliahdı olarak gördüğü oyuncuya devrettiği Iffland Yüzüğü'nü[1] Kainz'ın ona verdiğini biliyordum. Sonunda o da Kainz'ın yazgısını mı paylaşsın? Ne olursa olsun dönemin en büyük üçüncü tiyatro oyuncusunun da aynı kötü yazgıyı yaşamasına neden olmak istemiyordum. Böylece gerek batıl inancımdan, gerekse ona olan sevgimden, oyunumu en mükemmel şekilde sergileyeceğinden kesinlikle emin olmama rağmen onun oynamasını istemedim. Ancak teklifini reddettiğim, o rolü ona vermediğim ve o tarihten sonra tek bir oyun bile yazmadığım halde onu koruyamadım. En ufak bir suçum olmamasına rağmen hâlâ başkalarının felaketine bir şekilde bulaşıyordum.

Biliyorum, hayalet hikâyesi anlattığımı düşünüyorsunuz. Matkowsky ve Kainz'ın başına gelenler kötü bir rastlantı olabilir. Peki ya onlardan sonra olanlar, rolü kendisine vermediğim ve o tarihten sonra yeni bir oyun yazmadığım halde Moissi'nin başına gelenler nasıl açıklanabilir? Olaylar şöyle gelişmişti: Uzun yıllar sonra –burada biraz ileri tarihe atlamak zorundayım– 1935 yılının yazında olacaklardan habersiz Zürih'teyken bir gün aniden o sıralar Milano'da bulunan Alexander Moissi'den bir

1. Iffland Yüzüğü, tiyatro müdürü ve sanatçısı ve oyun yazarı August Wilhelm Iffland'ın resmini taşıyan bir yüzüktür. Sembolik bir anlamı olan bu yüzük Almanca konuşulan bölgelerde en önemli sanatçıya vasiyet yoluyla geçer, tıpkı bizde İsmail Dümbüllü'nün kavuğunu kendisinden sonraki en iyi sanatçıya devretmesi gibi. Iffland Yüzüğü 1954'ten beri Avusturya Hükümeti'nin manevi mülkiyetidir. (Ç.N.)

telgraf aldım; o akşam beni görmeye Zürih'e geleceğini yazıyor ve mutlaka kendisini beklememi rica ediyordu. Tuhaf, dedim kendi kendime. Bu kadar acil ne olabilir – yeni bir oyun yazmamıştım ve yıllardır tiyatroyla ilgilenmiyordum. Fakat tabii ki onu memnuniyetle bekledim, çünkü bu sıcak ve candan insanı gerçek kardeşimmiş gibi seviyordum. Vagondan koşa koşa indi, İtalyan usulü birbirimize sarıldık, istasyondan arabaya henüz binmiştik ki büyük bir sabırsızlıkla anlatmaya başladı. Bir ricası vardı, büyük bir ricası. Pirandello[1] onu *Kim Bilebilir*[2] adlı yeni oyunun galasında oynamasını isteyerek onurlandırmıştı ve gala İtalyan sahnesinde değil, gerçek dünya sahnesi Viyana'da ve Almanca olarak oynanacaktı. İtalya'nın böyle büyük bir ustası ilk kez bir oyunu önce yurtdışında oynatmaya karar vermişti, bugüne kadar böyle bir şeyi Paris için bile yapmamıştı. Ancak Pirandello, eserinin müziksel yanının ve aradaki titreşimlerin çeviri esnasında kaybolacağından korkuyordu ve eserini herhangi birisi değil de, uzun süredir dildeki ustalığını çok takdir ettiği benim çevirmemi çok arzu ediyordu. Pirandello, zamanımı çeviriyle harcamak istemediğimi düşünerek bu teklifi bana yapmaya çekinmişti. Bu nedenle Moissi, Pirandello'nun ricasını iletmeyi üstlenmişti. Gerçekten de yıllardır çeviriyle uğraşmıyordum, fakat kendisiyle birkaç kez dostça bir araya geldiğim Pirandello'yu kıramayacak kadar seviyordum ve ona hayrandım, ayrıca Moissi gibi çok yakın bir arkadaşıma dost eli uzatmak beni çok memnun edecekti. Kendi çalışmalarıma bir iki hafta ara verdim; birkaç hafta sonra Pirandello'nun oyu-

1. Luigi Pirandello (1867-1936): 1934 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmış İtalyan oyun, roman ve öykü yazarı; çağdaş tiyatroda önemli bir yenilik başlatmıştır. (Ç.N.)

2. Özgün adı *Non si sà mai*. (Ç.N.)

nu benim çevirimle Viyana'daki uluslararası galaya hazırdı, politik nedenlerden dolayı bu gösterim daha da önem kazanmıştı. Pirandello geleceğini bildirmişti ve o tarihlerde Mussolini Avusturya'nın baş koruyucusu sayıldığından, başbakan dahil tüm protokol galada olacaktı. O gecenin, Avusturya-İtalyan dostluğunun (gerçekte ise İtalya'nın Avusturya üzerindeki koruyuculuğunun) politik bir gösteriye dönüşmesi bekleniyordu.

İlk provaların başlamak üzere olduğu o günlerde tesadüfen Viyana'daydım. Pirandello'yu yeniden göreceğim için seviniyor ve çevirimin Moissi'nin müzikal diliyle nasıl olacağını merak ediyordum. Ancak yirmi beş yıl önce yaşanan olay inanılmaz bir şekilde tekrarlandı. Sabah erken saatlerde gazeteyi açtığımda Moissi'nin, İsviçre'de ağır bir gribe yakalandığını ve provaların hastalık nedeniyle ertelendiğini okudum. Bir grip pek ciddi bir şey olamaz, dedim kendi kendime. Fakat hasta arkadaşımı görmek için gittiğim otele yaklaştıkça kalbim hızlı hızlı çarpmaya başlamıştı –Tanrı'ya şükür Hotel Sacher değil, Grand Hotel, diyerek kendi kendimi teselli ediyordum–, Kainz'ı ziyarete gittiğim o günün anısı korkunç bir şekilde üstüme çökmüş ve tam tamına çeyrek asır sonra yine dönemin en büyük oyuncularından birinin başına aynı şeyler gelmişti. Moissi'yi görmeme izin vermediler, ateşinin çok yüksek olduğunu ve sayıklamalara başladığını söylediler. İki gün sonra tıpkı Kainz'da olduğu gibi provalar yerine Moissi'nin tabutu başındaydım.

Tiyatro çalışmalarımla ilgili bu gizemli olayların sonunu anlatmak için zamanı biraz ileriye aldım. Tabii ki olayların böyle tekrarlanmasının sadece bir rastlantı olduğunu düşünüyorum. Fakat kuşkusuz Matkowsky ve Kainz'ın art arda gelen ölümleri, yaşamımın yönünü be-

lirlememde etkili oldu. Eğer Matkowsky Berlin'de, Kainz Viyana'da o tarihlerde yirmi altı yaşında olan benim ilk oyunlarımı sahnelemiş olsalardı, en zayıf oyunu bile başarıya götüren bu insanların büyük sanatı sayesinde, çok kısa bir sürede ve hatta belki de hak etmediğim kadar kısa bir sürede geniş kitlelerce tanınacak, yavaş yavaş öğrenme ve dünyayı tanıma olanağından yoksun kalacaktım. O tarihlerde doğal olarak kaderin peşimi bırakmadığını düşünüyordum. Çünkü tiyatro, daha ilk adımımda hayal bile edemeyeceğim olanaklar sunmuş, fakat son anda tümünü merhametsizce geri almıştı. Fakat insan sadece gençlik yıllarında rastlantıyla kaderin özdeş olduğunu düşünür. Sonraki yıllarda ise hayatımızın yönünü iç dünyamızın belirlediğini fark ederiz; gittiğimiz yol, arzularımızın aksi yönünde ve anlamsız gibi görünse de, sonunda bizi her zaman görünmeyen hedefimize götürür.

Avrupa'nın dışında

O tarihlerde zaman, günümüz dünyasını yüzlerce yıl baştan başa değiştirecek olaylarla dolu olduğu için mi bugünden daha hızlı geçiyordu? Yoksa ilk Avrupa savaşı[1] öncesine rastlayan gençliğimin son yılları düzenli olarak çalıştığım için mi bana bulanık geliyor? Ben yazmaya ve yayımlamaya devam ediyordum. Almanya'da ve Almanya'nın dışında ismim tanınmaya başlamıştı, taraftarlarım –aslında daha çok belli bir durum için söylenir– ve karşıtlarım vardı; İmparatorluğun tüm büyük gazeteleri adeta emrimdeydi, ben artık yazı göndermiyordum, aksine onlar benden yazı istiyorlardı. Fakat o yıllarda yaptığım ve yazdığım şeylerin bugün tamamen önemsiz olduğunu düşünmüyorum. Ama yine de o günlerdeki tüm hırslarımız, endişelerimiz, hayal kırıklıklarımız ve öfkelerimiz bugün gözüme ufak şeyler gibi geliyor. Dönemin koşulları görüş açımızı zorla değiştirdi. Bu kitabı yazmaya birkaç yıl önce başlasaydım, Gerhart Hauptmann, Arthur Schnitzler, Beer-Hofmann, Dehmel, Pirandello, Wassermann, Schalom Asch ve Anatole France ile yaptığım sohbetlere de (bu sonuncu sohbet aslında pek canlı

1. Kastedilen 1. Dünya Savaşı'dır. (Ç.N.)

geçmişti, çünkü yaşlı adam bize tüm bir öğleden sonra müstehcen öyküler anlatmıştı, fakat büyük bir ciddiyet ve tarifi imkânsız bir nezaketle) yer verirdim.

Büyük galalardan bahsederdim, Gustav Mahler'in Münih'teki Onuncu Senfonisi'ni, Dresden'deki Güllü Şövalye'yi, Karsawina ve Nijinski'yi anlatırdım, çünkü ben "tarihsel" ve sanatsal olayların vazgeçilmez ve meraklı bir konuğu idim. Ama artık onların günümüz sorunlarıyla bir ilgisi kalmadığından ve bizler sadece hayatın bugünü etkileyen konularını ölçüt aldığımızdan silinip gidiyor. O günlerde beni edebiyata yönlendirenler, bakışlarımı gerçeğe çevirenlerden daha önemsiz geliyor bugün bana.

Bu konuda örnek vereceğim ilk kişi en trajik dönemde Alman İmparatorluğu'nun yazgısına hâkim olmuş ve Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden on bir yıl önce Nasyonal Sosyalistlerin attığı ilk kurşunla hayatını kaybetmiş biriydi: Walther Rathenau.[1] Onunla olan dostluğum eskilere dayanmaktaydı ve çok içtendi. Daha on dokuzumdayken beni desteklediği için kendisine minnettar olduğum Maximilian Harden çıkardığı *Zukunft* adlı yayın organıyla Wilhelm İmparatorluğu'nun son on yıllarında önemli bir rol oynamıştı. Bismarck'ın gözü kulağı ya da paratoneri olarak hizmet veren Harden, bizzat politikanın içine çekilmişti, bakanları düşürüyor, Eulenburg Olayı'nda[2] olduğu gibi fırtınalar koparıyor ve her hafta

1. Walther Rathenau (1867-1922): Alman devlet adamı ve sanayici. I. Dünya Savaşı yıllarında Alman ekonomisinin savaş koşullarına uyum sağlamasında önemli rol oynamış, savaş sonrasında getirildiği imar ve dışişleri bakanlıklarında Almanya'nın savaş tazminatı ödemelerine başlamasında Almanya'ya yönelik diplomatik tecrit politikasının kırılmasında etkili olmuştur. (Ç.N.)

2. Philipp Eulenburg (1847-1921): Alman diplomat. İmparator II. Wilhelm ile yakın bir dostluk kurarak Bismarck'ın düşürülmesinden sonra imparatorun en etkili danışmanı haline geldi. 1894'te şansölyelik önerisini geri çevirdi ve Viyana büyükelçiliği görevinde bulundu (1894-1901). Maximilian Harden'in *Die Zukunft*'ta özel yaşamını hedef alan bir kampanya açmasıyla meslek yaşamı

yapacağı hamleden, ortaya dökeceği sırlardan korkan İmparatorluk sarayını tir tir titretiyordu, fakat tiyatroya ve edebiyata olan sevgisi hiç değişmemişti. Bir gün *Zukunft*'ta şu an aklıma gelmeyen takma bir adla, zengin içeriği ve dilsel ustalığı ile dikkat çeken bir dizi aforizma yayımlanmıştı. *Zukunft*'un sürekli yazarı olarak Harden'e yazdım: "Kim bu adam? Yıllardır bu kadar güzel aforizmalar okumamıştım." Yanıt Harden'den değil, Walther Rathenau imzalı birinden geldi. Mektuplarından ve başka kaynaklardan öğrendiğim kadarıyla Berlin elektrik şirketinin müdürünün oğluydu, kendisi de büyük bir tüccar, sanayici, sayısız derneğin denetçisi ve (Jean Paul'un deyimiyle) "yeniliklere açık", yeni Alman işadamlarından biriydi. İçtenliğini ve minnettarlığını ifade ettiği mektubunda, edebiyat alanındaki bu ilk yazısı hakkında ilk tepkinin benden geldiğini yazıyordu. Benden en az on yaş büyük olmasına rağmen, düşüncelerinin ve aforizmalarının yer aldığı bir kitap yayımlama konusunda emin olamadığını hiç çekinmeden söylüyordu. Netice itibarıyla edebiyatın dışında olduğunu ve bugüne kadar gücünü ekonomi alanında gösterdiğini belirtiyordu. Onu iyice yüreklendirdim, birbirimize yazmaya devam ettik ve Berlin'e gittiğimde ona telefon ettim. Ahizenin diğer ucundaki ses biraz tereddütle şöyle yanıt verdi: "Ah sizsiniz. Yazık ki yarın sabah saat altıda Güney Afrika'ya seyahate çıkıyorum..." Ben sözünü keserek "O halde başka bir zaman görüşürüz," dedim. Fakat karşı taraftaki ses kararlı bir şekilde devam etti: "Hayır, bekleyin... bir dakika.... öğleden sonra konferanslarla dolu. Akşamleyin bakanlığa gitmem gerekiyor, sonra da kulüp yemeğine... fakat on biri çeyrek ge-

sona erdi. Kendisine yöneltilen eşcinsellik suçlaması hiçbir zaman kanıtlanmadıysa da bunun yol açtığı skandal, İmparatorluğun saygınlığını büyük ölçüde sarstı. (Ç.N.)

çe bana uğrayabilir misiniz?" Kabul ettim. Sabah saat ikiye kadar sohbet ettik. Saat altıda –sonradan öğrendiğim üzere Alman imparatorunun görevlendirmesi nedeniyle– Güney Afrika'ya gitti.

Bütün bunları ayrıntılarıyla anlatıyorum, çünkü bu, Rathenau'nun tipik karakterini göstermektedir. Bu çok meşgul adamın zamanı hep olurdu. Onu, savaşın en kötü günlerinde, Cenova Konferansı'ndan kısa bir süre önce gördüm, öldürülmesinden birkaç gün önce vurulduğu o caddeden geçmiştik. Her zaman gününü dakikalara ayırırdı ve her zaman bir konudan diğerine rahatça geçebilirdi, çünkü beyni hızlı ve şaşmaz bir alet gibi çalışırdı. Onun gibisine hiç rastlamadım. Sanki görünmez bir kâğıttan okuyormuş gibi hiç duraklamadan konuşur, buna rağmen çok düzgün ve net cümleler kurardı, öyle ki konuştukları kayda geçirilse, baskıya hazır mükemmel bir rapor gibi olurdu. Fransızca, İngilizce ve İtalyancayı da Almanca gibi konuşurdu, hafızası onu hiç yarı yolda bırakmazdı, hiçbir zaman özel bir hazırlık yapmazdı. Onunla konuştuğunuzda kendinizi aptal, yetersiz, güvensiz hisseder, onun o sakin ve her şeyi tartıp ölçen net ve nesnel tavrı karşısında şaşırıp kalırdınız. Fakat onun düşüncesinin bu göz kamaştıran aydınlığında, billur gibi berraklığında tıpkı seçkin mobilyalar ve tablolarla döşeli evi gibi insanı rahatsız eden bir şeyler vardı. Beyni dâhice icat edilmiş bir alet, evi ise bir müze gibiydi. Mark'taki gösterişli Kraliçe-Luisen-Şatosu'nda aşırı düzen ve titizlik karşısında rahat olmak imkânsızdı. Düşüncelerinde cam gibi saydam görünen, bu nedenle de özsüz diyebileceğim bir şeyler vardı. Tüm gözle görülür üstünlüğüne rağmen, derin bir huzursuzluk ve belirsizlikle dolu dış görünüşünde hissettiğim Yahudi insanının trajedisini başka hiç kimsede böyle güçlü hissetmediğimi söylemeliyim. Diğer arkadaşlarım, örneğin Verhaeren, Ellen Key,

Bazalgette onun onda biri kadar akıllı, yüzde biri kadar evrensel ve dünya hakkında bilgi sahibi değillerken, kendilerine güvenleri daha fazlaydı. Rathenau'nun ise o ölçüsüz akıllılığına rağmen, kendine güveni olmadığını seziyordum. Tüm varlığına, sürekli artan karşıtlıkların çatışması hâkim gibiydi. Babasının tüm gücünü miras almış, ancak onun mirasçısı olmak istememişti; bir işadamıydı ama kendini bir sanatçı gibi hissetmek istiyordu, milyonlara sahipti, ancak sosyalist fikirlerle doluydu, kendini bir Yahudi olarak görür ancak İsa'ya yanaşırdı. Evrensel düşünür, ama Prusyalılığı ilahlaştırırdı, halk demokrasisini hayal eder, fakat İmparator Wilhelm'in kendisini çağırmasından ve kendisine danışmasından her defasında onur duyardı, imparatorun zayıflıklarını ve kibrini çok net bir şekilde görür, ancak kendi kibrini yenemezdi. Hiç ara vermeden sürekli bir şeylerle uğraşması belki de içindeki huzursuzluğu dışarıya yansıtmamak, yüreğinin derinliklerine yerleşmiş yalnızlığı gizlemek için bir ilaçtı. Ancak 1919'da Alman Ordusu'nun bozguna uğramasından sonra parçalanmış devleti içine düştüğü kaostan çıkarıp hayata döndürmek gibi, tarihin en güç görevinin kendisine verildiği o sorumluluk anında, içindeki o olağanüstü güçler bir anda tek bir yumruğa dönüşmüştü ve Rathenau doğasındaki o gücü dışarıya çıkararak kendisini tek bir ideale adamıştı: Avrupa'yı kurtarmak.

Düşünsel yoğunluk ve ileriyi görme açısından belki de sadece Hofmannsthal, Valéry ve Kont Keyserling ile yaptığım sohbetlerle karşılaştırabileceğim, düşünce ve görüşümü zenginleştiren sohbetler bir yana, ufkumu edebiyat alanından çağımızın tarihsel olaylarına yönlendirmesi bir yana, beni Avrupa dışına çıkmam konusunda teşvik ettiği ve yüreklendirdiği için Rathenau'ya teşek-

kur borçluyum. "Sadece Adayı görmekle İngiltere'yi tanımış olmazsınız," demişti bana. "En az bir kez olsun uzaklaşmadıysanız, üzerinde yaşadığımız kıtayı da anlayamazsınız. Siz özgür bir insansınız, özgürlüğünüzü kullanın. Edebiyat fevkalade bir uğraştır, çünkü aceleye gerek duymaz. Gerçek bir yapıtın bir yıl önce ya da sonra bitmesi fark yaratmaz. Niye Amerika'ya ya da Hindistan'a gitmiyorsunuz?" Tesadüfen söylenmiş bu sözler beni çok etkiledi ve hemen onun öğüdüne uymaya karar verdim.

Hindistan düşündüğümden daha ürkütücü ve ezici bir etki yaptı üzerimde. Zayıf ve bitkin insanların yoksulluğunu, kapkara gözlerin ciddi ve dostça olmayan bakışlarını, doğanın o korkunç monotonluğunu ve her alanda sınıfların ve ırkların katı ayrımını görünce dehşete kapılmıştım. Böyle bir şeyi ilk defa gemide yaşadım.

Kapkara gözlü ve ince, iyi eğitimli ve oturup kalkmasını bilen, alçakgönüllü ve şık iki zarif genç kız da aynı gemide seyahat ediyordu. Daha ilk gün herkesten uzak durduklarını ve sanki benim görmediğim bir engelin onları diğer insanlara yanaştırmadığını fark ettim. Dansa gelmiyorlardı, konuşmalara katılmıyorlardı, bir köşeye çekilip İngilizce ya da Fransızca kitaplarını okuyorlardı. İkinci ya da üçüncü gün İngilizlere yanaşmayanın onlar değil, diğerlerinin bu *halfcast*'lardan[1] uzak durduğunu fark ettim, oysa bu hoş kızlar İranlı büyük bir işadamıyla Fransız bir bayanın kızlarıydı. Lozan'daki bir yatılı okulda ve İngiltere'deki Finishing-School'da[2] eğitim aldıkları iki ya da üç yıl boyunca hiçbir ayrımcılıkla

1. (İng.) Argoda melez. (Ç.N.)

2. Aristokratların kız çocuklarını gönderdiği çok pahalı özel bir okul. Bu okullarda genç kızlar kültürel bilgiler edinir, sosyal aktivite öğrenir, iyi bir ev hanımı olmayı (el sanatları, ev ekonomisi, yemek kursu, süsleme sanatı) ve sosyal yaşamda eşinin yanında onu en iyi şekilde temsil etmeyi öğrenirdi. 20. yüzyıla kadar genç kızlar bu okulları üniversiteye tercih ederlerdi. (Ç.N.)

karşılaşmamışlardı; ancak Hindistan'a giden bu gemide o soğuk, gözle görülmeyen ancak buna rağmen şiddeti hiç de az olmayan toplumsal aşağılama başlamıştı. İçinde yaşadığımız dünyayı, yüzyıllar önceki gerçek vebadan çok daha fazla kasıp kavuran çağın vebası ırk ayrımcılığıyla ilk karşılaşmamdı.

Bu ilk karşılaşma nedeniyle yolculuğumun daha başındayken dikkat kesildim. Avrupalıya bir tür tanrıymış gibi gösterilen –bizim kendi hatamız nedeniyle çoktandır yok olmuş– saygıyı biraz da utanarak tattım. Bir Avrupalı Seylan'daki Adem Dağı'na geziye çıktığında on iki on dört uşak kendisine eşlik ederdi. Daha aşağısı "şanına" yakışmazdı. Bu saçma ilişkilerin gelecek on yıllarda ve yüzyıllarda rahat ve güvenli sandığımız Avrupa'mızda hayal bile edemeyeceğimiz değişikliklere ve dönüşümlere yol açacağı düşüncesinden bir türlü kurtulamıyordum. Bu gözlemlerim nedeniyle Hindistan'a Pierre Loti[1] gibi pembe gözlüklerin arkasından, "romantik" bir şeymiş gibi bakmadım, tam tersine bir uyarı olarak gördüm ve bu yolculuğumda içdünyamı zenginleştiren şeyler muhteşem tapınaklar, harap olmuş saraylar ya da Himalayaların doğası değil, tam aksine tanıştığım insanlardı, bir yazarın Avrupa'da genelde rastlamadığı türden insanlar ve dünyaydı. İnsanların her kuruşu hesap ettiği ve henüz grup gezilerinin düzenlenmediği o tarihlerde Avrupa dışına seyahat eden kişi –ait olduğu sınıf ve konumu ne olursa olsun– neredeyse her zaman özel bir sıfat

1. Asıl adı Julien Viaud (1850-1923): Fransız yazar. Loti 1868 yılından itibaren denizlerde sık sık seyahate başlar ve 1876 yılında İstanbul'a gelir, İstanbul'a ve bu topraklarda yaşayan bir Osmanlı kızına âşık olur. 1876 yılında bir gönül aşkı ile başlayan sevgi İstanbul şehrinde kişileşip 1913 yılına kadar devamlı ziyaretlerle tazeliğini korur. Fransız edebiyatında, Loti ve Türkiye ayrılmaz iki isim haline gelmiştir. Bu iki isim yardımıyla yediden fazla edebi eser ortaya çıkmıştır. Türkiye, bu eserlere güzelliğini, egzotik esrarengizliğini; Loti ise, samimiyetini, kalbini, gözlerini ve ruhunu katmıştır. (Ç.N.)

kazanırdı; ufku dar bir esnaf, tutucu biri değil, aksine büyük bir işadamı, doktorlar gerçek birer araştırmacı, *Conquistador*[1] soyundan gelme girişimciler korkusuz, cömert ve atılgan biri, yazarlar bile her tür yüksek düşünceye meraklı kişiler sayılırdı. Henüz radyonun gevezeliklerle doldurmadığı, gündüzlerin ve gecelerin uzun olduğu o yolculuklarda bu farklı insanlardan, dünyamızı şekillendiren güçler ve gerilimler hakkında yüzlerce kitap okusam da öğrenemeyeceğim bir sürü şey öğrendim. İnsan memleketinden uzaklaştıkça, içindeki değer yargıları da değişiyor. Eskiden kafamı meşgul eden basit şeyler, yurda döndükten sonra gözüme önemsiz gelmeye başlamıştı; Avrupamızı da artık dünyamızın sonsuz ekseni olarak görmüyordum.

Hindistan yolculuğum sırasında tanıdığım adamlardan biri, çağımızın tarihi üzerinde pek açıkça görülmese bile, tahmin edilemeyecek bir etki bırakmıştı. Kalküta'dan Hindistan'ın içlerine doğru bir botla Irawadi Irmağı'ndan yukarılara çıkarken Alman askerî ataşesi olarak Japonya'ya giden Karl Haushofer[2] ve karısıyla her gün saatlerce birlikteydim. Bir Alman genelkurmay subayının olağanüstü niteliğini ve kendini yetiştirmesi konusundaki bilgileri ilk kez bu dimdik, zayıf, yüzü kemikli ve kartal burunlu adamdan öğrendim. Daha önce Viyana'da da ara sıra askerlerle dostluklarım olmuştu, bunların çoğu ailelerinin zor koşulları nedeniyle askeriyeyi seçmiş ve kendileri için en iyi olan şeyi mesleklerinde bulmayı uman samimi, sevimli, hatta neşeli genç insan-

1. (İsp.) Fatih. Denizaşırı ülkelere yolculuk eden ilk kâşifler anlamında kullanılır. (Ç.N.)

2. Karl Ernst Haushofer (1869-1946): Alman asker ve siyasi coğrafyacısı. İki dünya savaşı arasındaki dönemde önem kazanmakla birlikte, Nazilerin dünya egemenliği öğretileriyle bütünleştiği için sonraları gözden düşen bilim dalı jeopolitiğin önde gelen savunucularından. (Ç.N.)

lardı. Haushofer'in ise kültürlü ve varlıklı burjuva bir aileden geldiği hemen belli oluyordu –birçok şiiri yayımlanan babası sanırım bir üniversitede profesördü–, eğitimi de bir askerin eğiminden daha fazla ve evrenseldi. Rus-Japon savaşlarını yerinde inceleme görevi verildiğinde, eşiyle birlikte Japoncayı ve hatta Japon edebiyatını öğrenmişti. Her bilimin, hatta askerliğin kendi dar uzmanlık alanından çıkıp diğer bilimlerle işbirliği yapması gerektiğini bir kez daha onda gördüm. Gemideyken her gün çalışıyordu, dürbünle her ayrıntıyı inceliyor, günlük tutuyor, raporlar yazıyor, sözlükte araştırma yapıyordu; neredeyse her gördüğümde elinde bir kitap olurdu. İyi bir gözlemci olarak çok iyi bir anlatımı vardı; onunla yaptığım sohbetlerde Doğu'nun gizemi hakkında çok şey öğrendim, yurda döndüğümde de Haushofer ailesiyle dostça ilişkimi devam ettirdim; karşılıklı mektuplaşıyor ve birbirimizi Salzburg ve Münih'te ziyaret ediyorduk. Ağır bir akciğer hastalığı nedeniyle bir yıl Davos ya da Arosa'da kalınca askeriyeden ayrı kaldığı bu süre içinde bilimle uğraştı; iyileştiğinde dünya savaşında kumandanlığa getirildi. Almanya yenilirken büyük sempatiyle onu hatırladım sık sık. Yıllarca Almanya'nın bir dünya gücü ve hatta belki de bir savaş makinesi haline gelmesinde göze çarpmayan yalnızlığıyla çalışmış biri olarak, birçok dost kazandığı Japonya'yı zafer kazanan düşmanları arasında gördüğünde çok acı çekmiş olabileceğini düşünüyorum.

Haushofer'in, Alman gücünün yeniden oluşturulması için sistematik bir biçimde ve bütün gücüyle çalışanların öncülerinden biri olduğu kısa bir süre sonra ortaya çıktı. Bir jeopolitik dergisi çıkarıyordu, ben çoğu zaman olduğu gibi, bu yeni hareketin de derin anlamını başlangıçta anlamamıştım. Dürüst olmam gerekirse, bunun ulusların güçlerinin bir araya gelince yapacağı etkiyi

görmek için olduğunu sandım ve ilk kez onun kullandığı, ulusların "yaşam alanı" sözcüğü ile kastedilen şeyin, Spengler'in[1] anladığı gibi, yalnızca dönem dönem değişen ve zaman içinde her ulusun bir kez ortaya koyduğu görece bir enerji olduğunu düşündüm. Haushofer'in, ulusların bireysel niteliklerini dikkatle izleme ve bilimsel bir yanı olan sürekli bir eğitim aracını kurma fikri de bana çok doğru geliyordu, çünkü bu araştırma nihayet ulusları birbirine yakınlaştırmaya hizmet edecekti; –söylemem ne kadar doğru bilmiyorum ama– belki de Haushofer'in de başlangıçtaki hedefi politik değildi.

Her halükârda ben, onun yazdığı kitapları (birinde benden bir alıntı yapmıştı) büyük bir ilgiyle, hiçbir kuşku duymadan okudum ve tüm tarafsız kişilerin onun konferanslarını olağanüstü düzeyde eğitici, bilgilendirici bularak övdüklerini duydum; hiç kimse de fikirlerinin yeni bir güç ve saldırı politikasına hizmet ettiğini, eski, Büyük Almanya ile ilgili taleplerinin yeni bir formatta ideolojik bir yönlendirmeye yol açtığını iddia ederek onu suçlamıyordu. Fakat günün birinde Münih'teyken bir ara onun adını andığımda, biri gayet rahat bir şekilde, "Ah, Hitler'in arkadaşı mı?" dedi. O an nasıl şaşırdığımı kelimelerle ifade edemem. Çünkü her şeyden önce karısı tam bir Alman değildi, (çok yetenekli ve sempatik) oğulları da Nürnberg Yahudi Yasalarına[2] karşı koyacak

1. Oswald Arnold Gottfried Spengler (1880-1936): Alman tarih filozofu. Kültür tarihçisi ve siyasi yazar. Spengler "Tutucu Devrimin Duayeni" ve Nasyonal Sosyalizmin hazırlayıcısı olarak bilinir. (Ç.N.)

2. Hitler'in hazırladığı ve Nazi Partisi'nin Nürnberg'deki bir kongresinde onaylanan bir düzenleme (15 Eylül 1935). Reich Yurttaşlar Yasası olarak da bilinen ilk düzenleme, Alman yurttaşlığı kaldırılan Yahudileri devletin tebası konumuna getiriyordu. Kısaca (*Blutschutzgesetz*) Kan Koruma Yasası olarak anılan "*Gesetz zum Schutz des Deutschen Blutes und der Deutschen Ehre*" (Alman Kanını ve Onurunu Koruma Yasası) adlı düzenleme ise "Alman yurttaşlarının ya da Alman kanından olanların Yahudilerle evlenmesini ya da cinsel

tipler değillerdi. Ayrıca ben çok kültürlü, evrensel düşünen bir bilimadamıyla, dar ve şiddet içeren görüşleriyle Almanlıktan başka bir şey düşünmeyen ahlaksız bir zorba arasında düşünsel bir bağ olabileceğine inanmıyordum. Fakat Haushofer'in öğrencilerinden biri Rudolf Hess'ti[1] ve bu bağlantıyı o kurmuştu; aslında başkalarının fikirlerine hiç de açık olmayan Hitler'de, ta başında kişisel amaçlarına ve çıkarlarına hizmet edecek her şeyi benimseme içgüdüsü vardı. Bu nedenle "jeopolitik" ona göre Nasyonal Sosyalist politikaya yöneliyor ve onu ele alıyordu ve böylece onu kendi amaçlarına hizmet edecek şekilde kullandı. Zaten Nasyonal Sosyalizm tekniği de Hitler'in tek amacı olan egoist güç içgüdüsünü ideoloji ve sahte bir ahlakla kamufle etmekti ve "yaşam alanı" kavramı tam da onun apaçık ortada olan saldırı isteğini gizleyen felsefi görüş oldu ve bu kavram istenildiği gibi tanımlanabileceğinden bir başarı durumunda en keyfî sahiplenmeyi ya da saldırıyı bile etik ya da etnolojik bir gereklilik olarak savunabilecekti. Böylece seyahatte tanıdığım eski dostum –bilerek ve isteyerek mi, bilmiyorum– Hitler'in başlangıçta katı bir milliyetçilik ve ırk temizliği ile sınırlı olan, sonrasında ise dünyayı temelden ve korkunç bir şekilde değiştirme hedefine hizmet etmekle suçlu durumuna düştü ve onun yarattığı "yaşam

ilişkide bulunmasını yasaklıyordu. 14 Kasım 1935 tarihli ilk ek kararla Yahudilik ölçütü Yahudi bir büyükanne ya da büyükbabadan gelen kişileri de kapsayacak biçimde genişletilerek Yahudilerin Alman yurttaşı olamayacağı, oy kullanamayacağı ve kamu görevlerinde bulunamayacağı belirtildi. Sonrasındaki ek düzenlemelerde Yahudilerin 45 yaşından genç Alman uyruklu ya da Alman kanından olan kadınları ev hizmetlerinde çalıştırmaları yasaklandı. Yahudi pasaportlarına kırmızı bir "J" (Almanca Yahudi anlamına gelen Jude'nin ilk harfi) damgalanmaya başlandı. Yahudiler Yahudi adları almaya zorlandı. 28 Mart 1938 tarihli bir kararla Yahudi cemaatlerinin yasal statüleri iptal edildi. Yahudilerin tıp mesleğini yürütmelerini engelleyici hükümler getirildi. (Ç.N.)

1. Rudolf (Walter-Richard) Hess (1894-1987): Hitler'in yardımcısı olan Alman Nazi önderi. (Ç.N.)

alanı" kuramı "Bugün Almanya bizim, yarın bütün dünya bizim olacak" sloganına dönüştü; tek bir sözcüğün eyleme ve felakete yol açabileceğini ortaya koyan önemli bir örnek, tıpkı daha önce Ansiklopedistlerin[1] "raison"un[2] egemenliği diye tanımladıkları şeyin onun tam karşıtı terör, kitle galeyanı, us kavramlarına dönüşmesi gibi. Bildiğim kadarıyla Haushofer bizzat partide bir yer almadı, her halükârda onun, bugünün becerikli gazetecileri gibi geri planda durup, en tehlikeli planları kurup sonra da Hitler'e fısıldayan "gizli ve etkili siyasetçilerden" olmadığını biliyorum. Fakat Nasyonal Sosyalizm'in saldırgan politikalarının dar bir milliyetçilikten çıkıp evrenselliğe taşınmasında Hitler'in en çılgın danışmanlarından daha fazla –bilerek ya da bilmeyerek– onun kuramlarının neden olduğu konusunda hiç kuşkum yok; ancak bizden sonraki kuşaklar, bizim ulaşamadığımız belgelerle onun tarihteki yerini daha iyi saptayabilecektir.

Bu ilk denizaşırı seyahatimden bir süre sonra ikinci seyahatimi Amerika'ya yaptım. Bu seyahatin amacı da yalnızca dünyayı tanımak ve önümüzdeki geleceği bir

1. 1731-1777 yılları arasında Fransa'da Aydınlanma yıllarında *Encyclopedie*'yi çıkaran aydınlar. 17 ciltlik *Ansiklopedi*, zamanın bütün bilgilerini toplar. Ansiklopedistler bir gün dünya uygarlığı tümden yok olur da insanlık her şeyi yeniden inşa etmek zorunda kalırsa, başvuracakları bir kaynak olsun düşüncesiyle bu eseri yayımlamışlardır. Ansiklopedistlerin başında 990 madde yazan Diderot vardır. D'Alembert, Rousseau, Buffon, Daubenton, Marmontel, d'Holbach, Bordeu, de Jaucourt, Turgot, Quesnay, Haller, Condillac, Montesquieu, Necker, Grimm *Ansiklopedi*'ye yazan düşünür, sanatçı ve bilimcilerdir. 18. yüzyılda Ansiklopedistler burjuva devrimleri sırasında ortaya çıktılar. Otoriterciliğe karşı durdular. Newton ve Locke'u baş tacı ettiler. Bilimcilik, akılcılık, deneycilik şiarları oldu. Hümanist, seküler, dindışı, modern bir yazma yöntemi uyguladılar. Mısır, Siyam, Çin gezilerinde bu insanların dindar olmamalarına karşın erdemli olduklarını gördüler. Bütün insanlarda sağduyu düzeyinde saf bir iman olduğunu keşfettiler. Doğal din dedikleri buydu. (Ç.N.)

2. Mantık. (Ç.N.)

parça olsun görebilmekti. Sanırım para kazanmak ya da Amerika'yı yazılarla pazarlamak değil de, Yeni Kıta hakkında kafamda oldukça belirsiz olan şeylerin gerçekte nasıl olduğunu görmek için giden ender yazarlardan biriydim. Bu düşüncem –söylemekten utanmıyorum– çok romantik bir düşünceydi. Benim için Amerika Walt Whitman'dı, yeni hareketin ülkesi, geleceğin dünya kardeşliği idi; Amerika'ya gitmeden önce büyük *Camerado*'nun[1] vahşi ve çağlayan gibi akan uzun dizelerini bir kez daha okudum ve böylece Manhattan'a Avrupalıların o bildik kibriyle değil, kardeşçe duygularla ayak bastım. Otele gelir gelmez ilk iş, otel görevlisine ziyaret etmek istediğim Walt Whitmann'ın mezarının yerini sorduğumu hâlâ hatırlarım; tabii ki bu isteğimle zavallı İtalyan'ı mahcup etmiştim. Çünkü o bu ismi ömründe hiç duymamıştı.

İlk izlenimim müthişti, oysa o tarihlerde New York'un gece görünümü bugünkü gibi muhteşem değildi. Times Square'de o ışık çağlayanları, geceleri milyarlarca yapay yıldızla gökyüzünün gerçek yıldızlarının yanında parlayan o yıldızlı gökyüzü henüz yoktu. Kentin görünümü ve trafik bugünkü cömertlikten yoksundu. Çünkü yeni mimari tek tük yüksek yapılarda belli belirsiz ortaya çıkıyordu; vitrinlerde ve dekorasyonlardaki zevkin inanılmaz gelişimi henüz başlangıç safhasındaydı. Fakat her defasında hareketten hafif sallanan Brooklyn Köprüsü'nden aşağıya limana bakmak, geniş yolların taşlı geçitlerinde yürümek yeterli bir keşif ve heyecandı ve iki üç gün sonra yerini daha başka, daha şiddetli bir duyguya bırakıyordu: sonsuz yalnızlık duygusuna. New

1. Burada Walt Whitman'ın (1819-1892) *As I Lay with My Head in Your Lap Camerado* (Başımı Senin Kucağına Yasladığımda Dostum) başlıklı şiiri kastedilmektedir. Bu şiir öyle ünlü olmuştur ki adeta şairiyle özdeşleşmiştir. (Ç.N.)

York'ta yapacak bir işim yoktu ve o zamanlar işi gücü olmayan bir insan için en yanlış yer burasıydı. Birkaç saatinizi geçirebileceğiniz sinemalar henüz yoktu, küçük, rahat kafeteryalar, bugünkü kadar çok sanat galerisi, kütüphane ve müze yoktu, kültürel anlamda birçok şey Avrupa'nın gerisindeydi. İki üç gün içinde tüm müzeleri ve görülmeye değer yerleri gezdikten sonra küreksiz bir sandal gibi buz gibi soğuk ve rüzgârlı caddelerde bir aşağı bir yukarı dolaştım durdum. Ama sonunda caddelerde yaptığım bu başıboş dolaşmalarımı öyle anlamsız buldum ki, bunun üstesinden gelmek için bu gezintilerimi çekici hale getirmeye çalıştım ve kendi kendime oynayacağım bir oyun buldum. Buralarda yapayalnız dolaştığım için kendimi, ne yapacağını bilmeyen ve cebinde sadece yedi doları olan sayısız göçmenlerden birinin yerine koydum. İşte şimdi o insanların yapmak zorunda olduğu şeyi gönüllü olarak yap, dedim kendi kendime. Farz et ki, çok çok üç gün sonra kendi ekmeğini kendin kazanmak zorunda kalacaksın. Bir tanıdığı, arkadaşı olmayan yabancı birinin burada nasıl iş bulduğunu düşün. Böylece bir iş bulma bürosundan diğerine gittim, kapıların üzerindeki iş ilanlarına baktım. Bir yerde bir fırıncı, başka bir yerde Fransızca ve İtalyanca bilen yardımcı sekreter, bir başka yerde kitapçı çırağı aranıyordu, bu sonuncusuyla hayali Ben'im en azından şansını deneyebilirdi. Böylece döner demir merdivenlerden çıkıp üçüncü kata geldim, alacağım ücreti sordum ve gazete ilanlarına bakarak Bronx'taki bir oda kirasıyla karşılaştırdım. İki gün süren "iş arayışımdan" sonra geçimimi sağlayabilecek beş iş bulmuştum. Böylece başıboş dolaşmak yerine, bu genç ülkede çalışmak isteyen her insana ne kadar imkân ve alan olduğunu kendi gözlerimle görmüştüm ve bu beni etkilemişti. Ayrıca bir kurumdan diğerine koşuştururken ve işyerlerinde kendimi tanıtırken ülkenin o

muhteşem özgürlüğünü tanıma fırsatım da olmuştu. Hiç kimse bana ulusal kimliğimi, dinimi, nereden geldiğimi sormuyordu, üstelik –parmak izi, vize ve polis kimlik bilgilerinin olduğu günümüz dünyasında inanılmaz gibi görünse de– pasaportsuz seyahat ediyordum. Fakat burada insanları bekleyen iş vardı; önemli olan da buydu. Günümüzde bir masal gibi gelen o dönemin özgür dünyasında devletin ve formalitelerin işe karışmasına gerek kalmadan bir dakika içinde kontrat imzalanıyordu. Bu "iş arama" çabam sayesinde daha ilk günlerde Amerika hakkında sonraki haftalardan çok daha fazla şey öğrendim, rahat bir turist olarak sonrasında Philadelphia, Boston, Baltimore ve Chicago'yu gezdim; sadece Boston'da şiirlerimden bazılarını besteleyen Charles Loeffler'le birkaç saat geçirdim, onun dışında hep yalnızdım. Hiç kimsenin tanımadığı biri olarak geçirdiğim o günlerde şaşırtıcı bir sürprizle karşılaştım. Philadelphia'da geniş bir caddede dolaşıyordum; bir kitapçı dükkânının önünde durdum, tanıdığım bir yazarın adına rastlar mıyım, diye bakınırken birdenbire heyecanlandım: Kitapçının vitrininde sol tarafta altı ya da yedi Almanca kitap vardı, içlerinden birinin üzerindeki benim adımdı. Büyülenmiş gibi içeriye bakarken düşüncelere daldım. Bu yabancı caddelerde hiç kimse tarafından tanınmadan, kimsenin dikkatini çekmeden dolaşan benden bir parça, çok daha önce buraya varmıştı; kitapçı adımı kitap listesine yazmış ve kitabım on gün süren bir okyanus seyahatinden sonra buraya gelmişti. Bir an için terk edilmişlik duygum kayboluverdi ve iki yıl önce yine Philadelphia'da dolaşırken farkında olmadan yine o dükkânı aradım.

San Francisco'ya kadar gidecek –o tarihlerde henüz Hollywood yoktu– cesaretim kalmamıştı artık. Fakat daha küçücük bir çocukken, dünyayı ilk kez yelkenliyle dolaşanların yazdıklarını okuduktan sonra büyülendiğim

Pasifik Okyanusu'nu görme özlemimi en azından başka bir yerde giderebilirdim; bu yer bugün artık var olmayan ve bir ölümlünün bir daha göremeyeceği bir yerdi: O tarihlerde henüz inşaat halinde olan Panama Kanalı'nın en yüksek tepeleriydi. Gemiyle Bermuda ve Haiti'den geçmiştim – Verhaeren'in yetiştirdiği edebiyatçı kuşağımız, atalarımızın Roma'ya hayran oldukları gibi çağımızın teknoloji harikalarına hayrandı. Panama'nın kendisi bile unutulmaz bir manzaraydı, kazı makinesi ile temizlenmiş, kahveye çalan sarı renkteki nehir yatağına koyu renk gözlüklerle bakmak bile gözleri yakıyordu, muhteşem bir görüntüydü, milyonlarca, milyarlarca sivrisineğin kurbanı insanlar sıra sıra mezarlarda çalışıyorlardı. Avrupa'nın başlayıp Amerika'nın bitireceği bu eser için kaç kişi hayatını kaybetmişti. İşte onca felaket ve düş kırıklığından otuz yıl sonra eser ortaya çıkmıştı. Arklardaki son bir iş birkaç ay içinde tamamlandıktan sonra, elektrik düğmesine dokunulacak ve binlerce yıl sonra iki deniz bir daha ayrılmamak üzere birleşecekti; oysa ben onları bu son anlarında, henüz birleşmemişken görmüş ve tarihî bir olaya tanıklık etmiştim. Amerika'ya güzel bir vedaydı, en büyük eserini görmüş olarak ayrılmıştım.

Avrupa'nın üzerindeki ışıltılar ve gölgeler

Yeni yüzyılın on yılını geride bırakmış, Hindistan'ı, Amerika'nın ve Afrika'nın bazı yerlerini görmüştüm; bilginin verdiği yeni bir sevinçle Avrupamıza bakmaya başlamıştım. I. Dünya Savaşı'ndan önceki bu son birkaç yıl içinde olduğu kadar çok sevmemiştim kıtamızı, daha önce hiç bu kadar birleşmesini dilememiş, yarınına bu kadar çok inanmamıştım, çünkü yeni bir çağın, yeni bir günün doğduğunu sanıyorduk, oysa gerçekte gördüğümüz şafak değil, yanan dünyanın kızıl alevleriydi.

Felaketler, çöküntüler ve krizler içinde büyümüş, savaşı sürekli bir şey, hatta günlük bir olay gibi gören bugünün kuşağı için, biz yüzyıl dönümü gençlerinin sahip olduğu iyimserliği, dünyaya güvenini anlamak güçtür belki de. Kırk yıl süren barış ülkelerin ekonomik yapısını güçlendirmiş, teknik, yaşamın temposunu canlandırmış, bilimsel buluşlar o kuşağın düşün alanındaki gurur kaynağı olmuştu; Avrupamızın hemen tüm ülkelerinde eşit olarak hissedilen bir yükseliş başlamıştı. Kentler gün geçtikçe güzelleşmiş ve çokuluslu olmaya başlamıştı. 1905'in Berlin'i 1901'de tanıdığım Berlin değildi artık, bir imparatorluk başkentinden bir dünya kentine dönüşmüştü, 1910'un Berlin'i onu da geçmişti. Viyana, Milano, Paris, Londra, Amsterdam bu kentlerin hangisine yeniden gi-

dilse, insan şaşırıyor ve mutlu oluyordu; caddeler genişliyor, daha bir ışıldıyordu, kamu binaları büyüyor, mağazalar daha lüks, daha zevkli bir hale geliyordu. Her şeyde zenginliğin büyüyüp geliştiği görülüyordu. Biz yazarlar bile bu on yıl içinde kitap baskılarımızın üç kat, beş kat hatta on kat arttığını görüyorduk. Her yerde yeni tiyatrolar, kütüphaneler ve müzeler kuruluyordu. Önceleri sadece dar bir çevrenin sahip olduğu banyo ve telefon küçük burjuvanın da hayatına girmişti ve çalışma saatleri kısaltıldığından beri emekçi sınıfı da yaşamın mutluluğundan ve rahatlığından yararlanmaya başlamıştı. Her yerde bir ilerleme görülüyordu. Cesaret eden kazanıyordu. Bir ev, nadir bulunan bir kitap, bir tablo satın olan kişi, bunların değerinin arttığını görüyordu, büyük bir işe cesaret edenler buna değdiğini görüyorlardı. Tüm yeryüzünü eşsiz bir rahatlık dalgası kaplamıştı, kendi enerjisinden yeni güçler yaratan bu coşkuyu kim engelleyebilir, bu yükselişi kim durdurabilirdi ki? Avrupa hiç bu kadar güçlü, zengin ve güzel olmamıştı, daha iyi bir geleceğe hiç bu kadar yürekten inanmamıştı, birkaç yaşlı dışında hiç kimse şikâyet etmiyor, "eski güzel günleri" özlemiyordu.

Fakat güzelleşen yalnızca kentler değildi, spor, daha iyi beslenme, azalan çalışma saatleri ve doğaya yürekten bağlanma sayesinde insanlar da daha güzel, daha sıhhatli olmuştu. Eskiden bomboş geçen, insanların lokallerde kâğıt oynayarak ya da aşırı ısıtılmış evlerinde oturarak öldürdüğü kış ayları, ciğerlere hayat veren, gençlerin kanını coşturan pırıl pırıl güneşle dağlarda yeniden keşfedilmişti. Artık dağlar, nehirler ve denizler eskisi gibi uzak değildi. Bisikletler, arabalar ve elektrikli tramvaylar mesafeleri kısaltmış, dünyaya yepyeni bir mekân duygusu vermişti. Pazar günleri rengârenk spor giysileri giymiş binlerce, on binlerce insan kayak ve kızakla karlı yamaçlarda kayıyordu, her yerde spor tesisleri, yüzme havuzları kuruluyor-

du. Özellikle yüzme havuzlarında bu değişim açıkça görülüyordu: Benim gençlik yıllarımda düzgün vücutlu bir adam, kalın boyunlu, göbekli ve memeleri sarkmışların arasında hemen göze çarpardı, oysa şimdi adaleli, teni bronzlaşmış ve sporla biçimlenmiş vücutlu insanlar adeta antik dönemin yarışmacıları gibiydiler. Artık hiç kimse, en yoksul olanlar hariç, pazarları evlerinde oturmuyor, gençler uzun yürüyüşlere çıkıyor, dağa tırmanıyor ve her türlü sporu yapıyordu; tatil ve izin döneminde insanlar artık benim anne ve babamın döneminde olduğu gibi kentin yakınlarında bir yere ya da Salzkammergut'a gitmiyordu. İnsanlar artık dünyayı merak ediyordu, dünyanın başka bir köşesi burası kadar güzel mi, yoksa daha mı güzel, bilmek istiyordu; eskiden sadece gelir düzeyi yüksek insanlar yurtdışına çıkabiliyorken, şimdilerde banka memurları, küçük ticarethane sahipleri de İtalya'ya ve Fransa'ya seyahat edebiliyordu. Seyahat etmek artık daha ucuz ve daha rahattı; her şeyden önemlisi de insanlarda yeni yeni ortaya çıkan cesaret ve korkusuzluktu; bu yeni duyguyla insanlar korkusuzca seyahat ediyorlardı, daha az ürkek ve daha az tutumlu olmaya başlamışlardı – evet, hatta korkmak ayıp sayılır olmuştu. Tüm kuşak, gençliğini olabildiğince uzun yaşamaya karar vermişti. Herkes, annemle babamın gençliğindeki kuşağın aksine, genç olmaktan gurur duyuyordu; birdenbire önce gençler kesti sakallarını, sonra yaşlı görünmemek için biraz daha büyük olanlar onları taklit etti. Genç olmak, zinde olmak ve ağırbaşlı görünmemek moda olmuştu. Kadınlar göğüslerini fışkırtan korseleri atmışlar ve artık havadan ve güneşten korkmadıkları için şemsiyelerini ve tüllerini kullanmaz olmuşlardı, teniste bacaklarını rahat hareket ettirebilmek için etek boylarını kısaltmışlardı ve bundan da utanç duymuyorlardı. Moda gittikçe daha doğal olmaya başlamıştı, erkekler süvari pantolonu giyiyor, kadınlar er-

kek eyerine binmekten çekinmiyordu, insanlar artık örtünmüyor, birbirini görmekten kaçınmıyordu. Dünya güzelleştiği gibi özgürleşmişti de.

Yeni kuşağın bu özgürlüğünü geleneklere de yansıtması, sağlıktan ve özgüvenden kaynaklanıyordu. Artık genç kızlar yanlarında dadıları olmadan genç erkek arkadaşlarıyla gezintiye çıkıyor, spora gidiyor, rahat ve kendilerinden emin bir şekilde arkadaşlık ediyorlardı; artık ürkek ve çekingen değillerdi, neyi isteyip neyi istemediklerini gayet iyi biliyorlardı. Anne ve babalarının kontrol edeceği korkusundan kurtulmuş, sekreter, memur olarak çalışıyorlar ve hayatlarını istedikleri gibi biçimleme hakkını kendilerinde görüyorlardı. Eski dünyanın yegâne yasal aşk kurumu fahişelik gözle görülür derecede azalmıştı; bu yeni ve daha sağlıklı özgürlük sayesinde mantıksız ahlak kuralları demode olmuştu. Yüzme havuzlarında kadınlarla erkeklerin havuzunu birbirinden ayıran tahta bölmeler kaldırılmıştı, kadınlar ve erkekler artık vücutlarını birbirlerine göstermekten çekinmiyorlardı; bu onyılda, daha önceki yüzyıldan daha fazla özgürlük, serbestlik ve rahatlık kazanılmıştı.

Çünkü dünyada bambaşka şeyler yaşanıyordu. Artık bir yıl içinde neler olmuyordu ki. Bir buluşu bir başka buluş takip ediyor ve çok çabuk herkese ulaşıyordu. İlk defa uluslar birlikte hareket ettiklerini düşünüyordu, tabii eğer buna birlikte hareket etmek denirse. Zeplin ilk kez havalandığı sırada Belçika'ya gitmek üzere tesadüfen Strasburg'da bulunuyordum ve Zeplin sevinç çığlıkları içindeki insanların etrafını sardığı bin yıllık manastırın önünde eğilecek gibiydi. Akşamleyin Belçika'da Verhaeren'in yanındayken hava gemisinin Echterdingen'de parçalandığı haberi geldi. Verhaeren gözyaşlarını tutamadı ve çok üzüldü. Almanların yaşadığı bu felakete bir Belçikalı olarak değil, bir Avrupalı olarak, çağının bir insanı

olarak ulusların ortak zaferine sevindiği gibi, bu ortak sınavın başarısızlığına da üzülmüştü. Blériot, Manş Kanalı'nı uçarak geçtiğinde sanki bizim ülkemizden çıkmış bir kahramanmış gibi bizler de Viyana'da sevinçten deliye dönmüştük; teknoloji ve bilimimizin her saat kaydettiği başarılar sayesinde ilk kez ortak bir Avrupa toplumu, ortak bir ulus bilinci oluşmaya başlamıştı. Uçakların kolayca aştığı bu sınırlar ne kadar anlamsız, bu gümrük engelleri ve gümrük bekçileri ne kadar ilkel, tüm dünyanın ortak bir bağ, bir dünya kardeşliği istediği günümüze ne kadar ters, diyorduk kendi kendimize. Duyguların böyle coşması da en az hava gemisi kadar muhteşemdi; Avrupa'daki bu güvenin son yıllarını yaşamamış gençlere acıyorum. Çünkü çevremizi saran hava ne ölü ne de boştur, içinde yaşadığımız saatin her hareketini ve temposunu içinde taşır ve bizler farkında olmadan onu kanımıza karıştırır, yüreğimize ve beynimize gidinceye kadar ona eşlik eder. Bu yıllarda, çağımızın bu genel coşkusundan güç aldık ve toplumun güveni sayesinde kendi özgüvenimizi artırdık. Belki de bizler –insanoğlunun o nankörlüğüyle– bu dalgaların bizi nasıl güçlü ve güvenle taşıdığını fark etmedik. Ancak dünyanın bu denli güvenli olduğu o dönemi yaşayan bir kimse, ondan sonra her şeyin gerilediğini ve karanlığa gömüldüğünü bilir.

Avrupa'nın tüm kıyılarından yüreğimize vuran o dünyanın dalgalarının gücü nasıl da muhteşemdi. Fakat bizi mutlu eden şey –biz farkında olmasak da– aynı zamanda bir tehlikeydi. O tarihte Avrupa'nın üstünde esen gurur ve güven dalgaları, bulutları da beraberinde sürüklemişti. Kim bilir belki de yükseliş çok çabuk olmuştu, devletler, kentler çok çabuk güçlenmişti. Güç duygusu gerek insanları, gerekse devletleri, bu gücü iyi ya da kötü kullanmaya itmiştir hep. Fransa varlık içinde yüzüyordu. Fakat daha fazlasını istiyordu, bir sömürge daha istiyor-

du, oysa eski kolonilerinde yeterince insanı yoktu; neredeyse Fas yüzünden savaş çıkacaktı. İtalya Kirenayka'yı[1] istiyor, Avusturya zorla Bosna'yı ilhak ediyordu, Sırbistan ve Bulgaristan Türkiye'ye saldırıyordu, o zamana kadar bir köşede duran Almanya ise pençesini indirmeye hazırlanıyordu. Her yerde devletlerin beynine adeta kan hücum etmiş gibiydi. İç birliği sağlama yolundaki isteklerden, aynı zamanda bulaşıcı mikrop gibi her yerde bir yayılma hırsı gelişiyordu. Çok para kazanan Fransız sanayicileri, kendileri gibi çok kazanan Alman sanayicilerini rakip görüyorlardı, çünkü her iki taraf da, Krupp ve Schneider-Creusot daha fazla top satışı peşindeydi. Devasa kazancı olan Hamburg gemi işletmeciliği Southampton'dakilere karşıydı, Macar çiftçiler Sırp çiftçilere karşıydı. Kısacası her bir işletme bir diğerine karşıydı – konjonktür hepsini adeta kudurtmuştu, orada, burada, her yerde daha fazla isteniyordu. Bugün, Avrupa 1914 yılında neden savaşa girdi diye düşünülecek olursa, tek bir mantıklı neden, hatta bir gerekçe bile bulunamaz. Bir fikir ya da sınır çatışması nedeniyle çıkmamıştı savaş; bence bu, gücün aşırı yoğunluğundan başka bir şey değildi, kırk yıl boyunca barışın bir araya getirdiği ve şiddetle boşalmak isteyen o iç dinamizmin acıklı bir sonucuydu sadece. Her devlet birdenbire güçlü olduğu duygusuna kapılmış ve bir başka devletin de kendini güçlü gördüğünü unutuvermişti, her devlet daha fazlasını ve bunu da diğer devletten istiyordu. En kötüsü de, o en çok sevdiğimiz duygunun, ortak iyimserlik duygumuzun bizi kandırmasıydı. Çünkü her devlet son anda diğerinin korkup geri çekileceğine inanıyordu; böylece diplomat-

1. Kirenayka ya da Sirenayka. Libya'nın doğusunda kıyısal bir bölge. (Ç.N.)

lar karşılıklı blöf oyununu başlatmışlardı. Bu, Agadir'de[1], Balkan Savaşı'nda ve Arnavutluk'ta oyun olarak kalmıştı; öte yandan büyük koalisyonlar gittikçe daha çok birbirine yakınlaşıyor ve askerî bir biçim alıyordu. Almanya'da barış hüküm sürerken savaş vergisi alınıyor, Fransa'da askerlik süresi uzatılıyordu; sonunda da bu gücün boşaltılması gerekti. Balkanlar'daki hava durumu, bulutların Avrupa'ya yaklaştığını haber veriyordu.

Henüz bir panik yoktu, ancak sürekli, içten içe bir huzursuzluk başlamıştı; Balkanlar'dan gelen her top ve mermi sesinden hafif bir rahatsızlık duymaya başlamıştık. Nedenini, niçinini bilmeden bir savaşa girer miydik? Yavaş yavaş, aşırı yavaş, neredeyse gizli gizli düşman güçlerinin toplandığını bugün artık biliyoruz. Bir yanda orada burada milyonlarca yandaşı olan ve programlarında savaşa karşı çıkan sosyalist parti vardı, diğer yanda Papa'nın önderliğinde güçlü Katolik örgütler. Bir başka yanda uluslararası güç birliği yapmış büyük işletmeler ve her türlü gizli kışkırtmaya karşı olan birkaç anlayışlı politikacı, bir diğer yanda ise savaşa karşı olan biz yazarlar vardık. Her zaman olduğu gibi kararlı olmak ve bir araya gelmek yerine kendi kendini soyutlayan biz yazarlar ve çoğu aydın ne yazık ki umursamaz ve pasif bir tutum içindeydik, çünkü aşırı iyimserliğimiz nedeniyle savaş sorununu ve tüm manevi sonuçlarını yüreğimizde hissedemiyorduk – dönemin hiçbir ünlü kalemi tek bir yazısında savaşı ele almamış, savaş konusunda bir uyarıda bulunmamıştı. Avrupalı gibi düşündüğümüz ve uluslararası kardeşliğe önem verdiğimiz için, dillere ve ülkelere aldırmaksızın, kendi çevremizde barış yoluyla anlaşmanın, düşünce kardeşliğini dolambaçlı yollardan ideal

1. Atlas Okyanusu kıyısında liman kenti. (Ç.N.)

haline getirmenin yeterli olacağına inanıyorduk. Özellikle yeni kuşak bu Avrupalılık fikrine çok güçlü bir şekilde bağlıydı. Paris'teki dostum Bazalgette'in çevresinde toplanan bir grup genç, önceki kuşakların aksine her türlü koyu milliyetçiliğe ve zorba emperyalizme karşıydı. Çok sonra savaştaki Avrupa'ya o büyük şiiri yazan Jules Romains[1], Georges Duhamel, Charles Vildrac, Durtain, René Arcos, Jean Richard Bloch önce "Abbaye"de, sonra "Effort Libre"de bir araya geldiler, yaklaşmakta olan Avrupalılığın tutkulu birer savaşçısı olan bu insanlar, savaşın *ateş denemesinin*[2] gösterdiği gibi, her türlü militarizme karşı sarsılmaz bir tiksinti duyuyorlardı, böylesi cesur, yetenekli, ahlaki ve manevi konularda kararlı bir gençlik Fransa'da pek az yetişmiştir. Almanya'da *Weltfreund* dergisiyle Franz Werfel şiirleriyle dünya kardeşliğini vurguluyordu. Alsaslı olduğu için kaderin iki ulus arasında bıraktığı René Schickele[3] tutkulu bir şekilde bir uzlaşma için çalışıyordu, İtalya'dan G.A. Borgese[4] bize dost selamlarını yolluyor, İskandinavya'dan ve Slav ülkelerinden yüreklendirici çıkışlar oluyordu. "Bir de bize gelin," diye yazıyordu, bir Rus yazar, "bizi savaşa sürüklemek isteyen bu Panslavistlere, siz Avusturya'dakilerin savaşa karşı olduğunu gösterin." Ah bizler hepimiz yaşadığımız çağı, bizi kanatlarının üzerinde taşıyan bu çağı seviyorduk, Avrupamızı seviyorduk. Fakat mantığa

1. Jules Romains (1885-1972): Asıl adı Louis-Henri-Jean Fargoule. Ünanimizm olarak bilinen edebiyat akımının kurucusu Fransız romancı, oyun yazarı ve şair. (Ç.N.)

2. Ateş denemesi: Ortaçağ'da uygulanan ilahî hüküm. Suçlanan kişinin avucuna bir demir parçası konur veya çıplak ayakla ateş üzerinden geçmesi istenir, yaralanmazsa suçsuz olduğu kabul edilirdi. (Ç.N.)

3. René Schickele (1883-1940): Alman/Fransız gazeteci, şair, roman, oyun ve deneme yazarı, çevirmen. (Ç.N.)

4. Giusseppe Antonius Borgese (1882-1952): İtalyan yazar ve şair. (Ç.N.)

duyduğumuz bu güven ve onun, bu saçmalığı son anda engelleyebileceğine olan inancımız tek suçumuz oldu. Ne yazık ki gözümüzle gördüklerimize yeterince kuşkuyla bakamadık ama aslında da genç olmak, kuşkulu değil de inançlı olmak değil midir? Jaurès'e[1] inanıyorduk, Sosyalist Enternasyonal'e güveniyorduk, demiryolu çalışanlarının, arkadaşlarını kurbanlık kuzu gibi cepheye göndermektense, demiryollarını havaya uçuracağına inanıyor, karılarımıza güveniyor ve onların çocuklarını ve eşlerini Moloch'a[2] vermemek için direneceğini düşünüyor, Avrupa'nın düşünsel ve manevi gücünün en kritik anda coşkuyla ortaya çıkacağını sanıyorduk. Ortak idealizmimiz, iyimserliğimize bağlı ilerleyişimiz hepimizi bekleyen tehlikeyi fark etmemizi engelliyor, hatta küçümsememize neden oluyordu.

Bir şey daha vardı: İçimizdeki gizli güçleri bilinçli bir şekilde bir araya getirecek bir düzenleyiciye ihtiyacımız vardı. İçimizde bizleri uyaran, ileriyi görebilen tek bir kişi vardı; ancak garip olan şu ki, aramızda yaşamasına ve ileriyi görebilen tek kişi olmasına rağmen, kaderin bize önder olarak gönderdiği bu adamın uzun bir süre farkında olmadık. Onu son anda keşfetmem, hayatımdaki en önemli, en sevindirici olaylardan biridir ve onu bulup çıkarmak gerçekten zordu, çünkü Paris'in göbeğinde, *foire sur la place*'ın[3] ötesinde yaşıyordu. 20. yüzyıl Fransız edebiyatının doğru bir tarihini yazmaya kalkan birisi-

1. Jean (Auguste-Marie-Joseph) Jaurès (1859-1914): Fransız sosyalist siyaset adamı. Fransız Temsilciler Meclisi üyeliğinde bulunmuş, çeşitli sosyalist grupları bir araya getiren İşçi Enternasyonali Fransa Bölümü (SFIO) adlı partinin kurulmasında önemli rol oynamıştır. 1914'te Arşidük Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesi üzerine patlak veren bunalımın barışçı yollardan çözülmesi için çaba harcamış ancak fanatik bir milliyetçi tarafından öldürülmüştür. (Ç.N.)

2. Kendisine insan kurban edilen Sami Tanrısı. (Ç.N.)

3. (Fr.) Fuar alanı. (Ç.N.)

nin, Fransız gazetelerinin o tarihlerde akla gelebilecek tüm edebiyatçılarını ve isimlerini göklere çıkarırken, üç önemli ismi tanımaması ya da yanlış bir bağlamda kullanması gibi şaşırtıcı bir durumu görmezlikten gelmesi mümkün değildi. 1900'den 1914'e kadar *Figaro* ya da *Matin*'de Paul Valéry'nin adına rastlamadım. Marcel Proust sosyetenin kibirlisi olarak, Romain Rolland engin bilgiye sahip bir müzik bilgini olarak görülüyordu; şöhretin ürkek pırıltısı üzerlerine vurmaya başladığında hemen hemen hepsi de elli yaşındaydı ve en büyük eserlerini dünyanın en meraklı ve düşün hayatı en zengin olan bu kentin göbeğinde, ama karanlıkta yaratmışlardı.

Romain Rolland'ı tam zamanında keşfetmem bir rastlantıydı. Floransa'da heykeltıraş bir Rus bayan çalışmalarını göstermek ve benim bir eskizimi yapmak üzere beni çaya davet etmişti. Onun bir Rus olduğunu, zaman ve dakiklik konusuna uzak olduğunu unutmuş olarak, saat tam dörtte oradaydım. Yaşlı bir Babuşka –sonradan duyduğuma göre annesinin sütannesiymiş– beni atölyeye götürdü –buradaki karışıklık bir tablo gibiydi– ve beklememi rica etti. Her yerde küçük küçük heykelcikler vardı, iki dakikada hepsini inceledim. Zaman kaybetmemek için orada duran bir kitabı, daha doğrusu birkaç kahverengi dergiyi elime aldım. *Cahiers de la Quinzaine*'di dergilerin adı ve Paris'teyken bu dergilerin ismini duyduğumu hatırladım. Ancak ülkenin her yerinde idealist tomurcuklar açan, sonra tekrar ortadan kaybolan bu kısa ömürlü küçük dergileri kim takip edebilirdi ki? Romain Rolland'ın *Şafak*[1] adlı kitabının sayfalarını karıştırmaya

1. Özgün adı *L'Aube*. 1915'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Fransız yazar Romain Rolland'ın (1866-1944) ünlü eseri Jean Christophe'un ilk kitabı. (Ç.N.)

ve okumaya başladım, gittikçe şaşırarak ve daha çok ilgi duyarak. Almanya'yı böylesine tanıyan bu Fransız kimdi? Neredeyse nazik ev sahibesinin gecikmesine sevinmiştim, nihayet geldiğinde ilk sorumu yönelttim: "Kim bu Romain Rolland?" Kadın tam bir bilgi veremedi, ancak diğer ciltleri de temin ettiğimde (eserin son ciltleri henüz basılıyordu), istediğimi öğrenmiştim. Nihayet tek bir Avrupa ulusuna değil, tüm Avrupa uluslarına ve onların kardeşliklerine hitap eden bir eser ve tüm manevi güçleri harekete geçiren bir yazar bulmuştum: Sevgi dolu bir anlayışa ve gerçekten bu anlayışı isteyen, sınanmış ve süzgeçten geçmiş bir adalet duygusuna ve sanatın birleştirici misyonuna kesinlikle inanmış bir yazar. Bizler küçük küçük açıklamalar ve gösterilerle yolumuzu kaybederken o, sessiz ve sabırla işin özüne inmiş, ulusları, bireysel yanlarını en hoş özellikleriyle göstermeye çalışmıştı; bu ilk bilinçli Avrupa romanıydı, daha büyük kitlelere ulaşabildiği için Verhaeren'in coşkulu şiirlerinden daha etkiliydi ve kardeşliğe ilk önemli çağrıydı, tüm hiciv yazarlarından, protestolardan daha derin etkiler bırakıyordu; hepimizin farkında olmadan ümit ettiği, özlem duyduğu şey, burada sessizce ortaya çıkmıştı.

Paris'e geldiğimde ilk işim, Goethe'nin "O öğrendi, bize de öğretebilir" sözlerini hatırlayarak onu aramak oldu. Arkadaşlarıma onu sordum. Verhaeren, sosyalist "Théâtre du Peuple"da oynayan *Kurtlar*[1] adlı oyunu anımsadığını söyledi. Bazalgette, Rolland'ın bir müzikolog olduğunu ve Beethoven hakkında küçük bir kitap yazdığını belirtti; Milli Kütüphane'nin katalogunda eski ve modern müzik hakkında bir düzine eser, *Cahiers de la Quinzaine*'de ya da küçük yayınevlerinde basılan yedi ya

1. Özgün adı *Die Wölfe*. (Ç.N.)

da sekiz dram buldum. Sonunda iletişim kurabilmek için ona kitaplarımdan birini gönderdim. Kısa bir süre sonra gönderdiği mektupta beni davet ediyordu, böylece Verhaeren ve Freud ile olan dostluğuma bir yenisi eklendi, hayatımın en verimli ve hatta bazı anlarda hayatıma yön veren önemli bir dostluktu bu.

Hayatımızdaki önemli günlerin parıltısı, olağan günlerinkinden daha güçlüdür. Bu nedenle onu ilk kez ziyaret ettiğim günü çok net anımsıyorum. Montparnasse Bulvarı yakınlarında sıradan bir evin dar merdivenlerini çıktım, daha kapının önüne geldiğimde olağandışı bir sessizlik fark ettim; eski bir kilise bahçesindeki ağaçlardan, pencerelerin altına doğru esen rüzgârdan caddenin gürültüsü duyulmuyordu. Kapıyı Rolland açtı ve beni tavana kadar kitaplarla dolu küçük odasına götürdü: Tuhaf bir parıltısı olan mavi gözlerini ilk görüşümdü bu; şimdiye kadar bir insanda gördüğüm en parlak ve en iyimser bakışlı gözlerdi bunlar; konuşurken duyguların derinliklerinden renk ve ateşi çekip çıkarıyor, üzüldüğünde kararıp gölgeleniyor, düşünürken derinleşiyor, heyecanlandığında ise kıvılcımlarla doluyordu. Okumaktan ve uyanık kalmaktan yorgun ve hafif kızarmış gözkapakları arasından görünen eşsiz gözbebekleri karşındakine bir şeyler anlatmak ve mutlu etmek isteyen bir ışıltıyla parlıyordu. Biraz çekinerek onu incelemeye başladım. Çok uzun boylu ve zayıftı ve biraz kambur yürüyordu, yazı masasında geçirdiği saatler adeta sırtını bükmüştü; keskin çizgili, solgun yüzü daha çok hasta bir insan izlenimi veriyordu. Bedenini korumak istercesine çok yavaş konuşuyordu; hemen hiç yürüyüşe çıkmıyordu; çok az yiyor, sigara kullanmıyor, bedenini yoracak her türlü şeyden kaçınıyordu, fakat çok sonraları keşiş gibi yaşayan bu insanın ne kadar dayanıklı olduğunu, zayıf görünen bu bedenin arkasında, nasıl bir beyin gücü gizlendiğini

gördüm. Üstü dopdolu masasında saatlerce yazıyor, yorgun bedenine dört beş saatten fazla uykuyu çok görüyor ve saatlerce yatağında okuyordu, sadece müzikle dinleniyordu; çok güzel piyano çalardı, tuşlara adeta okşarcasına hafif hafif dokunur, notaların zorlayarak değil, kendiliğinden çıkmasını sağlardı. Hiçbir virtüöz –Max Reger, Busoni, Bruno Walter'i dost çevrede dinledim– hayran olduğum ustalarla beni böylesine yakınlaştırmamıştı.

Sahip olduğu bilgi, karşısındakini utandıracak kadar engindi; aslında dünyayı sadece okuyan gözlerle yaşadığından edebiyat, felsefe, tarih, tüm ülkelerin sorunları ve tüm çağlar hakkında her şeyi biliyordu. Müzikteki her vuruşu biliyordu, Galuppi'nin, Telemann'ın, hatta altıncı ve yedinci sınıf müzisyenlerin en unutulmuş eserlerini bile tanıyordu; bunların yanı sıra günün tüm olaylarıyla yakından ilgiliydi. Keşişlerin sade hücresine benzeyen bu odada tüm dünya adeta görünmez bir kameradan yansıyordu. Yaşadığı çağın devleriyle yakın dostluklar kurmuştu, Renan'ın öğrencisi olmuş, Wagner'in evinde konuk kalmış, Jaurès ile arkadaşlık yapmıştı; Tolstoy, edebi eserleri kadar değerli sayılan itirafname gibi o ünlü mektubunu ona yazmıştı. Onun yanındayken –ki bunu her düşündüğümde mutluluk duyarım– insancıl ve ahlaki açıdan bir üstünlük hissederim, gurura kapılmadan hissedilen bir iç özgürlük, güçlü bir ruhun doğal özgürlüğünü duyarım. Onunla tanıştığımda –zaman beni haklı çıkardı– onun o önemli an geldiğinde Avrupa'nın vicdanı olabileceğini ilk bakışta anlamıştım: *Jean Christophe*'u hakkında konuşuyorduk, Rolland bu eseriyle üç görevi yerine getirmeye çalıştığını söyledi: müziğe duyduğu minnettarlığı, Avrupa birliğine olan inancını ve ulusları sağduyuya çağrıyı. Şimdi de bizler bir şeyler yapmalıydık. Her birimiz bulunduğumuz yerden, yaşadığımız ülkeden ve anadilimizden bir şeyleri harekete geçirmeliy-

dik. Silkinme, daha dikkatli ve daha duyarlı olma zamanı gelmişti. Nefreti öne çıkaran güçler, barışçı güçlerin aksine aşağılık doğalarına uygun olarak daha şiddetli ve daha saldırgandı; tüm bunların arkasında maddi çıkarlar yatmaktaydı ve bunlar bizimkilerin aksine vicdansız çıkarlardı. Bu saçmalık her şeyde vardı ve buna karşı savaşmak sanatımızdan bile daha önemliydi. Dünyevi yapının çürüklüğü karşısında duyulan üzüntünün, tüm eserlerinde sanatın sonsuzluğunu işlemiş bir adamda iki kat daha fazla olduğunu hissediyordum. "Sanat bizleri avutabilir –her birimizi ayrı ayrı– ama gerçeğe karşı hiçbir şey yapamaz," demişti Rolland.

Bu konuşma 1913 yılında olmuştu. Bu, büyük bir ihtimalle çıkacak bir Avrupa savaşına hazırlıksız ve hiçbir şey yapmadan yakalanmamamız gerektiğini öğrendiğim ilk konuşmaydı. Karar anı geldiğinde manevi açıdan herkesten üstün olmaktan daha önemli bir şey yoktu ve Rolland, acı verse de şimdiden kendini buna hazırlamıştı. Bizler de kendi çevremizde bir şeyler yapmalıydık, ben birçok şey tercüme ederek komşu ülkelerdeki şairlere dikkat çekmiştim, 1912'de Alman-Fransız kardeşliğinin sembolik bir göstergesi olarak Verhaeren'in tüm Almanya'da yaptığı bir konferans gezisinde kendisine eşlik etmiştim: Hamburg'da Verhaeren ve Dehmel, en büyük Fransız şairiyle en büyük Alman şairi herkesin önünde kucaklaşmışlardı. Verhaeren'in yeni dramında oynaması için Reinhardt'ı ikna etmiştim. İşbirliğimiz hiç bu kadar samimi, yoğun ve coşkulu olmamıştı ve bazen öyle coşkulu saatler yaşıyorduk ki, tüm dünyaya doğruyu ve kurtuluşu gösterdiğimiz konusunda kendimizi kandırıyorduk. Fakat dünya böyle edebi gösterilerle ilgilenmiyor ve yanlış yolunda yürümeye devam ediyordu. Gö-

rünmez bir sürtünme, bir yerlerdeki bağlantıyı koparıyor ve derhal bir kıvılcım çıkıyordu – örneğin Zabern Skandalı'nda[1] olduğu gibi, Arnavutluk'taki krizler gibi, yanlış bir demeç gibi her defasında sadece bir kıvılcımdı, fakat her biri, üst üste yığılmış ve hazır bekleyen bombayı patlatmaya yeterdi. Özellikle bizler Avusturya'da gerilim sınırının tam ortasında olduğumuzu hissediyorduk. 1910 yılında İmparator Franz Joseph seksen yaşını geride bırakmıştı. Yönetimi artık sadece bir sembol haline gelmiş bu ihtiyarla uzun bir süre daha devam etmek mümkün değildi, ondan sonra bin yıllık monarşinin dağılacağı hissediliyordu. İçerde ulusların karşılıklı kimlik baskısı büyüyor, dışarıda İtalya, Sırbistan, Romanya ve hatta bir bakıma Almanya, İmparatorluğu paylaşmak için hazır bekliyordu. Krupp ve Schneider-Creusot'un toplarını karşılıklı yabancı "insan maddesi"nde denedikleri Balkan Savaşı sonrasında Almanların ve İtalyanların İspanya İç Savaşı'nda denedikleri uçaklar bizi gitgide çağlayanın akıntısına çekiyordu. Her defasında yüreğimiz ağzımıza geliyor ve derin bir nefes alarak, "Bu defa da bir şey olmadı, inşallah hiç olmaz!" diyorduk.

Deneyimlerimizden de biliyoruz, zamanın olaylarını vermek, ruhsal atmosferini vermekten daha kolaydır. Zamanın izleri, etkileri resmî olaylarda değil, burada vereceğim örnekteki gibi daha ziyade küçük ve kişisel yaşanmışlıklarda görülür. Doğruyu söylemek gerekirse, ben o dönemde savaşın çıkacağına inanmamıştım. Fakat iki kez gündüz düşümde savaşı gördüm, yüreğim korku

1. Alsas Bölgesi'nde Zabern kentinde 1913 yılında göstericilere karşı hukuka aykırı yapılan askerî müdahale. Alman İmparatorluğu'nda bir iç politika krizinin patlak vermesine neden olmuştu. (Ç.N.)

içinde uyandım. İlki, tarihin tüm arka plan öyküleri gibi pek az bilinen "Redl Olayı" sırasındaydı.

Karmaşık bir casusluk dramının başkahramanı Albay Redl ile öylesine bir tanışmıştım. Benimle aynı semtte, bir sokak ötede oturuyordu. Bir gün kafedeyken savcı arkadaşım T., rahat görünümlü, keyifle sigarasını içen bir beyle tanıştırdı beni; o günden itibaren selamlaşmaya başladık, çok sonra hayatımızın ne kadar çok sırlarla çevrili olduğunu ve hemen yanı başımızdaki insanlar hakkında ne kadar az şey bildiğimizi fark ettim. Dış görünüşüyle sıradan bir Avusturyalı subaya benzeyen bu adam, veliahdın en güvendiği kişiydi. Ordunun gizli servisini yönetmek ve düşmanın gizli servisini çökertmekle görevlendirilmişti. Fakat 1912'de Balkan Savaşı krizi sırasında Rusya ve Avusturya karşılıklı seferberlik yaparken, Avusturya Ordusu'nun en önemli gizli belgesi "Çıkartma Planı"nın Rusya'ya satıldığı ortaya çıktı, böyle bir şey savaş durumunda örneği görülmemiş bir felakete neden olabilirdi, çünkü Ruslar bu şekilde Avusturya Saldırı Birliği'nin her adımını öğrenmiş olacaklardı. Genelkurmay çevresinde bu ihanetin yol açtığı panik çok büyük oldu. Konunun uzmanı olarak Albay Redl'a, haini bulup ortaya çıkarma görevi verildi, böyle birisi ancak üst kademede olabilirdi. Askerî makamların yeteneğine pek güvenmeyen Dışişleri Bakanlığı da –yetkili makamların kıskançlıkla birbirlerine çelme atmalarının tipik bir örneğini vererek– genelkurmaydan habersiz ve bağımsız bir soruşturma başlattı ve polise, alınan diğer tüm önlemlerin yanı sıra yurtdışından gelen tüm mektupların gizlilik kuralına uyulmaksızın açılması emrini verdi.

Günün birinde postaneye Rus sınır istasyonu Podolosk'tan "Opera Balosu" şifreli bir mektup geldi, açılan zarftan mektup yerine altı ya da sekiz tane gıcır gıcır Avusturya binlik banknotu çıktı. Bu kuşkulu durum der-

hal emniyete bildirildi ve mektubu almaya gelecek kişinin hemen tutuklanması için gişeye sivil polis oturtuldu. Ancak trajedi bir an için de olsa Viyanalıların rahatlığı yüzünden yön değiştirdi. Öğle yemeği saatinde bir bey gelip "Opera Balosu" şifreli mektubu istedi. Gişe memuru derhal ihtar sinyalini vermek üzere sivil polisi aradı, ancak polis bir şeyler içmeye gitmişti, döndüğünde yabancı beyin bir faytona binip bilinmeyen bir yöne doğru uzaklaştığını öğrendi. Hemen ardından Viyana komedisinin ikinci perdesi başladı. O tarihlerde bu şık ve zarif faytonların arabacıları pek kibar olduklarından arabalarını kendileri yıkamazlardı. Bu nedenle her durak yerinde atlara yem veren ve arabayı yıkayan "yıkayıcılar" bulunurdu. Bu yıkayıcı biraz önce yola çıkan arabanın numarasını neyse ki almıştı; on beş dakika içinde bütün polisler alarma geçti, arabacı bulundu. Arabacı, benim her zaman Albay Redl'a rastladığım Kaiserhof Kafesi'ne götürdüğü adamı tarif etti, bu arada tesadüfen arabada adamın zarfı açtığı çakı bulundu. Polisler hemen Kaiserhof Kafesi'ne daldılar, fakat tarif ettikleri adam oradan ayrılmıştı. Garson aradıkları adamın sürekli müşterileri Albay Redl olduğunu ve biraz önce Hotel Klomser'e döndüğünü söyledi.

Polisler donup kalmıştı. Olay aydınlanmıştı. Avusturya Ordusu'nun gizli servis şefi aynı zamanda Rus Genelkurmayı'nın satın aldığı bir casustu. Redl sadece gizli belgeleri ve saldırı planlarını satmakla kalmamıştı; böylece geçen yıl onun gönderdiği Avusturyalı casusların Rusya'da sürekli tutuklanıp yargılanmalarının da nedeni anlaşılmıştı. Avusturya Genelkurmay Başkanı Konrad von Hötzendorf'a ulaşılıncaya kadar korkunç bir telefon trafiği başladı. Olaya şahit olanlardan birinin bana anlattığına göre, daha ilk sözcüğü duyar duymaz genelkurmay başkanının yüzü bembeyaz kesilmişti. Telefon trafi-

ği Hofburg'a[1] kadar gitmişti. Görüşmelerin ardı arkası kesilmiyordu. Nereden başlanmalıydı? Polisler, Albay Redl'ın kaçmaması için gerekli önlemleri almıştı. Redl, Hotel Klomser'den ayrılmak üzere otel görevlisine bir şeyler söylerken fark ettirmeden yanına gelen sivil bir polis çakıyı uzatıp nazikçe şöyle demiş: "Sayın Albay, çakınızı arabada unutmuşsunuz." İşte o anda Redl kaybettiğini anlamış. Başını nereye çevirse kendisini takip eden gizli servisten tanıdık yüzlerle karşılaşmış, otele geri geldiğinde iki subay odasına kadar eşlik edip önüne bir silah bırakmışlar. Çünkü saray, Avusturya ordusunda böylesi bir skandalın dikkat çekmeden sonlandırılmasına karar vermiş. İki subay Hotel Klomser'de Redl'ın odası önünde gece saat ikiye kadar nöbet tutmuş, derken içerden bir silah sesi duyulmuş.

Ertesi günün akşam gazetelerinde çıkan kısa ölüm ilanında Avusturya Ordusu'nun başarılı subaylarından Albay Redl'ın ansızın öldüğü yazıyordu. Fakat Albay Redl'ın takip edilmesinde o kadar çok kişi görev almıştı ki, bu olayı saklamak güçleşmişti. Zamanla aydınlanan birçok ayrıntı, olayın psikolojik boyutunu ortaya koydu. Albay Redl homoseksüelmiş, ancak gerek üstleri gerekse arkadaşları bu sırrı bilmiyormuş; Redl yıllarca şantajcıların eline düşmüş ve sonunda bu işlere sürüklenmişti. Bu olay orduda büyük bir endişe yaratmıştı. Bir savaş çıkmış olsaydı bir tek insan, yüz binlerce insanın ölümüne ve İmparatorluğun uçuruma sürüklenmesine neden olacaktı; işte ancak o an, geçen yıl dünya savaşına ne kadar yaklaştığımızı anlamıştık.

1. Hofburg: Viyana'da imparatorluk sarayı. (Ç.N.)

İlk kez dehşeti gırtlağıma kadar hissetmiştim. Ertesi gün tesadüfen çağımızın mükemmel ve iyi yürekli Kassandrası Bertha von Suttner'e[1] rastladım. İlk aristokrat ailelerden birinden geliyordu, ilk gençlik döneminde Bohemya'da oturdukları sarayın yakınlarında 1866 Savaşı'nın tüm dehşetini görmüştü. Bu nedenle Florence Nightingale gibi tüm hayatını, ikinci bir savaşa, daha doğrusu savaşı önlemeye adamıştı. Yazdığı *Silahlarınızı Bırakın!*[2] başlıklı romanı tüm dünyada başarıya ulaştı, sayısız pasif toplantılar düzenledi, en büyük başarısı da, dinamitin kâşifi Alfred Nobel'in vicdanına seslenerek onu, buluşunun açtığı felaketlerin bedeli olarak barış ve uluslararası uzlaşma için Nobel ödülü verecek bir vakıf kurmaya ikna etmek oldu. Suttner heyecanlı heyecanlı yanıma yaklaştı ve "İnsanlar farkında değil," diyerek caddenin orta yerinde yüksek sesle adeta bağırarak konuşmaya başladı, oysa normal zamanlarda alçak sesle ve sakin sakin konuşurdu. "Savaş başladı ve onlar yine bizden her şeyi sakladılar. Siz genç insanlar neden bir şeyler yapmıyorsunuz. Özellikle sizi ilgilendiriyor bu! Karşı koyun, birleşin! Her şeyi, hiç kimsenin dinlemediği biz yaşlı kadınlardan beklemeyin." Ona, Paris'e gideceğimi söyledim; belki ortak bir bildiri yayımlanabilirdi. "Niye yalnızca belki?" diye ısrar etti. "Durum her zamankinden kötü, mekanizma işlemeye başladı bile," dedi. Onu sakinleştirmeye çalışırken kendimin tedirginleşmeye başladığını hissettim.

Fakat Fransa'da yaşadığım küçük bir olay, Viyana'da ciddiye alınmayan bu yaşlı kadının nasıl da bir peygamber gibi geleceği gördüğünü anımsattı bana. Çok küçük bir olaydı, ama benim için anlamı büyüktü. 1914 yılının

1. Bertha von Suttner (1843-1914): Avusturyalı romancı ve pasifist hareketin ilk tanınmış savunucularından biri. 1905'te Nobel Barış Ödülü'nü almıştır. (Ç.N.)

2. *Die Waffen nieder!* (Ç.N.)

ilkbaharında Paris'ten bir kız arkadaşımla birlikte Leonardo da Vinci'nin mezarını ziyaret etmek için Touraine'e gitmiştim. Loire Irmağı'nın yumuşak ve güneşli kıyısında uzun süre yürümüş ve akşamleyin oldukça yorgun düşmüştük. Bu nedenle önceki gidişimde Balzac'ın doğduğu evi gördüğüm o sakin Tours Kenti'nde sinemaya gitmeye karar verdik.

Küçük bir semt sineması idi, modern dönemin krom ve pırıl pırıl parlayan camdan saray gibi salonlarıyla hiçbir benzerliği yoktu. Sinema salonuna dönüştürülmüş mekân, rahat rahat çene çalan, sigara içme yasağına rağmen Scaferlati ve Caporal marka sigaralarının mavi dumanlarını ağır kokan havaya doğru savuran sıradan insanlarla, işçiler, askerler, pazarcı kadınlarla, kısacası halktan insanlarla doluydu. Perdede önce "tüm dünyadan haberler" görüldü. İngiltere'de bir kayık yarışması: Salondakiler sohbete devam edip kahkahalarla güldüler. Sonra bir Fransız askerî geçit töreni başladı: Salondakiler bununla ilgilenmediler. Üçüncü görüntü "İmparator Wilhelm, İmparator Franz Joseph'i Viyana'da ziyaret ediyor" idi. Birden perdede Viyana'nın o çirkin batı istasyonu ve gara girmek üzere olan treni bekleyen birkaç polis göründü. Sonra bir işaret: Yaşlı İmparator Franz Joseph, konuğunu karşılamak üzere şeref kıtasının önünden geçiyordu. Yaşlı imparatoru hafif kamburu çıkmış ve biraz da titreye titreye geçtiğini gören Tours halkı, favorileri kırlaşmış bu yaşlı ihtiyara güldü. Derken perdede gara giren tren göründü, birinci, ikinci, üçüncü vagon, derken salon vagonunun kapısı açıldı. Üzerinde Avusturya general üniforması, bıyıkları yukarı bükülmüş II. Wilhelm göründü.

İmparator Wilhelm'in perdede göründüğü an, karanlık salonda birdenbire çılgınca ıslık sesleri ve gürültüler başladı. Erkekler, kadınlar, çocuklar herkes ama her-

kes adeta her biri şahsen hakarete uğramış gibi hepsi birden çığlık atmaya ve ıslık çalmaya başladılar. Gazetelerde okuduklarının dışında panik ve dünya hakkında tek bir bilgisi olmayan iyi yürekli Tourslular bir anda kudurmuş gibiydiler. Çok korktum, iliklerime kadar ürperdim. Yıllar yılı yürütülen bu nefret propagandasının nasıl bir boyuta ulaştığını görüyordum. Küçücük bir taşrada yaşayan kendi halindeki vatandaşlar, hatta askerler imparatora ve Almanya'ya karşı o denli kışkırtılmışlardı ki, beyazperdede gördükleri ufacık bir kare bile öfkeden kendilerini kaybetmelerine neden olabiliyordu. Sadece bir saniye, tek bir saniyeydi. Diğer görüntüler gelmeye başladığında her şey unutulmuştu. İnsanlar perdedeki komik filme katıla katıla, zevkten dizlerine vura vura gülmeye başlamışlardı. Sadece bir saniye sürmüştü, ama yine de bu tek saniyede, tüm uzlaşma çabalarımıza ve gayretlerimize rağmen, ciddi bir kriz anında insanları galeyana getirmenin ne kadar kolay olduğunu görmüştüm.

Bütün akşamım mahvolmuştu. Uyuyamadım. Bu olay Paris'te olsaydı, aynı şekilde huzursuz olurdum, fakat bu denli sarsılmazdım. Kin ve nefretin kendi halinde saf vatandaşlara kadar nüfuz etmesi beni dehşete düşürmüştü. Sonraki günler arkadaşlarıma bu olayı anlattım; çoğu bunu ciddiye almadı: "Biz Fransızlar şişko Kraliçe Victoria ile nasıl alay etmiştik, iki yıl sonrasında İngiltere ile anlaşma imzaladık. Sen Fransızları tanımıyorsun, onlar politikayı derin düşünmezler," dediler. Sadece Rolland olayı farklı görüyordu: "Halk ne kadar safsa, onları kandırmak o kadar kolaydır. Poincaré[1] seçildiğinden beri

1. Raimond Poincaré (1860-1934): Fransız siyasetçi. 1913-1920 yılları arasında Fransa Cumhurbaşkanlığı, birkaç kez de başbakanlık yapmıştır. 1920'li yıllarda yürüttüğü Almanya karşıtı katı politikası doğrultusunda Almanya'nın Ruhr Bölgesi'ni 1923-1924 arasında işgal etmiştir. Bu işgal nedeniyle devlet kasasının uğradığı zarar onun 1924 yılında seçimi kaybetmesine neden olmuştur. (Ç.N.)

durum kötü. Petersburg'a yapacağı seyahat pek keyifli geçmeyecek." Yazın Viyana'da yapılacak Sosyalist Enternasyonal kongresi üzerine konuştuk, fakat Rolland bu konuda da diğerlerinden daha şüpheciydi. "Duvarlara seferberlik ilanları yapıştırıldığında kim bilir kaç kişi buna direnecektir. Kitle duyarlılığının ve kitle isteri nöbetlerinin olduğu bir çağda yaşıyoruz, savaş durumunda onların nasıl bir güce dönüşeceğini kestirmek güç."

Bana gelince; böylesi endişe anlarının, örümcek ağlarının rüzgârda dağılması gibi geçip gideceğini söylüyordum. Gerçi arada bir savaşın çıkabileceğini düşünüyorduk, fakat onu da –insanın arada bir ölümü aklına getirmesi gibi bir şeydi– olması muhtemel, ancak çok uzak bir ihtimal gibi. Üstelik o tarihlerde Paris çok güzeldi, bizler de çok genç ve mutluyduk. Jules Romains'in buluşu o müthiş şakayı bugün bile anımsarım; *prince de poètes*[1] ile alay etmek için sıradan kendi halinde bir adamcağıza *prince des penseurs*[2] tacı giydiren üniversiteliler onu törenle Pantheon önündeki Rodin heykeline götürmüşlerdi. Aynı günün akşamı şölende liseli gençler gibi çılgınca eğlenmiştik. Ağaçlar çiçek açmıştı, hava tatlı ve hoş kokuyordu, bu kadar güzellikler arasında kim savaş gibi imkânsız bir şeyi düşünebilirdi? Dostlar her zamankinden daha dosttu ve yabancı –"düşman"– ülkede yeni dostlar kazanılmıştı, kent hiç olmadığı kadar sorunsuzdu ve insanlar kendileri gibi sorunsuz ve tasasız kenti çok seviyorlardı. Bu son günlerde Verhaeren'e, bir konferans vereceği Rouen'a[3] kadar eşlik ettim. Geceleyin sivri kuleleri ay ışığında büyüleyici bir şekilde ışılda-

1. (Fr.) Şairler prensi. (Ç.N.)

2. (Fr.) Düşünürler prensi. (Ç.N.)

3. Fransa'nın kuzeybatısında Yukarı Normandiya planlama bölgesinde Seine-Maritime ilinin merkezi liman kenti. (Ç.N.)

yan katedralin önünde durduk, böyle hoş bir mucize tek bir "vatana" mı ait, hepimizin değil mi, diye geçirdik aklımızdan. Rouen'de bir tren istasyonunda, övdüğü o makinelerden birinin iki yıl sonra onu parçalayacağı aynı yerde vedalaştık. Beni kucakladı, "1 Ağustos'ta Caillou qui bique'te[1] bende buluşalım," dedi. Söz verdim, çünkü onu her yıl çiftlik evinde ziyaret ederdim ve birlikte her yeni şiirini Almancaya çevirirdik. Bu yıl da gitmemi engelleyecek ne olabilirdi ki? Aklıma hiçbir kötü şey getirmeden diğer arkadaşlarla vedalaştım, Paris'le vedalaştım, rahat ve duygusal olmayan bir veda idi bu, tıpkı birkaç haftalığına evimden ayrılıyormuşum gibi. Önümüzdeki birkaç ay yapacağım şeylerin planı hazırdı. Şimdi Avusturya'da kent dışında bir yerde inzivaya çekilecek ve (ancak beş yıl sonra basılabilen) Dostoyevski çalışmama devam edecek ve böylece ve her biri büyük bir ulusu büyük romancılarıyla tanıtan "Üç Büyük Usta" adlı eserimi tamamlayacaktım. Sonra Verhaeren'e gidecek ve kışın uzun süredir planladığım Rusya seyahatimi gerçekleştirecek ve orada aynı düşünceyi paylaşacağımız bir grup oluşturacaktım.

Bütün bunlar otuz iki yaşında olan benim, net ve açık bir şekilde planlarım arasındaydı; bu pırıl pırıl parlayan yaz mevsiminde dünya leziz bir meyve gibi güzel ve anlamlıydı. Ve ben bu dünyayı bugünüyle de, daha da parlak olacağına inandığım geleceği ile de seviyordum.

Fakat 28 Haziran 1914 yılında Saraybosna'da atılan o kurşun, içinde yetişip büyüdüğümüz, yaşadığımız o güvenli ve yaratıcı aklın dünyasını topraktan yapılmış, içi boş bir küp gibi bir saniyede binlerce parçaya ayırdı.

1. Fransa'nın kuzeyinde demir oksitten oluşmuş rengi kızıla çalan büyük bir kayanın bulunduğu ünlü bir yer. (Ç.N.)

1914 Savaşı'nın ilk saatleri

1914 yazı Avrupa topraklarına o felaketi yaşatmamış olsaydı da unutulmazdı. Çünkü o güne kadar öyle canlı, öyle güzel ve tam bir yaz mevsimi çok ender yaşamışımdır. Gökyüzü günlerce ipek gibi ve masmaviydi, hava yumuşak ve hafifti, çayırlar sıcaktı ve mis gibi kokuyordu, ormanlar yeni yeşermiş ağaçlarla doluydu; bugün bile yaz sözcüğünü ağzıma aldığımda ister istemez Viyana yakınlarında Baden'da geçirdiğim o pırıl pırıl temmuz günlerini anımsarım. Beethoven'ın yazlarını geçirdiği bu küçük, romantik kentte gözlerden uzak bir şekilde bir ay boyunca çalışmalarıma yoğunlaşmak istiyordum, yazın geri kalan kısmını çok değer verdiğim dostum Verhaeren'in Belçika'daki çiftlik evinde geçirecektim. Baden'dayken doğayı yaşamak için küçük kentten ayrılmak gerekmiyor. Beethoven'ın yaşadığı dönemdeki sadeliğini ve güzelliğini korumuş ve tepeleri örten muhteşem orman küçük burjuva evlerinin aralarına kadar yayılmıştı. Kafelerin ve restoranların önünde açık havada oturulur ya da istenirse kaplıca parkını doldurmuş neşeli kaplıca konuklarının arasına karışılır ya da tenha yollarda dolaşılırdı.

29 Haziran'dan bir gün önceki akşam, Katolik Avus-

turya'nın "Peter ve Paul"[1] bayramı saydığı gün Viyana'dan birçok konuk gelmişti. Açık renkli yazlık giysiler içindeki insanlar kaplıca parkında neşeli ve tasasız bir şekilde kendilerini çalan müziğe kaptırmıştı. Hoş bir gündü, geniş kestane ağaçlarının üzerindeki gökyüzü bulutsuz ve pırıl pırıldı ve gerçekten mutlu olunacak bir gündü. Yetişkinler ve çocuklar için kısa bir süre sonra tatil dönemi başlayacaktı. Yaz mevsiminin başladığı bu tatil gününde insanlar yazın muhteşem havasının, dolu dolu yeşilliğinin tadını çıkarıyor ve günlük sorunlarını unutuyorlardı. Bana gelince; kaplıca parkından ve kalabalığından epeyce uzakta bir yerde oturmuş, kitap okuyordum –bugün bile hangi kitap olduğunu gayet iyi anımsıyorum: Merejkovskiy'nin[2] *Tolstoy ve Dostoyevski* adlı kitabıydı–, tamamen kendimi kaptırmış, heyecanla, merakla okuyordum. Fakat ağaçların arasından esen rüzgârı, kuşların cıvıltısını ve kaplıca parkından yükselen müziği de duyuyordum. Müziğin melodisini çok net duyuyor, ancak rahatsız olmuyordum, çünkü bizim kulaklarımız öyle bir uyum yeteneğine sahiptir ki, sürekli bir gürültü, gürültülü bir cadde ve şırıl şırıl akan bir derenin sesine birkaç dakika içinde alışır ve duymaz oluruz, ancak gürültünün ritminde bir aksama olursa, o zaman sesin farkına varır, kulak kabartırız.

İşte bu nedenle kitabımı okumaya dalmışken birdenbire müziğin kesildiğini fark ettim. Kaplıca orkestrasının o sırada hangi parçayı çaldığını bilmiyorum, sadece

1. Petrus ve Paulus olarak da bilinir. İsa'nın havarilerinden ikisidir. Hıristiyanlık dinini yaymaya çalışırken din şehidi olmuşlardır. İkisi de aynı amaç uğruna şehit oldukları için Katolik dünyası bu kutsal insanları birlikte andıkları 29 Haziran'ı dinî tatil olarak kabul eder. (Ç.N.)

2. Dmitri Sergeyeviç Merejkovskiy (1865-1941): Rus aydınlarının dinsel-felsefi konulara yeniden ilgi duymasında önemli rol oynayan Rus şair, romancı, eleştirmen ve düşünür. (Ç.N.)

müziğin bir anda kesildiğini duydum. Gayriihtiyari başımı kitabımdan kaldırdım. Ağaçların arasında akın akın dolaşan insanlara da bir şeyler olmuştu; onlar da birdenbire dolaşmayı bırakmıştı. Herhalde bir şeyler oldu diye düşünüp ayağa kalktığımda, müzisyenlerin de müzik pavyonunu terk etmekte olduklarını gördüm. Bu da tuhaftı, çünkü normal olarak kaplıca konseri bir saat ya da daha uzun sürerdi. Konseri böyle nezaketsizce kesmenin bir nedeni olmalıydı. Biraz yaklaşınca insanların gruplar halinde telaşlı telaşlı biraz önce yapıştırılmış bir bildiriyi okumak için itişip kakıştığını gördüm. Birkaç dakika sonra öğrendim ki, Veliaht Prens Franz Ferdinand ve eşi manevra yapmak için gittiği Bosna'da alçakça politik bir cinayete kurban gitmişti.

Bildiriyi okumak için gittikçe daha çok insan akın ediyordu. Okuyan diğerine bu hiç beklenmedik haberi iletiyordu. Fakat gerçeği söylemek gerekirse, insanların yüzlerinde bir sarsıntı ya da öfke okunmuyordu. Çünkü veliaht sevilen biri değildi. Oysa küçücük bir çocukken imparatorun tek oğlu, tahtın vârisi Prens Rudolf'un Mayerling'de vurulduğu ve ölü olarak bulunduğu günü çok iyi anımsıyorum. Bütün kent bir üzüntü dalgasıyla sarsılmıştı, tabutunu görmek için insanlar adeta birbirini ezmişti, aydın biri ve insan olarak çok sevilen prensin, imparatorun yegâne oğlu ve vârisinin daha çok şeyler yapabilecekken, en verimli çağında ölmesi üzüntü ve korku yaratmış, imparatorun acısı paylaşılmıştı. Franz Ferdinand'da ise Avusturyalılar için çok önemli sayılabilecek hiçbir şey yoktu: sevimlilik, çekicilik ve samimiyet. Onu sık sık tiyatroda gördüğümde incelerdim. Güçlü ve iri bedeniyle locasında oturur, soğuk ve donuk bakışlarını diker, seyircileri selamlamaz, sahnedeki sanatçıları candan alkışlamazdı. Hiç kimse onun gülümsediğini görmemiştir, hiçbir fotoğrafta rahat bir görünümü yoktur. Mü-

zikten de, mizahtan da hoşlanmazdı, karısı da aynı kendisi gibi sevimsiz bakardı çevresine. Bu iki insanın etrafında buz gibi bir hava eserdi; dostlarının olmadığı bilinirdi, yaşlı imparatorun da ondan nefret ettiğini herkes bilirdi, çünkü veliaht, tahta geçmek için nasıl sabırsızlandığını gizlemeyi beceremezdi. Bu buldok enseli, soğuk, donuk bakışlı adamın bir felakete yol açacağı sadece benim hissettiğim mistik bir önsezi değildi, aksine bütün ulus içinde yaygın bir önseziydi, bu nedenle onun öldürülme haberi çok derin bir etki yapmadı. İki saat sonra gerçek bir üzüntüden eser kalmadı. İnsanlar sohbet ediyor ve kahkahalar atıyorlardı, akşamları lokallerde yine müzik çalıyordu. O gün Avusturya'da pek çok kişi, yaşlı imparatorun vârisinin bundan böyle çok sevilen genç Arşidük Karl'ın olması nedeniyle içten içe rahat bir nefes almıştı.

Ertesi günü doğal olarak gazetelerde büyük büyük ölüm ilanları verildi ve suikasta duyulan öfke dile getirildi. Fakat bu olayın Sırbistan'a karşı politik bir harekete yol açacağına dair hiçbir ima yoktu. İmparatorluk sarayında bu ölümle ilgili bambaşka bir endişe vardı, o da gömülme merasiminin nasıl yapılacağı idi. Veliaht prens olması ve özellikle de İmparatorluk adına yaptığı bir görev esnasında ölmesi nedeniyle Habsburgların tarihî mezarlığı olan Kapuzen Mezarlığı'na gömülmesi gerekirdi. Fakat Franz Ferdinand saraya karşı verdiği uzun ve öfkeli mücadelelerden sonra Kontes Chotek ile evlenmişti. Gerçi kontes, yüksek bir aristokrat aileden gelmekteydi, fakat Habsburgların gizemli, yüzlerce yıllık kurallarına göre eşiyle eşit sayılmıyordu ve düşesler büyük törenlerde, çocukları mirastan pay alamayan veliaht eşinin önünde olmak istiyorlardı. Fakat ölüm karşısında bile saray kibrinden vazgeçmiyordu. Ne demek? Kontes Chotek Habsburg İmparatorluk Mezarlığı'na mı gömülecekti?

Hayır, buna izin verilemezdi. Korkunç bir entrika başladı, düşesler yaşlı imparatora cephe aldılar. Halktan resmî yas tutması istenirken, sarayda gizli düşmanlıklar çarpışıyordu, her zaman olduğu gibi ölen kişi haksız çıktı. Töreni yöneten kişiler, ölen kişinin küçük bir Avusturya kasabası olan Artstetten'e gömülmeyi arzu ettiği iddiasını ortaya attılar ve ölüye karşı bu sahte sevgi ve saygı bahanesiyle ölünün katafalka konulması, cenaze alayı ve bunlarla ilgili mevki konusundaki tüm çekişmeler çabucak bir kenara itildi. Öldürülen veliaht prensin ve eşinin tabutları sessizce Artstetten'e getirilip burada toprağa verildi. Seyirden sonsuz zevk alan Viyana bundan mahrum kalmış oldu ve bu üzücü olay kısa bir süre sonra unutulup gitti. Neticede Viyana'da insanlar İmparatoriçe Elisabeth'in ve tahtın önceki vârisinin korkunç ölümü ve saray üyelerinin çeşitli skandallarına alışmışlardı ve yaşlı imparatorun yalnız ve hiç sarsılmadan her şeyin üstesinden gelebileceğine inanıyorlardı. Birkaç hafta sonra Ferdinand'ın ismi de, cismi de bir daha ortaya çıkmamak üzere tarihten silinecekti.

Fakat takriben bir hafta sonra tüm gazetelerde tesadüf olamayacak kadar aynı anda birdenbire kışkırtmalar, imalar başladı. Sırp Hükümeti olaylardan haberdar olmakla suçlanıyor ve Avusturya'nın –sözümona çok sevilen–, veliaht prensin cinayetini cezasız bırakmayacağı ima ediliyordu. Basın yoluyla bir şeylerin kıpırdandığı, harekete geçirildiği hissediliyordu, fakat hiç kimse savaş çıkabileceğini aklına getirmiyordu. Ne bankalar ne de işyerleri ve özel şirketler planlarını değiştirmişti. Sırbistan'la yapılan bitmek tükenmek bilmeyen bu söz düellosundan bize neydi? Aslında Sırp domuz ihracatıyla ilgili birkaç ticari anlaşmadan başka bir şey olmadığını hepimiz biliyorduk. Verhaeren'in yanına Belçika'ya gitmek için valizlerim hazırdı, çalışmalarım yolunda gidi-

yordu, tabutundaki ölü bir veliaht prensin benim hayatımla nasıl bir ilgisi olabilirdi? İçinde bulunduğum yaz mevsimi hiç olmadığı kadar güzeldi ve daha da güzel olacağa benziyordu; hepimiz geleceğe umutla bakıyorduk. Baden'daki son günümde bir arkadaşımla üzüm bağlarında dolaşırken karşılaştığımız yaşlı bir bağcının bize şunları söylediğini hatırlıyorum: "Yıllardır böyle güzel bir yaz görmemiştik. Böyle devam ederse eşsiz şaraplar üreteceğiz ve insanlar bu yazı hep hatırlayacaktır!" Fakat mavi ceketli yaşlı adam korkunç gerçeği yansıtan bir şey söylediğinin hiç farkında değildi.

Her yıl olduğu gibi Verhaeren'i çiftliğinde ziyaret etmeden önce iki haftalığına gittiğim Ostende yakınlarındaki Le Coq'ta[1] da aynı rahat ve tasasız atmosfer vardı. Tatil sevinciyle dolu insanlar kumsaldaki renkli şemsiyelerin altına uzanmışlar ya da yüzüyorlardı, çocuklar uçurtmalarını uçuruyor, gençler kafelerin önünde *digue*'de[2] dans ediyorlardı. Akla gelebilecek her ulustan insan bir arada eğleniyordu, daha çok Almanca konuşuluyordu, çünkü her yıl olduğu gibi yakındaki Ren Bölgesi'nden çok sayıda turist, Belçika'nın bu plajına akın ediyordu. Tek gürültü, Paris gazetelerini satmak için onların tehditkâr manşetlerini bağıran çocuklardan geliyordu: "*L'Autriche provoque la Russie.*" "*L'Allemagne prépare la mobilisation.*"[3] Gazete satın alan insanların yüzlerinin nasıl da tedirginleştiği fark ediliyordu, ancak bu sadece birkaç dakika sürüyordu. Neticede bu diplomatik çatışmaları yıllardır biliyorduk; her defasında ciddileşmeden son anda tatlıya

1. Belçika'da Baltık Denizi kıyısında bir tatil yeri. (Ç.N.)
2. (Fr.) Kelime anlamı set. Metin içindeki anlamı kıyıda. (Ç.N.)
3. (Fr.) Avusturya Rusya'yı kışkırtıyor. Almanya seferberliğe hazırlanıyor. (Ç.N.)

bağlanırdı. Bu defa niye olmasındı? Yarım saat sonra, biraz önce yüzleri endişeli aynı insanlar keyifle suda oynuyor, uçurtmalar uçuyor, martılar kanat çırpıyor ve güneş huzur içindeki ülkenin üzerinde pırıl pırıl ve sıcacık parlıyordu.

Fakat kötü haberler gitgide artıyor ve daha tehditkâr bir boyut kazanıyordu. Önce Avusturya, Sırbistan'a ültimatom vermiş ve bunu Sırbistan'ın kaçamak yanıtı takip etmişti; iki monarşi arasında bir telgraf trafiği ve sonunda da gizlenemez bir hale gelen seferberlik başlamıştı. Bu küçük ve her şeyden uzak yerde daha fazla duramaz hale geldim. Haberlere daha yakın olabilmek için her gün elektrikli küçük bir tramvayla Ostende'ye gidiyordum; haberler gün geçtikçe kötüleşiyordu. İnsanlar hâlâ yüzüyorlardı, oteller doluydu, *digue*'e gezen, gülen ve gevezelik eden turistler akın ediyordu. Fakat ilk kez yeni bir şey araya girdi. Birdenbire Belçikalı askerler ortaya çıkıverdi, oysa hiç plaja yaklaşmazlardı, köpeklerin çektiği –Belçika Ordusu'na has bir şeydi– küçük arabalarda makineli tüfekler taşınıyordu.

O sırada bir iki Belçikalı arkadaşımla, genç bir ressam ve şair Crommelynck ile kafede oturuyordum. Öğleden sonramızı Belçika'nın en büyük modern ressamı James Ensor'un yanında geçirmiştik. Çok tuhaf, münzevi yaşamı seven ve içedönük biri olan bu ressam, o yaratıcı ve pırıl pırıl renklerle ışıldayan tablolarından çok, askerî bando için bestelediği polka[1] ve valslarla övünüyordu. Bize yapıtlarını göstermişti, ama pek de istemeye istemeye, çünkü birilerinin çıkıp onları satın almak isteyeceğinden korkuyordu. Arkadaşımın bana gülerek anlattığına göre, aslında tablolarını pahalı satmak istiyor-

1. Bir çeşit Polonya dansı. (Ç.N.)

muş istemesine ama hiçbirini elden çıkarmaya gönlü razı olmuyormuş, çünkü paraya olduğu kadar eserlerine de bağlıymış. Tablolarından birini sattığında her defasında birkaç gün umutsuzluğa düşüyormuş. Tüm bu garip kaçıklıklarıyla bu cimri deha bizi neşelendiriyordu. Köpeklerin çektiği makineli tüfeklerle dolu arabalarıyla yeni bir bölük asker önümüzden geçerken içimizden biri ayağa kalkıp köpeği okşadı, ancak bu davranış, eşlik eden bir subayın hiç hoşuna gitmedi, bir savaş objesinin böyle okşanmasının askerlik kurumunun onurunu zedeleyeceğinden korkmuştu. İçimizden biri, askerlerin böyle saçma sapan dalaşmaları ne demek oluyor, diye mırıldandığında, bir başkası "Gerekli önlemler alınmak zorunda. Çünkü savaş çıkarsa, Almanlar bizi yarıp geçeceklerdir," yanıtını verdi heyecanlanarak. "Kesinlikle mümkün değil," dedim, gerçekten böyle bir şeyin olmayacağına yürekten inandığım için, çünkü o eski yaşadığımız dünyada antlaşmaların kutsallığına inanılıyordu hâlâ. "Eğer bir savaş çıkar da, Fransa ve Almanya birbirinin kökünü kazımaya kalkarsa, siz Belçikalılar hiçbir şey olmadan rahatınıza bakarsınız!" diye ekledim. Fakat kötümser arkadaşımız pes etmiyordu. Belçika'da böyle önlemler alınıyorsa bir anlamı olmalıydı. Alman Genelkurmayı'nın gizli bir planı olduğu yıllar önce biliniyordu. Fransa'ya bir saldırı olacak olsa bu, Belçika üzerinden yapılırdı. Fakat ben de pes etmiyordum. Binlerce, on binlerce Alman bu küçük ve tarafsız ülkenin güzelliğinin ve konukseverliğinin keyfini sürerken, sınırda bir ordunun saldırıya hazır bekleyebileceği fikri bana imkânsız geliyordu. "Saçmalık," dedim. "Eğer Almanlar Belçika'ya girerse, beni bu fenere asın," diye ekledim; sonradan arkadaşlarım bu sözlerimi ciddiye alıp beni fenere asmadıkları için bugün bile onlara minnet borçluyum.

Fakat ondan sonra temmuzun son kritik günleri gel-

di ve saat başı birbirini tutmayan haberler gelmeye başladı. İmparator Wilhelm'in, Çar'a gönderdiği telgraflar, Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesi ve Jaurès'in öldürülmesi birbirini takip etti. Durumun ciddi olduğu hissediliyordu. Birdenbire üzerinde esen korku rüzgârı kumsalı boşaltmıştı. Binlerce insan otellerden ayrılıyor, trenler tıka basa doluyordu, en iyimser olanlar bile valizlerini çarçabuk toplamaya başlamıştı. Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan ettiği haberini duyar duymaz ben de bir bilet aldım, gerçekten de gitme zamanının geldiğini görüyordum. Çünkü bu Ostende Ekspresi Belçika'dan Almanya'ya giden son trendi. Heyecanlı ve sabırsız bir halde trenin koridorlarında ayakta duruyorduk, herkes birbiriyle konuşuyordu. Hiç kimse yerinde rahat oturamıyor ya da bir şeyler okuyamıyordu, her istasyonda yeni haberleri almak için dışarı fırlıyor, kararlı bir elin, zincirlerinden kopmuş yazgıyı geri çekmesini ümit ediyorduk. Hâlâ bir savaşın çıkacağına, hele Belçika'ya saldırılacağına hiç inanmıyorduk; böyle bir saçmalığa kimse ihtimal vermek istemediği için, olanlara da kimse bir anlam veremiyordu. Tren yavaş yavaş sınıra geldi, Belçika sınır istasyonu Verviers'e çıktık. Alman tren görevlileri trene bindi, on dakika sonra Alman topraklarında olacaktık.

Fakat ilk Alman istasyonu Herbesthal'a giderken tren birdenbire tarlaların ortasında durdu, hepimiz koridorlara çıkıp pencerelere üşüştük. Ne olmuştu? Birden karanlıkta arka arkaya yük trenlerinin bize doğru geldiğini gördüm, üstü tahtalarla örtülmüş açık vagonlardı, belli belirsiz, top namlularını görür gibi oldum. Yüreğim ağzıma geldi, Alman orduları ilerliyor olmalıydı. Ama kim bilir belki de sadece önlem içindir, belki de savaş hazırlığı yapıldığına dair bir gözdağı vermek içindir, bizzat savaş hazırlığı için değildir, diyerek kendi kendimi avutmaya çalıştım. Tehlike olduğunda ümit etme isteği

hep çok büyük olur ya. Derken sonunda "yol serbest" işareti verildi ve tren yoluna devam etti ve Herbesthal İstasyonu'na girdi. Bir sıçrayışla indim, bir gazete alıp haberlere bakmak istiyordum. Fakat istasyon asker kaynıyordu. Bekleme salonuna girmek istediğimde kapalı kapının önünde duran beyaz sakallı ve sert bir memur engel oldu: Kimsenin istasyonun salonlarına girmesine izin verilmiyordu. Fakat itina ile örtülmüş cam kapıların ardında kılıç ve dipçik sesleri duyuluyordu. Korkunç şeylerin olduğu kesindi. Milletler hukukunun tüm kuralları çiğnenerek Almanların Belçika'ya saldırısı başlamıştı. Dehşete kapılmış bir şekilde trene bindim ve Avusturya'ya yoluma devam ettim. Hiçbir kuşkum kalmamıştı: Savaşın içine gidiyordum.

Ertesi gün sabah Avusturya'daydım. Her istasyonda, genel seferberliğin ilan edildiğini bildiren yazılar yapıştırılmıştı. Trenler yeni askere alınmış acemi erlerle doluydu, bayraklar dalgalanıyordu. Gürültülü bir müzik vardı. Viyana'ya vardığımda tüm kentin büyük bir heyecan içinde olduğunu gördüm. Hiç kimsenin istemediği, ulusların, hükümetlerin istemediği, diplomatların adeta bir oyun gibi gördükleri ve karşılıklı restleşirken beceriksizce dizginlerini ellerinden kaydırıp kaçırdıkları bu savaştan duyulan korku yerini birdenbire büyük bir heyecan ve coşkuya bırakmıştı. Caddeleri alaylar dolduruyor, birden her yerde bayraklar yakılıyor, bando ve müzik eşliğinde acemi erler yürüyorlardı, başka zaman olsa kimsenin önemsemediği ve alkışlamadığı bu genç insanların yüzleri mutluluktan pırıl pırıldı.

Gerçeği söylemem gerekirse, yığınların bu ilk heyecanla sokağa dökülmesinde, insanın etkisinden kurtulamayacağı olağanüstü çekici, hatta büyüleyici bir şeyler

olduğunu itiraf etmek zorundayım. Savaşa karşı duyduğum tüm nefret ve tiksintiye rağmen, savaşın o ilk günlerindeki anılarımı unutmak istemem: Binlerce, yüz binlerce insan aslında barışta duymaları gereken o bağlılık duygusunu, hiçbir zaman o günkü gibi hissetmemiştir. İki milyonluk kent, neredeyse elli milyonluk ülke o saat, bir dünya tarihini, bir daha asla tekrarlanmayacak bir anı yaşadığını ve herkesin o küçük Ben'ini bu kor halindeki yığına atıp tüm bencilliklerinden arınması gerektiğini biliyordu. Toplumsal konum, dil, sınıf, din farklılıkları kardeşlik duygularının akıntısı içinde o an kaybolup gitmişti. Birbirine yabancı olan insanlar caddelerde birbirleriyle konuşuyor, yıllardır birbirlerini görmezlikten gelen insanlar el sıkışıyor, her yerde hayat dolu yüzler görülüyordu. Her birey kendi Ben'inin yükseldiğini düşünüyor, eskiden olduğu gibi toplum dışında kalmadığını, bir kitlenin içinde olduğunu, halk olduğunu görüyordu; eskiden hiç kimsenin dikkate almadığı biri iken, kişiliğinin bir anlam kazandığını hissediyordu. Eskiden sabahın erken saatlerinden gece yarılarına kadar mektupları ayrıştıran, pazartesiden cumartesiye kadar sürekli mektupları düzenleyen küçük posta memuru, kâtip ya da ayakkabı tamircisi birdenbire yaşamında daha başka, romantik bir imkân bulmuştu: Kahraman olabilirdi. Kadınlar üniforma giymiş her askeri coşkuyla karşılıyor, geride kalanlar bu romantik unvanı saygıyla selamlıyorlardı. Onları günlük hayatlarının içinden çekip çıkaran o bilinmez güce saygı duyuyorlardı. Hatta bu ilk aşırı duygusallık saatlerinde anneler üzüntü, kadınlar korku gibi çok doğal duygularını yaşamaktan utanıyorlardı. Fakat kim bilir belki de bu sarhoş edici duygusallıkta daha derin, daha güçlü bir şey vardı. Bu dalga fırtınası insanlığın üzerine öyle güçlü ve öyle aniden bastırmıştı ki, yüzeyinde sevinçler taşarken, insanın içindeki hayvanın karanlık, bilinçsiz,

ilkel duygularını ve dürtülerini bir anda su yüzüne çıkarmıştı. İnsanın derinliklerini gören Freud'un "İstenmeyen Medeniyet" dediği şeydi bu, yani burjuva dünyasının yasalarını ve kurallarını çiğneyerek en ilkel kan içgüdülerini kudurmuşçasına yaşamak. Kendini kurban etme sevinci ve alkol, macera isteği ve saf inançlılık, bayraklar, vatanperver sözler ve hatta belki de bu karanlık güçlerin de bir payı vardı, milyonların kelimelerle ifade edilemeyecek kadar olağandışı olan bu sarhoşluğu, bir an için çağımızın en büyük cinayetine vahşi ve hani neredeyse çekici bir canlılık katmıştı.

Sadece II. Dünya Savaşı'nın patlayışına tanıklık etmiş günümüz kuşağı kendi kendine, neden bizler böyle bir şey yaşamadık, diye soracaktır belki de. Neden kitleler 1939'da, 1914'lerdeki gibi bir heyecanla coşmadılar? Neden çağrıyı sadece ciddiyetle ve kararlı bir şekilde karşıladılar, suskun ve kadere boyun eğer bir şekilde karşıladılar? Aynı şey değil miydi? Günümüzde yapılan savaşta daha yüce, daha kutsal şeyler söz konusu değil miydi, o sadece sınırlar ve sömürgeler için değil de, bir ideal uğruna yapılan bir savaş değil miydi?

Yanıt gayet basit: Çünkü 1939'daki dünyamız, 1914'teki dünyamız gibi çocuksu, saf inançlara sahip değildi. O tarihte halk, başındakilere inanılmaz derecede güveniyordu; Avusturya'da herkes, tüm halkın saygı duyduğu, ülkenin babası, seksen dört yaşındaki İmparator Franz Joseph'in, kötü, hain ve cani ruhlu düşmanları, imparatorluğun barışını tehdit etmedikleri sürece, çok zorunlu bir gerekçe olmadığı sürece halkını savaşa sokmayacağına, kan dökülmesine izin vermeyeceğine yürekten inanıyordu. Almanlar ise imparatorlarının, Çar'a gönderdiği telgraflardan nasıl da barış için savaştığını öğ-

renmişlerdi. Sıradan insanlar "tepedekilere", bakanlara, diplomatlara, onların görüşlerine ve dürüstlüklerine büyük saygı duyuyorlardı. Eğer bir savaş söz konusuysa, bu ancak devlet adamlarının isteği dışında çıkabilirdi ve devlet adamlarının bunda hiçbir suçu olamazdı, ülkede hiç kimsenin suçu olamazdı. Ancak başka bir ülkedeki caniler, savaş kışkırtıcıları suçlu olabilirdi. Bu kendini korumaktı, bu, en ufak bir neden yokken barışçı Avusturya'ya ve Almanya'ya "saldıran" hain ve alçak düşmana karşı nefsi müdafaa için silaha sarılmaktı. İnsanların, kendilerini yönetenlerin doğruluğuna ya da en azından yeteneklerine duyduğu, neredeyse dinî inanç kadar saf ve temiz inanç 1939'da tüm Avrupa'da kaybolmuştu. Diplomasinin Versailles'da[1] sürekli barış imkânına ihanet ettiğini acı bir şekilde gördükten sonra insanlar diplomasiye güvenmez olmuşlardı; uluslar, silahsızlanma ve gizli diplomasiye son verme konusunda verilen sözlerin yerine getirilmediğini, nasıl utanmazca aldatıldıklarını gayet iyi hatırlıyorlardı. Aslında insanlar 1939'larda hiçbir devlet adamına saygı duymuyordu ve hiç kimse yazgısını inanarak onlara teslim etmiyordu. En sıradan Fransız sokak işçisi bile Daladier[2] ile dalga geçiyordu, İngiltere'de Münih'ten[3] beri *–Peace for our time!–*[4] Chamberlain'ın ileri görüşlülüğüne hiç güven kalmamıştı.

1. Versailles Barış Antlaşması: Alman Reich'ı ile İtilaf Devletleri arasında yapılan ve I. Dünya Savaşı'nı resmî olarak sona erdiren ve 10 Ocak 1920'de yürürlüğe konulan bu antlaşmayla savaşın tüm zararı Almanya ve müttefiklerine yüklenmiş ve İtilaf Devletlerine savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmiştir. (Ç.N.)

2. Edouard Daladier (1884-1970): Fransız siyaset ve devlet adamı. Başbakan olarak Chamberlain ile birlikte Hitler Almanyası'na Çekoslavakya'nın Südet bölgesini işgal olanağı veren Münih Antlaşması'nı imzalamıştır. (Ç.N.)

3. Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılan ve Çekoslovakya'nın batısındaki Südetler bölgesinin Almanya tarafından ilhak edilmesine izin veren ve 30 Eylül 1938'de Münih'te imzalanan Münih Antlaşması kastedilmektedir. (Ç.N.)

4. (İng.) Çağımız için barış. (Ç.N.)

İtalya'da ve Almanya'da kitleler Mussolini ve Hitler'e korku ile bakıyor, bizi yine nerelere sürükleyecek diye düşünüyorlardı. Doğal olarak karşı koymak mümkün değildi, çünkü vatan söz konusuydu: Böylece asker silaha sarıldı, anneler oğullarını cepheye yolladı, ama artık hiç kimse kurban vermenin, ölümün kaçınılmaz ya da zorunlu olduğuna içten inanmıyordu. İnsanlar emredileni yapıyor, fakat coşku ve heyecan duymuyordu. İnsanlar cepheye gidiyor fakat kahraman olma hayalini kurmuyordu; uluslar ve tek tek bireyler ya dünyevi ve siyasal bir çılgınlığın ya da anlaşılmaz ve kötü niyetli bir yazgının kurbanları olduklarını artık biliyorlardı.

Üstelik 1914'te, neredeyse yarım asırlık bir barıştan sonra, kitleler savaş hakkında ne biliyordu ki? İnsanlar savaşı tanımıyordu ve hemen hemen hiç akıllarına getirmemişlerdi. Savaş efsane gibi bir şeydi ve özellikle çok uzaklarda, geçmişte kaldığı için, kahramanca ve romantik bir şey haline gelmişti. İnsanlar savaşı okul kitaplarında yazılanlardan ve galerilerdeki resimlerden biliyorlardı: pırıl pırıl üniformaların içindeki süvarilerin hamleleri, yürekleri delip geçen öldürücü kurşunlar ve tüm savaşın coşkulu zafer yürüyüşü haline geldiği bir dönem. 1914 Ağustosu'nda cepheye giden acemi erler, kendilerini uğurlamaya gelen annelerine "Noel'de evdeyiz!" diye gülerek sesleniyorlardı. Taşrada ya da kentlerde "gerçek" savaşı kim anımsıyordu? Çok çok 1866'da Prusya'ya karşı –şimdi aynı saftaydık– savaşmış birkaç yaşlı insan anımsayabilirdi. Nasıl da çarçabuk, kansız ve uzaklarda olmuş bir savaştı o, sadece üç hafta sürmüştü, fazla kayıp verilmemişti, daha soluk almadan bitivermişti. Romantizmde hızla bir gezinti, çılgınca ve erkekçe bir macera – sıradan bir erkek 1914 Savaşı'nı işte böyle canlandırıyordu kafasında ve genç erkekler böylesi muhteşem ve heyecan verici bir olayı yaşamayacakları için neredeyse telaş-

İanmışlardı bile; bu nedenle bayraklara sarılmışlardı, bu nedenle kendilerini ölüme götüren trenlerde coşkuyla şarkılar söylemişlerdi, bu nedenle tüm İmparatorluğun damarlarındaki kan çılgınca ve ateşli ateşli akmıştı. Ancak 1939 kuşağı artık savaşı tanıyordu, artık kendini kandırmıyordu ve bu kuşak, savaşın romantik bir şey değil, tam aksine barbar bir şey olduğunu biliyordu. Bu savaşın yıllarca süreceğini ve hayatlarından yeri asla doldurulamayacak şeyleri alıp götüreceğinin farkındaydı. Meşe yaprakları ve rengârenk giysiler içinde düşmana saldırılmayacağını, tam aksine bitlenmiş, haftalarca yarı aç yarı susuz siperlerde, karargâhlarda bekleyip duracağını, düşmanıyla bir kez bile göz göze gelmeden paramparça olacağını biliyordu. Daha savaşa katılmadan çok önce gazetelerden ve sinemalardan yeni teknolojik ve şeytani yok etme sanatı öğrenilmişti, devasa tankların, yolunun üzerindeki yaralıları ezip geçtiği, uçakların kadın ve çocukları yataklarında yatarken paramparça ettiği biliniyordu, 1939'da çıkacak bir savaşın ruhu olmayan makineleşme nedeniyle insanlık tarihinin yaşadığı tüm savaşlardan bin kat daha kötü, canice ve barbarca olacağı biliniyordu. 1939 kuşağından tek bir insan dahi, savaşın adaletinin, Tanrı'nın istediği bir şey olduğuna inanmıyordu, daha da kötüsü insanlar, sahip olmak için savaşmak zorunda kalacakları bir barışın haklılığına ve daimi olacağına inanmıyorlardı. Çünkü son barışın getirdiği tüm düş kırıklıkları hâlâ hatırlardaydı: zenginlik yerine yoksulluk, mutluluk yerine üzüntü, açlık, paranın değer kaybetmesi, isyanlar, yurttaşlık özgürlüğünün yok olması, devlete kölelik, insanın sinirlerini yıpratan bir güvensizlik ve herkesin herkesten kuşku duyması gibi.

İki savaş arasındaki farklılık buydu. 1939 Savaşı'nın düşünsel bir yanı vardı, özgürlük söz konusuydu, manevi değerlerin korunması amaçlanıyordu ve insanların bir

amaç uğruna savaşması onları sert ve kararlı yapar. 1914 Savaşı ise gerçeklerden habersizdi, o savaş olmayacak bir hayale, daha iyi, daha adil ve barışçı bir dünya hayaline hizmet etmişti. Bilmek değil, sadece hayal etmek insanı mutlu kılar. Bu nedenle o günlerde çiçeklerden taçlar ve meşe yapraklarıyla örtülmüş miğferli askerler coşkudan sarhoş olmuş bir halde kurban edilecekleri cepheye koşmuşlardı, caddeler, sokaklar adeta bayrammış gibi gürültülü ve ışıl ışıldı.

Vatanperverliğin bu ani sarhoşluğuna kendimi kaptırmamanın nedeni, çekingen olmam ya da ilerisini görebilmem değildi, aksine o güne kadarki yaşam biçimimden kaynaklanmaktaydı. Daha iki gün öncesine kadar "düşman ülke"deydim ve Belçika'daki insanların da tıpkı bizim insanlarımız gibi barıştan yana ve her şeyden habersiz olduklarını gözlerimle görmüştüm. Ayrıca uzun süre öyle kozmopolit bir yaşamım olmuştu ki, vatanım gibi gördüğüm dünyadan bir anda nefret edebilmem imkânsızdı. Yıllardır politikacılara kuşkuyla bakmış ve özellikle son yıllarda Fransız ve İtalyan dostlarımla defalarca savaşın anlamsızlığını tartışmıştım. Böylece vatanperverliğin coşku salgınına karşı bir bakıma güvensizlik aşısı yaptırmıştım, bu nedenle bu ateş nöbetlerinin ilk saatlerine karşı hazırlıklı olduğum gibi, bir Avrupa Birliği'nin gerekliliğine olan inancımı da birkaç beceriksiz diplomat ve hain silah satıcısının başını çektiği kardeş kavgası sarsamazdı.

İçsel olarak kendimi bir dünya vatandaşı olarak gördüğümden savaşın ilk anlarından itibaren bu tür duygulara kapalıydım; bir ülkenin vatandaşının doğru davranışını bulmak güçtür. Daha otuz iki yaşında olmama rağmen, bütün yoklamalarda askerliğe elverişli bulunmadı-

ğım için çok memnundum ve işte bu nedenle şimdilik herhangi bir askerî görevim yoktu. Fakat böylece geri planda kalmakla bir yılı sıkıcı askerlik hizmetiyle boşa harcamadığım gibi, yirminci yüzyılda ölüm silahlarıyla eğitilmeyi de çağdışı bir canilik olarak görüyordum. Benim düşüncemde bir insan için doğru olan şey, bir savaşta kendisini *conscientious objector*[1] olarak göstermekti ki, bu da İngiltere'nin aksine Avusturya'da en ağır cezalardan birini gerektirdiği gibi, ruhun da şehitliğe direnmesini gerektirirdi. Bu zayıflığımı söylemekten utanmıyorum, çünkü kahramanlık benim doğamda yok. Tehlikeli durumlardan hep kaçmayı tercih etmişimdir; başka bir yüzyılda yaşamış ve hayran olduğum ustam Rotterdamlı Erasmus'un sık sık kararsız kalmakla suçlandığı gibi, ben de sadece bu olayda değil, her zaman kararsız kaldığımı kabul etmeliyim belki de. Öte yandan böylesi bir dönemde, genç sayılabilecek yaşta biri için, karanlıktan çıkarılıp ait olmadığı bir yere fırlatılmayı beklemek katlanılır şey değildi. Bu nedenle koşuşturmak zorunda kalmadan bir şeyler yapabileceğim bir iş bakmaya başladım ve arkadaşlarımdan biri, savaş arşivinde çalışan yüksek rütbeli bir subay, arşivde bana böyle bir iş buldu. Kütüphane işi yapacaktım, yabancı dil bilmem yararlı olacaktı ya da resmî bildirilerin üslubunu düzeltecektim, kuşkusuz pek şanlı bir iş değildi, ama süngüyle bir Rus köylüsünün bağırsaklarını deşmekten daha iyiydi. Daha da önemlisi beni pek de yormayan bu işten sonra bu savaşta her şeyden daha çok önem verdiğim bir göreve adayabilecektim kendimi: gelecekte insanların barış ve anlayış içinde yaşayabilmeleri için üzerime düşeni yapmak.

1. (İng.) Vicdani retçi. (Y.N.)

Arkadaşlarım arasındaki konumum, yaptığım resmî işteki konumumdan daha güçtü. Avrupalı yönü pek az, daha çok Alman düşünce yapısına sahip çoğu yazarımız, kitlelerin coşkusunu artırarak ve savaşın sözde güzelliğini şairane, süslü çağrılar ve bilimsel ideolojilerle destekleyerek üzerlerine düşeni yaptıklarını sanıyordu. Başta Hauptmann ve Dehmel olmak üzere tüm Alman şair ve yazarlar kendilerini, en eski Germen döneminde askerlerin coşku ve zevkle ölüme koşması için türküler yakan ozanlar gibi hissediyorlardı. Savaşın zafere, çaresizliğin ölüme yol açtığını anlatan şiirler, insanı şoke edercesine birbiri ardına yazılıyordu. Yazarlar bir daha asla bir Fransız ya da bir İngiliz ile kültür birliğine girmeyeceklerine dair büyük laflar ediyorlardı, hatta daha da ileri giderek bir İngiliz, bir Fransız kültürünün var olduğunu bile inkâr ediyorlardı. Hepsinin Alman varlığı, Alman sanatı ve Alman üslubu karşısında yetersiz ve değersiz olduğunu söylüyorlardı, bilimadamları onlardan da beterdi. Filozoflar birdenbire savaşın bir tür "çelik banyosu" olduğunu ve ulusların gücünün uyuşmasını önlediğini açıklamaya başlamışlardı. Doktorların da onlardan geri kalır yanı yoktu, protezleri öyle coşkuyla övüyorlardı ki, insanın sağlam bacağını kestirip protez taktırası geliyordu. Tüm mezheplerin din adamları da olayların gerisinde kalmak istemiyor ve hepsi adeta koro halinde savaşı destekliyordu; etrafıma bakınca çılgınlar sürüsü görüyor gibi oluyordum, oysa daha birkaç hafta öncesine, bir ay öncesine kadar tüm bu adamlar, akıllarına, biçimleyici güçlerine ve insancıl davranışlarına hayran olduğumuz aynı kişilerdi.

Bu çılgınca ortamda insanı en çok sarsan şey ise, bu insanların çoğunun tüm bu olaylara yürekten inanmasıydı. Yaşları ya da bedenleri nedeniyle uygun olmadıkları için askere alınmayan bu insanların çoğu, kendilerini öy-

le ya da böyle bir şeylerin ucundan tutmaya mecbur hissediyorlardı. O güne kadar sahip oldukları ve başardıkları her şeyi dile ve ulusa borçluydular. Bu nedenle dil yoluyla ulusa hizmet etmek ve duymak istediği her şeyi duyurmak istiyorlardı: Bu savaşta hak onlardan yanaydı ve karşı taraf haksızdı, Almanya bu savaşı kazanacak, düşmanları perişan bir şekilde yenilecekti, böylece bir şairin gerçek misyonunun, insanda, insana has şeyleri korumak ve savunmak olduğunu unuttuklarının farkında bile değillerdi. Tabii ki bazıları ilk coşkusunun heyecanı geçtikten sonra ağızlarından çıkan sözlerin ne kadar kötü olduğunu anladılar. Fakat ilk aylar sesi en çok çıkanlar, vahşice kudurmuş olanlardı ve böyleleri her yerde bağırıp çağırıyorlardı.

Bu samimi, fakat bir o kadar aptalca olan sarhoşluğun en sarsıcı örneklerinden biri, bence Ernst Lissauer'di. Onu iyi tanırdım. Küçük, kısa ve sert şiirler yazardı ve insanın aklının almayacağı kadar iyi yürekli bir insandı. Beni ilk kez ziyarete geldiğinde gülmemek için dudaklarımı nasıl ısırdığımı bugün bile hatırlarım. Her zaman en özlü anlamı bulan o etkili Alman dizelerini okuduğum bu şairi, farkında olmadan uzun ve iri kemikli biri olarak hayal etmiştim, oysa odama giren, ağır ağır yürüyen, fıçı gibi şişman, çift gerdanının üstünde sevimli bir yüzü olan, keyfine düşkün olduğu her halinden belli bir adamcağızdı. Coşku ve özgüveninden dolayı hızlı hızlı konuşuyor, bazen kekeliyordu. Şiirle dopdolu ve heyecan içinde art arda ezberden şiirlerini okuyor ve kendisini durdurmak mümkün olmuyordu. Tüm gülünçlüklerine rağmen o kadar sıcakkanlı, dost canlısı, samimi ve sanat aşkıyla doluydu ki, onu sevmemek mümkün değildi.

Zengin bir Alman ailesinden geliyordu, Berlin'deki Friedrich-Wilhelm Lisesi'nde yetişmiş ve belki de o güne kadar gördüğüm en Prusyalı Yahudi'ydi. Almancadan

başka bir dil bilmiyordu. Almanya dışına hiç çıkmamıştı. Almanya onun tüm dünyasıydı ve bir şey ne kadar Alman'sa onu o kadar coşturuyor ve heyecanlandırıyordu. Yorck[1], Luther ve Stein[2] onun idolleriydi; Alman özgürlük savaşı en sevdiği konu, Bach müzik tanrısıydı, küçük, kısa, kalın ve şişko parmaklarına rağmen Bach'ı çok güzel çalıyordu. Alman şiirini kimse ondan daha fazla sevemezdi, kimse onun gibi Alman diline âşık ve tutkun olamazdı – aileleri çok sonradan Alman kültürüne dahil olmuş birçok Yahudi gibi Almanya'ya en inançlı Alman' dan daha çok inanıyordu.

Savaş patladığında ilk iş olarak gönüllü yazılmak için kışlaya koşmuştu. Bu tostoparlak insanın merdivenleri çıkarken başçavuşun ve onbaşıların nasıl güldüklerini hayal edebiliyorum. Onu hemen geri göndermişlerdi. Lissauer çaresiz kalakalmıştı, fakat o da diğerleri gibi Almanya'ya en azından şiirleriyle hizmet etmek istiyordu. Ona göre Alman gazetelerinin ve Alman Ordusu'nun haberleri gerçeği tam olarak yansıtmıyordu. Ülkesi saldırıya uğramıştı ve en büyük suçlu, *Wilhelmstrasse* şiirinde yazdığı üzere o kalleş İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Grey' di.[3] Almanya'ya ve savaşa karşı en büyük suçlu olduğuna inandığı İngiltere'ye beslediği duyguları "İngiltere'ye Nefret Türküsü"[4] adlı şiirinde ifade etmişti; bir nüshası-

1. Yorck von Wartenburg (Johann David; 1759 Prusya-1830 Silezya): Napoléon'a karşı verilen Bağımsızlık Savaşı (1813-15) sırasında Prusya ordularına başarıyla komuta eden Prusyalı mareşal. (Ç.N.)

2. Karl (Heinrich-Friedrich) Stein (1757-1831): Prusya başbakanlığı (1807-1808) ve Rus Çarı I. Aleksandr'a özel danışmanlık (1812-1815) yapmış Prusyalı devlet adamı. Napoléon Savaşları sırasında Prusya'da yaygın reformlar gerçekleştirmiş ve Napoléon'a karşı son Avrupa İttifakının oluşturulmasında katkıda bulunmuştur. (Ç.N.)

3. Sir Edward Grey (1862-1933): 1905-16 yılları arasında İngiltere dışişleri bakanlığı yaptı. (Ç.N.)

4. *Hassgesang gegen England.* (Ç.N.)

nın elimde olmadığı bu şiirinin sert, kısa ve etkili mısralarında İngiltere'ye duyduğu nefreti sonsuza dek unutmayacağına, İngiltere'yi "cinayetlerinden" dolayı asla affetmeyeceğine ant içmişti. Kısa bir süre sonra nefreti işlemenin ne kadar kolay ve tehlikeli olduğu ortaya çıktı (bu şişman ve gerçeği fark edemeyen küçük Yahudi Lissauer, Hitler örneğini çok önceden ele almıştı). Lissauer'in bu şiiri, cephaneliğe düşen bir bomba etkisi yaptı. Almanya'da belki de hiçbir şiir, hatta "Ren Kıyılarında Nöbet"[1] bile "İngiltere'ye Nefret Türküsü" gibi kötü şöhretli şiir kadar çabuk yayılmamıştı. İmparator çok heyecanlanmış ve Lissauer'e Kızıl Kartal nişanını vermişti, şiir tüm gazetelerde yayımlanıyor, okullarda öğretmenler çocuklara bu şiiri okuyor, subaylar cephede askerlerin önüne geçip herkes bu şiiri ezberleyinceye kadar okuyordu. Fakat bunlar yeterli olamamıştı. Şiir bestelenmiş ve tiyatrolarda okunmaya başlanmıştı. Çok geçmeden yetmiş milyon Alman içinde "İngiltere'ye Nefret Türküsü"nü baştan sona ezbere bilmeyen tek bir Alman kalmadığı gibi, kısa bir süre sonra –pek büyük bir coşku ile olmasa da– tüm dünya bu şiiri öğrenmişti. Lissauer, bu savaşta bir şairin elde edemeyeceği kadar büyük bir üne bir gecede kavuşmuştu, ancak bu ün kısa bir süre sonra onu Nessus'un[2] gömleği gibi yakmaya başlamıştı. Çünkü savaş bitip de, tüccarlar yine birlikte iş yapmak istediğinde, politikacılar içtenlikle anlaşmaya çalıştıklarında İn-

1. *Wacht am Rhein.* 1840 yılında Max Schneckenburger'in yazdığı bir şiir. (Ç.N.)

2. Nessus, Nessos: Herakles efsanesinde önemli bir rol oynayan at adamlardan (kentaur) biri. Herakles'in karısı Deianeira'yı kaçırırken Herakles'in zehirli okuyla vurulur. Nessos ölmek üzereyken Deianeira'ya akan kanının sihirli olduğunu, bu kanla ıslatacağı bir gömleği kocasına giydirirse kocasının kendisine yeniden âşık olacağını, eskisinden fazla seveceğini söyler. Deianeira söyleneni yapar. Ancak bu gömleği giyen Herakles acılar içinde kıvranır. Bedenine yapışan gömleği çıkarmak istedikçe bedeninden et koparmak zorunda kalır. (Ç.N.)

giltere ile sonsuz düşmanlığı körükleyen bu şiirin unutulması için her şey yapılmaya başlandı. Kendi suçunu üzerinden atmak isteyenler zavallı "kinci Lissauer"i 1914 yılında herkesi saran nefret dalgasının tek suçlusu ilan ettiler. 1914 yılında onu göklere çıkaranlar 1919 yılında ona düpedüz sırt döndüler. Gazeteler artık şiirlerini basmıyordu; arkadaşlarının arasına karıştığında dikkati çekecek bir sessizlik oluyordu. Tüm yüreğiyle Almanya'ya bağlı olan ve herkesin terk ettiği Lissauer sonunda Hitler tarafından Almanya'dan sürüldü ve unutulmuş biri olarak öldü, kendisini inanılmaz derecede göklere çıkardığı gibi aynı şekilde en aşağıya indiren tek bir şiirin kurbanı olarak.

Diğer insanlar da tıpkı Lissauer gibiydi. İnkâr etmiyorum, o günlerde birdenbire vatanperver kesilen bu şairler, bu profesörler duygularında samimiydiler ve doğru davrandıklarını düşünüyorlardı. Fakat çok geçmeden savaşı övmekle ve nefret duygularıyla nasıl korkunç bir felakete yol açtıklarını gördüler. 1914'te savaşa katılan tüm uluslar aşırı gergin bir durumdaydılar; en berbat söylenti birden gerçeğe dönüşüveriyor, en olmayacak asılsız ihbarlara inanılıyordu. Almanya'da düzinelerce insan, savaş başlamadan kısa bir süre önce altın yüklü arabaların Fransa'dan Rusya'ya gittiğini gözleriyle gördüklerine dair yemin ediyordu; her savaşta üçüncü ya da dördüncü gün birdenbire anlatılmaya başlanan çıkarılmış göz, kesilmiş el masalları gazeteleri dolduruyordu. Bu tür yalanları devam ettiren dünyadan habersiz bu insanlar, düşman askerlerini akla gelebilecek her türlü canilikle suçlamanın tıpkı cephane ve uçak gibi birer savaş aracı olduğunu ve her savaşta böyle şeylerin daha ilk günde ortaya atılacağını keşke bilselerdi. Savaş mantık

ve haklılık duygusuyla bağdaşmaz. Savaşta duygularınızın yükselmesi, düşündüğünüz şeyler için coşku duymanız ve düşmanınızdan nefret etmeniz gerekir.

Tek tek bireylerin ya da bir ulusun güçlü duygularını sonsuza dek devam ettirmesi mümkün değildir. Bu, insanın doğasına aykırıdır, askerî kurumlar bilir bunu ve bu nedenle suni olarak kışkırtma yolunu seçer, heyecan ve coşkuya sürekli "doping" yapar. Kışkırtma, kamçılama hizmetini inanarak ya da zorunlu olarak, samimiyetle ya da işi gereği entelektüel şairler, yazarlar ve gazeteciler yapar. Nefret davuluna vurmak onların işidir ve onlar bu davula öyle güçlü vururlar ki, en kendi halindeki insanın bile kulağı ve yüreği bu kin ve nefretle dolar. Almanya'da, Fransa'da, İtalya'da, Rusya'da ve Belçika'daki hemen tüm entelektüeller bu savaşa karşı çıkmak yerine, bu "savaş propagandasına" ve böylece de savaşın neden olduğu kitle çılgınlığına ve nefretine hizmet etmiştir.

Sonuçlar korkunçtu. O tarihlerde yapılan propagandalar henüz barışta aşınmamış olduğundan, uluslar binlerce kez yaşadıkları düş kırıklıklarına rağmen, basılmış olan her şeye gerçek gözüyle bakıyorlardı. Böylece ilk günlerdeki o saf, o güzel ve kurban olmaya gönüllü coşku yerini, yavaş yavaş en kötü, en aptalca duyguların sarhoşluğuna bıraktı. Fransa'ya ve İngiltere'ye karşı savaş Viyana'da, Berlin'de, Ringstrasse'de ve Friedrichstrasse' de verilmekteydi ve böylesi elbette daha rahat ve kolaydı. Dükkânlardaki İngilizce tabelalar indirilmişti, hatta "Zu den Englischen Fräulein" Manastırı'nın adının değişmesi gerekti, çünkü halk, buradaki "englisch" kelimesinin Almanca melek anlamına gelen "Engel"den geldiğinin farkında olmadığı gibi, onun Anglosakson anlamına geldiğini sandığı için heyecanlanıyor ve öfkeleniyordu. Küçük dükkân sahipleri mektup zarflarının üzerine "Tanrı İngiltere'yi cezalandırsın" yazısını yapıştı-

rıyor ya da damgalıyorlardı, sosyetenin kadınları bir daha asla tek bir Fransızca sözcük kullanmayacaklarına dair yeminler ediyor, hatta bunu gazetelere bildiriyorlardı. Shakespeare artık Alman tiyatrolarında oynanmıyordu, Mozart ve Wagner de Fransa ve İngiltere'deki konser salonlarında çalınmıyordu, Alman profesörler Dante'nin bir Germen olduğunu söylerken, Fransız profesörler Beethoven'ın Belçikalı olduğunu iddia ediyordu. Böylece düşman ülkelerin fikir ve kültür mirasına, tahıl ve maden ganimetiymiş gibi el konuluyordu. Bu ülkelerden her gün binlerce barışsever insanın cephelerde birbirini öldürmesi yetmezmiş gibi, her iki taraf karşılıklı olarak binlerce yıl önce mezarda yatan ölülerine de söyleniyor ve küfrediyordu, aklın bu çılgınlığı gittikçe sınır tanımaz bir hal alıyordu. Yaşamı boyunca kentin dışına hiç çıkmamış ve okulunu bitirdiğinden beri hiç atlas açmamış, ocağı başında yemek yapmaktan başka hiçbir şey bilmeyen aşçı kadın, Avusturya'nın "Sancak" (Bosna'nın ücra bir köşesinde küçük bir sınır bölgesi) olmaksızın varlığını sürdüremeyeceğine inanıyordu. Arabacılar, Fransa'dan ne kadar –elli milyar mı yoksa yüz milyar mı– savaş tazminatı istenmesi gerektiğini tartışıyorlardı, oysa bir milyarın bile ne kadar olduğundan haberleri yoktu. Bu korkunç kin ve nefret nöbetine tutulmamış tek bir kent, tek bir grup kalmamıştı. Rahipler kürsülerden vaaz veriyorlardı, daha bir ay öncesine kadar militarizmin en büyük vahşet olduğunu iddia eden sosyal demokratlar, İmparator Wilhelm'in deyimiyle adları "vatansıza" çıkmasın diye, herkesten çok gürültü koparıyorlardı. Her şeyden habersiz bir kuşağın savaşıydı bu, en büyük tehlike de ulusların sadece kendi haklılıklarına sarsılmaz bir şekilde inanmalarıydı.

1914 Savaşı'nın ilk haftalarında herhangi bir insanla mantıklı bir konuşma yapmak gittikçe imkânsızlaşmıştı.

En barışsever, en iyi yürekli insanlar bile, kan kokusundan adeta sarhoş olmuştu. Kararlı ve kendinden emin, bireyci, hatta fikir anarşisti olarak bildiğim arkadaşlarım birdenbire fanatik vatanperver olup çıkmışlar ve vatanperverlikten doymak bilmez ilhakçılara dönüşmüşlerdi. Her konuşma "Nefret etmesini bilmeyen, sevmesini de bilemez" gibi saçma sapan deyişlerle ya da kaba saba suçlamalarla bitiyordu. Yıllardan beri hiçbir konuda ters düşmediğim arkadaşlarım, acımasızca beni bir Avusturyalı olmamakla suçluyorlar, Fransa'ya ya da Belçika'ya gitmemi söylüyorlardı. Hatta bu savaşın bir cinayet olduğunu iddia edenlerin resmî makamlara bildirilmesi gerektiğini söylüyorlardı, çünkü "bozgunculuk" *–(Defaitistler)*[1] bu güzel sözcüğü de Fransızlar bulmuştu– vatana karşı işlenen en büyük suçtu.

Yapılacak tek bir şey vardı: diğerleri kudurmuş bir şekilde coşarken, kendini geri çekmek ve susmak. Çünkü sürgünde –bunu yeterince yaşayarak gördüm– yaşamak bile, kendi vatanında *yalnız* yaşamak kadar kötü değil. Viyana'daki eski arkadaşlarım bana yabancılaşmıştı, yeni arkadaşlar aramanın zamanı değildi. Bir tek Rainer Maria Rilke ile bazen derin sohbetler yapabiliyordum. Ona da savaş arşivinde bir iş bulmuştuk, çünkü pislik, kötü koku ve gürültünün psikolojik yaralar açacak kadar zayıf olan sinirleri nedeniyle asker olması imkânsızdı. Ne zaman onu üniformalar içinde düşünsem, ister istemez gülümserim. Bir gün kapımı çalmıştı, kapıyı açtığımda ürkek bir askerle karşılaşmıştım. Yüzüne bakın-

1. Fransızca défaitisme kelimesinden türetilmiştir. Yenilgi, orduda askerler arasında zafer konusunda cesaretsizliği, teslimiyeti, ümitsizliği, boyun eğmeyi ve kuşkuyu sistematik olarak artırmakla suçlamak anlamına gelir. İlk olarak 1. Dünya Savaşı sırasında Fransa'da ortaya çıkmış bir tanımlamadır. Günümüzde basın dünyasında çoğunlukla geleceği karamsar görmek, gelecekten umutlu olmamak anlamına gelir. (Ç.N.)

ca bir de ne göreyim, Rilke'ydi bu asker. Rainer Maria Rilke askerî üniformalar içinde! Üniforma ona hiç yakışmamıştı, yakası sıkıyordu, karşılaştığı her subaya çizmelerini vurarak selam vermek zorunda olmaktan sıkkındı. Her şeyi mükemmel yapmak konusundaki titizliği nedeniyle en önemsiz formaliteleri bile örnek bir şekilde yerine getirmek istediğinden sürekli bir telaş içindeydi: "Askerî okuldan bu yana bu asker giysilerinden nefret etmişimdir. Okulu bitirdikten sonra onlardan tamamen kurtulduğumu sanmıştım. Oysa neredeyse kırk yaşındayken yine sırtımda," dedi o bildik alçak ses tonuyla. Şansı varmış ki, yardımsever eller onu bu durumdan kurtardılar ve kısa bir süre sonra yapılan sağlık kontrolü sonucunda askerlikten muaf oldu. Bir kez daha vedalaşmak için odama geldiğinde üzerinde sivil kıyafetleri vardı, içeriye girişi neredeyse bir rüzgâr esintisi gibi sessiz oldu (her zaman böyle inanılmaz derecede sessizdi). Paris'te el konulan kitaplığını Rolland'ın yardımıyla kurtarmaya çalıştığım için bana teşekkür etmeye gelmişti. İlk kez gözüme genç görünmedi, sanki kötü şeyleri düşünmek onu tüketmişti. "Yurtdışına," dedi, "bir yurtdışına çıkabilsem. Savaş her zaman bir hapishanedir," dedi ve sonra gitti. Ve ben yine yapayalnız kaldım.

Aradan birkaç hafta geçtikten sonra, bu tehlikeli kitle çılgınlığından uzaklaşmaya ve savaşın tam ortasında kendi kişisel savaşımı başlatmaya karar verip kent dışına, kırsal bir yere taşındım. Kitlelerin akıllarını, sağduyularını kaybetmemeleri için savaşacaktım.

Düşünce kardeşliği uğruna mücadele

Kendi kabuğuma çekilmenin bir yararı yoktu. Genel hava kötüydü. Bu nedenle sadece pasif bir davranışın, karşı tarafın kaba saba küfürlerine katılmamanın yeterli olmadığını anlamıştım. Nihayetinde bizler yazardık, söyleyecek sözümüz vardı ve inandığımız şeyleri ifade etmekle yükümlüydük, tabii ki dönemin sansürünün izin verdiği ölçüde; ben bunu yapmaya çalıştım ve çoğunluğun bilinçli ve katı nefretine katılmadığımı belirttiğim, şu an imkânsız görünse de, gelecekte ilk fırsatta tekrar bir Avrupa kültürünün oluşması için birlikte çalışabileceğimizi anlattığım "Yabancı Ülkelerdeki Dostlara!" başlıklı bir yazı yazdım ve bu yazıyı tirajı en yüksek bir Alman gazetesine gönderdim. *Berliner Tageblatt* beni şaşırtarak yazımı hiç değiştirmeden yayımladı. Sadece tek bir cümle – "Zaferi her kim kazanırsa kazansın" cümlesi sansüre takılmıştı. Çünkü Almanya'nın bu dünya savaşından kesinlikle galip çıkacağı konusunda en ufak bir kuşkunun anılması bile yasaktı. Fakat bu kısıtlamaya rağmen, yazımdan dolayı aşırı vatanperverlerden öfkeli mektuplar aldım, böyle bir anda kahpe düşmanlarla ortak bir çalışmayı nasıl düşünebildiğimi anlayamadıklarını söylüyorlardı. Bu yazılar beni pek incitmemişti. Yaşamım boyunca insanları kendim gibi düşünmeye zorlamamıştım. Düşüncelerimi

ifade etmek, açıkça söylemek benim için yeterliydi.

Aradan iki hafta geçmiş, gazetede çıkan yazımı neredeyse tamamen unutmuştum ki, üzerinde İsviçre pulu ve sansürden geçtiğine dair damgası olan bir mektup aldım; üzerindeki tanıdık el yazısından mektubun Romain Rolland'dan geldiğini anladım. Yazımı okumuş olmalıydı, çünkü mektubunda şöyle diyordu: *Non, je ne quitterai jamais mes amis.*[1] Bu birkaç satırla, savaş sırasında Avusturyalı bir dostla mektuplaşmanın mümkün olup olmadığını anlatmak istediğini anladım. Derhal cevap yazdım. O tarihten itibaren birbirimize sürekli yazdık ve bu yazışmalarımız takriben yirmi beş yıl devam etti, birincisinden daha da kötü olan ve ülkeler arasındaki tüm bağları koparan II. Dünya Savaşı'na kadar sürdü.

Bu mektup, yaşamımdaki en mutlu anlarından biridir: Gürültü, patırtı yapan ve tepinen hayvanlarla dolu Nuh'un Gemisi'nden çıkmış beyaz bir güvercin gibiydi. Artık kendimi yalnız hissetmiyordum, aksine benim gibi düşünenlerle bir bağ kurabilmiştim. Rolland'ın üstün ruh gücü beni de yüreklendirmişti. Çünkü sınırlar ötesinde Rolland'ın insanlığını ne kadar da mükemmel bir şekilde koruduğunu biliyordum. Bir şairin böylesi durumlarda yürümesi gereken en doğru yolu bulmuştu: Yıkıma, cinayetlere katılmamış, aksine Amerika Birleşik Devletleri İç Savaşı'nda hastabakıcılık yapan Walt Whitman'ı örnek olarak insanlığa yardım hizmetinde görev almıştı. Sağlığının yerinde olmaması nedeniyle hiçbir savaş hizmetinde görev yapamadığı için, savaşın patlak verdiği sırada yaşadığı İsviçre'nin Cenevre kentindeki "Kızıl Haç'a" koşmuş ve orada tıka basa dolu mekânlarda gece gündüz büyük bir amaç uğruna çalışmıştı; bu çalışmaları nedeniyle "Av-

1. (Fr.) Hayır, arkadaşlarımı hiçbir zaman terk etmeyeceğim. (Ç.N.)

rupa'nın Kalbi" başlıklı yazımda ona teşekkür etmeye çalıştım. Savaşın ilk haftalardaki kanlı cinayetlerden sonra her türlü bağlantı kopmuştu; tüm ülkelerdeki insanlar oğullarının, kardeşlerinin, babalarının şehit ya da kayıp mı olduğunu yoksa esir mi düştüğünü bilmiyorlardı, kime soracaklarını, kime danışacaklarını bilmiyorlardı, çünkü "düşmandan" bilgi almak mümkün değildi. İşte tam bu sırada "Kızıl Haç" bu görevi üstlenerek dehşetin ve cinayetin tam ortasında insanların acılarını bir nebze olsun azaltmaya çalıştı: İnsanların, sevdiklerinin akıbetini bilmediği için yaşadıkları işkenceye son vermek üzere, birbirine düşman ülkelerdeki tutsakların mektuplarını yerine ulaştırma görevini üstlendi. Doğal olarak onyıllardır hazırlanan örgüt bu boyutta ve milyonlarca mektubu ulaştırma konusunda yeterli değildi; her gün, hatta her saat gönüllü olarak çalışan insanların sayısının artması gerekiyordu, çünkü geride kalanlar için işkence dolu bekleyişle geçen her saat, sonsuzluk gibi geliyordu. 1914 yılının Aralık sonu her gün gelen mektup sayısı otuz bini bulmuştu, sonunda günlük posta işlerini yürütmek, yanıtlamak için Cenevre'deki Rath Müzesi'nin daracık mekânlarına on iki bin insan yerleştirilmişti ve bu insanlarla birlikte –bencilce kendi işini yapmak yerine–, şairler içinde en insancıl olan biri olan Romain Rolland da çalışıyordu.

Fakat o, diğer sorumluluğunu, kendi ülkesinin ve hatta savaşan tüm dünyanın isteğine karşı koymak pahasına, inandığı şeyleri söyleme sorumluluğunu unutmamıştı. 1914 yılının sonbaharında çoğu yazar kin ve nefretle bağırıp çağırırken, karşılıklı birbirlerine en ağır sözleri söylerken, Rolland "Au-dessus de la mêlée"[1] (Kavga-

1. Romain Rolland 1915'te yazdığı I. Dünya Savaşı'nda Fransa ve Almanya'ya doğruluğa ve insanlığa saygı göstermeleri için yöneltilen bir çağrı niteliğindeki bu risalesiyle 1915'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı. (Ç.N.)

nın Üzerinde) adlı o düşündürücü yazıyı yazarak uluslar arasındaki o düşünsel nefrete karşı mücadele başlatarak bir sanatçının savaşın ortasında bile adalet ve insanlık için mücadele etmesini istedi – o dönemde başka hiçbir yazının uyandırmadığı kadar yankı uyandıran bu makale, edebiyat dünyasını kendinden olanlar ve kendine karşı çıkanlar olmak üzere ikiye böldü.

Çünkü bu, I. Dünya Savaşı'nı II. Dünya Savaşı'ndan en insanca ayıran şeydi: O tarihlerde sözün bir gücü vardı. "Propaganda" denilen o organize yalanlar henüz ölüme koşmuyordu, insanlar yazılan şeylere kulak veriyor ve bekliyorlardı. 1939 yılında bir şairin tek bir bildirisi olumlu ya da olumsuz hiçbir etki yapmamış, bugüne kadar tek bir kitap ya da broşür, bir makale ya da bir şiir kitleleri etkilememiş, hatta düşüncelerine dokunmamıştır bile, oysa 1914'te Lissauer'in "Nefret Türküsü" gibi on dört satırlık şiiri, "93 Alman Aydınının" o aptal bildirisi, Rolland'ın sekiz sayfalık "Kavganın Üzerinde" başlıklı makalesi ve Barbusse'ün[1] *Ateş*[2] adlı romanı birer olay haline gelmişti. Dünyanın ahlaki vicdanı henüz bugün olduğu gibi böylesine bitkin, böylesine içi oyulmuş değildi, yalan olduğu aşikâr her şeye karşı, uluslararası hukuku ve hümanizmi zedeleyen her şeye karşı yüzyıllardır süre gelen bir inançla derhal tepki veriyordu. Hitler'den bu yana yalan dolan doğal hale, insanlık suçları kural haline gelmişti, öyle ki doğru dürüst eleştirilmemekteydi, oysa böyle bir durum eskiden tüm dünyayı ayağa kaldırmaya

1. Henri Barbusse (1873-1935): 1910-39 dönemini kapsayan ve savaş anılarını ahlaksal ve siyasal düşüncelerle işleyen önemli Fransız savaş yazarları kuşağındandır. (Ç.N.)

2. Özgün adı *La Feu*. Barbusse'ün I. Dünya Savaşı'nda Fransız askerlerinin yaşamını anlattığı ve savaşı lanetlediği 1916 tarihli romanı. (Ç.N.)

yeterdi. Hemşire Cavell'in[1] vurulması, *Lusitania*'nın[2] batırılması, tüm dünyada manevi bir öfkenin patlamasına yol açarak Almanya için en ağır bir meydan muharebesinden daha kötü olmuştur. O tarihlerde insanların kulakları ve yürekleri, sürekli yayın yapan radyo haberleriyle sağırlaşmamış olduğundan bir şairin, bir yazarın kitlelere ulaşması imkânsız değildi, tam tersine büyük bir şairin beklenmedik açıklaması, politikacıların durumu kurtarmak için olduğu ve gerçeğin yarısını yansıttığı bilinen planlı, siyasi, resmî açıklamalarından bin kat daha etkiliydi. Sonrasında çok büyük hayal kırıklığına uğrayan bu kuşağın yazarlara duyduğu güven, onları sadece düşün insanı olarak görmesine yetiyordu. Yazarların, insanlar üzerindeki bu etkisinin farkında olan ordu ve resmî makamlar ahlaki ve düşünsel itibarı olan herkesi kendi kışkırtma politikaları için kullanıyorlardı: Buna göre yazarlar her türlü haksızlığın, kötülüğün karşı taraftan geldiğini, kendi ülkelerinin hukuk ve gerçeklerle hareket ettiğini açıklamak, kanıtlamak, doğrulamak ve ant içmek zorundaydılar. Rolland'da bunu başaramadılar. Rolland bu kin dalgasıyla ve her türlü kışkırtıcı yöntemlerle iyice gerilen havayı daha da gerginleştirmeyi değil, tam tersine temizlemeyi bir görev sayıyordu.

Onun sekiz sayfalık, o meşhur "Kavganın Üzerinde" yazısını bugün tekrar okuyan kişi, muhtemelen yarattığı etkiyi anlamakta güçlük çeker; Rolland'ın burada yazdığı şeylerin tümünün, sakin ve net bir şekilde okunduğunda çok doğal şeyler olduğu görülür. Fakat o sözler bugün anlaşılması zor bir kitle çılgınlığının hüküm sür-

1. Hemşire Edith Cavell 1915 yılında Belçika'da savaş suçundan mahkûm edilmiş ve kurşuna dizilmiştir. (Ç.N.)

2. I. Dünya Savaşı sırasında 1915'te Alman torpidoları ile İrlanda yakınlarında batırılan İngiliz yolcu gemisi. (Ç.N.)

düğü bir dönemde söylenmişti. Aşırı vatanperver Fransızlar bu makale yayımlandığında ellerine kızgın demir düşmüş gibi çılgınca yaygara kopardılar. Bütün eski dostları birdenbire ona sırt çevirdi, kitapçılar *Jean Christophe* romanını vitrinlerine koymaya cesaret edemez oldular, askerleri tahrik etmek için nefrete ihtiyaç duyan askerî makamlar ona karşı önlemler almaya başladılar ve arka arkaya basılan broşürlerde şu argümana yer verdiler: "*Ce qu'on donne pendant la guerre à l'humanité est volé à la patrie.*"[1] Her zaman olduğu gibi çıkan feryatlar, hamlenin hedefini bulduğunu kanıtlıyordu. Fikir insanlarının savaştaki tutumları hakkında başlayan tartışma bitmek bilmiyordu, sorun ister istemez herkesin sorunu haline gelmişti.

Düşündüğümde o günlere ait anılarım arasında, o yıllarda Rolland'ın mektuplarının bana ulaşmaması kadar beni üzen bir şey olmamıştır; mektupların o tarihlerdeki tufanda yok edileceği ya da kaybolacağı düşüncesi ağır bir sorumluluk gibi omuzlarıma çökmüştü. Çünkü onun eserlerini sevdiğim kadar, onun kocaman yüreğinin ve tutkularla dolu düşüncelerinin bir ürünü olan bu *mektupların* da ileride en güzel ve en insancıl yazılar arasına gireceğine bir o kadar inanıyordum. Sonsuz sarsıntılar içindeki yüreğinden, çaresiz acılarından kopan, tüm gücüyle sınırların ötesindeki bir dosta, yani resmî "düşman"a yazdığı bu mektuplar, anlayışın büyük bir güç, kendi düşüncelerine sadık kalmanın olağanüstü cesaret gerektirdiği bir dönemin en önemli ahlaki belgeleri olabilir, kim bilir? Çok kısa bir süre sonra bu dostça yazışmamız olumlu bir teklifi doğurmuştu. Rolland tüm ulusların en önemli fikir adamlarının birlik beraberlik

1. (Fr.) Savaş sırasında insanlık adına verdiklerimiz vatandan çalınmış sayılır. (Ç.N.)

içinde onurlu bir davranış sergileyebilmeleri, hatta dayanışma içinde olduklarını tüm dünyaya ilan edebilmeleri için İsviçre'den Fransız ve diğer yabancı düşünürleri katılmaya davet edecekti, ben de Avusturya'dan –bütün ülkeyi saran kin ve nefret propagandasından etkilenmemişlerse– Alman yazar ve aydınlarını araştıracaktım. Derhal işe koyuldum. O tarihlerde en önemli, en seçkin Alman yazar Gerhart Hauptmann'dı. Kabul ya da reddetmesini kolaylaştırmak için, doğrudan kendisine başvurmak istemedim. Bu nedenle ortak dostumuz Walther Rathenau'ya yazarak Hauptmann'a sormasını rica ettim –Rathenau Hauptmann'a sordu mu, sormadı mı, bunu hiç öğrenemedim–, şimdi düşünsel bir barışın zamanı olmadığını söyleyerek reddetti. Böylece deneme başarısızlıkla sonuçlandı, çünkü o tarihlerde Thomas Mann diğer taraftaydı ve Büyük Friedrich hakkında yazdığı bir makalede Alman görüşünü benimsediğini belirtmişti, bizim tarafımızda olduğunu düşündüğüm Rilke ilke olarak her türlü resmî ve ortak eylemlerden kaçınıyordu, bir zamanların sosyalisti Dehmel mektuplarını çocuksu vatanperver bir gururla Teğmen Dehmel diye imzalıyordu. Hofmannsthal ve Jakob Wassermann ile yaptığım özel konuşmalarda onları da hesaba katamayacağımı gördüm. Böylece Alman cephesinde hiçbir şey elde edemedim. Rolland da Fransa'da daha fazlasını yapamamıştı. 1914-1915 yıllarıydı, cephenin gerisindeki insanlar için savaş çok uzaklardaydı. Biz ikimiz yalnız kalmıştık.

Yalnız ama yapayalnız değil. Karşılıklı yazışmalarımız sayesinde bir şeyler kazanabilmiştik: Tarafsız ülkelerde olsun, savaşa katılan ülkelerde olsun içten içe bizim gibi düşünen bir düzine insan olduğunu görmüştük; karşılıklı birbirimizin dikkatini orada burada çıkan kitaplara, makalelere, broşürlere çekiyorduk, belli bir etkileşim doğmuş ve –başlangıçta ürkek ürkek, zamanın git-

tikçe artan baskısıyla daha güçlü bir şekilde– yeni katılanlar gelmeye başlamıştı. Tamamen bir boşlukta yapayalnız olmadığım duygusu beni daha da yüreklendirmişti, daha da sık yazmaya başladım, bu yazılara gelen yanıtlardan ve tepkilerden kenara çekilmiş, gizlenmiş kişileri ortaya çıkarmaya çalışıyordum. Ne de olsa Almanya'nın ve Avusturya'nın en büyük gazetelerine yazabiliyordum ve bu sayede önemli sayılabilecek düzeyde bir etki alanım vardı, resmî makamlardan korkmama da gerek yoktu, çünkü güncel, politik konulara değinmiyordum. Ayrıca liberal düşüncenin etkisiyle edebiyata duyulan saygı çok güçlüydü ve o tarihlerde geniş kitlelere ulaştırmayı başardığım yazılara bugün baktığımda, Avusturya askerî bürokratlarının hoşgörüsüne duyduğum saygıyı inkâr edemem; ne de olsa bir dünya savaşının tam ortasında savaşı reddeden hareketin öncüsü ve savaşı, bütün suçların en kötüsü ilan eden Bertha von Suttner'i heyecanla övebiliyor, Barbusse'ün *Ateş*'i hakkında bir Avusturya gazetesinde ayrıntılı bir yazı yazabiliyordum. Bir savaş döneminde, zamana hiç uymayan görüşlerimizi geniş kitlelere ulaştırmak için belli bir yöntem kullanmamız gerekiyordu. Avusturya'da savaşın dehşetini, cephe gerisindeki insanların vurdumduymazlığını anlatmak için *Ateş* üzerine yazılmış bir makalede "Fransız" piyade erinin çektiklerini vurgulamak gerekiyordu, fakat Avusturya cephelerinden gelen yüzlerce mektup, bizim askerlerimizin de aynı yazgıyı paylaştığını gösteriyordu. Ya da inandığımız şeyleri tam anlamıyla anlatabilmek için karşılıklı birbirimize sataşma yolunu seçiyorduk. Böyle Fransız dostlarımdan biri *Mercure de France*'ta da benim "Yabancı Ülkelerdeki Dostlara!" başlıklı yazıma polemikle karşılık veriyordu, fakat bu yazımı sözde eleştirmek için son kelimesine kadar tercüme edip yayımlatarak hiçbir sorunla karşılaşmadan gizlice

Fransa'ya sokmuş oluyordu ve herkes (ki amaçladığımız da buydu) bu yazımı orada okuyabiliyordu. Bu şekilde anımsatmalar yol gösteren yıldızlar gibi buradan oraya, oradan buraya geçiyordu. Bu mesajların alıcılarına nasıl ulaştığını, çok sonra yaşadığım küçük bir olay gösterdi. 1915 Mayısı'nda İtalya, eski ortağı Avusturya'ya savaş ilan ettiğinde, bizde bir anda bir nefret dalgası patlak vermişti. İtalya'ya ait her şeye küfrediliyordu. Bu arada tesadüften Carl Poerio adında Goethe'yi ziyaret etmiş bir İtalya'nın Risorgimento[1] yıllarına ait anılarını anlattığı bir kitap yayımlanmıştı. Bunun üzerine ben de İtalyanların bizim kültürümüzle çok eskilere dayanan bağları olduğunu vurgulamak için, o nefret dalgasının tam ortasında "Goethe'nin Yanında Bir İtalyan" başlıklı bir yazı yazdım ve bu kitabı yayına hazırlamış olan Benedetto Croce'ye[2] bu vesileyle saygı duyduğumu belirttim. O tarihlerde Avusturya'da düşman bir ülkenin şairine ya da aydınına saygı gösterilmemesi gerektiğinden, benim bir İtalyan'a hayranlık duymam doğal olarak bu görüşe bir tepki olarak anlaşıldı ve bu sınır ötesine kadar ulaştı. O tarihlerde İtalya'da bakan olan Croce'nin[3], çok sonra bana anlattığına göre, bakanlıkta Almanca bilmeyen bir memur telaşla yanına gelip düşman ülkedeki önemli bir gazetede kendisi aleyhine (düşman ülkeler olduğumuz için lehte bir yazı olacağını aklına bile getirmemişti) bir yazı çıktığını söylemiş. Croce, *Neue Freie Presse*'den bir

1. Risorgimento (İtalyanca "Yeniden Yükseliş"): 19 yüzyılda İtalya'nın birleşmesini amaçlayan ideolojik, siyasi ve edebi bir akım. Aralarında Benedetto Croce'nin de bulunduğu bu hareket ulusal bilincin uyanmasına yardımcı olmuş, İtalyan devletlerinin yabancı egemenliğinden kurtularak 1861'de İtalya Krallığı'nı oluşturmalarına yol açan bir dizi siyasi gelişmeye öncülük etmiştir. (Ç.N.)

2. Benedetto Croce (1866-1952): 20. yüzyılın ilk yarısının en önemli İtalyan filozoflarından, estetikçi ve tarihçi. (Ç.N.)

3. Croce'nin bakanlık yılları 1920-1921 yıllarına rastlar. (Alm. Yay. Haz. Notu)

adet getirtmiş, önce şaşırmış ve sonrasında söylenenin aksine kendisinden saygı ile bahsedildiğini görünce pek eğlenmiş.

Bu küçük ve önemsiz çabaları abartmayı aklımdan bile geçirmiyorum. Tüm bu çabalar, olaylar üzerinde en ufak bir etki bile yapamadı. Ancak bize, kendimize –ve tanımadığımız bazı okurlara– yardımcı oldu. Bütün bu çabalar, gerçekten insancıl duygular besleyen yirminci yüzyıl insanının içinde bulunduğu o korkunç soyutlanmışlık hissini, yüreğinde duyduğu o çaresizliği bir nebze olsun hafifletmişti; ancak o insanlar yirmi beş yıl sonra bugün de aynı durumdalar, üstün güçlere karşı aynı çaresizlik ve hatta korkarım ki daha büyük bir umutsuzluk içindeler. O tarihlerde bu ufacık protestolar ve eylemlerle üzerimdeki yükü gerçekten atamayacağımın bilincindeydim; yavaş yavaş sadece ayrıntıları değil, çağ ve ulus hakkındaki görüşlerimin tümünü, felaketler ve savaş hakkındaki düşüncelerimi anlatacağım bir eserin planını biçimlemeye başladım.

Savaşı edebiyatla birleştirerek anlatabilmem için en önemli şey eksikti: Ben savaş görmemiştim. Hemen hemen bir yıldır bu büroya çakılıp kalmıştım, "asıl olan", gerçek olan savaşın dehşeti görülemeyecek kadar uzaklarda olup bitiyordu. Cepheye gitmek için elime üç kez fırsat geçmişti, üç kez büyük gazeteler savaş muhabiri olarak cepheye gitmemi teklif etmişlerdi. Fakat böyle bir görev, savaşı olumlu ve yurtseverce anlatma sorumluluğunu getirirdi ki, ben savaşı onaylayacak ya da başka bir ulusu aşağılayacak tek bir kelime yazmamaya yemin etmiştim – bu yeminimi 1940'ta da bozmadım. Derken tesadüfen bir fırsat çıktı. Büyük Avusturya-Alman saldırı birliği 1915'in ilkbaharında Tarnow yakınlarında Rus

hattını yarmış, Galiçya ve Polonya'yı tek bir hücumla ele geçirmişti. Savaş arşivi, kütüphanesi için Rusların işgali altındaki Avusturya topraklarında tüm bildiri ve ilanların orijinallerini yırtılıp yok edilmeden önce toplamak istiyordu. Benim koleksiyoncu tekniğimi tesadüfen öğrenmiş olan albay, bu görevi yapıp yapmayacağımı sordu. Tabii ki hemen kabul ettim, adıma her yerde geçerli özel bir belge çıkarıldı, böylece hiçbir daireye, makama ya da üste bağımlı olmadan ve emir almadan askerî trenle istediğim yere gidebilecek ve hareketlerimde özgür olacaktım, bu nedenle sonraları tuhaf durumlar ortaya çıktı: Çünkü subay değildim, sadece çavuş rütbesine sahiptim ve rütbesi olmayan bir üniforma giyiyordum. Gizemli kimlik belgemi gösterince özel bir saygı uyandırıyordum, cephedeki subaylar ya da memurlar benim kılık değiştirmiş bir genelkurmay subayı ya da gizli görevli biri olduğumu sanıyorlardı. Subay lokaline değil de, sadece otellere gittiğimden o büyük çarkın dışında kalıyor ve herhangi bir "yönlendirici"ye gerek duymadan istediğim şeyi görebiliyordum.

Asıl görevim olan bildiri ve ilanları toplama işi beni pek yormuyordu. Ne zaman Tarnow, Drohobyez, Lemberg gibi Galiçya kentlerine gitsem, mesleği, istenilen her şeyi temin etmek olan "iş bitirici" denilen birkaç Yahudi'nin istasyonda olduğunu görüyordum. Bu iş bitiricilerden birine Rus işgalcilerinin bildiri ve ilanlarına ihtiyacım olduğunu söyler söylemez, adam derhal ortadan yok oluyor, bu görevi gizlice altında çalışan düzinelerce aracıya veriyordu; üç saat sonra gerçekten tek bir adım dahi atmadan istediğim şeylerin tümü ayağıma kadar getiriliyordu. Bu örnek işleyiş sayesinde birçok şeyi görmeye zamanım oluyordu ve ben çok şey gördüm. Her şeyden önce yaşadıkları dehşetin gölgeleri hâlâ gözlerinden okunan sivil halkın korkunç yoksulluğunu gör-

düm. Zemin katta ya da yerin altında sekiz ya da on iki kişinin aynı odada yaşadığı gettodaki Yahudilerin o güne kadar hayal bile edemediğim sefaletini gördüm. Ve ilk kez "Düşman" gördüm. Tarnow'da tutsak Rus askerleriyle karşılaştım. Dört tarafı çevrilmiş bir halde, yerde oturuyor, sigara içiyor, kendi aralarında konuşuyorlardı, iki ya da üç düzine, çoğu yaşlı, sakallı Tirollü asker başlarında nöbet tutuyordu. Bu askerler de tıpkı tutsaklar gibi bitkin ve perişan görünüyorlardı ve bizde gazetelerde çıkan o sempatik, tertemiz tıraşlı, pırıl pırıl üniformalar içindeki askerlere hiç mi hiç benzemiyorlardı. Fakat bu nöbetin kaba ya da aşırı sert bir yanı yoktu. Tutsaklar kaçacak gibi görünmüyordu, askerler de onlara kötü davranmıyordu. Arkadaşlarıymış gibi tutsaklarla birlikte oturuyorlardı, birbirlerinin dilini anlamadıklarından her iki taraf da pek eğleniyordu. Birbirlerine sigara veriyor ve gülümsüyorlardı. Tirollü bir er, kirli cüzdanından karısının ve çocuklarının fotoğrafını çıkarıyor "düşmanlara" gösteriyor, onlar da el işaretleriyle çocukların üç mü, dört yaşında mı olduğunu soruyorlardı. Bu ilkel ve basit insanların savaşı, üniversite profesörlerimizden ve edebiyatçılarımızdan daha iyi anladıklarını gördüm. Onlar için savaş, önleyemedikleri ve içine çekildikleri bir felaketti ve bu felaketin içinde herkes aslında kardeşti. Bu manzaraya şahit olduktan sonra dönüş yolunda yerle bir olmuş kentleri, mobilyaları ve paramparça edilmiş eşyaları deşilmiş bağırsaklar gibi sokak ortasına saçılmış, yağmalanmış dükkânları gördüğümde, kendi kendimi teselli etmeye çalıştım. Savaş bölgeleri arasında gördüğüm güzel tarlalarda tüm bu yıkımların birkaç yıl içinde geçeceğine dair umudum artmaya başlamıştı. Tabii ki o tarihlerde savaşın izlerinin yeryüzünden çabucak silindiği gibi, insanların hafızlarındaki dehşet anılarının da aynı hızla silinebileceğini düşünemedim.

Savaşın asıl dehşetiyle ilk günlerde karşılaşmamıştım; gördüğüm o korkunç yüz, korktuğumdan da kötüydü. Yolcu trenleri düzenli olarak işlemediğinden bazen açık vagonlarda, bir top arabasının üzerinde ya da bazen leş gibi kokan, insanların üst üste yığıldığı büyükbaş hayvan vagonlarında yolculuk ediyordum. Yorgunluktan bitkin, bir köşeye kıvrılmış uyuyan bu insanlar idama giderlerken gerçekten de kurban edilmeye götürülen hayvanlar gibiydiler. Fakat en korkunç olanlar, yaralıları taşıyan ve benim de iki üç defa binmek zorunda kaldığım trenlerdi. Savaşın başlarında düşeslerin ve Viyana sosyetesinin kibar bayanlarının hemşire fotoğrafı çektirmek için bindiği o pırıl pırıl, bembeyaz ve tertemiz hastane trenlerine hiç benzemiyordu bunlar. Baktığımda ürperdiğim ise, doğru dürüst pencereleri bile olmayan, ufacık hava deliğinden ışık alan ve puslu gaz lambasıyla içerisi aydınlatılan yük vagonlarıydı. Yan yana sıralanmış ilkel sedyeler, dışkı ve iyot kokularından nefes almakta güçlük çeken, inleyen, terleyen, yüzü ölü gibi solgun insanlarla doluydu. Sıhhiye erleri sallana sallana yürüyorlardı, aşırı yorgundular; fotoğraflardaki bembeyaz, pırıl pırıl örtülerden eser yoktu. Kan içinde kalmış kalın battaniyeler altındaki insanlar samanlar üzerinde ya da sert sedyelerde yatıyordu ve bu vagonların her birinde ölmek üzere olan ve inleyen insanların arasında iki ya da üç ölü bulunuyordu. Konuştuğum doktor aslında küçük bir Macar kentinde diş doktoru olduğunu ve yıllardır ameliyat yapmadığını itiraf etti. O da çaresizdi. Yedi istasyon önce telgraf çekerek morfin istemişti. Tüm malzemeler tükenmişti, pamuk, sargı bezi kalmamıştı ve Budapeşte Hastanesi'ne ulaşmak için daha yirmi saatlik yol vardı. Benden yardımcı olmamı rica etti, çünkü kendi yardımcıları yorgunluktan tükenmişlerdi. Tüm beceriksizliğime rağmen elimden geleni yapmaya çalıştım, en azından her istasyonda çıkıp

birkaç kova su taşıdım, aslında lokomotifler için olan kötü ve pis suydu bu, fakat insanları serinletmek ve sürekli yere akan kanları yıkamak için kullanılıyordu. Ayrıca akla gelebilecek her ulustan askerin üst üste yığıldığı, bir tabuttan farksız bu vagonda bir de dil sorunu vardı. Ne doktor ne de yardımcıları Ukraynaca ya da Hırvatça biliyordu; bu konuda biraz olsun yardım edebilecek tek kişi yaşlı, ak saçlı bir rahipti ve o da –tıpkı morfin kalmadığı için çaresiz kalan doktor gibi– ölüm döşeğindeki insanları son yolculuklarına uğurlamadan önce kutsamak için yağ olmadığından ve görevini yapamadığından yakınıyordu. Tüm hayatı boyunca bu son ayda olduğu kadar çok insanı "son yolculuğuna" uğurlamamıştı. Ondan duyduğum, sert ve kızgın bir tonla söylediği şu sözler, bugüne kadar hiç aklımdan çıkmadı: "Altmış yedi yaşındayım ve çok şey gördüm. Fakat böylesi bir insanlık suçunun işlenebileceğini düşünmek bile imkânsız."

Geri dönerken bindiğim bu sıhhiye treni sabahın erken saatlerinde Budapeşte'ye vardı. Öncelikle rahat rahat uyuyabilmek için bir otele gittim; çünkü bindiğim trende oturabildiğim tek yer valizimdi, çok yorgun olduğum için takriben saat on bire kadar uyudum, sonra hemen giyindim, kahvaltıya inecektim. Fakat daha birkaç adım atar atmaz, rüyada olup olmadığımı anlamak için gözlerimi ovuşturma ihtiyacını hissettim. Sabahlarının ilkbahar, öğle saatlerinin yaz mevsimi gibi olduğu pırıl pırıl aydınlık günlerden biriydi ve Budapeşte hiç olmadığı kadar güzel ve tasasızdı. Bembeyaz giysileri içindeki kadınlar subaylarla kol kola yürüyüşe çıkmışlardı, birdenbire bu subaylar gözüme bambaşka göründüler, önceki ve ondan önceki gün gördüğüm subaylara hiç benzemiyorlardı. İçinde yaralıların bulunduğu dünkü sıhhi-

ye vagonunun iyot kokusunu hâlâ giysilerimde, ağzımda ve burnumda hissederken subayların bayanlara menekşe buketi verdiğini, kusursuz tıraş olmuş, pırıl pırıl giysiler içindeki beylerin gıcır gıcır arabalara bindiğini gördüm. Üstelik bütün bunlar cepheden trenle sekiz dokuz saat uzakta bir yerde oluyordu. Fakat bu insanlardan şikâyetçi olmaya hakkımız var mıydı? Yaşamaları ve yaşamdan zevk almaya çalışmaları doğal değil miydi? Hatta kim bilir belki de her şeyin tehlike içinde olduğunu bildikleri için yaşanacak ne varsa yaşamaya çalışıyor, birkaç güzel giysinin, son birkaç güzel saatin tadını çıkarmaya çalışıyorlardı. Hele hele insanoğlunun ölümlü bir varlık olduğu, küçücük bir kurşun parçasının saniyenin binde biri kadar bir süre içinde tüm yaşanmışlıkları ve tecrübeleri ile bir hayatı sonlandırabileceği düşünülecek olursa, binlerce insanın pırıl pırıl parlayan nehrin kıyısında adeta geçit resmi yaparcasına gezmek istemesi anlaşılabilir. Kim bilir belki de güneşi görmek, kendini, damarlarında akan kanı, yaşadığını hissetmek onlara çok daha fazla güç veriyordu. Biraz önce görüp de ürperdiğim manzarayla tam barışmak üzereydim ki, kibar garson ne yazık ki bir Viyana gazetesi getirdi. Gazeteyi okumaya başladım ve okuduklarım gerçekten tiksinti ve öfke uyandırdı. Tüm sayfalarda inatla zafer arzusu dile getirilmişti. Bizim birliklerimizin çok az, düşmanın çok fazla kayıp verdiğini yazıyordu, savaşın kocaman yalanı tüm çıplaklığıyla utanmazca yüzüme çarpmıştı. Hayır, suçlu olan gezintiye çıkan, tasasız ve gamsız dolaşan bu insanlar değildi, sözleriyle savaşı kışkırtan insanlardı asıl suçlular. Fakat onlara karşı çıkmayan bizler de suçluyduk.

İşte şimdi içimdeki güç harekete geçmeye başlamıştı: Savaşa karşı savaşmak lazımdı! Zaten her şey kafamda

hazırdı, başlamak için yalnızca içgüdülerimin teyidi gerekliydi. Kendisine karşı savaşacağım düşmanı biliyordum – başkalarını acı ve ölüme yollamayı tercih eden sahte kahramanlık zihniyetine karşı savaşacaktım, sürekli zafer sözleri vererek insan kıyımını daha da uzatan o vicdansız kâhinlere, politikacıların ve ordunun o ucuz iyimserliğine, kiraladıkları ve kendileriyle birlikte aynı yalanları hep bir ağızdan söyleyenlere, Werfel'in bir şiirinde belirttiği gibi "savaşı körükleyenler"e karşı savaşacaktım. Savaşı sorgulayan, onların yurtseverlik işini bozmuş olacaktı, uyaran kişiyi kötümser olmakla suçlar ve aşağılarlardı, kendilerinin katılmadığı ve sefaletini çekmediği savaşa karşı duranlara ise, vatan haini damgasını vururlardı. Bunlar hep aynı alçaklardır, çağlar boyunca hep böyle olmuştur, temkinli olanları korkak ilan etmişler, insancıl olanları zayıflıkla suçlamışlardır, kendi elleriyle sebep oldukları felaket gelip çattığında ne yapacağını bilmez bu insan güruhu hep var olmuştur. Truva'da Kassandra'yı[1], Kudüs'te Yeremya'yı[2] aşağılayanlar aynı aşağılık yapıda insanlardı; Kassandra ve Yeremya'nın büyüklüğünü ve yaşadıkları trajediyi, benzer şeyleri yaşadığımız şu an çok iyi anlıyorum. Ta başından beri "zafer"e inanmamıştım ve bir şeyden çok emindim: Sayısız kurbanlar verilerek kazanılan bir zaferin hiçbir haklı yanı

1. Kassandra, Truva Kralı Priamos ile Hekabe'nin kızları arasında en mutsuz olanıdır. Apollon ona âşık olur ve aşkına karşılık verdiği takdirde ona geleceği görmeyi öğreteceğini söyler. Kassandra Tanrı tarafından kehanet yetisini aldığından kendini Apollon'a vermeyi reddeder. Buna öfkelenen Apollon onu cezalandırır. İnsanların onun kehanetine inanmamalarını sağlar. (Ç.N.)

2. İbranice Yirmeyahu (d. MÖ 650'den sonra, ö. MÖ 570) Eski Ahit'teki Yeremya Kitabı'nın yazarı sayılan İbrani peygamber ve reformcu. Bir kâhin ailesinden geliyordu. Çocukluğunun geçtiği Anatot'ta başta Hoşea'nın kehanetleri olmak üzere çeşitli halk inançlarını öğrenmişti. Bazı araştırmacılara göre Yeremya, Tanrı'nın çağrısını alınca Kudüs Tapınağı'nda kâhinlik görevine atanmıştır. Ama onun rahipliğe, kâhinliğe ve tapınak kültürüne karşı olduğunu belirten pek çok uzman bu görüşe karşı çıkar. (Ç.N.)

olamazdı. Fakat bu düşüncelerim nedeniyle arkadaş ve dostlarımın arasında yalnız kalıyordum, hatta daha ilk kurşun sıkılmadan çılgınca zafer diye uluyanlara, meydan savaşına girmeden ganimet paylaşımı yapanlara baktıkça, bütün bu akıllılar içinde tek çılgın ben miyim ya da kendinden geçmiş bu insanların içinde tek uyanık ben miyim, diye kuşkuya kapılıyordum. Bu nedenle kendi durumumu, bir "bozguncu"nun –anlaşmadan yana olanları yenilgiden yanaymış gibi göstermek için bulunmuş bir sözcüktü bu– trajik durumunu bir tiyatro eserinde göstermek istemem çok doğaldı. Uyarmak için boşuna çabalayan biri olarak Yeremya tiplemesini seçtim. Fakat amacım kesinlikle herkesin bildiği bir gerçeği, yani barışın savaştan daha iyi olduğunu sözcükler ve mısralarla ortaya koyan "pasifist" bir oyun yazmak değildi, aksine coşku ve heyecanın dorukta olduğu zamanlarda zayıflık ve korkaklıkla suçlanarak aşağılanan insanların yenilgi durumunda yenilgiyi kabul edip ona katlanabilen ve onun üstesinden gelebilen yegâne kişiler olduğunu göstermeye çalıştım. İlk tiyatro eserim *Thersites*'ten itibaren yenilenlerin ruhsal üstünlük sorunsalıyla sürekli ilgileniyordum. Gücün her biçiminin bir insanda yarattığı katılığı, her zaferin ulusların ruhunda neden olduğu donukluğu göstermeyi ve bunun karşısına insanın içini oyan, ruhunu acıtan ve yaran yenilginin gücünü koymayı hep çekici bulmuşumdur. Savaşın en acımasız olduğu bir anda diğerlerinin buna rağmen ve sonu görmeden zafer çığlıkları attığı, her birinin zaferin kendi taraflarında olduğunu kanıtlamaya çalıştığı bir sırada ben kendimi felaketin en dibine atarak bir çıkış yolu aramaya koyuldum.

Fakat Kutsal Kitap'taki bir konuyu seçmekle farkında olmadan, içimde olan ve o güne kadar hiç su yüzüne çıkarmadığım bir şeye, aslında içimde bir yerlerde kanıyla, geleneğiyle bağlı olduğum bir toplumun yazgısına,

Yahudi yazgısına dokunmuştum. Tüm uluslar karşısında her defasında sürekli yenilen benim ulusum değil miydi, sürekli yenilen ama yine de ve her yenilgiden sonra gizemli bir güç, irade sayesinde yenilgiyi yenme gücüyle, yenilgiyi alt etme gücüyle bu uluslardan da daha uzun süre ayakta kalabilen benim ulusum değil miydi? Bizleri bugün de saman gibi savuran bu sonsuz kovalanışı, sürgünü peygamberlerimiz, gerçekleşmeden çok daha önce bilmemişler miydi, gücün karşısında eğilmeyi kabul eden, hatta bunu Tanrı'ya giden bir yol olarak kutsayan onlar değil miydi? Sınanma, herkes için ve tek tek insanlar için sonsuz bir kazanç değil miydi? Diğer kitaplarım arasında gözümde ayrı bir değer kazanan bu tiyatro eserini yazarken bunu hissetmenin mutluluğunu yaşıyordum. Bugün şunu gayet iyi biliyorum: Bütün bunlar olmasaydı, savaş sırasında diğer insanların çektiği acıları duymamış, çekecekleri başka acıları önceden hissetmemiş olsaydım, bugün savaştan önceki yazar olarak kalacak, "hoş şeyler" yazacaktım, fakat hiçbir zaman savaşı tam olarak anlayamayacak, ta içimde duyamayacaktım. İlk kez şimdi, hem içimden geçenleri hem de yaşadığım çağı anlattığımı hissediyordum. O tarihlerde başkalarına yardım etmeye çalışırken, 1934'te, Hitler günlerindekine benzer bir kriz sonrasında ortaya çıkan *Erasmus* adlı eserim gibi, en kişisel, en özel eserimi yazarak aslında kendi kendime yardım etmiştim. Yaşadığımız çağın trajedisini yazmaya başladığım andan itibaren çok fazla acı çekmiyordum.

Bu eserimin bir başarı getireceğine bir an olsun inanmamıştım. Kehanetler, Kutsal Kitap, barış, Yahudilik gibi birçok sorunun bir araya gelmesi, yenilenlerin yazgılarına yaktıkları ilahilerin yükseldiği koro biçimindeki son sahneler nedeniyle bu eser normal bir tiyatro eserinin boyutunu öyle aşmıştı ki, ancak üç gecede sahnele-

nebilirdi. Üstelik gazetelerin her gün "Zafer ya da Ölüm" çığlıkları attığı bir dönemde yenilgiyi anlatan, hatta onu öven bir oyun Alman tiyatrolarında nasıl sahneye konabilirdi? Kitabın basılmasına izin verilmesi bile, benim için bir mucize olurdu. Fakat en kötü ihtimalle basılmasa bile, o güç dönemin üstesinden gelmemde bana yardımcı olmuştu. İnsanlarla yaptığım konuşmalarda susmak zorunda kaldığım ve söylemediğim her şeyi edebi diyaloglarda dile getirmiştim. Yüreğime çöreklenen yükü atmış, bana "Beni" geri vermiştim; içimdeki her şeyin yaşadığımız döneme "hayır" dediği bir anda, kendime "evet" diyebilmiştim.

Avrupa'nın kalbinde

1917 yılının Paskalya Bayramı'nda *Yeremya* adlı trajedim kitap olarak basıldığında bir sürprizle karşılaştım. Bu trajediyi içinde yaşadığım çağa duyduğum acı bir öfkeyle yazmıştım. Bu nedenle aynı ölçüde sert çıkışlar ve tepkiler bekliyordum. Fakat beklediğimin tam aksi oldu. Kitap kısa sürede yirmi bin sattı, bir tiyatro eseri için inanılmaz bir sayıydı bu. Sadece Romain Rolland gibi dostlar değil, önceleri karşı görüşte olan Rathenau ve Richard Dehmel gibi yazarlar da açık açık kitabımı desteklediler ve övdüler. Eser henüz kendilerine ulaşmamış olan tiyatro müdürleri –savaş sırasında oyunun Almanya'da sahneye konması düşünülemezdi– bana yazarak, barış döneminde oyunun galasının kendi tiyatrolarında olması için oyunu saklamamı rica ediyorlardı. Savaşı savunanların bile esere muhalefeti kibarca ve saygılıydı. Her şeye hazırlıklıydım, ama bu kadarını beklemiyordum.

Ne olmuştu? Savaşın iki buçuk yıldır sürmesinin dışında bir şey olmamıştı: Zaman, savaşın dehşetini gözler önüne sermişti. Savaş meydanlarında dökülen onca kandan sonra coşkunun ateşi düşmeye başlamıştı. İnsanlar ilk aylardaki heyecanın aksine, savaşın yüzüne daha soğuk, daha katı gözlerle bakıyordu. Dayanışma duygusu gevşemeye başlamıştı, çünkü düşünürlerin ve

edebiyatçıların coşkuyla haykırdığı o büyük "manevi temizlik" laflarına artık kimse inanmıyordu. Derin bir çatlak tüm ulusu yarmıştı, ülke iki farklı dünyaya bölünmüştü, ön planda savaşan, savaşın tüm dehşetini, yoksulluğunu, mahrumiyetini yaşayan askerler, arka planda evlerinde kalan, tasasız gamsız, yaşamlarına devam eden, tiyatroları dolduran ve hatta diğerlerinin sefaletinden çıkar sağlayan insanlar. Cephedekiler ve cephe gerisinde kalanlar arasındaki karşıtlık gitgide sertleşiyordu. Kayırmacılığın, rüşvetin yüzlerce çeşidi resmî dairelere gizlice sızmıştı. Yaralı köylüler ve işçiler yeni ölüm siperlerine sürülürken, bazı insanların rüşvetle, bazılarının iyi bağlantıları sayesinde kârlı işler elde ettikleri biliniyordu. Bu nedenle herkes kendi çıkarına bakıyordu. En gerekli şeyler ahlaksız aracılar yüzünden gün geçtikçe pahalılaşıyor, gıda maddeleri azalıyor ve kitlelerin korkunç yoksulluk bataklığının üzerinde savaş zenginlerinin kışkırtıcı lüksü sahte bir ışık gibi parlıyordu. Halk arasında yavaş yavaş acı bir kuşku ve güvensizlik baş gösteriyordu – devamlı değer kaybeden paraya karşı, generallere karşı, subaylara, diplomatlara karşı, devletin ve genelkurmayın her bildirisine karşı, gazetelere ve yazdığı haberlere karşı, savaşa ve savaşın zorunlu olduğu iddiasına karşı kuşku ve güvensizlik büyüyordu. Kısacası kitabımın şaşırtıcı başarısının nedeni, edebi gücü değildi, ben sadece, başkalarının açık açık söylemeye cesaret edemediği şeyleri dile getirmiştim: savaşa olan nefretimi, zafere olan güvensizliğimi.

Ancak tiyatro sahnesinde böyle bir atmosferi, ruh halini yansıtmak imkânsız görünüyordu. Karşı tepkiler, protestolar gerekiyordu, bu nedenle savaş sürerken savaşa karşı olan bu ilk tiyatro eserimin sahnelenmesinden vazgeçtim. Tam o sırada Zürih Kent Tiyatrosu müdüründen bir mektup aldım, *Yeremya* adlı oyunumu derhal

sahneye koymak istediğini yazıyor ve beni oyunun galasına davet ediyordu. Bu mektup bana, şimdi II. Dünya Savaşı'nda da olduğu gibi, savaş dışında kalabilen, konuşma ve düşünce özgürlüğünün olduğu küçük ama demokratik bir Alman toprağının varlığını unuttuğumu hatırlattı. Tabii derhal kabul ettim.

Bu teklifi öncelikle ilke olarak kabul ettim, fakat işten ve ülkeden bir süreliğine ayrılmam için izin gerekiyordu. Neyse ki savaşa katılan tüm ülkelerde –içinde bulunduğumuz II. Dünya Savaşı'nda ise hiç yer almayan– "kültür propagandası" denilen bir daire vardı. I. ve II. Dünya Savaşı arasındaki düşünsel atmosferin farkını iyice ortaya çıkarmak için o tarihte Hümanizm geleneğinde yetişmiş ülkelerin, liderlerin, imparatorların ve kralların, savaştıkları için bilinçaltında utanç duyduklarını belirtmek gerekir. Yine o tarihlerde ülkeler aşırı "militarist" suçlamasını alçakça bir iftira olarak görüp kabul etmiyor, birbirlerinin üzerine atıyor ve tam tersine "kültürlü bir ulus" olduğunu göstermek, kanıtlamak ve sergilemek için birbirleriyle adeta yarışıyordu. Kültürü kaba gücün üstünde gören 1914'lerin dünyasında, tüm dünyadaki düşünsel ürünlere saygı göstermek adına *sacro egoismo*[1] ve "yaşam alanı" gibi sloganlar ahlakdışı görülüyordu. Bu nedenle sanat etkinlikleri tüm tarafsız ülkelere akın ediyordu. Almanya, dünyaca ünlü orkestra şefiyle birlikte orkestrasını İsviçre'ye, Hollanda'ya ve İsveç'e gönderiyordu, Viyana da filarmoni orkestrasını; hatta şairler, yazarlar, düşünürler yurtdışına gönderiliyordu, bütün bunların nedeni de, askerî başarılarıyla övünmek ya da başka ülkelerin topraklarına girme eğilimlerini kutlamak için değildi, tam aksine Almanların

1. (İt.) Gizli egoizm; İtalyanlar tarafından ortaya atılan ve benmerkezci milliyetçiliği aşağılayan bir ifade. (Ç.N.)

"Barbar" olmadığını mısralarıyla, eserleriyle kanıtlamak için, Almanların sadece ateşli silahlar ve zehirli gazlar üretmediğini, aksine Avrupa'nın tüm mutlak ve geçerli değerlerini de ürettiğini göstermek içindi. 1914-1918 yıllarında –bunu sürekli vurgulamak zorundayım– dünyadaki manevi değerler herkesin sahip olmak istediği bir güçtü henüz. O tarihlerde bir ulusun sanatsal verimliliği, ürünleri, manevi değerleri savaş döneminde çok etkili bir şekilde saygı gören bir güçtü, yine o tarihlerde devletler, insanlığın sevgi ve sempatisini kazanmaya çalışıyordu, oysa daha sonra 1939'da Almanya korkunç bir barbarlıkla insanlığı mahvetmeye çalışacaktı. Bu nedenle bir tiyatro eserini İsviçre'de sahneye koymak üzere izin almam zor değildi; zor olan yalnızca oyunun savaş karşıtı bir oyun olması ve bir Avusturyalının –sembolik de olsa– yenilgiyi mümkün göstermesiydi. Kültür Propagandası Dairesi'nde bölüm şefinin yanına çıktım ve arzumu dile getirdim. Derhal elinden gelen her şeyi yapacağına söz vererek beni şaşırttı, üstelik şu tuhaf gerekçeyle: "Neyse ki siz o aptal savaş çığırtkanlarından değilsiniz. Orada elinizden gelenin en iyisini yapın, yapın ki, bu savaşın sonu gelsin." Dört gün sonra yurtdışına çıkış iznimi ve pasaportumu almıştım.

Doğrusu Avusturya Bakanlığı'ndaki bir bürokratın savaşın ortasındayken böyle rahat konuşmasına çok şaşırmıştım. Fakat siyasetin gizli politikalarını bilmeyen ben, 1917'de başında yeni İmparator Karl'ın bulunduğu hükümetin üst düzey yetkililerinin, Avusturya'yı istemediği halde zorla ilhak politikası içine çekmek isteyen Alman militarizminin diktasından koparmak için çoktandır gizli gizli bir hareket başlattığından haberim yok-

tu. Bizim genelkurmaylıkta Ludendorff'un[1] sert zorbalığından herkes nefret ediyordu, dışişlerinde Amerika'yı bize düşman ettirecek sınırsız bir denizaltı savaşına ümitsizce karşı konulmaya çalışılıyordu, halk da "Prusya kibirliliğine" homurdanmaya başlamıştı. Tüm bunlar şimdilik dikkatle, yavaş yavaş yapılıyor, kasıtsız, hafif dokundurmalar gibi görünüyordu. Fakat sonraki günlerde çok daha fazla şey öğrendim ve dönemin büyük siyasi sırlarından birine diğerlerinden çok daha önce, hiç beklemediğim kadar yaklaştım.

Bu da şöyle oldu: İsviçre'ye giderken iki gün Salzburg'da kaldım, burada bir ev satın almıştım, savaştan sonra burada yaşamayı düşünüyordum. Bu kentte katı Katolik düşüncede olan erkeklerin oluşturduğu küçük bir çevre vardı ve bunların içinden iki kişi, Heinrich Lammasch[2] ve Ignaz Seipel[3] savaş sonrasında Avusturya tarihinde başbakan olarak önemli roller oynayacaktı. Bunlardan birincisi olan Heinrich Lammasch, döneminin en büyük hukukçularından biriydi ve Lahey Konferansı'nda başkanlık yapmıştı, diğeri Ignaz Seipel, inanılmaz bir zekâya sahip Katolik bir rahipti ve Avusturya Monarşisi'nin dağılmasından sonra kalan küçük Avusturya'nın yönetimine gelecek ve politik dehası sayesinde büyük işler başaracaktı. Her ikisi de kararlı birer barışsever, inançlı Katolik, idealist eski Avusturyalıydı ve Avusturya'nın geleneksel görüşleri ve Katolik misyonuyla

1. Erich Ludendorff (1865-1937): I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Almanya'nın izlediği askerî politika ve stratejinin belirlenmesinde önemli rol oynayan Prusyalı general. Savaştan sonra gerici siyasal hareketlerin önderleri arasında yer almış ve sonunda Nazi Partisi'ne katılmıştır. (Ç.N.)

2. Heinrich Lammasch (1853-1920): Avusturyalı devlet adamı, imparatorluğun son başbakanı. Avusturya'nın tarafsız bir politika izlemesini savunmuştur. (Ç.N.)

3. Ignaz Seipel (1876-1932): Avusturyalı Katolik din adamı ve şansölye (1922-24, 1926-29). (Ç.N.)

bağdaştıramadıkları Alman, Prusyalı ve Protestan militarizmin düşmanıydılar. Benim *Yeremya* adlı yapıtım bu dinî-barışsever çevrede büyük bir sempatiyle karşılanmıştı ve bürokrat Lammasch –Seipel o sıralar bir seyahatteydi– beni Salzburg'da yanına davet etti. Kibar ve yaşlı bilgin, kitabımla ilgili çok içten konuştu benimle; kitabımın Avusturya'nın uzlaşıcı görüşlerine uygun olduğunu ve edebiyat çevrelerinin dışında da etkili olmasını dilediğini söyledi. Üstelik daha önce hiç görmediği bana açık yüreklilikle –ki bu onun ne kadar cesur olduğunu gösteriyordu– bizlerin Avusturya'da çok önemli bir dönüm noktasında olduğumuzu söyledi. Rusya'nın askerî alanda devredışı bırakılmasından bu yana Almanya için de –şayet saldırgan tavrından vazgeçerse–, Avusturya için de barışın önünde gerçek bir engel kalmamıştı; bu fırsatın kaçırılmaması gerekiyordu. Eğer Almanya'da Alman çıkarlarından taviz vermek istemeyen grup barış görüşmelerine itiraz ederse, Avusturya yönetimi ele alacak ve bağımsız hareket edecekti. Genç İmparator Karl bu çalışmalara destek sözü vermişti; kim bilir kısa bir süre sonra onun kişisel politikasının etkileri görülebilirdi. Her şey, sürekli başka kayıplara kayıtsız kalan Alman militarist cephesinin istediği "zaferle gelen barış" yerine Avusturya'nın "uzlaşma barışı"nı sağlayacak gücü bulup bulmamasına bağlıydı. Aksi halde tek çıkar yol denenecekti, yani Avusturya, Alman militaristleri tarafından bir felakete sürüklenmeden Alman Paktı'ndan ayrılacaktı. "Hiç kimse bizi sadakatsizlikle suçlayamaz," dedi kesin ve kararlı bir şekilde. "Bir milyondan fazla insanımız öldü, yeterince kurban verdik ve elimizden geleni yaptık! Almanların dünyaya hükmetmesi için artık tek bir insanın bile hayatını feda etmeyeceğiz!"

Soluğum gırtlağımda kalakalmıştı. Tüm bunları hepimiz sık sık sessizce düşünmüştük, fakat hiç kimse açık

açık "Almanlardan ve onların ilhak politikalarından çok geç olmadan uzaklaşalım," demeye cesaret edememişti, çünkü bu silah kardeşliğine "ihanet" sayılırdı. İşte şimdi bunu Avusturya'da imparatorun güvenini, yurtdışında da Lahey'deki başarısıyla büyük bir saygı ve itibar kazanan bir adam bana, kendisine neredeyse tamamen yabancı bir insana öyle bir sakinlik ve kararlılık içinde söylüyordu ki, Avusturya'yı Almanya'dan ayırma eyleminin hazırlık aşamasının çoktan geride kaldığını, artık fiile döküldüğünü anladım. Cesurca bir fikirdi, Almanya, barış görüşmelerine yanaşması için ayrı bir barış yapılır diye gözdağı verilerek ikna edilecekti, aksi halde gözdağı gerçekleştirilecekti; bu, o tarihlerde imparatorluğu, monarşiyi ve Avrupa'yı kurtaracak son fırsattı, tarih buna tanıktır. Fakat ne yazık ki, planın ilk halinde gösterilen kararlılık, uygulamada gösterilemedi. İmparator Karl, Berlin Sarayı'nı önceden bilgilendirmeksizin karısının erkek kardeşi Parma prensini, barış olanaklarını yoklaması, gerekirse yönlendirmesi için gizli bir mektupla gerçekten Clemenceau'ya[1] gönderdi. Bu gizli görevi Almanya'nın nasıl öğrendiği sanırım bugüne kadar tamamen açıklanmadı; ne yazık ki İmparator Karl inandığı şeyi açık açık savunacak cesareti bulamamıştı, bunun nedeni de, bazılarının iddia ettiğine göre, ya Almanya, ordusuyla Avusturya'yı işgal edeceği tehdidini savurduğundan ya da Franz Joseph kendi yaptığı ve çok sayıda insanın kanıyla mühürlenmiş bir anlaşmayı bir Habsburglu olarak hem de önemli bir anda bozduğu takdirde kin ve nefret tepkisiyle karşılaşmaktan korktuğu içindi.

1. Georges Clemenceau (1841-1929): Üçüncü Cumhuriyet döneminde önemli rol oynamış Fransız devlet adamı ve gazeteci. Başbakan olarak (1917-1920) İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı'ndaki zaferine büyük katkıda bulunmuş ve savaştan sonra Versailles Antlaşması'nın çerçevesini çizenler arasında yer almıştır. (Ç.N.)

Sebebi ne olursa olsun, imparator ahlaki ve manevi inançları sayesinde Katolik dünyasında büyük bir itibar ve üne sahip ve Almanya'dan ayrılmanın getireceği tüm olumsuz tepkileri kaldırabilecek yegâne kişiler olan Lammasch ve Seipel'i başbakanlık görevine getirmedi ve bu da onun felaketi oldu. Lammasch ve Seipel ise eski Habsburg İmparatorluğu'na değil, yıkık ve bitik Avusturya Cumhuriyeti'ne başbakan oldu. Oysa o sözde ihaneti tüm dünyaya karşı savunmak için, bu önemli ve herkesin saydığı iki insandan daha yetkini bulunamazdı. Lammasch açık açık yapacağı bir ayrılma tehdidiyle ya da gerçekten ayrılarak sadece Avusturya'nın devamlılığını sağlayabileceği gibi aynı zamanda Almanya'yı da kendi içinde taşıdığı en büyük tehlikeden, sınır tanımaz ilhak hırsından da kurtarabilirdi. O bilge, derin inançlı adamın bir tarihte bana açıkça söylediği o eylem, zayıflık ve beceriksizlik nedeniyle engellenmeseydi, Avrupamız için çok daha iyi olacaktı.

Ertesi gün yolculuğuma devam ettim ve İsviçre sınırını geçtim. O tarihlerde her tarafı çevrili, neredeyse açlıktan ölmek üzere olan bir savaş ülkesinden tarafsız bir bölgeye geçmenin ne demek olduğunu anlatmak bugün neredeyse imkânsızdır. Bir istasyondan diğerine geçmek sadece birkaç dakika sürüyordu, fakat geçtiğiniz ilk saniyelerde sanki kapalı ve havası ağır bir yerden çıkıp pırıl pırıl karla temizlenmiş bir yere gelmiş gibi oluyor ve temiz havanın verdiği sarhoşluğu tepeden tırnağa hissediyordunuz. Yıllar sonra Avusturya'dan bu tarafa her gelişimde, bu istasyonda (aksi halde adı kesinlikle aklımda kalmazdı) rahat bir soluk alışın coşkusunu hissederdim hemen. Trenden indiğimizde –ilk sürpriz– bir zamanlar yaşamın en doğal ihtiyaçları olduğunu çoktandır unuttu-

ğumuz her şey istasyon büfesinde bizi bekliyordu; altın sarısı kocaman portakallar, muzlar vardı; Avusturya'da arka kapıdan gizlice verilen çikolatalar ve jambonlar burada öylece vitrinde, gözler önünde duruyordu, ekmek ve et karnesiz alınıyordu – ve gerçekten aç kurtlar gibi tüm yolcular bu ucuz ihtişama saldırıyordu. Telgraf ve mektuplarımızı sansürsüz yazıp dünyanın her yerine gönderebileceğimiz telgraf ve posta merkezleri vardı. Fransız, İtalyan, İngiliz gazeteleri vardı, istediğimiz her gazeteyi cezaya çarptırılmadan satın alabiliyor, okuyabiliyorduk. Beş dakikalık mesafede yasak olan şeylere burada izin vardı ve burada serbest olan, öte tarafta yasaktı. Avrupa'da yapılan savaşların anlamsızlığı, dip dibe olan bu iki ülkeye bakıldığında anlaşılıyordu. Tabelalarını buradan rahatça okuyabildiğimiz öbür taraftaki küçük sınır kasabasının her evinden, her kulübesinden toplanan erkekler öldürmek ya da ölmek üzere Ukrayna'ya ve Arnavutluk'a gönderilmişlerdi – oraya sadece beş dakikalık mesafede olan burada ise aynı yaştaki erkekler, kapısı sarmaşıklarla kaplı evlerinin önünde eşleriyle birlikte oturmuş, pipolarını tüttürüyorlardı: İster istemez şu sınır nehrinde yüzen sağ taraftaki balıklar savaşan balıklar, sol taraftakiler tarafsız kalan balıklar mı, diye sordum kendime. Sınırın bu tarafına geçtiğimden beri daha farklı, daha özgür, daha coşkulu, daha canlı düşünüyordum ve daha ertesi günü, savaşın sadece ruhsal durumumuzu değil, bedenimizi de zayıf düşürdüğünü anladım, öyle ki davetli olarak gittiğim akrabalarımda yemekten sonra sadece bir fincan kahve ve Havana purosu içmeye kalktığımda birden başım dönmeye, kalbim hızla çarpmaya başladı. Aylarca gerçek kahve ve tütünün yerine uyduruk şeyler içtiğimden, vücudum ve sinirlerim aslını kaldıramaz hale gelmişti; bedenimin de savaşın doğal olmayan koşullarından, barışın doğal koşullarına kendini alıştırması gerekiyordu.

Bu sarhoşluk, bu hoş baş dönmesi algılamama da yansıyordu. Her ağaç daha bir güzel, her dağ daha özgür, her manzara daha mutlu edici görünüyordu gözüme, çünkü savaş içindeki bir ülkede çayırların mutlu, huzur dolu, barışçıl havası bakışları hüzün dolu insanlara, doğanın küstah kayıtsızlığı gibi gelir ve erguvan rengindeki her günbatımı, dökülen kanları anımsatır. Barışın doğal ortamı olan bu ülkede, doğanın soylu aykırılığı yine doğal gelmekteydi ve ben İsviçre'yi her zamankinden daha çok seviyordum. Küçücük alanda çok şeyi barındıran, çeşitliği sonsuz olan bu ülkeye hep seve seve gelmişimdir. Fakat varlığının önemini hiç bu kadar hissetmemiştim: Farklı ulusların aynı ülkede barış içinde bir arada yaşadığı, karşılıklı saygı gibi bilgece bir ilkeye bağlı, dürüstçe yaşanan bir demokrasiyle dilsel ve ulusal farklılıkların kardeşliğe yükseltildiği bir İsviçre fikri, altüst olmuş Avrupamız için ne güzel bir örnekti. Baskı ve zulüm gören insanların sığındığı, yüzyıllardır barışın ve özgürlüğün yurdu olan, her tür düşünceye kucak açan, fakat kendi ulusal değerlerini de büyük bir sadakatle koruyan bu uluslarüstü eşsiz devletin varlığı dünyamız için ne kadar önemliydi! Bence bu ülke güzellikler ve zenginlikler içinde olmaya layıktı. Hayır, insan burada kendisini yabancı hissetmiyordu; tam tersine özgür ve bağımsız her insan, dünyanın şu trajik saatlerinde burada kendisini vatanından daha güvende hissediyordu. Geceleri saatlerce Zürih'in sokaklarında ve kıyı boyunca yürüyordum. Işıklar barışın ışıltısını simgeliyordu, buradaki insanlar hâlâ yaşamın keyfini sürüyordu. Pencerelerin ardında, uykusuz geceler geçiren ve oğullarını düşünen kadınlar yoktu, yaralı ya da sakat insanlar, yarın, öbür gün trenlere doldurularak cephelere gönderilecek genç askerler görmüyordum. Savaşın olduğu ülkelerde hâlâ sakatlanmamış olmak bir utanç, hatta neredeyse bir suç sayılırken,

buradaki insanlar yaşamayı en temel hakları olarak görüyordu.

Sahneye konacak oyunumla ilgili görüşmeler de, İsviçreli ve yabancı dostlarla buluşmak da benim için çok acil değildi. Öncelikle Rolland'ı görmek istiyordum, beni daha kararlı yapacağından, aydınlatacağından ve faalleştireceğinden emin olduğum insanı görmek, ruhumun kendini en yalnız hissettiği dönemlerde beni cesaretlendirdiği ve gösterdiği dostluk için ona teşekkür etmek istiyordum. Önce onu görmeliydim, bu nedenle derhal Cenevre'ye gittim. "Düşman" konumunda olan bizler, oldukça karmaşık bir durumdaydık. Savaşa katılan ülkelerin hükümetleri doğal olarak kendi vatandaşlarının düşman ülkelerin vatandaşlarıyla tarafsız bir bölgede kişisel görüşmeler yapmasını istemiyordu, ancak böyle bir şeyi yasalarla da yasaklamamıştı. Bir araya gelmeyi cezalandıran tek bir madde yoktu. Yasak olan ve büyük bir hainlik olarak görülen şey, yalnızca iş ilişkileri, "düşmanla ticaret yapmaktı"; birbiriyle arkadaş olan bizler bu yasak nedeniyle en ufak bir kuşkuya dahi meydan vermemek için birbirimize sigara bile ikram etmeye çekiniyorduk, çünkü bir sürü ajan tarafından sürekli izleniyorduk. Çeşitli uluslardan olan bizler, hiçbir şeyden korkmadığımızı ve çekinmediğimizi göstermek için çok basit bir yol bulmuştuk: rahat ve açık davranmak. Yazışmalarımızda gizli adresler ve *poste restante*[1] kullanmıyorduk, gizli gizli geceleri buluşmuyorduk, aksine herkesin gözü önünde görüşüyor ve kafelerde oturuyorduk. İşte bu nedenle Cenevre'deki otele geldiğimde lobideki görevliye açık açık Bay Romain Rolland ile görüşmek istediğimi söyledim, çünkü böylesi Alman ya da Fransız ajanları için

1. (Fr.) Kiralık posta kutusu. (Ç.N.)

daha iyiydi, böylece kim olduğumu ve kimi görmek istediğimi rahatça öğrenebilirlerdi. İki eski arkadaş olan bizler, ülkelerimiz birbirleriyle savaşıyor diye dostluğumuzdan vazgeçecek değildik elbette. Dünya tuhaf davranıyor diye, biz de tuhaf davranmak zorunda değildik.

Nihayet onun yanındaydım – odası neredeyse Paris'teki odasının aynısıydı. Masa ve sandalyesi her zaman olduğu gibi kitaplarla doluydu. Yazı masasının üzerinde bir sürü dergiler, mektuplar ve yazılar vardı, sade fakat sade olduğu kadar tüm dünyayla bağı olan, her nereye giderse gitsin elleriyle kurduğu ve bir keşişin hücresini andıran bir yerdi odası. Karşımda durduğu ilk anda selamlaşmak için bir söz bulamadım, tokalaştık –yıllar sonra tutabildiğim ilk Fransız eliydi; Rolland üç yıl aradan sonra konuştuğum ilk Fransız'dı– fakat geçen bu üç yıl içinde birbirimize her zamankinden daha çok yakınlaşmıştık. Bu yabancı dilde, yurdumun bir insanıyla olduğundan daha güvenli, daha açık konuşabiliyordum. Karşımda duran bu dostun, içinde bulunduğumuz anın en önemli şahsiyeti olduğunun, benimle konuşan bu insanın, Avrupa'nın vicdanının sesi olduğunun bilincindeydim. Anlaşma sağlanabilmesi için ne büyük işler yaptığını ancak şimdi görebiliyordum. Her zaman yalnız başına, bir yardımcı ya da sekreter tutmadan, gece gündüz demeden çalışıyor, tüm ülkelerin yaptığı açıklamaları takip ediyor, vicdani konularda kendisine danışan sayısız insanla yazışıyor, her gün güncesine sayfalar dolusu not düşüyordu. O dönemde yaşayan herkesten daha fazla yaşananları önemsiyor, büyük bir sorumluluk duygusuyla gelecek kuşaklara, yaşananların hesabını vermeye çalışıyordu (Birinci Dünya Savaşı'nın ahlaki ve düşünsel çatışmaları hakkında fevkalade bilgiler veren elyazmaları, ciltler dolusu günlükler bugün nerede acaba?). Romain Rolland bütün bunların yanı sıra, her biri uluslararası alanda

yankı uyandıran makaleler yazıyor ve *Clerambault*[1] adlı romanı üzerinde çalışıyordu – insanlığın çıldırdığı bir dönemde üstlendiği o büyük sorumluluğu, her alanda örnek alınacak bir biçimde ve insanca yerine getirmek için bütün varlığını ve enerjisini ortaya koyarak kesintisiz ve aralıksız çalışıyordu Rolland. Tek bir mektubu cevapsız bırakmıyor, dönemin sorunlarıyla ilgili her yazıyı okuyordu. O tarihlerde ciddi sağlık sorunları olan, konuşurken bile sesi fazla çıkmayan, sürekli kesik kesik öksüren, boynuna bir şal sarmadan kapı dışarı çıkamayan, biraz hızlı yürüse soluklanmak zorunda olan bu zayıf ve güçsüz adam, tüm gücünü ortaya koyuyor ve çok şeyler yapmak istediği için gücünden güç yaratıyordu. Hiçbir şey onu sarsamıyordu, hiçbir saldırı, hiçbir hainlik onu yolundan çeviremiyordu; hiç korkmadan ve gözünü kırpmadan bakışlarını dünyanın bu çılgınlığına çevirmişti. Onda kahramanlığın bir başka türünü görüyordum, canlı bir bedende adeta anıtlaşmış düşünsel, ahlaki bir kahramanlıktı bu – Rolland hakkında yazdığım kitapta bile onu yeterince anlatamadım (çünkü yaşayan insanları fazla övmekten çekiniyor insan). Gözle görülmeyen güçlü parıltısını, dünyanın her bir köşesine yayıldığı o küçücük odasında Rolland'ı gördüğümde öyle sarsıldım, deyiş yerindeyse öyle "arındım" ki, etkisini günler sonra bile içimde hissettim ve şunu çok iyi biliyorum: Rolland'ın o dönemde milyonlarca insanın anlamsız nefretine karşı tek başına ya da neredeyse tek başına savaşarak ortaya koyduğu o olağanüstü ve yürekli tutumu, kimsenin tahmin bile edemeyeceği bir şeydi. Onun varlığının, o sarsılmaz ve örnek varlığının o günler için ne büyük bir anlam taşıdığını, o döneme tanıklık etmiş bizler bilebiliriz ancak.

1. Romain Rolland'ın 1920'de yayımlanmış savaş karşıtı romanı. (Ç.N.)

Kudurmuş olan Avrupa, vicdani değerlerini onun sayesinde korumuştur.

O günün öğleden sonrasında ve daha sonraki günlerde yaptığımız sohbetlerde tüm sözcüklerindeki hafif hüzün beni çok sarsmıştı; Rilke ile savaş hakkında konuştuğumuzda da böyle olurdum. Milliyetçi kibirleri nedeniyle başka insanların kurban edilmesine doymayan politikacılara ve insanlara çok öfkeleniyordu, fakat aynı zamanda kendilerinin bile anlamadığı ve aslında saçmalıktan başka bir şey olmayan bir ülkü yüzünden, acı çeken ve ölen binlerce insan için üzülüyor, onlara acıyordu. Lenin'in –o kötü mühürlü trenle İsviçre'den ayrılmadan önce– kendisine gönderdiği ve ısrarla birlikte Rusya'ya gelmesini istediği telgrafı gösterdi; Lenin, Rolland'ın manevi desteğinin kendi davası için ne kadar önemli olduğunu biliyordu. Fakat Rolland özgür ve bağımsız bir kişi olarak hiçbir gruba bağlanmayacak, inandığı insanlık davası için çalışacaktı. Kendi ideallerine kimsenin boyun eğmesini beklemediği gibi, kendisi de hiçbir şeye bağlanmamayı tercih ediyordu. Onu seven kişi de bağımsız kalabilmeliydi ve tek bir konuda örnek olmak istiyordu: tüm dünyayı karşısına alsa bile, bir insanın özgür ve inançlarına sadık kalabileceğini göstermek.

Aynı akşam Cenevre'de Fransızların ve diğer yabancıların oluşturduğu ve aralarında J.P. Jouve[1], René Arcos[2], Franz Masereel'in[3] de bulunduğu küçük bir grupla buluştum. *La Feuille* ve *Demain* adında küçük, ama ba-

1. Pierre Jean Jouve (1887-1976): Gerçeküstücülük akımının önemli temsilcilerinden. (Ç.N.)

2. René Arcos (1881-1966): Fransız şair. (Ç.N.)

3. Franz Masereel (1889-1972): Flemenk ressam ve ahşap oymacı. (Ç.N.)

ğımsız iki gazete çıkarıyorlardı. Büyük bir coşkuyla tıpkı gençlerin kaynaştığı gibi çok çabuk dost olmuştuk. Yepyeni bir hayata başladığımızı hissediyorduk. Eski dostluklarımızın çoğu milliyetçilik gözleri kör ettiğinden bitmişti. Yeni dostlara ihtiyacımız vardı ve hepimiz aynı cephede, aynı düşünsel siperde olduğumuz ve aynı düşmana karşı savaştığımız için aramızda birdenbire güçlü bir dostluk kurulmuştu; yirmi dört saat sonrasında ise sanki birbirimizi yıllardır tanıyormuş gibi samimi oluvermiştik, öyle ki her cephede olduğu gibi birbirimize kardeşçe "sen" diye hitap etmeye başladık. Hepimiz –*we few, we happy few, we band of brothers*–[1] kişisel tehlikelerin yanı sıra birlikte olmamızın o eşsiz cüretkârlığını tüm bedenimizde hissediyorduk; hepimiz bizlerden beş saat uzaklarda bir yerlerde her Alman'ın bir Fransız'ın, her Fransız'ın bir Alman'ın peşinde olduğunu, süngüyle birbirlerinin üzerine çöktüğünü ya da el bombasıyla paramparça ettiğini ve bunun için ödüllendirildiğini, her yerdeki milyonlarca insanın tek istediği şeyin, birbirlerini yok etmek, kökünü kazımak olduğunu, gazetelerin "düşmanlar" söz konusu olduğunda kudurmuş köpek gibi saldırıya geçtiğini biliyorduk ve bizler, milyonlarca insanın arasındaki bir avuç kadar olan bizler, barış içinde aynı masanın çevresinde toplandığımız gibi, gerçekten tüm içtenliğimizle, bütün bu olanların farkında, tutkulu bir kardeşlik ve dostlukla birbirimize bağlanmıştık. Resmî olan ve emredilen her şeye ters düştüğümüzü biliyorduk, dostluğumuza olan sadakatimizi açık açık ortaya koymakla kendimizi vatanımızda tehlikeli bir duruma soktuğumuzun farkındaydık; fakat özellikle bu tehlikeli durum, cüretkârlığımızı daha da artırıyor ve bizi

1. (İng.) Biz bir avuç insan, bir avuç mutlu insan, kardeşler takımı. (Ç.N.)

kendimizden geçiriyordu. Cüretkâr olmak, her şeye cesaret etmek istiyorduk ve bu girişimin, bu cüretkârlığın tadını çıkarıyorduk, çünkü tüm bu olanlara karşı koymak için gerekli gücü bu cüretkârlıktan alıyorduk. Hatta ben J.P. Jouve ile birlikte Zürih'te herkese açık (bu savaşta emsalsiz) bir toplantı yaptım, o şiirlerini Fransızca okudu, ben *Yeremya* adlı eserimden pasajları Almanca okudum – fakat kartlarımızı böylesine açık açık ortaya koymakla, bu cüretkâr oyunda ne kadar samimi ve dürüst olduğumuzu göstermiş oluyorduk. Konsoloslukla-rımızda ve elçiliklerimizde hakkımızda neler düşünüldüğü umurumuzda bile değildi, hatta karaya ayak bastığında gemisi yanan Cortés[1] gibi, yurda döndüğümüzde neler olacağına aldırmıyorduk. Çünkü gerçek "vatan hainlerinin" bizlerin değil, tam tersine şairin insanlık görevine böylesi anlarda ihanet eden diğerleri olduğunu ta yüreğimizde hissediyorduk. Bu genç Fransızlar ve Belçikalılar nasıl da kahramanca yaşamışlardı. Örneğin Franz Masereel tahtaya oyduğu gravürleriyle, savaşın korkunçluğunu ölümsüz bir anıt gibi gözler önüne sermişti, gücü ve şiddeti bakımından Goya'nın *Los desastres de la guerra'* sından[2] hiç de aşağı değildi bu unutulmaz siyah-beyaz yapraklar. Bu adam gibi adam, gece gündüz demeden, yorgunluk nedir bilmeden o cansız tahtadan yeni şekil-

1. Hernán Cortés (1485-1547): İspanyol kâşif. İspanyolların Meksika'yı ele geçirmeleri için görevlendirilen Cortés, burada İspanyol mangasını örnek alarak kralı adına Villa Rica de Vera Cruz adlı bir koloni kurmuştur. Orada kalmak, kralının emrini yerine getirmek, kendisinin ve adamlarının ülkelerine geri dönmelerini engellemek için gemisini yakmıştır. (Ç.N.)

2. "Savaşın Felaketleri": İspanyol ressam Francisco Goya'nın (1746-1828) Fransız işgaliyle savaşın yol açtığı vahşet ve felakete duyduğu tepkiyi dile getirdiği ve ilk çizimlerini savaş sırasında hazırladığı tablosudur. İlk kez 1863'te yayımlanan bu aside yedirme baskı dizisinde Goya tanık olduğu şiddet ve acıları belgesel bir gerçekçilikle değil, doğrulukları konusunda hiçbir kuşku bırakmayan dramatik kompozisyon halinde en acımasız ayrıntılarıyla anlatır. (Ç.N.)

ler ve sahneler ortaya koyuyordu, ufacık odası ve mutfağı bu küçük tahtalarla doluydu ve *Feuille* gazetesi her sabah onun resmettiği, belli bir ulusu değil de, hep aynı şeyi, ortak düşmanı, yani "savaşı" suçladığı bu resimleri yayımlıyordu. Bombalar yerine yazısız ve belli bir dili olmayan, en sıradan bir insanın bile anlamakta güçlük çekmeyeceği bu korkunç ve dehşet verici resimleri, uçaktan kentlerin ve orduların üzerine atsak nasıl olur, diye düşler kuruyorduk, eğer bunu yapabilseydik savaşı büyümeden önleyebilirdik, bundan emindim. Oysa ne yazık ki, yalnızca küçük bir gazete olan *Feuille*'de yayımlanıyor ve Cenevre'nin sınırlarını aşamıyordu. Söylediğimiz ve yaptığımız her şey, İsviçre'nin dar sınırları içinde kalıyor, etkileri görülmeye başladığında ise çok ama çok geç oluyordu. Genelkurmayların ve siyasi makamların karşısında da hiçbir gücümüzün olmadığını içten içe biliyorduk, peşimize düşmemelerinin nedeni, kendileri için bir tehlike oluşturmayacağımızı bilmeleriydi, söyleyeceklerimizi söyleyemiyorduk, yapmak istediklerimiz bir engele takılıyordu. Fakat ne kadar az sayıda ve ne kadar yalnız olduğumuzu bildiğimiz için, birbirimize yürekten kenetlenmiştik: Sonraki olgunluk çağlarımda Cenevre'deki o dönemin coşkulu dostluklarının benzerini bir daha yaşamadım ve o dostluklar bir ömür boyu devam etti.

O grubun psikolojik ve tarihsel açıdan –sanatsal açıdan değil– en tuhaf kişisi Henri Guilbeaux'ydu. Bir savaş ya da devrim gibi ani kökten değişimlerde cesaret ve pervasızlığın çoğu kez kısa bir süre için de olsa, iç değerlerden daha geçerli olduğunu, öfkeyle karışık medeni cesaretin karakter ve devamlılıktan daha önemli olduğunu herkesten çok onda gördüm. Zamanın hızla ilerlediği, hatta doludizgin koştuğu dönemlerde hiç tereddüt etmeden kendini dalgaların içine atabilen kişiler, her zaman en önde olmuşlardır. O dönemde aslında hiçbir özelliği ol-

mayan Béla Kun[1], Kurt Eisner[2] gibi bir sürü insan kendilerini aşmış, ancak bir noktadan sonra daha ileri gidememişlerdir. Örneğin sarı saçlı, ufak tefek, keskin ve huzursuz bakışlı, zayıf ve çelimsiz bir adam olan Guilbeaux, sürekli konuşan ve anlatan biri olmasına rağmen, hiç de yetenekli değildi. Benim *şiirlerimi* neredeyse on yıl önce Fransızcaya çeviren kişi olmasına rağmen, edebiyat yeteneğinin yeterli olduğunu söyleyemem. Dil gücü vasatın üstüne çıkamıyor, bilgisi derine inemiyordu. Tüm gücü polemik yapmaktan ibaretti. Karakterinin talihsiz yapısı nedeniyle, nasıl ve neye olursa olsun, hep karşı çıkan tiplerden biriydi. Gerçek bir kabadayı olarak savaşabildiğinde, kendinden daha güçlü birine karşı koyabildiğinde kendisini iyi hissediyordu. Savaştan önceki dönemde Paris'te aslında iyi niyetli bir genç olmasına rağmen sürekli edebiyattaki akımlara karşı çıkıyor, insanlarla polemiğe giriyordu; sonra radikal partilere katıldı, ancak bunlar da onun için yeterince radikal değildi. Sonunda savaş başladığında savaş karşıtı biri olarak birdenbire büyük bir rakip buluverdi: dünya savaşı. Çoğu insanın ürekliğinin ve korkaklığının aksine Guilbeaux'nun büyük bir cüretkârlıkla ve soğukkanlılıkla mücadeleye katılması, onu dünyanın gözünde önemli, hatta vazgeçilmez biri yapmıştı. Başkalarını korkutan yeni tehlike onu kamçılıyordu. Başkalarının çok az, onun ise pek çok şeye cesaret etmesi, bu önemsiz edebiyatçıya birdenbire bir büyüklük sağlamış ve onun yazarlık ve mücadele yeteneğini, sahip olduğunun üstüne

1. Béla Kun (1886-1939): III. Enternasyonal'in önde gelen üyelerinden ve kısa süreli Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'nin (1919) başkanı komünist lider. Stalin'in 1930'ların sonlarında başlattığı Büyük Temizlik Hareketi'nin kurbanı olmuştur. (Ç.N.)

2. Kurt Eisner (1867-1919): Alman sosyalist gazeteci ve devlet adamı. Bavyera'daki monarşiyi iktidardan uzaklaştıran (1918) sosyalist devrime önderlik etmiştir. (Ç.N.)

çıkarmıştı – tıpkı Fransız Devrimi sırasında Jirondenlerin küçük avukatlarında ve hukukçularında görülene benzer bir fenomen haline gelmişti. Başkaları susarken, bizler çekinir ve her konuda iyice düşünüp taşınır, ne yapalım, ne yapmayalım derken, o kararlı bir şekilde hemen atılıveriyordu. Guilbeaux'nun yaptığı en önemli ve kalıcı şey, II. Dünya Savaşı'nın tek düşünsel savaş karşıtı dergisi olan *Demain*'i kurmuş ve yönetmiş olmasıdır ve bu, o dönemin düşünsel akımlarını gerçekten anlamak isteyenler için önemli bir belgedir. Guilbeaux ihtiyacımız olan şeyi vermişti: savaşın tam ortasında ulusal ve uluslararası tartışmaların yapılabileceği bir merkez. Rolland'ın bu derginin arkasında durması, derginin önemini artırmıştı, çünkü Rolland ahlaki otoritesi ve bağlantıları sayesinde Avrupa, Amerika ve Hindistan'dan değerli birçok yazarı dergiye kazandırmıştı; öte yandan Rusya'nın dışında sürgünde yaşayan Lenin, Troçki ve Lunaçarski[1] gibi yazarlar Guilbeaux'nun radikalizmine duydukları güvenle düzenli olarak *Demain*'e yazıyorlardı. Böylece o dönemde tüm dünyada on iki yirmi ay boyunca daha ilginç, daha bağımsız bir dergi çıkmadı, eğer *Demain* savaştan sonra da yayın hayatını devam ettirebilseydi, halkın görüşünü etkileme konusunda önemli olacaktı. Guilbeaux bir yandan da Clemenceau'nun seslerini kestiği Fransız radikal grupların İsviçre temsilciliğini üstlendi. Uluslararası kimliğini koruyan sosyalistlerin, ulusal sosyalizme kayanlardan ayrıldığı o ünlü Kienthal ve Zimmerwald[2] kongrelerinde tarihî bir

1. Anatoli Vasiyeviç Lunaçarski (1875-1933): Rus yazar ve devlet adamı. 1917 Rus Devrimi'ni izleyen içsavaş sırasında Maksim Gorki'yle birlikte sanat yapıtlarının korunması için büyük bir çaba harcamıştır. Devrimci etkinliklerinden dolayı 1888'de yurtdışına sürülmüştür. (Ç.N.)

2. İtalyan sosyalistlerin İsviçre'nin iki kentinde düzenlediği ve tüm parti ve gruplarıyla katıldığı kongreler. İlki Mayıs 1915'te Zimmerwald'da, ikincisi Nisan 1916'da Kienthal'de yapılan bu kongreler Avrupa'da savaş karşıtı bir ha-

rol üstlendi. Hiçbir Fransız, hatta Rusya'da Bolşeviklere katılan Yüzbaşı Sadaoul bile, savaş döneminde Paris'teki siyasi ve askerî çevrelerde bu küçük, sarışın adam kadar korku yaratmamış ve nefret uyandırmamıştır. Fakat sonunda Fransız casusluk bürosu ona çelme takmayı başardı. Bern'deki bir otelde kalan bir Alman ajanının odasından kurutma kâğıtları ve kopyaları çalınmıştı, aslında bu sadece Alman makamlarının *Demain*'in birkaç sayısına abone olduklarını göstermekteydi – ve aslında gayet masum bir gerçekti, muhtemelen Almanların düzen disiplini çerçevesinde çeşitli kütüphaneler ve daireler *Demain*'i talep etmişti. Fakat bu bahane bile Paris'in, Guilbeaux'yu Almanlar için çalışan bir casus olarak göstermesine yetti ve hakkında dava açıldı. *Contumaciam*[1] ölüm cezasına çarptırıldı. On yıl sonraki temyiz davasında bu kararın iptal edilmesi, verilen cezanın adil olmadığını göstermektedir. Fakat bundan kısa bir süre sonra Rolland ve bizler için gittikçe büyüyen bir tehlike haline gelen Guilbeaux sert ve uzlaşmaz kişiliği yüzünden İsviçre makamları ile ters düştü, tutuklanıp hapse atıldı. Ancak ona kişisel bir sempati duyan ve zor zamanlarında gösterdiği yardımlar nedeniyle minnet borçlu olan Lenin, onu bir imzayla Rus vatandaşlığına geçirdi ve ikinci bir mühürlü trenle Moskova'ya getirtti. Aslında Guilbeaux orada tüm yaratıcı güçlerini geliştirebilirdi. Çünkü gerçek bir devrimcinin tüm özelliklerine sahip olan bu adam, hapis ve gıyabında verilen ölüm cezasından sonra orada, Moskova'da yapmak istediği her şey için tüm imkânlara sahipti. Nasıl ki Cenevre'de Rolland'dan yardım gördüyse, burada da Rus-

reketin başlamasına ve kendini oportünistlerden ayıran devrimci solun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Lenin bu kongreleri büyük bir başarı olarak nitelendirmiştir. (Ç.N.)

1. (Fr.) Gıyabında, gıyaben. (Ç.N.)

ya'nın yeniden inşasında iyi şeyler yapması için Lenin'in güven ve desteğine sahipti; öte yandan savaş sırasında gösterdiği cesur tutumuyla Fransa'da savaştan sonra parlamentoda ve halkın gözünde başka hiç kimsenin sahip olmadığı kadar takdir görebilir ve önemli bir rol oynayabilirdi, çünkü tüm radikal gruplar onu gerçek, atılgan, yürekli ve doğuştan lider biri olarak görüyordu. Oysa Guilbeaux' nun gerçekte liderlikle hiç ilgisinin olmadığı, tersine onun, gelip geçici dönemlerin bir ürünü olan ve birden parlayıp yükseldikten sonra düşen ve yok olan birçok savaş şairi ve devrim siyasetçilerinden bir farkı olmadığı anlaşıldı. Guilbeaux nasıl yeteneğini Paris'te kavga ve bozgunculukla tükettiyse, Rusya'da da sonu gelmez polemikleri yüzünden cesaretine hayran olan tüm insanların, önce Lenin'in, sonra Barbusse ve Rolland'ın, en sonunda da bizlerin kendisine duyduğu saygıyı kaybetti. Sonunda tıpkı başladığı gibi, önemsiz broşürler ve kayda değmez tartışmalarla geçirdi zamanını; ölüm cezası bağışlandıktan kısa bir süre sonra da Paris'in ücra bir köşesinde sıradan biri olarak öldü. Savaş sırasında tüm yürekliliği ve cesaretiyle savaşa karşı çıkan Guilbeaux, zamanın kendisine sağladığı yükselişi kullanmayı bilse ve hak etseydi, çağımızın en büyük şahsiyetlerinden biri olabilirdi, oysa bugün tamamen unutulup gitmiştir ve kim bilir belki de ben, onun *Demain* ile savaş karşıtı tutumunu şükranla anan son birkaç kişiden biriyim.

Oyunumun provaları hakkında görüşmek üzere birkaç gün sonra Cenevre'den Zürih'e döndüm. Bu kenti dağların gölgesinde göl kıyısındaki muhteşem konumu nedeniyle olduğu kadar, zarif ve gelenekçi kültürü nedeniyle eskiden beri severim. Fakat İsviçre'nin, savaşan ülkelerin tam ortasında barışçıl kalmasıyla, Zürih birdenbire Avrupa'nın en önemli kenti, tüm düşünsel akımların merkezi olmuş, ayrıca akla gelebilecek her türlü ticare-

tin, borsacıların, casusların, propagandacıların buluşma yeri haline gelmişti; kentin yerli halkı ise, kentlerine gösterilen bu ani sevgiyi haklı olarak kuşkuyla karşılıyordu. Restoranlarda, kafelerde, tramvaylarda ve caddelerde her dilden konuşan insanlar vardı. Her yerde sevdiğiniz ya da sevmediğiniz tanıdıklara rastlıyor, isteseniz de istemeseniz de şiddetli tartışmaların içine giriyordunuz. Çünkü kaderin buraya sürüklediği tüm bu insanların varlığı, savaşın sonucuna bağlıydı, kimileri hükümetleri tarafından görevlendirilmiş, kimileri sürülmüş, dışlanmıştı, her biri yaşamından koparılmış, bilinmeze terk edilmiş insanlardı. Hiçbirinin evi yurdu yoktu, bu nedenle her biri sürekli dostluk ve arkadaşlık arayışı içindeydi, askerî ve siyasi olayları etkileme, yönlendirme güçleri olmadığı için, gece gündüz kâh yoran, kâh canlandıran hararetli tartışmalar yapıyorlardı. Ülkelerinde aylarca, hatta yıllarca ağzına mühür vurmuş bu insanları konuşma, anlatma isteğinden mahrum etmek gerçekten zordu, çünkü hepsi yıllar sonra yeniden düşünme ve yazma özgürlüğüne kavuşabildiği için yazmak ve düşüncelerini yayımlamak isteğiyle yanıp tutuşuyordu, her biri yapabileceğinin en fazlasını yapmaya çalışıyordu, hatta vasat kişiler –Guilbeaux örneğinde gösterdiğim gibi– bile eskiden olduklarından ve ileride olacaklarından daha ilginçtiler. Her dilden ve her görüşten yazarlar ve siyasetçiler bir araya geliyordu; Nobel Barış Ödülü sahibi Alfred H. Fried[1] *Barışın Koruyucusu*'nu[2] burada yayımlıyor, bir zamanlar Prusyalı bir subay olan Fritz

1. Alfred Hermann Fried (1864-1921): Alman barış hareketinin kurucularından Avusturyalı yazar ve siyaset adamı. 1911'de Nobel Barış Ödülü'nü Tobias Asser ile paylaştı. 1891'de Berlin'de barış yanlısı *Die Waffen nieder* (Silahlarınızı Bırakın) adlı dergiyi kurdu. Dergi 1899'dan sonra *Friedenswarte* (Barışın Koruyucusu) adını aldı. (Ç.N.)

2. Özgün adı *Friedenswarte*. (Ç.N.)

von Unruh[1] bize tiyatro oyunlarından bölümler okuyor, Leonhard Frank[2] o müthiş *İnsan İyidir*[3] adlı yapıtını yazıyor, Andreas Latzko[4] *Savaşta İnsanlar*[5] adlı eseriyle büyük yankı uyandırıyor, Franz Werfel eserlerinden parçalar okumak için buraya geliyordu. Geçmişte Casanova ve Goethe'nin, benim de eskiden kaldığım Schwerdt Oteli'nde her ulustan insanlara rastlıyordum. Daha sonra devrim sırasında ortaya çıkan ve gerçek adlarını hiçbir zaman öğrenemediğim Ruslar gördüm. İtalyanları, Katolik din adamlarını, katı sosyalistleri ve onlar kadar katı olan Alman Savaş Partisi'nden adamları gördüm burada; İsviçrelilerden o muhteşem rahip Leonhard Ragaz ve şair Robert Faesi bizim tarafımızdaydı. Fransız kitabevinde eserlerimin çevirmeni Paul Morisse'e, konser salonunda orkestra şefi Oscar Fried'e rastlıyordum – herkes oradaydı, herkes oradan geçiyordu, insan en tuhaf olanından en mantıklısına kadar her görüşü duyuyor, kızıyor ya da coşuyordu. Yeni dergiler çıkarılıyor, polemikler tartışılıyordu, zıt görüşler birbirine yaklaşıyor ya da araları daha açılıyordu, yeni gruplar oluşuyor ya da dağılıyordu; hayatımın hiçbir döneminde o Zürih günlerinde, daha doğrusu gecelerinde (çünkü Café Bellevue ya da

1. Fritz von Unruh (1885-1970): Alman şair, oyun yazarı ve romancı. Genç kuşak Alman dışavurumcu yazarlar arasında yeteneğiyle dikkat çekmiştir. Önceleri bir subay iken yazmaya daha çok zaman ayırmak için ordudan ayrıldı. Nazi diktatörlüğünün gelişini *Bonaparte* (1927) adlı oyununda çok önceden haber verdi. (Ç.N.)

2. Leonhard Frank (1882-1961): Alman dışavurumcu romancı ve oyun yazarı. *Der Mensch ist gut* (1917) savaşı devrimci bir bakışla suçladığı eseridir ve 1920'de kendisine Kleist Ödülü'nü kazandırmıştır. (Ç.N.)

3. Özgün adı *Der Mensch ist gut*. (Ç.N.)

4. Andreas Latzko (1876 Budapeşte-1943 Amsterdam): Viyana'da yaşayan komünist yazar. Başlarda Macarca yazarken sonraları eserlerini Almanca yazmaya başlamıştır. Savaş karşıtı romanlar yazmıştır. (Ç.N.)

5. Özgün adı *Menschen im Kriege*. (Ç.N.)

Café Odéon'un ışıkları sönünceye kadar tartışır, sonrasında da çoğu kez birimizin evine gider ve tartışmaya orada devam ederdik) olduğu kadar yoğun ve heyecan verici tartışmaların yapıldığı çok çeşitli ve tutkulu insanların bir araya geldiği bir ortama girmedim. Hiç kimsenin gözü bu büyüleyici dünyanın doğasını, dağlarını, göllerini ve yumuşak barışını görmezdi; insanlar gazeteler, haberler söylentiler, fikirler, tartışmalar dünyasında yaşıyordu. İşin garip yanı, insan burada savaşı düşünsel açıdan, savaşan ülkelerdekinden daha yoğun yaşıyordu, çünkü sorun, ulusal çıkarlar doğrultusunda zafer ya da yenilgiden bağımsız, objektif olarak görülüyordu. İnsan burada savaşı, siyasal açıdan değil, aksine Avrupa için korkunç ve şiddet içeren bir olay olarak, sadece haritada birkaç sınır çizgisi olarak değil, dünyamızın geleceğini ve biçimini değiştirecek bir olay olarak görüyordu.

Bütün bu insanların arasındayken beni en çok sarsan şey, –sanki alınyazımın gelecekte bana neler getireceğini hissetmişim gibi– yurdu olmayan ya da ondan da kötüsü iki ya da üç yurdu olan, ancak nereye ait olduğunu bilmeyen insanlardı. Örneğin Café Odéon'da kahverengi küçük sakallı, keskin bakışlı, koyu renk gözlü, dikkat çekecek kadar kalın camlı gözlüğü olan genç bir adam, genellikle tek başına bir köşede otururdu; bu gencin yetenekli bir İngiliz şairi olduğunu duymuştum. Birkaç gün sonra tanıştığım ve adının James Joyce olduğunu öğrendiğim bu genç, İngiltere ile ilgili en ufak bir bağlantıyı dahi kabul etmiyordu. İrlandalı olduğunu söylüyordu: Gerçi İngilizce yazıyormuş ama İngilizce düşünmüyormuş ve düşünmek de istemiyormuş – bir gün bana, "Ben," demişti, "tüm diller üstünde olan bir dil, tüm dillerin hizmet ettiği bir dil istiyorum. İngilizcede kendimi

geleneklerden bağımsız bir şekilde ifade edemiyorum." Ne demek istediğini tam olarak anlayamamıştım, çünkü o tarihlerde *Ulysses*'ini yazmakta olduğunu bilmiyordum; bana *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*[1] adlı kitabının elindeki tek kopyasını ve o tarihlerde kendisine yardım etmek için çevirmek istediğim *Sürgünler* başlıklı tiyatro oyununu ödünç vermişti. Onu yakından tanıdıkça, o muhteşem dil yeteneği ve bilgisi beni daha da şaşırtıyordu; elektrik ışığında bir porselen gibi pırıl pırıl parlayan, yuvarlak ve sert alnının ardında sanki tüm sözcükler ve deyimler yığılmıştı ve o bunları fevkalade bir ustalıkla harmanlıyordu. Bir defasında *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* adlı yapıtındaki zor bir cümleyi Almancaya nasıl çevireceğimi sorduğunda, cümleyi birlikte önce İtalyanca ve Fransızcaya çevirmeye çalıştık; her sözcük için dört ya da beş deyim buluyordu, hatta her lehçedeki anlamı da ve bunların her ifade biçimini en ince ayrımına kadar biliyordu. Genelde acı bir öfkeyle doluydu, ama sanırım onu ateşli ve üretken yapan bu asabiyet ve bu güçtü. Dublin'e, İngiltere'ye ve belli kişilere karşı beslediği olumsuz duygular onda dinamik bir enerjiye dönüşmüş ve edebi eserlerinde gerçek bir özgürlüğe kavuşmuştu. Görünen o ki, o bu sertliğini seviyordu da; onu hiçbir zaman gülerken ya da neşe içinde görmedim. Kendi içinde yuvarlanmış karanlık bir güç gibi görünürdü her zaman ve ona sokakta rastladığımda, ince dudaklarını birbirine kenetlemiş, belli bir yere yetişmek için hızlı adımlarla yürüdüğünü görür ve savunmaya geçmiş, içine kapanık doğasını konuşmalarımızdan daha güçlü bir şekilde hissederdim. Yıllar sonra onun, en yalnız, her şeyden bağımsız ve aynı zamanda çağımıza

1. Özgün adı *A Portrait of the Artist as a Young Man.* (Ç.N.)

bir yıldız gibi kayan eseri yazdığını gördüğümde hiç şaşırmadım.

İki ulus arasında sıkışmış bir başka kişi ise İtalya doğumlu, bir İtalyan gibi yetişmiş, ama bir Alman gibi yaşayan Ferucio Busoni'ydi[1]. Gençliğimden bu yana hiçbir virtüözü onun kadar sevmemiştim. Piyanosuyla konser verdiğinde, gözleri muhteşem bir düşsel parıltı ile dolardı. Elleri aşağıda o eşsiz müziği yaratırken, yukarıda hafifçe geriye attığı o güzel başıyla kendini müziğe bırakır, yarattığı müziği içine çekmek istercesine tüm bedeniyle kulak verir, adeta kendinden geçerdi. Konser salonlarında çevresini aydınlatan o yüzüne büyülenmiş gibi bakardım, beni heyecanlandıran ve gümüş gibi parıldayarak içime dolan, kanıma işleyen müziğini dinlerken işte yine onunla karşılaşmıştım, saçları kırlaşmış, gözleri hüzünle gölgelenmişti. "Ben nereye aidim?" diye sormuştu, bir defasında. "Geceleyin rüyadan uyandığımda, rüyamda İtalyanca konuştuğumu biliyorum. Fakat sonra yazmaya başlayınca Almanca düşünüyorum." Öğrencileri dünyanın her yerine dağılmıştı –kim bilir belki de farklı cephelerde birbirlerini vuruyorlardı– ve başyapıtı *Doktor Faust* operasına henüz cesaret edemiyordu, çünkü çok sarsılmıştı. Bu durumdan kurtulmak için tek perdelik, küçük, hafif müzikal bir oyun yazmıştı. Fakat savaşın bulutlarını kafasından uzaklaştıramıyordu. O çok sevdiğim harika ateşli gülüşünü artık pek ender duyuyordum. Bir defasında ona, gecenin geç saatlerinde istasyondaki lokantalardan birinde rastladım, tek başına iki şişe şarap içmişti. Yanından geçerken bana seslendi. "Uyuşmak için," dedi, şişeleri göstererek, "içmek için değil! Ama bazen de insanın kendini uyuşturması gerekiyor, yoksa katlanmak zor.

1. Ferucio Busoni (1866 Floransa-1924 Berlin): Babası İtalyan, annesi Alman olan İtalyan piyanist, besteci, orkestra şefi ve müzik eğitmeni. (Ç.N.)

Müzik bunu her zaman başaramıyor ve insan ancak iyi olabilirse çalışabiliyor."

Fakat en kötü durumda olanlar, tam bir ikilem içindeki Alsaslılardı, onlar içinde durumu en kötü olanlar ise René Schickele gibi yüreğiyle Fransa'ya bağlı olup Almanca yazanlardı. Ülkeleri savaştaydı ve tırpan yüreklerini ikiye bölüyordu. Kâh sağa, kâh sola çekilmek isteniliyorlardı. Almanya'dan ya da Fransa'dan yana olmaları bekleniyordu, fakat onlar bu "ya-ya da"dan nefret ediyor, böyle bir seçimi kendileri için imkânsız görüyorlardı. Hepimiz gibi onlar da, Almanya ve Fransa'yı kardeş görmek, düşmanlık yerine anlaşmak istiyorlar, bu nedenle de her iki taraf adına ve her iki taraf yüzünden acı çekiyorlardı.

Bunların dışında bir de Alman subaylarıyla evlenmiş İngiliz kadınları, Avusturyalı diplomatların Fransız anneleri, oğullarının biri burada, diğeri öbür tarafta hizmet eden aileler gibi yarı bağlı, yarı karışık, ne yapacağını bilmeyen insanlar vardı. Anne-babalar burada ya da öbür tarafta mektup bekliyordu, buradaki pek az şeylerine el koyabilmişler, oradaki pozisyonlarını kaybetmişlerdi, tüm bu parçalanmış insanlar, eski ve yeni yurtlarında kendilerine atfedilen kuşkulardan ve suçlamalardan kurtulmak için İsviçre'ye koşmuşlardı. Güç bir duruma düşme korkusuyla her iki yurdun dilinde de konuşmayı reddeden bu insanlar parçalanmış, bölünmüş varlıklar olarak orada burada gölge gibi dolaşıyorlardı. İnsanlar Avrupa'da Avrupalı gibi yaşadıkları ve düşündükleri ölçüde, Avrupa'yı parçalayan şiddetli yumruğun altında eziliyorlardı.

Bu arada benim *Yeremya*'nın galası geldi. Oyun büyük alkış aldı. Frankfurt gazetesinin, Almanya'ya ihbar edercesine Amerikan elçisi ve müttefik güçlerden birkaç önemli kişinin oyunu izlediğini yazması beni pek tedir-

gin etmedi. Üçüncü yılına girmiş olan savaşın giderek içten içe zayıfladığını ve sadece Ludendorff'un bastırdığı bu savaşa karşı direnmenin, zafere koştuğu ilk yıllarındaki gibi tehlikeli olmadığını hissediyorduk. 1918 sonbaharında savaşın bitmesi bekleniyordu. Fakat ben bu süreyi Zürih'te geçirmek istemiyordum. Çünkü ben de giderek her şeyi daha iyi görmeye ve anlamaya başlamıştım. Buraya ilk geldiğimde o günlerin coşkusu içinde tüm bu barışsever ve savaş karşıtı insanlar arasında benimle aynı görüşü paylaşan, Avrupa'nın uzlaşması için gerçekten kararlı bir şekilde mücadele edecek insanlar bulacağımı sanmıştım. Oysa kısa bir süre sonra savaştan kaçmış, cesurca görüşleri nedeniyle kendilerini feda etmek ister gibi görünen kişilerin aslında Alman istihbarat örgütünün hizmetinde çalışan, para karşılığında herkesi gizli gizli takip eden, dinleyen karanlık tipler olduğunu anladım. Hepimiz bir süre sonra, o sakin ve güvenilir İsviçre'nin her iki tarafın köstebek gibi çalışan casusları tarafından alttan alta oyulduğunu yaşayarak gördük. Çöp sepetini boşaltan oda hizmetçisi kız, santralde çalışan kadın, burnumuzun dibine kadar sokulan ve ağır ağır servis yapan garson, hepsi ama hepsi, düşman güçlerden birinin hesabına çalışıyordu, hatta çoğu kez iki tarafa çalışıyordu. Valizler gizlice açılıyor, kurutma kâğıtlarının fotoğrafı çekiliyor, mektuplar yolda ya da postada kayboluyordu. Şık giyimli bayanlar otel lobilerinde ısrarla size gülümsüyor, isimlerini daha önce hiç duymadığınız coşkulu barışseverler birden karşınıza çıkıp bir bildiriye imza atmanızı ve "güvenilir" dostların adreslerini rica ediyordu. Bir "sosyalist", La Chaux-de-Fonds'daki[1] işçilere bir konferans vermem için kuşku uyandıracak kadar

1. İsviçre'de siyasi bir topluluk. (Ç.N.)

yüksek bir para teklif etmişti, oysa işçilerin bundan haberi bile yoktu; sürekli tetikte olmak gerekiyordu. Gerçekten güvenilecek kişilerin çok az sayıda olduğunu fark etmem uzun sürmedi ve politikaya bulaşmak istemediğim için, ilişkilerimi gittikçe daha da sınırladım. Fakat çok güvendiğim insanların arasında bile, yararsız ve sonu gelmeyen tartışmalardan, aşırı liberal, anarşist, Bolşevik veya politik olmayan, dediğim dedik gruplaşmalardan sıkılmıştım; salt karşı duruşuyla kendini yücelmiş hisseden ve kendi içinde tutunacak dalı olmadığı için dogmalara sarılan klişeleşmiş profesyonel devrimci tipleri ilk kez doğru olarak gözlemlemeyi öğreniyordum. Böylesi yararsız tartışmalar yapanların arasında insanın kendisi de şaşırır, yanlış yapar, temeli sağlam olmayan ortak fikirler geliştirir ve kendi inançlarına, düşüncelerine ihanet etme tehlikesiyle karşılaşırdı. Bu nedenle kendimi geri çektim. Gerçekte tüm bu kafe komplocularından hiçbiri bir komploya cesaret edemedi. Bu uyduruk dünya politikacılarından bir teki bile, gerekli politikayı yapamadı. Olumlu şeyler, savaş sonrası yeniden yapılanma başladığında tıpkı savaş karşıtı şairlerin birçoğunun savaş sonrasında doğru dürüst bir yapıt ortaya koyamaması gibi, tüm bu insanlar da sürekli her şeyi eleştiren, hiçbir şeyden memnun olmayan olumsuz tavırları içinde sıkışıp kaldılar. Onlara şiirler yazdıran, politika yaptıran ve onları tartıştıran şey, dönemin ateşi ve sıkıntısıydı, dolayısıyla anlamlı bir düşüncenin değil de, anlık, geçici bir yapının bir araya getirdiği ilginç, yetenekli insanların oluşturduğu tüm bu gruplar, karşı çıktıkları şey –yani savaş– sona erince iz bırakmadan yok oldular.

Kendime Zürih'e yarım saat uzakta, Rüschlikon Tepesi'nde bir otelde yer seçtim, bütün göl adeta ayaklarımın altındaydı, kentin kuleleri uzaklarda küçücük bir nokta gibi görünüyordu. Burada sadece istediğim insan-

ları görüyordum. Rolland ve Masereel gibi dostlarımı davet ediyordum, onlar da beni ziyarete geliyorlardı. Burada kendim için çalışabilir, bu acımasız dönemde zamanı değerlendirebilirdim. Gözleri kamaşmamış, kulakları vatan sözcükleriyle çınlamayan herkes Amerika'nın savaşa girmesiyle Almanya'nın yenilgisinin kaçınılmaz olduğunu görüyordu; Alman imparatorunun birdenbire bundan böyle "demokratik" bir yönetimin olacağını ilan etmesiyle artık vaktin geldiğini anlamıştık. İtiraf etmeliyim ki, dil ve ruh birliğine rağmen Almanlar da biz Avusturyalılar da kaçınılmaz olanın kaçınılmaz olduğu için bir an önce gerçekleşmesini sabırsızlıkla bekliyorduk ve son askerine kadar savaşacağına ant içen İmparator Wilhelm'in ülkeden kaçtığı ve "zafer barışı" uğruna milyonlarca insanı ölüme gönderen Ludendorff'un mavi gözlüğüyle kendini İsveç'e attığı gün rahatladık. Bu savaşla, "savaş" denilen şeyin kökünün kazındığına, dünyamızı yakıp yıkan savaş denilen canavarın dize getirildiğine, hatta öldüğüne inanmıştık, bizler gibi tüm dünya da. Tamamen bizim olan Wilson'un programına[1] inanmıştık, Rus Devrimi insancıl ve idealist düşüncelerle en güzel günlerini yaşamakta olduğu için, o tarihlerde Doğu'da belli belirsiz bir ışığın yükseldiğini görüyorduk. Biliyorum, safça bir düşünceydi bu. Ama bu konuda yalnız değildik. O günleri yaşayanlar Wilson'u, dünyayı kurtaracak biri gibi karşılamak için tüm kentlerin sokaklarının coşkuyla inlediğini, düşman askerlerinin kucaklaşıp öpüştüğünü anımsayacaklardır; barışın ilk günlerindeki o muazzam güven ve inanç sonraları Avrupa'da bir daha hiç olmamıştır. Çünkü uzun zamandır söz verilen adalet ve kardeşlik imparatorluğu sonunda dünyamızda kuru-

1. ABD Başkanı Woodrow Wilson'un savaş sonrası dünyasıyla ilgili görüşlerini içeren bildiri. (Ç.N.)

lacaktı, düşlediğimiz ve hepimize ait olacak bir Avrupa ya şimdi gerçekleşecekti ya da hiçbir zaman. Cehennemi arkamızda bırakmıştık, bizi korkutacak başka ne olabilirdi ki? Yepyeni bir dünya kurulmak üzereydi. Bizler henüz genç olduğumuz için şuna inanmaya çalışıyorduk: Düşlediğimiz daha iyi, daha insancıl olan bu dünya, bizim dünyamız olacak.

Avusturya'ya dönüş

Mantıklı olarak düşündüğümde Almanya ve Avusturya'nın ağır yenilgisinden sonra Avusturya'ya, bir dönemin imparatorluğundan geriye sadece titrek, gri ve cansız bir gölge olarak kalan ve Avrupa haritasından silinmek üzere olan Avusturya'ya dönmemin, yaptığım en büyük budalalık olduğunu anlıyorum. Çekler, Lehler, İtalyanlar ve Slovenler kendi ülkelerini İmparatorluktan çekip almışlardı; geriye sadece tüm damarları kanayan parçalanmış bir gövde kalmıştı. Kendilerini Alman-Avusturyalı olarak görmeye zorlanan altı ya da yedi milyon insanın iki milyonu aç ve sefil bir şekilde başkentte toplanmıştı; bir zamanlar ülkeyi zenginleştiren bankalar artık yabancı topraklar üzerindeydi, demiryolları parçalanmış ve acınacak haldeydi, ulusal bankanın altınları alınmış, yerine savaş borçlarının ağır yükü bindirilmişti. Sınırlar henüz kesinleşmemişti, çünkü barış konferansı daha başlangıç safhasındaydı, tazminat belirlenmemişti, un yoktu, ekmek yoktu, kömür yoktu, petrol yoktu; devrim ya da başka herhangi bir felaketle sonuçlanacak bir çözüm kaçınılmaz görünüyordu. Zaferi kazanan devletlerin yapay oluşturduğu bu ülkenin, ne yapılırsa yapılsın varlığını bağımsız sürdürmesi imkânsızdı ve – sosyalist partilerden Hıristiyan ve ulusal partilere kadar tüm par-

tiler hep bir ağızdan bağımsız olmak istemediklerini haykırıyordu. Sanırım dünya tarihinde ilk kez bağımsızlığa zorlanan bir ülkenin bunu reddetmesi gibi çelişkili bir durum ortaya çıkmıştı. Avusturya ya eski komşu devletlerle ya da akraba olduğu Almanya ile yeniden birleşmek istiyor ve bu aşağılayıcı, dilenci konumda olmayı hiçbir şekilde kabul etmiyordu. Ancak komşu devletler kâh Avusturya'yı pek yoksul buldukları için, kâh Habsburgların geri dönmesinden korktukları için Avusturya ile ekonomik işbirliğine yanaşmıyordu; öte yandan Almanya'yla birleşmesine, yendikleri Almanya'nın güçlenmesini istemeyen müttefik güçler izin vermiyordu. Sonunda şu karar verildi: Almanca konuşulan Avusturya Cumhuriyeti varlığını sürdürecekti. Böylece varlığını sürdürmek istemeyen bir ülkeye –tarihte bir eşi benzeri yok– "Varlığını sürdüreceksin" emri verilmiş oldu.

Bir ülkenin düşebileceği en kötü duruma düşmüş olan o günün Avusturyasına beni kendi isteğimle geri dönmeye iten nedenin ne olduğunu bugün bile açıklayamıyorum. Fakat savaş öncesinin kuşağı olan bizler, her şeye rağmen güçlü bir görev duygusuyla yetişmiştik; şimdi olduğu gibi en kötü durumlarda vatanımızın ve ailemizin yanında olmamız gerektiğinin bilincindeydik. Bu nedenle ben ülkemde başlayan bu trajik durumdan kaçmayı bir korkaklık saydım ve –özellikle *Yeremya*'nın yazarı olarak– yenilginin üstesinden gelebilmek için yazacaklarımla katkıda bulunmak zorunluluğunu hissettim. Savaş devam ederken işe yaramaz olarak gördüğüm varlığımın gerçek yerinin yenilgi sonrasında Avusturya olduğuna inanıyordum, çünkü savaşın uzamaması için yaptığım çabalar beni gençlerin gözünde saygın bir yere getirmişti. Hiçbir şey yapamasam bile, yüreklerimizi dağlayacağını çok önceden gördüğüm o acıyı paylaşabilirdim.

O tarihlerde Avusturya'ya gitmek, Kuzey Kutbu'na

gidilecekmiş gibi hazırlıklar gerektiriyordu. Kalın, sıcak ve yünlü giysiler gerekiyordu, çünkü sınırın öte tarafında kömür yoktu ve kış bastırmak üzereydi. Ayakkabılarımıza pençe yaptırıyorduk, çünkü öte tarafta sadece tahta pençe vardı. İlk ekmek ve yağ karneleri dağıtılıncaya kadar aç kalmamak için İsviçre'nin izin verdiği kadar erzak ve çikolata aldık yanımıza. Bagajımızı hırsızlığa karşı sigortalatıyorduk, çünkü bagajları taşıyan vagonların çoğu yağmalanıyordu; her ayakkabının ve giysinin yerine yenisini koymak mümkün değildi. Benzer hazırlıkları on yıl sonra Rusya'ya seyahat ettiğimde de yapmak zorunda kalmıştım. Tam bir yıl önce büyük bir mutlulukla geçtiğim sınır istasyonu Buchs'ta bir an durdum, geriye dönmem daha mı iyi, diye geçirdim aklımdan. Bunun hayatımın kararı olduğunu hissediyordum. Fakat sonunda güç ve zor olanını seçtim ve trene binip yoluma devam ettim.

Bir yıl önce İsviçre sınır istasyonu Buchs'ta çok heyecan verici anlar yaşamıştım. Şimdi geri dönerken Avusturya'nın sınır istasyonu Feldkirch'te yaşadığım heyecan bir yıl öncekinden az değildi. Daha trenden iner inmez sınır memurlarının ve polislerin garip huzursuzluğunu fark ettim. Bizlerle ilgilenmiyorlar, kontrolü adeta geçiştiriyorlardı, anlaşılan çok daha önemli bir şeyi bekliyorlardı. Sonunda Avusturya'dan gelen trenin yaklaştığı duyuruldu. Polisler yerlerini aldılar, memurlar bir araya toplandılar, ne olacağından haberdar olan eşleri de yanlarına geldi; bekleyen insanlar arasında siyahlar giymiş, yanında iki kızı olan bir kadın dikkatimi çekti, giyimi ve davranışlarına bakılırsa soylu biriydi. Heyecanlı olduğu görülüyordu, sık sık elindeki mendiliyle gözlerini siliyordu.

Tren yavaş yavaş, neredeyse krallara has bir ağırbaşlılıkla gara girdi, yıkık dökük, yağmurdan boyası aşınmış bir tren değildi, tam aksine siyah, geniş lüks bir trendi,

lokomotif durdu. Bekleşen insanlar arasında gözle görülür bir kıpırdanma oldu, nedenini anlayamadım, derken vagonun penceresinin ardında İmparator Karl'ı, Avusturya'nın son imparatorunu ve siyahlar giymiş eşi İmparatoriçe Zita'yı gördüm. Donup kaldım: Avusturya'nın son imparatoru, yedi yüz yıl boyunca ülkeyi yöneten Habsburg Hanedanı'nın vârisi, ülkesini terk ediyordu! Tahttan çekilmeyi reddetmesine rağmen, cumhuriyetin yöneticileri onun, şerefiyle ayrılmasını sağlamışlar, hatta onu buna mecbur etmişlerdi. İşte bu uzun boylu ve gayet ciddi adam pencerede durmuş, ülkesinin dağlarını, evlerini ve insanlarını son kez seyrediyordu. Tanık olduğum tarihsel bir andı bu – özellikle İmparatorluk döneminde büyümüş, ilkokulda öğrendiği ilk şarkı, imparator marşı olan, büyüdüğünde askerlik hizmeti yaptığı sırada şimdi burada, karşısında sivil giysiler içinde ciddi ve düşünceli bakan adama "karada, denizde, havada" bağlılık yemini etmiş biri olan benim için bu çok sarsıcıydı. Ben bir önceki imparatoru bugün artık efsane olmuş o büyük şenliklerin ihtişamında sayısız kez görmüştüm, onu, Schönbrunn Sarayı'nın yüksek merdivenlerinde ailesi ve pırıl pırıl parlayan üniformalı generalleri arasında durup kocaman, geniş çimenler üzerinde sıra sıra dizilmiş seksen bin Viyanalı öğrencinin koro halinde Haydn'ın "Tanrı Seni Korusun" şarkısını dinlerken görmüştüm. Onu, pırıl pırıl parlayan üniformaları içinde sarayın balosunda, tiyatro gösterilerinde, başında yeşil Stryria şapkası Ischl'e ava giderken, Katolik Yortusu'nda at sırtında başını eğmiş ağır ağır Stefan Kilisesi'ne giderken – ve o sisli, ıslak kış günü, insanların, savaşın ortasında yaşlı imparatoru Kapuzen Mezarlığı'nda son yolculuğuna uğurlarken katafalkta görmüştüm. "İmparator" sözcüğü bizim için tüm güçlerin, tüm zenginliğin kavramıydı, Avusturya'nın sürekliliğinin simgesiydi ve daha çocukken bu

sözcüğü telaffuz ederken saygı duymayı öğrenmiştik. İşte şimdi onun vârisini, Avusturya'nın son imparatorunu ülkesini terk etmek zorunda bırakılan bir sürgün olarak görüyordum. Yüzyıllardır imparatorluk asası ve tacı elden ele geçen o ünlü Habsburg Hanedanı şu dakikalarda son buluyordu. Çevredeki herkes bu trajik anda tarihe, dünya tarihine tanıklık ediyordu. Jandarmalar, polisler ve askerler mahcubiyet içindeydi ve her zaman gösterdikleri saygıyı göstermeliler mi, göstermemeliler mi, bilmediklerinden başlarını utançla yana çevirmişlerdi; kadınlar başlarını kaldırmaya cesaret edemiyorlardı, hiç kimse ağzını açmıyordu, işte tam bu sırada imparatorunu son bir kez görmek için kim bilir ne kadar uzaktan gelmiş olan yaşlı bir kadının üzüntüyle hıçkırdığı duyuldu. Derken trenin hareket edeceği sinyali verildi. Herkes gayriihtiyari irkildi, bir daha geri alınamayacak saniyeler başladı. Lokomotif sert bir sarsıntıyla, sanki o da kendisini zorluyormuş gibi hareket etti ve tren yavaş yavaş uzaklaştı. Memurlar saygıyla arkasından baktılar. Sonra sanki cenazeden dönüyorlarmış gibi üzgün ve mahcup yerlerine gittiler. İşte bu saniyelerde neredeyse bin yıl sürmüş monarşi gerçekten son bulmuştu. Geri döndüğüm bu Avusturya'nın başka bir Avusturya, bambaşka bir dünya olduğunu hissediyordum.

Tren gözden uzaklaşır uzaklaşmaz bizler o pırıl pırıl parlayan tertemiz İsviçre vagonlarından indirilip Avusturya trenine bindirildik. Avusturya trenine adım atar atmaz bu ülkede neler yaşandığını anlamıştım. İnsanlara yerlerini gösteren görevliler, zayıftı, açlıktan bir deri bir kemik kalmıştı ve güçlükle ayakta duruyorlardı; eski püskü ve aşınmış üniformaları üstlerinden adeta dökülüyordu. Pencerelerin deri kayışları koparılmıştı, çünkü bir parça deri bile çok değerliydi. Oturulan koltuklar da bıçaklı ve süngülü ellerce parçalanmıştı, yerdeki tüm

döşeme, ayakkabısını yamamak isteyen ve bulduğu her derinin üzerine atlayan bir ahlaksız tarafından sökülüp alınmıştı. Aynı şekilde kül tablaları da bir dirhem nikel ya da bakır uğruna çalınmıştı. Geç sonbaharın rüzgârı, camları kırık pencerelerden, yoksulluktan şimdilerde lokomotiflerde yakılan linyit kömürünün is ve kurumunu taşıyor, öte yandan is ve kurum kokusu en azından, savaş boyunca bir sürü hasta ve yaralıyı taşıdığını hatırlatan ve sadece iskeleti kalmış olan bu vagonlardaki ağır iyot kokusunu unutturuyordu insana. Ağır ağır da olsa trenin gitmesi bile bir mucizeydi, yağlanmamış tekerleklerin gürültüsü biraz azalsa, güçlükle ilerleyen makine duracak diye ödümüz kopuyordu. Normal olarak bir saatte gidilebilecek yol, dört beş saat sürüyordu ve günbatımıyla tamamen bir karanlığa gömülüyorduk. Trenin içindeki ampuller kırılmış ya da çalınmıştı, bu nedenle bir şey aradığımızda kibrit yakmak zorunda kalıyorduk, soğuktan donmamamızın nedeni ise, trene bindiğimizden bu yana altışar ya da sekizer kişi yan yana oturmamızdı. Fakat daha ilk istasyonda bir sürü yeni yolcu binmişti ve hepsi de saatlerce beklemekten yorgun düşmüştü. Koridorlar bile tıklım tıklım doluydu, neredeyse kış kadar soğuk gecenin ayazında insanlar basamaklara dahi çökmüştü ve valizlerini, yiyecek paketlerini sımsıkı tutuyorlar, karanlıkta bir an olsun ellerinden bırakmaya cesaret edemiyorlardı. Barışı bırakıp bittiği iddia edilen savaşın dehşetine geri dönüyordum.

Innsbruck'tan önce lokomotif birdenbire bir hırıltı çıkardı ve tüm çabalara karşın küçük bir yokuşu tırmanamadı. Görevliler telaş içinde ellerinde fenerler, karanlıkta koşuşturmaya başladılar. Bir yardım lokomotifinin yanaşması tam bir saat sürdü, buna rağmen, yedi yerine ancak on yedi saat sonra Salzburg'a varabildik. İstasyonda tek bir yük taşıyıcısı bile yoktu; sonunda üstü başı

perişan birkaç asker, valizleri bir arabaya kadar götürmeme yardım etti, fakat arabanın atı o kadar yaşlı ve zayıftı ki, değil arabayı çekecek, ayakta duracak hali yoktu. Bu nedenle iskeleti çıkmış hayvana bir de valizlerimi taşıtmaya cesaret edemedim ve bagajımı bir daha bulamayacağımdan korkmama rağmen istasyonun deposuna bıraktım.

Savaş sırasında Salzburg'da kendime bir ev satın almıştım, çünkü savaşa karşı farklı tutumlarımız nedeniyle eski dostlarımdan uzaklaştığımdan artık büyük kentlerde, kalabalık yerlerde yaşamak istemiyordum; yıllar sonra yaptığım çalışmalarda kabuğuna çekilmiş yaşam biçiminin çok yararını gördüm. Avusturya'nın küçük kentleri içinde Salzburg'u en ideal kent olarak görmemin nedeni, sadece doğası değildi; Salzburg aynı zamanda coğrafi konumuyla da tercih nedenimdi, çünkü Avusturya-Almanya sınırına çok yakındı, trenle Münih'e iki buçuk, Viyana'ya beş, Zürih ya da Venedik'e on, Paris'e yirmi saat uzaklıktaydı, yani Avrupa'nın her yanına rahatça gidilebilecek bir noktadaydı. Tabii ki o tarihlerde Salzburg, festivalleriyle meşhur, yazları züppe "ünlülerin" doldurduğu bir buluşma yeri değildi henüz (yoksa burayı kendime çalışma yeri olarak seçmezdim), tam tersine Alplerin son bulduğu, dağların ve yamaçların Almanya' nın düzlük arazisine karıştığı bir yerde bulunan eski, kendi halinde, romantik bir kentti. Evimin olduğu ormanlık tepe, bu muazzam sıradağların son bulduğu eteklerin üzerindeydi. Arabaların giremediği bir yoldan yüzün üzerinde basamağa tırmanarak çıkılan evimin terasında çok kuleli kentin çatılarının oluşturduğu büyüleyici bir manzara ile karşılaştığımda tüm yorgunluğumu unutuyordum. Kentin ardında muazzam görüntüsüyle Alpler uzanmaktaydı (tabii ki Berchtesgaden yakınındaki Salzberg görünüyordu; kısa bir süre sonra oraya o tarihlerde

adı sanı henüz duyulmamış Adolf Hitler diye biri taşınacaktı). Evim romantik olduğu kadar da kullanışsızdı. 17. yüzyılda bir piskoposun av köşkü olan bu ev kale duvarlarıyla sırt sırtaydı, 18. yüzyılın sonlarına doğru sağ ve sol tarafına birer oda eklenerek genişletilmişti; gösterişli ve eski duvar kâğıtları, İmparator Franz'ın 1807'de Salzburg'u ziyaretinde bu evin uzun koridorunda oynadığı boyalı bir bowling topu, çeşitli yasaların yazılı olduğu birkaç eski parşömen, binanın şaşaalı geçmişinin gözle görülür kanıtlarıydı.

Küçük bir şatoyu andıran bina –uzun cephesiyle gösterişli bir etki yapmakla birlikte, arkaya doğru genişlemediğinden sadece dokuz odası vardı– eski, antik görünümüyle sonraları konuklarımızın çok hoşuna gitmişti gitmesine, ancak onu aldığım dönemde, tarihî geçmişi nedeniyle felaket bir durumdaydı, oturulacak gibi değildi. Yağmur içeriye akıyor, her kar yağdığında koridorlar su içinde kalıyordu ve çatının esaslı bir tamiri imkânsızdı, çünkü marangozların çatı kirişi için tahtası yoktu, tesisatçılar olukların lehimi için kurşun bulamıyorlardı; güçbela katranlı mukavva ile çatıdaki çok büyük delikler kapatılmaya çalışıldı, ancak kar yağdığında dama çıkıp karları temizlemekten başka çare kalmıyordu. Telefon çalışmıyordu, çünkü bağlantı teli için bakır yerine demir kullanılmıştı; kimse buraya servis yapmadığı için en ufak bir şeyi dahi dağ tepe demeden kendimiz taşımak zorundaydık. Fakat en kötüsü soğuk havaydı, çünkü hiçbir yerde kömür yoktu, bahçedeki odunlar fazla yaştı ve ısıtmak şöyle dursun, yılan tıslaması gibi ses çıkarıyor, yanacağına gürültü koparıyordu. Çok darda kaldığımızda torf kömürü kullanıyorduk, en azından o ısıtıyormuş gibi görünüyordu, fakat üç ay boyunca çalışmalarımı soğuktan morarmış parmaklarımla yatakta yazdım, her sayfadan sonra ellerimi ısıtmak için yorganın altına so-

kuyordum. Fakat tüm kötü koşullara rağmen, bir evde yaşamak bile az bir şey değildi, çünkü bu felaket yılında yiyecek ve yakacak yokluğunun yanı sıra, bir de ev sıkıntısı vardı. Dört yıl boyunca Avusturya'da tek bir bina inşa edilmemişti, çok sayıda ev yıkılmıştı ve şimdi de geri dönen asker ve savaş tutsaklarından oluşan bir yığın insan evsizdi, bu nedenle mecburen her evdeki boş bir odaya bir aile yerleştiriliyordu. Dört kez bu konuyla ilgili komisyondan görevliler geldi, fakat biz zaten iki odayı gönüllü olarak tahsis etmiştik, ancak başlarda düşmanca saydığımız soğuk ve olumsuz koşullar etkisini gösterdi, hiç kimse sonunda donmak için yüzlerce basamağı tırmanmak istemedi.

O tarihlerde kente her iniş sarsıcı olaylarla karşılaşmak demekti. Hayatımda ilk kez insanların sarı ve dehşet dolu gözlerinde açlığı gördüm. Ekmek simsiyahtı ve un ufak oluyordu, katran-tutkal karışımı bir tadı vardı, kahve kavrulmuş arpadan yapılıyordu, bira sarı bir su, çikolata boyalı kum gibiydi, patatesler de donuyordu; bazı insanlar etin tadını tamamen unutmamak için tavşan yiyorlardı. Genç bir delikanlı bir pazar yemeği olarak bahçemizdeki bir sincabı avlamıştı, uzun gezintilere çıkmış kedi ve köpeklerin karnını doyurarak geldikleri pek enderdi. Kumaş olarak satılan şeyler ise, özel olarak hazırlanmış kâğıttı. Her şeyin bir taklidi, taklidin de taklidi yapılıyordu, erkeklerin hemen hepsinin üzerinde bir depodan ya da hastanelerden aldıkları, şimdi artık hayatta olmayan sayısız insanın giyip çıkardığı eski püskü asker, hatta Rus üniforması vardı, eski çuvallardan pantolon yapılması da sıklıkla görülen bir şeydi. Sanki yağmalanmış gibi bomboş vitrinlerin, sıvaları yara kabuğu gibi dökülen harap evlerin ve doğru dürüst beslenemedikleri için işlerine giderken yürümekte güçlük çeken insanların olduğu caddelerde dolaşmak insanın yüreğini sızlatıyor-

du. Kırsal bölgelerde yaşayan insanlar daha iyi besleniyordu; ahlak çöküşü sonucu hiçbir çiftçi tereyağını, yumurtasını, sütünü yasaların öngördüğü "taban" fiyattan satmıyor, elinden geldiğince mallarını stokluyor ve daha yüksek fiyat veren alıcıların ayağına gelmesini bekliyordu. Böylece "istifçilik" diye yeni bir meslek doğmuştu. Önünde işi olmayan erkekler, yanlarına bir iki çuval alıp tüm çiftçileri dolaşıyor, hatta daha uygun mal bulabilecekleri yere trenle gidiyor, yasadışı satın aldıkları erzakı kentte dört beş kat fazlasına satıyordu. Çiftçiler önceleri yumurta ve tereyağı karşılığında evlerine yağan banknotlardan ve istifçilik yapmaktan pek mutluydular. Ancak eşya almak için dolu cüzdanlarıyla kente geldiklerinde, nasıl kendileri gıda maddelerinin beş katını talep ediyorlarsa, orak, çekiç, kazan satın almak istediklerinde fiyatların yirmi, hatta elli kat arttığını acı ve öfkeyle görüyorlardı. Bunun üzerine fabrika malı aramaya ve takas yapmaya başladılar; böylece siperlerine sığınarak mağara dönemine mutlu mesut bir şekilde geri dönen insanoğlu, bin yıldır süre gelen para ile alışveriş geleneğini de bozmuş ve ilkel takas yöntemiyle ticaret yapmaya başlamıştı. Tüm ülkede tuhaf bir ticaret şekli başlamıştı. Kenttekiler Çin porselen vazosu, halı, kılıç, av tüfeği, fotoğraf aletleri, kitaplar, lambalar ve süs eşyası gibi ellerinden çıkarmak istedikleri her şeyi çiftçilere götürüyorlardı. Çiftliğe gittiğinizde Hintli bir Buda heykeli ya da deri kaplı Fransızca kitapların dizili olduğu Rokoko stili bir kitap dolabı gördüğünüzde şaşırıyordunuz, üstelik eşyaların yeni sahibi gururla "Hakiki deri! Fransız," diyordu yanaklarını şişire şişire. Parola "para yerine mal"dı. Bazı insanlar ise karınlarını doyurabilmek için nikâh yüzüğünü ya da belindeki kemeri yiyecekle takas ediyordu.

Sonunda resmî makamlar, aslında sadece malı olanların ekmeğine yağ süren bu istifçiliği önlemek için du-

ruma el koydu. Bisikletle ya da trenle "istifçilik" yapanların elindeki malları alıp belediyelerdeki gıda dairelerine vermek üzere kasabalardan köylere kadar her yere kordon çekildi. Buna karşılık istifçiler de vahşi batıda olduğu gibi sevkıyatı ya geceleri yapıyor ya da kendi çocukları da evde aç olan kontrol memurlarını rüşvetle kandırıyorlardı; bazen tabanca ve bıçakların kullanıldığı gerçek bir mücadele oluyordu, cephede dört yıl savaşmış olan delikanlılar, kaçarken saklanmayı çok iyi biliyorlardı. Haftalar geçti, kaos büyümeye, insanlar endişelenmeye başladı. Çünkü her geçen gün paranın hiçbir değerinin olmadığı biraz daha anlaşılıyordu. Komşu devletler eski Avusturya-Macaristan banknotunun yerine kendi paralarını çıkarmışlar ve küçücük kalan Avusturya'ya "Kron"un tüm yükü binmişti. Halkın güvensizliğinin ilk işareti olarak madenî para ortadan kayboldu, çünkü bir parçacık bakır ya da nikel, basılmış bir kâğıttan başka bir kıymeti olmayan banknot karşısında bir değer taşıyordu. Gerçi devlet banknot basımını olabildiğince hızlandırmıştı. Mephisto hileleriyle suni olarak artırmaya çalışıyordu, ancak enflasyona yine de yetişemiyordu; böylece her kent, her kasaba ve hatta sonunda her köy kendi "banknotunu" basmaya ve komşu köyün parasını geri çevirmeye başladı, sonrasında ise hiçbir değeri olmayan bu paralar da atılmaya başlandı. Paranın geçirdiği tüm bu evreleri canlı bir şekilde anlatmayı bilen ulusal bir ekonomist, bence bu konuda çok heyecan verici bir roman yazabilirdi, çünkü yaşanan karmaşa gittikçe akıl almaz biçime dönüşüyordu. Kısa bir süre sonra hiç kimse, neyin kaç para olduğunu bilmez hale geldi. Fiyatlar almış başını gidiyordu; bir kutu kibrit, fiyatları zamanında yükseltmiş birinin dükkânında yirmi kat fazlasına satılıyordu, öte yandan kendi halinde saf birinin her şeyden habersiz mallarını önceki günün fiyatına sattığı oluyor

ve dürüstlüğünün ödülü olarak dükkân bir saat içinde boşalıyordu, çünkü o dükkânda malların önceki günün fiyatından satıldığını duyan, diğerine anlatıyor, bunu duyan koşuyor, ihtiyacı olsun ya olmasın satın alınacak ne varsa satın alıyordu. Kırmızı bir süs balığı ya da eski bir teleskop bile "mal" sayılıyor ve herkes para yerine malı tercih ediyordu. En garip şeyler de kira konusunda oluyordu, çünkü hükümet kiracıların lehine (ki bunların sayısı çok fazlaydı), ev sahiplerinin aleyhine her türlü kira artırımını durdurmuştu, öyle ki kısa bir süre sonra Avusturya'da orta büyüklükteki bir evin yıllık kirası, bir öğle yemeğine verilenden daha az olmaya başladı; böylece tüm Avusturya'da insanlar beş ya da on yıl boyunca öyle ya da böyle evlerde kira ödemeden oturdular, çünkü bir süre sonra ev sahiplerinin, kiracıları evden çıkarmaları da yasaklanmıştı. Bu muhteşem kaos nedeniyle durum her hafta gittikçe daha saçma ve ahlakdışı olmaya başlamıştı. Kırk yıl boyunca tasarruf yapan ve vatansever biri olarak parasını savaş tahvillerine yatıranlar dilenir hale geliyor, borcu olanlar ise borçlarından kurtuluyordu. Yiyecek dağılımında dürüst davrananlar aç kalıyor, açgözlülük yapanlar ise karnını fazlasıyla dolduruyordu. Rüşvet veren işini hallediyor, risk alan kazanıyordu. Alışveriş fiyatına uygun satış yapanlar zarar ediyordu; her ihtimali hesap edenler dolandırılıyordu. Paranın böyle erimesinde, uçup gitmesinde hiçbir ölçüt, hiçbir değer yoktu. Tek bir erdem vardı: beceriklilik, kurnazlık, insafsızlık, sömürülmektense başkalarını sömürmek.

Değerler ayaklar altına alınırken Avusturya'daki insanlar da her türlü ölçütü kaybetmişti, öyle ki bazı yabancılar, bizdeki bu bulanık sularda çok iyi avlanabileceklerini anlamışlardı. Üç yıl süren ve gittikçe kötüleşen enflasyon boyunca ülkede istikrarlı olan tek şey, yabancı paraydı. Avusturya kronu eriyip gittiği için herkes İsviçre

frankı, Amerikan doları istiyor, bunu fırsat bilen bir sürü yabancı, can çekişen Avusturya kronunun leşini kemiriyordu. Avusturya adeta yeniden "keşfedilmiş", korkunç bir şekilde "yabancıların akınına" uğramıştı. Viyana'daki tüm oteller bu akbabalarla dolmuştu; bunlar diş fırçasından çiftliğe kadar her şeyi satın alıyordu; bizzat mal sahiplerinden ve antikacılardan dolandırıldıklarını anlamalarına fırsat vermeden tüm koleksiyonları topluyorlardı. İsviçreli sıradan otel görevlileri, Hollandalı stenograflar Ring Caddesi'ndeki lüks otelin kral dairelerinde kalıyorlardı. Ne kadar inanılmaz görünse de, bizzat kendim Salzburg'daki ünlü ve lüks l'Europe Oteli'nin tamamının uzun bir süre işsiz İngilizlere kiralandığına tanık oldum, çünkü İngilizler yüksek miktardaki işsizlik parası sayesinde burada kendi yoksul mahallelerinde olduğundan çok daha ucuz yaşıyorlardı. Taşınabilir olan ne varsa kayboluyordu; gittikçe Avusturya'da ne kadar ucuz yaşanabileceği ve alışveriş yapılacağı haberleri hızla yayılıyordu; İsveç'ten, Fransa'dan yeni, hırslı konuklar geliyor, Viyana'nın içinde, sokaklarda Almancadan çok daha fazla İtalyanca, Fransızca, Türkçe ve Rumence duyuluyordu. Hatta enflasyonun başlangıçta çok ağır ilerlediği Almanya –tabii sonraları bizdeki enflasyonun milyon katına çıktı– bile markını, eriyen krona karşı kullanıyordu. Bir sınır kenti olarak Salzburg her gün yapılan bu yağmayı gözlemlemem için iyi bir fırsattı. Komşu köylerden ve kentlerden yüzlerce, binlerce insan Bavyera'dan küçük kentlere akın ediyordu. Giysilerini burada yaptırıyor, buradaki eczaneleri ve doktorları tercih ediyorlardı, hatta Münih'teki büyük firmalar posta ücretinin düşük olması nedeniyle yabancı ülkelere mektup ve telgraflarını buradan gönderiyorlardı. Sonunda Alman makamları her ihtiyacın Almanya'daki dükkânlar yerine daha ucuz olan Salzburg'dan satın alınmasını önlemek amacıyla

duruma müdahale etti. Bir Alman markı yetmiş Avusturya kronuydu ve gümrükte Avusturya'dan gelen her mala el konuyordu. Fakat el konulamayan bir mal vardı: kişinin "içinde taşıdığı" bira. Böylece Bavyeralı bira düşkünleri her gün borsaya bakıp kronun değer kaybetmesiyle kendi ülkelerinde bir litre biraya verecekleri parayla Avusturya'da beş altı ya da on litre bira içip içmeyeceklerini hesaplıyorlardı. Onlar için bundan daha çekici bir şey olamazdı. Böylece sınır komşusu Freilassing ve Reichenhall'den yığınla insan, çoluk çocuk canlarının çektiği, midelerinin alabileceği kadar çok bira içmek için bu tarafa geçiyordu. Her akşam tren istasyonunda sarhoş, bağırıp çağıran, geğiren ve kusan insanlar adeta sessiz bir tiyatro oyunu oynuyorlardı. Birayı fazla kaçırmış olanlar ise, bagajların taşınmasına yarayan tekerlekli arabalarla, nara atan, şarkı söyleyen insanlarla dolu trene bindiriliyordu. Tabii ki bu neşeli Bavyeralılar korkunç bir rövanşla karşılaşacaklarını bilmiyorlardı. Çünkü Avusturya kronu dengesini bulmaya başladığında ve Alman markı inanılmaz bir şekilde değer kaybettiğinde aynı tren istasyonunda bu kez Avusturyalılar ucuz bira içmek için öbür tarafa gitmeye başladılar, aynı tiyatro tekrarlanıyordu, ancak bu kez aksi yöne doğru. Her iki ülkede yaşanan o büyük enflasyonun tam ortasındaki bu bira savaşı en tuhaf anılarım arasında sayılır, çünkü o yılların çılgın karakterini belki de en canlı, en garip şekilde yansıtan bu bira savaşıydı.

Fakat ne tuhaf, o tarihlerde nasıl geçinmeye, yaşamaya çalıştığımızı hiç hatırlamıyorum. Günlük yaşamın üstesinden gelmek için Avusturya'daki herkes binlerce, on binlerce kronu, sonrasında Almanya'daki insanlar milyonlarca markı nasıl ve nereden çıkarıyordu. Fakat garip ve anlaşılmaz olan şu ki, o kadar para vardı. İnsan koşullara alışıyor, karmaşaya uyum sağlıyordu. Dönemin

Avusturyası'nda bir yumurtaya ödenen parayla eskiden lüks bir otomobil alınabildiğini, sonrasında Almanya'da ise bir yumurtaya dört milyar mark –bu takriben Büyük Berlin'deki tüm evlerin arsa fiyatıydı– ödendiğini duyan o günleri yaşamamış bir yabancı, doğal olarak kadınların saçlarını başlarını yola yola kendilerini sokağa attığını, hiç kimsenin alım gücü olmadığı için dükkânların ıssızlaştığını, tiyatro ve diğer eğlence mekânlarının bomboş olduğunu sanabilir. Fakat inanılmaz gibi gelse de, durum tam tersiydi. Yaşamın devam etmesi konusundaki istek, paranın istikrarsızlığından daha önemliydi. Tüm bu mali karmaşa içinde günlük yaşam hemen hemen hiç pürüzsüz devam ediyordu. Fakat tek tek bireylerin yaşantısında çok şey değişiyordu, zenginler yoksullaşıyordu, çünkü bankalara yatırdıkları paralar, devlet tahvilleri değer kaybedip eriyordu, vurguncular ise zenginleşiyordu. Fakat düzenin tekeri, insanların yazgısına aldırmadan aynı tempoda dönmeye devam ediyor, hiçbir şey olduğu yerde durmuyordu; fırıncı ekmeğini yapıyor, ayakkabıcı çizmesini dikiyor, yazar kitabını yazıyor, çiftçi tarlasını sürüyor, trenler yollarına devam ediyor, gazete her sabah aynı saatte kapı önüne bırakılıyor, özellikle eğlence yerleri, barlar, tiyatrolar dolup taşıyordu. Çünkü bir zamanlar en istikrarlı şey olan paranın her gün değer kaybetmesi gibi hiç beklenmedik şeyin olmasıyla, insanlar hayatın gerçek değerlerinin –iş, sevgi, dostluk, sanat, doğa– kıymetini çok daha iyi anlamış ve tüm ulus felaketin tam ortasında hiç olmadığı kadar yoğun ve heyecanlı yaşamaya başlamıştı; gençler dağlarda uzun yürüyüşler yapıyor, güneşten bronzlaşmış eve dönüyordu, dans lokallerinde gecenin ilerleyen saatlerine kadar müzik çalıyor, her yerde yeni fabrikalar kuruluyor, mağazalar açılıyordu. Ben şahsen o yıllarda olduğu kadar yoğun yaşadığımı ve çalıştığımı anımsamıyorum. Daha önce

önemli gördüğümüz şey, şimdi daha çok önem kazanıyordu; sanatı o kargaşa yıllarında olduğu kadar çok sevmemiştik daha önce, çünkü paranın ihanetini gördükten sonra sadece içimizdeki sonsuzluğun gerçek ve tek şey olduğunu anlamıştık.

Örneğin o en sıkıntılı günlerde izlediğim operaları unutamam. Yarı aydınlık sokaklarda el yordamıyla yürürdük, kömür kıt olduğu için sokak lambaları kısıtlı yanardı, tiyatroda en ucuz yer için bir deste banknot öderdik, oysa eskiden aynı parayla lüks bir locanın yıllık aboneliği karşılanırdı. Paltomuzu çıkarmadan otururduk, çünkü salon ısıtılmazdı, ısınmak için birbirimize sokulurduk, eskiden üniformalı beyler ve şık tuvaletli bayanlarla ışıldayan salon ne kadar hüzünlü ve renksizdi! Para değer kaybetmeye devam ederse ve kömür alımı aksarsa bir hafta sonra operada oyunun sahnelenip sahnelenmeyeceğini hiç kimse bilemezdi; İmparatorluk döneminde lüks ve görkemli olan bu binada her şey iki kat daha çaresiz bir haldeydi. Nota sehpasının arkasında oturan filarmoni orkestrasının müzisyenleri eski ve yıpranmış fraklarının içinde zayıf, bitkin ve her türlü yoksunluktan tükenmiş görünürlerdi, hayaletler evine dönmüş binada bizler de birer hayaletten farksızdık. Derken orkestra şefi değneğini kaldırıp perde iki yana açıldığında eşsiz bir şölen başlardı. Her sanatçı, her müzisyen verebileceğinin en mükemmelini verirdi, çünkü hepsi de bu çok sevilen salonda belki de o gece son kez sahne aldığını geçirirdi aklından. Bizler ise daha önce hiç olmadığı kadar kendimizi vererek dinlerdik onları, çünkü bunun belki de izlediğimiz son gösteri olduğunu düşünürdük. Hepimiz, binlercemiz, yüz binlercemiz aynı şekilde yaşardık; batmamıza bir karış kaldığı o haftalarda, aylarda ve yıllarda herkes tüm gücünü ortaya koyardı. Var olmanın, hayatta kalmanın söz konusu olduğu o tarihlerdeki

kadar güçlü bir yaşama isteğini yaşamım boyunca ne kendimde ne de başka bir ulusta gördüm.

Buna ve her şeye rağmen talan edilmiş, yoksul ve mutsuz Avusturya'nın o tarihlerde nasıl da ayakta kalabildiğini bugün herhangi birine anlatmakta sıkıntı çekerim. Sağında Bavyera'da Komünist Sovyetler Cumhuriyeti kurulmuştu, solunda Macaristan, Bela Kun yönetiminde Bolşevik olmuştu, bugün bile hâlâ devrimin nasıl olup da Avusturya'ya sıçramadığına şaşarım. Patlama için hiçbir şey eksik değildi. Eve dönmüş askerler, yırtık pırtık giysiler içinde yarı aç, yarı tok sokaklarda dolanıyor, savaş ve enflasyondan çıkar sağlayanların arsız lüksüne öfkeyle bakıyorlardı. Kışlalarda bir tabur "kızıl muhafız kıtası" ateşe hazır bekliyordu ve hiçbir karşıt örgütlenme yoktu. İki yüz kararlı erkek o tarihlerde Viyana'yı ve tüm Avusturya'yı avucunun içine alabilirdi. Fakat ciddi hiçbir şey olmadı. Sadece tek bir defa disiplinsiz bir grup darbeye kalkıştıysa da, bu deneme dört beş düzine silahlı polis tarafından kolayca bastırıldı. Böylece mucize gerçek oldu, güç kaynakları olan fabrikalarının, kömür ocaklarının, petrol yataklarının elinden alınmasına, yağma edilmesine, parasının değer kaybetmesine ve çığ gibi düşmesine rağmen bu ülke ayakta kalabilmiş, varlık göstermiş ve direnebilmişti – kim bilir belki zayıf olduğu için, halkı savaşamayacak kadar güçsüz ve aç olduğu için ya da belki de o gizemli, Avusturya'ya has gücü sayesinde, doğuştan var olan uzlaşma ruhu sayesinde, çünkü iki büyük parti olan Sosyal Demokratlar ve Hıristiyan Sosyalistler bile aralarındaki büyük görüş ayrılığına rağmen bu zor dönemde ortak bir yönetim kurmak için birleşmişlerdi. Her iki taraf da, tüm Avrupa'yı beraberinde sürükleyecek bir felaketi önlemek için karşılıklı ödünler veriyordu. Yavaş yavaş ilişkiler düzene girmeye, sağlamlaşmaya başladı ve sonunda herkesi şaşırtan ve imkânsız

görünen şey gerçekleşti: Yerle bir edilmiş bu ülke ayakta kalmayı başardı, hatta ileride Hitler gelip bu sadık, fedakâr ve her türlü yoksunluğa göğüs germesini bilen cesur halkın ruhunu ele geçirmeye çalıştığında bile, bağımsızlığı için mücadele isteğini kaybetmeyecekti.

Fakat bu radikal çöküş sadece dış görünüşte ve politik anlamda önlenebilmişti; içte ise savaş sonrasının ilk yıllarında inanılmaz bir devrim gerçekleşti. Ordularla birlikte bir şeyler daha yerle bir olmuş, yok edilmişti, o da aşırı alçakgönüllü yetiştirilmiş olan bizim kuşağın, ülkeyi yönetenlerin yanılmazlığına duyduğu inançtı. Fakat "son askeri ve atına kadar" savaşmaya ant içmiş, nemli ve sisli bir gecede ülkesini terk etmiş imparatorlarını ya da komutanlarını ya da politikacılarını ya da sürekli savaşı ve zaferi, yokluğu ve ölümü öven şairlerini sevmeye, hayranlık duymaya devam etmeleri beklenebilir miydi Almanlardan? İşte şimdi barut dumanı ülkenin üzerine çökünce, dehşetin yüzü ortaya çıkıyor, savaşın her yeri çöle çevirdiği görülüyordu. Dört yıl boyunca cinayeti ve yağmayı kahramanlık ve savaş ganimeti olarak savunmuş bir ahlak anlayışı hâlâ nasıl kutsal sayılabilirdi ki? Vatandaşlarına olan sorumlulukların zor olanlarını yerine getirmeyen, yok sayan bir devlet, halkını, verdiği sözlere nasıl inandırabilirdi? İşte yine bu insanlar, kendilerini görmüş geçirmiş sanan o bildik çevre, barışı yüzlerine gözlerine bulaştırarak savaşta yaptıkları o çılgınlığı kat ve kat aşmıştı. Bugün artık herkes –sayıları çok az olan bizler ise çok önceden– bu barışın, manevi bir atılımda bulunmak için tarihin bize sunduğu belki de en büyük fırsat olduğunu biliyordu. Wilson bunu anlamış, geniş vizyonuyla gerçek ve sürekli bir dünya barışının planını çizmişti. Fakat eski generaller, eski devlet adamları ve eski çıkarcılar bu planı parça parça edip değersiz bir kâğıt durumuna düşürmüşlerdi. Bu savaşın son savaş olacağına dair verilen kutsal

sözler, kimi düş kırıklığına uğramış, kimi tükenmiş, kimi çaresiz olan askerlere son bir güç vermiş olan kutsal sözler, o eski, korkunç taktikleriyle kapalı kapılar ardında gizli anlaşmalar, görüşmeler yapan ve Wilson'un olgun, insancıl taleplerini bastırmayı başaran silah fabrikatörlerinin çıkarlarına ve politikacıların kudurgan oyunlarına hayasızca kurban edilmişti. Dünya gözlerini açabildiği ölçüde aldatıldığını görmüştü. Çocuklarını kurban eden anneler aldatılmıştı, evlerine dilenci gibi dönen askerler aldatılmıştı, vatanperverce savaş tahvili alanlar aldatılmıştı, devletin verdiği sözlere inanan herkes aldatılmıştı; yeni ve daha iyi bir dünya düzenine inanan bizler aldatılmıştık. Varlığımızı, mutluluğumuzu, zamanımızı ve sahip olduğumuz her şeyi kumar masasına yatıran o eski oyunun aynı ya da yeni, gözü kara insanlar tarafından tekrar başlatıldığını görüyorduk. Tüm bir genç kuşağın, önce zaferi, sonra da barışı elinden kaçıran babalarına öfkeyle ve aşağılayarak bakmasına şaşmamak gerekir. Yaptıkları her şeyi kötü yapan, olacakları tahmin edemeyen ve her şeyi yanlış hesaplayan onlar değil miydi? Yeni kuşakta saygının her biçiminin yok olması anlaşılır şey değil miydi? Tüm yeni kuşak anne-babasına, politikacılara, öğretmenlerine artık inanmıyordu; devletin verdiği her karar, yaptığı her açıklama kuşkuyla karşılanıyordu. Savaş sonrasının kuşağı, o güne kadar geçerli olan her şeyden bir silkinişte kendini kurtarıyor ve her türlü geleneğe sırt çeviriyordu, yazgısını eline almaya, geçmişten kopmaya, bir sıçrayışta geleceğe ulaşmaya kararlıydı. Yaşamın her alanında yepyeni bir dünya, yepyeni bir düzen onlarla başlayacaktı; doğal olarak her şey aşırı bir abartıyla başladı. Kendileriyle yaşıt olmayan herkese ve her şeye bitmiş gözüyle bakıyorlardı. Daha önce olduğu gibi aileleriyle seyahat etmek yerine, on bir on iki yaşındaki çocuklar örgütlenmiş ve cinsel konularda bilgili olarak sürüler ha-

linde "Göçmen Kuşları" gibi ülkeyi baştan başa geziyor, İtalya ve Kuzey Denizi'ne kadar gidiyordu. Okullarda Rus örnekleri gibi öğrenci komiteleri kuruluyor, bu komiteler öğretmenleri kontrol altında tutuyor, "müfredatı" yerle bir ediyordu, çünkü onlara göre çocuklar sadece istedikleri şeyleri öğrenmeliydi. Geçerli olan her şeye sadece başkaldırmak istedikleri için isyan ediyorlardı, hatta doğa kurallarını hiçe sayıp cinsler arasındaki kutupluluğa karşı çıkıyorlardı. Kız çocukları saçlarını kısacık kestiriyorlardı, öyle ki onları erkek çocuklardan ayırmak güç oluyordu, genç erkekler ise daha kız gibi görünmek için sakal ve bıyıklarını tıraş ediyordu. Homoseksüellik ve lezbiyenlik içten geldiği için değil, geleneksel, bildik, normal sevişme biçimlerine karşı çıkmak istenildiğinden moda oluyordu. Yaşamın her biçimi radikal ve devrimci olmak zorundaydı, tabii ki sanat da. Yeni resim anlayışı, Rembrandt, Holbein ve Velasquez'in yapıtlarını modası geçmiş olarak nitelendiriyor, en çılgın kübik ve gerçeküstü deneyimler başlıyordu. Anlaşılır olan her şey, her yerde dışlanıyordu, müzikte melodi, portrelerdeki benzerlik, dildeki anlaşılırlık, "der, die, das" artikelleri kalkıyor, cümle yapısı alaşağı ediliyor, telgraf tarzı "sert" ve "cüretkâr', ünlem işaretleriyle dolu yazı tercih ediliyordu. Ayrıca aktif olmayan, politik kuramlar ortaya koymayan edebiyat çöpe atılıyordu. Müzikte ısrarla yeni sesler aranıyor, ölçüler bölünüyor, mimaride evlerin içi dışına çevriliyor, dansta valsın yerini Küba ve zenci figürleri alıyor, modada çıplaklık vurgulanarak sürekli tuhaflıklar yaratılıyor, tiyatroda "Hamlet" frak giyiyor, tiyatro oyunlarında gerilim ve heyecan doruğa çıkıyordu. Yapılmış, bitmiş ve olmuş her şeyi tek bir sıçrayışla geçmek için her alanda en çılgın denemelerin yapıldığı bir döneme giriliyordu; bir insan ne kadar gençse, ne kadar az şey öğrendiyse geleneklere o kadar az bağlı olacağından, o kadar çok talep görüyordu

– sonunda genç kuşak, anne ve babalarının dünyasından çılgınca intikamını alıyordu. Fakat bu adeta karnaval gibi karmaşıklığın ortasında bana en trajikomik gelen, eski kuşaktan birçok entelektüelin geride kalmaktan, "gündemde olamamaktan" korkup umutsuzca ve alelacele yapay bir şekilde kendilerini allayıp pulladıklarını ve hiç çekinmeden dolambaçlı yollardan, topallaya topallaya ve beceriksizce diğerlerinin peşinden gittiğini görmekti. Kendi halinde, sade, sakallarına ak düşmüş akademi profesörleri bir zamanlar yaptıkları ve şimdilerde alıcı bulmayan "natürmort" resimlerini zarlar ve küplerle sembolik olarak süslüyorlardı, çünkü genç yöneticiler (şimdilerde her yerde gençler tercih ediliyordu, en genç en tercih edilendi) aşırı "klasik" olarak gördükleri resimleri galerilerden kaldırıp depoya koyuyordu. Onyıllarca düzgün, anlaşılır bir Almancayla yazan yazarlar, yeni modaya uyarak cümlelerini parçalıyor, "eylemciye" dönüşüyorlardı. Rahatına düşkün Prusyalı yüksek memurlar kürsülerde Karl Marx'ı okutuyor, yaşlı saray balerinleri yarı çıplak giysiler içinde orasını burasını burkarak Beethoven'ın *Appassionata*'sını[1] ve Schönberg'in[2] *Aydınlık Gece*'sini[3] oynuyorlardı. Yaşlılar her yerde son modayı çılgınca takip ediyordu; birdenbire tek bir hırs ortaya çıkmıştı, "genç olmak", dünkünden daha aktüel olanı, onun da aktüelini, daha radikal olanı, şimdiye kadar hiç var olmamış bir şeyi birdenbire bulup çıkarmak tek amaçtı.

Paranın değer kaybetmesiyle Avusturya ve Almanya'da diğer tüm değerlerin hızla inişe geçtiği o yıllar nasıl

1. Felemenk kökenli Alman besteci Beethoven'ın (1770-1827) *Opus 57 Fa Minör Piyano Sonatı*. (Ç.N.)

2. Arnold Schönberg (Franz Walter; 1874-1951): Avusturya doğumlu, Yahudi asıllı Amerikalı besteci. (Ç.N.)

3. Özgün adı *Verklörte Nacht*. (Ç.N.)

da vahşi, anarşist ve inanılmaz bir dönemdi. Coşkuyla kendinden geçişin, inanılmaz yalanların olduğu, sabırsızlığın ve fanatizmin eşi benzeri görülmemiş karışımının olduğu bir dönemdi. Olağan ve kontroldışı, tuhaf, garip olan her şey altın çağını yaşıyordu: teosofi, okültizm, spiritizm, uyurgezerlik, antroposofi, el okuma, grafoloji, Hint yoga öğretisi ve mistiklik yayılmıştı. O güne kadar bilinen heyecanın üstündeki yeni heyecanlar, morfin, kokain ve eroin her türlü uyuşturucu yaygınlaşıyor, tiyatro sahnelerinde ensest ilişki, baba katili gibi konular ilgi çekiyor, politikada ise komünizm ve faşizm yegâne konu haline geliyordu; buna karşın normal ve ölçülü olan her şey dışlanıyordu. Fakat bu karmaşa dönemini kendi yaşamımda da, sanatın gelişiminde de aramak istemiyorum. Başlangıçta ölçüsüzce ileri atılan her düşünce devrimi gibi, bu da gelenek kokan havayı temizlemiş, yılların gerilimi boşaltılmış ve her şeye rağmen pervasız deneyimlerinden önemli mesajlar bırakmıştı geride. Aşırılıklarına ne kadar yabancı kalsak da, onları kınamaya ve kibirle reddetmeye hakkımız yoktu, çünkü bu yeni kuşak aslında bizim kuşağımızın fazla dikkatli ve sessiz olduğu için kaçırdığı şeyleri aşırı telaşla ve sabırsızca da olsa düzeltmek istiyordu. Savaş sonrası dönemin, savaş öncesi dönemden farklı olması konusundaki içgüdülerinde tamamen haklıydılar; yeni bir dönemi, daha iyi bir dünyayı önceki kuşaktan olan bizler de savaştan önce ve savaş sırasında istememiş miydik? Kuşkusuz bir önceki kuşaktan olan bizler, dünyanın tehlikeli bir şekilde yeni bir politikaya geçişi karşısında vakit kaybetmeden uluslararası bir örgüt kurmayı beceremiştik. Gerçi daha barış görüşmeleri devam ederken *Le Feu* adlı romanıyla tüm dünyada ünlenen Henri Barbusse Avrupa'daki tüm aydınları bir uzlaşma çerçevesinde birleştirmeyi denemişti. Tüm ulusların yazarlarını, sanatçılarını bir ant çev-

resinde toplaması planlanan ve adının "Clarté" olması düşünülen bu grup, gelecekte ulusların birbirlerini kışkırtmalarına engel olacaktı. Barbusse, bana ve René Schickele'ye Alman grubunun yönetimini, yani görevin en zor kısmını vermişti, çünkü Almanya'da Versailles Barış Antlaşması'na duyulan öfke henüz dinmemişti. Ren, Saar bölgeleri ve Mainz Brückenkopf henüz işgal birlikleriyle dolu iken Almanları milliyetçiliğin üstünde düşünmeye ikna etmek çok zordu. Yine Barbusse bizi yarı yolda bırakmasaydı Galsworthy'nin[1] yıllar sonra birlikte gerçekleştirdiği gibi PEN-Kulüp'e benzer bir örgüt kurulabilirdi. Ne yazık ki Rusya'ya yaptığı bir yolculuk sırasında büyük kitlelerin şahsına gösterdiği büyük bir coşku ve hayranlıkla karşılaşan Barbusse, burjuva devletlerin ve demokrasilerin gerçek bir uluslararası dünya kardeşliği oluşturma yeteneğinden yoksun olduğuna ve uluslararası dünya kardeşliğinin yalnızca komünizmde mümkün olacağına inanmıştı. Barbusse "Clarté"yi fark ettirmeden bir sınıf kavgası aracı yapmaya kalktığında, her türlü radikalizmin bizim kanadı zayıflatacağını bilen bizler, buna karşı çıktık. Böylece aslında çok önemli olan bir proje daha yolun başında çökmüş oldu. Düşünce özgürlüğü için verdiğimiz mücadeleyi, kişisel özgürlüğümüz ve bağımsızlığımıza duyduğumuz aşırı sevgi yüzünden bir kez daha kaybetmiştik.

Böylece yapacak tek bir şey kalmıştı: sessizce kendi dünyamıza çekilip işimizi yapmak. Dışavurumcular ve –deyiş yerindeyse– aşırıcılar için otuz altı yaşındaki ben, onları maymun gibi taklit etmeye yanaşmadığım için yaşlı kuşaktan, soyu tükenmiş bir kuşaktan sayılıyordum. Eskiden yazdığım hiçbir çalışmamı beğenmiyordum ar-

1. John Galsworthy (1867-1933): İngiliz yazar. (Ç.N.)

tık, "estetikçi" dönemimde yazdığım kitaplardan hiçbirini yeniden bastırmıyordum. Bu, yeniden başlamak ve tüm bu "izm"in sabırsız dalgaları geçinceye kadar beklemek demekti. İşte bu vazgeçiş dönemimde kişisel hırsımın olmayışı çok işime yaradı ve o yıllar bir şeylerle meşgul olmak için "Dünya Fikir Mimarları" başlıklı dizime başladım, "Amok Koşucusu" ve "Meçhul Bir Kadının Mektubu"[1] başlıklı novellalarımı çok dingin bir ruh haliyle yazdım. İçinde yaşadığım ülke, dünya, yavaş yavaş bir düzen oluşturmaya başlamıştı, benim de artık tereddüt etmemem gerekiyordu; başladığım her şeyin bana "anlık" gibi geldiği dönem bitmişti. Ömrün yarısına gelmiş, boş sözler verecek yaşı geçmiştim; şimdi artık verdiğim sözleri yerine getirme ve kendimi kanıtlama ya da her şeyden ve kendimden vazgeçme zamanıydı.

1. Özgün adları *Der Amokläufer* ve *Brief einer Unbekannten*. (Ç.N.)

Yeni ufuklara

Avusturya'nın savaştan sonraki üç zor yılını, 1919, 1920 ve 1921 yıllarını kendimi Salzburg'a gömerek geçirmiş ve dünyayı tekrar görebilme umudunu kaybetmiştim. Savaş sonrasında gelen çöküş, yabancı ülkelerde her Alman'a ya da Almanca yazan yazarlara duyulan nefret, paramızın değer kaybından doğan felaket bundan böyle ülkenin dar sınırları içinde yaşamaya mahkûm olacağımızı düşündürmüştü. Fakat her şey tahmin edilenden daha iyi gelişti. İnsanların yine karnı doyuyordu. Rahatsız edilmeden masasında çalışabiliyordu. Hiçbir yer yağmalanmıyordu, isyan, ayaklanma olmamıştı. İnsan yaşadığını, gücünü hissediyordu. Gençlik yıllarında olduğu gibi yine uzaklara açılmak nasıl olurdu acaba?

Yine de çok uzun bir yolculuğu düşünmek için henüz erkendi. Fakat İtalya pek uzak değildi, sadece sekiz ya da on saat uzaklıktaydı. Gitsem mi ki, diye geçirdim aklımdan. Orada biz Avusturyalıları "ezeli düşman" olarak görüyorlardı, bizler öyle düşünmüyorduk. Düşmanca davranışlara maruz kalmaya, eski dostları nahoş bir duruma düşmemeleri için görmezlikten gelmeye değer miydi? Sonunda cesaretimi toplayıp bir öğleüzeri sınırı geçtim.

Akşamleyin Verona'ya vardım ve bir otele gittim. Kayıt formuna adımı yazdım; otel görevlisi formda milli-

yeti sütunundaki *"Austriaco"* sözcüğünü okuyunca şaşırdı. *"Lei é Austriaco?"*[1] diye sordu. Beni kapı dışarı mı edecek, diye geçirdim aklımdan. Fakat sorusunu evet diye yanıtladığımda, neredeyse bir sevinç çığlığı attı: *"Ah, che piacere! Finalmente!"*[2] Bu selam, savaş sırasında hissettiğimiz duyguların, tüm o nefret propagandası ve kışkırtmaların sadece kısa süreli bir öfke ve çılgınlığa neden olduğunun, ama Avrupa'daki büyük kitlelere yayılmadığının bir teyidiydi. On beş dakika sonra çalışkan görevli odama kadar gelip bir eksiğim olup olmadığına baktı. Coşkuyla İtalyancamı övdü. Giderken iki dost gibi el sıkıştık.

Ertesi gün Milano'daydım, katedrali gördüm ve dehlizleri dolaştım. İtalyan müziğini, o sevilen melodisini duymak, caddelerde, sokaklarda kendini rahat hissetmek ve yabancılığı bildik bir şey olarak duyumsamak insana iyi geliyordu. Dolaşırken büyük bir binanın önünde *Corriera della Sera*[3] tabelasını gördüm. Birden eski bir arkadaşım olan G.A. Borgese'nin buranın yazı işlerinde yönetici pozisyonunda çalıştığını anımsadım. Borgese ile Kont Keyserling ve Benno Geiger'nin[4] de olduğu bir grup içinde Berlin ve Viyana'da fikir alışverişi yaptığımız birkaç hoş akşam geçirmiştim. İtalya'nın en iyi ve en tutkulu yazarlarından biri olan Borgese'nin gençler üzerinde inanılmaz bir etkisi vardı ve *Genç Werther'in Acıları*'nın çevirmeni, Alman felsefesinin ateşli bir hayranı olmasına karşın, savaş sırasında Almanya ve Avusturya'ya karşı sert bir tutum almış, çok sonra yolunu ayırdığı Mussolini ile omuz omuza savaşı desteklemişti. Eski bir dostu karşı tarafta ve müdahaleci olarak görmek, savaş yılları bo-

1. (İt.) Avusturyalı mısınız? (Ç.N.)
2. (İt.) Ah nasıl da memnun oldum! Nihayet! (Ç.N.)
3. İtalya'nın en ünlü gazetesi. (Ç.N.)
4. Benno Geiger (1882-1965): Avusturyalı yazar, şair ve sanat tarihçisi. (Ç.N.)

yunca bana çok dokunmuştu; böyle bir "düşmanı" görmeyi çok istiyordum. Ancak beni reddetmesine fırsat vermemek için üzerine kaldığım otelin adresini yazıp kartvizitimi bıraktım. Fakat daha merdivenleri inmemiştim ki, biri koşarak arkamdan yetişti, sevinçten parlayan canlı yüzün sahibi Borgese'ydi; Beş dakika sonra eskiden olduğu gibi, hatta daha samimi, dostça bir sohbete dalmıştık. O da bu savaştan çok şey öğrenmişti ve farklı kıyılardan olmamıza rağmen hiç olmadığı kadar birbirimize yakınlaşmıştık.

Her yerde böyle oluyordu. Floransa'da caddede yürürken birden karşıma çıkan eski bir dostum, ressam Albert Stringa üzerime öyle bir atlayıp beni öyle bir kucakladı ki, onu tanımayan ve yanımda duran eşim, bu sakallı yabancının beni öldürmeye çalıştığını sandı. Her şey eskisi gibiydi, hayır, hatta daha içten, daha samimiydi. Derin bir nefes aldım. Savaş toprağa gömülmüştü, savaş geçmişte kalmış, bitmişti.

Fakat hayır, savaş geçmişte kalmamıştı. Bizler farkında olmadığımız için öyle sanıyorduk. Hepimiz iyimser düşündüğümüz için sadece kendimizi kandırıyorduk ve kendimiz öyle düşündüğümüz için dünyanın da bizimle aynı görüşte olduğunu sanıyorduk. Fakat böyle yanıldığımız için utanmamıza gerek yok, çünkü o yıllarda tıpkı bizim gibi aldatıcı konjonktürü iyileşme, yorgunluğu memnuniyet sanıp yanılan politikacıların, ekonomistlerin ve bankacıların sayısı hiç de azımsanacak gibi değildi. Gerçekte savaş sadece yön değiştirmiş, uluslararası alandan sosyal alana kaymıştı. Daha ilk günlerde arkasındaki derin anlamı çok sonra kavrayabildiğim bir olaya tanık olmuştum. O tarihlerde bizlerin Avusturya'da İtalyan politikası hakkında bildiği tek şey, savaştan sonra İtalya'da keskin sosyalist ve hatta Bolşevik eğilimlerin baş gösterdiği idi. Her duvarda kömür ya da tebeşirle ve

düzgün olmayan bir yazıyla "Viva Lenin" yazıyordu. Ayrıca Mussolini adlı sosyalist bir liderin, partiden ayrılıp karşıt görüşten bir gruba gittiğini duymuştuk. Fakat bu tür haberleri büyük bir kayıtsızlıkla karşılıyorduk. Böyle küçük grupların ne önemi olabilirdi ki? O tarihlerde hemen her ülkede böyle gruplaşmalar oluyordu; Baltık'ta partizan gruplar yürüyüş yapıyor, Ren ve Bavyera bölgelerinde ayrılıkçı gruplar oluşuyor, her yerde gösteriler yapılıyor, isyanlar çıkıyor ve her defasında bastırılıyordu. Hiç kimse Garibaldi'cilerin[1] kırmızı gömleği yerine, kara gömlekler giyen bu "Faşistlerin" Avrupa'nın gelecekteki gelişiminde önemli bir rol oynayacağını düşünemezdi.

Fakat Venedik'e geldiğimde bu "faşist" sözcüğünün ne anlama geldiğinin farkına vardım. Öğleden sonra Milano'dan çok sevilen kent Venedik'teydim. Etrafta hamal yoktu, gondol yoktu, işçiler ve istasyon memurları, elleri ceplerinde miskin miskin duruyorlardı. Epeyi ağır iki valizimi güçlükle taşırken yardım istercesine etrafıma baktım ve gördüğüm yaşlıca bir beye, bir hamal nerede bulabilirim, diye sordum. "Kötü bir günde geldiniz," diye cevap verdi adam üzgün bir şekilde. "Fakat şu sıralar böyle kötü günlerimiz çok sık oluyor. Yine genel grev var." Neden grev yapıldığını bilmiyordum, sormadım da. Bizler Avusturya'da bu tip şeylere çok alışıktık, bizde de sosyal demokratlar doğru dürüst yararlanmayı bilmedikleri için felaketlerine yol açan bu şiddetli çözümü sıkça kullanırlardı. Valizlerimi güçlükle taşımaya devam ettim, derken arka kanallardan bir gondolcu gizlice ve telaşla bana işaret etti, valizlerimi elimden aldı. Yarım saat sonra grev kırıcısına yumruklarını kaldırmış grevcilerin önünden geçip otele geldik. Eski bir alışkanlıkla hemen

1. Guiseppe Garibaldi (1807-1882): 19. yüzyılda İtalya Birliği'ni kuran İtalyan milliyetçi. Avusturya İmparatorluğu'na karşı çıkmıştır. (Ç.N.)

San Marco Meydanı'na gittim. Dikkat çekecek kadar boştu. Dükkânların çoğunun kepenkleri inikti, kafelerde kimseler yoktu, sadece işçilerin oluşturduğu büyük bir kalabalık, küçük gruplar halinde toplanmış, önemli bir şey bekler gibi görünüyordu. Ben de onlarla birlikte beklemeye başladım. Bir anda beklenen oldu. Yan sokaktan bir grup genç bize doğru yürümeye başladı, daha doğrusu hızlı hızlı ve uygun adımlarla üzerimize geliyordu. Düzenli bir kıta oluşturmuşlardı, sözlerini anlamadığım bir marş söylüyorlardı – sonradan bunun *Giovinezza*[1] olduğunu öğrendim. Sayıca kendilerinden yüz kat daha fazla kalabalığın üzerlerine atlamasına fırsat vermeden ellerindeki sopaları havaya kaldırarak hızla geçip gittiler. Örgütlenmiş bu küçük grubun cüretkâr ve gerçekten cesur yürüyüşü öyle hızlı olmuştu ki, geride kalanlar bu meydan okumanın farkına vardıklarında grup çoktan gözden kaybolmuştu. Öfkeyle bir araya gelip yumruklarını havaya kaldırdılar, fakat çok geçti. Küçük saldırı grubuna yetişmek imkânsızdı.

Görebildiğimiz izlenimler her zaman inandırıcı olur. İlk kez o gün, bir söylenti gibi gelen, benim hiç tanımadığım faşizmin gerçek bir şey olduğunu, çok iyi kumanda edildiğini, kararlı ve cesur gençleri kendine çektiğini gördüm. O günden sonra bu gençleri "kiralık çete" diyerek aşağılayan ve omuz silken ve Fra Diavolo'larını[2] alaya alan Floransa ve Roma'daki arkadaşlarımın görüşüne katılmadım. Merakımdan *Popolo d'Italia*'nın[3] birkaç sayısını aldım. Mussolini'nin sert ve kısa cümlelerden oluşan üslubunda San Marco Meydanı'nda gördüğüm sal-

1. (İt.) Gençlik. Mussolini ve taraftarı siyah gömleklilerin marşı. (Ç.N.)

2. (İt.) Şeytanın kardeşi. 18. yüzyılda Sicilya'yı kasıp kavuran Michele Pezza'ya verilen ad. (Y.N.)

3. Sağ görüşlü bir İtalyan gazetesi. (Ç.N.)

dırgan gençlerin kararlılığını fark ettim. Doğal olarak o gün, bu çatışmanın bir yıl sonra alacağı biçimi kestirmem imkânsızdı. Fakat burada ya da her yerde bir çatışmanın çıkabileceğini, barış dediğimiz şeyin, aslında barış olmadığını o an anlamıştım.

Bu benim için ilk uyarıydı, dış yüzeyinde sakin, dingin görünen Avrupamızın altında tehlikeli akıntıların olduğunu fark etmiştim. İkinci uyarı gecikmedi. Seyahatten aldığım zevkle o yaz Almanya'nın Kuzey Denizi kıyısındaki Westerland'a gitmeye karar verdim. O tarihlerde bir Avusturyalı için Almanya'ya seyahat etmek her şeyin iyiye gideceğine dair inancı güçlendiren bir şeydi hâlâ. Alman markı bizim tükenmiş kronumuza karşı değerini iyi korumuştu ve ekonomi iyiye gidiyordu. Trenler dakikti, oteller temiz ve pırıl pırıldı, demiryolunun sağında, solunda, her yerde yeni evler, yeni fabrikalar yükseliyordu, savaştan önce nefret edilen, karmaşa döneminde ise değeri yeniden keşfedilen o kusursuz ve sessiz düzen her yere hâkimdi. Ancak yine de havada belli bir gerilim vardı, çünkü tüm ülke, Almanya'nın bir zamanlar düşman olduğu güçlerin yanında eşit olarak yer alacağı Cenova ve Rapallo'da yapılacak görüşmelerde savaş tazminatının düşürüleceğini ya da en azından gerçek bir uzlaşma için somut adımlar atılacağını ümit ediyordu. Avrupa tarihinin bu en önemli görüşmelerinin yöneticisi, benim eski dostum Rathenau'dan başkası değildi. O, müthiş organizasyon yeteneğini daha savaş döneminde yken çok iyi kanıtlamıştı. Savaşın daha ilk saatlerinde Alman ekonomisinin en zayıf noktasının hammadde olduğunu ve alacağı öldürücü darbenin buradan geleceğini tahmin etmişti, bu nedenle vakit geçirmeden tüm ekonomiyi merkezîleştirmişti. Savaştan sonra müttefiklerin karşısına en akıllı, en deneyimli birini Alman dışişleri bakanı olarak çıkarmak gerektiğinde, tabii ki o seçildi.

Çağın yazgısına biçim vermekte olan bir adamı rahatsız ederim düşüncesiyle biraz tereddüt etsem de, Berlin'e geldiğimde ona telefon ettim."Evet çok zor," dedi bana telefonda, "şu sıralar dostlukları da görevime kurban etmek zorundayım." Fakat her dakikayı değerlendirme konusundaki o müthiş yeteneği sayesinde buluşmamız için bir fırsat yarattı. Bazı büyükelçiliklere birkaç kartvizit bırakmak için Grünewald'dan arabayla yarım saat dolaşması gerekiyormuş, bu nedenle ona uğramamı ve bu yarım saat içinde arabada sohbet edebileceğimizi söyledi. Gerçekten de konsantrasyon ve bir konudan diğerine geçebilme yeteneği o kadar güçlüydü ki, ister arabada, ister trende olsun, tıpkı çalışma odasında olduğu gibi derin konularda ayrıntılı konuşabiliyordu. Bu önerisini kaçırmak istemedim, politika dışından biriyle, eski bir dostla konuşmak sanırım ona da iyi gelecekti. Uzun bir konuşma oldu, şahsen biraz kibirli olan Rathenau'nun, Alman dışişleri makamını kabul ederken içinin pek rahat olmadığını, bu göreve atanmak için hırs ve sabırsızlık göstermediğini söyleyebilirim. Rathenau, bu görevin geçici ve çözümsüz olduğunu, dörtte bir başarı sağlanabileceğini, bazı önemsiz haklar verileceğini, gerçek bir barışın, uzlaşmanın henüz mümkün olmadığını söyledi. "On yıl sonra belki, o da sadece bizim değil, herkesin kötü durumda olması koşuluyla. Öncelikle diplomasinin yaşlı kuşaktan temizlenmesi, generallerin sessiz birer anıt gibi arka planda kalması gerekir." Rathenau Yahudi olduğu için sorumluluğunun iki kat daha fazla olduğunun bilincindeydi. Bir adamın bu kadar çok kuşku ve iç huzursuzlukla göreve geldiği tarihte çok enderdir. Rathenau bu görevin güçlüklerini kendisinin değil de, zamanın çözebileceğini ve bunun kendisi için tehlikeli olabileceğini biliyordu. Ludendorff'un nahoş ateşkes sorumluluğunu üstlenmekten kaçınıp gizlice yurtdışına kaçmasının ardın-

dan bu görevi üstlenen Erzberger'in[1] öldürülmesinden sonra Rathenau, uzlaşma için mücadele eden biri olarak benzer bir kaderin kendisini beklediğinden emindi. Fakat evli değildi, çocukları yoktu ve çok yalnız biri olduğu için de böyle bir tehlikeden korkması için bir neden göremiyordu; kendisine dikkat etmesini söyleyecek cesareti bulamadım. Rathenau'nun Rapallo'da mevcut koşullar altında mümkün olanın en iyisini başardığı bugün tarihî bir gerçektir. En basit, en küçük, en uygun anı kavrayabilme konusundaki o eşsiz yeteneği, çok geniş bir dünya görüşüne sahip olması ve kişisel prestiji hiç olmadığı kadar göz kamaştırmıştı. Fakat ülke içinde bir yandan halkın desteğini almak için sürekli Alman ulusunun yenik olmadığını, her türlü pazarlığın ve ödün vermenin vatana ihanet olduğunu tekrarlayan gruplar gittikçe güçleniyordu. Almanya'daki özgürlüğü toptan yok etmek için çalışan –aralarında homoseksüel ilişkilerin de olduğu– bazı gizli örgütler, "herkese özgürlük" anlayışını benimseyen dönemin cumhuriyet hükümetinin tahmin ettiğinden daha güçlüydü.

Kente geldiğimizde bakanlığın önünde onunla vedalaştım, bunun son vedamız olacağını bilmiyordum. Sonradan fotoğraflara baktığımda, katillerin, o gün onunla beraber bindiğimiz o aynı arabanın içindeyken, birlikte dolaştığımız o aynı caddede pusu kurduğunu fark ettim: Yani bu tarihî felaket sahnesine tanık olmayışım, tamamen bir rastlantıdan ibaret. Bu nedenle Almanya'nın ve Avrupa'nın felaketinin başladığı o trajik olay beni çok derinden sarstı.

1. Matthias Erzberger (1875-1921): Alman yazar. İmparatorluk ve Weimar Cumhuriyeti'nde politikacı. Cumhuriyetçi ve demokratik bir sistemin savunucusu olan Erzberger aşırı sağın yürüttüğü bir iftira kampanyasının hedefi olmuş ve milliyetçi bir örgütün üyelerince vurularak öldürülmüştür. (Ç.N.)

O gün Westerland'daydım; yüzlerce, binlerce tatilci neşeyle denizde yüzüyordu. Orkestra tıpkı Franz Ferdinand'ın ölüm haberinin anons edildiği gün olduğu gibi keyif içinde tatil yapan insanlara müzik ziyafeti çekiyordu ki, gazete dağıtıcıları beyaz yırtıcı kuşlar gibi bir anda kıyıya akın etti. "Walther Rathenau katledildi!" Bir anda panik başladı ve tüm ülkeyi sarstı. Mark bir anda düşüşe geçti, artık durdurulamıyordu, ta ki trilyonlardan konuşuluncaya kadar, işte şimdi gerçek enflasyon canavarı ortaya çıkmıştı, Avusturya kronunun bire on beş bin artması bile, düşüşün yanında önemsiz bir çocuk oyunu sayılırdı. Bu durumu tüm ayrıntıları ve inanılmaz yanlarıyla anlatmak için bir kitap yazmak gerekir, ancak yazılacak böyle bir kitap günümüz insanına bir masal gibi gelir. Ben, sabahleyin bir gazeteye elli bin mark, akşamleyin ise yüz bin mark ödediğimi hatırlıyorum; yabancı para bozdurmak isteyen kişi, bozduracağı miktarı saatlere bölerdi, çünkü saat dörtte saat üçte aldığının birkaç kat fazlasını alıyordu, saat beşte ise dörtte aldığının birkaç kat fazlasını. Örneğin ben yayınevime üzerinde bir yıl çalıştığım elyazmalarımı gönderirken on bin nüshanın parasının derhal ödenmesini talep ederken, kendimi güvence altına almaya çalışıyordum, ancak çek elime ulaştığında gelen para, bir hafta önce elyazmalarımı göndermek için ödediğim posta ücretini bile karşılamıyordu; tramvaylarda bir bilet için milyonlar ödeniyordu, banknotlar Reich bankasından diğer bankalara kamyonlarla taşınıyordu ve on dört gün sonra yüz bin marklık banknot yağmur oluğunda bulunuyordu: muhtemelen bir dilencinin fırlattığı banknottu. Bir ayakkabı bağcığı için ödenen parayla eskiden bir çift ayakkabı, bir çift ne demek, iki bin çift ayakkabının bulunduğu lüks bir mağaza toptan satın alınırdı. Kırık bir pencereye ödenen parayla eskiden bir ev, bir kitap için ödenen parayla da

eskiden yüz makinenin bulunduğu koca bir matbaanın tümü satın alınabilirdi. Yüz dolarla Kurfürstendamm'da altışar katlı bir sıra ev satın alınırdı. Eskiden bir el arabası almak için ödenen parayla ise bugün bir fabrika alınırdı. Yeniyetme oğlanlar limanda unutulmuş bir kasa sabun bulduklarında ve her gün bir tanesini sattıklarında bu parayla aylarca arabayla gezip caka satıyorlar ve prensler gibi yaşıyorlardı, bir zamanlar varlıklı kişiler olan aileleri ise dilencilik yapıyordu. Hamallar bankalar kuruyor ve yabancı paralar üzerine spekülasyonlara giriyordu. Bütün bunların üzerinde de vurguncuların en büyüğü Stinnes[1] yükseliyordu. Markın düşüşüyle kredisini büyüten Stinnes, eline ne geçerse satın alıyordu, kömür ocakları, gemiler, fabrikalar, sürüyle hisse senedi, saraylar, çiftlikler satın alıyordu. Üstelik her şeyi neredeyse yok pahasına, çünkü her tutar, her borç kısa zamanda sıfırlanıyordu. Kısa bir süre sonra Almanya'nın dörtte biri onun eline geçti ve gözle görülen başarı karşısında her zaman kendini kaybeden Alman halkı sapıkça bir coşkuyla büyük bir dehaymış gibi ona alkış tutmaya başladı. Sayıları binleri bulan işsizler orada burada dolanıyor, caddeleri dolduran tüm arabaları kibrit kutusuymuş gibi satın alan vurgunculara ve yabancılara yumruklarını gösteriyordu; okuma yazma bilen herkes alım satım ve spekülasyonla uğraşıyor ve sürekli kazanıyordu; birbirlerini aldatırken kendilerinin de aldandığı duygusuna kapılıyorlar, devletin, borçlarından ve sorumluluklarından kurtulabilmesi için görünmez bir elin tüm bu karmaşayı bilerek sahnelediğini düşünüyorlardı. Tarihi iyi bildiğimi

1. Hugo Stinnes (1870-1924): I. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da "iş dünyasının imparatoru" olarak tanınan sanayici. I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya savaş malzemesi sağlanmasında öncü rol oynadı. Savaştan sonra gazeteleri ele geçirmeye başladı. 1922 yılına gelindiğinde altmıştan çok gazetenin sahibi, birçok gazetenin de ortağıydı. (Ç.N.)

sanıyorum, fakat böylesi çılgın ve kudurmuş bir dönemin geçmişte bu boyutlarda yaşandığını hatırlamıyorum. Tüm değerler değişiyordu ve değişen sadece maddi değerler değildi, devletin tüm yasaları alaya alınıyor, hiçbir gelenek, hiçbir ahlak kuralına saygı duyulmuyordu. Berlin, dünyanın Babil'i[1] haline gelmişti. Mantar gibi her yerde barlar, eğlence yerleri ve meyhaneler bitiveriyordu. Bizim Avusturya'da gördüklerimiz buradaki kaosun yumuşak ve ürkek bir girişi, başlangıcı sayılırdı yalnızca, çünkü Almanlar tüm hırs ve sistem kurma sanatlarını sapkınlığa kadar götürmüşlerdi. Kurfürstendamm boyunca makyajlı delikanlılar kırıta kırıta geziyordu, üstelik sadece profesyonel olanları değil; her liseli genç para kazanma peşindeydi, loş barlarda devletin müsteşarları ve para babaları hiç utanmadan sarhoş denizcilerle kırıştırıyordu. Suetonius'un[2] Roması bile, yüzlerce erkeğin kadın kılığına, kadınların da erkek kılığına bürünerek polislerin hoşgörülü bakışları karşısında dans ettiği Berlin travesti balolarında yaşanan türden rezalete tanık olmamıştır. Bütün değerlerin ayaklar altına alındığı bu dönemde patlak veren bir tür çılgınlık, o güne kadar hiç sarsılmayan bir düzene sahip olan burjuva sınıfını sarmıştı. Genç kızlar sapkın olmakla övünüyorlardı, on altı yaşına gelip de hâlâ bakire olmak, Berlin'deki tüm okullarda utanılacak bir durum sayılıyordu, herkes yaşadığı

1. Yazar burada düzensizlik ve kargaşa anlamını içeren bir benzetme yapmaktadır. (Ç.N.)

2. Suetonius, tam adı Gaius Suetonius Tranquillus (d. 69 Roma?-ö. 122'den sonra): Romalı tarih ve yaşamöyküsü yazarı. Ünlü Romalı edebiyatçıların kısa yaşamöykülerini içeren *De Viris illustribus* (Ünlü Adamlar Üzerine) ve De Vita Caesarum (On İki Caesar'ın Yaşamı, Türk Tarih Kurumu, 2008) en tanınmış yapıtlarıdır. Suetonius'un yapıtlarında Eski Yunanlıların düzenlediği eğlence ve oyunlar, Roma'da düzenlenen gösterilerin tarihçesi, yeminler, beddualar ve kökenleri, giyim kuşam terminolojisi, tanınmış kibar fahişeler, fiziksel kusurlar ve kamu hizmetlerinin gelişmesi gibi tarihçiler için ilginç konular yer alır. (Ç.N.)

maceraları birbirine anlatmak için yarışıyor, yaşadıkları ne kadar aykırıysa o kadar ilgi çekiyordu. Fakat bu coşkulu erotizmin en önemli, en ürkütücü yanı dürüstlükten tamamıyla uzak oluşuydu. Enflasyonun patlak vermesiyle ortaya çıkan Almanya'daki sefahat çılgınlığı yalnızca ateşli bir öykünmeden ibaretti; iyi aileden gelme bu kız çocuklarına baktığınızda, onların dümdüz taranmış erkek başları yerine kendi sade saçlarını, sert içki yerine kremalı elma pastasını tercih edecekleri görülüyordu; her yer tanınmayacak haldeydi, tüm halkın bu aşırı çılgınlığa katlanamadığı, enflasyonun ipi üzerinde her gün sinir bozucu gerilmelerden usandığı, savaş yorgunu olan tüm ulusun aslında artık düzeni, huzuru, biraz güvenlik ve vatandaş olmayı özlediği fark ediliyordu. İçten içe hükümetten nefret ediliyordu, çünkü hükümet istediği takdirde bu çılgınca özgürlüğü bastırabilecek iken, tam tersine dizginleri çok gevşetmişti.

Bu felaket aylarını, yıllarını yaşamış, bunlardan iğrenmiş, öfke duymuş olan bir kimse, tüm bu olanların karşılığı olarak korkunç bir tepkinin geleceğini hissediyordu. Alman halkını bu kaosun içine sürükleyenler ise, geride durmuş, ellerindeki saate bakarak şöyle diyordu: "Ülkede durum ne kadar çok kötüleşirse, bizim için o kadar iyi olur." Onları iktidara getirecek saatin geleceğini biliyorlardı. O dönemde henüz hiçbir gücü olmayan Hitler'den ziyade Ludendorff'un çevresinde toplanan grup açık açık karşı devrim planları yapıyordu: Apoletleri sökülmüş subaylar gizli örgütler kuruyor, tüm tasarruflarını kaybetmiş olan küçük burjuva sessizce toplanıyor, asayişi sağlayacağına söz verecek kişinin peşinden gitmek için hazır bekliyordu. Alman Hükümeti'nin başına gelen en büyük felaketin nedeni, kendi ulusuna ve hatta düşmanlarına da özgürlük verme idealini gütmesiydi. Çünkü düzene alışmış olan Alman halkı, elindeki

özgürlükle ne yapacağını bilememiş ve bu özgürlüğü elinden alacak olanı sabırsızlıkla bekler olmuştu.

Almanya'da enflasyonun sona erdiği gün (1923), tarihte bir dönüm noktası olabilirdi. Bir anda trilyona kadar çıkan mark piyasaya yeni sürülen markla değiştirildiği gün, yeni bir kural konmuş oldu. Gerçekten de o bulanık dalga, tüm pisliği ve çamuru ile kısa sürede çekildi, barlar meyhaneler kayboldu, ilişkiler normale dönmeye başladı, artık herkes ne kazanıp ne kaybettiğini hesaplayabiliyordu. Halkın çoğunluğu, o büyük kitle kaybetmişti. Fakat bunun sorumluluğu savaşı çıkaranlara değil, kendini feda edercesine, hatta nankörlükle karşılanmak pahasına yeni düzeni sırtlayanlara yüklendi. Enflasyon kadar hiçbir şey –bunun sürekli hatırlanması gerekir– Alman ulusunu bu kadar öfkelendirmemiş, içini nefretle doldurmamış ve Hitler gibi bir adam için uygun bir kıvama getirmemiştir. Çünkü savaş öldürücü olmasına rağmen, yine de çan sesleri ve zafer borusu ile zaman zaman coşturmuştu. İflah olmaz militarist bir ulus olarak Almanya, arada bir kazandığı zaferlerle övünmüşken, enflasyon döneminde kendini kirletilmiş, aldatılmış ve aşağılanmış hissetmişti; tüm bir kuşak, Alman Hükümeti'nin bu yıllarını hiç unutmadı, hiç affetmedi, hatta cellatlarını geri çağırmayı tercih etti. Fakat bütün bunlar henüz çok uzaktı. Dışarıdan bakıldığında 1924 yılının o korkunç dönemi, sahte bir ışık oyunu gibi geçip gitmiş görünüyordu. Yine aydınlık doğmuştu, insanlar yine önünü görebiliyordu. Derken düzenin yükselişiyle, daimi olacak bir huzurun başladığı inancı doğdu. Bir kez daha, işte bir kez daha aynı hataya düşüp savaşın bittiğine inanıyorduk, biz zavallı iflah olmaz budalalar, her zaman olduğu gibi yine aldanıyorduk. Öte yandan bu aldatıcı çılgınlık

en azından bize bir on yıl iş, ümit ve güven vermişti.

Bugün geriye dönüp bakınca, Almanya'da enflasyonun sona erdiği 1924 yılından Hitler'in başa geçtiği 1933 yılına kadar olan yaklaşık on yıllık sürenin, 1914'ten beri bizim kuşağın tanığı ve kurbanı olduğu felaketler silsilesi içinde geçici bir ara dönem oluşturduğu anlaşılıyor. Bu dönemde tek tek gerilimler, sıkıntılar ve krizler –özellikle 1929'daki ekonomik kriz– eksik olmamıştır olmasına, fakat yine de bu on yıl içinde Avrupa'da barışın sağlandığı söylenebilir ve bu da çok şey demekti. Almanya büyük saygıyla Milletler Cemiyeti'ne alınmış, borçlanmalarla ekonomik yapısı –gerçekte ise gizli gizli silahlanması– teşvik edilmiş, İngiltere silahsızlanmış, İtalya'da Mussolini Avusturya'nın koruyuculuğunu üstlenmişti. Dünya yeniden yapılanmak istiyor gibiydi. Paris, Viyana, Berlin, New York, Roma gibi tüm kentler, savaşı kaybeden ve kazanan ülkelerin bu kentleri hiç olmadığı kadar güzelleşmişti, uçaklar ulaşımı kolaylaştırmış, pasaport formaliteleri azaltılmıştı. Para birimleri arasındaki dalgalanmalar sona ermişti, insanlar ne kadar aldığını, ne kadar harcayabileceğini biliyor, artık bu dış sorunlarla bu kadar yoğun ilgilenmiyorlardı. İnsanlar yine çalışabiliyor, manevi değerlerine sahip çıkıyor ve düşünce dünyalarını besliyorlardı. Yine düşler kurabilir ve birleşmiş bir Avrupa'yı ümit edebilirdik. Bu on yıl tüm dünya için önemliydi, adeta bir sınavdan geçmiş olan bizim kuşağı artık yine normal bir yaşam bekliyor gibiydi.

Benim özel yaşamımda o yıllarda kayda değer şey, evime gelen ve yerleşen bir konuktu, hiç beklemediğim bu konuğun adı başarıydı. Kitaplarımın başarısından bahsetmek, açıkça söylemek gerekirse hiç hoşuma gitmiyor ve normal koşullarda kendimi beğenme ya da övme konusunda en ufak bir şey bile söylemekten kaçınırım. Ancak bunu söylemeye özellikle hakkım var ve

hatta yaşamımdaki bu gerçeği söylemeye mecburum, çünkü bu başarı yedi yıldır devam ediyordu, Hitler'in başa geçmesiyle de tarihsel bir anlam kazandı. Kitapçıların vitrininde ve sayısız evin rafında güvenle yerini almış yüz binlerce, hatta milyonlarca kitabımdan Almanya'da bugün bir tane bile kalmadı; kitaplarımdan birine sahip olanlar ise, dikkatle saklıyor, kamu kütüphanelerinde ise kitaplarım "zehirli" denilen dolaplarda gizli ve ancak resmî makamların özel izniyle –çoğu zaman da küfür ve hakaret etmek için– "bilimsel" amaç için kullanılmak istendiğinde çıkarılıyor. Eskiden bana yazan okurlardan, dostlardan hiçbiri uzun süredir artık zarfın üzerine ismimi yazmaya cesaret edemiyor. Hepsi bu da değil: Çeviri kitaplar arasından en çok benim kitaplarımın okunduğu Fransa'da, İtalya'da ve şu sıralar diz çökmüş tüm ülkelerde kitaplarım Hitler'in emriyle yasaklandı. Bugün ben bir yazar olarak, Grillparzer'imizin dediği gibi "yaşarken ölüsünün ardında giden" biriyim; Kırk yıl boyunca uluslararası alanda eriştiğim tüm başarımı ya da hemen hemen hepsini bu tek yumruk ezip geçti. Bu nedenle, "başarım" dediğim şeyden bahsederken, bana ait olan bir şeyden değil, aksine bir zamanlar bana ait olan, tıpkı evim, yurdum, özgüvenim, özgürlüğüm, bağımsızlığım gibi bana ait olan bir şeyden bahsediyorum; benimle birlikte çok sonra tıpkı benim gibi masum olan diğer sayısız yazarın da yaşadığı bu düşüşü, tüm derinliği ve yönleriyle gözler önüne seremezsem, o zaman bu başarının ulaştığı yüksekliği, tarihte bir eşi benzeri olmayan tüm edebiyatçı kuşağın o eşsizliğini ve kökünün nasıl kazındığını anlatmamış olurum.

Bu başarı benim evime birdenbire dalmadı; bu başarı yavaş yavaş, dikkatle geldi ve Hitler kırbaç gibi buyruğuyla onu benden uzaklaştırdığı ana kadar ısrarla ve sabırla kaldı. *Yeremya*'dan hemen sonra yayımlanan kitabı-

mı, *Dünya Fikir Mimarları* adlı üçlemenin ilk cildi *Üç Büyük Usta* bana büyük bir ün sağladı; ekspresyonistler, aktivistler, deneyciler gelip geçmişti, sabırlılar ve inatçılar için halka giden yol yeniden açılmıştı. "Amok Koşucusu" ve "Meçhul Bir Kadının Mektubu" adlı novellalarım, normalde ancak romanların ulaşabildiği büyük bir ün kazandı, sahneye kondu, her yerde konuşuldu, filmi çekildi; küçücük bir kitabım olan ve tüm okullarda okutulan *İnsanlığın Yıldızının Parladığı Anlar* çok kısa bir süre içinde Insel Yayınevi'nde iki yüz elli bin basıldı. Birkaç yıl içinde, bana göre bir yazarın sahip olabileceği başarının en güzeline ulaştım: Her yeni kitabımı bekleyen, her yeni kitabımı satın alan, bana güvenen ve güvenlerini boşa çıkarmak istemeyeceğim bir okur topluluğum, bir grubum vardı. Bu grup gittikçe büyüdü; yayımlanan her kitabım Almanya'da daha ilk gün, gazetelerde tek bir ilan dahi çıkmadan yirmi bin adet satılıyordu. Bazen kendi arzumla başarıdan kaçmaya çalışıyordum, fakat başarı inanılmaz bir inatla peşimi bırakmıyordu. İşte böyle bir dönemde zevk için bir kitap yazdım: Fouché'nin biyografisini; kitabı yayıncıma gönderdiğimde derhal on bin basacağını söyledi. Hemen yanıt verip bu kitaptan fazla basmaması için yalvardım: Fouché'nin antipatik bir figür olduğunu, kitapta kadınlarla ilgili tek bir bölüm olmadığını ve kitabın kesinlikle büyük bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekmeyeceğini, iyisi mi önce sadece beş bin basmasını söyledim. Bir yıl içinde bu kitap Almanya'da elli bin adet basıldı, bugün kitaplarımdan tek bir satırın bile okunmasının yasaklandığı aynı Almanya'da. Benzer bir şey, neredeyse patolojik bir hale gelen özgüvensizlik üzerinde çalıştığım *Volpone*'de oldu. *Volpone*'yi nazım tarzında yazmayı tasarlamıştım; dokuz gün içinde hiç zorlanmadan tüm sahneleri nesir biçimde yazdım. İlk eserim *Thersites*'i sahneye ilk koyan tiyatro olduğu için

manevi bir sorumluluk hissettiğim ve o sıralar tesadüfen Dresden'de olan Saray Tiyatrosu yeni planlarım olup olmadığını sorduğunda özür dileyerek nesir nüshayı gönderip bunun nazım biçimde yazacağım nüshanın taslakları olduğunu söyledim. Fakat tiyatrodan derhal bir telgraf geldi, kesinlikle hiçbir şeyi değiştirmemem istendi; gerçekten de oyun dünyanın tüm sahnelerinde bu şekliyle oynandı (New York'ta Theatre Guild'de Alfred Lunt oynadı). O yıllarda ne yazdıysam – başarı ve gittikçe büyüyen bir Alman okur kitlesi bana hep sadık kaldı.

İster biyografi, ister deneme türünde yazılmış olsun, yabancı eserlerin ya da kişilerin kendi dönemlerinde ne kadar etki yapıp yapmadığını araştırmayı her zaman bir görev olarak gördüğüm için, düşüncelere daldığım bazı zamanlar kendi kitaplarımın da o beklemediğim başarılarının sırrını kendime sorarım. Sanırım bu, sabırsız ve heyecanlı bir okur olma gibi kötü bir alışkanlığımdan kaynaklanıyor. Bir romanda, biyografide ya da bir makalede uzun uzun ayrıntılar, fazla süslü anlatımlar, muğlak ve aşırı coşkulu betimlemeler, anlaşılmaz, belirsiz, lüzumsuz ve zoraki uzatmalar beni şaşırtır. Bana sadece heyecanı sürekli ve her sayfada insanı sürükleyen, soluksuz okunan kitaplar tam keyif verir. Elime aldığım kitapların onda dokuzu gereksiz betimlemeler, anlamsız diyaloglar, önemsiz figürler, gereksiz öykülerle dolu olduğundan sürükleyicilikten ve dinamizmden uzaktı. Hatta usta yazarların en ünlü klasik eserlerinde bile göze batan ve zoraki uzatılan pasajlar beni çok rahatsız etmiştir. İşte bu nedenle yayıncılara, Homeros'tan Balzac'a, Dostoyevski'den *Büyülü Dağ*'a[1] kadar tüm dünya edebiyatını,

1. Thomas Mann'ın (1878-1955) 1924'te yazdığı özgün adı *Der Zauberberg* olan romanı; Türkçesi için bkz. Thomas Mann, *Büyülü Dağ*, çev. İris Kantemir, Can Yayınları, İstanbul, 1998. (Ç.N.)

kitapların içindeki lüzumsuz, gereksiz yerleri kısaltıp yayımladıkları takdirde, konularıyla zamanın sınırlarını aşan bu eserlerin, yaşadığımız dönemde yeniden hayat bulacağını sık sık söylemişimdir.

Yabancı eserlerdeki bu gereksiz uzatmalara ve ayrıntılara sempati duymamam, kendi eserlerimi özel bir dikkat ve titizlikle yazmamı sağladı. Aslında çok rahat yazarım ve yazdıklarım akıcıdır, bir kitabın ilk müsveddesinde kalemimi kendi haline bırakır ve içimden geçen her şeyi kâğıda dökerim. Aynı şekilde biyografik bir eser yazarken önce bulduğum belgesel nitelikteki tüm ayrıntıları kullanırım; "Marie Antoinette"in biyografisinde gerçekten kişisel tükenişini tespit edebilmek için dönemin tüm gazetelerini, hicveden yazıları, tüm mahkeme dosyalarını en ufak ayrıntısına kadar didik didik ettim. Fakat kitap basıldığında bunlardan tek bir satır bile bulamazsınız, çünkü bir kitabın aşağı yukarı taslağı ortaya çıktığında, asıl çalışmam başlar, yoğunlaşma ve şekil verme diyebileceğim bu aşamada çeşitli anlatım biçimlerini, yorumları tatmin oluncaya kadar denerim: Sonra fazlalıkları, işe yaramaz olanları sürekli çıkardığım, iç yapıyı sürekli yeniden güçlendirdiğim, netleştirdiğim aşama gelir; diğer birçok yazar bildiğinin ne kadarını anlatacağına, ne kadarını bir kenara bırakacağına karar veremez ve yazdığı her satırı büyük bir aşkla uzatmaya, gereğinden fazla ayrıntıyla anlatmaya çalışırken, ben dışarıya yansıyandan daha fazlasını bilmek isterim.

Bu yoğunlaşma ve dramatize etme süreci, tashihlerde iki üç kez tekrarlanır; sonunda çıkarsam da gerçekleri saptırmayacak ama aynı zamanda tempoyu yükseltecek bir cümleyi ya da kelimeyi aramaya başladığım keyifli bir ava dönüşür. Çalışmalarım sırasında bu çıkarma ve atma işi en zevkli olanıdır. Hatta bir defasında çok mutlu bir şekilde çalışmama ara verip kalktığımda eşim, çok

mutlu göründüğümü söylediğinde, gururla "Evet, tüm bir paragrafı çıkararak daha hızlı bir geçişi sağlamayı başardım," dediğimi hatırlıyorum. Anlayacağınız bazen kitaplarımdaki sürükleyici anlatım sık sık övülüyorsa, bu özellik heyecanlı doğamdan ya da içten gelen coşkumdan gelmez, aksine bunun nedeni, gereksiz duraklamaların ve çatlak seslerin sürekli olarak atılmasında izlediğim sistematik yöntemdir ve eğer ben, sanatın herhangi bir türünün bilincindeysem, bu vazgeçebilme sanatıdır, çünkü ben hiç üzülmeden bin sayfalık bir kitabın sekiz yüz sayfasını atıp geriye sadece süzgeçten geçmiş iki yüz sayfasını bırakabilirim. Kitaplarımın bir şekilde etkili olduğu söyleniyorsa, bunun nedeni, kesinlikle önemli olanla sınırlı kalarak kısa biçimi tercih etmem konusundaki katı disiplinimdir diyebilirim ve ta başından itibaren düşünceleri sadece Avrupalı olana, uluslararası olana yönelmiş olan benim için yabancı ülkelerin, Fransız, Bulgar, Ermeni, Portekizli, Arjantinli, Norveçli, Letonyalı, Finli ve Çinli yayınevlerinin beni araması çok mutluluk verici. Kısa bir süre sonra yapıtlarımın çeşitli dillerdeki çevirilerini koymak için duvardan duvara bir kitaplık yaptırmak zorunda kaldım ve bir gün Cenevre Milletler Cemiyeti'nin yayını *Coopération Intellectuelle*'in (Aydınlar İşbirliği) yaptığı bir istatistikte şimdilerde dünyanın en çok çevrilen yazarı olduğumu okudum ama kişiliğim gereği bunun yanlış bir haber olduğunu düşündüm. Başka bir gün ise bir Rus yayınevinden mektup aldım, tüm eserlerimi Rusçaya çevirmek istediklerini belirtiyor ve Maksim Gorki'nin bir önsöz yazmasını onaylayıp onaylamayacağımı soruyorlardı. Onaylamamak mı? Daha okul öğrencisiyken Gorki'nin novellalarını gizli gizli, sıranın altında saklayarak okumuş, çok sevmiş ve hayranlık duymuştum. Ama günün birinde onun, benim adımı duyacağını aklıma bile getirmemiştim, kaldı ki eserlerimden

bir şeyler okuyacağını, hele hele böyle bir ustanın eserlerime bir önsöz yazarak beni önemseyeceğini hiç mi hiç düşünmemiştim. Bir başka gün ise Salzburg'daki evime gelen Amerikalı bir yayıncı elinde bir tavsiye mektubuyla –sanki böyle bir şeye gerek varmış gibi– tüm eserlerimi yayımlamak ve sürekli basmak istediğini söyledi. Bu kişi Viking Press'ten Benjamin Huebsch'tü. Huebsch o günden sonra en güvenilir dostum ve danışmanım oldu ve hep de öyle kaldı; sahip olduğum her şey Hitler'in çizmesi altında ezilip yerle bir olduğundan ve ben eski, asıl yurdumu, Alman ve Avrupalı yurdumu kaybettiğimden elimde son bir yurt kalmıştı, dostumun sayesinde hiç kaybetmediğim sözcüklerimin yurdu.

Dışarıda böylesi bir başarı tehlikeliydi, neler yapabileceğinden ve çalışmasının etkisinden çok, iyi niyetine inanan bir kimsenin kafasını karıştırabilirdi. Aslında da her türlü tanınmak, ünlenmek bir insanın doğal dengesini bozmak demektir. Normal koşullarda bir insanın adı, insanın taşıdığı bir şeydir, tıpkı bir puroyu saran kılıf gibi: onu tanımlayan bir markadır, gerçek özneyle, asıl "Ben"le gevşek bir şekilde bağlı olan, dışta kalan, neredeyse önemsiz bir nesnedir. Bir başarı durumunda bu ad da başarıyla birlikte büyür. Onu taşıyan insandan kopar ve kendisi bir güç, bir kuvvet, kendine has bir nesne, ticari bir ürün, bir sermaye olur ve içten içe onu taşıyan insanı etkilemeye, kumanda etmeye ve dönüştürmeye başlar. Mutlu, kendinden emin doğalar yaptıkları bu etkiyle farkında olmadan kendilerini özdeşleştirirler. Bir unvan, bir makam, bir nişan ve özellikle adının tanınması, ün kazanması bu insanların kendilerinden çok emin olmalarına, çok yüksek özgüven duymalarına neden olur ve bu da, bu insanları toplum ve devlet içinde, yaşadıkları dö-

nemde çok önemli olduklarına inandırır ve sonunda onlar da dışarıya yayılan etkilerinin gücüne ulaşmak için gayriihtiyari böbürlenirler. Fakat doğası gereği kendisinden kuşku duyan biri, dışarıda elde ettiği her türlü başarıyı bir sorumluluk olarak algılar ve özellikle böylesi güç bir durumda olabildiğince değişmeden kalmaya çalışır.

Bununla başarılarıma sevinmediğimi söylemeye çalışmıyorum. Tam tersine bu başarılar beni çok mutlu etti, ama bu başarı ürettiğimle, kitaplarımla ve kitaplarımın üzerindeki ismimle sınırlı kalmalıydı. Almanya'da tesadüfen bir kitapçı dükkânında dururken, küçük bir liselinin içeri girip beni tanımadan küçücük harçlığıyla *İnsanlığın Yıldızının Parladığı Anlar*'ı aldığını görmek beni pek duygulandırıyordu. Yataklı vagonda giderken kondüktörün adımı gördükten sonra pasaportumu saygıyla geri vermesi ya da kitaplarımın birini okumuş olan İtalyan bir gümrük memurunun bagajımı didik didik etmekten vazgeçmesi hoşuma gidiyordu. Kişisel etkinin niceliği de bir yazar için çekici olabilir. Bir gün Leipzig'e gittiğimde tesadüfen yeni çıkan bir kitabımın dağıtımı yapılıyordu. Üç ya da dört ay boyunca yazdığım üç yüz sayfalık kitabımla farkında olmadan nasıl bir iş gücüne yol açtığımı görmek, garip bir şekilde heyecanlandırmıştı beni. İşçiler paketlenmiş kitapları kocaman kasalara koyuyordu, diğerleri onları oflaya puflaya kamyonlara taşıyordu, kamyonlar da onları dünyanın her bir köşesine dağıtacak vagonlara götürecekti. Düzinelerce genç kız basımevinde kâğıtları katlıyor, dizgiciler, ciltçiler, taşıyıcılar, komisyoncular sabahın erken saatinden gece yarılarına kadar çalışıyordu; bu kitaplar tuğla gibi dizilse upuzun bir cadde olurdu. İşin maddi yönünü de hiçbir zaman küçümsemedim. İlk başladığım yıllarda kitaplarımdan para kazanacağımı, hatta bununla kendime bir gelecek kurabileceğimi aklıma bile getirmemiştim. Oysa

şimdi birdenbire çok büyük ve gittikçe artan –yaşadığım çağda kimin aklına gelebilir bu?– ve her sorunumu ortadan kaldıracak gibi görünen meblağlar kazanıyorum. Gençlik yıllarımın tutkusu olan yazarların elyazmalarını rahatlıkla toplayabiliyorum ve o muhteşem yapıtların en güzellerinden, en değerlilerinden bazıları benim yanımda zarif ve güvenilir bir yer buluyor. Aslında benim yazdığım ve büyük ölçüde geçici olan yapıtlar sayesinde ölümsüz eserlerin elyazmalarına, Mozart, Bach, Beethoven, Goethe ve Balzac'ın elyazmalarına sahip olabiliyorum. Bu nedenle dışarıda kazandığım bu başarıyı önemsemediğimi ya da içsel olarak benimsemediğimi söylemek pek gülünç olur.

Fakat başarıma, sadece kitaplarım ve edebiyat alanında kazandığım adla sınırlı kaldığı sürece sevindiğimi söylerken dürüstüm, ama bu başarı, insan olarak bana yönelik bir meraka dönüşürse, o zaman benim için bir yük haline gelir. İlkgençlik yıllarımdan bu yana en büyük isteğim, özgür ve bağımsız kalabilmek olmuştur. Üstelik ben birçok insanda fotoğrafla gelen ünün, kişisel özgürlüğü engellediğini ve biçimini bozduğunu hissetmişimdir. Ayrıca hevesle başladığım şey, bir mesleğe, hatta fabrikasyon üretime dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirdi. Her postada yanıt isteyen yığınla mektup, davet, çağrı ve talep geliyordu ve bir aylığına seyahate çıkıp geri döndüğümde yığılan bu postayı ayıklamak ve işleri yoluna koymak için iki üç günü feda etmek gerekiyordu. Hiç istemediğim halde kitaplarım yüzünden düzenlilik, kavrama yeteneği, dakiklik ve beceri gerektiren ve canıma okuyan bir işin içine girmiştim – tüm bu saygıdeğer erdemler ne yazık ki benim doğama uymuyor ve özgün, özgür düşüncelerimi, düşlerimi tehlikeli bir şekilde tehdit ediyordu. İnsanlar katılımımı, eserlerimden okumalar yapmamı, bir şeyleri temsil etmem için davetlerde

bulunmamı istedikçe, kendimi daha çekiyordum ve varlığımla adımın sorumluluğunu alma konusundaki bu neredeyse patolojik ürkekliğimi hayatım boyunca yenemedim. Bugün bile hâlâ içgüdüsel olarak bir salonda, konserde ya da tiyatroda en arka, en dikkat çekmeyen sıraya oturmayı tercih ederim ve benim için bir sahnede ya da göze çarpan bir yerde durup yüzümü göstermekten daha rahatsız edici bir şey yoktur; varlığımın her biçimde ve her anlamda bilinmemesi ve anonim kalması benim için bir ihtiyaçtır. Daha küçük bir oğlan çocuğu iken eski kuşaktan yazar ve sanatçıların, örneğin çok saygı duyduğum dostlarım Arthur Schnitzler ve Hermann Bahr'ın kadife ceketleri, dalgalı saçları ya da abartılı sakalları, tuhaf giysileriyle sokakta göze çarpmak, tanınmak istemelerini anlayamazdım. Bir insanın dış görünüşündeki her şeyin tanınması, kişinin farkında olmadan kendi "Ben"ini –Werfel'in deyimiyle– "aynadaki yansıması" gibi yaşamaya, beden dilini belli bir tarzla konuşturmaya götürür ki, dış görünüşteki bu değişiklik sonucunda, doğal olarak kişinin doğasındaki candan, samimi, özgür ve tasasız tutum kaybolur. Bugün yeniden başlayabilseydim, eserlerimi başka bir ad altında, takma bir adla yayınlatarak her iki mutlu durumu, edebiyattaki başarımın ve kişiliğimin gizli kalmasının keyfini çıkarırdım; çünkü zaten çekici ve sürprizlerle dolu olan hayatı iki "Ben"le yaşamaktan daha güzel ne olabilir ki?

Güneşin batışı

1924'ten 1933'e kadar olan on yıllık süre Avrupa için, bir adam çıkıp dünyamızı altüst edinceye kadar oldukça sakin geçti. Bu dönemi hep şükranla anımsarım. Çok büyük sıkıntılar yaşamış olan bizim kuşak, özellikle bu görece barışı umulmadık bir armağan olarak algılamıştı. Bizler hepimiz savaşta ve savaştan sonraki o kötü yılların yaşamımızdan çaldığı mutluluk, özgürlük ve düşünsel yoğunluğu tekrar geri almamız gerektiğini düşünüyorduk; daha fazla ama daha rahat çalışıyorduk, seyahatlere çıkıyor, çeşitli şeyler deniyor, Avrupa'yı, dünyayı yeniden keşfediyorduk. İnsanlar bu yıllarda olduğu kadar çok seyahate çıkmamıştır hiç. Ülkelerin sınırlarını birbirine kapatmalarıyla kaçırılan şeyleri alelacele telafi etmek isteyen genç insanların sabırsızlığı mıydı bu? Yoksa sınır engellerinin yeniden başlayacağına dair belli belirsiz hissettikleri bir önseziyle bir an önce o cendereden kurtulmaya mı çalışıyorlardı?

Ben de o dönemde çok sık seyahate çıkıyordum, fakat bu seyahatler gençlik yıllarımdakinden farklıydı. Çünkü şimdi seyahate çıktığım ülkelerde bir yabancı değildim artık, her yerde dostlarım, yayıncılarım, okurlarım vardı ve eskiden olduğu gibi tanınmayan, her şeyi merak eden biri olarak değil, kitaplarımın yazarı olarak

gidiyordum. Bunun yararları da vardı elbette. Böylece yıllardır yaşamımın ideali haline gelen şey için, Avrupa'nın düşünsel birliği için daha güçlü ve daha büyük bir etki yapabilirdim. Bu ideal için İsviçre'de, Hollanda'da konferanslar verdim, Brüksel'de Palais des Arts'ta[1] Fransızca, Michelangelo ve Leonardo'nun da bir zamanlar oturduğu Floransa'nın tarihî salonu dei Dugento'da İtalyanca söyleşilere katıldım. İngilizce olarak Amerika'da Atlantik Okyanusu'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar bir okuma turnesine çıktım. Bunlar bambaşka seyahatlerdi, nereye gitsem ülkenin en seçkin insanlarının dostluğuyla karşılaşıyordum, üstelik benim onları aramam gerekmiyordu; gençliğimde saygı duyduğum ve kendilerine tek bir satır bile yazmaya cesaret edemediğim insanlar, şimdi dostum olmuştu. Yabancılara tepeden bakan ve içlerine sokmayan çevrelere giriyor, Faubourg St. Germain Sarayı'nı, İtalya'nın saraylarını, özel koleksiyonları görüyordum; kamuya ait kütüphanelerde artık kitap almak için sıra beklemiyordum, kütüphane müdürleri bizzat gelip bana gizli hazineleri açıyordu. Küçük koleksiyoncuların, dükkânlarının önünden ürkek bakışlarla geçtiği Philadelphia'daki Dr. Rosenbach gibi dolar milyarderlerinin antikacı dükkânlarında ben baş konuktum. Hayatımda ilk kez "üst tabaka" denilen çevreyi tanıma fırsatı buluyor, kimseye bir şey için rica etmeme rahatlığını ve keyfini sürüyordum, çünkü her şey ayağıma geliyordu. Fakat böyle olunca dünyayı daha iyi mi tanıyordum? Tam tersine, hiç kimse beni beklemediği ve bir münzevi gibi yaşadığım için her şeyi daha gizemli bulduğum gençlik yıllarımın seyahatlerini özlüyordum; bu nedenle eski tarz seyahatlerimden vazgeçmek istemedim. Paris'e

1. (Fr.) Sanat sarayı. (Ç.N.)

geldiğimde Roger Martin du Gard[1], Jules Romains, Duhamel, Masereel gibi en yakın dostlarımı bile gelişimden hemen haberdar etmezdim. Eskiden öğrenciyken yaptığım gibi önce rahat rahat ve canımın istediği gibi caddeleri dolaşır, eski kafelere, küçük lokallere gider, gençlik yıllarıma dönerdim, aynı şekilde çalışmak istediğimde Boulogne, Tirano ya da Dijon gibi küçük kasabaları tercih ederdim; o korkunç lüks otellerden sonra, küçük otellerde kalmak, gönlümce davranmak, ışığı ve gölgeyi keyfimce dağıtmak muhteşemdi. Çok sonra Hitler benden birçok şey aldı almasına ama o bile, on yıl boyunca tam istediğim gibi ve olabildiğince özgür bir Avrupalı olarak yaşadığım bilinci ne elimden alabildi ne de onu yok edebildi.

O tarihlerde yaptığım seyahatler içinde benim için özellikle heyecanlı ve öğretici olanı yeni Rusya'ya yaptığım yolculuktu. 1914'te, savaştan kısa bir süre önce daha Dostoyevski hakkında yazdığım kitabın üzerinde çalışırken bu yolculuğa hazırlanmıştım, o tarihlerde savaşın kanlı tırpanı araya girmişti, o zamandan beri bir kaygı beni oraya seyahat etmekten alıkoymuştu. Bolşevizmi yerleştirmeye çalışan Rusya bu özelliği ile tüm düşün insanları için savaş sonrasında çok ilgi çeken bir ülke haline gelmişti, bu konuda bilgileri olmadığı halde kimileri coşkuyla hayranlık duyuyor, kimileri de fanatik bir düşmanlık besliyordu. Yapılan propaganda ve çılgınca karşı propaganda yüzünden hiç kimse orada neler olup bittiğinden doğru dürüst haberdar değildi. Fakat orada dünyamızın geleceği için iyi ya da kötü olabilecek yepyeni

1. Roger Martin du Gard (1881-1958): Fransız romancı ve oyun yazarı. 1937'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü almıştır. (Ç.N.)

bir şeyin denendiği biliniyordu. Shaw[1], Wells[2], Barbusse, Istrati[3], Gide ve daha birçok insan oraya gitmiş, kimileri coşku ve hayranlıkla, kimileri hayal kırıklığıyla geri dönmüştü. Olanları kendi gözümle görmeye ve kendi fikrimi oluşturmaya heveslenmeseydim bir düşün insanı, yeniliğe açık bir insan olmazdım. Kitaplarım orada çok okunuyordu ve sadece Maksim Gorki'nin önsöz yazdığı tüm eserlerimden oluşan seri değil, aynı zamanda birkaç *kopek* karşılığında satılan ve büyük kitlelere ulaşan ucuz baskılarını da çok satıyordu; yani iyi karşılanacağım kesindi. Ancak beni engelleyen şey, o tarihte Rusya'ya yapılan her seyahatin taraf tutma anlamına gelmesi, insanı açık açık onlardan yana ya da onlara karşı olmaya mecbur etmesiydi, oysa siyasi ve dogmatik her görüşten nefret eden ben, neler yaşandığı belirsiz bu ülke ve çözümlenmemiş sorun hakkında orada geçireceğim birkaç hafta içinde bir yargıda bulunmak zorunda kalmak istemiyordum. Bu nedenle çok merak etmeme rağmen, Sovyet Rusya'ya gitmeye bir türlü karar veremiyordum.

Ancak 1928 yılının yaz başında Lev Tolstoy'un yüzüncü doğum yılı nedeniyle Moskova'da yapılacak kutlamaya Avusturyalı yazarların temsilcisi olarak katılmak ve tören akşamı Tolstoy onuruna bir konuşma yapmak üzere davet edildim. Böyle bir daveti reddetme nedenim yoktu, çünkü politikanın üstünde bir konu, ziyaretimi

1. George Bernard Shaw (1856-1950): 1925 Nobel Edebiyat Ödülü kazanan İrlandalı komedi yazarı, eleştirmen ve denemeci. Çeşitli alanlardaki cesur eleştirileriyle çağının edebi, siyasal ve ekonomik düşüncesinin biçimlendirilmesinde önemli rol oynamıştır. (Ç.N.)

2. Herbert George Wells (1866-1946): İngiliz yazar. Wells 1900'ler boyunca uygarlığı tehdit eden gelişmeleri önlemek için çalıştı. Stalin ve Roosevelt ile görüştü. İnsanlığı yıkıma götüren güçleri yenmek için "açık komplo"lara gerek olduğunu ileri sürdü. (Ç.N.)

3. Panait Istrati (1884-1935): Rumen asıllı Fransızca yazan yazar. (Ç.N.)

politikanın dışında bırakıyordu. *Non-violence*'ın[1] havarisi olan Tolstoy, Bolşevik olarak nitelendirilemezdi ve onun hakkında yazdığım kitap binlerce sattığı için onu anlatan bir yazar olarak onunla ilgili bir konuşma yapmam çok doğaldı; ayrıca tüm ülkelerin yazarlarının, aralarındaki en büyüğe ortak bağlılıklarını göstermek için bir araya gelmeleri bence Avrupalılığın ne olduğunu göstermek açısından önemli olacaktı. İşte bu nedenle daveti kabul ettim ve bir anda verdiğim bu kararımdan pişman olmadım. Polonya içinden geçen yolculuğumuz başlı başına görülmeye değer bir olaydı. Çağımızın kendi açtığı yaralarını ne kadar hızla sardığını görüyordum. 1915 yılında yıkıntılar içinde gördüğüm Galiçya kentleri pırıl pırıl ve yeniydi; bir insanın hayatında varlığının önemli bir dönemini teşkil edebilen on yılın, bir ulusun hayatında göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir süre olduğunu fark ettim yeniden. Varşova'da, yenmiş ve yenilmiş orduların iki kez, üç kez, dört kez gelip geçtiğini gösteren tek bir iz yoktu. Kafeler şık giyimli bayanlarla ışıl ışıldı. Üzerlerine oturmuş üniformalarıyla caddelerde boy gösteren ince, uzun boylu subaylar askercilik oynayan usta saray oyuncuları gibiydi. Her yerde yeni Polonya Cumhuriyeti'nin, yüzyılın yıkıntılarından ne kadar da güçlü bir şekilde çıktığını hissettiren bir canlılık, güven ve haklı bir gurur havası esiyordu. Varşova'dan Rus sınırına devam ettikçe daha düz ve daha kumluk bir arazi başlıyordu. Her istasyonda o yörenin köylüsü, geleneksel renkli giysileriyle bizi karşılıyordu, çünkü dışa yasak ve kapalı olan bu ülkede o tarihlerde günde sadece bir tren çalışıyordu ve Doğu ile Batı dünyasını birbirine bağlayan hızlı trenin pırıl pırıl vagonlarını görmek büyük bir olaydı. Sonunda sınır istasyonu

1. (İng.) Şiddet karşıtlığı. (Ç.N.)

Njegorolje'ye varmıştık. Tren yolunun üzerinde boydan boya kırmızı bir afiş asılmıştı, üzerindeki Kiril yazıyı okuyamıyordum, benim için çevirdiler. "Tüm ülkelerin emekçileri birleşin!" yazıyordu. Bu alev kırmızısı pankartın altından geçerek proletarya imparatorluğuna, Sovyet Cumhuriyeti'ne, yeni bir dünyaya ayak basmış oluyorduk. Gerçi içinde olduğumuz trenin proletarya ile alakası yoktu. Çarlık döneminden kalma yataklı tren, Avrupa'nın lüks trenlerinden daha yavaş olmakla birlikte daha rahat ve hoştu. Hayatımda ilk kez Rusya'daydım ve tuhaf ama hiçbir şey bana yabancı gelmiyordu. Hafif hüzünlü görünen o uçsuz bucaksız bozkırlar, küçük kulübeleri olan kasabalar ve soğan kubbeleriyle küçük kentler, yarı köylü, yarı peygamber görünümlü ve dostça bir gülümsemeyle bizi selamlayan uzun sakallı erkekler, *kwas*, yumurta ve salatalık satan renkli başörtülü, beyaz giysili kadınlar garip bir şekilde tanıdık geliyordu bana. Neden bütün bunları tanıyordum? Yalnızca "halkın" yaşamını olağanüstü gerçekçi bir biçimde gözler önüne seren Rus edebiyatının ustaları Tolstoy, Dostoyevski, Aksakov ve Gorki sayesinde. Dillerini bilmediğim halde, konuştukları takdirde bu insanları anlayabileceğimi sanıyordum, bol gömlekleri içinde geniş, keyfine düşkün görünen bu sevecen, sade adamları, trende satranç oynayan, kitap okuyan genç işçileri, gücüne yapılan çağrıyla adeta yeniden dirilmiş olan, yerinde duramayan ve zaptedilmeyen bu gençliği. İnsana sanki yaşadığı şeyleri anımsıyor hissini veren şey, Tolstoy'un ve Dostoyevski'nin "halkına" olan sevgisi miydi, bilmiyorum, ama bu insanlardaki çocuksuluğa, sevecenliğe, zekâya ve hâlâ korudukları saflığa daha trendeyken hayran olmuştum.

Sovyet Rusya'da kaldığım on dört gün, sürekli yüksek bir gerilimle geçti. Görüyor, duyuyor, hayran oluyor, dışlanıyor, coşuyor, öfkeleniyorduk, adeta sürekli sıcak-soğuk hava akımına kapılmış gibiydik. Moskova'nın ken-

disi zıtlıklarla doluydu – bir yanda duvarları ve soğan biçimindeki kuleleriyle, biraz Tatar, biraz Doğu, biraz Bizans mimarisiyle tam eski Rusya'yı yansıtan Kızıl Meydan, öte yanda ise yabancı bir sürü gibi modern, süper modern yüksek Amerikan gökdelenleri görülüyordu. Hiçbir şey birbiriyle uyum içinde değildi; kilisenin loş ışığında isten kararmış eski ikonalar, azizlerin mihrapları ışıldıyor ve yüz adım ötede camdan tabutunda siyah giysiler içinde, (belki de bizim şerefimize) taze makyaj yapılmış Lenin'in cesedi duruyordu. Pırıl pırıl parlayan az sayıdaki otomobilin yanı başında sakalları kir pas içindeki arabacılar tatlı sözlerle sıska atlarını sürüyordu. İçinde söyleşi yaptığımız büyük opera binası proleter katılımcıların önünde çarlık döneminin tüm heybeti ve ihtişamıyla ışıldıyordu; kentin girişindeki mahallelerde ise tıpkı kirli ve bakımsız ihtiyarlar gibi eskimiş ve harap olmuş evler, günün birinde çökmemek için adeta birbirine yaslanmış gibiydi. Her şey ve herkes uzun zamandan beri çok eskiydi, çok uyuşuktu ve pas tutmuştu ve şimdi birdenbire modern olmak, ultra modern olmak ve süper bir tekniğe ulaşmak istiyordu. Bu acelecilik nedeniyle Moskova dolup taşmış, nüfusu artmış ve karmakarışık olmuştu. İnsanlar her yere adeta akın ediyordu, dükkânlarda, tiyatro önlerinde, her yerde beklemek zorunda kalıyorlardı, her şeyde aşırı bir bürokrasi hâkimdi, bu nedenle hiçbir şey doğru dürüst işlemiyordu; "düzen" sağlamakla yükümlü yeni bürokrasi henüz formlar doldurup izinler vermekten zevk aldığından her şey aksıyordu. Saat altıda başlaması gereken o büyük akşam, saat dokuz otuzda başlayabildi; gece yarısı saat üçte, yorgunluktan bitkin opera binasından ayrılırken diğer katılımcılar konuşmalarına aralıksız devam ediyordu; her davete, her randevuya bir Avrupalı olarak bir saat erken gitmiş oluyordum. Zaman su gibi akıyor, ancak bakmakla, izlemekle ve tar-

tışmakla geçirdiğimiz her saniye, dolu dolu geçiyordu. Her şeyde adeta bir ateş vardı, Rus insanının ruhundaki o gizemli alev, duyguları ve fikirlerini sıcağı sıcağına dışa vurmadaki o zaptedilemeyen istek farkında olmadan bizi de sarıyordu. Niçin ve neden olduğunu doğru dürüst anlamadan kolayca heyecanlanıyor ve coşuyorduk, nedeni herhalde oradaki atmosferdi, huzursuz ve yeni atmosferdi; kim bilir belki içimizde bir Rus ruhu uyanıyordu.

Birçok şey muhteşemdi, özellikle cüretkâr prenslerin tasarladığı, engin manzarası ve görkemli saraylarıyla Leningrad – ve onun içinde *Beyaz Geceler*'in[1] ve Raskolnikov'un[2] hâlâ kasvetli olan Petersburgu. 18. yüzyıldan kalma köşk de çok görkemliydi; bir zamanlar ikonalarının önünde yaptıkları gibi şapkalarını saygıyla çıkarıp eline almış işçi, asker ve köylülerden oluşan büyük bir kalabalığın eskiden çarlarına ait olan bu köşkün salonlarında kaba ayakkabılarını sürüye sürüye dolaşmalarını ve tablolara gizli bir gururla bakmalarını seyretmek de unutulmazdı. Herhalde içlerinden şöyle geçiriyorlardı: Bunlar şimdi bizim ve biz bu şeyleri anlamayı öğreneceğiz. Öğretmenler tombul yanaklı çocuklara salonları gezdiriyor, sanat danışmanları ürkek ürkek dinleyen köylülere Rembrandt ve Tiziano'yu anlatıyorlardı; ayrıntılar gösterildiğinde köylüler, yarı kapalı gözkapaklarının altındaki gözlerini ürkekçe yukarıya kaldırıyorlardı. Her yerde olduğu gibi burada da, bu iyi niyetli ve dürüst çabada da komik bir durum söz konusuydu; düne kadar okuma yazma bile bilmeyen bir halkın, bir gecede Beethoven ve Vermeer'i anlayacak duruma gelmesi bekleniyordu; fakat bir yandan bu yüksek değerleri bir anda anlaşılır kıl-

1. Dostoyevski'nin eseri. (Ç.N.)

2. Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* adlı eserinin başkarakteri. (Ç.N.)

maya çalışmak, öte yandan bunu anlamaya çalışmak her iki tarafı aynı şekilde sabırsızlandırıyordu. Okullarda çocuklara en olağandışı ve abartılı resimler çizdiriliyordu, on iki yaşında kız öğrencilerin sıralarının üzerinde Hegel'in ve Sorel'in[1] (o tarihte onun adını ben bile bilmiyordum) eserleri duruyordu. Daha okumayı sökememiş arabacıların elinde kitap vardı, çünkü kitap eğitim demekti, yeni proletaryanın onuru ve görevi demekti. Bizlere sıradan fabrikalarını gezdirirlerken şaşırmamızı beklediklerinde ve hatta böylesini hiç Avrupa ve Amerika'da gördük mü acaba, diye sorduklarında elimizde olmadan gülümsüyorduk; bir dikiş makinesini işaret eden bir işçi, "Elektrikle çalışıyor," demişti gururla ve heyecanlanarak şaşırmamı ya da hayran olmamı beklemişti. Halk tüm bu tekniği hayatında ilk kez gördüğü için saf saf bunun devrim, Lenin ve Troçki'nin eseri ve buluşu olduğuna inanıyordu. İşte bu nedenle aslında içten içe eğlenirken hayran olmuş, şaşırmış gibi yapıyor ve gülümsüyorduk. Bu Rusya ne kadar da olağanüstü yetenekli ve iyi niyetli koca bir çocuk, diye aklımızdan geçirirken şunu soruyorduk: Gerçekten de bu kocaman ders, düşünüldüğü gibi çarçabuk öğrenebilecek miydi? Bu büyük plan gittikçe büyüyecek miydi, yoksa eski Rus Oblomovculuğunda kaybolup gidecek miydi? Her saat güven ve kuşku yer değiştiriyordu. Gördüğüm şeyler arttıkça nasıl bir yargıda bulunacağımı bilmez bir hale geliyordum.

Fakat bu ikilem benden mi kaynaklanıyordu, yoksa Rus doğasından mı, yoksa kutlamaya geldiğimiz Tolstoy'un ruhundan mı? Trenle Yasnaya Polyana'ya geldiğimizde bununla ilgili olarak Lunaçarski'yle konuştum. "Tolstoy

1. Georges (Eugène) Sorel (1847-1922): Fransız sosyalist ve anarko-sendikalist. Sorel sosyalizmden Kutsal Kitap'a, Aristoteles'ten Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar uzanan çeşitli konularda yapıtlar vermiştir. (Ç.N.)

gerçekte nasıl biriydi?" diye sordu Lunaçarski "Bir devrimci mi yoksa gerici mi? Kendisi ne olduğunu biliyor muydu? Gerçek bir Rus olarak her şeyin çok çabuk gerçekleşmesini istiyordu, binlerce yıllık dünyayı bir anda değiştirmek istiyordu. Tıpkı bizim gibi," diye ekledi gülümseyerek, "tıpkı bizim gibi tek bir formülle. Biz Rusları sabırlı olarak değerlendirenler hata yapıyorlar. Bizler, bedenimiz ve hatta ruhumuz söz konusu olduğunda sabırlıyızdır. Fakat düşünme söz konusu olduğunda biz Ruslar, tüm halklardan daha çok sabırsızızdır, bizler tüm gerçekleri bilmek isteriz, gerçeğin kendisini hemen bilmek isteriz. İşte bu nedenle ne kadar çok acı çekti o yaşlı adam." Gerçekten de Tolstoy'un Yasnaya Polyana'daki evini gezerken "Bu büyük yaşlı adam ne kadar çok acı çekti" sözünü sürekli hissettim. İşte ölümsüz eserlerini yazdığı masası şurada, yan tarafta küçücük sade bir odada, ayakkabı yapmak için, kötü ayakkabılar yapmak için terk ettiği yazı masası. İşte kapı şurada, işte şurada da merdivenler, varlığının ikileminden kurtulmak için bu merdivenlerden, bu evden, bu kapıdan dışarı atardı kendisini. İşte şurada av tüfeği, savaşta düşmanı öldürdüğü av tüfeği, oysa o, tüm savaşların düşmanıydı. Varlığının tüm sorunları bu beyaz ve alçak tavanlı çiftlik evinde tüm heybeti ve canlılığıyla karşımda duruyordu, fakat yaşadığı onca acı, son dinlenme mekânına çekildiğinde dinmişti.

Çünkü tüm Rusya'da Tolstoy'un mezarı kadar muhteşem ve insanı duygulandıran bir şey görmedim: Her şeyden ve herkesten uzakta olan bu kutsal hac yeri bir ormanın içindeydi. Dikdörtgen şeklinde bir toprak parçasından ibaret olan bu mezara dar bir patikadan ulaşılıyordu, başında hiç kimsenin nöbet tutmadığı, korumasız, öylece duran mezarın çevresinde sadece birkaç büyük ağaç vardı. Bu yüksek ağaçları –mezarının başında torunu bana anlattı–, Lev Tolstoy kendisi dikmiş. O ve

erkek kardeşi Nikolay daha çocukken köylü bir kadının anlattığı bir efsaneyi dinlemişler; bu efsaneye göre, ağaç dikilen yerde mutluluk olurmuş, bu nedenle onlar da oyun oynarken birkaç fidan dikmişler. Çok sonra yaşlı Tolstoy bu muhteşem sözü hatırlamış ve kendi diktiği ağaçların altına gömülmeyi vasiyet etmiş. Bu isteği yerine getirilmiş ve insanın yüreğine işleyen sadeliği ile bu mezar, dünyanın en etkileyici mezarı haline gelmiş. Ağaçların çiçek açtığı bir ormanın tam ortasında yer alan küçük bir dikdörtgen tepe – *nulla crux, nulla corona!* Haç yok, mezar taşı yok, yazı yok. Adı ve ünü nedeniyle çok acı çeken bu büyük adam, tesadüfen bulunmuş bir serseri, adı sanı belli olmayan bir asker gibi isimsiz gömülmüştü. Ebedi huzur bulduğu bu yerde, onu herkes ziyaret edebilirdi; mezarı çevreleyen ince çit kapalı değildi. Ömrü boyunca huzursuz yaşamış bu insanın ebedi huzurunu, insanların saygısı korumaktaydı. İhtişamlı mezarları görmek için akın eden insanlar, bu mezara olağanüstü sadeliği ve yalınlığı için geliyorlardı. Bu adsız insanın mezarı üstünde Tanrı'nın sözü gibi uğuldayan rüzgârdan başka bir ses duyulmuyordu, öyle ki buradan tesadüfen geçenler, burada Tolstoy'un değil de Rus topraklarına gömülmüş herhangi bir Rus'un yattığını sanabilirler ancak. Ne Invalide Katedrali'nin mermer kemerleri altında gömülü olan Napoléon'un mezarı, ne Prensler Kabristanı'ndaki Goethe'nin tabutu, ne de Westminster'deki mezar taşlarının görüntüsü, ormanın içinde bir yerde, rüzgârın fısıltısından başka hiçbir şeyin duyulmadığı, söyleyecek bir sözü, verecek bir mesajı olmayan, fevkalade sessiz olan bu adsız mezar kadar dokunaklıdır.

On dört gündür Rusya'dayım, fakat hâlâ içimde o gerginliği ve hafif bir sis gibi saran ruh sarhoşluğunu his-

sediyordum. Beni bu kadar heyecanlandıran şey neydi ki? Kısa bir süre sonra bunun, buradaki insanlar ve onların coşkulu samimiyetleri olduğunu anladım. İstisnasız hepsi, tüm insanlığı ilgilendiren bir davaya katıldığına inanıyordu, tüm bu yoksunluklara ve engellere daha yüce bir görev için katlandıklarını düşünüyordu. Avrupa karşısında hissettikleri aşağılık duygusu yerini gurura terk etmişti; ilerde, herkesten ilerde olmanın sarhoş edici gururuna: *Ex oriente lux*[1] – Şifa onlardan gelecekti, tüm samimiyetleriyle böyle düşünüyorlardı. "Gerçeğin kendisini", onu görmüşlerdi; başka insanların sadece hayal edebileceği şeyleri, onlar yerine getirecekti. En önemsiz bir şeyi bile başkalarına gösterirken gözleri parlıyor, "Bunu biz yaptık," diyorlardı: Bu "biz" sözcüğü herkesin dilindeydi. Arabasına bindiğiniz bir arabacı, elindeki kırbacıyla herhangi yeni bir binayı işaret ederken gülüyor ve "Bunu biz inşa ettik," diyordu. Üniversite amfilerindeki Tatarlar, Moğollar size yanaşıp gururla ellerindeki kitapları gösteriyor ve biri "Darwin", bir diğeri ise "Marx", diyor gururla, sanki kitapları kendileri yazmış gibi. Sürekli size bir şeyler göstermek, açıklamak istiyorlar ve birileri "onların" eserlerini görmeye geldiği için şükran duyuyorlardı. Hepsi de –Stalin'den yıllarca önce– Avrupalılara sonsuz güveniyor, iyi niyetli ve sadakat dolu bakışlarla size bakıyor, sıkıca ve kardeşçe tokalaşıyorlardı sizinle. Fakat az sayıdaki bazıları da sizi sevdiğini fakat sizi kendisinden "üstün" görmediğini belli ediyordu – ne de olsa kardeştik, *tovariş*'tik[2] ve arkadaştık. Yazarlar arasında da durum farklı değildi. Bir zamanlar Alexander Herzen'e[3] ait olan evde bir araya geldik, sadece Avrupa-

1. (Lat.) Işık, Doğu'dan yükselir. (Ç.N.)
2. (Rus.) Arkadaş, yandaş, yoldaş. (Ç.N.)
3. Alexander Herzen (1812-1870): Rus yazarı. (Ç.N.)

lılar ve Ruslar değil, Tonguzlar, Gürcüler ve Kafkaslar da vardı, her Sovyet Cumhuriyeti Tolstoy için bir temsilcisini göndermişti. Çoğu ile dil açısından anlaşamıyorduk, ama yine de birbirimizi anlıyorduk. Bazen biri kalkıp yanınıza geliyor, yazdığınız kitabın adını söylüyor, yüreğini işaret ederek "çok beğendim" demeye çalışıyor, sonra elinizi tutup sevgiyle sıktıkça sıkıyordu. Hele her birinin bir hediye vermesi yok muydu, bu insanı daha çok duygulandırıyordu. O tarihler henüz kötü bir dönemdi; değerli bir şeyleri yoktu, fakat herkes hatıra olarak bir şeyler getiriyordu, örneğin değeri olmayan eski bir el işi, Rusça olduğu için okuyamayacağım bir kitap, köylü işi oyma bir heykel. Tabii ki ben daha kolay karşılık verebiliyordum, çünkü onlara değerli, Rusya'nın yıllardır görmediği şeyleri armağan edebiliyordum, örneğin jiletli bir tıraş bıçağı, dolmakalem, birkaç beyaz mektup kâğıdı, yumuşak deriden bir çift ev terliği, böylece eve hafiflemiş valizlerimle dönecektim. Özellikle o sessiz ama içten dostluk insanı çok duygulandırıyordu, burada insanın tüm duyularıyla hissettiği ancak bizim tanımadığımız, bilmediğimiz –çünkü bizde "halk"la buluşulmazdı– bir içtenlik, bir sıcaklık vardı, bu insanlarla bir araya gelmek tehlikeli bir çekicilik barındırıyordu, nitekim Rusya'ya gelen bazı yabancı yazarlar kendilerini bu çekiciliğe kaptırmışlardı. Bu yazarlar hiçbir zaman görmedikleri kadar büyük bir sevgi seli, coşku ve hayranlıkla karşılaştıklarından, kitaplarını Rus halkına okutup böyle sevdiren bir rejimi övmeleri gerektiğini düşünmüşlerdi; cömertliğe cömertlikle, coşkuya coşkuyla karşılık vermek insanın doğasında vardır: Doğruyu söylemem gerekirse, Rusya'da bazen ben de neredeyse kendimi kaptırıp bu coşkuya katılacaktım.

Bu büyüleyici sarhoşluğa kendimi kaptırmamamı, kendi gücüme değil, adını bilmediğim ve hiç öğreneme-

diğim birine borçluyum. Öğrencilerle yapılan bir buluşma sonrasıydı, öğrenciler etrafımı sardılar, benimle kucaklaştılar, tokalaştılar. Bu sevgi gösterisinden çok duygulanmıştım, hayat dolu yüzlerine mutlulukla bakıyordum. Dört beş kişilik bir grup beni otelime kadar geçirmiş, yanıma verilen bir tercüman kız öğrenci her şeyi tercüme etmişti. Ancak otele gelip de kapımı kapattığımda gerçekten yalnız kalabildim, on iki gündür ilk kez yalnızdım, çünkü her gün bana birileri eşlik etmişti, her gün sımsıcak bir sevgi seli içindeydim. Soyunmaya başladım, ceketimi çıkarırken elimin altında bir şeyler hissettim. Elimi cebime soktum, bir mektup vardı. Fransızca yazılmış ama postayla gelmemiş bir mektuptu bu, o kucaklaşmalar ve kalabalık arasında biri gizlice cebime koymuş olmalıydı.

İmzasız bir mektuptu, zeki ve çok insancıl düşünen biri yazmıştı, bir Beyaz[1] değildi, ama son yıllarda sürekli artan özgürlük kısıtlamasına duyduğu bir öfkeyle yazmıştı. "Size söylenen her şeye inanmayın," diyordu kimliği belirsiz bu kişi. "Size gösterdikleri şeyler kadar, göstermedikleri birçok şey olduğunu da unutmayın. Bilin ki, sizinle konuşan insanlar, size söylemek istediklerini değil, sadece izin verilen şeyleri söylüyorlar. Hepimiz gözetleniyoruz, hatta siz bile. Çevirmeniniz her şeyi bildiriyor. Telefonunuz dinleniyor, attığınız her adım kontrol ediliyor." Mektubu yazan kişi, bana bir sürü örnek gösteriyordu, ancak benim bunların doğru olup olmadığını kontrol etme imkânım yoktu. Fakat yazanın –"Mektubu yırtıp atmayın, çünkü kâğıt parçalarını çöpten çıkarıp birleştirirler"– talimatına uyarak mektubu yaktım ve ilk kez her şeyi uzun uzun düşünmeye başladım. Ger-

1. 1917 Devrimi'nden sonra patlak veren Rus İçsavaşı'nda Bolşeviklerin Kızıl Ordusu'na karşı savaşan Beyaz Ordu yanlıları. (Ç.N.)

çekten de bu içten sevgi, bu olağanüstü arkadaşlık arasında bir kez olsun biriyle baş başa kalıp konuşamamıştım hiç. Rusçayı bilmemem, halktan insanlarla doğru dürüst bir bağ kurmamı engellemişti. Dahası bu uçsuz bucaksız ülkenin sadece küçücük bir parçasını görebilmiştim bu on dört gün içinde! Kendime ve başkalarına karşı dürüst olmam gerekirse, bazı konulardaki izlenimim ne kadar heyecanlı, ne kadar coşkulu olursa olsun, nesnel bir geçerliliği yoktu. İşte bu nedenle Rusya'dan geri dönen yazarların hemen hepsi, heyecanla evet ya da öfkeyle hayır deyip bir kitap yazarken, ben sadece birkaç makaleden başka bir şey yazmadım. Böyle davranmakla da iyi etmiştim, çünkü üç ay sonra orada gördüğüm birçok şey değişmişti, bir yıl sonrasında ise öyle ani değişiklikler olmuştu ki, –eğer yazmış olsaydım– yazdığım her sözcük yalandan ibaret olacaktı. Her şeye rağmen ben hayatım boyunca çağımızın bir nehir gibi gürül gürül akışını Rusya'daki kadar hiçbir yerde hissetmedim.

Moskova'dan döndüğümde valizlerim epeyce boşalmıştı. Verebileceğim her şeyi dağıtmış, beraberimde ise iki ikona getirmiştim, uzun süre ikisi de odamı süsledi. Fakat eve getirdiğim en değerli şey, ilk kez Moskova'da tanıştığım Maksim Gorki ile olan dostluğumdu. Aradan bir ya da iki yıl geçtikten sonra tehlikeye giren sağlığı nedeniyle gittiği Sorrento'da[1] Gorki ile yeniden karşılaştık ve onun evinde konuk olarak unutulmaz üç gün geçirdim.

Bu defaki görüşmemiz çok garipti. Gorki hiçbir yabancı dil bilmiyordu, ben de Rusça bilmiyordum. Bu durumda mantık kurallarına göre karşılıklı sessizce oturma-

1. İtalya'nın güneyinde Campania yönetim bölgesinde Napoli ilinde kent ve başpiskoposluk merkezi. (Ç.N.)

mız gerekirdi ya da sadece sevgili dostumuz Budberg Baronesi Maria'nın tercümanlığı aracıyla anlaşmamız gerekirdi. Fakat Gorki'nin dünya edebiyatının en dâhi anlatıcılarından biri olması tesadüf değil, onun için anlatmak, sadece sanatsal anlatım biçimi değil, tüm varlığını her şeyiyle ortaya koymaktı. Anlatırken anlattığı şeyi yaşıyor, anlattığı şeye dönüşüyordu ve ben dilini anlamadığım halde, onun ne demek istediğini, söyledikleri daha tercüme edilmeden yüzünün canlı mimiklerinden anlıyordum. Aslında tam "Rusça" –başka türlü söylemek mümkün değil– görünüyordu. Yüz hatlarında hiçbir şey dikkat çekici değildi; insan bu zayıf, uzun boylu, saçları saman sarısı, elmacıkkemikleri geniş adamın tarlada bir çiftçi, faytoncu, küçük bir ayakkabıcı ya da yoksul bir ozan olduğunu düşünebilirdi – o sadece "halk"tı, Rus insanının tüm özelliklerini taşıyan biriydi. Sokakta gördüğünüzde ondaki özel olanı fark etmeden yanından geçip giderdiniz. Fakat karşısında oturup anlattıklarını dinlemeye başladığınızda, işte o zaman onun kim olduğunu anlardınız. Çünkü ister istemez portresini çizdiği kişi olurdu. Gezintileri sırasında karşılaştığı yaşlı, kambur, yorgun bir adamı nasıl tanımladığını –daha bana tercüme edilmeden anlamıştım– anımsıyorum. Anlatmaya başlarken birden başını eğmiş, omuzlarını düşürmüş, masmavi parıldayan ışıl ışıl gözleri kararmış, yorgunlaşmış, sesi titremeye başlamıştı; adeta o kambur ihtiyara dönüşüvermişti. Ancak hemen arkasından neşeli bir şeyler anlatırken büyük bir kahkaha atmış, arkasına yaslanmış ve alnında bir parıltı oluşmuştu; çevresindeki insanları ve doğayı canlı bir şekilde anlatırken onu dinlemek inanılmaz zevkliydi. Her şeyi, yürüyüşü, oturuşu, dinleyişi, neşesi sade ve doğaldı; bir akşam *boyar*[1] kılı-

1. Eski dönemlerde (10-17. yüzyıl) Rus soylusu. (Ç.N.)

ğına bürünüp beline kılıcını kuşandığında birdenbire bakışlarına bir soyluluk gelmişti. Kaşları emreder gibi çatılmış, sanki çarın hiddetli bir emrini düşünüyormuş gibi odanın içinde bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başlamıştı, bir dakika sonra o kılıktan sıyrıldığında bir köy delikanlısı gibi çocukça gülümsemeye başlamıştı. Canlılığı adeta bir mucizeydi: Hasta ciğerleriyle yaşaması aslında tıbbın tüm kurallarını altüst ediyordu, fakat inanılmaz bir yaşam sevinci ve tunç gibi bir sorumluluk duygusu onu ayakta tutuyordu. Her sabah açık ve okunaklı elyazısıyla o büyük romanını yazmaya devam ediyor, kendisine başvuran memleketinden genç yazarların ve işçilerin yüzlerce sorusuna yanıt veriyordu. Onunla bir arada olmak benim için Rusya'yı yaşamaktı, Bolşevik Rusya'yı değil, bir zamanların ya da bugünün Rusyası'nı değil, ölümsüz bir halkın büyük, güçlü ve gölgeli ruhunu yaşamaktı. O yıllarda Gorki henüz tam karar vermemişti. Bir devrimci olarak devrimi istemişti, Lenin'le özel dostluğu vardı, fakat o dönemde henüz bir partiye katılmakta tereddüt ediyordu, kendi deyimiyle "rahip ya da papa olmak" arasında bir fark yoktu, ancak her hafta bir şeylerin olduğu o tarihlerde kendi insanlarıyla birlikte olamamak onu üzüyordu.

O günlerde tesadüfen tanık olduğum tipik, tümüyle Ruslara has bir sahne, Gorki'nin içindeki tüm çelişkiyi ortaya çıkarmıştı. İlk kez deneme yolculuğuna çıkmış bir Rus savaş gemisi Napoli'de bulunuyordu. Daha önce hiçbir dünya kentinde bulunmamış olan genç denizciler süslü üniformaları içinde Via Toledo'da turluyorlar ve kocaman meraklı gözleriyle tüm yeni şeylere bakmaya doyamıyorlardı. Ertesi güniçlerinden bir grup Sorrento'ya gelip "kendilerinin olan" şairlerini ziyaret etmeye karar vermiş. Geleceklerini Gorki'ye bildirmemişler; Rus kardeşlik anlayışlarına göre "kendilerinin olan" şairlerinin,

onlara daima zaman ayırabileceğini düşünmüşler. Böylece birden Gorki'nin kapısı çalmışlar, yanılmamışlar da: Gorki onları bekletmemiş ve içeri davet etmiş. Fakat –ertesi gün Gorki gülerek anlatmıştı– "davalarını" her şeyin üstünde gören bu genç insanlar Gorki'ye karşı önce pek katı davranmışlar. "Yaşadığın şu hayata bak!" demişler, o güzel villaya daha girer girmez. "Tıpkı burjuvalar gibi yaşıyorsun. Peki, Rusya'ya niye geri dönmüyorsun?" diye sormuşlar: Gorki de elinden geldiğince onlara uzun uzun açıklama yapmış, fakat aslında bu dürüst gençler öyle katı davranmak istememişler. Sadece, ünlü olsun olmasın kimseyi kendilerinden "üstün" görmediklerini ve onun dünya görüşünü sınadıklarını göstermek istemişler. Sonrasında da rahat rahat çaylarını içmişler, sohbet etmişler, sonra da teker teker Gorki'yle kucaklaşıp vedalaşmışlar. Gorki bu sahneyi, bu genç neslin rahat ve özgür tavırlarına alınmak şöyle dursun, hayranlık duyarak anlatmıştı. "Bizler ne kadar başkaydık," diye defalarca tekrar etmişti, "ya sinik ya da çok ateşliydik, fakat hiçbir zaman kendimiz olamamıştık." Gözleri bütün akşam pırıl pırıl parlamıştı. Ona "Sanırım onlarla eve dönmeyi arzu ettiniz," dediğimde, şaşırmış, gözlerimin içine bakarak "Bunu nasıl bildiniz? Gerçekten de son ana kadar her şeyi, kitapları, kâğıtları ve çalışmaları bırakıp bu gençlerle gemiye binip on dört gün maviliklere açılsam mı, diye düşündüm. İşte o zaman tekrar Rusya'nın ne olduğunu hatırlar, Rusya'yı tekrar yaşardım. Uzaklardayken en iyi şeyler unutuluyor, aramızdan hiç kimse sürgündeyken iyi bir şeyler ortaya koyamadı," demişti.

Fakat Gorki, Sorrento'yu sürgün yeri saymakla yanılıyordu. Ne zaman isterse memleketine dönebilirdi ve döndü de. O, Paris'te rastladığım, hayata küsmüş Merej-

kovski gibi kitaplarıyla birlikte yurdundan sürülmemiş, Grillparzer'in o güzel deyimiyle "iki gurbetli ama vatansız" biri değildi bugün *bizim* olduğumuz gibi, ödünç dillerde yabancı, rüzgârla oradan oraya savrulmuş biri değildi. Ama gerçekten ve alışılmışın dışında bir sürgüne sonraki günlerde Napoli'de rastladım: Benedetto Croce onlarca yıl gençlerin düşünce önderi olmuştu, senatör ve bakan olarak ülkesinde onurlu hizmetler vermişti, ta ki faşizme karşı çıkıp Mussolini ile çatışıncaya kadar. Bütün görevlerini bırakıp geri çekilmişti; fakat uzlaşmazlar için bu yeterli değildi, onlar Croce'nin direncini kırmak ve gerekirse onu cezalandırmak istiyorlardı. Eskinin öğrencilerinin tam tersine, bugün her yerde gericiliği savunan öğrenciler, Croce'nin evine saldırıp camlarını kırdılar. Fakat zeki gözleri ve sivri sakalıyla, tıpkı rahatı yerinde bir burjuvaya benzeyen bu küçük tıknaz adam bunlardan korkmadı. Ülkesini terk etmedi, Amerikan ve diğer yabancı üniversitelerin çağrısına rağmen kitaptan surlarının arkasında, evinde kaldı. *Critica* adlı dergisini görüşünü değiştirmeden çıkarmaya, kitaplarını yayımlatmaya devam etti, otoritesi o kadar güçlüydü ki öğrencileri, düşünce arkadaşları tamamıyla pes ederken onu Mussolini'nin emriyle hareket eden acımasız sansür durdurabildi ancak. Onunla görüşmek isteyen bir İtalyanın ve hatta bir yabancının çok cesur olması gerekiyordu, çünkü resmî makamlar onun surları içindeyken, kitaplarla dolu odasındayken her şeyi açık açık konuşacağını biliyordu. Croce, kırk milyon yurttaşının ortasında, cam bir fanusa benzeyen, dışa kapalı odasında yaşıyordu. Tek bir insanın, milyonluk bir kentte kendini böyle dışlayarak yaşaması hem gerçekdışı hem de olağanüstü gelmiştir bana. O zamanlar bu şekilde bir yaşamın, yıllar sonra bizim de yaşayacağımız düşünsel ölümün yumuşak biçimi olduğunu henüz bilmiyordum ve ne de olsa artık yaş-

lı sayılabilecek bu adamın, her gün verdiği bu savaşta canlılığını ve beyin gücünü nasıl koruduğuna hayran oluyordum. Fakat o gülerek şöyle diyordu: "Aslında insanı gençleştiren, karşı koymadır. Senatör kalsaydım, her şey kolay olurdu, düşünceleri ağırlaşmış ve kararsız biri olurdum. Düşün insanı için en büyük eksiklik, direnme gücünden yoksun olmaktır; yalnız kaldığımdan beri, gençleri etrafımda görmediğimden beri yeniden gençleşmek zorunda kaldım."

Fakat yaşanan darbelerin insanı kamçıladığını, kovuşturmaların insanı güçlendirdiğini ve insanı yok etmezse, yalnızlığın insanı yücelttiğini anlamam için birkaç yılın geçmesi gerekti. Yaşamın tüm önemli şeyleri gibi, insan başkalarının tecrübelerinden değil, sadece kendi yaşadıklarından, yazgısının kendisine yaşattıklarından bir şeyler öğrenebiliyor.

İtalya'nın en önemli adamını, Mussolini'yi görmemiş olmamın nedeni, politik şahsiyetlere yaklaşmaya çekindiğim içindir, kendi ülkemde, o küçücük Avusturya da bile önemli devlet adamlarıyla –Seipel, Dollfuss[1] ve Schuschnigg[2]– hiç karşılaşmamam bir beceri, bir hünerdir aslında. Yine de, İtalya'daki kitaplarımın ilk ve en iyi okurlarından biri olduğunu ortak dostlarımdan öğrendiğim Mussolini'ye şahsen minnettarlığımı belirtmek görevimdi, çünkü Mussolini, benim bir devlet adamı olan kendisine yönelttiğim bir ricamı yerine getirmişti.

1. Engelbert Dollfuss (1892-1934): Avusturyalı devlet adamı ve Avusturya şansölyesi (1932-1934). Avusturya Cumhuriyeti'ni yıkarak muhafazakâr Katolik ve faşist ilkelere dayalı otoriter bir rejim kurmuştur. (Ç.N.)

2. Kurt von Schuschnigg (1897-1977): Ülkesinin Nazi Almanyası tarafından ilhakını önlemeye çalışan ve 1943'te Dollfuss'un öldürülmesinden sonra Avusturya Şansölyesi olan siyaset adamı. (Ç.N.)

Olay şuydu: Paris'teki bir arkadaşımdan aldığım ekspres bir mektupta arkadaşım, İtalyan bir bayanın önemli bir konuyu görüşmek için beni Salzburg'da ziyaret etmek istediğini ve derhal onu karşılamamı yazıyordu. Birkaç gün sonra kadın geldi, anlattıkları gerçekten sarsıcıydı. Çok iyi bir doktor olan kocası yoksul bir aileden miş ve Matteotti'nin[1] maddi desteğiyle okumuş. Bu sosyalist liderin faşistlerce vahşice katledilmesi zaten çok yorulmuş olan dünyanın vicdanını bu tek cinayetle daha da öfkelendirmiş, bütün Avrupa'yı ayağa kaldırmıştı. Matteotti'nin sadık bir dostu olan kocası, onun tabutunu Roma caddelerinde taşıma yürekliliğini göstermiş altı kişiden biriydi; ancak bu olaydan kısa bir süre sonra kocası boykot edilmiş, tehdit edilmiş ve ülkesini terk etmek zorunda bırakılmıştı. Ancak kadının anlattığına göre Matteotti ailesinin kötü yazgısı onun yakasını bırakmamış, kendisine iyilik yapmış bu adamın çocuklarını gizlice İtalya'dan yurtdışına kaçırmak isterken casusların ya da kışkırtıcıların eline düşmüş ve tutuklanmış. Matteotti ile ilgili her hatıra İtalya'da bir utanç kaynağı olduğu için, bu nedenle yapılacak bir mahkeme kocası için kötü bir karar vermezmiş vermesine, ancak tam yetkili bir yönetici onu, Mussolini'ye karşı yapılan bombalı bir suikasttan yargılatmayı başarmış. Cephede doktorluk yapmış ve en yüksek savaş nişanlarını almış olan kocası on yıl ağır hapis cezasına çarptırılmış.

Genç kadın doğal olarak çok heyecanlıydı. Bu hükme karşı çıkılması gerektiğini, kocasının ömrünün bu cezayı tamamlamaya yetmeyeceğini söylüyordu. Avrupa'nın tüm edebiyatçılarının ses getirecek bir protesto

1. Giacomo Matteotti (1885-1924): İtalyan Sosyalist Partisi'nin önderi. Faşistlerce öldürülmesi uluslararası alanda büyük bir tepki yaratmış ve Mussolini rejiminde geçici bir sarsıntı yapmıştır. (Ç.N.)

yapmalarını istiyor, benim de bu konuda yardımımı rica ediyordu. Herhangi bir protestoyu derhal reddettim. Savaştan bu yana tüm bu tür manifestoların nasıl yıprandığını ve tükendiğini biliyordum. Kadına, hiçbir ülkenin, aldığı hukuki bir kararı ulusal gurur nedeniyle dışardan bir müdahale ile düzeltilmesine izin vermeyeceğini, Sacco ve Vanzetti[1] olayında Avrupalıların protestosunun Amerika'da lehte yerine aleyhte bir etki yaptığını anlattım. Böyle bir şeye kalkışmamasını sıkı sıkı tembih ettim. Bunu yaptığı takdirde kocasının durumunu daha da kötüleştireceğini söyledim, çünkü Mussolini'nin asla, kendisi istese bile, dışardan gelecek bir tepkiyle kararı yumuşatmayacağını söyledim. Fakat gerçekten sarsıldığım için, bu konuda elimden geleni yapacağıma da söz verdim. Tesadüfen önümüzdeki hafta İtalya'ya gideceğimi ve oradaki nüfuzlu arkadaşlarımla bu konuyu görüşeceğimi ve belki de onların sessizce, kocasının lehine bir etki yapabileceklerini söyledim.

Bunu da gittiğim ilk günü yapmaya çalıştım. Fakat orada korkunun yürekleri nasıl da yiyip bitirdiğini gördüm. Doktorun adını ağzıma alır almaz, herkes ne diyeceğini şaşırıyordu. Hayır, bu konuda bir şey yapılamazmış. Kesinlikle mümkün değilmiş. Böylece bütün tanıdıklarımı tek tek yokladım. Utanç içinde geri döndüm, çünkü zavallı kadın elimden gelen her şeyi yapmadığımı düşünebilirdi. Gerçekten de öyleydi. Denemediğim bir yol daha vardı – düz ve dolaysız yolu henüz denememiştim: kararı değiştirebilecek tek kişi olan adama, Mussolini'ye yazmak.

Bunu yaptım da. Gerçekten dürüstçe bir mektup

1. ABD'nin Massachusetts eyaletinde yedi yıl (1920-27) süren ve Nicola Sacco ile Bartolomeo Vanzetti'nin ölüm cezasına çarptırılmasıyla sonuçlanan ünlü cinayet davası. (Ç.N.)

yazdım ona. Dalkavukluk yapmak istemediğimi yazdım, adamı da, olayların nasıl başladığını da bilmediğimi yazdım. Fakat kuşkusuz hiçbir suçu olmayan zavallı karısını gördüğümü ve kocası hapse gönderildiğinde karısının da sokaktaki öfkeden nasibini alacağını yazdım. Verilen kararı kesinlikle eleştirmek niyetinde olmadığımı, ama doktorun bir hapishane yerine, kadın ve çocukların sürgündeki yakınlarının yanında yaşamalarına izin verilen bir mahkûmlar adasına gönderilmesinin karısı için de hayat kurtarıcı olacağını yazdım. Zarfın üzerine Ekselans Benito Mussolini yazıp Salzburg'da herhangi bir posta kutusuna attım. Dört gün sonra Viyana'daki İtalyan Büyükelçiliği'nden gelen mektupta, ekselansın teşekkür ettiği, ricamın kabul edildiği ve ceza süresinin kısaltıldığı yazıyordu. Aynı tarihte İtalya'dan gelen bir telgrafta, ricamın yerine getirildiği bildiriliyordu. Tek bir kalem darbesiyle Mussolini bizzat dileğimi yerine getirmiş, gerçekten de mahkûm kısa bir süre sonra tamamen serbest bırakılmıştı. Hayatımda aldığım hiçbir mektup beni bu kadar sevindirmemiş ve bu kadar mutlu etmemiştir ve eğer bu, edebiyattaki başarım ise, bunu da şükranla anıyorum.

Dinginliğin son demlerinin yaşandığı o yıllarda seyahat etmek hoştu. Fakat sonrasında eve dönmek de güzeldi. Sessiz sedasız tuhaf bir olay olmuştu. Gözlerden uzakta romantik konumu nedeniyle seçtiğim kırk bin nüfuslu o küçük kent Salzburg inanılmaz derecede değişmişti: O yaz Salzburg sadece Avrupa'nın değil, tüm dünyanın sanat kenti olmuştu. Max Reinhardt ve Hugo von Hofmannsthal, yazları iş bulamayan tiyatro oyuncuları ve müzisyenlerin o güç savaş sonrası yıllardaki sıkıntılarına yardımcı olabilmek için o yaz birkaç gösteri

planlamışlardı; özellikle de ünlü *Jedermann*'ın[1] Salzburg' daki katedral meydanında açık hava gösterilerini düzenlemişler ve yakın çevrelerden insanları bu gösterilere çekmişlerdi; sonraları opera gösterileriyle programı daha iyiye, daha mükemmele götürmeyi başarmışlardı. Yavaş yavaş tüm dünyanın dikkati buraya çevrilmişti. En iyi orkestra şefleri, müzisyenler ve tiyatro oyuncuları sadece kendi ülkelerinin dar çevresinde yerli halkın karşısında değil de, uluslararası bir seyirci kitlesi karşısında da sanatlarını sergileyebilme fırsatını buldukları için seviniyor ve buraya akın ediyordu. Böylece Salzburg Festivali bir anda dünya çapında bir olay ve tüm ulusların yarıştığı, en güzel gösterilerini sergileyebildikleri bir yeniçağ sanat olimpiyatı haline gelmişti. Artık hiç kimse bu olağanüstü gösterileri kaçırmak istemiyordu. Krallar, prensler, Amerikalı milyonerler ve film yıldızları, müzikseverler, sanatçılar, edebiyatçılar ve züppeler son yıllarda Salzburg'da bir araya gelmeye başlamışlardı; o güne kadar Avrupa'nın hiçbir yerinde Avusturya'nın bu küçük ve yıllarca aşağılanan kenti Salzburg'da olduğu kadar yoğun ve mükemmel tiyatro ve müzik ziyafeti yaşanmamıştır. Salzburg adeta çiçek açıyordu. Yazları Salzburg sokaklarında sanatın en yüce biçimini görmeye Avrupa ve Amerika'nın her yerinden gelmiş, Salzburg milli kıyafetleri –erkekler beyaz ketenden kısa pantolon ve yelek, kadınlar renkli, "önlüklü kostüm"– giymiş insanlara rastlayabiliyordunuz; küçücük Salzburg bir anda dünya modasına hâkim olmuştu. Otellerde boş oda bulmak için adeta savaşılıyordu, festival binasına giden otomobil

1. Hugo von Hofmannstahl'in ilk kez 1 Aralık 1911'de Berlin'de sahnelenen ve 1920 yılından beri her yıl Hofmannsthal'in de kurucusu olduğu Salzburg Festivali'nde sahnelenen, tam adı *Jedermann. Das Spiel vom Sterben des reichen Mannes* (Herhangi Biri. Zengin Bir Adamın Ölümüne Dair Oyun) adlı eseri. (Ç.N.)

yolu, bir zamanlar imparatorun saray balosuna giden yol kadar ihtişamlıydı, tren istasyonu devamlı doluydu; diğer kentler zenginlik dalgasını kendilerine çekmek istediyseler de, başaramadılar. Salzburg o yıllarda Avrupa'nın en çok ziyaretçi çeken sanat kentiydi ve öyle kaldı.

Böylece ben de bir anda kendi kentimde Avrupa'nın kucağında yaşar olmuştum. Kaderim, aklımdan bile geçmeyen bir arzumu yerine getirmişti ve Kapuzen Tepesi'ndeki evimiz bir Avrupa evi olmuştu. Orada kimler kalmadı ki? Konuk defterimiz hafızadan daha iyi tanıklık edebilirdi, ancak o da birçok şey gibi Nasyonal Sosyalistlere kaldı. Evimizin hemen karşısındaki Berchtesgaden Dağı'nda oturan o adamın günün birinde her şeyi mahvedeceğinden habersiz, terasımızdan o güzelim huzur dolu manzaraya bakıp dostlarımızla ne kadar hoş saatler geçirmiştik. Romain Rolland ve Thomas Mann bizde kalırdı, yazarlardan H.G. Wells, Hofmannsthal, Jakob Wassermann, Van Loon, James Joyce, Emil Ludwig, Franz Werfel, Georg Brandes, Paul Valéry, Jane Adams, Scholem Asch, Arthur Schnitzler, müzisyenlerden Ravel ve Richard Strauss, Alban Berg, Bruno Walter, Bartók ve dünyanın her bir köşesinden nice ressam, oyuncu ve bilgin bizim konuğumuz olmuştu. Her yaz ne kadar güzel ve aydınlık entelektüel sohbet saatleri estirirdi evimize. Günün birinde o dik merdivenlerimizden Arturo Toscanini[1] çıkıp gelmişti evimize, daha ilk andan itibaren aramızda öyle bir dostluk oluştu ki, o sayede müziği daha bilerek sevmeye ve ondan zevk almaya başladım. Sonrasında yıllarca onun provalarının daimi konuğu oldum ve konserlerinde mucizevi ve olağanüstü doğal olan o mükemmelliği yakalamak için nasıl bir tutkuyla çalıştığına

1. Arturo Toscanini (1867-1957): İtalyan orkestra şefi. Yirminci yüzyılın ilk yarısındaki en büyük virtüöz orkestra şeflerinden biri olarak kabul edilir. (Ç.N.)

tanık oldum (bir yazımda her sanatçıya örnek olabilecek mükemmelliğe ulaşıncaya kadar vazgeçmemesini gösteren bu provaları anlatmaya çalıştım). Shakespeare'in "Müzik ruhun gıdasıdır" sözünün fevkalade teyit edildiğini görmüştüm ve sanatların birbiriyle yarışmasını seyrederken onlarla kesintisiz bir ilişki içinde olmamı sağlayan talihime şükrediyordum. Sanat ve mutlu doğanın el ele verdiği o yaz günleri ne kadar zengin, ne kadar renkliydi! Ne zaman geriye dönüp o küçük kentin savaş sonrası harap, gri, kasvetli halini hatırlasam, evimizi, çatısından yağmur sularının aktığı, soğuktan tir tir titrediğimiz evimizi hatırlasam, işte o zaman bu imrenilesi barış yıllarının hayatıma neler kattığını hissederim. O yıllarda yine dünyaya ve insanlara inanıyorduk.

O tarihlerde bir sürü ünlü konuk geliyordu evimize, fakat yalnız kaldığım anlarda da gölgelerine ve izlerine ulaşmayı yavaş yavaş başardığım yüce insanların büyülü çevresi sarıyordu beni: Daha önce bahsettiğim elyazmaları koleksiyonumda her devrin en büyük ustalarının elyazması bir araya gelmişti. On beş yaşında bir amatör olarak başladığım şey, yıllar içinde maddi imkânlar ve gittikçe artan bir tutku sayesinde sadece yan yana getirilmiş bir koleksiyon olmaktan çıkıp canlı bir esere, hatta gerçek bir sanat eserine dönüşmüştü. Başlangıçta tüm amatörler gibi isimleri, ünlü isimleri bir araya getirmeye çalışmıştım, sonra sadece psikolojik bir merakla daha çok elyazmaları toplamaya başladım – bana, sevdiğim bir ustanın yaratma sürecine göz atma imkânını veren eserlerin ilk müsveddelerini ya da fragmanlarını toplamaya başladım. Yeryüzünün çözülemeyen sayısız bilmecesi içinde en derin ve en gizemli olanı, yaratış sanatının sırrıdır. Doğa burada sırrını ifşa etmez, yeryüzünün, kü-

çük bir çiçeğin, bir şiirin, bir insanın nasıl oluştuğunu, bunları nasıl yaptığını bize göstermez. Bunları yaparken acımasızca ve insafsızca peçesini indirir. Şair bile, müzisyen bile ilham anını sonradan anlatamaz, açıklayamaz; sanatçı eserine son mükemmel biçimi verdikten sonra, onun kaynağını da, doğuşunu da, oluşumunu da bilemez artık, sözcükleri nasıl mısralara dönüştürdüğünü, tek tek notalardan nasıl yüzyıllarca unutulmayan melodiler oluşturduğunu ya hiç açıklayamaz ya da ancak nadiren açıklayabilir. Bu yaratış süreci hakkında ufak bir ipucu veren tek şey, sonrasında son şeklin ortaya çıktığı elle yazılmış yapraklardır, özellikle de henüz basıma hazır olmayan, düzeltmelerle dolu, tam şeklini almamış taslaklardır. Büyük edebiyatçılara, filozoflara ve müzisyenlere ait böyle yaprakları, böyle düzeltmeleri ve dolayısıyla işleriyle nasıl boğuştuklarını gösteren tanıkları birleştirme, elyazması koleksiyonumun ikinci ve daha bilgili olduğum dönemiydi. Onları müzayedelerde aramak bir zevkti, saklandıkları yerden bulup çıkarmak keyifli bir uğraş, aynı zamanda bir tür bilimdi; çünkü elyazması koleksiyonumun yanında bir ikincisi ortaya çıkmıştı; bu koleksiyon, elyazmaları üzerine yazılan tüm kitapları, sayıları dört bini bulan tüm basılmış katalogları içeriyordu, eşi benzeri olmayan bir el kütüphanesiydi, bu alanda rakibim de yoktu, çünkü bunların ticaretini yapanlar bile bu uzmanlık alanında bu kadar çok zaman ve emek harcamazlardı. Hiçbir zaman edebiyat ya da yaşamın başka bir alanında uzman olduğumu söylemeye cesaret etmemişimdir, ancak otuz kırk yıl boyunca oluşturduğum elyazmaları koleksiyonum nedeniyle bu alandaki ilk otoritelerden biri olduğumu, önemli her bir parçanın nerede ve kime ait olduğunu, sahibinin eline nasıl ulaştığını söyleyebiliyordum, parçanın orijinal olduğunu ilk bakışta anlayan birçok pro-

fesyonelden daha iyi değerlendiren deneyimli, gerçek bir uzman olmuştum.

Bu koleksiyon merakım yavaş yavaş artıyordu. Fakat zaman içinde dünya edebiyatının ve müziğinin salt elyazmaları ve binlerce çeşit yaratma yöntemini yansıtan bu eserler bana yetmemeye başlamıştı; sadece koleksiyonumu genişletmek artık çekici gelmiyordu, aksine koleksiyonculuğumun son on yılında koleksiyonumla ilgili yaptığım şey, onu bir mücevher gibi işleyip daha değerli bir hale getirmekti. Başlangıçta edebiyatçıların ya da müzisyenlerin eserlerini yarattıkları anları gösteren yaprakları toplamak yetiyorken, sonraları yavaş yavaş her birinin eserini yaratırkenki en mutlu anını, eserinde ulaştığı en yüksek noktayı göstermeye başladım. Bir başka deyişle bir şairin şiirinin sadece elyazmasını değil, şairin ilhamının mürekkep ya da kurşunkalemle dünyaya geldiği ve sonsuzluğa ulaştığı anı gösteren müsveddelere de ulaşmaya çabalıyordum. Bu ölümsüz sanatçıların kutsal elyazmalarının arasından onları dünya gözünde ölümsüz kılan neydiyse onu istiyordum – nasıl da cüretkârca bir girişim!

Böylece koleksiyonum sürekli gelişiyordu; bu büyük arzumu gerçekleştirmek için sahip olduğum her elyazması, daha önemlisini, daha karakteristik olanını, deyim yerindeyse – daha ölümsüzünü bulduğumda çıkarılıyor, satılıyor ya da değiştiriliyordu. Ne mutlu bana ki, çoğu zaman bulup çıkarıyordum da, çünkü böylesi bir tecrübe, böylesi bir sabır ve bilgiyle önemli parçaların koleksiyonunu yapan çok az kişi vardı. Böylece sonunda eserlerin ya da içinden parçalarının elyazmaları, yaratıcı insanoğlunun ölümsüz kanıtları olarak önceleri bir dosya, sonrasında bozulmayı, tahribi önlemek için ateşe dayanıklı metalden yapılmış bir sandık içinde toplandı. Bir göçebe gibi yaşamak zorunda olduğum için çoktan oraya buraya dağılmış o koleksiyonun katalogu elimin altında

değil ve ben insanoğlunun dehasının sonsuzluk anını belgeleyen o parçalardan ancak birkaç tanesini sayabilirim.

Örneğin Lionardo'nun[1] çalışma defterinden bir yaprakta çizimleriyle ilgili tersten yazılmış, ancak ayna ile bakıldığında okunan bir yazı vardı; Napoléon'un zor okunan yazısıyla Rivoli yakınındaki askerlerine yazdığı dört sayfalık ordu emri vardı; Balzac'ın her yaprağı binlerce düzelti ile savaş alanına dönmüş ve ustanın her bir düzeltiyi adeta dev bir savaş vererek tekrar düzelttiğini inanılmaz bir netlikle gösteren bir romanının tüm formaları vardı (neyse ki bunun bir fotokopisi bir Amerikan Üniversitesi için kurtarıldı). Nietzsche'nin sevgili Cosima Wagner'i için yazdığı ve uzun süre yayımlamadığı *Tragedyanın Doğuşu* adlı yapıtının bilinmeyen ilk biçimi vardı, Bach'ın bir kantatı, Gluck'un *Alceste*'inden bir arya vardı ve müsveddeleri hepsininkinden daha nadir bulunan Händel'den bir arya vardı. Her zaman en karakteristik olanı aramış, çoğu zaman da bulmuştum; örneğin Brahms'ın *Zigeunerlieder*'i (Çingene Ezgileri), Chopin'in *Barcarolle*'ü, Schubert'in ölümsüz eseri *An die Musik*'i (Müziğe Övgü), Haydn'ın İmparator Kuarteti'nin unutulmaz melodisi *Gott erhalte* (Tanrı Esirgesin) vardı. Bazı durumlarda yaratıcılığın eşsiz biçiminden, yaratıcının tüm bir özel yaşam biçimini oluşturabiliyordum. Örneğin Mozart'ın yalnızca on bir yaşındayken yazdığı acemi eserinden bir yaprak değil, aynı zamanda onun şarkı sanatının bir kanıtı olarak Goethe'nin *Veilchen*'ından (Menekşe) bestelediği ölümsüz yapıtını, dans müziğinden *Non più andrai*'ı (Yok Artık Gitmek) açımlayan Figaro'nun menuetlerini, hatta kendi "Figaro"sundan Cherubin aryasını, diğer yanda hiçbir zaman tam bir

1. Leonardo da Vinci'nin Milano'ya gidene kadar kullandığı asıl önadı. (Ç.N.)

metin olarak yayımlanmamış, kuzenine yazılan mektupları, açık saçık kanon ve ölümünden kısa bir süre önce yazdığı "Titus"tan bir aryayı toplamıştım. Aynı şekilde Goethe'nin hayatı da böyle genişti. Goethe'den ilk yaprak dokuz yaşındayken Latinceden yaptığı bir çeviriydi, sonuncusu ise seksen iki yaşındayken, yani ölümünden çok kısa bir süre önce yazdığı bir şiirdi, ikisi arasında ise yaratıcılığının taçlandırıldığı, döneme ait güçlü bir yaprak, *Faust*'tan iki sayfa, doğabilimleriyle ilgili elyazmaları, sayısız şiirler ve ayrıca yaşamının çeşitli dönemlerine ait çizimler vardı. Goethe'nin tüm yaşamını bu on beş yaprakta görebilirdiniz. Beethoven'a gelince; en çok hayran olduğum bu ustayı, böyle baştan sona anlatan bir tablo oluşturamamıştım. Goethe konusunda olduğu gibi burada da İsviçre'nin en zengin adamlarından biri olan ve bir Beethoven hazinesi oluşturan yayıncım Profesör Kippenberg ile müzayedelerde yarışmıştım. Fakat hiç değilse Beethoven'ın gençlik yıllarından bir not defterinden *Öpücük*[1] adlı parçasını ve Egmont müziğinin fragmanlarını toplayabilmemin yanı sıra, yeryüzündeki hiçbir müzenin yapamadığını, yani onun trajik yaşamının bir anını mükemmel bir şekilde somut olarak gözler önüne sermeyi başarabilmiştim. Mutlu bir rastlantı sonucu ölümünden sonra açıkartırmayla satılan ve Saray Danışmanı Breuning'in satın aldığı odasından kalan tüm parçaları, özellikle o kocaman yazı masasını ve çekmecelerinde sevgilileri Kontes Guilietta Guicciardi ve Kontes Erdödy'ye ait resimleri, yaşamının son anına kadar yatağının yanı başında sakladığı demir para kutusu ve hasta yatağındayken üzerinde mektuplarını ve son bestelerini yazdığı küçük yazı rahlesi, ölüm döşeğindeyken kesilen

1. Özgün adı *Der Kuss*. (Ç.N.)

bir tutam ak saçı, cenaze töreninin davetiyesi, titrek elleriyle yazdığı eserlerinin kısa tanıtım yazıları, açıkartırmaya sunulan ev eşyalarının listesi ve ortada kalan aşçı kadını yanına almak isteyen Viyanalı dostlarının talep listesi, bunların hepsini edinmiştim. Gerçek koleksiyoncuların yüzüne gülen rastlantı sonucu, son nefesini verdiği odasından kalan tüm bu eşyaları satın aldıktan sonra onu ölüm döşeğindeyken resmeden üç çizimi de satın alma fırsatını bulmuştum. Çağdaşlarının anlatımlarında Schubert'in dostu ve genç bir ressam olan Josef Teltscher'in, Beethoven'ı 26 Mart'ta ölüm döşeğindeyken resmetmeye çalıştığını, ancak bunu, ölmek üzere olan birine saygısızlık olarak gören Saray Danışmanı Breuning tarafından odadan çıkarıldığını biliyordum. Yüz yıldır bu çizimler kayıptı, ta ki günün birinde Brünn'deki küçük bir açıkartırmada bu ressamcığın oldukça ucuza satışa çıkarılan çizim dosyasının yanında birdenbire ortaya çıkıncaya kadar. Tesadüflerin birbirini takip etmesi gibi, bir gün bir satıcı Beethoven'ın ölüm döşeğindeyken çizilmiş orijinal çizimlerle ilgilenip ilgilenmeyeceğimi sordu. Onlar zaten bende, diye yanıt verdim vermesine, ancak sonrasında bana teklif edilen bu yeni yaprağın Danhauer'in, Beethoven'ı ölüm döşeğindeyken gösteren, sonradan çok ünlenen taş basmasının orjinali olduğu anlaşıldı. İşte şimdi bu çok önemli ve gerçekten ölümsüz anı gözler önüne seren her şeyi bir araya getirmiştim.

Doğal olarak kendimi hiçbir zaman bu nesnelerin sahibi olarak görmedim, ben sadece onları o tarihte koruyan bir kişiydim. Beni çeken, sahip olma, bana ait olma duygusu değildi, tam tersine asıl çekici olan, bir koleksiyonu sanat eseri haline getirmek, bunları birleştirmek, biçim vermekti. Bu koleksiyonda kendi eserlerimden daha değerli olabilecek kalıcı bir şeyi yarattığımın bilincindeydim. Yapılan birçok teklife rağmen bir katalog

oluşturmakta tereddüt ediyordum, çünkü henüz yapım aşamasındaydım ve bazı adlar ve parçalar henüz son şeklini almamıştı. Amacım bu eşsiz koleksiyonu ölümümden sonra, her yıl belli bir miktar para ayırarak onu, benim düşündüğüm şekilde tamamlayacak bir enstitüye vermekti. Böylece olduğu yerde sayan bir koleksiyon olmaktan kurtulacak, benim ölümümden elli yüz yıl sonra da sürekli eklenerek gittikçe mükemmelleşen canlı bir organizmaya dönüşecekti.

Fakat çok kötü şeyler yaşamış ve yaşamakta olan bizim kuşak, geleceği düşünecek durumda değildi. Hitler iktidara gelip de, ben evimi terk etmek zorunda kaldığımda, koleksiyonuma duyduğum heves ve kalıcı bir şeyleri elde tutma güvencesi yok oldu. Bir süre bazı parçaları bir bankanın çelik kasasında ve arkadaşlarımın yanında muhafaza ettim, fakat sonra Goethe'nin o uyarıcı sözünü hatırladım; müzelerin, koleksiyonların, silah ve savaş gereçleri depolarının geliştirilmedikçe yok olacağını düşünerek artık ilgilenemeyeceğim ve emek veremeyeceğim koleksiyonuma veda etmeye karar verdim. Bir bölümünü, özellikle aynı kuşaktan dostlarımın bana hediye ettikleri parçaları, ayrılırken veda hediyesi olarak Viyana Ulusal Kütüphanesi'ne verdim, bir kısmını elden çıkardım, kalanlara neler olduğunu ise dert etmiyorum. Beni hep yaratış süreci memnun etmiştir, yaratılan eser değil. Bu nedenle bir zamanlar sahip olduklarımı kaybedince üzülmem. Çünkü her türlü sanata ve koleksiyona düşman olan o dönemde, kovalanan ve sürülen bizler, yeni bir sanatı öğrenmek zorundaydık, bu, bir zamanlar gururumuz ve sevgimiz olan her şeye veda etme sanatıydı.

Böylece çalışarak, seyahat ederek, öğrenerek, okuyarak, koleksiyon yaparak yılların tadını çıkardım. 1931 yı-

lının bir kasım sabahında uyandığımda elli yaşındaydım. Çalışkan, ak saçlı Salzburglu postacım için kötü bir gündü bu. Almanya'da elli yaşına gelmiş bir yazarın doğum gününü gazetelerde uzun uzadıya kutlamak korunan bir gelenek olduğundan yaşlı adamcağız onca mektup ve telgrafı dik merdivenlerden yukarı taşımak zorunda kalmıştı. Mektupları açıp okumadan önce bugünün benim için ne gibi bir anlam ifade ettiğini düşündüm. Ellinci yaş, bir insanın ömründe dönüm noktasıdır; huzursuz bir şekilde geriye bakar insan, yolunun ne kadarını gittiğini düşünür, kalan yol kendisini daha yukarıya mı yoksa aşağıya mı götürecek merak eder. Yaşadığım zamanı düşündüm. Evimden görünen Alplere ve hafif inişe geçen vadiye bakar gibi bu geçmiş elli yıla baktım, doğruyu söylemek gerekirse yaşadığım bu elli yıla şükretmem lazım; beklediğimden, tahmin ettiğimden ve ümit ettiğimden çok daha fazlası, inanılmaz derecede fazlası verilmişti bana. Kendimi geliştirdiğim ve ifade edebildiğim araçlarım, yazarlığım, edebiyat alanında ürettiklerim en cüretkâr çocukluk düşlerimin çok üstüne çıkmıştı. Insel Yayınevi'nin ellinci doğum yılım onuruna çıkardığı, tüm dillerde yayımlanan kitaplarımı içeren bibliyografya masamın üzerindeydi; hiçbir dil eksik değildi, ne Bulgarca ve Fince, ne Portekizce ve Ermenice ne de Çince ve Marathi.[1] Yazdıklarım ve düşüncelerim körler alfabesiyle, stenografiyla, tüm egzotik harflerde ve lehçelerde insanlara ulaşmış, varlığımı aşıp her yere yayılmıştı. Zamanımızın en önemli şahsiyetlerinin yakın dostluğunu kazanmış, eserlerimin mükemmel bir şekilde sahneye konuluşunu yaşamıştım; yeryüzünün ölümsüz kentlerini, resim-

1. Hindistan'ın batı ve iç kesimlerinde yaygın Hint Ari dili. Bombay'ın kuzeyinden Goa'nın güneyine kadar uzanan kıyı şeridiyle Dekan içlerine uzanan bölgede konuşulur. (Ç.N.)

lerini, en güzel doğalarını görme ve tadına varma şansına sahip olmuştum. Bir devlet dairesinde çalışmak ya da bir mesleğe bağlı olmak zorunda kalmadan özgür olabilmiştim, işim sevincim olmuştu, hatta dahası başkalarına da sevinç kaynağı olmuştu. Geleceğim bana mutluluktan başka ne getirebilirdi ki? Kitaplarım basılmıştı, birileri onları yok edebilir miydi? (O günlerde her şeyden habersiz böyle düşünüyordum.) İşte evim buraydı – birileri beni buradan çıkarabilir miydi? İşte dostlarım – onları kaybedebilir miydim? Ölümü ve hastalığı bile düşünmüştüm, hem de hiç korkmadan, ama vatansız kalacağım, kovulmuş, kovalanmış biri olarak ülke ülke dolaşmak, okyanusları aşmak zorunda kalacağım, kitaplarımın yakılacağı ve yasaklanacağı, aşağılanacağı, Almanya'da ismimin bir vatan haini gibi anılacağı, mektupları, telgrafları şu an masamda duran dostlarımın tesadüfen benimle karşılaştıklarında yüzlerinin sapsarı kesileceği günlerin beni beklediği aklımın ucundan bile geçmiyordu. Otuz ve kırk yıl boyunca sabırla, didinerek başardığım her şeyin iz bırakmadan silineceğini, kurduğum ve şu an önümde sapasağlam ve sarsılmaz gibi duran yaşamımın paramparça olacağını, zirveye bu kadar yakınken, azalan gücüm ve paramparça ruhumla her şeye yeniden başlamak zorunda kalacağımı hiç ama hiç düşünmüyordum. Gerçekten de böyle saçma sapan, akıl almaz şeyleri düşünecek gün değildi. Hayatımdan memnun olmamam için hiçbir neden yoktu. İşimi seviyordum, bu nedenle hayatı da. Endişelenecek bir şey yoktu, tek bir satır bile yazmasam, kitaplarımın geliri bana yeterdi. Her şeye ulaşmış gibiydim, yazgıma hükmetmiştim. Baba evinde gördüğüm çocukluğumun o güvenli dünyasını savaşta kaybetmeme rağmen kendi gücümle yeniden kazanmıştım. Daha ne isteyebilirdim ki?

Fakat ne tuhaf – şu anda gerçekleşmesini istediğim

hiçbir arzumun olmaması anlaşılmaz bir huzursuzluk yaratıyordu içimde. İçimdeki bir ses –bu benim sesim değildi– hayatın böyle devam etse, böyle sessiz, böyle düzenli, böyle verimli, böyle rahat, yeni bir gerginlik ya da sıkıntı olmadan devam etse iyi mi, diye soruyordu. Bu hayat, bu imtiyazlı ve tamamıyla güvenli hayat sana, içindeki asıl kişiliğine ters değil mi, diye soruyordu. Düşünceli düşünceli evin içinde dolaşmaya başladım. Bu yıllar, tıpkı arzu ettiğim gibi güzel geçmişti. Fakat hep burada mı yaşayacaktım, hep aynı yazı masasında oturup kitaplar mı yazacaktım, bir kitap, bir kitap daha, yıllık kâr paylarını alarak, daha çok kâr payı alarak, adına ve eserlerine uygun, tüm tesadüflerden, gerginliklerden ve tehlikelerden uzak yaşayan saygın bir adam olarak mı sürdürecektim hayatımı? Altmış yetmiş yaşıma gelinceye kadar hep böyle dümdüz, pürüzsüz bir hayatım mı olacaktı? Benim için –içimdeki o şey düş görmeye devam ediyordu– biraz farklı, biraz yeni, biraz beni tedirgin edecek, heyecanlandıracak, gençleştirecek bir hayat, beni yeni ve hatta daha tehlikeli mücadelelere sürükleyecek şeyler olsa, daha iyi olmaz mıydı? Her sanatçı anlaşılmaz bir çelişki barındırır içinde: Hayat ona hırçın ve acımasız davrandığında huzuru özler, huzur verdiğinde ise gerginliği. İşte bu nedenle ellinci doğum günümde derinlerde bir yerde hiç olmadık bir şeyi arzu ediyordum: Beni bu güvenli, huzurlu, rahat dünyadan çekip alacak, bu dümdüz yaşamımdan koparacak yeni başlangıçlara zorlayacak bir şeyler olmalıydı. Yaşlanmak, yorgun düşmek, ağırlaşmak korkusu muydu bu? Yoksa daha başka, daha çetin bir hayata olan bu özlem, yaşacaklarımın bir önsezisi miydi? Bilmiyorum.

Bilmiyorum, çünkü bu garip anda bilinmeyenin alacakaranlığından yükselen şey, açık açık söylenmiş bir arzu değildi, kendi irademle istediğim bir şey hiç değildi.

Bu yalnızca şöyle esip geçen, ne olduğu belirsiz bir düşünceydi, hatta belki benim kendi düşüncem bile değildi, aksine benim bilmediğim derinliklerden gelen bir düşünceydi. Fakat yaşamım üzerindeki o karanlık güç, benim istemeye bile cesaret edemediğim şeyleri gerçekleştiren o güç, sanki içimdeki sesi duymuş gibiydi. İşte tüm hayatımı temeline kadar yerle bir edip sonrasında da beni o yıkıntılar arasından bambaşka, daha çetin, daha güç ve en baştan yeni bir hayat kurmaya mecbur etmek için elini kaldırmıştı.

Incipit[1] Hitler

Tarihin değişmez yasasıdır, çağa damgasını vuran önemli olayların nasıl başladığını dönemin çağdaşları fark etmez. Örneğin ben Adolf Hitler adını ilk ne zaman duyduğumu hiç hatırlamıyorum, her gün, hemen her saniye bir şeyleri düşünürken ya da konuşurken andığımız bu adı, dünyamızda şimdiye kadar görülmemiş felaketlere sebep olan bu adamın adını ne zaman duydum, hatırlamıyorum. Herhalde çok önceden duymuş olmalıyım, çünkü Salzburgumuz trenle iki buçuk saatlik uzaklıktaki Münih'le komşu sayılırdı, dolayısıyla orada olup biten her şeyi çabucak duyuyordum. Hatırladığım tek şey bir gün –tam tarihi bilmiyorum– bir tanıdığın bu tarafa gelmesi ve Münih'in yine çalkalanmaya başladığını söylemesiydi. Özellikle Hitler adlı kaba bir kışkırtıcının, kavgalı dövüşlü toplantılar yaptığını, cumhuriyet ve Yahudi karşıtı söylemlerde bulunduğunu anlatmıştı.

Hitler adı bana hiçbir şey ifade etmemiş, hiçbir şey çağrıştırmamıştı, ben de zihnimi bununla meşgul etmemiştim. Çünkü o tarihlerde iyice sarsılmış olan Almanya'da, bugün artık adları çoktan unutulmuş nice isyancı ve

1. (Lat.) Başlangıç, bir müzik eseri ya da bir edebiyat eserinin başı. Burada Hitler'in başa gelişini ifade etmektedir. (Ç.N.)

ihtilalci kişiler çıkmış ancak pek etkili olmamıştı. Örneğin Kaptan Erhard[1] ve Baltık Birlikleri, Wolfgang Kapp[2] ve siyasi cinayet işleyen gizli örgütü, Bavyeralı Komünistler, Renli Separatistler, gönüllüler alayının liderleri gibi yüzlercesi her tarafta, fokur fokur kaynayan bu karmaşa kazanında küçük kabarcıklar oluşturmuş ve patlar patlamaz da Almanya'nın kapanmamış yaralarının içten içe kokuştuğunu açığa çıkaran pis bir kokudan başka bir şey bırakmamıştı arkasında. Bu yeni Nasyonal Sosyalist hareketin yayın organı *Miesbacher Anzeiger* (sonraları *Volkische Beobachter* adıyla gelişecekti) bir ara elime geçmişti. Fakat Miesbach aslında küçücük bir köydü ve gazeteleri de bayağı idi. Böyle bir yayın organını kim dikkatle alırdı?

Fakat sonraları hemen her hafta gittiğim komşu sınır bölgeleri Reichenhall ve Berchtesgaden'da kahverengi gömleklerinin kollarında parlak renkli gamalı haç bulunan çizmeli gençlerden oluşan, başlangıçta küçükken gittikçe büyüyen birlikler birdenbire artmaya başlamıştı. Bu birlikler toplantılar ve yürüyüşler gerçekleştiriyor marşlar söyleyerek hep bir ağızdan konuşarak caddelerde geçit resmi yapıyor, duvarlara kocaman afişler yapıştırıyor ve gamalı haçlar çiziyorlardı. Birdenbire ortaya çıkan bu güruhun arkasında maddi ve hatta daha başka etkili güçlerin desteğinin olabileceğinin farkına ilk kez varmıştım. O tarihlerde yalnızca Bavyera'nın birahanelerinde hararetli konuşmalar yapan Hitler, binlerce genci böylesi pahalı ve sistemli bir mekanizmaya dönüştüremezdi, Bu yeni "hareket" için düğmeye basan ve onları öne süren başka güçler olmalıydı. Çünkü üniformaları

1. Ludwig Erhard (1897-1948): Alman iktisatçı ve devlet adamı. (Ç.N.)

2. Wolfgang Kapp (1858-1922): Prusyalı gerici siyaset adamı. Genç Weimar Cumhuriyeti'ni yıkarak sağcı bir diktatörlük kurmayı amaçlayan "Kapp Darbesi"ni (1920) düzenlemiştir. (Ç.N.)

yepyeni, gıcır gıcırdı ve orduya onca hizmet vermiş eski askerlerin eski püskü üniformalarıyla dolaştığı o yoksulluk yıllarında kentten kente gönderilen bu "SA"ların altında yepyeni otomobiller, motosikletler ve kamyonların olması şaşırtıcıydı. Ayrıca bu gençlerin yüksek düzeydeki askerler tarafından eğitildiği ve taktik aldığı –o günlerde söylendiği gibi "ordu" disiplini ve yapısına uygun olarak örgütlendiği– ve hatta bu gönüllü malzemeyi işleyenin, teknik eğitim verenin Hitler'in de ta başından beri casus olarak hizmet ettiği Reich Ordusu olduğu çok açıktı. Bir keresinde tesadüfen sürekli alınan bu "saldırı eğitiminin" nasıl uygulandığına tanık olmuştum. Bir sınır kasabasında barışçıl toplantı yapan sosyal demokratların üzerine tıpkı bir zamanlar Venedik'te San Marco Alanı'nda olduğu gibi birdenbire coplar kuşanmış dört kamyon dolusu Nasyonal Sosyalist genç hızla akın etti, sosyal demokratlar bu ani baskın karşısında hazırlıksız yakalanmışlardı. Saldırganlar, faşistlerden öğrendikleri, ancak askerî açıdan daha bir titizlikle talimini yaptıkları ve Almanlara has usulle en ufak ayrıntısına kadar hazırladıkları bir yöntem kullanmışlardı. Tek bir ıslıkla SA'lar şimşek hızıyla arabalarından inip ellerindeki coplarla önlerine geleni kırıp geçirmişler ve daha polisin müdahale etmesine ya da işçilerin ne olduğunu anlamalarına fırsat vermeden, arabalarına binip geldikleri gibi hızla uzaklaşmışlardı. Beni hayrete düşüren şey bu insanların, liderleri sayılan kişinin bir ıslığıyla hızla arabalarından inip saldırdıktan sonra yine aynı hızla arabalarına binip uzaklaşmalarında uyguladıkları şaşmaz teknikti. Bu, o birlikteki insanların kişisel becerisi değildi. Saldırganların, tüm bu eylemin tehlikeye girmeden tamamlanması için nereye tutunacakları, yanındakine çarpmadan nereye oturacakları konusunda kışlada ya da talim alanında yüzlerce kez eğitildikleri anlaşılıyordu. Ta başından itibaren –bunu ilk

gördüğünüz anda anlıyordunuz– bu birlikler saldırı, kaba kuvvet ve terör konusunda eğitilmişlerdi.

Kısa bir süre sonra Bavyera'da gizli gizli yapılan bu manevralar artmaya başladı. Gece yarısı herkes uyumaya çekildiğinde bu gençler gizlice evlerinden çıkıyor ve "gece talimleri" için toplanıyordu; Reich Ordusu'nda hâlâ görev yapan ya da emekliye ayrılmış, hizmetleri devlet ya da partinin gizli maddi destekçileri tarafından karşılanan subaylar bu birlikleri eğitiyor, resmî makamlar bu garip gece talimleriyle pek ilgilenmiyorlardı; gerçekten uyuyorlar mıydı yoksa yalnızca görmezlikten mi geliyorlardı? Bu eylemleri önemsemiyorlar mıydı yoksa gizli gizli teşvik mi ediyorlardı? Öyle ya da böyle, bu eylemlerin gizli destekçileri bile, bu birliklerin birdenbire ortaya çıkan şiddet ve hızına şaşıp kalmışlardı. Bir sabah bu makamlar uyandıklarında, Münih'in Hitler'in eline geçmiş olduğunu gördüler, tüm daireler işgal edilmişti, gazeteler gerçekleşen bu darbenin zaferini silah tehdidi altında yazmak zorunda kalmışlardı. Cumhuriyetin yöneticileri her şeyden habersiz hayaller kurarken birdenbire bir *deus ex machina*[1] gibi General Ludendorff ortaya çıkıverdi; Ludendorff, Hitler'i bertaraf edebileceğini sanıp sonunda onun oyununa gelen insanların ilkiydi. Almanya'yı ele geçirmeyi hedefleyen bu ünlü darbe öğleden önce başlamış, öğleüzeri (burada anlatabilece-

1. (Lat.) Bir anda ortaya çıkıp sorunları çözen kişi, aniden ortaya çıkan olay, bir kurgu veya dramada beklenmedik, yapay veya imkânsız bir karakter; Antik Yunan döneminde genellikle bir tanrının (deus), bir düzenek (machina) yardımıyla senaryo akışı içinde beklenmedik bir yerde aniden ortaya çıkması ve sorunları çözmesi için kullanılan Latince kalıp. Antik Yunan döneminde yazılan tiyatro eserlerinde yazarlarının çok sık başvurduğu bir yöntemdir. Hikâyenin gidişi öyle karmaşık, öyle içinden çıkılamaz bir hal alır ki, artık yazarın üretebileceği hiçbir ilginç çözüm kalmaz. Sıklıkla başvurulan bir yöntem olarak da mitolojik tanrılar bir anda ortaya çıkarak olaya müdahale eder, ölmesi gerekeni öldürür, kurtarılması gerekeni kurtarırlar. (Ç.N.)

ğim dünya tarihini etkileyen bir olay yok) sona ermişti. Hitler kaçmış ve kısa bir süre sonra yakalanıp tutuklanmıştı; böylece darbenin alevi sönmüştü. O yıl, yani 1923'te gamalı haçlar, saldırı birlikleri yok olmuş, Hitler adı neredeyse unutulup gitmişti. Artık hiç kimse onu bir güç faktörü olarak görmüyordu.

Ancak birkaç yıl sonra tekrar ortaya çıktı ve şimdi galeyana gelen memnuniyetsizlik dalgası onu hızla zirveye taşımaya başladı. Enflasyon, işsizlik, siyasi krizler ve en az onlar kadar dış ülkelerin aptallığı Alman halkını patlama noktasına getirmişti. Karışıklığa tahammülü olmayan, düzene özgürlük ve adaletten daha fazla değer veren Alman halkının tüm kesimlerinde düzene karşı olağanüstü bir özlem doğmuştu. Bu nedenle her kim düzen sözü verirse –Goethe bile adaletsizliği, karışıklığa tercih ettiğini söylemişti– yüz binlerce insanı peşinden sürükleyebilirdi.

Fakat bizler tehlikenin hâlâ farkında değildik. Hitler'in kitabını okuyan çok az sayıdaki yazar bile, onun programına kafa yoracağına, caf caflı üslubuyla dalga geçiyordu. Büyük demokratik gazeteler uyarmak yerine, ağır sanayinin paralarıyla ve fütursuz borçlanmalarla zar zor desteklenen bu kışkırtma eylemlerinin öyle ya da böyle yarın, öbür gün son bulacağını söyleyerek okurlarını her gün yeniden avutuyorlardı. Fakat tüm o yıllarda Hitler'in şahsının ve yükselen gücünün Almanya'da küçümsenmesinin ve önemsenmemesinin gerçek nedeni yabancı ülkelerde belki de anlaşılmamıştı. Almanya hiçbir zaman yalnızca bir sınıf devleti olmamış, aksine bu sınıf ideali içinde "eğitimin" aşırı önemsenmesi ve tanrılaştırılması baskısı altında ezilmiştir. Almanya'da devletin içindeki yüksek mevkilerde birkaç generalin dışında yalnızca "akademik eğitim" almış kişiler oturabiliyordu. İngiltere'de bir Lloyd George, İtalya'da Garibaldi ve Mussolini, Fransa'da bir Briand gibi halkın içinden çık-

mış kişiler devlet adamlığına kadar yükselirken, Almanya'da değil yüksek okula, ortaokula bile gitmemiş, erkek yurtlarında büyümüş ve yıllarca nasıl karanlık bir yaşam sürdüğü bugün bile anlaşılmamış birinin Baron von Stein, Bismarck ve Prens Bülow'un sahip olduğu bir makama gelebilmesi Almanlar için hayal bile edilemezdi. İşte Alman aydınlarının, çok uzun zamandır hiç kimseye fark ettirmeden insanları kışkırtan, galeyana getiren ve çeşitli çevrelerde kendisine yandaşlar bulan Hitler'i hâlâ birahanelerdeki insanları coşturan ve asla ciddi bir tehlike yaratmayacak biri olarak görmelerinin nedeni, eğitimlerinin verdiği kibir ve kendini beğenmişlik duygusundan başka bir şey değildi. Hatta 1933'te o Ocak günü Hitler şansölye olarak iktidarın başına geçtiğinde bile kitlelerin çoğunluğu, hatta onu bu göreve getirmiş olanlar dahi, onun geçici olarak bu göreve geldiğini ve Nasyonal Sosyalist yönetimin de ancak kısa bir süre ayakta kalabileceğini düşünüyordu.

İşte ilk kez o tarihlerde Hitler'in pervasız ve dâhiyane tekniği etkileyici bir şekilde ortaya çıktı. Hitler yıllardır farklı görüşlerdeki insanlara büyük sözler vermiş ve her partiden kilit insanları kazanmıştı. Bu insanların her biri de bu "tanınmayan askerin" gizemli gücünü kendi amacı için kullanabileceğini düşünüyordu. Oysa Hitler'in çok sonra büyük politikalarda kullandığı aynı teknik, yani Alman sadakat sözü vererek özellikle yok etmek ve kökünü kazımak istedikleriyle ittifak kurma tekniği ilk meyvelerini veriyordu. Herkesi verdiği sözlerle öyle kandırmıştı ki, iktidara geldiği gün, dünya görüşü ve siyasi hedefi birbirinden tamamen farklı kesimlerin tümünde iktidarı coşkuyla karşılandı. Doorn'daki kralcılar için Hitler, imparatora iktidar yolunu açacak sadık bir rehberdi, aynı şekilde Bavyera'daki, Wittelsbach'taki ve Münih'teki kralcılar coşku içindeydi; Onlar da Hitler'i

"kendi" adamı olarak görüyordu. Alman Nasyonalistleri, Hitler'in ocaklarını yakacak odunu bulacağını umuyorlardı; liderleri Hugenberg[1], Hitler'in kabinesinde en önemli yeri "anlaşmayla" elde etmişti ve daha da ilerleyeceğini ümit ediyordu – tabii ki Hitler ile arasındaki yeminli anlaşmaya rağmen, daha ilk haftalarda kapı dışarı edildi. Ağır sanayi Hitler sayesinde Bolşevik korkusunu üzerinden atmış ve yıllardır gizli gizli maddi destek sağladıkları adamı iktidara getirdiği için rahatlamıştı; aynı şekilde iyice yoksullaşmış küçük burjuva sınıfı da, yüzlerce toplantıda "faiz" köleliğini sona erdireceğine söz veren Hitler'in iktidarıyla rahat bir nefes almıştı. Küçük esnaf en tehlikeli rakipleri büyük dükkânların kapatılacağına dair verilen (hiçbir zaman gerçekleşmeyen) sözleri hatırlıyordu ve özellikle ordu, Hitler'in iktidarına pek seviniyordu, çünkü Hitler asker gibi düşünüyor ve pasifizme küfrediyordu. Hatta sosyal demokratlar bile, onun iktidarından hoşnuttular, çünkü onlar da Hitler'in, arkadan sinsi sinsi bastıran ezeli düşmanları komünistleri yok edeceğini umuyorlardı. En farklı, birbirine en zıt partiler bile, her sınıfa, her partiye, her görüşe her sözü vermiş ve yerine getireceğine yemin etmiş bu "meçhul asker"i kendilerinin dostu gibi görüyorlardı – hatta Alman Yahudileri bile pek huzursuz sayılmazlardı. Bir "*ministre Jakobin*"in[2] artık Jakobenlikle bir ilgisi kalmayacağını, Alman Reich'ının şansölyesinin anti-semitik kışkırtıcılıktan doğal olarak vazgeçeceğini umuyorlardı. Zaten hukukun kök saldığı parlamentodaki çoğunluğun Hit-

1. Alfred Hugenberg (1865-1951): İşadamı ve Pangermanizmin politikacılarından. Tüm Almanlar Birliği'nin kurucularından olan Hugenberg 30 Ocak 1933'te Hitler'in kabinesinde yer aldı, aynı yılın 26 Haziranı'nda bu görevden ayrıldı. (Ç.N.)

2. (Fr.) Jakoben bakan. (Y.N.)

ler'e karşı olduğu ve anayasanın her yurttaşın özgürlük ve eşitlik haklarını güvence altına aldığı bir devlette, kaba kuvvet ve zorbalık nasıl kabul edilebilirdi ki?

Derken Reichstag yakıldı, parlamento dağıldı, Göring[1] isyancı güruhunu serbest bıraktı ve tek bir hamleyle Almanya'daki tüm hukuk yerle bir edildi. Barışın ortasında toplama kamplarının kurulduğunu, kışlalardaki gizli hücrelerde masum insanların sorgusuz sualsiz mahkeme önüne çıkarılmadan yok edildiğini duyan insanlar dehşete kapılıyorlardı. Bu, anlamsız bir öfkenin sadece bir patlamasıdır herhalde, diye düşünüyordu insanlar. Böyle şeyler 20. yüzyılda devam edemez, diyorlardı kendi kendilerine. Oysa bu yalnızca bir başlangıçtı. Dünya tüm bu olanlara kulak kesilmişti, bu inanılmaz şeylere inanmak istemiyordu. Fakat daha o günlerde ilk kaçakları, ilk sığınmacıları gördüm. Gece yarısı Salzburg Dağları'nı tırmanarak ya da sınırdaki nehri yüzerek bu tarafa geçmişlerdi. Günlerdir aç, perişan olduklarından insana anlamsız gözlerle bakıyorlardı; insanlıkdışı olaylardan korkuyla kaçış bu insanlarla başlamış, sonrasında bütün dünyayı sarmıştı. Fakat bu sürülmüş insanları gördüğüm o gün, bu sapsarı kesilmiş yüzlerin benim yazgımın da habercisi olduğunu ve hepimizin bu bir tek adamın iktidar hırsına, öfkesine kurban edileceğimizi henüz bilmiyordum.

İnsanın dünyaya olan inancını, otuz kırk yıldır içinde taşıdığı inancını birkaç hafta içinde söküp atması zordur. Hak ve hukukun ta içimizde kök saldığı bizler bir

1. Hermann Wilhelm Göring (1893-1946): II. Dünya Savaşı sırasında Alman Hava Kuvvetleri Komutanı ve Nasyonal Sosyalist rejimin önde gelen isimlerinden biri olan Göring, Nürnberg Mahkemesi'nde savaş suçu nedeniyle yargılanıp 1946 yılında suçlu bulunmuştur. İdama mahkûm edilen Göring, idamından önce intihar ederek hayatına son vermiştir. (Ç.N.)

Alman, bir Avrupa, bir dünya vicdanının varlığına inanıyor ve insanlıkdışı olayların bile bir ölçüsünün, sınırının olabileceğini ve tüm bunların insanlık karşısında yok olacağını düşünüyorduk. Burada elimden geldiğince dürüst olmaya çalıştığımdan şunu itiraf etmeliyim: 1933 ve hatta 1934'te Almanya'da ve Avusturya'da yaşayan insanların yüzde, hatta binde biri bile birkaç hafta sonra olacak olayları öngöremiyor, tahmin edemiyordu. Ancak özgür ve bağımsız yazarlar olan bizler, bazı güçlükler, nahoş şeyler ve düşmanlıklarla karşılaşacağımızı ta baştan beri biliyorduk. Reichstag yangınından hemen sonra, yayınevime kısa bir süre sonra Almanya'da kitaplarımın sonunun geleceğini söylemiştim. Yayıncımın bu sözlerime nasıl şaşırdığını anlatamam, "Kitaplarınızı kim yasaklayabilir?" demişti 1933 yılında büyük bir şaşkınlıkla, "Siz şimdiye kadar Almanya aleyhine tek bir kelime yazmadınız, politikaya hiç karışmadınız." Görüldüğü üzere, Hitler iktidara geldikten birkaç ay sonra kitapların meydanda, herkesin gözleri önünde teşhir edilip yakılması gibi inanılmaz şeylerin gerçekleşebileceğine en ileri görüşlü insanlar bile ihtimal vermiyordu. Çünkü alçakça insanları kandırma tekniği uygulayan Nasyonal Sosyalizm, tüm dünyayı buna yavaş yavaş alıştırmayı yeğliyor, hedeflerinin ne kadar köklü değişikliklere yönelik olduğunu birdenbire göstermeye çekiniyordu. Bu nedenle şöyle bir yöntem izliyordu: Her zaman bir hamle yapıp sonra ara veriyorlardı. Bu hamlenin fazla gelip gelmediğini, dünyanın vicdanının bu dozu kaldırıp kaldırmadığını görmek için bir süre bekliyorlardı. Avrupa'nın vicdanı –uygarlığımızın utancı ve yüz karası olarak– tüm bu vahşet kendi "sınırlarının ötesinde", kendilerine dokunmadan olup bitiyor diye ısrarla tarafsızlığını vurguladığından, dozlar gittikçe artırıldı, ta ki tüm Avrupa'yı yok edinceye kadar. Hitler ahlaki açıdan ve kısa bir süre son-

ra askerî açıdan da gittikçe zayıflayan Avrupa'ya karşı önceleri azar azar başladığı, giderek artırarak uyguladığı bu doz verme taktiğinden daha dâhice bir şey başarmamıştır. Almanya'da her özgür sözcüğün ve her bağımsız kitabın yok edilmesi de çoktan verilmiş bir karar olmasına rağmen, bu eylem ağır ağır, yoklaya yoklaya ve dozu ayarlama yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Kitaplarımızın yok edilmesi aynı anda çıkarılan bir yasayla olmadı –yasa iki yıl sonra çıktı–; onun yerine ne kadar ileri gidebileceklerini görebilmek için bir deneme testi yaptılar ve kitaplarımıza karşı ilk saldırıyı resmî sorumluluğu olmayan gruplara, Nasyonal Sosyalist üniversitelilere yaptırdılar. Çok önceden verdikleri Yahudileri boykot kararını uygulamak için "halkın öfkesi"ni harekete geçirdiler; üniversitelilerin kitaplarımıza duyduğu "öfkeyi" açıkça göstermeleri için gizliden gizliye tetiğe bastılar. Her türlü gerici görüşü açıkça ifade etmekten hoşlanan dönemin Alman üniversitelileri sürüler halinde üniversitelerinde toplanıp bir araya geldiler, kitapçılardaki kitaplarımızı toplayıp ellerinde dalgalanan bayrakları ve ganimetleriyle meydana yürüdüler. Kitaplar burada ya eski Alman geleneğine uygun olarak –Ortaçağ birdenbire bu insanların kozu olmuştu– herkesin gözleri önünde teşhir tahtasına çivileniyordu (arkadaşım olan öğrencilerden birinin, bu çivileme töreninden sonra kurtarıp bana hediye ettiği bir kitabımı hâlâ saklarım) ya da "maalesef" artık insanları yakmak mümkün olmadığından, hazırlanan odun ateşinde vatanperver vecizeler okunarak kül oluncaya kadar yakılıyordu. Gerçi Propaganda Bakanı Goebbels[1] uzun süre tereddüt ettikten sonra son anda

1. Paul Joseph Goebbels (1897-1945): Üçüncü Reich'ın propaganda bakanı. Alman halkına Nazi rejimini olumlu tanıtmaktan, Kristal Gece'de (9 Kasım 1938'de Nazilerin Almanya'daki Yahudilere karşı düzenlediği saldırı hareket-

kitapların yakılmasına destek vermişti, ancak bu yarı resmî bir durumdu; öğrencilerin, yakma ve aşağılama eylemlerini seyredenlerin tüm bu olanlara kayıtsız kalmaları, o tarihlerde Almanya'da halkın henüz bu tür girişimlere alkış tutmadığının en büyük göstergesiydi. Çünkü kitapçılar bizlerin tek bir kitabını bile vitrinlerine koymamaları konusunda uyarılmalarına ve hiçbir gazete kitaplarımızla ilgili tek bir satır bile yazmamasına rağmen 1933 ve 1934 yıllarında kitaplarım tüm zorluklara ve kışkırtıcılıklara karşın neredeyse eskiden olduğu kadar çok sattı. Birdenbire ortaya çıkıp kan ve vatan edebiyatı yapan şairler yerine, bizleri okumayı tercih eden ve gittiğimiz yolda bize sadakatle eşlik eden yüz binlerce, milyonlarca Alman okurunu bize zorla yabancılaştırabilmek için, kitaplarımızın basım, satış ve dağıtımını vatana ihanet suçu olarak ilan eden "Alman Halkını Koruma Yasası" diye bir yasa çıkarmak zorunda kaldılar.

Almanya'da edebi varlığımın tümüyle yok edilmesi konusunda, eserlerini kendi eserlerimin çok üstünde tuttuğum Thomas Mann, Heinrich Mann, Werfel, Freud, Einstein ve diğerleri gibi ünlü çağdaşlarımla aynı yazgıyı paylaşabilmekten utanç değil, onur duyuyorum ve düşüncelerim nedeniyle acı çektiğimi söylemekten hiç hoşlanmamakla birlikte istemeye istemeye de olsa yeri geldiği için burada bu ortak yazgıyı paylaştığımı anmak zorunda hissediyorum. Fakat ne gariptir ki, Nasyonal Sosyalistleri, hatta Hitler'i kötü bir duruma düşürmek bana kısmet oldu. Aşağılanan tüm diğer edebiyatçılar arasında en çok benim edebi kişiliğimin, Berchtesgaden villasının yüksek ve en yüksek çevrelerinde şiddetli öfkeye ve son-

leri. Sahibi Yahudi olan bütün dükkânların camları kırıldığı için "Kırılan Camlar Gecesi" olarak da bilinir) Yahudilere karşı düzenlenen saldırı hareketinden sorumlu. (Ç.N.)

suz tartışmalara neden olması, yeni çağın en güçlü adamını, Adolf Hitler'i benim huzursuz etmiş olmamı, hayatımın en sevindirici olaylarından biri sayarım.

Rejimin daha ilk günlerinde elimde olmayarak bir tür kargaşaya neden oldum. Şöyle ki: O tarihlerde tüm Almanya'da benim *Yakan Sır* başlıklı novellalarımdan aynı adla sinemaya uyarlanan bir film oynuyordu. Hiç kimseyi zerre kadar rahatsız etmemişti bu film, fakat Reichstag'ın yanmasından bir gün sonra Nasyonal Sosyalistler bunun suçunu komünistlere yüklemeye çalışırken, sinema afişleri ile *Yakan Sır* afişleri önünde toplaşan insanlar afişleri işaret ediyor, birbirlerini dürtüyor ve gülüyorlardı. Çok geçmeden Gestapo'nun adamları, insanların filmin afişlerine neden güldüğünü anladılar ve aynı günün akşamı motosikletli polisler her yerde filmin gösterimini yasakladılar, ertesi günden itibaren *Yakan Sır* novellamın adı tüm gazetelerden ve afiş sütunlarından iz bırakmadan kayboldu. Fakat kendilerini rahatsız eden tek bir sözcüğü yasaklamaları ve hatta tüm kitaplarımızı yakmaları ve parçalamaları sonuçta basit bir iş sayılırdı. Ancak başka bir olay vardı ki o çok ilginçti: O kritik günlerde dünyanın gözündeki saygınlıklarını korumak için son derece ihtiyaç duydukları bir adama, Alman ulusunun en büyük, en ünlü yaşayan müzisyeni ve benim o sıralar kendisiyle ortak bir opera tamamladığım Richard Strauss'a zarar vermeden bana bir kötülük yapmaları imkânsızdı.

Bu benim Richard Strauss ile yaptığım ilk ortak çalışmaydı. Ondan önce *Elektra* ve *Güllü Şövalye*'den beri Strauss'un tüm opera metinlerini Hugo von Hofmannsthal yazmıştı ve ben Richard Strauss ile hiç karşılaşmamıştım. Hofmannsthal'in ölümünden sonra Strauss yayınevime, yeni bir çalışmaya başlayacağını söylemiş ve onun için bir opera metni yazmak isteyip istemediğimi

sordurmuştu. Böyle bir teklif benim için büyük bir onurdu. Max Reger benim ilk mısralarımı seslendirdiğinden beri hep müzikle yaşamış, müzisyenlerle çalışmıştım. Busoni, Toscanini, Bruno Walter ve Alban Berg ile yakın dostluklar kurmuştum. Händel, Bach, Beethoven ve Brahms gibi Alman müzisyen kuşağının yaşayan temsilcisi Richard Strauss gibi üretken ve gerçek bir müzisyene hizmet etmekten büyük bir mutluluk duyacaktım. Teklifi derhal kabul ettim ve Strauss ile ilk karşılaşmamızda kendisine operası için Ben Jonson'un[1] *Suskun Kadın*[2] konusunu motif olarak almayı teklif ettim, bu teklifime hızla ve net bir şekilde evet demesi benim için hoş bir sürpriz oldu. Onun böylesine hızlı bir sanat anlayışı ve böyle şaşırtıcı bir tiyatro bilgisinin olacağını tahmin etmemiştim. Daha konuyu anlatır anlatmaz, hemen dramatik biçimini veriyor, çok çabuk uyum sağlıyor –daha da şaşırtıcı olan– ve neredeyse gizemli bir netlikle gücünün sınırlarını görebiliyordu. Hayatımda pek çok sanatçı tanıdım, fakat onun gibi kendisine karşı soyut ve şaşmaz bir nesnellik gösterene hiç rastlamadım. Öyle ki, bir araya geldiğimizde daha ilk saatte yetmiş yaşındaki bir müzisyenin artık eskiden olduğu gibi müzik ilham gücüne sahip olmadığını samimiyetle itiraf etti. *Till Eulenspiegel* ya da *Ölüm ve Aydınlık*[3] gibi senfonileri artık yaratamayacağını belirtti, çünkü özellikle saf müzik büyük ölçüde yaratıcı tazelik gerektirir, dedi. Fakat söz hâlâ kendisine ilham veriyormuş. Yazılı bir metinde olayları ve sözleri görünce uygun müzik yaratmakta güçlük çekmiyormuş, metnin biçimini dramatize edebiliyormuş, bu nedenle

1. Ben Jonson (1572-1637): James dönemi oyun yazarı, lirik şair ve edebiyat eleştirmeni. Shakespeare'den sonra ikinci önemli oyun yazarı sayılmaktadır. (Ç.N.)
2. Özgün adı *Silent Woman*. (Ç.N.)
3. Özgün adı *Tod und Verklärung*. (Ç.N.)

bu olgunluk döneminde tamamen operaya yönelmiş. Sanat biçimi olarak artık opera döneminin kapandığının farkındaymış. Ona göre Wagner, hiç kimsenin aşamayacağı olağanüstü bir zirveymiş. "Fakat," diye ekledi Bavyeralılara has gülüşüyle, "ben onun etrafından dolaşarak bir çıkış buldum."

Anahatlarda anlaştıktan sonra bana birkaç küçük öneride bulundu, fakat beni tamamen özgür bıraktı, çünkü kendisi Verdi'nin aksine, her şeyi önceden belirlenmiş opera metinlerinden değil, ancak yaratıcı bir çalışmadan ilham alırmış. Müzikteki yaratıcılığına imkân verebilecek birkaç karmaşık biçim yerleştirirsem memnun olacağını söyledi. "Mozart gibi öyle uzun melodiler yaratamıyorum. Ben hep kısa motiflerin müzisyeniyim. Fakat ben motifi istediğim gibi işleyebiliyorum, değiştiriyorum, açımlıyorum ve içinde sakladığı her şeyi ortaya çıkarıyorum, sanırım bugün bu konuda kimse bana yetişemez." Bu açık yürekliliğine yine çok şaşırmıştım, çünkü gerçekten de Strauss'un melodileri birkaç ölçüyü geçmez; fakat bu kısa ölçüler, örneğin *Güllü Şövalye Valsi*'nde mükemmel ve kusursuz olur.

Bu karşılaşmamızda olduğu gibi sonraki her karşılaşmamızda bu yaşlı ustanın eserlerine karşı olan güven ve nesnelliğine hep hayran olmuşumdur. Bir defasında Salzburg festival binasında onun *Mısırlı Helena*'sının dışa kapalı provasında ikimiz yalnızdık. Bizden başka kimse yoktu, etrafımız kapkaranlıktı. Strauss dinliyordu, birden onun sessiz ama sabırsızca parmaklarıyla koltuğun arkalığında tempo tuttuğunu fark ettim. Derken kulağıma şöyle fısıldadı: "Kötü! Çok kötü! Burada bir şey yapamamışım." Birkaç dakika sonra ise ekledi: "Keşke bunu çıkarabilsem! Tanrım, Tanrım, bomboş, aşırı uzun, çok fazla uzun!" ve yine birkaç dakika sonra şöyle dedi: "Bakın, bu iyi işte!" Kendi yapıtını öyle nesnel ve yansız de-

ğerlendiriyordu ki, sanki bu müziği ilk kez duyuyor sanırdınız, sanki bu tamamen yabancı bir besteci tarafından yazılmıştı. Kendine olan mesafesi inanılmazdı. Her zaman kim olduğunu ve neler yapabileceğini biliyordu. Başkalarına kıyasla kendisinin ne kadar önemli ya da önemsiz olduğu, başkalarının gözünde ne ifade ettiği onu hiç ilgilendirmezdi. Onu mutlu eden tek şey, çalışmanın kendisiydi.

Strauss'un bu "çalışması" çok garip bir süreçti. Beethoven ve Wagner'in yaşamöykülerinden tanıdığımız ruh çatışması, sanatçı nöbetleri, depresyon ve umutsuzluk gibi şeyler onda yoktu. Strauss nesnel ve rahat çalışırdı, –Johann Sebastian Bach ve bu sanatın tüm diğer ustaları gibi– sakin ve düzenli bir şekilde beste yapardı. Sabahları saat dokuzda masasının başına geçer, bir gün önce kaldığı yerden bestesine devam ederdi, müsveddelerini her zaman kurşunkalemle hazırlar, mürekkepkalemiyle piyano partisyonunu yapar, böylece hiç ara vermeden öğlen on ikiye ya da bire kadar çalışırdı. Öğleden sonra *skat* oynar, iki üç sayfa partisyonu geçirir ve hatta gerekirse akşam tiyatroda orkestrayı yönetirdi. Gerginliğin her türü ona yabancıydı, sanatçı zekâsı günün her saatinde pırıl pırıldı. Akşam hizmetkâr kapıyı çalıp da frakını getirdiğinde, çalışmasından kalkıp tiyatroya gider ve öğleden sonraları *skat* oynarken olduğu gibi bir güven ve rahatlıkla tiyatroda orkestrayı yönetir ve ertesi sabah ilhamına kaldığı yerden devam ederdi. Çünkü Strauss, Goethe'nin deyimiyle ilhamını "kumanda ederdi"; sanatın, yapabilmek, hatta her şeyi yapabilmek olduğunu söylerken şakayla karışık "Gerçek bir müzisyen olmak isteyen kişi, yemek listesini de besteleyebilmeli," derdi. Güçlükler onu korkutmaz, aksine biçim veren ustalığını eğlendirirdi. "İşte burada sopranonun işi çok zor olacak! Altından kalkıncaya kadar epey uğraşacak," derken o kü-

çük mavi gözlerinin ışıltıyla parladığını bugün bile keyifle hatırlarım. Titiz, yönteme dayanan, sağlam, ustaca ve gerginlikten uzak çalışma tarzıyla ilk anda insanı biraz kuşkulandıran ve hatta şişko yanakları, yuvarlak yüzü, hafif geriye çekik alnıyla ilk anda sıradan biriymiş izlenimini veren bu tuhaf adamın gözlerinin ışıl ışıl parladığı böyle ender saniyelerde, ta derinliklerinde şeytani bir şeyler gizlediğini düşünür insan. Fakat bu açık, mavi ve sert bakışlı gözlerine şöyle bir baktığınızda, bu burjuva yüzün arkasında büyüleyici bir gücün gizlendiği anlaşılırdı; şimdiye kadar hiçbir müzisyende görmediğim kadar dikkatli belki de, şeytani değil, ama ileriyi gören, işini en ince ayrıntılarına kadar bilen bir adamın gözleriydi.

Böyle canlı bir buluşmadan sonra Salzburg'a geri döndüğümde hemen işime koyuldum. Mısralarımı nasıl işleyeceğini merak ettiğimden, daha iki hafta geçmeden ilk perdeyi kendisine yolladım. Hemen gönderdiği kartın üzerinde *Usta Şarkılar*'dan yaptığı şu alıntı yer alıyordu: "İlk beyit oldu", ikinci perdeyi gönderdiğimde gelen yanıtta kendi parçasının şu başlangıç cümlesiyle içten bir selam vardı: "Ah, iyi ki seni buldum, sevgili çocuk!", işte onun bu sevinci, hatta coşkusu çalışmalarıma büyük bir keyifle devam etmemi sağlıyordu. Richard Strauss yazdığım librettonun tek bir satırını bile değiştirmedi, yalnızca bir defa, o da karşı bir ton olsun diye üç dört mısra eklememi rica etti. Böylece ikimiz arasında çok içten, samimi bir ilişki doğdu; ya o bize geliyor ya da ben onu Garmisch'teki evinde ziyaret ediyordum; her defasında uzun ince parmaklarıyla biten bölümü piyanoda çalmış ve böylece çalışmamız boyunca tüm operayı bana dinletmişti. Her hangi bir sözleşme ya da anlaşma yapmadan, bu operanın bitiminden sonra, taslağını hiç itiraz etmeden onayladığı ikinci bir opera metni yazacağım kesindi.

Ocak 1933'te Hitler iktidara geldiğinde *Suskun Kadın* operamızın piyano partisyonu neredeyse bitmiş ve ilk perdenin müziği hemen hemen hazırdı. Birkaç hafta sonra Ari ırkından olmayanların eserlerinin ya da bir Yahudi'nin herhangi bir katkısının olduğu eserlerin Alman sahnelerinde oynanması ya da çalınması kesinlikle yasaklandı; hatta bu yasağa ölüler de dahil edildi ve Leibzig Opera binasının önündeki Mendelssohn'un heykeli dünyadaki tüm müzikseverlerin öfkesine rağmen kaldırıldı. Bu yasaktan sonra operamızın geleceğinin kalmadığını düşündüm. Richard Strauss'a, benimle çalışmaktan vazgeçip bir başkasıyla devam etmesini anlayışla karşılayabileceğimi söyledim. Fakat Strauss mektup üzerine mektup gönderip böyle bir şeyi nasıl düşünebildiğimi soruyor, enstrümantasyona başladığı için bir sonraki operasının metnine başlamamı, başkalarının sözüyle benimle işbirliğinden vazgeçmeyeceğini yazıyordu; itiraf etmeliyim ki, tüm bu çalışmalar sırasında bana duyduğu dostça sadakatini sürdürebildiği yere kadar sürdürdü. Kuşkusuz benim hiç hoşuma gitmeyen kimi yollara da başvurdu. Örneğin iktidardakilerle yakınlaştı, Hitler, Göring ve Goebbels ile sık sık bir araya geldi, hatta o dönemde Furtwängler'in[1] bile açık açık reddettiği, Nazilerin Reich Oda Müziği'nin başkanlığını bile kabul etti.

Onun böyle açık açık verdiği destek, Nasyonal Sosyalistler için çok önemliydi. Çünkü sadece en iyi yazarlar değil, en önemli müzisyenler de Nazilere sırt çevirmişti. Nazilere yanaşan ya da onların tarafına geçen çok az sayıdaki insan da, geniş çevrelerde tanınan insanlar değildi. Böyle bir anda Almanya'nın en önemli müzisyenini kendi taraflarında görmek Goebbels ve Hitler için

1. Wilhelm Furtwängler (Gustav Heinrich Ernst Martin; 1886-1954): Alman orkestra şefi. (Ç.N.)

dışa karşı büyük bir kazançtı. Strauss'un bana anlattığına göre, Viyana'daki öğrencilik yıllarında zar zor bir araya getirdiği parayla "Salome"nin galası için Graz'a giden Hitler, onu göklere çıkarıyormuş. Berchtesgaden'daki tüm özel gecelerde Wagner'in dışında bir tek Strauss'un parçaları çalıyordu. Strauss'un bu desteğinin ise çok önemli bir amacı vardı. Her zaman açık açık ve cesurca ortaya koyduğu sanat egoizmi nedeniyle hiçbir rejimi umursamazdı. Strauss orkestra şefi olarak Alman imparatoruna hizmet etmiş ve onun için askerî marşlar yapmıştı, sonrasında Viyana'da Avusturya imparatorunun hizmetinde Saray Orkestrası'nın şefliğini yürütmüştü, fakat ne Avusturya ne de Alman Cumhuriyeti'nde itibar kaybetmişti. Nasyonal Sosyalistlere yanaşmasının hayati bir nedeni de vardı, çünkü Nasyonal Sosyalistlere göre borç hesabı kabarıktı. Oğlu bir Yahudi ile evliydi ve Strauss her şeyden çok sevdiği torununun hiçbir okula alınmamasından korkuyordu; yeni operası benim adımla, daha önce yazdığı operalarda "saf Ari" olmayan Hugo von Hofmannsthal'in adıyla gölgelenmişti ve yayıncısı bir Yahudi'ydi. Bu nedenle o da arkasını güçlendirmeye çabalıyor ve canla başla bunun için çalışıyordu. Yeni efendilerinin istediği her yerde orkestra yönetiyor, Olimpiyat Oyunları için bir marş müziği besteliyor ve aynı zamanda bana yazdığı aşırı samimi mektuplarında bu görevi istemeye istemeye yerine getirdiğini söylüyordu. Gerçekte ise, sanatçının büyük egoizmi nedeniyle onu tek bir şey ilgilendiriyordu: eserinin canlı etkisini korumak ve her şeyden önce yüreğinde özel bir yeri olan yeni operalarının sahnelendiğini görmek.

Nasyonal Sosyalistlere bu kadar çok ödün vermesi beni zor duruma düşürüyordu. Çünkü bu, benim bu aşağılayıcı boykotun dışında kalabilmek için gizliden gizliye işbirliği yaptığım ya da en azından desteklediğim

kanısını uyandırabilirdi. Dört bir yandan bütün arkadaşlarım operanın Nasyonal Sosyalist Almanya'da sahneye konmasını açık açık protesto etmem için bastırıyorlardı. Fakat ben ilke olarak kamu önünde büyük laflar etmekten, dokunaklı konuşmalar yapmaktan hoşlanmıyordum, ayrıca Richard Strauss gibi bir dehaya sorun yaratmak da istemiyordum. Ne de olsa Strauss yaşayan en büyük müzisyendi ve yetmiş yaşındaydı, üç yılını bu esere vermiş ve bu üç yıl boyunca bana karşı büyük bir dostluk göstermiş, dürüst ve çok yürekli davranmıştı. Bu nedenle benim için doğru olanı seçtim, bir kenara çekilip sessizce bekledim ve olayları doğal akışına bıraktım. Ayrıca bu şekilde, yani tümden pasif kalarak Alman kültürünün yeni koruyucularına çok daha fazla güçlük çıkaracağımı düşünmüştüm. Çünkü Nasyonal Sosyalist Reich Yazarlar Odası ve Propaganda Bakanlığı en büyük müzisyenlerini yasaklatmak için geçerli bir bahane arıyordu, örneğin böyle bir bahaneyi bulmak için akla gelebilecek tüm dairelerden ve kişilerden librettomuz istenmişti. *Güllü Şovalye*'deki gibi genç bir erkeğin evli bir kadının yatak odasından çıktığına benzer bir durum *Suskun Kadın*'da da olsaydı, ne kadar kolay olacaktı. O zaman "Alman Ahlakını Koruma" bahanesini kullanabilirlerdi. Fakat benim kitabımda ahlakdışı bir şeyler bulamamaları ne yazık ki Nazileri düş kırıklığına uğratmıştı. Sonrasında Gestapo'nun tüm fişleri ve benim tüm eski kitaplarım didik didik arandı. Fakat burada da Almanları (ya da yeryüzündeki başka bir ulusu) aşağılayıcı tek bir kelime ettiğime ya da politikaya bulaştığıma dair hiçbir şey bulamadılar. Ne yaparlarsa yapsınlar, ne ederlerse etsinler, sonunda kararı vermek onlara düşüyordu: Ya kendi elleriyle Nasyonal Sosyalist müziğin bayraktarı ilan ettikleri yaşlı ustaya, tüm dünyanın gözleri önünde operalarını sahneye koymasını yasaklayacaklar ya da ısrarından vaz-

geçmeyen Richard Strauss'un isteğine uyarak operanın metin yazarı olarak Stefan Zweig adı eskiden olduğu gibi kim bilir kaçıncı kez yine tiyatro afişlerini kirletecek ve yine bir Ulusal Utanç Günü yaşanacaktı. Sessizce kenarda bekleyen ben, onların bu büyük sıkıntılarına ve kafa patlatmalarına için için seviniyordum; hiçbir şey yapmadan da, hatta daha doğrusu bütün bunlara karşı hiçbir şey yapmadığım takdirde müzikal komedim parti politikasını altüst edecek bir sese dönüşecekti.

Parti elinden geldiğince karar vermeyi ertelemeye çalışıyordu. Fakat 1934 yılının başına gelindiğinde artık kendi yasasına mı yoksa zamanın en büyük müzisyenine mi karşı gelecek, karar vermek zorundaydı. Karar daha fazla ertelenemezdi. Notalar, piyano partisyonu ve metin kitapçılıkları çoktan basılmıştı. Dresden Saray Tiyatrosu'ndan kostümler ısmarlanmış, roller verilmiş, hatta çalışılmıştı, oysa çeşitli mercileri Göring ve Goebbels, Reich Yazarlar Odası ve Kültür Kurulu, Eğitim Bakanlığı ve Streicher Birliği hâlâ uzlaşma sağlayamamıştı. Tüm bunlar budalaca görünse de, *Suskun Kadın* olayı sonunda devleti çalkalayan bir dava haline gelmişti. Tüm bu mercilerden hiçbiri olayları sonlandıracak "onay" ya da "yasak"ın sorumluluğunu almaya yanaşmıyordu; bu nedenle olayı Almanya'nın ve partinin efendisi Adolf Hitler'e götürmekten ve onun karar vermesini istemekten başka bir çare kalmamıştı. Kitaplarım daha önce Nasyonal Sosyalistler tarafından okunma şerefine erişmişti; özellikle politikada hiçbir şeyi sakınmayan bir kişi olarak örnek aldıkları *Fouché*'yi tekrar tekrar okumuş, incelemiş ve tartışmışlardı. Fakat Goebbels ve Göring'den sonra Adolf Hitler'in de üç perdelik lirik librettomu gayri resmî inceleyeceğine pek ihtimal vermemiştim. Karar vermek onun için de kolay olmamış. Başkalarından duyduğum kadarıyla sonu gelmeyen bir dizi konferanslar

yapılmış. Sonunda Richard Strauss huzura çağrılmış ve Hitler ona, yeni Alman Reich'ının tüm yasalarını çiğnemesine rağmen ayrıcalık yaparak gösterime izin vereceğini söylemiş, Hitler bu kararı, herhalde Stalin ve Molotov'la[1] yaptığı anlaşmada olduğu gibi istemeye istemeye vermişti.

Böylece yine gösterime giren bir operanın tüm ilanlarında o kadar aşağılanan Stefan Zweig adının yer aldığı ve Nasyonal Sosyalist Almanya'nın kara günü olan o gün gelip çatmıştı. Ben tabii ki gösterime gitmedim, çünkü salonun kahverengi üniformalılarla kaynayacağını ve hatta Hitler'in de beklendiğini biliyordum. Opera inanılmaz bir başarı elde etti, hatta librettom hakkında olumlu eleştiriler yazan müzik eleştirmenlerinin onda dokuzunun bu güzel fırsattan yararlanarak ırkçı görüşe karşı duydukları direnci bir kez daha gösterdiklerini söylemeliyim. Tüm Alman tiyatroları Berlin, Hamburg, Münih operayı bir sonraki gösteri programına aldıklarını duyurdular hemen.

Fakat gösterimin ikinci günü hepsinin üzerine adeta gökten bir yıldırım düşmüş gibi oldu. Her şey kaldırıldı, opera bir anda Dresden'de ve tüm Almanya'da yasaklandı. Dahası Richard Strauss'un Reich Oda Müziği'nin Başkanlığı'ndan istifa ettiği haberini büyük bir şaşkınlıkla okuduk. Herkes olağanüstü bir şeyler olduğunu hissediyordu. Fakat benim tüm gerçeği öğrenmem biraz zaman aldı. Strauss yine bana bir mektup yazmıştı, mektupta yakında başlayacağı yeni operasının librettosunu yazmam için ısrarla rica ediyor ve büyük bir içtenlikle şahsi görüşünü belirtiyordu, bu mektup Gestapo'nun eline geçmiş-

1. Vyaçeslav Mihayloviç Molotov (1890-1986): II. Dünya Savaşı sırasında ve savaştan hemen sonra toplanan uluslararası konferanslarda ülkesini temsil eden SSCB'li devlet adamı ve diplomat. (Ç.N.)

ti. Gestapo mektubu, Strauss'un önüne koymuş ve istifa etmesini söylemişti ve gösterim yasaklanmıştı. Opera böylece Almanca olarak sadece özgür İsviçre'de ve Prag'da sahneye konmuş, çok sonra da o tarihlerde henüz ırkçı bir tutumu olmayan Mussolini'nin özel bir izniyle İtalyanca olarak Milano'nun Scala Operası'nda sahnelenmişti. Ne yazık ki Alman halkı, yaşayan en büyük müzik ustasının olgunluk dönemine ait, yer yer büyüleyici olan bu operasını bir daha dinleme fırsatını bulamadı.

Büyük gürültü koparan bu olaylar sırasında ben yurtdışındaydım, çünkü Avusturya'daki huzursuzluğun sakin çalışmalarımı imkânsız hale getireceğini biliyordum. Salzburg'daki evim sınıra o kadar yakındı ki, Adolf Hitler'in evinin bulunduğu Berchtesgaden Dağı'nı rahatlıkla görebiliyordum, sevindirici olmaktan ziyade huzursuz edici bir komşuluktu bu. Reich sınırına bu kadar yakın olduğum için Avusturya'daki durumun ne kadar tehlikeli olduğunu Viyana'daki arkadaşlarımdan daha iyi değerlendirebiliyordum. Orada kafelerde ve hatta bakanlıklarda oturanlar Nasyonal Sosyalizmin "karşı" taraftakilerin bir iç meselesi olduğunu ve Avusturya'yı hiç mi hiç etkilemeyeceğini düşünüyorlardı. Neredeyse halkın yarısını arkasına alan Sosyal Demokrat Parti, disiplinli örgütüyle sapasağlam yerinde durmuyor muydu? Hitler'in "Alman Hıristiyanları", Hıristiyanlığı açık açık kovuşturmaya başladığından ve Führerlerini "İsa'dan daha büyük" ilan ettiklerinden beri, dinci parti içindeki herkes hararetli bir şekilde muhalefet etmiyor muydu? Fransa, İngiltere ve Milletler Cemiyeti, Avusturya'nın koruyucusu değil miydi? Mussolini açık açık Avusturya'nın koruyuculuğunu üstlenip bağımsızlığının garantisini vermemiş miydi? Yahudiler bile endişeye kapılmıyorlar ve

sanki üç saat ötelerinde aynı dili konuşan ülkedeki değil de, Çin'deki doktor, avukat, akademisyen ve oyuncuların hakları elinden alınıyormuş gibi davranıyorlardı. Evlerinde rahat rahat oturuyorlar, otomobillerine biniyorlardı. Ayrıca herkes kendini şöyle teselli ediyordu: "Bu uzun süre böyle devam edemez." Oysa benim Rusya'ya yaptığım kısa seyahatim sırasında eski yayıncımla Leningrad'da yaptığım bir konuşma hiç aklımdan çıkmıyordu. Eskiden ne kadar da varlıklı bir adam olduğunu, çok güzel tabloları olduğunu anlatmıştı. Devrimin patlak vermesiyle neden birçokları gibi hemen kaçmadığını sorduğumda, "Ah," diye yanıtlamıştı, "o tarihlerde bu konsey ve askerî cumhuriyetin on dört günden fazla süreceğine kim ihtimal verebilirdi ki?" Nasıl ki o gün oradaki insanlar hayatlarına devam edebilmek ve geleceğe umutla bakabilmek için kendi kendilerini kandırdılarsa bugün buradaki insanlar da aynı şekilde kendilerini kandırıyorlardı.

Sınırın hemen bitişiğindeki Salzburg'da tabii olaylar daha net görülüyordu. Sınırdaki dar ırmakta kâh buraya, kâh oraya geçişler başlamıştı, genç delikanlılar gece yarısı sınırın ötesine geçiyor ve orada eğitiliyorlardı, kışkırtıcılar arabalarla ya da sıradan dağcı "turist" gibi yayan Avusturya'ya geçiyor ve her yerde "hücre"lerini örgütlüyorlardı. Kâh propagandalarını yapıyorlar, kâh geç olmadan kendilerine katılmayanların ilerde buna pişman olacaklarını söyleyerek tehditler savuruyorlardı. Bu, polisleri ve memurları sindiriyordu. İnsanları belli bir güvensizlik duygusunun sardığını ve tereddüt etmeye başladıklarını her geçen gün daha çok hissediyordum. İnsan yaşamında küçük olaylar her zaman çok inandırıcı olmuştur. Salzburg'da bir gençlik arkadaşım vardı, çok tanınan bir yazardı, otuz yıldır samimi, içten dostluğumuz sürmekteydi. Birbirimize sen diye hitap eder, kitap verir ve her hafta buluşurduk. Günlerden bir gün bu eski dostumu

sokakta yanında bir adamla gördüm, kendisini hiç ilgilendirmeyen bir vitrin önünde durdu, birdenbire sırtını bana dönerek yanındaki adama bir şeyler göstermeye başladı. Tuhaf dedim, kendi kendime, beni görmüş olması gerekir, ama görmemiş de olabilirdi. Ertesi gün bana telefon edip öğleden sonra bana gelmek istediğini söyledi. Kabul ettim, biraz şaşırmıştım, çünkü genelde hep bir kafede buluşurduk. Sonradan anladım ki, bu acil ziyaretinin önemli bir nedeni yokmuş. Bir yandan benimle dostluğunu sürdürmek istiyor, öte yandan Yahudi dostu olarak kuşkuları üzerine çekmek istemediğinden bu küçük kentte benimle görülmek istemiyordu. Bu dikkatimi çekti. Kısa bir süre sonra genelde sık sık görüştüğüm dostlarımın ayağının yavaş yavaş kesildiğini fark ettim. Tehlikedeydim.

O günlerde Salzburg'dan tamamen ayrılmayı henüz düşünmüyordum, fakat bu küçük gerginliklerden uzaklaşmak için her zamankinden daha büyük bir istekle kışı yurtdışında geçirmeye karar verdim. Ama 1933 yılının Ekim ayında o güzel evimden ayrıldığımda bunun bir veda olduğunu henüz bilmiyordum.

Niyetim ocak ve şubat aylarını Fransa'da çalışarak geçirmekti. Düşün yanı güçlü olan bu ülkeyi ikinci vatanım olarak görüyor ve burada kendimi yabancı hissetmiyordum. Edebiyatın önderleri Valéry, Romain Rolland, Jules Romains, André Gide, Roger Martin du Gard, Duhamel, Vildrac, Jean Richard Bloch eski dostlarımdı. Kitaplarımın okurları Almanya'daki kadar çoktu, hiç kimse beni yabancı bir yazar, yabancı biri olarak görmüyordu. Halkını seviyordum, ülkeyi seviyordum, Paris kentini seviyordum ve kendimi burada o kadar evimde hissediyordum ki, her defasında tren Kuzey Garı'na yanaştığında sanki evime dönmüş gibi oluyordum. Fakat bu defa özel durum nedeniyle her zamankinden daha önce seyahate

çıkmıştım, Paris'e de Noel'den sonra gitmek istiyordum. Peki aradaki zamanda ne yapacaktım? Tam o anda yirmi beş yıldan daha uzun bir süredir, ta öğrenciliğimden bu yana İngiltere'ye gitmediğim geldi aklıma. Neden hep Paris'e, diye sordum kendime. Niçin bu defa bir iki haftalığına Londra'ya gitmeyeyim, yıllar sonra müzeleri bambaşka bir gözle görmek, ülkeyi, kenti gezmek hiç de fena fikir değil, dedim kendi kendime. Böylece Paris'e giden bir ekspres trene değil, Calais trenine bindim ve otuz yıl sonra kasım ayının her zamanki sisli bir gününde Victoria İstasyonu'nda indim, otele gitmek için eskiden olduğu gibi bir *cab*'a[1] değil, arabaya bindiğimde biraz şaşırdım. Sis soğuk, hafif gri renkteydi, tıpkı eskiden olduğu gibi. Henüz kente doğru dürüst bakmamıştım ama koku alma duyum, otuz yıl sonra da olsa, insanı saran bu tuhaf, buruk, kalın ve nemli havayı yine tanımıştı.

Yanımda getirdiğim bagajım azdı, tıpkı beklentilerim gibi. Londra'da dost olduğum hemen hiç kimse yoktu; Kara Avrupası'ndan olan bizlerle İngiliz yazarlar arasında edebiyat açısından da bir bağ yoktu. İngilizlerin kendi etki çevreleriyle sınırlı, bize açık olmayan gelenekçi ve kendilerine has yaşamları vardı: Dünyanın her bir köşesinden yazarların kendi kitaplarını imzalayıp bana yolladıkları kitaplar arasında tek bir İngiliz yazarın kitabı olduğunu anımsamıyorum. Shaw ile bir kez Hellerau'da karşılaşmıştım, Wells bir defasında beni Salzburg'daki evimde ziyaret etmişti, tüm kitaplarım İngilizceye çevrilmişti, fakat pek tanınmıyordu; kitaplarımın en az okunduğu ülke hep İngiltere olmuştur. Amerikalı, Fransız, İtalyan ve Rus yayıncılarımla şahsen tanışıp arkadaş olmama rağmen, kitaplarımı İngiltere'de basan yayıne-

1. (İng.) Tek atlı binek arabası. (Y.N.)

vinden kimseyi tanımıyordum. Kısacası İngiltere'de tıpkı otuz yıl önceki gibi yabancılık hissedeceğime emindim.

Fakat hiç de öyle olmadı. Geleli henüz birkaç gün olmuştu ki Londra'da kendimi tarif edilmez bir şekilde rahat hissetmeye başladım. Bunun nedeni, Londra'nın değişmesi değildi, ben çok değişmiştim. Otuz yıl yaşlanmıştım, savaş ve savaş sonrası yılların gerginliklerinden ve aşırı sıkıntılarından sonra sakin bir yaşamın özlemini çekiyor, politika ile ilgili hiçbir şey duymak istemiyordum. Tabii ki İngiltere'de de Whigler ve Toryler gibi muhafazakâr ve liberal partiler ve İşçi Partisi vardı, fakat onların tartışmaları beni ilgilendirmiyordu. Kuşkusuz edebiyatta da gruplaşmalar ve akımlar, kavgalar ve gizli rekabetler vardı, fakat ben tamamen bunların dışındaydım. Daha önemlisi nihayet medeni, kibar, kin ve nefretten uzak bir atmosfer içindeydim. Son yıllarda yaşadığım kentte etrafımı saran o nefret ve gerilim, her tartışmaya çekilmek istenmem ve buna karşı koymam kadar yaşamımı zehirleyen bir şey olmamıştı. Buranın halkı ise, tüm bu huzursuzluklardan çok uzaktı, büyük enflasyon aldatmacasıyla ahlakı iyice bozulan bizim ve bizimki gibi ülkelerle karşılaştırıldığında, buradaki insanların yaşamında hukuka ve ahlaki değerlere büyük bir saygı olduğu görülüyordu. Buranın halkı daha sakin, daha mutlu yaşıyor, komşularıyla değil, kendi bahçeleri ve küçük meraklarıyla ilgileniyorlardı. İnsan burada nefes alabilir, düşünebilir, bir şeyler üzerine kafa yorabilirdi. Fakat beni buraya bağlayan asıl önemli neden, yeni bir çalışmaya başlamamdı.

Şöyle bir durum söz konusuydu: *Marie Antoinette* adlı kitabım henüz çıkmıştı ve ben o sıralarda, yaşadığı dönemin saçmalıklarını, dünyayı düzeltmeyi amaç edinmiş profesyonellerden daha iyi gören, ancak ne yazık ki bunları akılcı bir şekilde ortaya koyamamış bir hümanis-

tin düşünsel portresini çizmeye çalıştığım *Erasmus* kitabımın düzeltilerini yapıyordum. Aslında üstü kapalı kendi portremi çizmeye çalıştığım bu kitabı bitirdikten sonra uzun zamandır planladığım bir roman yazmak istiyordum. Biyografilerden sıkılmıştım, fakat geleli daha üç gün olmamıştı ki elyazmalarına olan merakım nedeniyle Biritish Museum'da halka açık bir salonda sergilenen elyazmalarını incelemeye başladım. İçlerinden biri Mary Stuart'ın idamı hakkında elle yazılmış bir rapordu. İster istemez kendime şu soruyu sordum: Mary Stuart neden idam edilmişti? Gerçekten de ikinci eşinin öldürülmesinde payı var mıydı, yok muydu? Akşama okuyacak bir şeyim olmadığı için, onun hakkında yazılmış bir kitap satın aldım. Boş ve basit bir kitaptı ve Stuart'ı bir azize gibi savunuyordu. İflah olmaz merakımla ertesi gün başka bir kitap satın aldım, bu da bir öncekinin tam tersini iddia ediyordu. İşte o an, bu olay ilgimi çekmeye başladı. Gerçekten güvenilir bir kitap aramaya koyuldum. Kimse bana böyle bir kitap öneremedi ve araştırırken ister istemez karşılaştırma yapmaya başladım ve sonunda farkında olmadan Mary Stuart hakkında bir kitaba başladım ve bunun için haftalarca kütüphanelerden çıkmadım. 1934 yılı başında Avusturya'ya gittiğimde, iyice sevmeye başladığım Londra'ya geri dönmeye ve sakin sakin bu kitabı bitirmeye karar vermiştim.

Döneli henüz birkaç gün olmuştu ki, yurtdışında geçirdiğim bu birkaç ay zarfında Avusturya'daki durumun ne kadar kötüleştiğini fark ettim. İngiltere'nin sakin ve güvenli atmosferinden ateşler ve kavgalarla çalkanan Avusturya'ya gelmek, tıpkı New York'ta sıcak bir temmuz gününde klimayla serinlemiş bir mekândan birdenbire ateş gibi yanan sokağa çıkmak gibiydi. Nasyonal

Sosyalistlerin baskıcı tutumu, dinci ve burjuva çevrelerinin sinirlerini harap etmeye başlamıştı; sabırsız Almanya'nın yıkıcı baskısı ve ekonomik mengenesi her geçen gün daha da sertleşiyordu. Avusturya'nın bağımsızlığını ayakta tutmaya ve Hitler'den korumaya çalışan Dollfuss hükümeti her geçen gün daha umutsuzca son bir dayanak bulmaya çalışıyordu. Fransa ve İngiltere uzak duruyor ve Avusturya'da olanlar onları ilgilendirmiyordu, Çekoslovakya ise Viyana'ya karşı hâlâ eski düşmanlığını ve rekabetini sürdürüyordu – böylece Alp geçitlerini ve Trieste'yi korumak için Avusturya üzerinde ekonomik ve siyasi bir koruyuculuğa kalkışan İtalya kalıyordu geriye. Ancak Mussolini bu koruyuculuk için ağır bedeller talep ediyordu: Avusturya faşist eğilimlere uyum sağlayacak, parlamentodaki farklı sesleri susturacak ve böylece demokrasiyi yok edecekti. Bu da Avusturya'nın en güçlü, en iyi örgütlenmiş Sosyal Demokrat Partisi'ni ortadan kaldırmadan ya da haklarını elinden almadan mümkün değildi. Bunu yapmak için de kaba kuvvete başvurmaktan başka çıkar yol yoktu.

Böyle bir terörist eylem için Dollfuss'un selefi Ignaz Seipel "Vatan Savunucuları" denilen bir örgüt kurmuştu. Dıştan bakıldığında insanın zavallı diyebileceği bir hali vardı bu örgütün, küçük taşra avukatları, ordudan atılmış subaylar, karanlık tipler, işsiz mühendisler, her biri hayal kırıklığına uğramış, birbirinden ölesiye nefret eden sıradan insanlar. Sonunda bir zamanlar Hitler'in dizinin dibinden ayrılmayan, cumhuriyete ve demokrasiye karşı çıkmış, şimdilerde ise kiralık askerleriyle Hitler karşıtı biri olarak ortaya çıkıp "kelleleri uçuracağına" söz veren Prens Starhemberg'i lider seçmişlerdi. Bu örgütün olumlu neler getireceğini hiç kimse bilmiyordu. Örgütün asıl hedefi iktidara gelmekti ve sahip olduğu tek güç, kendisini ileriye taşıyacak Mussolini'nin yumruğuydu. Bu söz-

de vatanperver Avusturyalılar, İtalya'dan gelen süngülerle kendi bindikleri dalı kestiklerinin farkında değillerdi.

Sosyal Demokrat Parti asıl tehlikenin nerede olduğunu daha iyi biliyordu. Aslında açık açık savaşmaktan da çekinmezdi. Bunun için gerekli araçları da vardı, örneğin genel bir grevle tüm demiryollarını, su ve elektrik tesislerini felce uğratabilirdi. Fakat Hitler'in kurtarıcı olarak Avusturya'ya girmek için böyle bir bahaneyi, "Kızıl Devrim" gibi bir şeylerin olmasını beklediğini biliyordu. Bu nedenle az da olsa bir şeyler kurtarabileceği bir uzlaşma sağlamak uğruna sahip olduğu hakların büyük bir kısmını ve hatta parlamentoyu feda etmek daha iyi gibi görünüyordu. Aklı başında olan herkes, Hitlerciliğin tehdidi altındaki Avusturya için böyle bir dengeyi uygun buluyordu. Hatta kurnaz, hırslı fakat aynı zamanda çok gerçekçi olan Dollfuss bile böyle bir anlaşmadan yanaydı. Fakat genç Starhemberg ve sonrasında Dollfuss'un öldürülmesinde tuhaf bir rol oynayan adamı Binbaşı Fey, koruyucu birliğin tüm silahlarını bırakmasını ve her türlü demokratik vatandaş özgürlüğünün yok edilmesini talep ediyorlardı. Sosyal Demokratlar bu talebe karşı çıktılar, karşılıklı tehditler başladı. Herkes bir kararın verileceği anın yakın olduğunu hissediyordu, bu genel gerilim ortamında farkında olmadan Shakespeare'in şu sözlerini hatırladım: "*So foul a sky clears not without a storm.*"[1]

Salzburg'da sadece birkaç gün kaldım ve sonrasında Viyana'ya geçtim. Tam da bu ocak günlerinde fırtına koptu. "Vatan Savunucuları Örgütü", orada olduğunu sandıkları silahları ele geçirmek için Linz'deki işçi evine

1. (İng.) Böyle bir hava fırtına kopmadan açılmaz. (Ç.N.)

baskın düzenlediler. İşçiler buna genel grevle yanıt verdiler. Dollfuss ise bu suni "devrim"i bastırma emrini verdi. Böylece ordu makineli silahlar ve toplarla Viyana'daki işçilerin evlerine saldırdı. Üç gün boyunca bütün evlere savaş açıldı; Avrupa'da İspanya'dan sonra şimdi de burada demokrasi, faşizme karşı savaşıyordu. İşçiler üç gün dayandılar, sonunda teknik gücün üstünlüğüne yenildiler.

Bu üç gün zarfında Viyana'daydım. Demokrasi ile faşizmin arasındaki savaşın kesin sonucunun belirleneceği mücadeleye tanık oldum ve Avusturya'nın bağımsızlığının intiharını gördüm. Fakat dürüst bir tanık olmak istediğimden, ilk bakışta çelişki gibi gelse de, bu devrimi kendi gözlerimle görmediğimi söylemek zorundayım. Yaşadığı dönemin dürüst ve net çehresini göstermek isteyen kişinin, romantik hayalleri düş kırıklığına uğratacak cesareti de olmalıdır. Bence modern ihtilallerin ve ayaklanmaların tekniği ve özelliklerindeki en karakteristik şey, olayların modern ve büyük bir kentin o koskoca alanının sadece küçücük bir bölgesinde geçiyor olması ve halkın büyük bir kısmının bütün bunları görmemesidir. Çok garip görünse de 1934 yılının o tarihî Şubat günlerinde ben Viyana'daydım ve Viyana'da cereyan eden tüm bu önemli olaylardan habersizdim, her şey olup biterken benim en ufak bir bilgim dahi olmamıştı. Toplar atılmış, evler işgal edilmiş, yüzlerce ceset taşınmıştı – bunların bir tekini bile görmedim. New York'ta, Londra'da ve Paris'teki her gazete okuru burada neler olduğunu, biz sözde tanıklardan çok daha iyi biliyordu ve bu şaşırtıcı fenomeni, yani günümüzde insanların on cadde ilerisindeki olaylar hakkında kilometrelerce uzaktaki insanlardan daha az şey bilmesini sonraları defalarca yaşadım. Örneğin birkaç ay sonra Dollfuss'un Viyana'da bir öğleden sonra katledildiğini Londra'da saat beş buçukta caddelerdeki ilanlardan öğrenmiş, hemen Viya-

na'ya telefon etmiştim; derhal bağlandığımı görünce şaşırmıştım Viyana'da Dış İlişkiler Dairesi'nden beş sokak ötedeki insanların, Londra'da her sokak başındaki insandan daha az şey bildiklerini görünce, şaşkınlığım daha da artmıştı. İşte bu nedenle Viyana'daki bu isyan günleriyle ilgili sadece olumsuz şeyler anlatabilirim: Artık günümüz insanı dünyanın çehresini ve kendi hayatını değiştirecek kadar önemli olaylardan –tesadüfen yanı başında cereyan etmiyorsa– haberdar olmuyor. O gün benim yaşadıklarım şundan ibaretti: Operanın bale yönetmeni Margarete Wallmann'la Ring Caddesi'ndeki kafelerden birinde buluşmak üzere sözleşmiştik. Ring Caddesi'ne doğru yürüyordum ve aklıma hiçbir şey getirmeden karşıya geçecektim ki, oradan buradan buldukları üniformaları sırtına geçirmiş birkaç silahlı kişi birdenbire yolumu kesip nereye gittiğimi sordu. Kafe J.'ye gideceğimi söyleyince geçmeme izin verdiler. Bu muhafız askerlerin niçin birdenbire caddede bittiğini, amaçlarının ne olduğunu bilmiyordum. Aslında o akşam kentin dış mahallelerinde saatlerce süren bir çatışma ve mücadele olmuş, ancak kentin merkezindekiler bunu duymamıştı bile. Otele dönüp hesabımı çıkarmalarını istediğimde –çünkü ertesi sabah Salzburg'a geri dönmeyi düşünüyordum–, görevli bunun mümkün olmadığını, çünkü trenlerin çalışmadığını söyledi. Demiryollarında grev yapılıyormuş, ayrıca galiba şehrin dış mahallelerinde bir sorun varmış.

Ertesi gün gazetelerde fazla ayrıntı içermeyen, sadece sosyal demokratların isyan çıkardığı ve bu isyanın da bastırılmak üzere olduğuna dair haberler çıkmıştı. Oysa gerçekte savaş o gün iyice kızışmıştı ve hükümet makineli tüfeklerden sonra toplarla işçilerin evlerine yürünmesine karar vermişti. Fakat ben topları da duymamıştım. O tarihlerde tüm Avusturya Sosyalistler, Nasyonal Sosyalistler ya da Komünistler tarafından işgal edilseydi

de, benim haberim olmayacaktı, tıpkı bir tarihte Münih halkının sabah uyanıp *Münchener Neueste Nachrichten* gazetesinden Hitler'in kenti ele geçirdiğini öğrenecekleri ana kadar hiçbir şeyden haberdar olmadıkları gibi. Kentin dış mahallelerindeki çatışmalar giderek artarken, iç kısımlarda her şey sakin ve normal seyrinde devam ediyordu ve resmî açıklamalara inanan biz aptallar, her şeyin bittiğini ve halledildiğini sanıyorduk. Bir şeyler araştırmaya gittiğim Milli Kütüphane'de öğrenciler oturmuş her zamanki gibi çalışıyorlardı, bütün dükkânlar açıktı ve insanlar telaşlı değildi. Ancak olayların üçüncü günü, her şey olup bittikten sonra, gerçeği peyderpey öğrenebildik. Trenlerin henüz çalışmaya başladığı dördüncü günün sabahı Salzburg'a döndüm, sokakta karşılaştığım iki üç tanıdık Viyana'da neler olup bittiğine dair beni soru yağmuruna tuttu. Devrimin "canlı tanığı" olması gereken ben, dürüstçe şunu söylemek zorunda kaldım: "Bilmiyorum, iyisi mi, şuradan yabancı bir gazete alın."

Ne gariptir ki ertesi günü bu olaylarla bağlantılı olarak hayatıma dair bir karar vermek zorunda kaldım. Öğleden sonra Viyana'dan ayrılıp Salzburg'daki evime geri döndüğümde, bir yığın kitap düzeltisi ve mektupla karşılaştım, hepsini halledebilmek için gece yarısına kadar çalıştım. Ertesi günün sabahı henüz yatağımdan kalkmamıştım ki, kapım tıklatıldı; kesin bir saat söylemediğim takdirde beni asla uyandırmayan yaşlı hizmetkârımız allak bullak bir yüzle içeri girdi. Aşağıya inmemi, emniyetten beylerin benimle görüşmek istediğini söyledi. Biraz şaşırmıştım, üzerime ropdöşambrımı giyip en alt kata indim. Evi aramakla görevlendirildiğini belirten dört sivil polis, Cumhuriyetçi Koruma Birliği adına evde sakladığım ne kadar silah varsa hepsini vermemi söyledi.

İtiraf etmeliyim ki, ilk anda şaşkınlıktan hiçbir şey diyemedim. Cumhuriyetçi Koruma Birliği'ne ait silahla-

rın benim evimde ne işi olabilirdi? Olay tuhaftı. Ben hiçbir zaman bir partiye üye olmamıştım, asla politikayla ilgilenmemiştim. Aylarca Salzburg'da değildim, tüm bunların dışında bu evde silah deposu olduğunu iddia etmek dünyanın en komik şeyiydi, çünkü kent dışında ve bir dağın tepesinde olan bu eve silah ve cephane taşıyan birini herkes hemen fark ederdi. Bu nedenle soğukkanlılıkla "Buyurun, arayın," demekten başka söyleyecek söz yoktu. Dört polis evi aramaya başladı, bazı sandıkları açtılar, duvarları yokladılar, fakat aramayı nasıl yaptıklarını görünce bunun formalite icabı olduğunu, içlerinden hiçbirinin ciddi ciddi bu evde bir silah deposu bulunduğuna inanmadığını anladım. Öyle ki yarım saat içinde aramanın bittiğini söyleyip gittiler.

Bu tatsız olayın o tarihlerde beni neden o kadar öfkelendirdiğinin anlaşılması için ne yazık ki artık tarih olmuş bir noktayı belirtmem gerekiyor. Çünkü son yıllarda Avrupa ve tüm dünya, kişisel hak ve vatandaş özgürlüğünün ne kadar kutsal bir şey olduğunu unutmuş görünüyordu. 1933'ten bu yana evlerin aranmaları, keyfî tutuklamalar, servetlere el koymalar, insanları evlerinden, ülkelerinden çıkarmalar, sürmeler ve aşağılamanın akla gelebilecek her biçimi, neredeyse olağan hale gelmişti; Avrupalı arkadaşlarımdan böyle bir şey yaşamayan kalmamıştı. Fakat 1934 yılının başları olan o tarihlerde Avusturya'da bir evin aranması henüz utanç verici bir şey sayılıyordu. Benim gibi her türlü politikadan uzak, yıllardır seçmen hakkını bile kullanmamış birinin evinin aranmasının çok özel bir nedeni olması gerekirdi, vardı da ve bu, Avusturyalılara özgü bir nedendi. Salzburg polis amiri, her gece bomba ve patlayıcı maddelerle halkı tedirgin eden Nasyonal Sosyalistlere karşı sıkı önlemler almak zorunda kalmıştı ve aslında böylesi kontroller cesaret işiydi, çünkü o tarihlerde Nazilerin partisi terör

tekniğine başlamıştı. Her gün resmî daireler tehdit mektupları alıyordu, Nasyonal Sosyalistleri "kovuşturmaya" devam ettikleri takdirde bunu ağır ödeyecekleri belirtiliyordu, oysa gerçekte –intikam söz konusu ise Nasyonal Sosyalistler verdikleri sözleri her zaman yüzde yüz yerine getirmişlerdir– Avusturya'nın en sadık memurları Hitler'in Avusturya'ya girdiği gün[1] toplama kamplarına gönderilmişlerdi. Benim evimin aranmasının gerçek nedeni, böylesi güvenlik önlemlerinin hiçbir ayrım yapmadan herkese uygulanabileceğini göstermekti. Ben ise bu önemsiz gibi görünen olayın arkasında Avusturya'daki durumun ne kadar ciddi olduğunu, Almanya'nın baskısının ne kadar şiddetlendiğini hissediyordum. Bu resmî ziyaretten sonra evimden hoşlanmamaya başladım ve içimden bir ses, önemsiz gibi görünen bu olayın gelecekteki büyük saldırıların bir öncüsü olduğunu söylüyordu. Akşam olduğunda en önemli evraklarımı toplamaya başladım, bundan böyle yurtdışında yaşamaya karar vermiştim ve bu kararım evden ve ülkeden ayrılmaktan çok daha fazla şey ifade ediyordu, çünkü ailem bu evi vatanı gibi görüyor, bu ülkeyi seviyordu. Benim için ise kişisel özgürlüğüm, yeryüzündeki her şeyden daha önemliydi. Dostlarıma ve tanıdıklarıma niyetimi açıklamaksızın iki gün sonra Londra'ya geri döndüm; oraya vardığımda ilk yaptığım şey, Salzburg'daki makamlara oradaki kaydımı sildirdiğimi bildirmek oldu. Bu, vatanımdan kopma konusunda attığım ilk adımdı. Fakat Viyana'da geçirdiğim o günlerden sonra Avusturya'nın her şeyi kaybettiğini biliyordum – ancak ben bununla neler kaybetmiştim, işte bunun henüz tam olarak farkında değildim.

1. Hitler 1938'de Avusturya'yı ilhak etti. (Ç.N.)

Can çekişen barış

"The sun of Rome is set. Our day is gone.
Clouds, dews and dangers come; our deeds are done."

SHAKESPEARE "Julius Caesar"[1]

İngiltere'deki ilk yıllarım benim için pek sürgün sayılmazdı, tıpkı Sorrento'nun Gorki için sürgün sayılmaması gibi. Avusturya, "devrim" denilen o ayaklanmaya ve hemen sonrasında Nasyonal Sosyalistlerin Dollfuss'u katlederek ülkeyi parçalama girişimlerine rağmen ayakta kalmıştı. Vatanımın ölüm-kalım savaşı daha dört yıl sürecekti. İstediğim zaman ülkeme geri dönebilirdim, sürülmemiştim, aşağılanmamıştım. Salzburg'daki evimde duran kitaplarıma henüz kimse dokunmamıştı, cebimde hâlâ Avusturya pasaportum vardı, yurdum hâlâ benim yurdumdu, ben hâlâ oranın vatandaşıydım – tüm haklara sahip vatandaşıydım. Henüz o korkunç, yaşamayanların tahmin bile edemeyeceği, anlayamayacağı vatansızlık başlamamıştı, gözlerim açık olmasına rağmen tıpkı bir

1. Battı Roma'nın güneşi. Günlerimiz sona erdi. / Çiy taneleri, bulutlar ve belaların zamanı şimdi, bizim işimiz bitti.
Shakespeare, *Julius Caesar*, V. Perde, III. Sahne. (Ç.N.)

kör gibi boşlukta yolumu bulmaya çalıştığım, ayak bastığım her yerden her an, her dakika kovulacağımı bilerek yaşamak zorunda kalacağım vatansızlık günlerim başlamamıştı. Fakat yolun başındaydım. 1934 yılının Ocak sonunda Victoria İstasyonu'na indiğimden farklıydı bu gelişim; sadece bir konuk olarak ayak bastığınız bir kenti, yerleşmeye karar verdiğiniz bir yer olarak seçtiğinizde farklı gözlerle görüyorsunuz. Londra'da ne kadar kalacağımı bilmiyordum. Benim için önemli olan tek şey, yine çalışmaya başlamak iç ve dış özgürlüğümü savunmaktı. Bir şeylere sahip olmak yine bir bağ anlamına geleceğinden, bir ev değil de, vazgeçemediğim kitaplarımı koyabileceğim iki kitaplık ve bir yazı masasının sığacağı kadar genişlikte küçük bir daire kiraladım. Böylece bir beyin işçisine gerekli olan her şeye sahiptim. Konuk davet edecek yerim yoktu, fakat zaten arada bir özgürce seyahat etmek için dar bir mekânda oturmak daha iyiydi: Böylece farkında olmadan hayatımı bir yerde kalmaya, yerleşmeye göre değil, geçici şeylerle geçiştirecek şekilde düzenlemiştim.

İlk akşam –karanlık bastırmıştı, duvardaki çatlaklar hava karardığı için kaybolmuştu– nihayet tamamlanan küçük daireme girdim ve irkildim. Çünkü o saniye başka bir daireye girdiğimi sandım, otuz yıl önce Viyana'da hazırladığım ve bunun kadar küçük odası olan dairemi anımsadım, beni selamlayan yine duvardaki kitaplar ve gittiğim her yerde bana eşlik eden Blake'in "King John" portresinin dalgın gözleriydi. Gerçekten de kendimi toparlayabilmem için birkaç dakikaya ihtiyacım vardı. Çünkü yıllardır Viyana'daki o ilk dairemi hiç aklıma getirmemiştim. Bu, o ana kadar genişlemiş olan hayatımın bundan böyle küçülüp eski haline geleceği ve benim de kendimin gölgesi olacağımın bir işareti miydi? Otuz yıl önce Viyana'da o küçük daireyi seçtiğimde daha yolun

başındaydım. Henüz bir şey, daha doğrusu önemli bir şey başarmamıştım; henüz ülkemde kitaplarım ve adım bilinmiyordu. Şimdi ise –tuhaf bir benzerlik– kitaplarım anadilinden uzaklaştırılmıştı, yazdığım şeyler Almanya'da bilinmiyordu. Dostlarım uzaktaydı, eski çevrem parçalanmıştı, koleksiyonlar, tablolar ve kitaplarla birlikte evim yok olmuştu; tıpkı otuz yıl önceki gibi etrafımda yine yabancılar vardı. Otuz yıl içinde yaptığım, denediğim, öğrendiğim, mutlu olduğum her şey rüzgârla savrulup yok olmuş gibiydi, elli yaşın üstünde olan ben, yine başa dönmüştüm, yazı masasında çalışan, sabahları kütüphaneye koşan bir üniversite öğrencisi olmuştum, fakat o yıllardaki gibi inançlı, heyecanlı değildim, saçlarıma aklar düşmüş, yorgun yüreğimin üzerine yılgınlığın alacakaranlığı çökmüştü.

1934'ten 1940'a kadar İngiltere'de geçirdiğim dönemi anlatmakta tereddüt ediyorum, çünkü neredeyse yaşadığımız bugüne yaklaştık, radyoların, gazetelerin körüklediği huzursuzlukları, umutları ve sıkıntıları hepimiz yaşadık. Dönemin, insanların gözlerini kör, kulaklarını sağır ettiği politikasını ve o politikanın sürüklediği dehşeti bugün anımsadığımızda gurur duymuyoruz; o dönemi açıklamak isteyen kişi, dönemi kıyasıya eleştirmek zorundadır, ancak içimizden hangimizin buna hakkı var? Dahası, benim İngiltere'de geçirdiğim dönem sadece bir nevi kabuğuma çekilmekti. Bu denli geride durmanın aptallık olduğunu bilmeme rağmen tüm o yarı sürgün ve sürgün yıllarımda toplantıların dışında tuttum kendimi, çünkü çağın sorunlarının tartışıldığı ve benim yabancı biri olarak bulunduğum bir ülkede söz söylemeye hakkım olmadığı gibi tuhaf bir fikre sahiptim. İktidardaki insanların aptallığı karşısında Avusturya'da bir şey

yapamamıştım, peki burada, konuk olduğum bu adada ne yapabilirdim, daha açık, daha net edinilmiş bilgilerle donanmış birisi olarak, Hitler'in dünyayı tehdit eden bir tehlike olduğunu nasıl söyleyebilirdim, bunun benim kendi görüşüm olduğunu düşünmezler miydi? Kuşkusuz bazen hata olduğu açık açık belli olan şeyler karşısında hiç konuşmamak zordur. İngilizlerin özellikle bağlılık, dürüst istekler ve hiçbir şey beklemeden karşındakine inanmak gibi yüce erdemlerinin eşi benzeri görülmemiş bir ustalıkla oynanan propagandaya kurban edilişini görmek çok acıydı. Sürekli aynı aldatmacaya başvuruluyordu, Hitler'in tek amacının, Almanları kendi sınırlarına dahil etmek olduğu, bunu başardıktan sonra memnun olacağı ve sonrasında teşekkür olarak Bolşevikliğin kökünü kazıyacağı söyleniyordu; bu tuzak iyi işliyordu. Hitler bir konuşmasında "barış" sözcüğünü ağzına alıyor, bütün gazeteler heyecan ve coşkuyla tüm olanları unutuyor ve Almanya'nın neden öyle çıldırmış gibi silahlandığını sormuyordu. Berlin'e turist olarak giden ve orada çok iyi ağırlanan İngilizler, ülkelerine döndüklerinde oradaki düzeni ve yeni mimarını anlata anlata bitiremiyorlardı, böylece İngiltere'de Hitler'in "Büyük Almanya" isteği yavaş yavaş haklı görülmeye başlanıyordu – hiç kimse Avusturya'nın bu surlarda temel bir taş olduğunu ve yerinden oynatılırsa bütün Avrupa'nın sonu olacağını aklına bile getirmiyordu. Ama Avusturya'da SA'ların yüzlerini yakından görmüş ve onların "Bugün Almanya bizim, yarın bütün dünya bizim olacak" marşlarını duymuş biri olarak, İngilizlerin ve yöneticilerinin saflığını ve iyi niyetini gördükçe gözlerim doluyordu. Politik gerilim arttıkça, olaylarla ilgili konuşmaktan ve toplum içindeki eylemlere katılmaktan daha çok kaçınıyordum. Eski dünya ülkeleri içinde, çağın olaylarıyla ilgili gazeteye yazı yazmadığım, radyoda konuşmadığım ve kamuya açık hiçbir

toplantıya katılmadığım tek ülke İngiltere'dir. Buradaki küçücük dairemde, otuz yıl önce Viyana'da öğrencilik yıllarımda olduğundan daha fazla kabuğuma çekilmiş bir şekilde yaşadım. Bu nedenle İngiltere'yi geçerli bir tanık olarak göstermeye hakkım olmadığını, savaştan önce İngiltere'nin gerçek derinliğini, içine kapanıklığını ve ancak çok büyük bir tehlike karşısında açığa çıkardığı gücünü tanımadığımı çok sonra itiraf etmek zorunda kaldım.

Yazarlardan da görüştüğüm çok azdı. Sonraları arkadaşlık kurduğum iki yazar, John Drinkwater[1] ve Hugh Walpole[2] erken ölümleriyle aramızdan ayrıldı, genç olan diğerleriyle ise gençliğimden beri üzerimden atamadığım, "*foreigner*"[3] olmamdan kaynaklanan güvensizlik duygusu nedeniyle kulüplere, akşam yemeği davetlerine ve kamuya açık toplantılara katılmayı reddettiğimden pek sık görüşemiyorduk. Yine de bir keresinde iki zeki insanın, Bernard Shaw ve H.G. Wells'in dıştan bakıldığında şövalyelere has muhteşem tartışmalarından birini görmüş ve inanılmaz bir keyif almıştım. Shaw'da bir öğle yemeğindeydik, sadece çok yakın dostları davet edilmişti, ikisi arasında elektriğe neden olan gizli gerginliği neyin tetiklediğini bilmeyen ben, bir yandan her şeyden habersiz olduğum için kendimi tuhaf hissediyor, öte yandan da olacakları merak ediyordum. Hafif alaylı bir şekilde birbirlerini selamlamalarından ikisi arasında bir görüş ayrılığı olduğu ve kısa bir süre önce bu konuda anlaşmaya vardıkları ya da şimdiki yemekte varacakları

1. John Drinkwater (1882-1937): İngiliz şair, oyun yazarı ve eleştirmen. 1910'lar ve 1920'lerin "Georgian Poetry" grubunun tipik edebiyatçılarından biridir. (Ç.N.)

2. Hugh Walpole (1884-1941): İngiliz romancı, eleştirmen ve oyun yazarı. (Ç.N.)

3. (İng.) Yabancı. (Ç.N.)

anlaşılıyordu. İngiltere'nin en ünlü bu iki büyük insanı elli yıl kadar önce "Fabianlar"[1] çevresinde o tarihlerde henüz çok yeni olan sosyalizm için omuz omuza mücadele vermişti. O günden bugüne her ikisi de baskın kişilikleri nedeniyle yollarına birbirlerinden ayrı devam etmişti. Wells, aktif idealizmiyle insanlığın geleceğini kuracağı görüşünde yorulmadan ısrarla devam etmişti; Shaw ise geleceğe olduğu gibi, günümüze de kuşkulu ve alaycı bakmaya devam etmiş, üstün olduğu keyifli düşünce oyununu denemeyi sürdürmüştü. Dış görünüşleri de yıllar içinde farklı gelişmişti. Seksen yaşında olmasına rağmen inanılmaz derecede zinde olan Shaw, yemekte sadece fındık ve meyve yiyordu, uzun boylu, zayıf ve sürekli heyecanlıydı. Konuşkan dudaklarından hep keskin bir kahkaha kopuyordu ve çelişkilerinin coşkusuna eskiden olduğundan daha hayrandı; yaşama sevinciyle dolu yetmiş yaşındaki Wells ise, hayatın tadını çıkaran, eskiden olduğundan daha rahat, kısa boylu, kırmızı yanaklı ve ara ara gösterdiği neşenin arkasında inanılmaz bir ciddiyet saklayan bir insandı. Shaw saldırıya geçtiğinde insanın gözünü kamaştırıyor ve karşısındakine yönelttiği saldırı oklarının yönünü hızla ve ustalıkla değiştiriyordu, diğerinin ise savunma taktiği güçlüydü, her zamanki gibi sarsılmaz derecede inançlı ve ikna ediciydi. Gördüğüm kadarıyla Wells buraya sadece dostça yenilecek bir öğlen yemeği için değil, aynı zamanda esaslı bir tartışma için gelmişti. Ben bu düşünsel çatışmanın arkasındaki nedenleri bilmediğim için, hâkim olan havayı daha çok hissediyordum. Her ikisinin de her hareketinde, her bakışında

1. Fabian Derneği: Londra'da demoktratik sosyalist bir program temelinde kurulan (1883-1884) ve sosyalizme devrim yoluyla değil, bir evrim süreci sonunda ulaşılacağını savunan dernek. Adını Romalı komutan Fabius Maximus Cunctator'dan almıştır. (Ç.N.)

ve her sözünde çoğu zaman coşkulu, ancak yine de oldukça ciddi bir dövüş isteği esiyordu; tıpkı mücadeleye başlamadan önce birbirini yoklayan iki eskrimci gibiydiler. Shaw'un zekâsı daha keskindi. Cevap verdiğinde ya da hamleyi savuşturduğunda gür kaşlarının altındaki gözlerinde şimşekler çakıyor, espri ve söz oyunlarından aldığı zevk ve altmış yıl içinde bir virtüözün mükemmelliğine ulaştırdığı ustalığı bir nevi kendini beğenmişliğe kadar çıkıyordu. Öfkeden hafif hafif güldüğünde beyaz gür sakalları hareket ediyor, başını hafif yana eğerek, fırlattığı okları isabet etmiş mi, etmemiş mi diye bakıyordu. Al yanaklı, sakin ve yumuk gözlü Wells ise daha sert ve dosdoğru konuşuyordu; onun da aklı inanılmaz derece hızlı çalışıyordu, fakat parıltılı sözlerle vurmuyor, aksine rahat ve yumuşak bir doğallığı tercih ediyordu. Tartışma o kadar keskin ve şimşek hızıyla sürüyordu ki, adeta bir siper bir vuruş, bir vuruş bir siper şeklinde, sanki şakalaşıyorlarmış gibi oyun oynarcasına devam ediyordu, öyle ki bu *fleuret*[1] oyununu seyreden kişi bu karşılıklı saldırı ve savunmayı doyumsuz buluyordu. Fakat bu hızlı ve sürekli en yüksek düzeyde seyreden diyalogun arkasında İngilizlere has diyalektik, kibar ve soylu bir tarzla disipline edilmiş bir tür düşünsel çatışma yatıyordu. Oyun içinde ciddiyet, ciddiyet içinde oyun vardı, bu da tartışmayı daha heyecanlı yapıyordu. Bu, iki farklı karakterin sadece nesnel konularda ateşlenen, gerçekte ise benim bilmediğim nedenler ve onun arkasında yatan nedenler yüzünden asla değişmeyen sert bir karşılaşmasıydı. Her halükârda İngiltere'nin en iyi iki adamını en iyi anında görmüştüm ve sonraki haftalarda *Nation* dergisinde bu polemiğin devamını okuduğumda, bizzat ta-

1. Eskrimin bir çeşidi. (Ç.N.)

nık olduğum diyalogdan aldığım tadın yüzde birini bile alamadım, çünkü soyutlaşmış argümanların arkasında canlı insan yoktu, asıl önemli olan görülmüyordu. Fakat iki beynin karşılıklı atışarak böylesine parladığına, diyalog sanatının sergilendiği tiyatroda bile ender yaşamışımdır, plansız, hazırlıksız ve çok soylu bir şekilde yürütüldüğü için buradaki gibi ustaca bir tartışmaya ne daha önce ne de sonrasında rastladım.

O yıllarda sadece bedenim İngiltere'deydi, ruhum değil. Hitler'in iktidara gelişinden II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar geçen süre içinde sıkça seyahat etmeme, hatta Okyanus'u iki defa aşmama neden olan şey, Avrupa için duyulan endişe, sinirlerimizi yıpratırcasına duyduğumuz o acılı endişeydi. Beni bu yolculuklara iten neden, belki de dünya henüz apaçık önümüzde uzanıyor ve gemiler barış içinde denizleri aşabiliyorken karanlık günler için yüreğimizi alabildiği kadar izlenim ve deneyimle doldurma isteği idi ya da belki de bizim dünyamız güvensizlik ve çelişkilerle yıkılırken başka dünyaların kurulacağına dair duyduğumuz özlem ve ümitti, hatta belki de bizim ya da benim için geleceğin, Avrupa'nın çok ötesinde olduğuna dair hafif hafif çöken, belli belirsiz bir histi. Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığım bir konferans seyahati bu güçlü ülkeyi tüm yönleriyle doğudan batıya, kuzeyden güneye kadar her köşesini görme fırsatı yarattı. Fakat Uluslararası Pen Kulübü'nün kongre daveti üzerine gittiğim Güney Amerika'daki izlenimlerim daha güçlüydü; benim için ülkeler ve diller üstü bir dayanışmayı güçlendirmek hiç o anki kadar önemli olmamıştı. Bu seyahatten önce Avrupa'da geçirdiğim son saatler benim için düşündürücü bir uyarı oldu. 1936 yılı yazında İspanya İçsavaşı başla-

mıştı, dıştan bakıldığında bu güzel ve trajik ülkenin iç çekişmesi gibi görünen savaş, aslında her iki ideolojinin gelecekteki çatışmaları için yaptıkları hazırlık manevralarıydı. Ben o sırada Southampton'dan bir İngiliz gemisiyle ayrılmıştım ve geminin savaş bölgesine girmemek için her zamanki gibi Vigo Limanı'na yanaşmayacağını sanıyordum. Tüm yolcuların şaşkınlığı arasında gemi limana girdi ve hatta biz yolculara birkaç saat karaya çıkmamıza izin verildi. Vigo o tarihlerde Franco'nun[1] adamlarının elindeydi ve savaş meydanından epey uzaktı. Buna rağmen o birkaç saat içinde gördüğüm şeyler sıkıntılı düşüncelere dalmama yetti. Franco'nun bayrağının dalgalandığı belediye binasının önünde, çoğunu rahiplerin önüne kattığı köylü giysileri içinde genç delikanlılar gördüm, herhalde yakınlardaki köylerden toplanmıştır, dedim kendi kendime. İlk anda bu gençlere ne yapılacağını anlamadım. Herhangi bir acil durum için toplanan işçiler miydi bunlar? Yoksa karınları doyurulacak işsizler miydi? Fakat on beş dakika sonra bu gençlerin başka giysiler içinde belediye binasından çıktıklarını gördüm. Pırıl pırıl parlayan yepyeni üniformalar giymişlerdi, ellerinde tüfekler ve süngüler vardı, subayların gözetiminde kendileri gibi pırıl pırıl parlayan yeni otomobillere dolduruldular ve hızla kentten uzaklaştılar. Korktum. Bunu daha önce nerede görmüştüm? İlk defa İtalya'da, sonra da Almanya'da. Orada da birdenbire böyle kusursuz, yepyeni üniformalılar, yeni otomobiller ve makineli silahlar ortaya çıkmıştı. Kendime yine şunu sordum: Kim gönderiyor, kim ödüyor bu yeni üniformaları, kim örgütlüyor bu yoksul gençleri, iktidardakilere, seçilmiş parla-

1. Francisco Franco (1892-1975): Demokratik Cumhuriyet'in yıkılmasıyla sonuçlanan İspanya İçsavaşı'nda (1936-39) milliyetçi güçlere önderlik eden general. İçsavaşın ardından 36 yıl boyunca ülkeyi diktatörlükle yönetmiştir. (Ç.N.)

mentoya, kendi halk temsilcilerine karşı kim kışkırtıyor? Devletin hazinesi bildiğim kadarıyla resmî hükümetin elindeydi, aynı şekilde silah depoları da. O halde bu otomobiller, bu silahlar yurtdışından geliyordu ve muhtemelen yakındaki Portekiz sınırından geçiriliyordu. Fakat bunları kim gönderiyordu, kim ödüyordu? Bu yeni bir güçtü, burada ve orada işbaşında olan, şiddeti seven ve şiddete ihtiyacı olan bir güçtü, bizim bağlı olduğumuz, yaşama nedenimiz barış, insanlık, uzlaşmacılık gibi değerleri modası geçmiş zayıflıklar olarak gören bir güç. Bunlar bürolarında, büyük şirketlerinde saklanan, gençliğin saf idealizmini iktidar hırsları ve kendi çıkarları için kullanan gizli gruplardı. Bu şiddet yanlıları daha yeni, daha titiz bir teknikle savaşın o eski barbarlığını mutsuz Avrupamızın üzerine getirmek istiyorlardı. Gözlerimizle gördüğümüz, duyularımızla algıladığımız bir şey ruhumuzun üzerinde binlerce gazete makalesinden ve broşürden daha etkili olmuştur her zaman. Gizli güçler tarafından silahlandırılan bu genç ve masum insanların, kendileri gibi masum olan ve vatanlarını savunacak başka insanların üzerine salındığını gördüğüm ana kadar Avrupa'yı nasıl bir tehlikenin beklediğini hiç bu kadar şiddetle hissetmemiştim. Gemi birkaç saatlik aradan sonra tekrar hareket ettiğinde aceleyle kabine indim. Sadece dış güçler istedi diye korkunç bir şekilde yerle bir edilecek olan bu güzel ülkeye son kez bakarken içim acıdı; kutsal yurdumuzun, Batı uygarlığının beşiği ve Parthenon'u[1] sayılan Avrupa'nın kendi çılgınlığı nedeniyle kendini ölüme mahkûm ettiğini düşündüm.

Arjantin ise bir önceki seyahatimin aksine beni çok

1. Atina Akropolisi'nde Antik Yunan Tanrıçası Athena'ya adanmış, Dor düzeninde tapınak. Adı Athena Parthenos (bakire Athena) kültünden kaynaklanır. (Ç.N.)

mutlu etmişti. Burada da, eski kültürü henüz kanla sulanmamış, nefretle zehirlenmemiş İspanya karşımdaydı, yeni, daha geniş topraklarda korunuyordu. Yiyecek boldu, zenginlik ve bolluk vardı, uçsuz bucaksız yerler vardı ve geleceğin besinleri burada yetişiyordu. İnanılmaz bir mutluluk ve yeni bir güven kaplamıştı içimi. Binlerce yıldır kültürler bir ülkeden diğerine dolaşmamış mıydı hep, ağaçlar baltayla kesilse bile, tohumlar kurtarılmamış mıydı hep, yeni tomurcuklar, yeni meyveler çıkmamış mıydı? Bizden önceki kuşakların ve bizi saran kuşağın başardığı şey hiçbir zaman tamamıyla yok olmamıştır. İnsan yalnızca daha büyük boyutlarda düşünmeyi öğrenmeli ve gelecek zaman dilimlerini hesaplamalıdır. Kendi kendime sadece Avrupalı değil, Avrupa'nın da ötesinde düşünmeye başlamalı, ölmek üzere olan bir geçmişe kendimizi gömmemeli, tam tersine yeniden doğuşlara katılmalıyız dedim içimden. Çünkü bu milyonluk kentin tüm halkının kongremize gösterdiği içtenlikten burada yabancı olmadığımızı, bizim yaşamımızın en güzel yıllarını verdiğimiz düşünce birliğine olan inancın burada hâlâ yaşadığını, geçerli olduğunu, etkilediğini ve bu yeni hız çağında okyanusların bile bizi ayıramadığını gördüm. Yeni bir görev eskinin yerini almıştı: uzun zamandır düşlediğimiz birlikteliği, beraberliği daha büyük ölçülerde ve daha cesurca kurmaya çalışmak. Yaklaşan savaşı gördüğümde Avrupa'nın yok olacağını düşünmüşken, güneyde yeniden doğuşu ümit etmeye ve inanmaya başladım.

Doğanın fazla cömert davrandığı, yeryüzünün en güzel kentine sahip, kocaman yüzölçümünde bugün trenlerin, caddelerin ve neredeyse uçağın bile baştan başa geçemediği Brezilya da beni çok etkiledi ve geleceğe dair bana müjdeler verdi. Avrupa'nın aksine burada geçmiş itinayla korunmuştu. I. Dünya Savaşı'nın getirdiği geleneklere ve

ulusların düşüncesine nüfuz eden vahşilik henüz buraya uğramamıştı. Buradaki insanlar bir arada daha barışçıl yaşıyorlardı, birbirinden tamamen farklı ırklar arasındaki ilişkiler bile daha kibardı ve bizdeki gibi düşmanca değildi. Burada insanlar kan, soy sop gibi saçma sapan kuramlara göre bölünmüyordu. İnsan burada hâlâ barış içinde yaşayabilir gibi tuhaf bir his vardı içimde, ufacık bir parçası için Avrupa devletlerin savaşacağı, politikacıların elde etmek için mızmızlanacağı buradaki alan, uçsuz bucaksız zenginliğiyle yarınlar için hazırdı. Buradaki topraklar, kendisinden yararlanacak, varlığıyla dolduracak insanları beklemekteydi. Avrupa'nın medeniyet adına başardığı şey, burada yeni ve başka bir biçimde muhteşem bir şekilde devamını getirebilir ve gelişebilirdi. Gözlerim bu yeni doğanın binlerce çeşit güzelliğini görmekten mutlu, umutla geleceğe bakıyordum.

Fakat seyahat etmek, hatta başka bir dünyada ve başka bir gökyüzü altında olmak, Avrupa'yı unutmak ve Avrupa'nın sorunlarından uzaklaşmak demek değildi. Doğa, tekniğin buluşlarıyla sırlarını ele geçiren insanoğlunun ruh dünyasını altüst ederek adeta korkunç bir şekilde intikam alıyordu. Tekniğin üzerimizdeki en büyük laneti, günümüzde yaşananları bir an için bile olsa unutmamıza fırsat vermemesidir. Eskiden insanlar felaket dönemlerinde ya yalnızlıklarına sığınıyor ya da kimselerin ulaşamayacağı yerlere çekiliyorlardı; oysa günümüzde insanlar dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan kötü bir olayı aynı saatte, aynı saniyede öğreniyor ve aynı acıyı hissediyorlar. Avrupa'dan ne kadar uzaklaşırsam uzaklaşayım, gittiğim her yere yazgısı da benimle birlikte geliyor. Gece yarısı başımın üzerinde güneyin yıldızı Pernambuco'ya indiğimde etrafımda ve caddelerde koyu derili insanlarla karşılaştığımda, gazetelerin ilk sayfasında Barcelona'nın bombalandığı ve birkaç ay önce birlik-

te hoş saatler geçirdiğim İspanyol bir arkadaşımın kurşuna dizildiği haberini okudum. Teksas'ta, Houston'dan bir başka petrol kentine trenle yolculuk yaparken, birdenbire birinin adeta haykırarak bağıra çağıra Almanca bir şeyler anlattığını duydum; her şeyden habersiz olan bir yolcu, trenin radyosunda Alman kanalını çevirmişti ve böylece Teksas'ın Vadisi'nden geçen bir trende oturan ben, Hitler'in kışkırtıcı konuşmasını dinlemek zorunda kalmıştım. Gece gündüz hiçbir yere kaçmak mümkün değildi; her an ıstırap dolu bir endişeyle Avrupa'yı ve Avrupa'nın içindeki Avusturya'yı düşünüyordum. Çin'den Ebro[1] ve Manzanares'e kadar büyük bir alana yayılmış bir tehlikenin içinde Avusturya'nın yazgısını düşünmem basit bir vatanperverlik gibi görünebilir. Fakat tüm Avrupa'nın yazgısının bu küçük ülkenin –benim ülkemin– yazgısına bağlı olduğunu biliyordum. Siyasetçilerin I. Dünya Savaşı'ndan sonra yaptıkları hataları görmek için geçmişe şöyle bir bakıldığında, gerek Avrupalı gerekse Amerikalı politikacıların Wilson'un net ve basit planını uygulamadıkları ve bozdukları anlaşılır. Wilson küçük uluslara özgürlük ve bağımsızlık vermeyi düşünmüş ve bu özgürlük ve bağımsızlığın tüm büyük ve küçük devletlerin, kendilerinin üstünde bir birliğin çatısı altında toplandıkları takdirde kalıcı olacağını görmüştü. Fakat tüm bu devletlerin üstündeki örgüt –gerçek ve tam bir milletler cemiyeti– kurulamadığından Wilson'un programının yalnızca bir bölümü gerçekleştirildiğinden, yani sadece küçük ulusların bağımsızlığı sağlandığından, huzur yerine sürekli gerilim yaratılmıştı. Çünkü küçük devletlerin büyük güç özlemlerinden daha tehlikeli bir şey yoktur. Küçük devletlerin kurulur kurulmaz yaptık-

1. İspanya'nın en uzun akarsuyu. (Ç.N.)

ları ilk şey, birbirlerine karşı entrika çevirmeleri ve küçücük bir toprak parçası için birbirlerine girmeleriydi; Lehler Çeklerle, Macarlar Rumenlerle, Bulgarlar Sırplarla ve tüm bu rekabet savaşları içindeki ufacık Avusturya dev Almanya ile birbirine girmişti. Bir zamanlar imparatoru tüm Avrupa'ya hâkim olmuş, bugün ise parçalanmış ve bölünmüş olan bu ülke –daha önce de söylediğim gibi– surlardaki temel taştı. İngiltere'nin bu milyonluk kentindeki insanların farkında olmadıkları bir şeyi, yani Avusturya çökünce Çekoslovakya'nın da çökeceğini ve böylece Balkanlar'ın Hitler'in ganimeti olacağını, Nasyonal Sosyalizm Viyana'ya girdikten sonra, şehrin özel coğrafi konumu nedeniyle manivelanın Hitler'in acımasız eline geçeceğini ve Hitler'in istediği zaman bu kolu kaldırıp tüm Avrupa'yı yerinden oynatacağını ve tüm devletleri balık gibi avlayacağını biliyordum. Nasıl bir öç alma hırsının Hitler'i Viyana'ya sürüklediğini, onun en sefil haline tanık olmuş bu kente neden zafer kazanmış bir*i* olarak girmek istediğini biz Avusturyalılar biliyorduk. Kısa bir ziyaret için Avusturya'ya her gelişimde ve dönerken sınırda derin bir nefes alıp "Bu defa da bir şey olmadı," derken, sanki bu, ülkemi son görüşümmüş gibi geri dönüp arkama bakıyordum. Kaçınılmaz felaketin gelmekte olduğunu görüyordum. O yıllarda her sabah, diğer insanlar gayet rahat gazetelerini ellerine alırken, ben şu başlığı göreceğim diye için için korkuyordum: *Finis Austriae*[1]. Ah, kendimi Avusturya'nın yazgısından kopardığımı sanarak nasıl da kendi kendimi aldatmışım! Ta uzaklardan Avusturya'nın ağır ağır ve sancılı bir biçimde can çekiştiğini gördükçe, vatanperver protestolarla ve her gün birbirlerine "Fransa ve İngiltere bizi ortada bırak-

1. (Lat.) Avusturya'nın sonu geldi. (Ç.N.)

maz, hele Mussolini asla izin vermez," diyerek kendi kendini aldatan ülkedeki dostlarımdan daha fazla acı çekiyordum. Tıpkı hasta insanların güzel etiketli ilaçlara kanması gibi Milletler Cemiyeti'ne, barış antlaşmalarına inanıyorlardı. Her şeyi daha açık ve net gören benim yüreğim parçalanırken, onlar tasasız ve mutlu yaşamlarına devam ediyorlardı.

Avusturya'ya yaptığım son yolculuğumun tek nedeni, gittikçe yaklaşan felaketin içimde yarattığı korkunun patlak vermesiydi. 1937 yılının sonbaharında yaşlı annemi görmek için Viyana'ya gitmiştim ve uzun bir süre Viyana'da yapacak bir işim kalmamıştı, oraya gitmemi gerektiren acil hiçbir şey yoktu. Gidişimden birkaç hafta sonraydı –sanırım kasım sonuydu–, Regent Street'ten eve gidiyordum, yolda *Evening Standard* gazetesini aldım. Lord Halifax'ın[1] Hitler'le ilk kez yüz yüze görüşmek ve pazarlık yapmak için Berlin'e gittiği gündü. *Evening Standard*'ın bu baskısından sadece ilk sayfada –sayfanın sağındaki kocaman harflerle yazılmış metin hâlâ gözlerimin önünde– Halifax'ın, Hitler'le bir anlaşmaya varmak istediği tüm hususlar tek tek sayılmıştı. Onların arasında Avusturya konusu ile ilgili madde de yer alıyordu. Satır aralarından şöyle bir şey bulduğumu ya da okuduğumu anımsıyorum: Avusturya'nın teslimi, hem zaten Hitler'le bu konunun başka nesi tartışılabilirdi ki? Biz Avusturyalılar Hitler'in bu konuda taviz vermeyeceğini biliyorduk. Garip olan şu ki, tartışılacak olan bu konuların "Evening Standard"ın sadece öğle baskısında çıkmış olması ve aynı gazetenin öğleden sonraki tüm baskılarında iz bırakmadan kaybolmasıydı (Sonrasında kulağıma

1. Erward Frederick Lindley Wood Halifax (1881-1959): İngiltere'nin Hindistan genel valisi (1925-1931), dışişleri bakanı (1938-40) ve ABD büyükelçisi (1941-46). (Ç.N.)

gelen dedikodulara göre, bu haberi İtalyan elçiliği sızdırmıştı, çünkü 1937'nin İtalyasının en korktuğu şey, Almanya ve İngiltere'nin gizlice anlaşmasıydı). Büyük bir çoğunluğun fark etmediği *Evening Standard*'ın bu baskısında yer alan açıklamanın ne kadarının doğru ne kadarının yanlış olduğunu bilemem. Bildiğim tek şey, Hitler'le İngiltere'nin, Avusturya konusunda pazarlığa oturacağı düşüncesiyle dehşete kapıldığımdır, gazeteyi tutan ellerimin tir tir titrediğini söylemekten utanmıyorum. Yanlış ya da doğru, yıllardır hiçbir haber beni bu kadar çok telaşlandırmamıştı, çünkü bu haberde yazılanların bir parçacığı bile doğruysa, bunun sonun başlangıcı olduğunu biliyordum ve işte o zaman surlardaki taş düşecek ve o taşla birlikte tüm surlar çökecekti. Derhal geri döndüm, "Victoria Station"a yanaşan ilk otobüse atlayıp Imperial Havayolları'na gittim ve ertesi sabahki uçakta yer olup olmadığını sordum. Yaşlı annemi, ailemi, yurdumu görmek istiyordum. Tesadüfen bir bilet buldum, alelacele valize birkaç eşya koyup Viyana'ya uçtum.

Arkadaşlarım böyle çabuk ve ani gelişime şaşırmışlardı. Endişemi paylaştığımda ise, nasıl da benimle alay etmişlerdi, hâlâ o eski *Yeremya* olduğumu söyleyip benimle dalga geçmişlerdi. Yoksa tüm Avusturya halkının yüzde yüz Schuschnigg'in arkasında olduğunu bilmiyor muydum? Vatanperver Cephe'nin muazzam gösterilerini ballandıra ballandıra anlatıyorlardı, oysa ben daha Salzburg'dayken bu göstericilerin çoğunun, yerini kaybetmemek için verilen emirler doğrultusunda birlik armasını ceketlerinin yakasına taktıklarını ve aynı zamanda Münih'te ne olur ne olmaz diyerek Nasyonal Sosyalistlere kaydolduklarını biliyordum. Büyük yığınların hemen o an gücü elinde bulunduran tarafa koştuğunu bilecek kadar tarih öğrenmiş ve yazmıştım. Bugün "Heil Schuschnigg" diye bağıranların, yarın "Heil Hitler" diye

haykıracağını çok iyi biliyordum. Fakat Viyana'da konuştuğum hiç kimse gerçekten endişeli değildi. Birbirlerini smokinli fraklı partilere davet ediyorlar (kısa bir süre sonra toplama kamplarının mahkûm elbisesini giyeceklerinin farkında olmadan), (birkaç ay sonra ellerinden alınacağını ve yağma edileceğini bilmedikleri) güzel evlerine Noel alışverişi yapmak için dükkânlara koşturuyorlardı. Eski Viyana'nın benim de ölesiye sevdiğim ve aslında bir ömür boyu sürmesini hayal ettiğim, Viyanalı ulusal şair Anzengruber'in de bir defasında kısa bir beyitle "sana bir şey olmaz" diyerek özetlediği o sonsuz gamsızlık, ilk kez yüreğimi sızlattı. Fakat kim bilir belki de Viyana'daki tüm bu dostlar benden daha bilgeydi, çünkü onlar her şey olup bittiğinde acı çekmeye başladılar, oysa ben felaketi çok önce görmüş ve acı çekmeye başlamıştım bile, korktuğum gerçekleştiğinde ise ikinci kez acı çekmiştim. Öyle ya da böyle, ben onları anlayamıyor, kendimi de onlara anlatamıyordum. Gelişimin ikinci gününden itibaren artık kimseyi uyarmadım. Huzurunun kaçırılmasını istemeyen insanların huzurunu niye kaçıracaktım ki?

Fakat şimdi burada söyleyeceklerimin, her şey olup bittikten sonra abartılarak anlatılan şeyler olarak değil, gerçeğin ta kendisi olarak algılanmasını istiyorum: içinde doğup büyüdüğüm Viyana'nın tüm tanıdık sokaklarını, her kiliseyi, parkı, kentin her bir köşesini o son iki gün sessizce, içimden "Bir daha asla göremeyeceğim," diye geçirerek gezdim. Anneme de aynı şekilde bu onu "son kez" kucaklayışım, diye sarıldım. Bu kentteki, ülkedeki her şeye "son kez" bakarken, bunun bir veda, bir daha tekrarlanmayacak son veda olduğunun bilincindeydim. Yirmi yıl boyunca tüm çalışmalarımı yaptığım evimin bulunduğu Salzburg'dan geçerken istasyona inmedim bile. Vagonun penceresinden baksaydım bir sürü anılarla

dolu yamaçtaki evimi görebilirdim, fakat pencereden dışarıya bakmadım. Niçin bakacaktım ki? Asla bir daha orada yaşamayacaktım. Tren sınırdan geçerken tıpkı Kutsal Kitap'taki Lût Peygamber[1] gibi arkamdaki her şeyin toz ve kül olduğunu, acı bir tuza dönüşen bir geçmiş bıraktığımı biliyordum.

Hitler'in, nefretle dolu rüyasının gerçekleşir de onun Viyana'ya, gençliğinde yoksul ve başarısız biriyken kovulduğu bu kente bir muzaffer olarak girdiği ve kenti ele geçirdiği takdirde olabilecek tüm korkunç dehşeti önceden tahmin edebildiğimi sanmıştım. Fakat Avusturya'nın ve dolayısıyla Avrupa'nın, şiddetin kucağına bir ganimet gibi itildiği 1938 yılının 13 Mart günü yaşanan insanlıkdışı olayları hiç kimse hayal bile edemezdi, benim olacaklarla ilgili öngörülerim de yaşananlar karşısında pek hafif, basit ve küçük kaldı. İşte şimdi maske düşmüştü. Diğer devletler korkularını açık açık belli ettikleri için vahşetin, ahlaki çekincelerin ardına gizlenmesine gerek kalmamıştı, istediği gibi davranabilirdi. İngiltere'nin,

1. Yazar burada kendi yaşadıklarını Kutsal Kitap'taki bir öyküye gönderme yaparak açıklamak istemiştir. Hz. Lût, Hz. İbrahim'in yeğeni ve ona inanan ilk kişidir. Kuran'a göre Hz. Lût, günahkârlığın, özellikle cinsel sapıklığın simgesi Sodom ve Gomorra halkı olan kavmini doğru yola çağırmakla görevlendirilir. Ancak halkı tarafından büyük bir tepkiyle karşılaşır ve çağrısına son vermezse ülkeden sürülmekle tehdit edilir. Ve kavmin ileri gelenleri onun ve ailesinin ülkeden çıkarılmasına karar verir. Hz. Lût Tanrı'ya sığınır. Lût kavmi için gazap haberini ulaştıran melekler Hz. İbrahim'e gelirler. Hz. Lût'un ve ona inananların da gazaba uğrayacağından korkan Hz. İbrahim Tanrı'yla konuşur ve Sodom'da en az on doğru insan varsa kenti yok etmeyeceğine dair Tanrı'dan söz alır. Bunun üzerine günahkâr kente yönelen melekler Hz. Lût'un evine iki erkek görünüşünde gelirler. Bunun üzerine Sodomlular evi kuşatıp iki konuğun kendilerine verilmesini isterler. Hz. Lût halkı kötü niyetinden caydırabilmek için kendi iki kızını vermeyi teklif eder. Bu öneriyi geri çeviren Sodomlular Hz. Lût'u tehdit edince melekler kimliklerini açıklar. Lût'un ailesiyle birlikte hiç arkasına bakmadan o gece kentten ayrılmasını isterler. Lût meleklerin buyruğunu yerine getirir. Tan yeri ağarınca halkın Hz. Lût'un evine saldırmasıyla Tanrı'nın gazabı başlar, Sodom ve Gomorra'ya göklerden taş ve ateş yağar, bütün halk yok edilir. Hz. Lût'un karısı dönüp arkasına baktığı için gazaba uğrar ve bir tuz direğine dönüşür. (Ç.N.)

Fransa'nın, dünyanın yapacağı ne kalmıştı? – Şimdiye kadar politik arenadan çıkarmak istediği "Marksistlerin" kendi çıkarları için kullandığı görüşlerine de ihtiyacı kalmamıştı. Artık sadece yağma ve soygunla yetinilmeyecek, herkes intikam arzusunu istediği gibi giderebilecekti. Üniversite profesörleri çıplak elleriyle sokakları temizlemek zorunda bırakılıyor, inançlı, aksakallı Yahudiler tapınağa sürükleniyor, bağıran gençlere diz çöktürülüyor ve koro halinde "Heil Hitler" diye bağırmak zorunda bırakılıyorlardı. Cadde ve sokaklardaki masum insanlar tavşan gibi yakalanıyor ve SA kışlalarının tuvaletlerini temizlemek için götürülüyorlardı; geceler boyu akıllardan geçen iğrençlik dolu anormal nefret fantezileri gün ışığına çıkıyordu. Evlerin basılıp korkudan tir tir titreyen kadınların kulaklarından küpelerin koparılması gibi olaylar yüzlerce yıl öncesinde Ortaçağ savaşlarında yapılan kent yağmalamalarında görülebilirdi; ancak günümüzdeki olaylarda bir yenilik vardı, o da böylesi ruhsal işkenceleri, zekice yapılan aşağılamaları gören insanların bundan aldığı zevkti. Bu eziyetleri ve işkenceleri tek bir kişi değil, binlerce insan çekti ve yıllar sonra bizimki gibi ahlaki açıdan çökmüş ve bitmiş bir dönemde değil de, daha sakin bir zamanda yaşayan insanlar, içi kin ve nefretle dolu tek bir insanın 20. yüzyılda bu kültür kentinde neler yaptığını tüyleri ürpererek okuyacaklardır. Çünkü bu, Hitler'in şeytani zaferiydi, askerî ve politik başarılarının ortasında gittikçe yükselirken her türlü hukuk kurallarını da etkisiz bırakmayı başarmıştı. Bu "yeni düzen" öncesinde tek bir insanın bile mahkeme önüne çıkarılmadan ve hele hele sebepsiz yere öldürülmesi tüm dünyayı sarsardı, işkence ise 20. yüzyılda kimsenin aklından bile geçmezdi, insanın sahip olduğu şeyleri zorla elinden almak ise açık ve net olarak soygunculuk ve hırsızlık demekti. Oysa şimdi, sürekli birbirini takip

eden Bartholomeus gecelerinden[1], SA hücrelerinde ve dikenli teller arkasında her gün ölümüne yapılan işkencelerden sonra haksızlıkların ve dünyevi acılarının ne önemi vardı ki? 1938'de Avusturya'dan sonra dünyamız da yüzyıllardır görülmemiş insanlıkdışı olaylara, hukukun çiğnenmesine ve vahşete alışmıştı. Eskiden olsa sadece bu talihsiz Viyana kentinde olanlar bile tüm uluslarda nefret uyandırırdı, oysa 1938'de dünyanın vicdanı susuyordu ya da unutup bağışlamadan önce sadece birazcık homurdanıyordu.

Vatanımdan yardım çığlıklarının yükseldiğini, yakın dostlarımın yakalandığını, işkence gördüğünü, aşağılandığını duyduğum ve sevdiğim her insan için çaresizlikle titrediğim o günler, hayatımın en korkunç günleridir. Şunu söylemekten utanmıyorum: Viyana'da bıraktığımız yaşlı annemin ölüm haberi geldiğinde dehşete kapılmadım –zaman yüreklerimizi böyle katılaştırmıştı–, tersine tüm acılardan ve tehlikelerden kurtulup artık güvenli bir yerde olduğu için adeta rahatladım. Annem seksen dört yaşındaydı ve kulakları hemen hemen hiç duymuyordu, büyük evimizin içinde bir dairesi vardı, böylece yeni "Ari yasasına" rağmen şimdilik yerinden atılmayacaktı ve bizler de bir süre sonra kendisini yurtdışına çıkarabileceğimizi umuyorduk. Nazilerin Viyana'daki ilk icraatlarından biri anneme kötü isabet etmişti. Seksen dört yaşında olduğu için ayakta zor kalıyor, günlük küçük gezintilerine çıktığında beş ya da on daki-

1. Aziz Bartholomeos Yortusu ya da Kıyımı olarak da bilinir. Paris'te 1572'de 23 Ağustos'u 24 Ağustos'a bağlayan gece Huguenotlara karşı başlatılan kıyım. 16. yüzyıl sonunda Fransa'yı saran Katolikler ile Huguenotlar arasında çıkan içsavaşlar sırasında yalnızca Paris'te öldürülenlerin sayısının üç bin olduğu bilinmektedir. (Ç.N.)

ka zar zor yürüdükten sonra Ring Caddesi'ndeki bir bankta ya da parkta biraz dinleniyordu. Hitler'in, kentin efendisi olmasının üzerinden henüz sekiz gün bile geçmemişken insanlıkdışı uygulamaları başlamıştı, Yahudilerin bundan böyle banklarda oturması yasaklandı – Hitler'in başkalarına haince acı çektirmek amacıyla ilan ettiği sadist yasaklarından biriydi bu. Yahudilerin servetlerine el koymanın mantıklı ve anlaşılır bir açıklaması vardı, çünkü Yahudilerin ellerinden alınan fabrikalar, mobilyalar, villalar ve Yahudilerin boşalttığı işyerleriyle kendi insanlarını doyurabilir, eski yandaşlarını ödüllendirebilirdi; Göring'in resim galerisi, ihtişamını böyle cömertçe bir uygulamaya borçluydu. Fakat yaşlı bir kadına ya da yorgun bir ihtiyara bir dakika soluk almak için bankta oturmayı yasaklamak yirminci yüzyıla ve milyonlarca insanın çağın en büyük şahsiyeti olarak taptığı bir adama nasip olmuştu.

Çok şükür ki annem, böylesi zorbalıklara ve aşağılanmalara uzun süre katlanmak zorunda kalmadı. Viyana'nın işgalinden birkaç ay sonra öldü ve ben onun ölümüyle ilgili bir olayı anlatmadan geçemeyeceğim; böylesi şeylerin gelecekte tekrarlanmamasını umarak bu ayrıntıların belirtilmesinin önemli olduğunu düşünüyorum. Seksen dört yaşındaki annem bir sabah ansızın bayılıvermiş, gelen doktor, annemin o geceyi belki de çıkaramayacağını düşünerek, ölüm döşeğinde beklemesi için, takriben kırk yaşlarında bakıcı bir kadın getirtmiş. Annemin yegâne çocukları olan erkek kardeşim ve ben ne yazık ki onun yanında olamadık, çünkü annemizi ölüm döşeğinde görmek için bile olsa Viyana'ya gitmemiz, Alman kültürünün temsilcilerinin gözünde bir suç sayılacaktı. Bu nedenle en azından annemi son yolculuğunda yalnız bırakmamak için aileden biri, bir kuzenimiz o akşamı bizim evde geçirmeyi üstlendi. Bu kuzenimiz o ta-

rihte altmış yaşında, sağlığı pek yerinde olmayan bir insandı ve bir yıl sonra o da öldü. Kuzenim yatağını hazırlamak için yan odaya gittiğinde bakıcı kadın gelip –utana sıkıla– yeni Nasyonal Sosyalist yasalara göre ne yazık ki ölüm döşeğindeki annemin yanında o gece kalamayacağını söylemiş. Kuzenim Yahudi, kendisi ise elli yaşın altında olduğu için ölmek üzere olan birinin başını beklerken bile geceyi Yahudi bir erkekle aynı çatı altında geçiremeyeceğini söylemiş, Streicher'in düşüncesine göre Yahudi bir erkeğin ilk aklına gelecek şey, Ari ırkından bir kadını kirletmek olurmuş. Kendisi böyle bir kuralı çok utanç verici buluyormuş bulmasına, ama yasalara uymak zorundaymış. Bu nedenle altmış yaşındaki kuzenim, bakıcı kadının annemin yanında kalabilmesi için gece vakti evden çıkmak zorunda kalmış; annemin uzun süre bu tip insanlar arasında yaşamak zorunda kalmadığı için şanslı olduğunu söylememin nedeni, sanırım şimdi daha iyi anlaşılır.

Avusturya'nın bu durumu, benim özel yaşamımda başlangıçta tamamen önemsiz ve yalnızca rutin olarak gördüğüm bir değişikliğe yol açtı; Avusturya pasaportum iptal edildiği için İngiliz makamlarından pasaport yerine geçen beyaz bir kâğıt, vatansızlara verilen bir pasaport rica etmek zorunda kalmıştım. Sık sık kurduğum renkli düşlerde vatansız olduğumda, her şeyin istediğim gibi güzel olacağını geçirirdim aklımdan, o zaman hiçbir ülkeye karşı bir sorumluluğum kalmaz ve her yere ait olabilirdim. İşte şimdi bir kez daha düşlerimizin ne kadar erişilmez olduğunu ve insanın özellikle öyle duyguları ancak yaşadıktan sonra anlayabileceğini gördüm. On yıl önce Paris'te karşılaştığım Dimitri Merejkovski bana, kitaplarının Rusya'da yasaklandığını üzüntüyle anlattığın-

da, bu konularda hiçbir deneyimi olmayan ben, pek fazla düşünmeden onu teselli etmeye çalışmış ve bunun, kitapları tüm dünyada okunan bir yazara zarar vermeyeceğini söylemiştim. Fakat onun neler hissettiğini ve bir yazar için eserlerini sadece soluğunu kaybetmiş, değişmiş ya da değiştirilmiş çevirilerde görmesinin ne demek olduğunu ancak benim kitaplarım da Alman dilinden silindiğinde anladım. Aynı şekilde bir İngiliz resmî dairesinin salonunda dilekçe başvurusu için uzun süre bekledikten sonra içeriye kabul edildiğim ilk anda, pasaportumu yabancı bir kâğıtla değiştirmenin ne demek olduğunu anladım: Çünkü Avusturya'da pasaport almak en doğal hakkımdı. Her Avusturya konsolosluğundaki bir memur ya da polis görevlisi bana tüm haklara sahip vatandaş pasaportu vermekle yükümlüydü. İngilizlerin yabancılara verdiği kâğıda ise ancak dilekte bulunarak sahip oluyordum. Bu, dilek karşılığında verilmiş bir lütuftu ve bu lütuf her an geri çekilebilirdi. Bir anda bir basamak aşağıya inmiştim. Daha dün yabancı bir konuktum, dünyanın her köşesinden gelen gelirini burada harcayan, vergisini veren bir beyefendiyken bir anda bir göçmen, bir *refugee*[1] olmuştum. Onursuz sayılmasa da daha alt bir sınıfa inmiştim. Ayrıca bundan böyle bu beyaz kâğıda verilecek her yabancı vize için özel olarak müracaat etmem gerekecekti, çünkü tüm ülkeler gerektiğinde sınırdışı edemeyeceği, yük olmaya başladıklarında ya da fazla uzun bir süre kaldıklarında diğer göçmenlere yaptıkları gibi ülkesine geri göndermeyecekleri, benim de birdenbire onlardan biri olduğum bu "tür" insanlara, tüm haklardan yoksun, vatansız insanlara kuşkuyla bakıyordu. Bunları yaşadıkça yıllar önce sürgündeki bir Rus'un şu

1. (Fr.) Sığınmacı. (Ç.N.)

sözleri aklıma geliyordu: "Eskiden insan denen varlık bedenden ve ruhtan oluşuyordu. Bugün ise bir de pasaportunun olması gerekiyor, aksi halde insandan sayılmıyor."

Gerçekten de I. Dünya Savaşı'ndan bu yana dünyanın ne kadar gerilediğini, kişinin hareket özgürlüğünün ne kadar sınırlandırıldığını ve özgürlük haklarının nasıl düştüğünü hiçbir şey bu belge kadar anlatamaz. 1914 yılından önce yeryüzü tüm insanlığa aitti. Herkes istediği yere gidebiliyor ve istediği kadar uzun kalabiliyordu. İzin verme yoktu, kabul etme yoktu. Günümüz gençlerine 1914 öncesinde Hindistan'a ve Amerika'ya gittiğimi, pasaportum olmadığını ya da hiç pasaport görmediğimi anlattığımda, nasıl şaşırdıklarını görünce pek eğleniyorum. İnsan dilediği taşıta biniyor, iniyordu, kimseye bir şey sormadan ya da sorulmadan, bugün yapıldığı gibi yüzlerce formdan bir tanesini bile doldurması gerekmiyordu. İzin kâğıdı ya da vize alması gerekmiyor, başka herhangi bir sorunla karşılaşmıyordu; bugün herkesin herkese karşı duyduğu, adeta hastalık haline gelmiş kuşku nedeniyle gümrük memurları, polisler ve jandarmaların adeta tel örgü oluşturduğu aynı sınırlar, eskiden Kuzey ve Güney kutupları arasındaki sanal meridyen gibi sorunsuzca geçilen sembolik bir çizgiden başka bir şey değildi. Dünyanın sağduyusunu kaybetmesi dünya savaşından sonra Nasyonal Sosyalizm ile başladı ve yüzyılımızı salgın bir hastalık gibi saran şu düşünce ile kendini gösterdi: yabancı düşmanlığı ya da en azından yabancı korkusu. İnsanlar her yerde kendilerini yabancılara karşı savunuyor, yabancıları her yerde dışlıyordu. Eskiden sadece suçlulara karşı yapılan tüm aşağılamalar, şimdi seyahate çıkan ya da seyahatte olan yabancılara uygulanıyordu. Saçlarınız kulaklarınız görünecek şekilde kısa, sağ ve sol profilden, önden, fotoğraflarınız çekiliyor, parmak iziniz alınıyordu, önce başparmağınızın, sonra tüm diğer

parmaklarınızın; ayrıca bir sürü belge getirmeniz gerekiyordu, sağlıklı olduğunuza dair belge, aşı olduğunuza dair belge, sabıka kaydı, tavsiye mektupları, davet mektupları, akrabalarınızın adresleri, manevi ve maddi garanti belgeleri getirmek, birkaç nüsha doldurmak ve imzalamak zorundaydınız ve bu evraklardan bir tanesi bile eksik olduğunda işiniz güçleşiyordu.

Bunlar küçük, önemsiz şeyler gibi görünüyor. Hatta ilk bakışta bunları saymamın, sözünü etmemin basitlik olduğu bile düşünülebilir. Fakat bu anlamsız "küçük şeylerle" bizim kuşağımız çok değerli zamanını anlamsızca boşa harcamıştır. Tüm bu yıllar boyunca ne kadar çok form doldurduğumu, her seyahatimde önlerine koyduğum belgeleri, vergi bildirimlerini, yabancı ülke belgesi, sınır geçme belgesi, oturma izni belgesi, seyahat izni belgesi, kayıt ve kayıt silme belgesi için konsoloslukların ve resmî makamların bekleme odalarında ne kadar uzun süre kaldığımı, ne kadar sıklıkla candan ya da düşmanca davranan, sıkıcı ya da öfkeli memurun önünde oturduğumu, sınırlarda ne kadar çok arandığımı ve sorguya alındığımı hesapladığımda, işte o zaman genç birer insan iken özgürlüğün yüzyılı, geleceğin dünya kardeşliğinin yüzyılı olacağını düşlediğimiz, inandığımız bu yüzyılda insan onuruna dair ne kadar çok şeyi kaybettiğimizi görüyordum. Bu kısır ve aynı zamanda insan ruhunu alçaltan, bitmek tükenmek bilmeyen ricalar ve yalvarmalar yüzünden üretkenliğimizden, yaratıcılığımızdan ve fikirlerimizden ne kadar da çok şey kaybetmiştik. Çünkü o yıllarda hepimiz fikir eserlerinden çok, resmî tüzükleri okuyorduk, yabancı bir kente, yabancı bir ülkeye geldiğimizde ilk iş olarak eskiden olduğu gibi müzelere ve kırlara değil, "izin almak" için konsolosluğa, polise gidiyorduk. Eskiden bir araya geldiğinde Baudelaire'in şiirleri hakkında konuşan, idealist bir

tutkuyla sorunlar üzerinde tartışan bizler, resmî sigortalar ve izin belgesi hakkında konuşuyor, sürekli bir vize için mi, yoksa turist vizesi için mi başvursak, diye tartışıyorduk. Son on yılda, konsoloslukta bekleme sürenizi kısaltacak bir memuru tanımak, bir Toscanini ya da bir Rolland ile arkadaşlık kurmaktan çok daha önemliydi. Sürekli olarak şunu aklımızdan çıkarmamamız gerekiyordu: Özgür bir insan olarak doğmuş olmamıza rağmen özne değil birer nesneydik ve artık hiçbir şey hakkımız değil, sadece resmî makamların bize verdiği bir lütuftu. Sürekli olarak sorguya alınıyor, bir yerlere kaydediliyor, fişleniyor, işleniyor, damgalanıyorduk ve özgür dönemin bir insanı olan ben bütün bunları kabul edemiyordum, düşlediğimiz dünya cumhuriyetinin bir vatandaşı olduğunu sanan ben, bugün pasaportumdaki her bir damgayı, her soruşturmayı ve aranmayı bir aşağılanma olarak görüyordum. Bunlar küçük şeylerdi, her zaman da küçük şeyler olagelmişlerdi, insan hayatının değerinin, paranın değerinden daha hızlı düştüğü günümüzde de küçük şeylerdi, bunu biliyorum. Fakat insan ancak bu belirtileri bir yerlere kaydettiği takdirde gelecek kuşaklar iki dünya savaşı arasındaki dünyamızı saran düşünsel ilişkilere ve düşünsel bozukluklara ilişkin doğru bir klinik teşhis koyabilir.

Belki de ben aşırı şımartılmıştım. Hatta belki de benim hassasiyetim son yıllardaki sert değişimlerle yavaş yavaş yıpranmıştı. Sürgünün her biçimi kaçınılmaz olarak insanın dengesini altüst ediyor. İnsan kendi topraklarının üzerinde değilse –bunu anlamak için de yaşamak gerekiyor–, normal davranışından uzaklaşıyor, güvenini kaybediyor, kendinden kuşku duymaya başlıyor. Yabancı belgelerle ya da pasaportlarla yaşamaya başladığım günden beri kendi benliğimle tam bir uyum içinde olmadığımı itiraf etmekten çekinmiyorum. Asıl ve kendi Ben'im-

de doğal olan bazı şeyler sonsuza dek yok oldu. Doğamda var olandan daha çekingen oldum ve –bir zamanlar kozmopolit kişiliğe sahip olan ben– yabancı bir ülkenin havasını her soluyuşumda sürekli minnettar olmam gerektiği duygusundan kurtulamıyorum. Ayık kafayla, düşüncelerden arındığımda bunun çok delice ve saçma olduğunu biliyorum, fakat mantık ne zaman duygulara karşı bir şey yapabilmiştir ki? Yarım yüzyıl boyunca yüreğimi, bir dünya vatandaşının yüreği gibi atması için eğitmemin bana hiçbir yararı olmadı. Hayır, elli sekiz yaşında bir insan olarak pasaportumun elimden alındığı gün, insanın yurtsuz kaldığında etrafı çevrili bir vatandan çok daha fazla şeyini kaybettiğini anladım.

Fakat bu güvensizlik duygusunu taşıyan sadece ben değildim. Yavaş yavaş tüm Avrupa'ya yayılan bir huzursuzluk başlamıştı. Hitler Avusturya'yı ele geçirdiğinden beri siyasi ufuk kararmıştı, kendi ülkesinin barış içinde kalması umuduyla Hitler'in yolunu açan aynı İngiltere de kara kara düşünmeye başlamıştı. 1938 yılından itibaren Londra'da, Paris'te, Roma'da, Brüksel'de, ne kadar uzak ve düşük bir ihtimal de olsa, her yerde tüm konuşmalar dönüp dolaşıp aynı konuya geliyor ve aynı sorular soruluyordu: Savaşı engelleyebilir miyiz, nasıl engelleyebiliriz ya da nasıl kendimizden uzaklaştırabiliriz? Avrupa'da sürekli var olan ve gittikçe artan savaş korkusunun olduğu o ayları gözümün önüne getirdiğimde, insanların yalnızca iki ya da üç gün kendilerini güven içinde hissettiğini, ikişer, üçer gün bir kez daha, son kez daha bulutların dağılacağını ve yine barış içinde yaşayacaklarını ve eskiden olduğu gibi özgürce nefes alacaklarını hissettiklerini hatırlıyorum. Fakat ne kadar sapıkça bir şeydir ki, özellikle bu iki ya da üç gün, günümüz tarihi-

nin en karanlık günleri olmuştu: Chamberlain ile Hitler'in Münih'te bir araya geldiği günlerdi bu günler.

Köşeye sıkışan Chamberlain ile Daladier'nin Hitler ve Mussolini karşısında teslim bayrağını çektiği günü, bugün hiç kimsenin hatırlamak istemediğini biliyorum. Fakat ben burada, tarihî bir gerçeğe hizmet etmek istediğim için İngiltere'de o üç günü yaşayan herkesin fevkalade sevindiğini söylemek zorundayım. 1938 Eylülü'nün o son günlerindeki durum hiç iç açıcı değildi. Chamberlain ikinci kez görüşmek için Hitler'e gitmiş, uçakla dönmüştü, birkaç gün geçtikten sonra herkes olayın içyüzünü öğrenmişti. Chamberlain, Hitler'in daha önce Berchtesgaden'da kendisinden talep ettiği şeyleri kabul etmek için Godesberg'e gitmişti. Fakat Hitler'in birkaç hafta önce yeterli gördüğü istekleri şimdi artık onun güç isterisine yetmemeye başlamıştı. Anlaşma ve "Dene ve Bir Daha Dene" politikası sefil bir şekilde çökmüştü ve İngiltere'deki o iyimserlik dönemi bir gecede son bulmuştu. İngiltere, Fransa, Çekoslovakya ve Avrupa'nın önünde tek bir seçenek vardı: Ya Hitler'in zorba güç istemi karşısında diz çökecek ya da silahla karşı koyacaktı. İngiltere çok kararlı görünüyordu. Silahlanma uzun süre gizli gizli değil, tam tersine açık açık meydan okurcasına yapıldı. Birdenbire işçiler göründü, Londra'nın parklarının ortasında, Hyde Park'ta, Regent Park'ta ve özellikle Alman Elçiliği'nin karşısında bombalı saldırı tehdidine karşı sığınaklar oluşturdular. Donanma savaşa hazırlandı, genelkurmay subayları son önlemleri birlikte gözden geçirmek için Londra-Paris arasında mekik dokumaya başladılar, vakit geçmeden canlarını kurtarmak isteyen yabancılar Amerika'ya giden gemileri doldurdu; 1914'ten beri İngiltere'de böyle bir uyanış görülmemişti. İnsanlar çok daha ciddi, tamamen düşüncelere dalmış bir halde yaşıyor, evlere ve dopdolu caddelere bakıp tüm bunlar

belki de yarın bombalarla yerle bir edilecek, diye geçiriyorlardı akıllarından. Kapılar arkasında duran ya da oturan insanlar haber saatinde radyonun çevresinde toplanıyordu. Her insanda ve ülkenin her yanında, her saniye gözle görülmeyen, ancak hissedilen bir gerginlik vardı.

Sonrasında parlamentonun o tarihî oturumu yapıldı ve Chamberlain Hitler'le anlaşmayı bir kez daha denediğini, bir kez daha denediğini, üçüncü denemesinde ağır bir tehdit altında olan barışı kurtarmak için Hitler'e, Almanya'da herhangi bir yerde buluşmayı teklif ettiğini söyledi. Teklifine henüz yanıt gelmemişti. Derken oturumun tam ortasındayken, Hitler'le Mussolini'nin Münih'te ortak bir görüşmeyi kabul ettiğini bildiren o telgraf geldi ve o saniye İngiliz tarihinde o güne kadar görülmemiş bir şey yaşandı, İngiliz Parlamentosu'ndakiler kendini kaybetti. Milletvekilleri yerlerinden fırladı, çığlıklar atmaya alkışlamaya başladılar, dinleyicilerin sıralarından sevinç çığlıkları gelmeye başladı. Bu saygın parlamento binası yıllardır hiç böylesi bir sevinçle sarsılmamıştı. Barışın hâlâ kurtarılabileceğine inanan İngilizlerin o ölçülü ve soğukkanlı tavırlarını bırakıp tüm samimiyetleriyle coşkularını göstermeleri insancıl açıdan fevkalade etkili bir gösteriydi. Fakat politik açıdan bu sevinç gösterisi çok büyük bir hataydı, çünkü bu vahşice sevinç gösterisiyle parlamento ve ülke, savaştan nasıl da tiksindiğini, barış uğruna her türlü fedakârlığa hazır olduğunu, çıkarlarından ve hatta onurundan vazgeçebileceğini göstermişti. Chamberlain'ın takip edeceği yol baştan belliydi, Münih'e barış için mücadele etmeye değil, barış dilenmeye gidiyordu. Fakat o günlerde hiç kimse onu nasıl bir teslimiyetin beklediğini bilmiyordu. Herkes –inkâr etmiyorum, ben de dahil– Chamberlain'ın Münih'e tüm koşulları kabul etmek için değil, barış görüşmeleri için pazarlık etmeye gittiğini sanıyordu. Sonra

meraklı, yakıcı bir bekleyiş başladı, iki gün geçti, üç gün geçti, tüm dünya nefesini tutmuş bekliyordu. Parklarda sığınaklar kazılıyor, savaş fabrikaları işliyor, savunma bataryaları yapılıyor, gaz maskeleri dağıtılıyor, çocukların Londra'dan uzaklaştırılması planlanıyor ve insanların anlamadığı, fakat herkesin ne için yapıldığını çok iyi bildiği gizli hazırlıklar sürüyordu. Derken yine herkesin gazete ve radyolardaki haberlere kulak kesildiği bir sabah, bir öğle, bir akşam ve bir gece geçti. 1914 yılının Temmuz'unda olduğu gibi korku ve sıkıntıyla evet ya da hayır yanıtını bekleyiş başladı.

Derken şiddetli bir rüzgârın iyice bastıran bulutları dağıtması gibi yürekler hafifledi, insanlar rahat bir nefes almaya başladı. Hitler ve Chamberlain'ın, Daladier ve Mussolini'nin tamamen anlaştığı haberi gelmişti, dahası da vardı, Chamberlain Almanya ile iki ülke arasında gelecekte çıkabilecek tüm anlaşmazlıkları çözebilecek bir uzlaşma sağlamayı başarmıştı. Görünen o ki, aslında sıradan ve sert bir devlet adamının vazgeçmediği barış çabalarının kesin bir zaferiydi bu ve herkesin yüreği ona duyduğu minnetle çarpıyordu. Radyo çok şey görmüş geçirmiş olan bizim kuşağa "*peace for our time*" haberini duyurdu; yine barış içinde yaşayacaktık, yine endişe ve tasadan uzak olacaktık, yine yeni ve daha iyi bir dünyanın kurulması için çalışacaktık. Sonradan inkâr edenler boşuna yalan söylemesinler, hepimiz bu büyülü sözcükten adeta sarhoş olmuştuk. Çünkü yenik olarak yurduna dönen birinin zafer alayı ile karşılanacağına kim inanırdı? Chamberlain'ın Münih'ten döneceği sabah Londra'daki insanlar yığınlar halinde, varacağı saati dakikası dakikasını öğrenip yüz binlerce insan Avrupa'nın barışını, İngiltere'nin onurunu kurtardığına inandığımız bu adamı selamlamak, onu coşkuyla karşılamak için Croydan Havaalanı'na koşar mıydık? Arkasından gazeteler çıkma-

ya başladı. Gazetede, sert hatlı yüzü aslında öfkeli bir kuşun kafasına benzeyen Chamberlain'ın gururla ve gülerken çekilmiş bir resmi vardı, uçağın kapısında durmuş, elinde halkına getirdiği en değerli armağanın "*peace for our time*" yazısının olduğu o tarihsel sayfayı gösteriyordu. Akşamleyin sinemalarda aynı sahne gösterildiğinde insanlar oturdukları yerlerden fırlıyor, coşku ve sevinç çığlıkları atıyor ve dünya için başlamak üzere olan yeni bir kardeşlik duygusuyla birbirlerini kucaklıyordu. Londra'da ve İngiltere'de yaşayan herkes için bu, eşi benzeri olmayan, yürekleri canlandıran bir gündü.

Böyle tarihî günlerde havayı daha güçlü, daha büyük bir duyguyla hissetmek ve tarihin havasını solumak için caddelerde dolaşmayı severim. İşçiler parklarda sığınak çukuru kazmaktan vazgeçmişlerdi, çevrede toplanmış insanlar gülüyor, durup birbirleriyle konuşuyordu, çünkü *peace for our time* sayesinde hava bombardımanından korunmak için sığınak yapmaya gerek kalmamıştı; iki delikanlı, "İnşallah bu sığınaklardan tuvalet yapılır, çünkü Londra'da yeterli sayıda tuvalet yok," diyerek şakalaşıyordu. Herkes gülüşmelere katılıyordu, tıpkı fırtınadan sonra kendine gelen çiçekler gibi insanlar daha sağlıklı, daha canlı görünüyordu. Bir gün öncesinin aksine dimdik ve rahat yürüyorlardı ve başka zaman pek soğuk bakan İngilizlerin gözleri canlı bir ışıltıyla parlıyordu. Artık bombalanacağı tehdidi kalmayan evler daha bir parlıyordu, otobüsler daha süslüydü, güneş daha aydınlık, daha parlaktı, binlerce insanın hayatı sarhoş edici o tek sözcükle rahatlamış ve güçlenmişti. Ben de kendimi çok neşeli ve canlı hissediyordum. Hiçbir yorgunluk duymadan, daha hızlı ve daha rahat yürüyordum, yeniden gelen güven dalgası beni de daha güçlü ve daha neşeli kılıyordu. Piccadilly'nin köşesinde birden hızla bir adam yanıma geldi. Kendisini pek iyi tanımadığım, aslın-

da da duygularını dışa vurmayan kendi halinde bir hükümet memuruydu. Başka zaman olsa yalnızca birbirimize selam verip geçerdik ve bana bir şey söylemek onun aklının ucundan bile geçmezdi. Fakat şimdi ışıl ışıl parlayan gözlerle yanıma yaklaşıp "Chamberlain hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye sordu, sevinçten adeta uçuyordu. "Hiç kimse ona inanmamıştı, fakat o en doğru şeyi başardı. Vazgeçmedi ve barışı kurtardı," dedi.

Herkes böyle hissediyordu, o gün ben de öyle hissediyordum. Mutluluk ertesi gün de devam etti. Gazetelerin hepsi coşkulu haberler yazıyordu, borsada kurlar çılgınca yükseliyordu, Almanya'dan yıllardır ilk kez dostça sesler yükseliyordu, Fransa'da insanlar Chamberlain'ın anıtının dikilmesini öneriyordu. Fakat ne yazık ki tüm bunlar, sönmek üzere olan bir ateşin son kıvılcımlarıydı. Sonraki günlerde kötü ayrıntılar peş peşe gelmeye başladı, Hitler'in karşısında nasıl da kayıtsız şartsız teslim olunduğu, yardım ve destek sözü verilen Çekoslovakya'nın nasıl da alçakça feda edildiği haberleri sızmaya başladı. Bir hafta sonra ise, bu kayıtsız şartsız teslimiyetin bile Hitler'e yetmediği ve Hitler'in daha antlaşmadaki imzalar kurumadan tüm maddelerini çiğnediği haberleri geldi. Goebbels, İngiltere'nin Münih'te köşeye sıkıştığını hiç çekinmeden radyoda bas bas bağırarak tüm dünyaya duyurdu. Umudun büyük bir ışığı sönmüştü. Fakat bu ışık iki gün boyunca yanmıştı, iki gün boyunca yüreklerimizi ısıtmıştı. O iki günü unutamıyorum ve unutmak da istemiyorum.

Münih'te gerçekte neler olduğunu anladıktan sonra biraz tuhaf olacak ama İngiltere'de pek İngilizlerle görüşmedim. Bunun suçu bende, çünkü onlardan ya da onlarla konuşmaktan kaçan bendim, oysa onlara her za-

mankinden daha fazla hayran olmam gerekiyordu. İngiltere'ye sığınan insanlara çok daha fazla acıyorlar ve yardım etmeye çalışıyorlardı. Fakat İngilizlerle bizim aramızda bir tür duvar yükselmişti, bir tarafında biz, diğer tarafında onlar kalmıştı: Felaket önce bizim üzerimize çökmüştü, onların üzerine çökmesine henüz zaman vardı. Bizler neler olup bittiğini ve daha nelerin olacağını anlamıştık, oysa onlar –kısmen için için bilmelerine rağmen– anlamamakta direniyorlardı. Tüm olanlara rağmen söz sözdür, antlaşma antlaşmadır diyor, mantıklı ve iyi niyetle konuşulduğunda Hitler'le pazarlık yapılabileceği konusunda aptalca ısrar ediyorlardı. Yüzyıllardır devam eden demokrasi geleneğiyle hukuka bağlı olan İngiliz yöneticileri yanı başlarında bilinçli bir şekilde, yeni bir umursamaz ahlaksızlık tekniğinin yükseldiğini, yeni Almanya'nın işine gelmeyen her konuda uluslararası ilişkilerde ve hukuk alanında geçerli olan tüm kuralları çiğneyeceğini anlayamıyor ya da anlamak istemiyorlardı. Net düşünen, ileriyi gören ve maceranın her türlüsünü bir yana bırakmış olan İngilizler her şeyi bu kadar hızlı, bu kadar kolay elde etmiş bir adamın en olmaz şeyi yapmaya cesaret edeceğine ihtimal vermiyorlardı; hâlâ onun önce diğerlerine –en çok da Rusya'ya– saldıracağına inanıyorlar, hatta ümit ediyorlar ve bu arada onunla bir şekilde uzlaşabileceklerini düşünüyorlardı. Oysa bizler hiç umulmadık şeylerin gerçekleşeceğini bekliyorduk, çünkü dövüle dövüle öldürülen bir dostumuzun, işkence edilen bir arkadaşımızın yüzü gözlerimizin önünden gitmiyordu, bu nedenle bizler daha sert, daha keskin, daha katı gözlerle bakıyorduk: Aşağılanan, kovalanan, haklarından yoksun bırakılan bizler, yağmacılık ve güç söz konusu olduğunda her türlü saçmalık ve yalanın mubah olacağını biliyorduk. Bu nedenle her türlü deneyimden geçmiş olan bizler ve henüz hiçbir şey yaşamamış olan-

lar, biz sürgündekiler ve İngilizler aynı dili konuşmuyorduk; yaklaşan tehlikenin ne kadar büyük olduğu konusunda kendini aldatmayan bizler dışında, İngiltere'de bu gerçeği gören İngilizlerin sayısının çok az olduğunu söylersem, hiç de abartmış olmam. Avusturya'da olduğu gibi, İngiltere'de de yüreğim parçalana parçalana kaçınılmaz sonu önceden görebiliyordum, ancak burada bir yabancı, varlığına katlanılan bir konuk olduğum için herhangi bir uyarıda bulunmaya cesaret edemiyordum.

Böylece kaderin kızgın damgasıyla damgalanmış bizler, yaklaşan tehlikenin acı tadı dudaklarımızı yaksa da, bize kardeşçe kucağını açan bu ülke için yüreğimiz parçalansa da, bir şey yapamıyorduk: Fakat en karanlık günlerde bile bir düşün insanıyla konuşmanın büyük bir manevi güç verdiğini, inanılmaz derecede teselli ettiğini ve yüreğimi güçlendirdiğini, felaketten önceki son aylarda Sigmund Freud ile geçirdiğim o unutulmaz dostça saatlerde iyice anladım. Seksen üç yaşındaki bu hasta adamın, Hitler'in Viyanası'nda kalmış olmasına aylarca üzülmüştüm, fakat sonunda Prenses Maria Bonaparte –Freud'un pek sadık bir öğrencisiydi–, diz çökmüş, Viyana'da yaşayan bu çok önemli insanı kurtarıp Londra'ya getirmeyi başarmıştı. Artık bir daha göremeyeceğimi sandığım ve en çok saydığım dostlarımdan biri olan Freud'un Hades'ten[1] kurtulup adaya ayak bastığını gazetede okuduğum gün, hayatımın en mutlu günlerinden biriydi.

Sigmund Freud'u, yaşadığımız çağda hiç kimsenin olmadığı kadar insan ruhunun derinliklerine inmiş ve bu

1. Yunan mitolojisinde yeraltındaki ölüler ülkesi. (Ç.N.)

konudaki bilgisini genişletmiş olan bu büyük ve disiplinli düşün insanını inatçılığı ve katılığı nedeniyle kaçık, tuhaf adam olarak değerlendirildiği ve şimşekleri üzerine çektiği Viyana günlerinden beri tanıyordum. Freud bir gerçek fanatiğiydi, ama her gerçeğin de sınırları olduğunun bilincindeydi –bir defasında bana aynen şöyle demişti: "Yüzde yüz alkol olamayacağı gibi, yüzde yüz gerçek de yoktur!"–, o güne kadar "tabu" sayılan bir alana, hiç el değmemiş ve korkuyla kaçınılan bir alana, insanın bilinç ve bilinçaltı dünyasına girerek üniversiteden ve üniversitenin akademik dikkatliliğinden uzaklaşmıştı. İyimser-liberal dünya, dürtülerin "mantık" ve "ilerleme" yoluyla yavaş yavaş baskı altına alınabileceği savlarını, bu uzlaşmaz adamın bilinçaltı psikolojisiyle acımasızca çürüteceğini ve liberal dünyanın "rahatsız edeni yok say" yöntemlerinin tehlikede olduğunu ve Freud'un bunu acımasız bir teknikle açığa çıkaracağını için için hissediyordu. Fakat bu rahatsız edici "yalnız adama" karşı olan sadece üniversite değildi, eski kafalı sinir doktorları grubu değildi, tüm dünya, tüm eski dünya, eski düşünce biçimi, tüm manevi gelenekler ona karşıydı, tüm bir çağ onun örtüyü kaldırmasından korkuyordu, yavaş yavaş tüm doktorlar onu boykot etti. Freud muayenehanesini kaybetti, tezlerini ve sorunlara cesurca yaklaşımını bilimsel açıdan çürütemediklerinden, onun rüya ile ilgili kuramlarını Viyana usulü yok etmeye çalışıp toplum içindeki toplantılarda onları alaya almaya, aşağılamaya başladılar. Yalnızca kendisine sadık küçük bir grup, her hafta yapılan tartışma toplantılarına katılıyor ve böylece yeni psikanaliz bilimi yeni biçimini almaya başlıyordu. Freud'un temel çalışmalarından yavaş yavaş hazırlanan bu düşünsel devrimin tüm boyutlarını tam olarak kavramadığım halde, bu olağanüstü adamın güçlü, manevi yönü, sarsılmaz davranışı beni kendine bağlamıştı. İşte

sonunda karşımızda her genç insanın kendine örnek almayı düşleyebileceği bir bilimadamı vardı; son kanıta ulaşıncaya ve mutlak emin oluncaya kadar her iddiasında son derece dikkatli, fakat bir hipotezin geçerli olduğuna inandığında da hiç sarsılmadan tüm dünyayı karşısına alabilen, sıradan bir insan gibi mütevazı bir kişiliğe sahip, fakat öğretisinin her kuramı için savaşmaya kararlı, ortaya koyduğu ve doğruluğundan emin olduğu gerçeklere ölünceye kadar sadık bir bilimadamı. Düşün insanları içinde Freud'dan daha korkusuzu düşünülemezdi. Freud düşündüğü hiçbir şeyi söylemekten çekinmezdi; açık açık ve katı bir şekilde söylediği şeylerin, karşısındakileri huzursuz edeceğini, altüst edeceğini bilse bile, bundan çekinmezdi; Freud içinde bulunduğu güç durumdan kurtulmak için en ufak –şekilsel olarak da olsa– ödün vermezdi. Şundan gayet eminim: Eğer Freud sözcüklerine kılıf bulsaydı, "cinsellik" yerine "erotik", "cinsel dürtü" yerine "Eros" deseydi; hele hele sonuçları büyük bir katılıkla tespit etmek yerine sadece işaret etseydi, kuramlarının beşte dördünü hiçbir akademik dirençle karşılaşmadan ortaya koyabilirdi. Fakat o, öğretinin ve gerçeğin olduğu yerde uzlaşmaz oluyordu; direnç ne kadar sert olursa, kararlılığı da o kadar sert oluyordu. Manevi cesaret kavramı için ne zaman bir sembol arasam –bir başkasının kurban olmasını gerektirmeyen, yeryüzündeki yegâne kahramanlık– Freud'un dosdoğru ve sakin gözlerle bakan o güzel, erkeksi yüzü gelir gözümün önüne.

Yıllardır tüm dünyada tanınmasını sağladığı ülkesinden Londra'ya kaçan Freud geçen yıllar içinde yaşlanmış, üstelik ağır hasta bir adam olmuştu. Fakat kesinlikle yorgun değildi ve beli bükülmemişti. Viyana'da geçirdiği o ıstırap dolu günlerden sonra onu katılaşmış ve kendini kaybetmiş bir halde göreceğim diye için için korkmuş-

tum, fakat onu her zamankinden daha özgür ve daha mutlu buldum. Beni Londra'nın dışındaki evinin bahçesine götürüp bir zamanlar pek sert olan dudaklarıyla hafifçe gülümseyerek, "Şimdiye kadar hiç böyle güzel bir yerde oturdum mu?" diye sordu. Maria Bonaparte'ın kurtardığı ve pek sevdiği Mısır heykellerini gösterip, "Yine kendi evimde değil miyim?" dedi. Yazı masasının üzerinde müsveddelerinin büyük baskı sayfaları yayılmıştı ve Freud seksen üç yaşında olmasına rağmen her gün aynı düzgün yazıyla yazmaya devam ediyordu, zihnen iyi dönemlerinde olduğu kadar açık ve berrak ve aynı zamanda dinçti; güçlü yazma isteği her şeyin üstesinden gelmişti, hastalığı, yaşlılığı ve sürgünü yenmişti, uzun mücadele yıllarında içinde tuttuğu varlığının iyi yanları ilk defa şimdi özgürce dışarıya fışkırıyordu. Yaşlılık onu sadece biraz daha yumuşatmıştı, yaşadığı deneyimler onu daha dikkatli yapmıştı. Eskiden tamamen mesafeli duran bu insanda şimdilerde yumuşak ve şefkatli davranışlara tanık oluyordum; örneğin elini karşısındakinin omzuna koyuyor ve parlayan gözlüğünün ardındaki gözleri daha sıcak bakıyordu. Tüm yıllarda Freud'la yaptığım konuşmalar bana hep düşünsel açıdan çok büyük bir zevk vermiştir. İnsan onunla konuşurken hem öğreniyor hem de hayran kalıyordu, her türlü önyargıdan uzak, hiçbir itiraftan çekinmeyen, hiçbir iddiaya sinirlenmeyen ve karşısındakinin her şeyi net olarak görmesi ve hissetmesi için onu eğitmeyi yaşam hedefi haline getirmiş bu eşsiz insanın her sözüne katılıyordunuz. Fakat onunla yaptığım o uzun konuşmalardan yeri asla doldurulamayacak olan ve benim minnettar olduğum konuşma, o karanlık yılda, ömrünün o son yılında yaptığım konuşmadır. Odasına girdiğiniz anda dış dünyanın çılgınlıkları dışarıda kalırdı. En korkunç şey soyutlaşır, en karmaşık şey netleşir ve çağın en güncel şeyleri dize gelip düzen

içinde yerini alırdı. Hayatımda ilk kez, kendini aşmış, acıyı da ölümü de kişisel bir olay olarak değil, kişinin üstünde bir olay, bir inceleme, gözlemleme objesi olarak gören bir bilge görüyordum: Ölümü de yaşamı kadar ahlaki bir yiğitlikti. Freud daha o zamanlar onu bizden alan hastalığından mustaripti. Hasta damağıyla konuşmakta zorlandığı açıkça görülüyordu ve insan ağzından çıkan her sözcük karşısında utanç duyuyordu, çünkü konuşurken gerçekten çok acı çekiyordu. Fakat o karşısındakine bunu hissettirmemeye özen gösteriyordu; onun çelik gibi ruhu için, arkadaşlarına isteminin, bedeninin yarattığı o bayağı acılardan çok daha güçlü olduğunu göstermek çok önemliydi. Ağzı, çektiği acılardan burkulurken son günlerine kadar yazı masasında çalışmalarına devam etti ve çektiği acılarla uykusu –fevkalade derin, sağlıklı uykusu, seksen yıl boyunca günün ana kaynağı olan uykusu– bölündüğünde uyku hapı ya da herhangi uyuşturucu bir iğneyi reddediyordu. Tek bir saat bile zihninin aydınlığını böyle yatıştırıcılarla uyuşturmak istemiyordu; zihninin pırıl pırıl kalması için acı çekmeye, hiç düşünememektense acı içinde düşünmeye razıydı, son, en son ana kadar düşüncenin kahramanıydı o. Bu korkunç bir mücadeleydi ve sürdükçe daha da yüceliyordu. Her geçen gün ölümün gölgesi biraz daha vuruyordu yüzüne. Yanakları çöküyor, şakakları çukurlaşıyor, ağzı yamuluyor ve sözün dudaklardan çıkmasını engelliyordu: Sadece gözlere, o cesur beynin dünyaya baktığı, zaptedilemez gözetleme kulelerine benzeyen o gözlere bir şey yapamıyordu: Gözler ve beyin son ana kadar canlı ve diri kaldılar. Freud'u son ziyaretlerimden birinde bana göre yeni kuşağın en yetenekli ressamlarından biri olan ve Freud'un da çok hayran olduğu Salvador Dali'yi de yanımda götürdüm. Ben Freud ile konuşurken Dali onu resmetmeye başlamıştı. Fakat Dali'nin bu çalışmasını Freud'a göstermeye

asla cesaret edemedim, çünkü ileri görüşlü olan Dali, onun yüzünde ölümü çizmişti.

Yaşadığımız çağın en güçlü iradesinin, en keskin dehasının ölüme karşı verdiği bu mücadele gittikçe daha korkunç bir hale geliyordu; açıklık ve netliği düşüncenin en yüce erdemi olarak gören bu insan, artık yazamayacağını, insanlara faydalı olamayacağını anladığında tıpkı bir Romalı kahraman gibi doktoruna, acılarını sonlandırması için izin verdi. Olağanüstü bir yaşamın, olağanüstü sonuydu. Bu öldürücü çağın sayısız ölülerinin ortasında bile düşündürücü bir ölümdü. Arkadaşları olan bizler tabutunu İngiliz toprağına indirdiğimizde, yurdumuzun yetiştirdiği en nadide çiçeği buraya gömdüğümüzü biliyorduk.

Freud'la yaptığımız sohbetlerimizde sık sık Hitler dünyasının ve savaşın korkunçluğunu konuşurduk. Freud, insanı seven biri olarak çok üzülürdü, fakat bir düşün insanı olarak kötülüğün böylesinin korkunç bir şekilde patlak vermesine kesinlikle şaşırmazdı. Kültürün, dürtüler üzerindeki üst gücünü inkâr ettiği için, hep kötümserlikle suçlanmıştı; onun barbarlık ve ilkel yok etme dürtüsünün insan ruhundan kazınamayacağı hakkındaki görüşü ne yazık ki şimdilerde –tabii ki bununla gurur duymuyordu– en korkunç bir şekilde teyit ediliyordu. Kim bilir belki gelecek yüzyıllarda en azından ulusların toplum yaşamında bu dürtülerin dizginlenmesi için bir yöntem bulunabilir, diyordu; fakat günlük yaşamda insan doğasının derinliklerinden bu dürtülerin çıkarılmasının mümkün olmadığını ve hatta bunların gerilimi sağlayan güçler olarak gerekli olduğunu söylerdi. Son günlerinde onu en çok Yahudilik sorunu ve Yahudilerin günümüzde yaşadığı trajedi meşgul ediyordu;

bu konuda bilimadamı olarak bir formül bilmiyordu ve aydın zekâsıyla yanıt bulamıyordu. Kısa bir süre önce Musa'yı Yahudi olarak değil, bir Mısırlı olarak anlattığı bir çalışması yayımlanmıştı ve bilimsel temeli hemen hemen hiç olmayan bu teziyle dindar Yahudileri de, milliyetçi Yahudileri de kırmıştı. Freud bu kitabını, Yahudiliğin en kötü günlerini geçirdiği şu günlerde yayımlamış olmaktan büyük üzüntü duyuyordu. "Ellerinden her şeyleri alınırken şimdi de ben en kutsal saydıkları insanı ellerinden alıyorum," demişti. O günlerde her Yahudi yedi kat daha kırılgan olduğu için ona hak veriyordum, çünkü dünyanın yaşadığı trajedinin ortasında asıl kurban onlardı, her yerde kurbandılar, çünkü nerede olurlarsa olsunlar tüm kötülüklerin yedi kat daha fazla ve önce onları bulacağını ve gelecek darbeyi bildiklerinden korku içindeydiler. Tüm zamanların en nefretle dolu insanının, onları aşağılamak istediğini, dünyanın öbür ucuna da gitseler, yerin altına da girseler, peşlerine düşeceğini biliyorlardı. Her hafta, her ay daha çok sığınmacı geliyordu ve her yeni gelen bir hafta önce gelenlerden daha yoksul, daha perişan bir halde oluyordu. Almanya ve Avusturya'yı en çabuk terk eden gruplar giysilerini, valizlerini, ev eşyalarını, hatta bazıları paralarını kurtarabilmişti. Fakat Almanya'dan ayrılamayan, çok sevdiği yurdundan kopamayanlar ise kaldıklarına pişman edilmişti. Yahudilerin önce meslekleri ellerinden alınmıştı, sonra tiyatro, sinema ve müzelere girmeleri yasaklanmıştı, bilimadamlarının kütüphanelerden yararlanmaları engellenmişti; vatanlarına sadakatlerinden, uyuşukluklarından, korkaklıklarından ya da gururlu olduklarından ülkelerinde kalmışlardı. Yabancı bir ülkede bir dilenci gibi aşağılanmaktansa, kendi ülkelerinde aşağılanmayı tercih etmişlerdi. Sonra ellerindeki hizmetkârları, evlerindeki radyoları, telefonları, sonra da evleri alınmış-

tı, en sonunda da kollarına Yahudi yıldızı takmaya mecbur edilmişlerdi; böylece caddede yürüyen her Yahudi adeta bir cüzamlı gibi dışlanıyor, itiliyor, alay ediliyor ve kimse yanına yaklaşmıyordu. Ellerinden tüm hakları alınmıştı, kaba kuvvetle ve büyük bir zevkle ruhsal ve fiziksel işkenceye maruz bırakılmışlardı ve her Yahudi için, eski bir Rus atasözü korkunç bir şekilde birdenbire gerçek oluvermişti: "Hiç kimse dilenmeyeceğim, hapse girmeyeceğim dememeli."[1] Ülkeyi terk etmeyenler toplama kampına götürülüyorlardı, orada Alman ehlileştirme yöntemiyle en gururlu olanların bile direnci kırılıyor, sonra da sırtındaki tek giysisi ve cebinde on markla, nereye giderse gitsin diyerek ülkeden kovuluyordu. Sonrasında bir sınırdan ötekine koşmalar başlıyordu, bunu konsolosluklarda yalvarıp yakarmalar, dilenmeler takip ediyordu, fakat her şey boşunaydı, çünkü soyulmuş, tek kuruşu olmayan dilenciyi hangi ülke almak ister ki? Bir defasında Londra'da bir seyahat bürosuna girdiğimde karşılaştığım bir manzarayı asla unutamam; içerisi mültecilerle doluydu, hemen hemen hepsi Yahudi'ydi ve herhangi bir yere gitmek istiyordu. Neresi olursa, hangi ülke olursa olsun, Kuzey Kutbu'nun buzuluna ya da Sahra'nın ateş gibi yakan kumuna, hiç fark etmezdi, yeter ki gitsinler, yollarına devam edebilsinlerdi, çünkü oturma izinlerinin süresi geçmişti, yollarına devam etmek zorundaydılar, kadın, çoluk çocuk yabancı bir gökyüzünün olduğu, yabancı bir dilin konuşulduğu bir ülkeye, hiç tanımadıkları, bilmedikleri ve istenmedikleri başka insanların yanına gitmek zorundaydılar. Onların arasında bir zamanlar Viyana'nın en zengin sanayicilerinden ve aynı zamanda çok zeki bir sanat koleksiyoncu-

1. Bizdeki "ne oldum değil, ne olacağım demeli", atasözünün karşılığı. (Ç.N.)

su olan birine rastladım; öyle çökmüş, öyle yaşlanmış, öyle perişan görünüyordu ki, ilk anda onu tanıyamadım. Bitkin bir halde iki eliyle masaya yapışmıştı. Nereye gitmek istediğini sordum. "Bilmiyorum," dedi. "Bu günlerde ne istediğimizi kim soruyor ki? Hâlâ gidebileceğimiz neresi varsa oraya gideceğiz. Birisi bana buradan Haiti ya da San Domingo'ya vize alınabileceğini söyledi." Yüreğim parçalanmıştı; yaşlı ve bitkin bir adam çocukları ve torunlarıyla daha önce haritada bile görmediği bir ülkeye, yine yabancı, amaçsız, bir dilenci gibi oradan oraya sürükleneceği bir ülkeye gitmek için umutla titriyordu. Yanımızda duran biri ise umutsuz bir şekilde Şanghay'a nasıl gidileceğini soruyordu. Çinlilerin Yahudileri kabul ettiğini duymuştu. İşte böyle birbiri ardına insanlar toplanmıştı, bir zamanlar üniversitelerde çalışan profesörler, banka müdürleri, tüccarlar, çiftlik sahipleri, müzisyenler; her biri yıkılmış, acınası varlıklarını denizleri, ülkeleri aşıp yeryüzünün herhangi bir yerine sürüklemeye, başlarına gelebilecek her şeye katlanmaya hazırdı, yeter ki Avrupa'nın dışına, Avrupa'dan uzağa, çok uzaklara gidebilsinlerdi. Bir hayalet sürüsü gibiydiler. Fakat beni en çok sarsan düşünce, çeşitli işkencelere ve eziyetlere maruz kalmış bu elli insanın, arkalarından yollara dökülen beş, sekiz, hatta on milyon Yahudi'den oluşan kocaman bir ordunun sadece küçücük bir parçası olmasıydı; varı yoğu ellerinden alınmış, savaşta ayaklar altında ezilmiş tüm bu insanlar hayır kurumlarının haberleri, resmî makamların onayı ve verilecek seyahat parası için bekliyorlardı, ölüm korkusuyla panik içinde Hitler'in orman yangınından kaçan bu insan yığını, Avrupa'nın tüm sınır kapılarındaki istasyonları kuşatmışlar ve hapishaneleri doldurmuşlardı, ulus olma hakkından mahrum bırakılmış, yaşadıkları yurtlarından sınırdışı edilmiş, kovulmuş bir ulus; iki bin yıldan sonra tek dileği oradan

oraya sürüklenmemek, sürülmemek olan, dolanmaktan, yer değiştirmekten yorgun düşmüş ayaklarının altında sakin ve barışçıl bir zemin, bir topraktan başka bir şey istemeyen bir ulus.

Fakat 20. yüzyılın Yahudi trajedisindeki en trajik şey, bu insanların niçin acı çektiğini bilmemesi, çektikleri acılarda bir anlam, bir suç bulamamasıydı. Ortaçağ'da yerlerinden yurtlarından edilen cetleri, ataları en azından neden acı çektiklerini biliyorlardı: inançları ve yasaları yüzünden. Onların yüreklerinde bugünkülerin çoktan unuttuğu bir inanç vardı: Tanrılarına olan sarsılmaz güven. Onlar Tanrı tarafından seçilmiş bir ulus olarak dünyaya ve insanlığa özel bir yazgı ve görevle gönderildiklerine inanıyor ve çılgınca bir gururla yaşıyor ve acı çekiyorlardı. Tevrat'ın umut vaat eden sözleri onlar için bir emir ve yasaydı. Ateşe atıldıklarında Kutsal Kitap'ı göğüslerine bastırmış ve içlerinden gelen ateş sayesinde öldürücü alevleri hissetmemişlerdi. Yaşadıkları her yurttan sürüldüklerinde yine de bir yurtları vardı, hiçbir dünyevi gücün, imparatorun, kralın, engizisyonun gücünün yetmediği bu yurt Tanrı'ya olan inançlarıydı. Dinleriyle birbirlerine bağlı oldukları sürece bir topluluk, bir güç olabiliyorlardı. Yerlerinden yurtlarından edildiklerinde, sürüldüklerinde, bunun nedeni, dinimizin ve geleneklerimizin yeryüzündeki öteki uluslardan farklı olmasıdır, deyip buna katlanıyorlardı. Ancak 20. yüzyılın Yahudileri çoktandır bir topluluk değildi artık. Onların ortak bir inancı yoktu ve onlar Yahudi olmaktan gurur duymuyor, aksine bunu bir yük olarak görüyorlardı ve onlar, Tanrı'nın kendilerine verdiği görevin de farkında değildi. Onlar bir zamanlar kutsal saydıkları kitabın emirlerinin dışında yaşıyorlar ve eski ortak dillerini artık kullanmak istemiyorlardı. Çevrelerindeki uluslara alışmak, onlara karışmak, genelin içinde eriyip gitmek için

ellerinden gelen çabayı gösteriyorlar, sadece barış içinde yaşamak, her türlü kovalanmaya, sonsuz kaçışa ara vermek istiyorlardı. Birlikte yaşadıkları uluslarla öyle kaynaşmışlardı ki, birbirlerini anlayamaz hale gelmişlerdi. Çoktandır artık Yahudi değil, Fransız, Alman, İngiliz ve ya da Rus'tular. Fakat şimdi tıpkı caddelerdeki pisliklerin bir yerde toplandığı gibi hepsi bir araya getirilmişti. Banka müdürleri Berlin'deki saraylarından, sinagog hizmetkârları Ortodoks topluluklarından çıkarılmıştı, Parisli felsefe profesörleri ve Rumen arabacıları, ölü yıkayıcıları ve Nobel ödülü sahipleri, sopranolar ve cenazelerde ağıt yakan kadınlar, yazarlar ve konyak imal edenler, servet sahipleri ve hiçbir şeyi olmayanlar, büyükler ve küçükler, dindarlar ve aydınlar, vurguncular ve bilgeler, Siyonistler ve başka uluslarla kaynaşıp Yahudiliğini unutmuş olanlar, Aşkenaziler ve Seferadlar, adiller ve adil olmayanlar ve onların da arkasında lanetten kaçtığını sanan Hıristiyan gibi vaftiz edilmişler ve karışmışlar ne olduğunu anlamadan bu sürünün içinde bulmuştu kendisini – yüzyıllar sonra ilk kez Yahudiler tekrar bir topluluk olmaya zorlanıyordu, oysa onlar Mısır'dan kovulduklarında olduğu gibi aynı kaderi paylaşan insanlar olarak bir araya gelmeyi çoktandır unutmuşlardı. Fakat neden hep bu yazgıyı paylaşıyorlardı, bu yazgı neden sadece onların başına geliyordu? Bu anlamsız kovalamanın nedeni neydi, anlamı neydi, amacı neydi? Yaşadıkları ülkelerinden kovuluyorlar ancak yaşayacakları bir yer gösterilmiyordu. Bizim yanımızda yaşamayın, deniyordu, fakat nerede yaşayabilecekleri söylenmiyordu, onlara bir suç atfediliyor, fakat bu suçu telafi etmelerine imkân verilmiyordu. İşte bu nedenle kaçarken yanan gözlerle – Neden ben? Neden sen? Neden tanımadığım ve dilini anlamadığım, düşünce tarzını kavramadığım, hiçbir ortak bağımın olmadığı senle ben? Neden biz hepimiz, sorularını

soruyorlardı, ancak yanıtı hiç kimse bilmiyordu. Çağın en büyük dehalarından biri olan ve o günlerde kendisiyle sık sık sohbet ettiğim Freud bile bu saçmalıklara bir anlam veremiyordu. Ama belki de bu Yahudiliğin en önemli anlamıydı ve bu anlamın, gizemli ve yüzyıllardır süregelen varlığı sayesinde Eyûb Peygamber'in[1] Tanrı'ya yönelttiği o sonsuz sorunun yeryüzünden silinip gitmemesi, hep tekrar edilmesi içindi.

Çoktandır öldüğünü, gömüldüğünü sandığımız şeylerin aynı biçim ve cisimde birdenbire karşımıza çıkmasından daha korkunç bir şey yoktur. 1939 yazı gelmişti. Münih'in o kısa süren *peace for our time* çılgınlığının üzerinden çok zaman geçmişti; Hitler paramparça olmuş Çekoslovakya'yı, ettiği tüm yeminlere, verdiği tüm sözlere rağmen işgal etmiş ve kendi topraklarına katmıştı, Memel[2] de işgal edilmişti. Suni olarak kışkırtılmış ve kudurmuş Alman basını, Polonya koridoruyla birlikte Danzig'i de istemeye başlamıştı. İnançlarına sadık İngiltere'nin uyanışı öfkeli olmuştu. Savaştan nefret ettiğini hiç dışa vurmayan en sıradan, en basit insanlar bile kızgınlığını

1. Yazar burada *Eyûb Kitabı*'nda yazılanlarla anlattıkları arasında bir bağ kurmak istemiştir. Eski Ahit'in dünya edebiyatının başyapıtları arasında sayılan bu kitap şiir ve bilgelik kitaplarının ilkidir. MÖ 6. ya da 5. yüzyılda yazılmış kitabın yazarı belli değildir. Adını, çektiği acıları kavramaya çalışan başkişisinden alan kitap şiirsel söylemler ve üç konuşma dizisinden oluşur. Bunların her birinde Eyûb üç arkadaşıyla tartışır. Eyûb'un çektiği acıların anlamı, nedenleri ve bunlara nasıl tepki göstermesi gerektiği araştırılır. Eyûb günahsız olduğunu savunurken arkadaşları kişisel günahları yüzünden acı çektiğini söyler. İmanından kuşku duymayan Eyûb bu açıklamayı doyurucu bulmaz. Eyûb'un Tanrı ile yaptığı konuşma da onun neden haksız yere acı çektiğini açıklamaz. Ama üç konuşma dizisi, Tanrı'nın insanlara ilişkin takdiri gizemli ve kavranamaz olsa da dünya işlerini Tanrı'nın belirli bir amaç doğrultusunda yönlendirdiğine dair Eyûb'un inancını pekiştirir. (Ç.N.)

2. Litvanya'nın Baltık Denizi kıyısında bir liman kenti. (Ç.N.)

öfkeli biçimde dile getiriyordu. Başka zaman hep mesafeli olan her İngiliz karşınıza gelip konuşuyordu; büyük apartmanımızın kapıcısı, asansör görevlisi genç çocuk, oda hizmetçisi işini yaparken savaştan bahseder olmuştu. Hiçbiri bütün bunların neden olduğunu anlamıyordu, fakat herkesin bildiği bir şeyi, hepsi anımsıyordu, o da İngiltere Başbakanı Chamberlain'ın barışı kurtarmak için üç kez Almanya'ya gittiği ve Hitler'in ise buna aynı samimiyetle cevap vermediğiydi. İngiliz Parlamentosu'nda birden sert bir şekilde "*Stop aggression!*"[1] sesleri yükselmeye başlamıştı, her yerde savaş için (daha doğrusu savaşa karşı) hazırlıklar başlamıştı: Yine o açık renkli savunma balonları –tıpkı çocukların gri renkli oyuncak filleri gibi masumdular– Londra üzerinde süzülmeye başladı, yine hava saldırısına karşı sığınaklar konuşulmaya ve dağıtılan gaz maskeleri itinayla kontrol edilmeye başlandı. Kentteki hava tıpkı bir yıl önce olduğu gibi gergindi, hatta daha da gergindi, çünkü bu defa hükümetin arkasındaki halk, her şeye inanan saf bir halk değil, kararlı ve öfkeli bir halktı.

O aylarda ben Londra'dan ayrılmış ve taşraya, Bath'teki evime çekilmiştim. İnsanın dünyada olup bitenlere karşı güçsüz, aciz kalmasının bu kadar korkunç bir şey olabileceğini yaşamım boyunca hiç hissetmemiştim. Burada aydın, düşünen, tüm politik olayların dışında kalan biri, kendini işine vermiş sessiz sessiz ve sabırla yıllarını bir esere dönüştürmeye çalışıyordu; kimsenin görmediği, bilmediği bir başka yerde ise, kimsenin tanımadığı, görmediği bir düzine insan vardı; kimi Berlin'de Wilhelm Strasse'de, kimi Paris'te Quai d'Orsay'de, kimi Roma'da Palazzo Venezia'da ya da Londra'da Downing Street'te

1. (İng.) Şiddeti durdurun. (Ç.N.)

olan ve içlerinden pek azının aklını ve becerisini kanıtladığı on ya da yirmi insan, hiç kimsenin bilmediği şeyler hakkında konuşuyor, yazıyor, telefonlaşıyor ve uygulamaya geçiriyordu. Bu insanlar bizlerin katılmadığı, ayrıntılarını öğrenmediğimiz, ancak benim ve Avrupa'da yaşayan her insanın hayatını ilgilendiren kararlar alıyordu. Kaderim benim değil, onların elindeydi. İsterlerse biz güçsüzleri yıkıyor, isterlerse koruyorlardı, isterlerse özgür bırakıyor, isterlerse tutsak ediyorlardı, milyonlarca insan adına savaşa ya da barışa karar veriyorlardı. Ölmesine ya da yaşamasına, en özeline ve geleceğine, beyninde oluşmuş düşüncelerine ve hiç oluşmamış planlarına, uyanık kalmasına ya da uykusuna, arzularına, sahip olduklarına ve tüm varlığına karar verilen tüm diğer insanlar gibi ben de, bir sinek gibi savunmasız, bir salyangoz gibi güçsüz bir şekilde odamda oturuyordum. Hepimiz hücreye konmuş mahkûmlar gibi gözlerimizi boşluğa dikmiş sabırla, ısrarla bekliyorduk, sanki etrafımız duvarla örülmüş ve bizler zincire vurulmuşuz gibi bu anlamsız ve güçsüz bekleyişi sürdürüyorduk, sağımızda solumuzda diğer mahkûm insanlar sorular soruyor, önerilerde bulunuyor ve gevezelik ediyordu, sanki içimizden biri hakkımızda verilen kararın ne olduğunu biliyormuş gibi. Derken telefon çalıyor, bir arkadaşım neler düşündüğümü soruyordu. Gazetelere gelince; onlar insanın aklını daha da karıştırıyordu. Radyodaki haberler ise birbirini tutmuyordu. Caddede yürürken rastladığım ilk kişi, tıpkı kendisi gibi hiçbir şey bilmeyen bana, savaşın çıkıp çıkmayacağını soruyordu. İnsan kendine de bu soruları soruyor, huzursuzca konuşuyor, gevezelik edip tartışıyordu, oysa tüm bildiklerimizin, yıllarca edindiğimiz deneyimlerin, ileri görüşlülüğün bu bir düzine yabancı insanın kararları karşısında hiçbir değerinin olmadığının, yirmi beş yıl sonra yazgımızın karşısında ikinci kez yine güçsüz ve iktidarsız kaldığımızın

ve hiçbir anlamı olmayan düşüncelerin şakaklarımıza vurduğunun farkındaydık. Sonunda büyük kentte yaşamaya tahammül edemez oldum, çünkü her köşede, her yerde yapıştırılmış ilan ve afişlerdeki sözler adeta kudurmuş bir köpeğin saldırması gibi insanın üstüne üstüne geliyordu, çünkü önümden geçip giden binlerce insanın aklından neler geçtiğini ister istemez yüzünden okumaya çalışıyordum. Bizler hepimiz aynı şeyi, tek bir şeyi düşünüyorduk: Savaş olacak mıydı, olmayacak mıydı? Sanki tüm hayatımı sürdüğüm bir rulet masasında oturmuş, kırmızı da mı, yoksa siyahta mı duracak diye bekler gibiydim. Sonraya sakladığım son yıllarım, yazılmamış kitaplarım, görev saydığım, hayatımın anlamı olarak gördüğüm her şey, bu rulet masasında alınacak karara bağlıydı.

Fakat diplomasinin rulet masasındaki topu, insanın sinirlerini yıpratacak kadar ağır ve kararsız bir şekilde yuvarlanıyor, orasıyla burası, siyahla kırmızı, kırmızıyla siyah, umutla düş kırıklığı, iyi haberlerle kötü haberler arasında gidip geliyor, kararı, son kararı veremiyor, oradan oraya yuvarlanıyor, yuvarlanıyordu. Unut dedim, kendi kendime, iç dünyanın derinliklerine kaç, işine sarıl, bir devletin vatandaşı, bu şeytanca oyunun bir objesi olmadığın, bu çıldırmış dünyada sahip olduğun aklınla hâlâ bir şeyleri etkileyebileceğin ve sadece kendin kalabileceğin yere sığın.

Sarılabileceğim iş konusunda sıkıntım yoktu. Yıllardır Balzac'ı ve eserlerini anlatmayı düşündüğüm iki ciltlik bir kitap için yaptığım hazırlık çalışmaları üst üste yığılmıştı, fakat ben uzun bir süreye yayılacak böyle bir çalışmaya başlayacak cesareti bulamamıştım. Özellikle bu sıkıntılar beni yüreklendirmişti. Bath'e sığındım, özellikle Bath'e, çünkü İngiliz edebiyatının en ünlü simaları özellikle Fielding burada yazmıştı, çünkü İngiltere kentleri içinde başka bir yüzyılı, barışçı yüzyılı, on

sekizinci yüzyılı en sadık ve en yoğun yaşayan ve yaşatan Bath kentiydi. Fakat hoş ve yumuşak bir güzellikle kutsanmış olan buradaki doğanın, dünyanın ve benim düşüncelerimin gittikçe artan huzursuzluğuna bir kontrast teşkil etmesi insanın içini acıtıyordu. Nasıl ki 1914 yılının Temmuzu'nu Avusturya'da geçirdiğim en güzel temmuz olarak hatırlıyorsam, 1939 yılının Ağustos'u da İngiltere'de geçirdiğim en güzel ağustostu. Yumuşak, ipek mavisi gökyüzü Tanrı'nın bir barış çadırı gibiydi, yine güneşin hoş ışıkları çayırların ve ormanların üzerine vuruyordu, çiçeklerin o inanılmaz, tarifi imkânsız güzelliği yeryüzüne o aynı büyük barışın ışığını yansıtırken, insanlar savaş hazırlığı içindeydi. Hoş manzarasıyla bana adeta 1914 yılının Baden'daki doğasını anımsatan ve inanılmaz bir sakinlik soluyan Bath vadilerine ve burada sessiz sessiz, sabırla ve inatla her yeri kaplayan tomurcuklar açmış çiçeklere baktığımda, tıpkı 1914'lerdeki gibi bir savaş çılgınlığının imkânsız olduğunu düşünüyordum.

Ben yine inanmak istemiyordum. Tıpkı eski günlerde olduğu gibi bir yaz seyahati için hazırlıklar yapıyordum. 1939 Eylülü'nün ilk haftasında PEN Kulüp'ün Stockholm'de bir kongresi yapılacaktı ve İsveçli dostlarım artık hiçbir ulusun vatandaşı olmayan, amfibi bir yaratık olan beni, onur konuğu olarak davet etmişlerdi; o haftaların her öğlesi, her akşamı samimi ev sahipleri tarafından saat saat programlanmıştı. Gemideki yerimi çoktan ayırtmıştım, tam o günlerde olası bir seferberlikle ilgili haberler birbirini kovalıyordu. Mantığım tüm kitaplarımı, elyazmalarımı toplamamı, savaş çıkma ihtimali yüksek olan Britanya Adası'nı derhal terk etmemi söylüyordu, çünkü İngiltere'de bir yabancıydım ve savaş çıkması durumunda akla gelebilecek her türlü özgürlük kısıtlamasına maruz kalacak düşman bir yabancı olacak-

tım. Fakat açıklayamayacağım bir şey kendimi kurtarmamı engelliyordu. Bu belki de biraz inattı; peşimi bir an olsun bırakmayan, nereye gitsem arkamdan gelen yazgımdan yine ve tekrar kaçmak istemiyordum, biraz da yorgunluktu. Shakespeare'in "Zamanı, bizi aradığı yerde karşılayalım" sözünü hatırlatıyordum kendime. Zaman seni istiyorsa, altmışına yaklaştığın şu günlerde artık ona karşı koyma! Çünkü zaman, sahip olduğun en iyi şeyi, yaşadığın hayatı artık senin elinden alamaz, dedim kendi kendime ve böylece İngiltere'de kaldım. Her şeyden önce buradaki yaşantımı bir an önce düzene sokmak istiyordum, çünkü ikinci evliliğimi yapmak üzereydim, gözaltına alınarak ya da başka bir sebeple müstakbel eşimden ayrılmak istemiyordum. Bu nedenle o sabah –1 Eylül'dü ve bir tatil günüydü– Bath'teki evlendirme dairesine gidip evlenmek için müracaat ettim. Memur evraklarımızı aldı, inanılmaz derecede içten ve hızlı davranıyordu. O dönemdeki herkes gibi acelemiz olduğunu anlamıştı. Ertesi güne nikâh tarihini verdi; kalemini eline alıp düzgün yazısıyla isimlerimizi deftere kaydetmeye başladı.

Tam o anda –saat herhalde on bir olmuştu– yandaki odanın kapısı hızla açıldı. İçeriye genç bir memur girdi aceleyle ceketini giyerken "Almanlar Polonya'ya saldırdı. Bu savaş demek!" diye bağırdı çıt çıkmayan odada. Memurun sözleri hançer gibi yüreğime saplanmıştı. Fakat bizim kuşağımızın yüreği sert darbelere alışkındı. "Bu savaş başladı anlamına gelmez," dedim, açık yüreklilikle. Fakat memur neredeyse hiddetlenmişti – "Hayır," diye sert bir şekilde bağırdı, "yeterince şey gördük! Bu, her altı ayda bir sil baştan başlayamaz! Buna artık bir son vermek gerekir!" dedi.

Bu sırada bizim nikâh kâğıtlarımızı kaydetmekte olan memur düşünceli bir şekilde elindeki kalemi bırakıı. Ne de olsa bizim yabancı olduğumuzu ve bir savaş

durumunda düşman konumunda yabancı olacağımızı düşünmüştü herhalde. Bu durumda bir evliliğe izin verilip verilmeyeceğini bilmiyordu. Çok üzgün olduğunu, fakat bunun için Londra'daki daireye sorması gerektiğini söyledi. Ondan sonra beklemekle, umutla, korkuyla iki gün geçirdik, korkunç bir gerilimle geçen iki gün. Pazar günü sabahı radyo, İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan ettiğini haber veriyordu.

Tuhaf bir sabahtı. Haberi duyduktan sonra sessizce radyonun yanından uzaklaştık, mekânın içine adeta bir bomba gibi düşen bu haber, yüzyılımızı değiştirecek bir haberdi, dünyamızı ve her birimizin hayatını değiştirecek bir haberdi. Şu an bu haberi sessizce dinleyen binlerce insan için ölüm demek olan, bizler için yas ve felaket, çaresizlik ve büyük tehdit anlamına gelen bu haber belki yıllar sonra, çok sonra yaratıcı bir anlam kazanacaktı. Yine bir savaş başlamıştı, daha önce tüm dünyayı kaplayan savaştan daha korkunç, daha büyük kitlelere yayılacak bir savaş olacaktı bu. Yine bir dönem kapanmış, yeni bir dönem başlamıştı. Birdenbire herkesin nefes almaya bile çekindiği odada sessizce kalakalmış, birbirimizin yüzüne bakmaya bile cesaret edemez hale gelmiştik. Dışardan tasasızca öten kuşların cıvıltıları geliyordu, yumuşak rüzgârın esintisiyle her şeyden habersiz adeta aşk oyunu oynuyorlardı ve güneşin altın ışıklarının vurduğu ağaçların yaprakları, sevgi ve şefkatle öpüşen dudaklar gibi birbirine değiyordu. Binlerce yaşını geride bırakmış toprak ana, yavrularının tasalarından yine habersizdi.

Odama geçip küçük bir valize eşyalarımı yerleştirmeye başladım. Yüksek mevkideki bir dostumun bana söyledikleri doğru çıkarsa, biz Avusturyalılar İngilizler için Alman sayılacak ve Almanlara konulan sınırlamalara maruz kalacaktık; kim bilir belki de akşamları kendi yatağımda uyuyamayacaktım. Yine bir basamak alta inmiş-

tim, bir saatten beri bu ülkede sadece yabancı biri değil, "*enemy alien*" (düşman bir yabancı) olmuştum; çarpan kalbimin kabul etmediği bir yere sürülmüştüm. Çünkü ait olduğu ırkı ve düşünce tarzı nedeniyle Alman karşıtı olarak damgalanıp çoktandır Almanya dışına itilmiş insanın, bir başka ülkede bürokratik bir genelge yüzünden bir Avusturyalı olarak hiçbir zaman ait olmadığı bir toplumun üyesi yapılmasından daha absürd bir şey olabilir mi? Bir kalem darbesiyle tüm hayatım bir saçmalığa dönüşüvermişti. Gerçi hâlâ Almanca yazıyor, Almanca düşünüyordum, fakat aklımdan geçen her düşünce, içimden geçen her arzu dünya özgürlüğü için silaha sarılmış ülkelerden yanaydı. Tüm diğer bağlar, tüm geçmiş, tüm yaşananlar parçalanmış ve yerle bir edilmişti. Bu savaştan sonra başa döneceğimizi, her şeye yeniden başlayacağımızı biliyordum. Çünkü kırk yıl boyunca en içten görev saydığım, tüm gücümle ve inancımla uğraştığım barışçıl bir Avrupa birliği düşüncesi yıkılmıştı. Kendi ölümümden daha fazla korktuğum, herkesin herkesle savaşacağı savaş ikinci kez zincirlerini kırmıştı. Yaşamı boyunca tüm gücünü insanlığın ve düşüncenin birliğine adamış biri olan ben bozulmaz, sarsılmaz birliği gerektiren şu saatlerde yararsız olduğu kadar ani gelen bu ayrımla kendimi hiç olmadığı kadar yalnız hissediyordum.

Barışa son bir kez bakabilmek için kente gittim. Öğlen güneşinin vurduğu kent sessizdi ve her zamanki gibi görünüyordu. İnsanlar caddelerde her zamanki adımlarıyla yürüyorlardı. Aceleci davranmıyor, konuşmak için toplaşmıyorlardı. Davranışları pazar günlerine has rahatlıkta ve huzurluydu, bir an kendime şunu sordum: Olacaklardan haberleri yok muydu? Fakat onlar İngiliz'di; duygularına hâkim olmayı biliyorlardı. O sert ve coşkusuz kararlılıklarını güçlendirmek için bayrağa ya da trompete, gürültü ve müziğe ihtiyaçları yoktu. 1914'ün

o Temmuz günlerinin Avusturyası'nda her şey ne kadar da farklıydı. Ama tecrübesiz bir genç olan ben de anıların altında ezilmiş bugünkü benden farklıydı. Ben savaşın ne demek olduğunu biliyordum. Dopdolu ve ışıl ışıl dükkânlara bakarken 1918'lerin manzarası canlandı gözlerimin önünde; içinde hiçbir şey kalmayan bomboş dükkânlar adeta gözlerini kocaman açmış bir şekilde bakardı insanların yüzüne. Gıda maddeleri satan dükkânların önündeki uzun sıralarda bekleşen üzgün kadınları, yas içindeki anneleri, yaralıları, sakatları, o dönemin tüm o korkunç dehşeti adeta birer hayalet gibi bu öğlen ışığında gündüz düşü gibi gözlerimin önüne geliyordu. Yorgun ve bitkin, yırtık pırtık üniformalar içinde cepheden dönen yaşlı askerlerimizi anımsadım. Küt küt çarpan yüreğimle geçmiş savaşı da, bugün başlayan ve korkunç çehresini henüz bakışlardan saklayan savaşı da hissediyordum. Şunu da iyi biliyordum: Geçmişteki her şey yok olmuştu. Tüm başarılar yerle bir edilmişti. Vatanımız olarak görüp yaşamımızı adadığımız Avrupa kendi hayatımızdan daha çok zarar görmüştü. Yeni bir şeyler, yeni bir dönem başlıyordu. Ancak o döneme ulaşmak için birçok cehennemi ve arafı geçmek gerekiyordu.

Güneş bütün gücüyle ışıldıyordu. Eve dönerken birden kendi gölgemi fark ettiğim gibi şimdiki savaşın ardında önceki savaşın gölgesini gördüm. Geçen zaman içinde bir daha hiç peşimi bırakmayan bu gölge gece gündüz demeden düşüncelerimin üzerine düştü; kim bilir belki de o karanlık çizgileri bu kitabın kimi sayfalarına da düşmüştür. Fakat sonuç olarak her gölge, ışığın bir çocuğudur ve sadece aydınlığı ve karanlığı, savaşı ve barışı, yükselişi ve çöküşü gören kişi hayatı gerçekten yaşamış sayılır.

Edebiyat tarihinin büyük isimlerinden Stefan Zweig, acı dolu geleceği öngören duyarlılığıyla XX. yüzyıl Avrupası'na damgasını vurmuş bir aydındı.

Dünün Dünyası, Viyanalı yazar Stefan Zweig'ın Avrupa'ya vedasıdır. Bütün değerleri ve idealleriyle Avrupa'nın çöküşüne tanıklık eden bir Avrupalının, Stefan Zweig'ın anıları canlanır *Dünün Dünyası*'nda. Avrupa toplumlarının güvenli burjuva dünyasından savaşa, faşizme ve sürgün yaşamlara savrulan bir neslin yazgısı dile gelir bu anılarda. Viyana'dan Zürich'e, Salzburg, Londra ve New York'a uzanıp Petrópolis'te noktalanan bir sürgün yaşamıdır bu yazgı. İnsanı, insanca varoluşu hedef alan yıkımlarıyla XX. yüzyılın, bütün bir dünyayı, son sığınak yeri olarak avuntusuz sürgüne savurduğu bir yaşam.

Dünün Dünyası, bir yazarın kişisel anılarının çok ötesinde bir eser; "Anlatacaklarım sadece benim yazgım değil, bütün bir neslin yazgısı," diyen Zweig, XX. yüzyılın ilk yarısında, aşırılıkların ve yıkımların orta yerinde, düşün dünyasında yaşananları bütün canlılığıyla gözler önüne seriyor.

Kapak resmi: Stefan Zweig (ayakta), kardeşi Alfred ile Viyana'da (1900).

ISBN 978-975-510-526-0

